॥ श्रीस्वामिनारायणो विजयतेतराम् ॥

શ્રી શતાનંદમુનિ વિરચિત

સત્સંગિ જીવન

પ્રથમ પ્રકરણ

(સંસ્કૃત શ્લોક સહિત)

શ્રી નરનારાયણદેવ પીઠાધિપતિ
પ.પૂ.ધ.ધુ. આચાર્ય મહારાજશ્રી
૧૦૦૮ શ્રી તેજેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજશ્રીની આજ્ઞાથી

ભાષાંતરકાર
ડૉ. ઉમેશભાઈ આ. યાજ્ઞિક

પ્રકાશક :
શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર
કાલુપુર, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧.

। श्रीस्वामिनारायणो विजयतेतराम् ।

શ્રી શતાનંદમુનિ વિરચિત

શ્રી સત્સંગિજીવન

પ્રથમ પ્રકરણ

(સંસ્કૃત શ્લોક સહિત)

શ્રી નરનારાયણદેવ પીઠાધિપતિ
પ.પૂ.ધ.ધુ. આચાર્ય મહારાજશ્રી
૧૦૦૮ શ્રી તેજેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજશ્રીની આજ્ઞાથી

શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર-કાલુપુર
અમદાવાદ તરફથી
શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર-ગામ ______
ને સપ્રેમ ભેટ

ભાષાંત્તરકાર
પ.ભ. ડૉ. ઉમેશભાઈ આ. યાજ્ઞિક

પ્રકાશક :
શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર
કાલુપુર, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧.

તા. ૨૦-૩-૨૦૦૦
સોમવાર

પ્રકાશન તિથિ
શ્રી નરનારાયણદેવ જયંતી
ફાગણ સુદ-૧૫

પ્રથમ આવૃત્તિ :
પ્રત : ૫,૦૦૦
કિંમત : રૂા. ૪૦-૦૦

© સર્વ હક્ક પ્રકાશક સંસ્થાને સ્વાધીન

પ્રકાશક :
પ.પૂ.ધ.ધુ. આચાર્ય મહારાજશ્રી
૧૦૦૮ શ્રી તેજેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજશ્રીની આજ્ઞાથી
સ્કીમ કમિટી
શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર અમદાવાદ વતી
મહંત સ્વામી
શાસ્ત્રી આત્મપ્રકાશદાસ
શાસ્ત્રી પુરૂષોત્તમપ્રકાશદાસ

પુસ્તક પ્રાપ્તિ સ્થાન :
શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર
કાલુપુર, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧.

મુદ્રક :
શ્રી સ્વામિનારાયણ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ :
શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર,
કાલુપુર, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧.

નિવેદનમ્

સત્સંગિજીવન શાસ્ત્રનો મહિમાં અપરંપાર છે તેનું યથાર્થ વર્ણન કરવા માટે તો શબ્દો ઓછા પડે. આ શાસ્ત્રની સર્વોપરિતા એ છે કે શ્રીહરિએ સ્વયં સાંભળીને આ શાસ્ત્રને પ્રામાણિત કરેલું છે. વળી ધાર્મિક વ્રતોત્સવના નિર્ણયોની સાથે સુખ શાંતિપ્રદ મોક્ષમૂલક ભગવદ્ ચરિત્રોનું અખંડ સ્મરણ કરાવનાર ગ્રન્થમણિ છે.

સર્વાવતારી શ્રી સ્વામિનારાયણ ભગવાનનાં શ્રીમુખનાં વચનો છે કે "સંપ્રદાયના ઈષ્ટદેવ હોય તેનો જે હેતુ માટે પૃથ્વીને વિશે જન્મ થયો હોય અને જન્મ ધરીને તેણે જે જે ચરિત્ર કર્યા હોય અને જેજે આચરણ કર્યા હોય તે આચરણને વિશે ધર્મ પણ સહેજે આવી જાય અને તે ઈષ્ટદેવનો મહિમા પણ આવી જાય. માટે પોતાના ઈષ્ટદેવનાં જન્મથી દેહ મૂકવા પર્યન્ત ચરિત્રનું જે શાસ્ત્ર તેણે કરીને સંપ્રદાયની પૃષ્ટિ થાય છે તે શાસ્ત્ર સંસ્કૃત હોય અથવા ભાષા હોય પણ તે જ ગ્રન્થ સંપ્રદાયની પૃષ્ટિ કરે પણ તે વિના બીજો ગ્રન્થ પોતાના સંપ્રદાયની પૃષ્ટિ ન કરે.... માટે પોતાના સંપ્રદાયની રીતનું જે શાસ્ત્ર તે જ પાછલે દહાડે પોતાના સંપ્રદાયને પુષ્ટ કરે છે." (મધ્યનું ૫૮)

શ્રીજી મહારાજનાં આ વચનો જોતાં તેમનીજ આજ્ઞાથી શતાનંદ સ્વામીએ રચેલું સત્સંગિજીવન શાસ્ત્ર સંપ્રદાયના પોષણ, પ્રચાર અને પ્રસાર માટે સર્વોપરી શાસ્ત્ર છે. અને તમામ મુમુક્ષુ આત્માઓ તથા શ્રીજીઆશ્રિત સર્વે હરિભક્તો માટે અમૂલ્ય અને અનન્ય દિવ્ય ખજાનો છે. માટે મોક્ષભાગી આત્માઓએ આ શાસ્ત્રનું વાંચન, શ્રવણ, મનન દરરોજ કરવું જોઈએ.

તમામ આશ્રિતજનોને આ પવિત્ર શાસ્ત્ર સર્વદા મલતું રહે માટે તો આપણા શ્રી નરનારાયણદેવ ગાદી સ્થાનથી પ.પૂ.ધ.ધુ. આચાર્ય મહારાજશ્રી તેજેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજશ્રીની આજ્ઞા અને આશીર્વાદથી આવાં શાસ્ત્રોનાં પ્રકાશનો થતાં જ રહે છે. થોડા સમયપૂર્વે શાસ્ત્રી હરિકેશવદાસજી સંકલિત સત્સંગિજીવન (સંક્ષિપ્ત-સાર)ની ચાર ચાર આવૃત્તિઓ સત્સંગમાં ખૂબ આદરપામી. આ વખતે શતાનંદ સ્વામી વિરચિત સંસ્કૃત શ્લોકો અને તેના ગુજરાતી અનુવાદ સાથે આ શાસ્ત્રનું પ્રથમ પ્રકરણ સત્સંગ સમક્ષ મૂકીએ છીએ. (હવે પછી બીજાં પ્રકરણો પણ અનુક્રમે છપાશે) આશા છે કે સત્સંગ સાહિત્યના ઊંડા અભ્યાસીઓ માટે અમારો આ પ્રયાસ સફળ બની રહેશે.

સત્સંગિજીવનને જીવનનું સંભારણુ બનાવવા માટે સંપ્રદાયના આશ્રિતોને લોક ભોગ્ય અને રુચિકર સરળ ગુજરાતી ભાષાંતરની અદ્‌ભૂત સેવાનું યોગદાન આપનાર પ.ભ. ડૉ. ઉમેશભાઈ આણંદજીભાઈ યાજ્ઞિક સાહેબે દેવ, આચાર્યશ્રી અને સંત-હરિભક્તોનો અતિ રાજીપો મેળવ્યો છે. તેમને ખૂબ ખૂબ ધન્યવાદ.

તથા હસ્તલીપીના નિષ્ણાંત શાસ્ત્રી સ્વામી ઉત્તમપ્રિયદાસજી (જેતલપુર ગુરુકુલ) સંસ્કૃત શ્લોકોની તથા પ.ભ. ભીખાભાઈ ભાવસારે ગુજરાતીમાં પ્રૂફરીડીંગની સેવા કરી છે. તેથી શ્રીજી મહારાજ અને પ.પૂ.ધ.ધુ. આચાર્ય મહારાજશ્રીનો અતિ રાજીપો મેળવ્યો છે. સત્સંગના સાહિત્યની આવી સેવા કરવી તે પણ નાની સૂની વાત નથી.

શાસ્ત્રી હરિકેશવદાસજીની પ્રેરણાથી અમદાવાદના પ.ભ. શ્રી કાનજીભાઈ ડાહ્યાભાઈ સોનીએ આ શાસ્ત્રના પ્રકાશનમાં અગીયાર હજાર રૂપીયાની સેવા કરી છે. ધન્યવાદ.

પ્રકાશન તિથિ
શ્રી નરનારાયણદેવ જયંતી
ફુલદોલોત્સવ
તા. ૨૦-૩-૨૦૦૦

મહન્ત સ્વામી
સાધુ આત્મપ્રકાશદાસ
સાધુ પુરૂષોત્તમપ્રકાશદાસ
શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર
કાલુપુર, અમદાવાદ.

<u>શ્રી નરનારાયણદેવ સ્કીમ કમિટી</u>

સ.ગુ. મહંત શાસ્ત્રી સ્વામી પુરૂષોત્તમપ્રકાશદાસજી (પ્રમુખ)
સ.ગુ. મહંત શાસ્ત્રી સ્વામી આત્મપ્રકાશદાસજી
સ.ગુ. બ્ર. સ્વા. યજ્ઞપુરૂષાનંદજી
સ.ગુ. ગવૈયા સ્વામી કેશવજીવનદાસજી
પાર્ષદશ્રી દિગંબર ભગત
પ.ભ.. નટવરભાઈ સોમાભાઈ પટેલ, અમદાવાદ
પ.ભ. લાલભાઈ શંકરભાઈ પટેલ, અમદાવાદ
પ.ભ. લક્ષ્મણભાઈ જોઈતારામ પટેલ, કલોલ
પ.ભ. મણીભાઈ ધરમશીભાઈ પટેલ, ટ્રસ્ટ
પ.ભ. અમૃતભાઈ લવજીભાઈ ચૌધરી, બાલવા.

પ્રસ્તાવના

અક્ષરધામાધિપતિ સર્વાવતારી સદા પ્રગટ અને સદા પ્રત્યક્ષ એવા શ્રી સ્વામિનારાયણ ભગવાનની આજ્ઞાથી શતાનંદ સ્વામીએ આ સત્સંગિજીવન ધર્મશાસ્ત્રની રચના કરી. ઈષ્ટદેવના વરદાનથી શતાનંદજી ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનને જોઈ શક્તા હતા. એટલે જ ભવિષ્યમાં કલિબળ-આક્રાન્ત માનવોના આત્યંતિક શ્રેયાર્થે સર્વાર્થપૂર્ણ એવા આ દિવ્ય શાસ્ત્રની રચના કરી.

જે મુમુક્ષુ આશ્રિતો એકાગ્રતાથી આ શાસ્ત્રનું પઠન-શ્રવણ કરે તો કળિબળ પ્રેરિત કુબુદ્ધિનો ક્ષય થાય છે. શલ્યની માફક શૂળ પેદા કરતા તમામ સંશયો નિર્મૂળ થઈ જાય છે. કારણ કે આ શાસ્ત્રમાં જીવનપયોગી પ્રત્યેક બાબતોનો સંનિવેશ કર્યો છે. જેમ કે ચાર વર્ણ અને ચાર આશ્રમોના ધર્મનું પ્રાયશ્ચિતસહ નિરૂપણ કર્યુ છે. તેમજ આહિતક સદાચાર, વ્રત, પૂજન, યજ્ઞાદિવિધિનું અત્યુતમ વર્ણન કર્યું છે, તદ્દુપરાંત ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય સહભક્તિનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. ઉપરાંત સાંખ્ય-યોગાદિનો સમાવેશ પણ આ શાસ્ત્રમાં સુંદર રીતે થયો છે. વળી રાજનીતિ આદિ નીતિ શાસ્ત્રોનો સાર પણ નિરૂપ્યો છે. અને ગ્રહસ્થોને ઉપયોગી લગ્નાદિ વ્યવહાર તથા સધવા-વિધવા સ્ત્રીઓના ધર્મનું વર્ણન સવિસ્તર આ શાસ્ત્રમાં છે.

એથી પણ અધિક બાબત તો એ છે કે પોતાના ઈષ્ટદેવ સ્વામિનારાયણ ભગવાનનાં જન્મથી આરંભીને બાલચરિત્રો, વનવિચરણ સત્સંગ વિચરણ, અનેકવિધ ઉત્સવો, યજ્ઞો, મહામંદિરોનાં નિર્માણ, સત્સંગ મહિમા, સ્તુતિ-પ્રાર્થના પૂર્તકર્માદિ અનેક વિધ કલ્યાણકારી કાર્યોનું વિસ્તૃત સંકલન આ શાસ્ત્રમાં થયું છે.

એટલે જ આ સત્સંગિજીવન શાસ્ત્રની સર્વોપરીતા શતાનંદ સ્વામીએ સ્વયં વર્ણવી છે. ''सत्संगिना परम जीवन मस्त्यतोऽसौ, આ શાસ્ત્ર વેદો, પુરાણો આદિ તમામ શાસ્ત્રોના સારરૂપ છે. તથા એકાંતિક ધર્મ, ભાગવતધર્મના રહસ્યરૂપ છે. માનવ વિગ્રહધારી શ્રીહરિ જ્યારે આ લોકમાંથી અંતર્ધાન થાય ત્યારે આ શાસ્ત્ર તમામ મુમુક્ષુ ભક્તો માટે સંસાર સાગર તરવા નૌકારૂપ છે. સત્યસ્વરૂપ ધર્મપુત્ર શ્રીહરિના આશ્રિતોને સત્સંગી કહ્યા છે. એવા સત્સંગીઓના પરમજીવનરૂપ આ શાસ્ત્રનું સત્સંગિજીવન નામ સાર્થક છે. તમામ ભક્તોએ આ શાસ્ત્ર વાંચવું, સાંભળવું. આ શાસ્ત્રના પઠનમાત્રથી વેદ પાઠનું ફળ મળે છે. સર્વયજ્ઞનું ફળ મળે છે. વાંચનાર-વંચાવનારને ઈચ્છિત સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. એટલું જ નહિ - પરમ પવિત્ર, નિર્દોષ સર્વ શાસ્ત્રથી શ્રેષ્ઠ, ચતુર્વિધ પુરૂષાર્થ ફલ પ્રદાતા, સંસારી જીવોનાં

પાપોને ધોવા સમર્થ, જડતારૂપ અંધકારને દૂર કરનાર આ સત્સંગિજીવન ધર્મશાસ્ત્ર પુણ્યશાળી જીવોને જ પ્રાપ્ત થાય છે."

આ સત્સંગિજીવન શાસ્ત્ર માટે આધારાનંદ સ્વામી કહે છે કે - "શ્રીહરિએ શતાનંદમુનિને સત્સંગિજીવન ગ્રન્થ રચવાની આજ્ઞા દીધી. તે મુનિ અતિ સમર્થ હતા. અને જે જે ચિંતવે તે તેમને પ્રત્યક્ષ દેખાતું. શ્રીહરિનું ધ્યાન કરી ગ્રન્થ રચવાનો આરંભ કર્યો. દિવસે ગ્રન્થ (રચના) કરે અને રાત્રે શ્રીહરિ નિત્યાનંદ મુનિ પાસેથી સાંભળતા. અને શુકમુનિ (બીજે) દિવસે લખતા". (શ્રીહરિ ચરિત્રામૃત સાગર પુર. ૨-૧૭, તરંગ-૧૦૧)

આવા સર્વોપરી આ શાસ્ત્રને શ્રધ્ધા વિશ્વાસની દૃષ્ટિથી જોઈએતો એમ કહી શકાય કે આ સત્સંગિજીવનને વાંચ્યા પછી બીજા શાસ્ત્રો વાંચવાની જરૂર રહેતી નથી. આ સત્સંગિજીવન શાસ્ત્રનાં પાંચ પ્રકરણો છે. ત્રણસોને સાઈઠ અધ્યાયો છે. અને અનુષ્ટુપ સંખ્યાથી ઓગણીસ હજાર ત્રણસો સત્યાશી જેટલા શ્લોકો છે.

આવું સર્વાર્થ પૂર્ણ મહાશાસ્ત્ર સત્સંગિજીવન ઉપર પ.પૂ.ધ.ધુ. આદિ આચાર્ય મહારાજશ્રી અયોધ્યાપ્રસાદજી મહારાજે વિધતાપૂર્ણ સુંદર ટીકા લખી છે. ત્યાર પછી અમદાવાદના વિધ્વાન સંત સ.ગુ. શાસ્ત્રી દેવચરણદાસજીએ આ શાસ્ત્રનો ગુજરાતી અનુવાદ છપાવેલો. ત્યાર પછી સમયનો સાદ પારખીને નવી પેઢીને સત્સંગિજીવનનો સર્વાંગ પરિચય થાય એવા હેતુથી પ.પૂ.ધ.ધુ. આચાર્ય મહારાજશ્રી તેજેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજશ્રીની આજ્ઞાથી અમદાવાદ મંદિરથી આ સત્સંગિજીવનનો સંપૂર્ણ સાર છપાયો જેની ચાર-ચાર આવૃત્તિઓ પ્રસિદ્ધ થઈ. અ., અનુયાયીઓમાં તે ખૂબજ લોકપ્રિય બની.

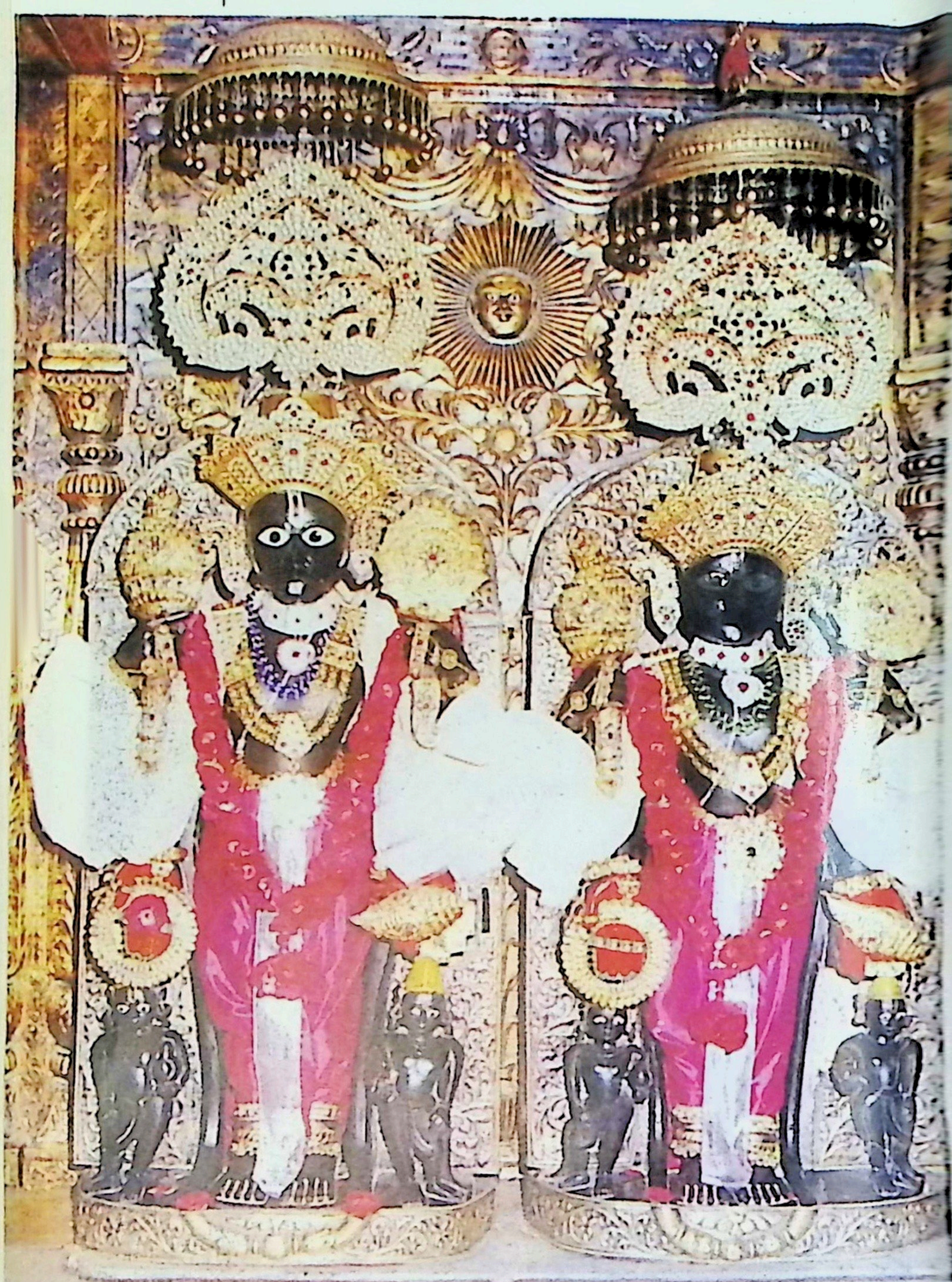
પરંતુ આજ સુધીમાં પ્રસિદ્ધ થયેલી અનેકવિધ આવૃત્તિઓમાં આ પ્રકાશન શિરમોર સમું બની રહેશે. કારણ કે આવું મહાકાય શાસ્ત્રને શતાનંદ સ્વામી કૃત મૂળ શ્લોકો સાથે ગુજરાતી અનુવાદમાં શ્રી નરનારાયણદેવ ગાદી સંસ્થાન તરફથી સત્સંગ સમક્ષ મૂકાય છે. એ અતિ ગૌરવ ગાથા છે.

શાસ્ત્રી હરિકેશવદાસ
સ્વામિનારાયણ મંદિર
સેક્ટર-૨૩, ગાંધીનગર

અનુક્રમણિકા

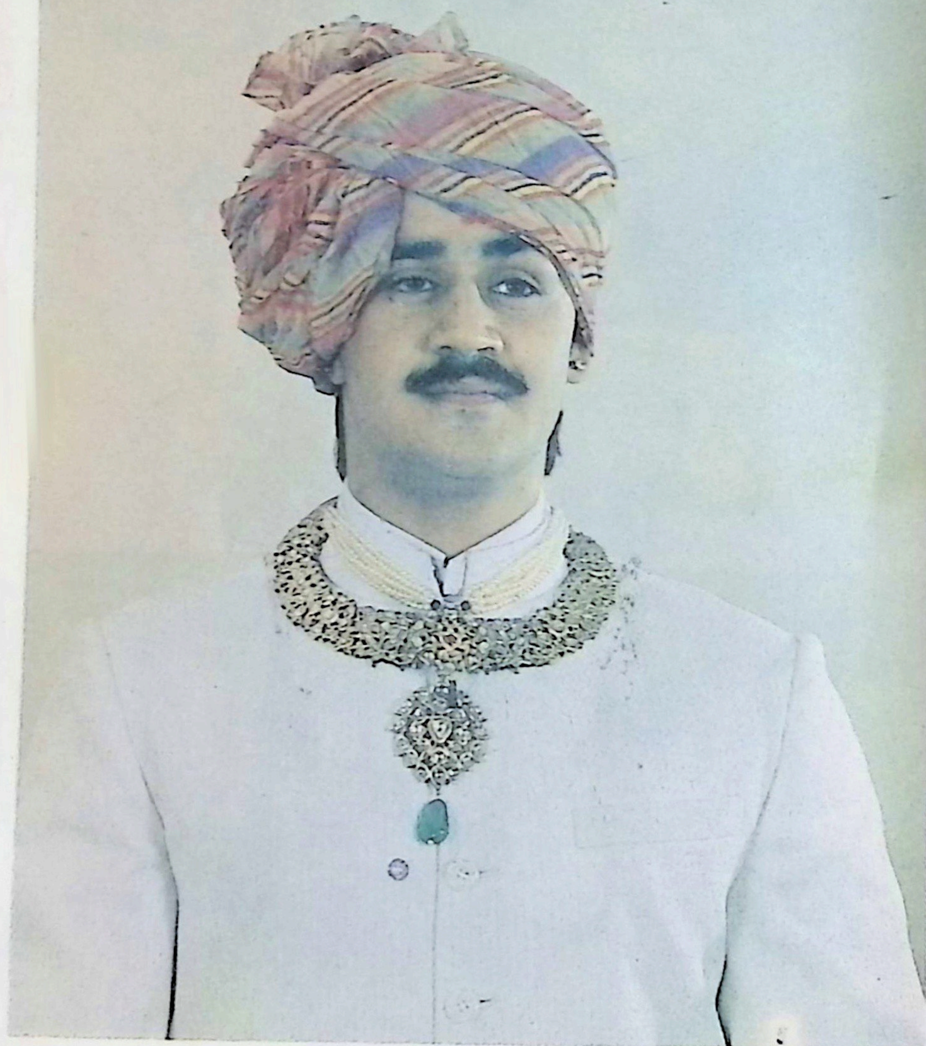
સર્વાવતારી ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણ

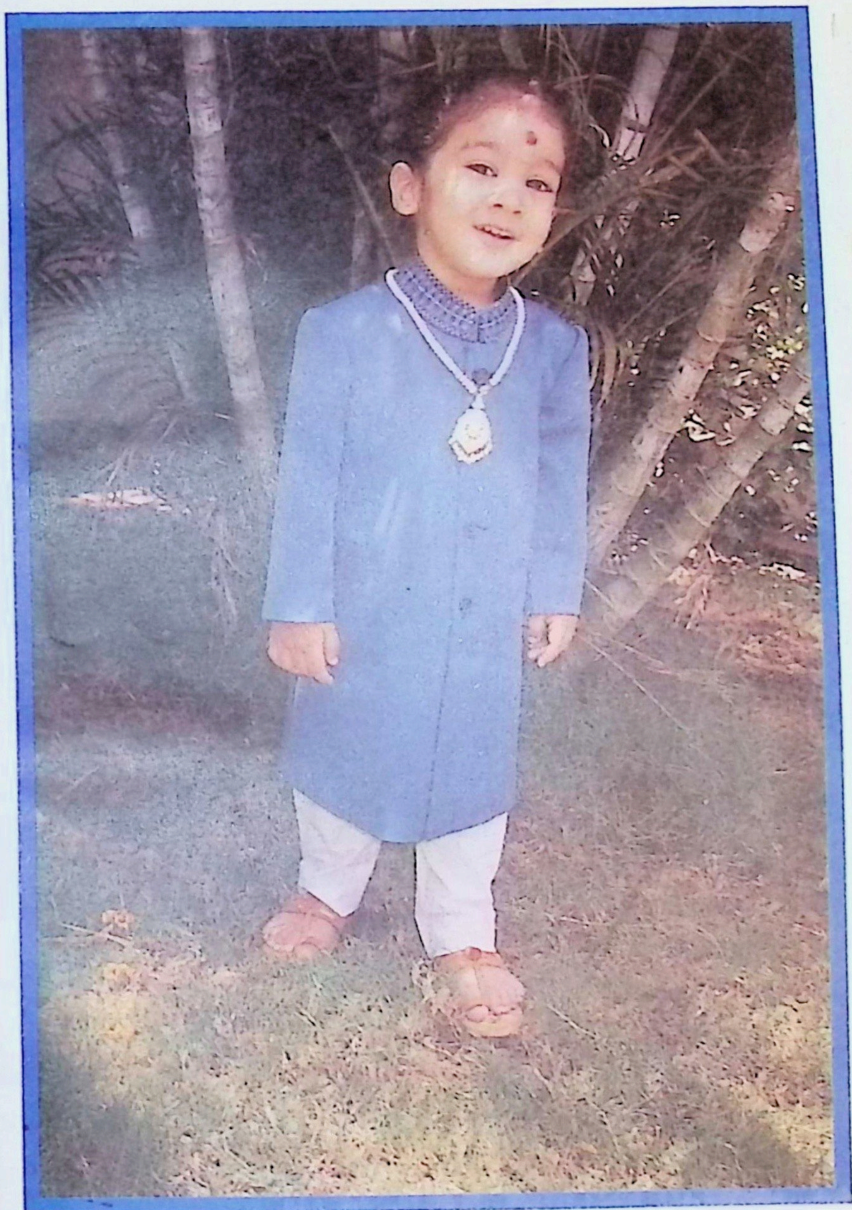
શ્રી નરનારાયણ દેવ

વિદ્યમાન પીઠાધિપતિ આચાર્યશ્રી પ.પૂ.ધ.ધુ. તેજેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજશ્રી

શ્રીનરનારાયણદેવ દેશના ભાવિ આચાર્ય પ.પૂ. ૧૦૮ શ્રીકોશલેન્દ્રપ્રસાદજી

શ્રી બાળલાલજી વ્રજેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજશ્રી

His Holiness
Acharya Maharaj Shri

Tejendraprasadji Pande

૪૩૨/૯૯-૦૦

૨૯ ફેબ્રુઆરી '૦૦.

પ્રીતિ અને પ્રતીતિપૂર્વક શાસ્ત્રોનું વાંચન અને શ્રવણ, પરમાત્મા પ્રત્યેની આપણી નિષ્ઠાને વધુ દૃઢ બનાવે છે.

આજ રીતે સર્વાવતારી સર્વોપરિ શ્રી હરિને યથાર્થ રીતે જાણવા અને પામવા માટે સર્વોપરિ શાસ્ત્ર "સત્સંગિજીવન"નું ગહન સેવન અત્યંત શ્રેયસ્કર નીવડે છે.

આ સદ્ગ્રંથનું આપણા મંદિર તરફથી અનુવાદ સાથે સંપૂર્ણ પ્રકાશન સત્સંગ સમસ્તને ખૂબ ઉપયોગી નીવડશે.

શુભાશીર્વાદ સહ

ACHARYA MAHARAJ SHRI
SWAMINARAYAN TEMPLE,
AHMEDABAD-1.

Shri Swaminarayan Temple Ahmedabad 380 001 Phone: 079-212 3535 211 3170

Resi: Shri Swaminarayan Bagh Ahmedabad 380 052 Phone: 079-747 8070 Fax: 079-7452145

॥ શ્રી હરિઃ ॥

॥ શ્રી સ્વામિનારાયણો વિજયતેતરામ્ ॥

સદ્‌ગુરુ શ્રી શતાનંદ મુનિ વિરચિત

સત્સંગિજીવન

પ્રકરણ - ૧

अथ प्रथमोऽध्यायः ।

सदानन्दाम्भोधिः स्मितरुचिरपूर्णेन्दुवदनः प्रफुल्लाम्भोजन्मच्छदसदृशशोभाक्षियुगलः ।
कृपापारावारः श्रितसकलजीवातिसुखदो महाश्रेयोमूर्तिर्जयति भुवि नारायणमुनिः ॥१॥
सुदुर्जेयं नित्यं विविधनियमाचारनिरतैरपिब्रह्मेशानप्रमुखसुरसङ्घैः स्वमहसा ।
मनस्तत्तपूर्णं यः प्रसभमपि कुर्वंश्छ्रितवशे नरो भात्यज्ञानां दिशतुं स मतिं मेहरिरसौ ॥२॥

અધ્યાય - ૧

(ગ્રંથકર્તા **શતાનંદમુનિ** ગ્રંથના પ્રારંભમાં મંગળાચરણ કરે છે :)

સદા આનંદના સાગર, મંદહાસ્યથી સુશોભિત અને પૂર્ણિમાના ચંદ્રની સમાન મુખાર્વિંદવાળા, પ્રફુલ્લિત કમળની પાંખડી સમાન શોભાયમાન નેત્રોવાળા, કૃપાના સાગર, આશ્રિત ભક્તજનોને અત્યંત સુખ આપનારા, આત્યંતિક મોક્ષમૂર્તિ એવા નારાયણમુનિ આ ભૂમિ ઉપર જયકારી પ્રવર્તો. (૧) વિવિધ નિયમો અને સદાચારમાં તત્પર બ્રહ્મા, શંકર વગેરે દેવોથી પણ પોતાના તેજ વડે જીતવામાં મુશ્કેલ એવું મન, પોતાના પ્રભાવ વડે જે શ્રીહરિ તરત જ પોતાના આશ્રિતોના વશમાં કરનારા છે; (છતાં) અજ્ઞાની જનોને (મનુષ્ય જેવું આચરણ કરતા હોવાથી) મનુષ્ય જેવા ભાસે છે તેવા આ નારાયણમુનિ ! મને ભગવાનનાં દિવ્ય ચરિત્રો વર્ણન કરનારી બુદ્ધિ આપો. (૨)

अतिक्षान्त्या दान्त्या मृदुलवचनैश्छादितनिज ध्रुवातर्क्यैश्वर्याद्विलसितनृनाय्याय गुरवे ।
वसानाय श्वेताम्बरयुगलमावार्धियशसे नमस्तस्मै नित्यं हृदि भगवते ध्येयवपुषे ॥३॥
वाञ्छितार्थप्रदः श्रीमान्विघ्नौघदलनक्षमः । श्रीगणेशः सदा मेऽस्तु श्रीकृष्णावतरःश्रिये ॥४॥
ब्रह्मर्षिः सुव्रतोनाम भक्त आसीद् हरेर्महान् । स्वधर्मज्ञानवैराग्य शान्त्यादिगुणमंडितः ॥५॥
भक्त्या वशीकृतो येन गृह्णाति भगवानस्वयम् । पूजोपहारान् सकलान् प्रत्यक्षं प्रतिवासरम् ॥६॥
ज्ञानं त्रैकालिकं प्राप्तः प्रसादादेव तस्य यः । वेद्यश्च भगवद्भक्तैर्विशुद्धधिषणैर्नृभिः ॥७॥
सोऽन्तर्हिते भगवति जीवांस्तस्याज्ञया भुवि । तीर्थानि व्यचरतस्य जन्म कर्मादिकम् वदन् ॥८॥
जीर्णदुर्गं ययावादौ ततो द्वारावतीं च सः । ततो भुजंग नगरं ततो मूलीम् समाययौ ॥९॥
धौरेयाख्यापुरं तस्या ययौ श्रीनगरं ततः । तत्र स्थित्वा मासमेकम् जयतल्पपुरं ययौ ॥१०॥
ततो वृत्तालयं गत्वा स्थित्वा तत्र दिनत्रयम् । विरक्तैस्तैर्थिकैः साकंततः प्रायादवंतिकाम् ॥११॥
ततो वृन्दावनं काशींगत्वा तीर्थप्रियः स च । प्रायाज्जगन्नाथपुरीमुपकण्ठे महोदधेः ॥१२॥

અત્યંત ક્ષમાથી, ઈન્દ્રિયોના દમનથી અને કોમળ વચનોથી પોતાનાં અતકર્ય ઐશ્વર્યોને ઢાંકી રાખનારા અને તેથી જ મનુષ્યભાવના અનુકરણને શોભાવનારા, બંને શ્વેત વસ્ત્રોને ધારણ કરવાવાળા, સમુદ્રપર્યંત કીર્તિવાળા, હૃદયકમળમાં ધ્યાન કરવા યોગ્ય મૂર્તિવાળા, સાક્ષાત્ ગુરુરૂપ શ્રીહરિને હું નમસ્કાર કરું છું. (૩) ઈચ્છિત મનોરથો પૂર્ણ કરવાવાળા, શ્રીયુક્ત, વિઘ્નોનો નાશ કરવામાં સમર્થ, શ્રીકૃષ્ણના અવતારભૂત, શ્રીગણેશજી વિઘ્નરહિત ગ્રંથની સમાપ્તિરૂપ મારું કલ્યાણ કરો. (૪) સ્વધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, શાંતિ વગેરે ગુણવાળા, શ્રીહરિ ભગવાનના મહાન એકાંતિક ભક્ત એવા સુવ્રત નામના બ્રહ્મર્ષિ હતા. (૫) તે મહર્ષિના ભક્તિભાવથી આધીન બનેલા. એવા શ્રીહરિ મુનિએ પૂજામાં અર્પણ કરેલા ઉપહારોને સ્વયં પ્રત્યક્ષ ગ્રહણ કરતા હતા. (૬) શ્રીહરિના કૃપાપ્રસાદથી ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્ય ત્રણે કાળના જ્ઞાનવાળા અને વિશુદ્ધ બુદ્ધિવાળા શ્રીહરિના ભક્તજનોએ જાણેલા તે સુવ્રતમુનિ જ્યારે સ્વેચ્છાએ મહાઐશ્વર્યવાળા શ્રીહરિ અંતર્ધાન થયા ત્યારપછી શ્રીહરિ નીજ આજ્ઞાથી પૃથ્વી ઉપર જીવોના કલ્યાણ માટે ભગવાનના જન્મ, કર્માદિક (લીલાચરિત્રો)ને કહેવા તીર્થોમાં ફરતા હતા. (૭-૮) તે સુવ્રતમુનિ દુર્ગપુરથી જૂનાગઢ, ત્યાંથી દ્વારકા, ત્યાંથી ભૂજનગર થઈને મૂળીનગરમાં પધાર્યા. (૯) મૂળીથી તેઓ ધોલેરા ગયા, પછી અમદાવાદ ગયા. ત્યાં એક માસ રહીને પછી જેતલપુર ગયા. (૧૦) પછી વડતાલ જઈને, ત્યાં ત્રણ દિવસ રહીને વૈરાગ્યશીલ યાત્રિકોની સાથે તેઓ ઉજ્જૈન ગયા. (૧૧) અને પછી જેમને તીર્થ પ્રિય છે એવા તે મુનિ વૃંદાવન ગયા. ત્યાંથી કાશીપુરી થઈને પૂર્વસાગરને કિનારે રહેલી જગન્નાથપુરી પહોંચ્યા. (૧૨)

दत्ते यत्र स्वभक्तेभ्यः कृष्णः साक्षात्स्वदर्शनम् । स चास्ते सर्वदा यत्रोपमायस्याः न भूतले ॥१३॥

यत्र पञ्चसु कालेषु प्रातरादिषु चान्वहम् । वर्तति वासुदेवस्य महानेवार्चनोत्सवः ॥१४॥

तत्क्षेत्रदर्शनप्राप्तपरमानन्द आत्मनः । आवासमकरोत्तत्र चक्रतीर्थेऽतिपावने ॥१५॥

तस्यां पंचसु कालेषु श्रीजगन्नाथदर्शनम् । चक्रे स पालयन् धर्मं भक्तिं च नवधा हरेः ॥१६॥

प्राप्तेभ्यः स्वान्तिकं नृभ्यो मुमुक्षुभ्य उपादिशत् । हरिभक्तिं स्वधर्मं तज्जन्म कर्मादि चावदत् ॥१७॥

तत्रागतोऽभूद्राजर्षिगुर्जराणामधीश्वरः । नाम्ना प्रतापसिंहश्च त्यक्तराज्यो विरागवान् ॥१८॥

धर्मी कृष्णस्य भक्तश्च तत्प्रत्यक्षेक्षणोत्सुकः । अवसत्सोऽपि तत्रैव तीर्थे सत्सङ्गलालसः ।१९॥

स एकदा तमद्राक्षीदासीनं कौश आसने । बोधयन्तं मुमुक्षून्नृन् कृष्णमाहत्म्यमादरात् ॥२०॥

तपस्विनं प्रशांतं च स्वधर्मस्थं शुचिं मृदुम् । पालयन्तं ब्रह्मचर्यं तितिक्षुं सिद्धयोगिनम् ॥२१॥

विवेकवैराग्ययुतं जितान्तःवैरिणं स्थिरम् । आत्मनिष्ठं वैष्णवेन्द्रं पटुं सद्धर्म बोधने ॥२२॥

જે જગન્નાથપુરીમાં જગદીશ સ્વરૂપે રહેલા શ્રીકૃષ્ણ એકાંતિક ભક્તોને પોતાના સ્વરૂપનું સાક્ષાત્ દર્શન આપે છે. શ્રીહરિના અતિશય પ્રતાપથી પૃથ્વીમાં આ પુરી અનુપમ છે. (૧૩) જ્યાં દરરોજ પ્રાતઃ, સંગવ, મધ્યાહ્ન, અપરાહ્ન અને સાયંકાળ એમ પાંચ વખત જગન્નાથજીના અર્ચાવતાર સ્વરૂપના પૂજનનો મહાન ઉત્સવ થાય છે. (૧૪) તે ક્ષેત્રના દર્શનથી પરમ આનંદ પામેલા સુવ્રતમુનિએ (તે પુરીમાં આવેલા) ચક્રતીર્થ નામના અતિ પવિત્ર સ્થાનમાં નિવાસ કર્યો. (૧૫) તે સુવ્રતમુનિ સ્વધર્મનું પાલન કરતા થકા શ્રીહરિની નવધા ભક્તિ કરતા હતા અને દરરોજ પાંચ સમયમાં જગન્નાથજીના દર્શન કરતા હતા. (૧૬) તે મુનિ પોતાની પાસે આવેલા મુમુક્ષુ જનોને શ્રીહરિની ભક્તિ અને પોતપોતાના ધર્મનો ઉપદેશ કરતા હતા અને શ્રીહરિના જન્મ-કર્માદિ ચરિત્રની કથા કહેતા હતા. (૧૭) ગુજરાત દેશના અધિપતિ વૈરાગ્યવાળા હોવાથી પોતાના રાજ્યનો ત્યાગ કરેલા પ્રતાપસિંહ નામના રાજર્ષિ ત્યાં પુરીમાં આવેલા હતા. (૧૮) અહિંસાદિક ધર્મવાળા અને કૃષ્ણભક્ત, ભગવાનનો સાક્ષાત્કાર કરવામાં અત્યંત ઉત્સાહવાળા અને તેથી જ સત્પુરુષના સંગની લાલસાવાળા પ્રતાપસિંહ રાજા તે ચક્રતીર્થમાં જ આવીને રહ્યા હતા. (૧૯) તે રાજાએ એક સમયમાં ત્યાં રહેલા સુવ્રતમુનિને દર્ભની સાદડી ઉપર બેસીને મુમુક્ષુ જનોને પરમ આદરથી શ્રીહરિકૃષ્ણના અપાર મહિમાનો બોધ આપતા જોયા. (૨૦) તપસ્વી, પ્રશાંત, સ્વધર્મનિષ્ઠ, પવિત્ર, કોમળ વાણીવાળા, બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરનારા, સહનશીલ સિદ્ધયોગી, વિવેક અને વૈરાગ્યવાળા, અંતઃશત્રુઓને

साधुलक्षणसम्पन्नं पूर्णकामभवेत्य तम् । विनयेनोपसोऽधाऽथ प्रणम्योवाच भूपतिः ॥२३॥
मुनिवर्य ! प्रपन्नोऽस्मि त्वामहं साधुलक्षणम् । मुच्येय संसृतेर्येन तन्मे त्वं वक्तुमर्हसि ॥२४॥
इति पृष्टः स विप्रर्षिमानयित्वा तमादरात् । उवाच नृपतिं प्रीतो मुमुक्षुजनवल्लभः ॥२५॥
साधु पृष्टं त्वया भूप ! यतोऽस्ति हितमात्मनः । कार्यं नृदेहेनैतद्वै यद्विमुच्येत संसृतेः ॥२६॥
कृष्णस्याऽस्य जगन्नाथनाम्नो नवविधां नृप । भक्तिं कुर्वे तयैव त्वं प्राप्स्यसे त्वं निजेप्सितं ॥२७॥
इत्युक्तः शिरसाऽऽदाय तद्वाक्यं स तथाऽकरोत् । समागमं च निश्छद्म मुनेस्तस्यानुवासरम् ॥२८॥
ततोराज्ञोऽल्प कालेन तस्याऽऽसीन्निर्मलामतिः । ततो मुनिममवैद्राजा साक्षाच्छ्रीकृष्णसेविनम् ॥२९॥
अथ प्रणम्य तं भूयः प्रोवा प्राञ्जलिर्नृपः । त्वं साक्षात्कृष्णसेवीति विप्रर्षे प्रतिभासि मे ॥३०॥
भाषते हित्वया कृष्णोभुङ्क्ते चाऽन्नं त्वचार्पितम् । इत्थं हि भाति मे चिह्नैस्तव लोकविलक्षणैः ॥३१॥

જીતનારા, શ્રીહરિની મૂર્તિમાં સ્થિર, આત્મનિષ્ઠ, વૈષ્ણવોમાં શ્રેષ્ઠ, સદ્ધર્મનો ઉપદેશ આપવામાં ચતુર, સાધુઓનાં લક્ષણોથી યુક્ત સુવ્રતમુનિને પૂર્ણ મનોરથવાળા જાણીને તે રાજા તેમની સમીપે જઈ વિનયપૂર્વક પ્રણામ કરીને કહેવા લાગ્યા. (૨૧-૨૨-૨૩) હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! સાધુ લક્ષણે યુક્ત એવા આપનો હું શરણાગત છું. જન્મ-મરણરૂપી સંસારથી હું મુક્ત થાઉં તેવું સાધન મને કહેવા માટે આપ યોગ્ય છો. (૨૪) આ પ્રમાણે રાજાએ પૂછેલા અને મુમુક્ષુ જનો જેમને પ્રિય છે એવા તે (સુવ્રતમુનિ) વિપ્રર્ષિ આદરપૂર્વક તેમનું સન્માન કરીને કહેવા લાગ્યા. (૨૫) તમોએ ઘણું સારું પૂછ્યું છે. તેના વડે જ આત્માનું હિત થાય છે. સંસારથી મુક્ત થવાય તે જ મનુષ્યદેહનું કર્તવ્ય છે. (૨૬) હે રાજન્ ! તમે આ જગન્નાથ ભગવાનના અર્ચા સ્વરૂપની નવધા ભક્તિ કરો. અને તેનાથી જ તમે ઇચ્છિત પ્રાપ્ત કરી શકશો. (૨૭) આ રીતે મુનિએ ઉપદેશ આપેલા રાજા મુનિનું વચન આદરપૂર્વક માથે ચઢાવીને, મુનિના કહેવા પ્રમાણે કરવા લાગ્યા. દરરોજ નિષ્કપટભાવે મુનિનો સમાગમ કરવા લાગ્યા. (૨૮) આ પ્રમાણે ભક્તિ કરવાથી તે રાજાની બુદ્ધિ નિર્મળ થઈ. પછી સુવ્રતમુનિને સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણનું સેવન કરનારા જાણીને તે રાજા સુવ્રતમુનિને પ્રણામ કરી, બે હાથ જોડીને ફરીથી કહેવા લાગ્યા. તમે પ્રત્યક્ષ શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરનારા છો એમ મને જણાય છે. (૨૯-૩૦) હે મુને ! તમારી સાથે સાક્ષાત્ કૃષ્ણ વાતો કરે છે. તમોએ અર્પણ કરેલું ભોજન જમે છે. કારણ કે તમારાં લોકથી વિલક્ષણ એવાં ચિહ્નોથી મને આમ જણાય છે. (૩૧)

समर्थोऽसि ततो ब्रह्मन्मय्यपि त्वमनुग्रहम् । कर्त्तुमर्हसि येनाऽहं साक्षाद्वीक्षेय माधवम् ॥३२॥
एवमुक्तो नृपेणोचे सुव्रतः प्रीतिमान्सतम् । अतीव दुर्लभं नृणां साक्षात्कृष्णेक्षणं नृप ॥३३॥
एतदर्थं जहू राज्यं महान्तश्चक्रवर्तिनः । उग्रं तपश्च वै चक्रुस्त्यक्तगेहा विवेकिनः ॥३४॥
धर्मज्ञानविरागादिसाधनानां च सत्फलम् । एतदेवोदितं सद्भिर्यत्साक्षात्कृष्णदर्शनम् ॥३५॥
तथापि स्वेच्छया यर्हि स धर्मं च सतोऽवितुम् । हन्तुं च तद्द्रुहो भूमौ जायते तर्हि दृश्यते ॥३६॥
साक्षाद्दृश्योऽपि सर्वेषामेष वै भगवान् स्वयम् । इति तु ज्ञायते कैश्चिन्न च सर्वैर्नराकृतिः ॥३७॥
जातोऽभूत साम्प्रतं भूमौ कोसलेषूत्तरेषुसः । भक्तौ धर्माद्धरिरिति प्रसिद्धः साखद्विजात् ॥३८॥
जनमङ्गलमूर्तिः स प्रभुः सांप्रतमेव हि । अन्तर्हितोऽभवत्स्वानां मनांस्याऽऽकृष्यचाऽऽत्मनि ॥३९॥
मांप्राप्तः स हरिः साक्षात् सेवितः स मया भृशम् । पूजितश्च मुहुर्गधंपौष्यहारादिभि नृप ॥४०॥
तस्याऽऽज्ञया चराम्यऽत्र तीर्थोद्दिशेन भूतले । मुमुक्षून्प्रति तज्जन्म कर्मादि कथयन्नृप ॥४१॥

તમે (ભગવાનનું દર્શન કરાવવામાં) સમર્થ છો. તેથી હે બ્રહ્મન્ ! તમે મારા ઉપર અનુગ્રહ કરવા યોગ્ય છો. જે અનુગ્રહથી હું પણ સાક્ષાત્ ભગવાનનાં દર્શન કરી શકું. (૩૨) આ પ્રમાણે રાજાએ કહેલા, વૈષ્ણવો ઉપર પ્રીતિવાળા તે સુવ્રતમુનિ રાજા પ્રત્યે બોલ્યા : હે રાજન્ ! મનુષ્યોને પ્રત્યક્ષ ભગવાનનાં દર્શન તો અતિ દુર્લભ છે. (૩૩) મહાન ચક્રવર્તી રાજાઓ સારાસારનો વિવેક જાણીને રાજય અને ઘરબારનો ત્યાગ કરીને ભગવાનના દર્શન માટે જ ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરતા હતા. (૩૪) ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય વગેરે સાધનોનું સાચું ફળ સત્પુરુષોએ સાક્ષાત્ કૃષ્ણદર્શન જ કહેલું છે. (૩૫) (પ્રત્યક્ષ ભગવાનનાં દર્શન થવા દુર્લભ છે) છતાં પણ ધર્મ અને સાધુઓના રક્ષણ અર્થે અને ધર્મ-સાધુઓના દ્રોહી અસુરોનો વિનાશ કરવા માટે (ભગવાન) જ્યારે સ્વેચ્છાથી પૃથ્વી ઉપર આવિર્ભાવ પામે છે ત્યારે પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. (૩૬) પ્રત્યક્ષ ભગવાન સર્વે મનુષ્યોને દષ્ટિગોચર હોય છે તોપણ ‘આ નરાકૃતિ સ્વયં ભગવાન જ છે’ એમ તો કોઈક જ (પુણ્યશાળી) જાણી શકે છે; બધા જાણી શકતા નથી. (૩૭) હાલમાં જ પૃથ્વી ઉપર ઉત્તર કોશલ દેશમાં સરવરિયા બ્રાહ્મણ વંશમાં ધર્મદેવથી તેમનાં પત્ની ભક્તિદેવીમાં તે શ્રીકૃષ્ણ ‘હરિ’ નામથી પ્રસિદ્ધ પ્રગટ થયેલા હતા. (૩૮) હે રાજન્ ! તે શ્રીહરિ મને પ્રત્યક્ષ મળ્યા હતા, મેં તેમની સેવા કરેલી છે અને ચંદન-પુષ્પ-વસ્ત્ર વડે મેં તેમને વારંવાર પૂજેલા છે. (૪૦) હે રાજન્ ! જેમની મૂર્તિ મંગળકારી છે તેવા શ્રીહરિ પોતાના આશ્રિતોના મન પોતાની મૂર્તિમાં આકર્ષિત કરીને હાલમાં (આ લોકમાંથી) અંતર્ધાન થયેલા છે. (૩૯) હે રાજન્ હું તે શ્રીહરિની આજ્ઞાથી જ મુમુક્ષુ જનોને તે શ્રીહરિના જન્મ-કર્માદિને કહેતો, તીર્થના બહાને આ પૃથ્વી ઉપર વિચરણ કરું છું. (૪૧)

राजोवाच ।

अहो भाग्यं मम ब्रह्मन्नद्य मे सफलं जनुः । यत्त्वत्समागमं प्राप्तः सुराणामपि दुर्लभम् ॥४२॥

करुणा भगवद्भक्ताः पूर्णकामा अपि क्षितौ । अनुग्रहाय जीवानां विचरन्ति मुमुक्षताम् ॥४३॥

अतस्त्वं कृपया ब्रह्मंश्चरित्रं सकलं हरेः । वक्तुमर्हसि मे तस्य यथादृष्टं यथाश्रुतम् ॥४४॥

आविरासीद्यथा भूमौयद्यच्च कृतवान्प्रभुः । तत्तच्छुश्रूषवे मह्यमव्यग्रमनसे वद ॥४५॥

इति क्षितीशेन हरेश्चरित्रं श्रद्धावता तेन हिताय पृष्टः ।

यथाश्रुतं स्वेन तथा स सर्वं प्रवक्तुमारेभ ऋषिः प्रसन्नः ॥४६॥

इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे
सुव्रतप्रतापसिंहसमागमनामा प्रथमोऽध्यायः ॥१॥

પ્રતાપસિંહ રાજાએ કહ્યું :

હે સુવ્રતમુનિ ! આજે મારું ભાગ્ય જાગ્યું અને મારો જન્મ પણ સફળ થયો. કારણ કે દેવતાઓને પણ દુર્લભ એવા તમારા સમાગમને હું પામ્યો છું. (૪૨) કરુણાવાળા ભગવાનના ભક્તો પોતે પૂર્ણકામ હોવા છતાં મુમુક્ષુ જીવાત્માઓ પર અનુગ્રહ કરવા માટે પૃથ્વી પર વિચરે છે. (૪૩) આથી હે બ્રહ્મન્ ! શ્રીહરિનું સમગ્ર ચરિત્ર જેવું જોયેલું અને સાંભળેલું તે બધું તમે મને કૃપા કરી કહેવા યોગ્ય છો. (૪૪) તે શ્રીહરિ જેવી રીતે પૃથ્વી ઉપર પ્રગટ થયા. જે જે ચરિત્રો કર્યાં હોય તે સર્વ સાંભળવાની ઇચ્છાવાળા અને સાવધાન ચિત્તવાળા મને (કૃપા કરી) કહો. (૪૫) આ પ્રમાણે શ્રદ્ધાવાળા તે રાજાએ પોતાના હિત માટે પુછાયેલા તે સુવ્રતમુનિએ પ્રસન્ન થઈને સાંભળેલું અને પ્રત્યક્ષ જોયેલું સર્વ શ્રીહરિચરિત્ર કહેવાનો આરંભ કર્યો. (૪૬)

ઇતિશ્રી સત્સંગિજીવનમાં નારાયણચરિત્રમાં ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રથમ પ્રકરણમાં
સુવ્રતપ્રતાપસિંહ સમાગમે નિરૂપણ નામે પહેલો અધ્યાય થયો. ॥૧॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः ।

सततं निजमूर्तिचिन्तकानामधिकश्वेतमनोहरप्रकाशे ।
हृदि दर्शितरम्यदिव्यरूपं भगवन्तं तमहं हरिं नमामि ॥१॥
शरणागतदेहिनां च मायां त्रिगुणान्यश्च कठोरकर्मबन्धान् ।
करुणार्द्रदृशैव नाशयित्वा नयति ब्रह्मपुरं सुदुर्लभं तान् ॥२॥
निजनेत्रचकोर चन्द्रमीशं विलसन्तं हृदये बहिश्च रम्यम् ।
कमलाभयदानपाणिमीडे जलदश्यामतनुं सितांशुकं तम् ॥३॥
अशेषब्रह्माण्डप्रभुरपि निजेच्छात्तनृतनुर् जयत्येकः स्वामी स च सुरनरेन्द्रार्चितपदः ।
तमीशामीशानं क्षरपरमहं चाक्षरपरं हरिं वन्दे वाचं मम स हि करोत्वद्य विमलाम् ॥४॥
वैराग्यवेगपरिहातसमेन्द्रियार्थं विष्णुप्रसादसमिताखिलयोगसिद्धिम् ।
कृष्णाङ्घ्र्युपासनबलाप्तदृढात्मनिष्ठं तं विष्णुदत्ततनयं स्वगुरुं नमामि ॥५॥

અધ્યાય - ૨

(સુવ્રતમુનિ પ્રતાપસિંહ રાજાને સત્સંગિજીવનની કથા સંભળાવતા પહેલાં મંગળાચરણ કરે છે.) નિરંતર પોતાની મૂર્તિનું ચિંતવન કરનારા ભક્તોના અધિક શ્વેત મનોહર પ્રકાશવાળા હૃદયમાં રમણીય દિવ્ય રૂપનું જેમણે દર્શન કરાવ્યું છે એવા ભગવાન શ્રીહરિને હું નમસ્કાર કરું છું. (૧) શ્રીહરિ પોતાના શરણે આવેલા મનુષ્યોને ત્રિગુણાત્મિકા માયા અને કઠોર કર્મોનાં બંધનોને કરુણાથી નાશ કરીને અત્યંત દુર્લભ બ્રહ્મપુરમાં લઈ જાય છે, તે શ્રીહરિની હું સ્તુતિ કરું છું. (૨) પોતાના આશ્રિત ભક્તોના નેત્રોરૂપી ચકોર પક્ષીઓને ચંદ્રમાની પેઠે આનંદ આપનારા, ભક્તોના હૃદયકમળમાં વિલાસ કરનારા અને બહાર નેત્રોની આગળ અતિ રમણીય જમણા હાથમાં કમળ અને ડાબા હાથમાં અભયદાનને ધારી રહેલા મેઘસમાન શ્યામસુંદર મૂર્તિવાળા અને શ્વેતવસ્ત્રો ધારણ કરનારા શ્રીહરિની હું સ્તુતિ કરું છું. (૩) અનંત બ્રહ્માંડોના સ્વામી છતાં પોતાની ઈચ્છાથી મનુષ્યાકૃતિ ધારણ કરનારા, દેવોએ અને રાજાઓએ જેમના ચરણકમળ પૂજેલા છે તેવા, અદ્વિતીય અને સર્વના સ્વામી શ્રીનારાયણમુનિ જયકારી પ્રવર્તે છે. શિવબ્રહ્માદિ ઈશ્વરોના પણ નિયંતા, સર્વ ભૂતોથી પર અને ક્ષર-અક્ષરથી પણ પર એવા શ્રીહરિને હું (સુવ્રતમુનિ) નમસ્કાર કરું છું તે પ્રભુ હાલમાં મારી વાણીને નિર્મળ કરો. (૪) (આ પ્રમાણે સુવ્રતમુનિ ઈષ્ટદેવની સ્તુતિ કરીને હવે ગુરુ શતાનંદમુનિને નમસ્કારાત્મક પ્રાર્થના કરે છે.) વૈરાગ્યના વેગથી જેમણે સમગ્ર ઈન્દ્રિયોના વિષયોનો ત્યાગ કર્યો છે. પરમાત્માની પ્રસન્નતાથી જેમને સર્વ યોગોની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ છે. (પ્રત્યક્ષ શ્રીહરિ) કૃષ્ણના ચરણકમળની ઉપાસનાના બળથી જેમને દૃઢ આત્મનિષ્ઠા પ્રાપ્ત થયેલી છે. જેઓ વિષ્ણુદત્ત મૈથિલી બ્રાહ્મણના પુત્ર છે. એવા મારા ગુરુ (શતાનંદ મુનિ)ને હું નમસ્કાર કરું છું. (૫)

सर्वज्ञतां प्राप्य हरेः प्रसादात्तच्चित्रचारित्रमिदं रचित्वा ।
योऽपाठ्द्दद्भ्यासस्सुताकृतिर्नः प्रीतः शतानन्दमुनिः स भूयात् ॥६॥
प्रश्नस्त्वयैष राजर्षे ! कृतः सम्यङ्मुमुक्षुणा । यत्पृच्छसि कथां विष्णोर्जनसंसृतिमोचनीम् ॥७॥
जन्मान्तरसहस्रोत्थो येषां स्यात्पुण्यसञ्चयः । कथायाः श्रवणे बुद्धिस्तेषामेव हरेर्भवेत् ॥८॥
श्रीहरेश्चरितं वर्णी शतानन्दो जुगुम्फ ह । तत्कृपालब्धसार्वज्ञ्यः सिद्धयोगः कुशाग्रधीः ॥९॥
तदहं परमं पुण्यं नृप ! सत्सङ्गिजीवनम् । तस्मादेव ह्यधिगतमशेषं कथयामि ते ॥१०॥
राजोवाच ।
कोऽसौ शतानन्दमुनिः क्व जातः कस्य वा सुतः । कथं चाप्रीणयद्विष्णुं क्वेदं व्यरचयत्स च ॥११॥
एतन्मे मुनिवर्य ! त्वं ब्रूहिं सर्वं बुभुत्सते । सर्वज्ञस्य न ते किञ्चिदविज्ञातं महामुनेः ॥१२॥
अहमव्यग्रचित्तोऽस्मि त्यक्तग्राम्यसुखैषणः । ततः श्रावय तच्छास्त्रं शुश्रूषुं मामशेषतः ॥१३॥
इति भूपतिना तेन पृष्टो भागवतो द्विजः । यथानुभूतं तत्सर्वं कथयामास तं मुदा ॥१४॥

શ્રીહરિની પ્રસન્નતાથી ત્રિકાળદર્શીપણું પ્રાપ્ત કરીને શ્રીહરિનાં આશ્ચર્યકારી ચરિત્રો જેમાં છે એવું આ (સત્સંગિજીવન) રચીને અમારા જેવા શિષ્યોને ભણાવનારા, વ્યાસપુત્ર શ્રી શુકદેવજી સમાન આકૃતિવાળા તે શતાનંદમુનિ મારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ. (૬) હે રાજર્ષિ ! મુમુક્ષુ એવા તમોએ આ ઉત્તમ પ્રશ્ન કર્યો છે. કેમ કે મનુષ્યોને જન્મમરણરૂપ સંસારથી મુકાવનારી ભગવાનની કથાને તમે પૂછો છો. (૭) જે પુરુષોને હજારો જન્મનાં પુણ્યનો સંચય થાય છે તેઓને જ શ્રીહરિની કથાનું શ્રવણ કરવાની બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે. (૮) શ્રીહરિની કૃપાથી સર્વજ્ઞપણું પામેલા, સિદ્ધ યોગવાળા, કુશાગ્ર બુદ્ધિવાળા, બ્રહ્મચર્યવ્રતવાળા, શતાનંદમુનિ પ્રત્યક્ષ ભગવાનનાં ચરિત્રોને પદ્યથી ગૂંથતા હતા. (૯) હે રાજન્ ! શતાનંદમુનિ પાસેથી ભણેલું પરમ પવિત્ર સત્સંગિજીવન નામનું ધર્મશાસ્ત્ર હું તમને સમગ્રપણે કહું છું. (૧૦)

પ્રતાપસિંહ રાજા બોલ્યા :

હે મુનિ ! તે શતાનંદ મુનિ કોણ હતા ? ક્યાં જન્મ્યા હતા ? કોના પુત્ર હતા ? કેવી રીતે પ્રત્યક્ષ ભગવાનને પ્રસન્ન કરતા હતા ? અને કયા સ્થાનમાં સત્સંગિજીવનની રચના કરી ? (૧૧) હે મુનિવર્ય ! તમે આ બધું જાણવાની ઇચ્છાવાળા મને કહો કારણ કે સર્વજ્ઞ એવા તમારાથી કંઇપણ અજાણ્યું નથી. (૧૨) ગ્રામ્ય સુખોની ઈચ્છાઓને ત્યાગ કરનારો હું એકાગ્રચિત્તવાળો છું. તો સત્સંગિજીવન સાંભળવાની ઇચ્છાવાળા મને તે સમગ્ર કથા સંભળાવો. (૧૩) આ રીતે તે રાજાએ પૂછેલા, ભગવાનના એકાંતિક ભક્ત બ્રાહ્મણ સુવ્રતમુનિ પોતે જે રીતે અનુભવેલું, જોયેલું અને જાણેલું, તે સર્વ તેમને હર્ષથી કહેવા લાગ્યા. (૧૪)

सुव्रत उवाच ।

अस्ति भूमितले पुण्या नगरी मिथिला नृप ! । तस्यामभूद्द्विजवरो विष्णुदत्तोऽति-धार्मिकः ॥१५॥

तस्य पुत्र शतानन्दो नैष्ठिकं व्रतमास्थितः । ख्यातो गुणगणैः सद्भिर्गुरुशुश्रूषकोऽभवत् ॥१६॥

वेदशास्त्रपुराणज्ञः पञ्चरात्रार्थकोविदः । विषयेषु विरक्तश्च स्वधर्माचलसंस्थितिः ॥१७॥

शास्त्रेण चक्षुषा देव मानुषासुखलक्ष्मवित् । सदसद्व्यक्ति विच्छान्त उदारो मृदुभाषणः ॥१८॥

अहिंसवृत्तिः करुणः सत्समागम्मनिर्वृत्तिः । पारोक्ष्येण भजन्विष्णुं तत्प्रत्यक्षेक्षणैषणः ॥१९॥

पश्यन्ति हि हरिं साक्षादृढभक्ता मुमुक्षवः । इति निश्चितवान् शास्त्रदृष्ट्या स च तथाविधः ॥२०॥

भक्त्या श्रीमद्भागवतं पठति स्म स सर्वदा । तदर्थं चापि मनसा व्यचिचिन्तद्रहः स्थितः ॥२१॥

एकदा पञ्चमस्यासौ स्कन्धस्यार्थं विचिन्तयन् । उपास्यं भारते वर्षे नरनारायणं ह्यवैत् ॥२२॥

स च प्रत्यक्ष एवास्ते विशालायां तपश्चरन् । आकल्पान्तं स्वयं जुष्टो नारदेनोद्धवेन च ॥२३॥

अथेक्षितुं तमुक्तः सन् करिष्यन्सफलां नृताम् । तैर्थिकैः सह स प्रायाज्जनैर्वदरिकाश्रमम् ॥२४॥

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે રાજન્ ! ભૂમિતલ ઉપર મિથિલા નામની પવિત્ર નગરી છે. તેમાં અતિ ધાર્મિક વિષ્ણુદત્ત નામના શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ રહેતા હતા. (૧૫) તેમને નૈષ્ઠિક વ્રતવાળા, ગુરુ સેવાપરાયણ અને અહિંસાદિ ગુણોના સમૂહોથી વિખ્યાત એવા શતાનંદ નામના પુત્ર હતા. (૧૬) વેદશાસ્ત્ર અને પુરાણોને જાણનારા, પંચરાત્રના અર્થો જાણવામાં પ્રવીણ, શબ્દાદિ વિષયોમાં વૈરાગ્યવાળા, સ્વધર્મમાં અચલ નિષ્ઠાવાળા, શાસ્ત્રરૂપી નેત્રોથી દેવ-મનુષ્યનાં લક્ષણોને જાણનારા, સારા નરસાના વિવેકવાળા, શાંત, ઉદાર, કોમળ વાણીવાળા, અહિંસાવ્રતવાળા, કરુણાવાળા, સત્પુરુષોના સમાગમમાં નિમગ્ન, પરોક્ષપણે વિષ્ણુને ભજતા થકા પ્રત્યક્ષ ભગવાનના દર્શનની લાલસાવાળા, એવા તે શતાનંદમુનિ દૃઢભક્તિવાળા મુમુક્ષજનો સાક્ષાત્ શ્રીહરિનું દર્શન કરે છે એવો શાસ્ત્ર દૃષ્ટિથી નિશ્ચય કરતા હતા. (૧૫-૨૦) તે મુનિ દરરોજ ભક્તિપૂર્વક શ્રીમદ્ ભાગવતનો પાઠ કરતા હતા. એકાંત સ્થળમાં રહી ભાગવત પુરાણના અર્થનું મનન અને ચિંતન કરતા હતા. (૨૧) શતાનંદ મુનિ એક દિવસે પંચમ સ્કંધના અર્થનું ચિંતન કરતા હતા, ભરતખંડમાં ઉપાસના કરવા યોગ્ય નરનારાયણ ભગવાન છે એમ જાણતા હતા. (૨૨) તે શ્રી નરનારાયણ કલ્પ પર્યંત (પ્રલયકાળ સુધી) તપ કરતાં નારદ અને ઉદ્ધવ વડે સેવેલા સ્વયં પ્રત્યક્ષ બદ્રિકાશ્રમમાં રહેલા છે. (૨૩) ત્યારબાદ નરનારાયણ ભગવાનને પ્રત્યક્ષ જોવાની ઉત્કંઠાવાળા શતાનંદ મુનિ પોતાના મનુષ્યજન્મને સફળ કરવા સારુ તીર્થ યાત્રાળુઓની સાથે બદ્રિકાશ્રમમાં ગયા. (૨૪)

यत्र साक्षाद्विष्णुपदी गङ्गाऽस्ति भवमोचनी। पुण्यं नारदकुण्डं च तप्तकुण्डमघापहम् ॥२५॥
उर्वशीसङ्गमं तीर्थं यत्र पञ्चशिलास्तथा। पुण्याः सन्ति च तीर्थानि यत्रान्यान्यपि भूरिशः ॥२६॥
अक्षयाख्यतृतीयायां प्राप्य तं तत्र स द्विजः। नारायणर्षेरकरोदर्चारूपस्य दर्शनम् ॥२७॥
धर्मशास्त्रानुसारेण तैर्थिकं विधिमाचरन्। तत्रैवावासमकरोद्वर्णीन्द्रोऽनाकुलान्तरः ॥२८॥
सहागतेषु लोकेषु कृत्वा यात्रां गतेष्वऽथ। प्रसादयितुमारेभे नारायणमृषिं नृपः ॥२९॥
विधाय नैत्यकं कर्म प्रत्यहं पुरतो हरेः। पपाठ दशमस्कन्धं सम्पूर्णं विधिवत्सुधीः ॥३०॥
एवं तमाराधयतः कन्दमूलफलाशिनः। व्यतीयुस्तस्य षण्मासा दीर्घदृष्टेरखिद्यतः ॥३१॥
एकादश्यां प्रबोधिन्यां दिवा पाठार्चनादि सः। विधाय जागरञ्चक्रे निराहारो निशि द्विजः ॥३२॥

अथ प्रसन्नो भगवान्दयानिधिस्तस्मै स आत्मीयवपुस्तदेव हि।
अदीदृशद्दिव्यमनन्यमानसैर्दृश्यं निजैरद्भुतमात्मसंस्मृतैः ॥३३॥
आकस्मिकानेकदिवाकराभं तं वर्णिवेषं द्विभुजं वयःस्थम्।
तपस्विन श्याममतिप्रशान्तं दृष्ट्वेष्टदेवं सहसा स विस्मितः ॥३४॥

જ્યાં વિષ્ણુના ચરણકમળમાંથી સાક્ષાત્ ઉત્પન્ન થયેલી. માટે જ સંસારપાશથી મુકાવનારી ગંગા વહે છે તથા જેમાં પવિત્ર નારદકુંડ અને પાપોનો નાશ કરનાર તપ્તકુંડ તીર્થ છે. (૨૫) જે આશ્રમમાં ઉર્વશી સંગમતીર્થ છે. તેમ જ જ્યાં પવિત્ર પાંચ શિલાઓ રહેલી છે અને જ્યાં બીજાં પણ ઘણાં તીર્થ રહેલાં છે. (૨૬) શતાનંદ મુનિએ અખાત્રીજને દિવસે બદ્રિકાશ્રમ (બદરીનારાયણ)માં પહોંચીને ત્યાં અર્ચારૂપે રહેલા નરનારાયણ મુનિનાં દર્શન કર્યાં. (૨૭) ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણે તીર્થ સંબંધી ઉપવાસ, મુંડન વગેરે વિધિ કરતા થકા આકુળતારહિત મનવાળા થઈને ત્યાં જ નિવાસ કરતા હતા. (૨૮) હે રાજન્ ! સાથે આવેલા યાત્રાળુઓ તીર્થ કરીને ગયા ત્યારપછી તેઓ નારાયણ ઋષિને પ્રસન્ન કરવાનો આરંભ કર્યો. (૨૯) શુભ બુદ્ધિવાળા તેઓ પ્રતિદિન સંધ્યા-વંદનાદિ નિત્યકર્મ કરીને શ્રીહરિની આગળ દશમ સ્કંધનો સંપૂર્ણ પાઠ વિધિપૂર્વક કરતા હતા. (૩૦) આ પ્રમાણે કંદ, મૂળ અને ફળનો આહાર કરતા. દીર્ઘદષ્ટિવાળા તેથી તપથી ખેદ નહિ પામતા તેમણે ભગવાનનું આરાધન કરતાં છ માસ પસાર કર્યાં. (૩૧) પછી તે મુનિએ પ્રબોધિની એકાદશીના દિવસે નિરાહાર કરીને દિવસે દશમ સુંધી પાઠ અને ભગવાનની પૂજા કરી અને રાત્રિમાં જાગરણ કર્યું. (૩૨) પછી તે જ રાત્રિમાં દયાસાગર શ્રી નરનારાયણ ભગવાન પ્રસન્ન થઈ. તેમને પોતાનું સ્વરૂપ જે મૂર્તિ તેમાં જ અનન્ય માનસવાળા પોતાના ભક્તોએ જ દર્શન કરવા યોગ્ય એવું અદ્‌ભુત દિવ્ય દર્શન આપ્યું. (૩૩) એકાએક એક સાથે ઉગેલા અનેક સૂર્યો સમાન કાંતિવાળા, વર્ણિવેશવાળા, દ્વિભુજવાળા, તરુણાવસ્થામાં રહેલ તપસ્વી, ઘનશ્યામ, અતિ પ્રશાંત સ્વભાવવાળા ઈષ્ટદેવ શ્રી નરનારાયણને અચાનક જોઈને તે આશ્ચર્ય પામ્યા. (૩૪)

अवेत्य सद्यो बदरीपतिं तमुत्थाय नत्वा धरणौ निपत्य ।
प्रेमाश्रुनेत्रः पुलकावृत्ताङ्गो बद्धाञ्जलिर्द्वन्द्व इतीशमैट्ट ॥३५॥

इति श्रीसत्सङ्गजीवने नाराणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम प्रकरणे
शतानन्दकृतबदरीपतिसमाराधननामा द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥

પોતે જોયેલા ભગવાનને બદરીપતિ જાણીને શતાનંદમુનિ તત્કાળ ઊઠીને, પૃથ્વી ઉપર દંડની પેઠે પડી સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરી, પ્રેમના આંસુયુક્ત નેત્રવાળા, હર્ષથી પુલકિત અંગોવાળા, બંને હાથ જોડીને શ્રીનારાયણની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. (૩૫)

ઇતિશ્રી સત્સંગિજીવનમાં નારાયણ ચરિત્રમાં ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રથમ પ્રકરણમાં
શતાનંદ કૃત બદરીપતિ આરાધના નિરૂપણ નામે બીજો અધ્યાય થયો. ॥૨॥

अथ तृतीयोऽध्यायः ।

शतानन्दमुनि उवाच ।

श्री वासुदेव इह सर्वमुमुक्षुलोक क्षेमादनिर्जरऋषिः करुणानिधिस्त्वम् ।
आकल्पमाचरसि तीव्रतपांसि तं त्वां नारायणं मुनिवरं बदरीशमीडे ॥१॥
श्री नारदादिमुनिमण्डलसेविताङ्घ्रिं निर्नीडगाढदलसङ्कुलितां विशालाम् ।
अध्यास्य वेदहृदयस्य निरूपकं त्वां नारायणं मुनिवरं बदरीशमीडे ॥२॥
देवाङ्गनागणवसन्तसुगन्धिवातै- र्युक्तः सुराधिपतिमोहकगायकोघैः ।
कामोऽपि येन सहसा विजितश्च तं त्वां नारायणं मुनिवरं बदरीशमीडे ॥३॥
यन्मानसं जिततपस्विगणोऽपि शेषः स्प्रष्टुं कथञ्चन कदाचन नाऽऽप शक्तिम् ।
तं त्वां च बिभ्यति यतोऽन्तरवैरिणोऽन्ये नारायणं मुनिवरं बदरीशमीडे ॥४॥
त्वं पूर्णकामपतिरप्यनुवासरं स्वं दैवं च पित्र्यमपि कर्म करोषि काले ।
सङ्ग्राहयन्नखिलनैष्ठिक वर्णिनस्त्वां नारायणं मुनिवरं बदरीशमीडे ॥५॥

અધ્યાય - ૩

શતાનંદમુનિ સ્તુતિ કરે છે :

હે શ્રી વાસુદેવ ! કરુણાસાગર તમો સર્વ મુમુક્ષુ જનોના કલ્યાણ માટે દેવર્ષિ થઈને તીવ્ર તપ કરો છો. તે મુનિજનોમાં શ્રેષ્ઠ બદરીપતિ નારાયણ એવા તમારી હું સ્તુતિ કરું છું. (૧) શ્રી નારદાદિ મુનિમંડળોએ સેવેલાં છે ચરણકમળો જેમનાં એવા, પક્ષીઓના માળાઓ રહિત ઘાટા પાંદડાઓથી વ્યાપ્ત વિશાલા નામની બોરડી નીચે બેસીને વેદના રહસ્યાર્થોનું નિરૂપણ કરનારા, નારાયણ એવા તમારી હું સ્તુતિ કરું છું. (૨) અપ્સરાઓના સમૂહો અને વસંતઋતુના સુગંધીમાન વાયુઓ તથા ઇન્દ્રને માધુર્યથી મોહ પમાડનારા ગાયકોના સમૂહથી યુક્ત કામદેવને પણ જેમણે તત્કાળ જીતી લીધો છે એવા શ્રેષ્ઠમુનિ બદરીપતિ નારાયણ તમારી હું સ્તુતિ કરું છું. (૩) તપસ્વીઓને જીતી લેનારો ક્રોધ પણ તમારા મનને સ્પર્શ કરવા કોઈપણ રીતે ક્યારેય પણ શક્તિમાન થતો નથી. અન્ય અંતઃશત્રુઓ તમારાથી ભય પામે છે તેવા શ્રેષ્ઠમુનિ બદરીપતિ નારાયણ તમારી હું સ્તુતિ કરું છું. (૪) પૂર્ણ મનોરથવાળા સ્વામી છો તોપણ સમગ્ર નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીઓને પોતાના આચરણ વડે શિક્ષણ કરાવવા માટે સમયે સમયે પોતાનું દેવસંબંધી અને પિતૃસંબંધી કર્મ કરો છો એવા મુનિવર બદરીપતિ નારાયણ તમારી હું સ્તુતિ કરું છું. (૫)

यस्मात्प्रवर्तत इहाखिलसौख्यहेतुः सच्छास्त्र वृन्दमखिलं खलु नैष्ठिकेन्द्रात ।
यत्कर्म दुष्करममर्त्यगणैश्च तं त्वां नारायणं मुनिवरं बदरीशमीडे ॥६॥
ये ये निवृत्तिमुपयान्ति विरागवेगात् संसारभीतिजनितादधिभूमि ते ते ।
यस्या ऽऽश्रयेण सुखिनोऽत्र भवन्ति तं त्वां नारायणं मुनिवरं जगदीशमीडे ॥७॥
यत्पादपद्ममकरन्द रसैकलुब्धो ब्रह्माण्डसौख्यमखिलं हि कदाचिदेव ।
रङ्कोऽपि नेच्छति सुखाम्बुधिमेव तं त्वां नारायणं मुनिवरं जगदीशमीडे ॥८॥
मनोरथो मे बहुकालजातस्त्वदीक्षयैवाद्य फलेन पूर्णः ।
कृपा विधेया मयि भक्तिभाजि तवाङ्घ्रिपद्मे करुणारसार्द्रे ॥९॥

सुव्रत उवाच ।

इति स्तुवन्तं तमुवाच भक्तं नारायणः स्वाश्रितकल्पवृक्षः ।
प्रीतोऽस्मि ते मद्वरमीप्सितं त्वं- वृणीष्व वर्णिन ! सकलार्थसिद्धेः ॥१०॥

एवमुक्तो भगवता तं प्रणम्य मुदा पुनः । स ब्रह्मचारी प्रोवाच तत्सेवोत्सुकमानसः ॥११॥
यदि प्रसन्नोऽसि विभो वरो देयश्च मे तदा । रक्ष मां स्वान्तिके नित्यं देहिसेवां त्वमात्मनः ॥१२॥

સમસ્ત જનોના સુખના કારણરૂપ સમગ્ર સચ્છાસ્ત્રોનો સમુદાય નૈષ્ઠિકોમાં શ્રેષ્ઠ એવા આપમાંથી પ્રવર્તે છે. અને જેમનું કર્મ દેવગણોથી પણ દુષ્કર છે એવા મુનિવર બદરીપતિ નારાયણ તમારી હું સ્તુતિ કરું છું. (૬) પૃથ્વી ઉપર રહેલા જે પુરુષો સંસારના ભયથી ઊપજેલા વૈરાગ્યથી નિવૃત્તિમાર્ગને અનુસરે છે તેવા પુરુષો આ બદરીકાશ્રમમાં રહેલા તમારા આશ્રયથી સુખી થાય છે એવા મુનિવર બદરીપતિ નારાયણ તમારી હું સ્તુતિ કરું છું. (૭) આપના ચરણકમળના રસમાં લુબ્ધ થયેલો રંક જન પણ સમસ્ત બ્રહ્માંડનું સુખ પણ કોઈ કામે ઇચ્છતો નથી (કારણ કે) (તમે) સુખસાગર છો. આવા મુનિવર બદરીપતિ નારાયણ તમારી હું સ્તુતિ કરું છું. (૮) હે ભગવન્ ! બહુ વખતથી ઉત્પન્ન થયેલો મારો મનોરથ હાલમાં તમારા દર્શનરૂપ ફળથી પૂરો થયો છે. કરુણારસથી ભીનાં તમારા ચરણકમળમાં ભક્તિવાળા મારા ઉપર કૃપા કરો. (૯)

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે રાજન્ ! પોતાના આશ્રિતો માટે કલ્પવૃક્ષ સમાન નારાયણ ભગવાન સ્તુતિ કરતા એવા શતાનંદ મુનિ પ્રત્યે બોલ્યા : હે શતાનંદ ! તમારા ઉપર હું પ્રસન્ન થયેલો છું. માટે સમસ્ત અર્થોની સિદ્ધિને આપનારા એવા મારા થકી તમે ઇચ્છિત વર માંગો. (૧૦) આ પ્રમાણે નારાયણે કહ્યું એટલે શતાનંદ મુનિ ભગવાનને પ્રણામ કરી તેમની સેવામાં ઉત્સાહિત મનવાળા થઈને ફરીથી બોલ્યા. (૧૧) હે પ્રભો ! જો તમે મારી ઉપર પ્રસન્ન થયા હોય અને મને વર આપવો હોય તો મને નિરંતર આપની પાસે રાખો અને મને આપની સેવા આપો. (૧૨)

गुणगानं तवैवेह कर्तुमिच्छामि पार्श्वगः । साफल्यं येन वचसः शुद्धिं स्याच्चान्तरात्मनः ॥१३॥
सिद्ध्यैश्वर्यादि नेच्छामि त्वत्तोऽहं किमपि प्रभो । सांसारिके विरक्तोऽस्मि सुखे मायामये ध्रुवम् ॥१४॥
इत्युक्तवन्तं भगवांस्तमुवाच महामतिम् । ब्रह्मंस्त्वया व्यवसितं सम्यगेतन्मुमुक्षुणा ॥१५॥
किन्त्वहं साम्प्रतं भूमौ कोसलेषूत्तरेष्विह । जातोऽस्मि धर्मतो भक्तौ हरिनाम्ना हि विश्रुतः ॥१६॥
सौराष्ट्रेऽप्यधुना वर्ते रैवतकाचलसन्निधौ । सोऽहं तत्रान्तिके मे त्वां रक्षिष्यामि न संशयः ॥१७॥
मदीगुणगानेच्छा वर्तते तव हृद्यतः । तस्य मे त्वं चरित्राणां ग्रन्थकर्ता भविष्यसि ॥१८॥
सोऽहंपूर्णं करिष्यामि त्वद्वाञ्छितमतस्त्वयो । सोऽन्वेष्य प्राप्य इत्युक्त्वा भगवान् स तिरोदधे ॥१९॥
ततः सोऽतिप्रहृष्टात्मा तद्वीक्षाप्तमनोरथः । विधाय पारणां प्रातः सौराष्ट्राभिमुखं ययौ ॥२०॥
नारायणेक्षणानन्दो द्विजो मासद्वयेन सः । ख्यातं गुर्जरदेशेषु प्राप श्रीनगरं पुरम् ॥२१॥
तत्र शुश्राव सौराष्ट्राद्धरिदर्भावतीं पुरम् । आगत्य सहजानन्दो वर्णी यज्ञं करोति हि ॥२२॥
नारायणावतारंतंद्रक्ष्यामो मिष्टभोजनम् । कृत्वा धनं च प्राप्स्याम इति विप्र गिरोऽशृणोत् ॥२३॥

હું આ લોકમાં આપની પાસે રહીને આપના ગુણગાન કરવા ઇચ્છું છું. જેનાથી વાણીની સફળતા થાય અને અંતઃકરણની શુદ્ધિ થાય. (૧૩) હે પ્રભો ! હું આપના થકી કોઈપણ સિદ્ધિઓ કે ઐશ્વર્યને ઇચ્છતો નથી. કારણ કે માયામય સાંસારિક સુખમાં હું ચોક્કસપણે વૈરાગ્ય પામેલો છે. (૧૪) આ પ્રમાણે કહેતા મહાબુદ્ધિશાળી શતાનંદમુનિને ભગવાન કહેવા લાગ્યા કે હે બ્રહ્મન્ ! મુમુક્ષુ એવા તમોએ આ ઘણો યોગ્ય વિચાર કર્યો છે. (૧૫) પરંતુ હાલમાં હું આ પૃથ્વી પર ઉત્તર કૌશલ દેશમાં ધર્મદેવથી તેમનાં પત્ની ભક્તિદેવીમાં પ્રગટ થઈને 'હરિ' નામથી પ્રખ્યાતિ પામ્યો છું. (૧૬) હું હાલમાં ગિરનાર પર્વતની નજીક સૌરાષ્ટ્રમાં રહું છું. તે હું ત્યાં તમોને મારી સમીપમાં રાખીશ તેમાં લગીરે સંદેહ નથી. (૧૭) તમારા હૃદયમાં મારા ગુણાનુવાદ કરવાની ઇચ્છા પ્રવર્તે છે માટે તમે મારાં ચરિત્રોનાં ગ્રંથના કર્તા થશો. (૧૮) તે (હરિરૂપ એવો) હું તમારો મનોરથ પૂર્ણ કરીશ તેથી તમો ત્યાં શ્રીહરિને શોધીને પ્રાપ્ત કરો. આમ કહીને તે ભગવાન અંતર્ધાન થઈ ગયા. (૧૯) પછી નારાયણના પ્રત્યક્ષ દર્શનથી સિદ્ધ મનોરથવાળા અને તેથી જ અત્યંત પ્રસન્ન મનવાળા શતાનંદમુનિ પ્રભાતે પારણાં કરીને સૌરાષ્ટ્ર દેશ તરફ ચાલતા થયા. (૨૦) બદરીનારાયણના પ્રત્યક્ષ દર્શનથી આનંદિત તે બ્રાહ્મણ (શતાનંદમુનિ) ગુજરાત દેશમાં પ્રસિદ્ધ અમદાવાદ નગરમાં બે મહિને પહોંચ્યા. (૨૧) સૌરાષ્ટ્ર દેશથી નીકળીને ડભાણ ગામમાં આવીને સહજાનંદ નામના વર્ણીન્દ્ર શ્રીહરિ વિષ્ણુયાગ કરે છે એ પ્રમાણે (શતાનંદમુનિએ) ત્યાં (અમદાવાદમાં) સાંભળ્યું. (૨૨) નારાયણના અવતાર શ્રીહરિને જોઈશું અને મિષ્ટ ભોજન પામીને ધન પ્રાપ્ત કરીશું એવી બ્રાહ્મણોની વાણી પણ શતાનંદ મુનિએ સાંભળી. (૨૩)

महामखोत्सवं द्रष्टुं गच्छद्भिर्ब्राह्मणव्रजैः । सह सोऽप्यगमद्राजन् द्वितीयेऽहनितां पुरीम् ॥२४॥
नानादेशासमायातैः करात्तबलिभिर्जनैः । वृतायां द्रष्टुमुत्कैस्तं तस्यामैक्षत तं प्रभुम् ॥२५॥
उच्चसिंहासनारूढं श्यामं चन्द्रसमद्युतिम् । भक्तहृन्नयनानन्दवर्णिविषं च बिभ्रतम् ॥२६॥
हैमै रत्नमयैः पौष्पैर्भूषणैर्बहुधांशुकैः । अभ्यर्च्यमानं भक्तोघैश्चन्दनेन सुगन्धिना ॥२७॥
करात्तयष्ट्र्या गृह्णन्तं हारान् पौष्पान् सहस्रशः । नैकदेशासमायातैर्दीपमानान्तरव्रजैः ॥२८॥
हैमी रौप्या मुद्रिकाश्च वासांस्याभरणानि च । विप्रेभ्यो ददतं प्रीत्या सहासमुखपङ्कजम् ॥२९॥
तं दृष्ट्वा दण्डवद्भूमौ पतित्वा प्रणनाम सः । बद्धवाञ्जलिपुटं प्रोचे नारयण ! हरे ! जय ॥३०॥
हरिस्तं मानयामास सम्प्रीतः स्वागतादिभिः । वरदानं सफलयन्स्वकृतं भक्तवत्सलः ॥३१॥
स्वान्तिके वासयामास तं विशुद्धधियं द्विजम् । प्रपन्नाभयदः स्वामी करुणावरुणालयः ॥३२॥
मनोरथफलं प्राप्य स च हृष्टमनाः प्रभुम् । सेवमानोऽवसन्नित्यं तद्यशोवर्णनोत्सुकः ॥३३॥

(સુવ્રતમુનિ કહે છે) હે રાજન્ ! વિષ્ણુયાગના ઉત્સવને જોવા માટે જતા બ્રાહ્મણોના સમૂહોની સાથે શતાનંદમુનિ પણ બીજે દિવસે ડભાણ પહોંચ્યા. (૨૪) વિવિધ પ્રદેશોમાંથી આવેલા, બંને હાથોમાં પૂજાસામગ્રીને ધારી રહેલા, શ્રીહરિના દર્શનની ઉત્કંઠાવાળા મનુષ્યોથી યુક્ત ડભાણપુરમાં રહેલા શ્રીહરિને શતાનંદમુનિએ જોયા. (૨૫) ઊંચા સિંહાસન પર બિરાજમાન, શ્યામ સ્વરૂપ, ચંદ્ર સમાન કાંતિવાળા, ભક્તજનોના હૃદય અને નેત્રોને આનંદ આપનારા, નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીના વેશને ધારણ કરનારા, રત્નજડિત સુવર્ણના અલંકારો તથા પુષ્પોના તોરા વગેરે અલંકારોથી તેમજ વિવિધ પ્રકારનાં વસ્ત્રો અને સુગંધયુક્ત ચંદનોથી ભક્તોના સમૂહો વડે સર્વ પ્રકારે પૂજાતા શ્રીહરિને જોયા. (૨૬-૨૭) અનેક દેશોથી આવેલા જનસમૂહથી અર્પણ કરાતા ફૂલોના હજારો હારોને હાથમાં રાખેલી સોટી વડે ગ્રહણ કરતા, સોના અને ચાંદીની મુદ્રિકાઓ તથા વસ્ત્રો અને અલંકારોને અતિ પ્રેમપૂર્વક બ્રાહ્મણોને આપતા તથા મંદ હાસ્યયુક્ત મુખારવિંદવાળા એવા શ્રીહરિને જોઈને શતાનંદમુનિએ દંડની પેઠે પૃથ્વી પર પડીને પ્રણામ કર્યો. પછી બે હાથ જોડીને 'હે નારાયણ ! હે હરે ! તમો જય પામો.' એમ બોલ્યા. (૨૮-૨૯-૩૦) પ્રસન્ન થયેલા, ભક્તવત્સલ શ્રીહરિ પોતે જ (નારાયણરૂપે આપેલા) વરદાનને સફળ કરવા, તે મુનિનો સ્વાગતાદિ વડે સત્કાર કરવા લાગ્યા. (૩૧) શરણાગતોને અભયદાન આપનારા, કરુણાસાગર સર્વના સ્વામી એવા શ્રીહરિએ નિર્મળ બુદ્ધિવાળા તે બ્રાહ્મણ (શતાનંદ મુનિ)ને પોતાની પાસે નિવાસ કરાવ્યો. (૩૨) મનોરથની સિદ્ધિ મેળવીને આનંદિત થયેલા તે શતાનંદમુનિ પ્રત્યક્ષ શ્રીહરિની પ્રતિ દિન સેવા કરતા, શ્રીહરિનું યશોગાન કરવામાં ઉત્કંઠાવાળા થઈ ભગવાનની સમીપે નિવાસ કરતા હતા. (૩૩)

कालेनाल्पेन च हरेः कृपया तस्य सद्धियः । समाधिसिद्धिरष्टाङ्गयोगाभ्यासं विनाऽभवत् ॥३४॥
ध्यायंस्तं हृदि सोऽद्राक्षीत्प्रागृष्टं बदरीश्वरम् । क्षणान्तेऽन्तर्हितः सोऽथ यथा सौदामिनी दिवि ॥३५॥
ज्योतिर्मयेऽक्षरे धाम्नि स्थितं तं कृष्णमैक्षत । समग्रैश्वर्यसम्पन्नं सपार्षदपरिग्रहम् ॥३६॥
गोलोकमथ वैकुण्ठं श्वेतद्वीपादि धामदत् । तदैक्षयत्सहैश्वर्यं हरिस्तस्मा अलौकिकम् ॥३७॥
यथास्वयं चाविरासीद्धर्मो भक्तिस्तथर्षयः । तेषां रूपं यथा पौर्वमत्रत्यंचाप्यबूबुधत् ॥३८॥
स्वस्य भक्ताश्च ये भूमौ पुरुषा दोषितस्तथा । अपि तेषामुभे रूपे तस्मै हरिरजिज्ञपत् ॥३९॥
जन्मकर्मादि तेषां स स्वस्वैश्वर्य च सर्वशः । भूतं भवद्भविष्यं यत्तज्ज्ञानं प्रददौ प्रभुः ॥४०॥
ततोऽभूत्सोऽपि सर्वज्ञः शतानन्दो महामतिः । यथावत्तत्सर्वमवैन्मैत्रेयं स्वमृषिं तथा ॥४१॥
सोऽथ प्रीतमना वर्णी तदीदगुणवर्णनैः । स्वीयं ज्ञानं तथा विद्याः सफलीकर्तुमाह तम् ॥४२॥
त्वद्यशो गुम्फनेनैव प्रबन्धैर्विविधैः प्रभो । स्वज्ञानं सफलीकर्तुमुकायाज्ञां विधेहिमे ॥४३॥

થોડા સમયમાં સન્મતિવાળા તે શતાનંદ મુનિને યમ-નિયમ-આસન વગેરે આઠ અંગોવાળા યોગના અભ્યાસ વગર જ શ્રીહરિની કૃપાથી સમાધિની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ. (૩૪) હૃદયકમળમાં શ્રીહરિનું ધ્યાન કરતા શતાનંદમુનિએ અગાઉ જોયેલા બદરીપતિ નારાયણને જોયા; પછી (બદરીપતિ) આકાશમાં વીજળીની પેઠે ક્ષણવારમાં અંતર્ધાન થયા. (૩૫) (પછી શતાનંદમુનિ તે શ્રીહરિને) મહા તેજોમય અક્ષરધામમાં રહેલા સમગ્ર, ઐશ્વર્ય સંપન્ન અને પાર્ષદો-પરિગ્રહોથી યુક્ત શ્રીકૃષ્ણરૂપે દેખતા હતા. (૩૬) ત્યારપછી શ્રીહરિ અલૌકિક ઐશ્વર્યે સહિત દિવ્ય એવાં ગોલોક, વૈકુંઠ, શ્વેતદ્વીપ વગેરે સર્વ ધામો શતાનંદ મુનિને (સમાધિમાં) દેખાડતા હતા. (૩૭) વળી પોતે શ્રીહરિ જે રીતે આ લોકમાં પ્રગટ થયા તથા જેવી રીતે ધર્મદેવ, ભક્તિદેવી અને ઋષિઓ પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા તે સર્વેનું પૂર્વરૂપ અને હાલનું રૂપ એ બધું શ્રીહરિ શતાનંદમુનિને (સમાધિ સમયમાં) જણાવતા હતા. (૩૮) આ પૃથ્વી ઉપર બીજા પણ નરનારી ભક્તજનો ઉત્પન્ન થયા છે તે સર્વેના (પૂર્વરૂપ અને વર્તમાનરૂપ) બંને રૂપ શ્રીહરિ તે મુનિને જણાવતા હતા. (૩૯) પછી ભક્તોના જન્મ-કર્માદિ સઘળું તથા પોતાના સર્વ ઐશ્વર્યો વગેરે બધું તે શ્રીહરિ જણાવતા હતા અને તે મુનિને ત્રિકાળ - ભૂત, ભવિષ્ય ને વર્તમાન - નું જ્ઞાન આપતા હતા. (૪૦) પછી મહાબુદ્ધિશાળી શતાનંદમુનિ પણ સર્વજ્ઞાન-સંપન્ન થઈ ગયા, અને જે બતાવ્યું તે યથાર્થપણે જાણી ગયા તથા પોતે પૂર્વે મૈત્રેયઋષિ હતા એમ પણ જાણી ગયા. (૪૧) પછી પ્રસન્નચિત્તવાળા વર્ણિ (શતાનંદમુનિ) પોતાનું પૂર્વોક્ત જ્ઞાન અને વિદ્યાને શ્રીહરિના ગુણોના વર્ણનથી સફળ કરવા માટે શ્રીહરિ પ્રત્યે બોલ્યા. (૪૨) હે પ્રભો ! વિવિધ પ્રબંધો દ્વારા તમારા યશોનો ગ્રંથ રચવાથી મારું જ્ઞાન સફળ કરવા માટે ઉત્સાહવાળા મને (ગ્રંથ રચવાની) તમો આજ્ઞા આપો. (૪૩)

इति निष्कपटं तेन याचितो हरिराह तम् । मनोरथोऽयं सफलो भविष्यति तव द्विज ॥४४॥
आयाहि त्वं मया साकं दुर्गपत्तनमुत्तमम् । तत्राहं कारयिष्यामि राधाकृष्णस्य मन्दिरम् ॥४५॥
तत्रापि पावने क्षेत्रे वसंस्त्वं स्थिरमानसः । शास्त्रं विरचयेर्वर्णिन् यथात्मानुभवं मम ॥४६॥
इत्यनुज्ञात ईशेन हृष्टःस कृतवांस्तथा । साकं भगवता दुर्गपुरमेत्यावसच्चिरम् ॥४७॥
सत्सङ्गिजीवनं नाम धर्मशास्त्रमिदं हि सः । हरिलीलामयं चक्रे श्रीगोपीनाथमन्दिरे ॥४८॥
शोधयित्वाऽथ तद्भक्तान् हरेर्मत्प्रमुखान् विदः । कतिचित्पाठयामास विप्रानन्तर्हिते हरौ ॥४९॥
इति ते कथितं भूपः ! जन्मकर्मादि मे गुरोः । सत्सङ्गिजीवनमथो सच्छास्त्रं वच्मि तत्कृतम् ॥५०॥

सकलधर्मभृतंहरिलीलयासमुपबृंहितमेतदिहाद्भुतम् ।
रसविदां भुवि मानसरञ्जनं कलिमलोपशमं शृणु सादरम् ॥५१॥

इति श्री सत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथ प्रकरणे
शतानन्दमनोरथसिद्धिनामा तृतीयोऽध्यायः ॥३॥

આ પ્રમાણે તેમણે નિષ્કપટભાવે પ્રાર્થના કરેલા શ્રીહરિ તે મુનિ પ્રત્યે બોલ્યા : હે દ્વિજ ! તમારો આ મનોરથ સિદ્ધ થશે. (૪૪) તમે મારી સાથે ઉત્તમ દુર્ગપુર (ગઢડા) આવો. ત્યાં હું રાધાકૃષ્ણ (ગોપીનાથજી) નું મંદિર કરાવીશ. (૪૫) હે વર્ણિન્ ! એવા અતિ પવિત્ર સ્થાનમાં રહીને, સ્થિર અતઃકરણવાળા થઈને, પોતાના - અનુભવાત્મક જ્ઞાન વડે મારા શાસ્ત્રની રચના કરો. (૪૬) આ પ્રમાણે શ્રીહરિએ આજ્ઞા કરાએલા મુનિ પ્રસન્ન થઈને શ્રીહરિના કહેવા પ્રમાણે તેમની સાથે ગઢડા આવીને લાંબા કાળ સુધી રહ્યા. (૪૭) પછી શતાનંદમુનિએ ગોપીનાથજીના મંદિરમાં રહીને શ્રીહરિલીલામય સત્સંગિજીવન નામના ધર્મશાસ્ત્રની રચના કરી. (૪૮) પછી મુનિ, પોતે કરેલું શાસ્ત્ર શ્રીહરિ અંતર્ધાન થયા પછી શોધીને શ્રીહરિના મારા જેવા ભક્ત વિદ્વાનોને તથા વિદ્વાન બ્રાહ્મણોને ભણાવતા હતા. (૪૯) હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે મારા ગુરુ શતાનંદમુનિના જન્મ-કર્મ વગેરે તમને કહ્યા. હવે તેમણે રચેલું સત્સંગિજીવન નામનું સચ્છાસ્ત્ર હું તમને કહું છું. (૫૦) (સુવ્રતમુનિ કહે છે.) સર્વધર્મોથી ભરપૂર, શ્રીહરિની લીલાઓથી વૃદ્ધિ પામેલું, શ્રોતાઓને આશ્ચર્ય પમાડનારું, આ પૃથ્વી પરના રસિક જનોના હૃદયને પ્રસન્ન કરનારું, કળિયુગના દોષોનો નાશ કરનારા આ (સત્સંગિજીવન નામનું) ધર્મશાસ્ત્રને તમે આદરપૂર્વક શ્રવણ કરો. (૫૧)

ઇતિશ્રી સત્સંગીજીવનમાં, નારાયણ ચરિત્રમાં, ધર્મશાસ્ત્રમાં, પ્રથમ પ્રકરણમાં શતાનંદ મનોરથ સિદ્ધિ નામે ત્રીજો અધ્યાય થયો. ॥૩॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः ।

सुव्रत उवाच-

पातु धर्ममधर्ममुत्खवनयितुं श्रीभक्तिधर्मां गतोजातायोत्तरकोसलेषुविबुधानंदायसद्धर्मिणे ।
श्रीमच्चन्दनपुष्पहाररुचये शुभ्रांशुके बिभ्रते तस्मै श्रीगुरवेनमोस्तुहरये नारायणायाषये ॥१॥
यो बालयेऽप्यखिलोत्तमर्द्धिसहितेऽनासक्त एवात्मनो गेहे स्वेष्टबृहद्व्रतोचितमवाप्या शूपनावं पितुः ।
हित्वा तीव्रविरक्तितः सह निजैः संबंधिभिस्तद्गृहं कर्तुंतीव्रतपांस्यऽरण्यमगमद्योगेश्वरात्मप्रियः ॥२
स्वाभाविक्यभवच्च यस्य सततं ब्रह्मस्वरूपस्थितिर्धर्मो भक्तिरपि स्वकैः सह च यद्धृत्पद्ममध्यूषतुः ।
शद्वा द्यानृपदुर्लभाश्च विषयाः पंचापि यन्मानसं नाक्रष्टुं क्वचनापि शेकुरमलं येभ्योऽस्तिभीस्त्यागिनाम् ॥३॥
भक्त्वान्स्वान्नरनाटनेन बहुधा यः प्रीणयन्भूतले रामानंदगुरोरवाप महतीं दीक्षामुदारश्रवाः ।
विख्यातश्चततो बभूव सहजानंदास्व्यया सद्गुरुः शुष्कज्ञानिकुलार्यनास्तिकमतध्वान्तैकचण्डांशुभान् ॥४॥

અધ્યાય - ૪

(સત્સંગિજીવનની કથાની શરૂઆતમાં સુવ્રતમુનિ મંગળાચરણ કરે છે.)

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

ધર્મની સ્થાપના માટે અને અધર્મના નાશ માટે ઉત્તર કોશલ દેશમાં રહેલા ધર્મભક્તિથી પ્રગટ થયેલા, દેવતાઓને આનંદ આપનારા, ધર્મની પ્રવૃત્તિ કરનારા, સુંદર ચંદન અને પુષ્પહારોમાં રુચિવાળા, શ્વેતવસ્ત્રોને ધારણ કરનારા, અત્યંત શોભાયમાન એવા પરમ ગુરુ નારાયણ ઋષિરૂપ શ્રીહરિને હું નમસ્કાર કરું છું. (૧) યોગેશ્વરોના પણ અંતર્યામી અને પ્રિય એવા જે શ્રીહરિ બાલ્યાવસ્થામાં પણ ઉત્તમ વૈભવયુક્ત પોતાના ઘરમાં આસક્તિરહિત રહેલા, પિતાથી પોતાને પ્રિય નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્ય યોગ્ય ઉપનયન સંસ્કાર પ્રાપ્ત કરી તીવ્ર વૈરાગ્યથી સંબંધીઓ યુક્ત ઘરનો ત્યાગ કરી તીવ્ર તપ કરવા વનમાં ગયા. (૨) જે શ્રીહરિને નિરંતર બ્રહ્મસ્થિતિ સ્વાભાવિક હતી, ધર્મ અને ભક્તિ પણ સપરિવાર શ્રીહરિના હૃદયકમળમાં નિવાસ કરતા હતા, રાજાઓને પણ દુર્લભ એવા શબ્દાદિ પંચવિષયો કે, જેનાથી મુનિઓને પણ ભય રહે છે. તે શ્રીહરિના મનને આકર્ષવા ક્યારેય સમર્થ થયા નહિ. (૩) મહાયશસ્વી શ્રીહરિ પૃથ્વીમાં પોતાના આશ્રિત જનોને નરનાટકથી ઘણી પ્રીતિ ઉપજાવતા રામાનંદસ્વામી નામના ગુરુથી મહાદીક્ષા પામ્યા પછી સહજાનંદ નામથી વિખ્યાત થયા. આશ્રિતોના સદ્‌ગુરુ, શુષ્કજ્ઞાનીઓ કૌલમતવાદીઓ અને નાસ્તિકો વગેરેના મતરૂપ ગાઢ અંધકારને નાશ કરવામાં સૂર્ય સમાન થયા (૪)

यश्चाऽधर्मकुलान्निजाश्रितजनांस्तूर्णं विमोच्याऽखिलांल्लोभेर्ष्यामदमानमत्सरकलि क्रोधात्मभूसैन्यतः ।
नैजं धाम तमः परं नयति तान्देहावसानेऽक्षरं ब्रह्माऽधिक्षिति स प्रभुर्विजयते भूरिप्रतापो हरिः ॥५॥
क्वचन निजुमुखारविन्ददृष्ट्यै निजमुहजं परिवेष्टय मंडलेन ।
स्थितमृषिगणमारुलय्य तूर्णं बहिरुपगच्छति मे मनोऽस्तु तस्मिन् ॥६॥
क्वचन मुनिगणागमं निशम्य द्रुतमभिसश्चलनास्मृतोत्तरीयः ।
नवनलिनदृशाऽमितो निजांस्तान्- सुखयति तत्र मनोऽस्तु चैरुचैले ॥७॥
क्वच सदसि महासनोपविष्टः करविलसत्तुलसीन्धनस्रगीशम् ।
स्मरति भगणमध्यगेन्दुशोभे मुनि नयनैकपदे मनोऽस्तु तस्मिन् ॥८॥
क्वच मुनिजनमाननात्तशुक्लांबरतिलकाक्षतचित्रपुष्पमाले ।
स्थितवत्ति धृतपादुकेऽस्तु चेतो भगवति मे कतिदत्तपाणिपद्मे ॥९॥
अजनजनिमुखोत्सवेषु नानाजनपदसङ्गतभूरिभक्तसंघैः ।
विविधवसनभूषणैः सुगंधैरपचित आस्तुमुदेस पुष्पहारैः ॥१०॥

જે શ્રીહરિ પોતાના બધા આશ્રિતોને લોભ, ઈર્ષ્યા, મદ, માન, મત્સર, કલિ, ક્રોધ અને કામરૂપી સૈન્યથી તત્કાળ મુકાવીને અંતકાળે તે જનોને માયાથી પર પોતાના અક્ષરધામમાં લઈ જાય છે એવા બહુ પ્રતાપવાળા શ્રીહરિ પૃથ્વી પર હંમેશાં વિજય પામે છે. (૫) કોઈ સમય પોતાના મુખકમળના દર્શન કરવા માટે પોતાના નિવાસસ્થાન પર્ણશાળાની ચારેબાજુ વિટાઈને રહેલા મુનિસમૂહને જાણીને તત્કાળ બહાર આવતા શ્રીહરિમાં મારું મન લાગેલું રહો. (૬) કોઈક સમયે મુનિના સમુદાયો પોતાની સમીપમાં આવતા સાંભળીને એકદમ ઉતાવળે તેમના તરફ જવાથી વીસરી ગયા છે ઓઢવાનું વસ્ત્ર-માટે એક જ વસ્ત્રવાળા, પોતાની ચોપાસ રહેલા પોતાના મુનિગણોને નવીન કમળ સમાન નેત્રોવડે કોલમ દષ્ટિપાતથી સુખ આપનારા શ્રીહરિમાં મારું મન લાગેલું રહો. (૭) અને ક્યારે ! સભામાં મહામૂલ્યવાન આસન ઉપર બિરાજમાન પ્રભુ જમણા હાથમાં શોભાયમાન તુલસી-કાષ્ઠની માળા રાખી ઇષ્ટદેવનું સ્મરણ કરે છે. નક્ષત્રગણના મધ્યમાં રહેલ ચંદ્રમા સમાન શોભાવાળા અને મુનિઓનાં નેત્રોને એક સ્થાનભૂત તે શ્રીહરિમાં મારું મન લાગેલું રહો. (૮) ક્યારેક મુનિજનોથી કરાતી પૂજામાં સ્વીકારેલાં શ્વેતવસ્ત્રો તિલક, ચોખા અને વિચિત્ર પુષ્પોના હારવાળા, ચરણમાં પાદુકાઓ ધારણ કરેલા, કમર ઉપર હસ્તકમળ મૂકીને ઊભેલા શ્રીહરિમાં મારું મન લાગેલું રહો. (૯) ક્યારેક અજન્મા એવા ભગવાન જન્મોત્સવ સમયે જુદા જુદા દેશોમાંથી આવેલા ભક્તોના સમૂહોએ વિવિધ પ્રકારનાં વસ્ત્રો, આભૂષણો અને સુગંધીમાન પુષ્પહારોથી પૂજાયેલા શ્રીહરિ મને હર્ષ આપનારા થાઓ. (૧૦)

क्वचन् मुनिजनातिथिक्रियायां दृढकटिबन्धपिनद्धपीतवासाः ।
स्वयमपि परिवेषयन्मुहुस्तानतिसुहितान् विदधे समेऽस्तु सिद्ध्यै ॥११॥
ध्वजयवकमलाङ्कुशोर्ध्वरिखारुचिरपद क्रमणैरिमां धरित्रीम् ।
न्यदधतिदिवं स धर्मसूनुर्निजसखिनर्मपटुर्ददातुबुद्धिम् ॥१२॥
इह जडमतयश्च पापिजीवा अपि यदुदारसदाश्रयेण नैके ।
द्रुततरपरिहातदुःस्वभावाः सुकृतिवराः स्युरस्तै स मेऽस्तु तुष्टः ॥१३॥
क्वचन निजजनान् यथाधिकारं निजनिगमस्मृतिसंमतं स्वधर्मम् ।
यदुपतिभजनाढ्यमादिशंस्तं विदधदथ स्वयमस्तु चः सतुष्टः ॥१४॥
क्वचन विदधदिष्टकर्म शुद्धं क्वच विदधद्भुवि पूर्त्तकर्म चेशः ।
अगणितमुखजान् यथेष्टभोज्यैरतिसुहितान् विदधे स मेऽस्तु तुष्टः ॥१५॥
क्वच निशि मुनिवृंदमध्यसंस्थः स्वयमुरुसंशयपृच्छयमुद्विभाव्य ।
प्रतिपदमुरुधोत्तरंददौ यो हरिरिह साधु तनोतु मंगलं मे ॥१६॥

ક્યારેક મુનિજનોનો આતિથ્યસત્કાર કરવામાં કેડ્ય ઉપર પીતાંબર બાંધીને અન્ય સંતો પીરસનારા હોવા છતાં પણ પોતે પીરસીને અતિતૃપ્ત કરતા તે શ્રીહરિ મને સિદ્ધિ આપનારા થાઓ. (૧૧) ધ્વજ, જવ, કમળ, અંકુશ, ઊર્ધ્વરેખા વડે સુંદર ચરણો મૂકવાથી આ ધરતીને સ્વર્ગ કરતાં પણ અતિ સૌભાગ્યવતી કરતા; પોતાના સખાઓના મજાકભર્યાં વચનોના ઉત્તર આપવામાં ચતુર ધર્મનંદન શ્રીહરિ મને બુદ્ધિ આપો. (૧૨) આ જગતમાં જડબુદ્ધિવાળા પાપી જીવો પણ જે શ્રીહરિના મહાન સંતોના આશ્રય વડે તત્ક્ષણ દુષ્ટ સ્વભાવનો ત્યાગ કરી હાલમાં પણ પુણ્યાત્મા બને છે તે શ્રીહરિ મારા પર પ્રસન્ન થાઓ. (૧૩) ક્યારેક તો ભગવદ્ભક્તિ સહિત વેદ અને સ્મૃતિસંમત પોતપોતાના સ્વધર્મને પોતાના ભક્તજનોને અધિકાર પ્રમાણે ઉપદેશ કરતા અને પોતે (લોકસંગ્રહાર્થે) તેનું આચરણ કરતા એવા શ્રીહરિ મારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ (૧૪) ક્યારેક પૃથ્વી ઉપર શુદ્ધ હિંસારહિત વિષ્ણુ યાગાદિ ઈષ્ટકર્મ કરતા અને વાવ, કૂવા, તળાવ, મંદિર ઈત્યાદિ પૂર્તકર્મ કરતા થકા અગણિત બ્રાહ્મણોને યથેષ્ટ ભોજન વડે તૃપ્ત કરતા એવા શ્રીહરિ મારા પર પ્રસન્ન થાઓ. (૧૫) ક્યારેક રાત્રિ સમયે મુનિઓના સમૂહની વચ્ચે વિરાજમાન સ્વયં ઘણા સંશયવાળા પ્રશ્નો ઉત્પન્ન કરાવીને (જ્યારે અન્ય કોઈ ઉત્તર ન આપી શકે ત્યારે) બધા સારી રીતે જાણે તેમ પદે પદે વિવિધ ઉત્તર આપનારા શ્રીહરિ મારું સારી રીતે મંગલ વિસ્તારો. (૧૬)

क्वचन निजसुतद्वयाय देशान् सदसि समं हि विभज्य दत्तवात्यः ।
भुवि वृषपरिरक्षणैकभावं वृषतनयं तमहं धियै स्मरामि ॥१७॥
अकृतविविधयोगसाधनोऽपि ध्रुवमणुवीक्षणमात्रतोऽपि यस्य ।
इह सकल समाधिसिद्धिमेति प्रभुरखिलं मम मंगलं क्रियात्सः ॥१८॥
भवतीह भुवस्तले महान्नगराजो हिमवानुदग्दिशि ।
विततोच्चगृहाभरुन्दरः पृथुरूप्योच्चयशुभ्रकांतिमान् ॥१९॥
क्वचिदञ्जपुञ्जसन्निभः क्वचिदष्टापदसानुशोभनः ।
क्वचिदस्ति च रौप्यश्रृंगभृद्बहुधा वर्णविचित्रदर्शनः ॥२०॥
विमलाः पुरुनिर्झरोद्भवाः परितः सारसहंसमंडिताः ।
सरितः प्रसरन्ति वा यतः शतशो लोलतरङ्गशब्दिताः ॥२१॥
धवकेतककुंभपाटलाभिः ककुभैः कंदकदंबनालिकेरैः ।
वटबिल्वकपित्थदाडिमैर्यो रुचिरस्तालतमालसालजालैः ॥२२॥

ક્યારેક સભામાં દેશોનો પોતાના બે દત્તકપુત્રો (અયોધ્યાપ્રસાદજી અને રઘુવીરજી) ને સરખી રીતે વિભાગ કરી આપનારા તથા પૃથ્વીમાં ધર્મનું રક્ષણ કરવાની એક ભાવનાવાળા ધર્મપુત્ર તે શ્રીહરિનું હું બુદ્ધિ પ્રાપ્તિ માટે સ્મરણ કરું છું. (૧૭) આ પૃથ્વી પર વિવિધ યોગસાધનથી રહિત એવો મનુષ્યપણ જેમને લગારેક જોવા માત્રથી પણ અચૂક સમાધિની સિદ્ધ દશાને નિશ્ચય પામે છે એવા શ્રીહરિ મારા સર્વ મંગલને વિસ્તારો. (૧૮) આ પૃથ્વી ઉપર ભરતખંડમાં ઉત્તર દિશામાં નગાધિરાજ હિમાલય આવેલો છે. (તે કેવો છે ?) અતિ વિસ્તારવાન અને ઊંચો, મહેલોની જેવી ગુફાઓવાળો, મોટા ચાંદીના ઢગલાની માફક શ્વેત કાંતિવાળો છે. આ હિમાદ્રિ કોઈ સ્થાનમાં કાજળના પર્વત જેવો, ક્યાંક સુવર્ણમય શિખરોથી શોભાયમાન, કોઈક જગ્યાએ ચાંદી સમાન શિખરવાળો છે. આમ, અનેક પ્રકારના વર્ણો (શ્યામ, શ્વેત, પીળો, લાલ વગેરે)થી વિચિત્ર દર્શનવાળો છે. (૧૯-૨૦) જેમાંથી નિર્મળ જળવાળી, ઘણા ઝરણાંઓમાંથી ઉદ્ભવતી, ચોપાસ સારસ અને હંસ પક્ષીઓથી શોભાયમાન, ચંચળ તરંગોથી શબ્દાયમાન, એવી સેંકડો નદીઓ વહે છે. (૨૧) ધાવડો, કેવડો, ગૂગળ, રાતો રોહિડો, અર્જુન, કુંદ, કદંબ, નાળિયેરી, વડ, બિલી, કોઠી, દાડમ, તાડ, તમાલ, સાલ, જાલ, આ વૃક્ષોથી જે હિમાલય સુંદર દેખાય છે. વળી સરલ, વરણ, આસોપાલવ, રસાળ, વગેરે વૃક્ષોનાં સમૂહોથી અને બોરસડી આંબા, ચંપાઓ, કેળ વગેરે ફળ આપનારાં વૃક્ષોથી અને પુષ્પોના વૃક્ષોથી તે હિમાલય ચોતરફ અતિરમણીય છે. (૨૨-૨૩)

सरलैर्वणैरशोकवृन्दर्बकुला म्रातकचम्पकै रसालैः ।
कदलीप्रमुखैः फलद्रुमैर्यो रमणीयः कुसुमद्रुमैः समन्तात् ॥२३॥
विकचैः कुसुमैरिवेक्षमाणश्चलशाखद्रुमिराह्वयन्निवार्घ्यान् ।
मधुरैः पिककूजितैश्च दर्भैः फलमूलादिभिरप्यथातिथेयः ॥२४॥
रुरुभिर्महिषैर्बलीमुखैः किटिशल्यैः श्रितऋक्षगंडकैः ।
कृकवाकुमयूरचातकैरितरैः पक्षिगणैश्च सेवितः ॥२५॥
गजबृंहितनिर्झरस्वनैरुपदेवाद्युपवीणनैस्तथा ।
निगमध्वनिभिर्धुनीरवैर्निनदैः पक्षिगणस्य लक्षितः ॥२६॥
विदधे विधिनैव योऽधिपः सकलानामपि भूभृतां पुरा ।
निखिलोत्तमरत्नसंम्भवः श्रित एवास्ति शिवादिभिश्च यः ॥२७॥
यत्र दिव्या त्रिपथगा प्रथमं सुप्रतिष्ठिता । ब्रह्मलोकादपक्रान्ता वर्तते सप्तधा किल ॥२८॥
वस्वौकसारा नलिनी पावनी च सरस्वती । जम्बूनदी च सीता च गङ्गा सिन्धुश्च सप्तमी ॥२९॥
तत्र क्षोणिधराधिपे भगवतो नारायणस्यश्रमः साक्षाच्छ्रीपुरुषोत्तमस्य कृपया ऋष्याकृतिं बिभ्रतः ।
स्वप्रेष्ठप्रभुसेवनात्तबदरीदावाकृतिच्छादित-स्वानंताक्षधामतोऽस्त्यति सुखं यो दत्त एवे क्षणात् ॥३०॥

જે પ્રફુલ્લિત પુષ્પોરૂપી ચક્ષુથી જોતો હોય ને શું ? વળી પૂજવાલાયક અતિથિઓને વાયુથી હાલતી શાખાવાળા વૃક્ષોરૂપી હાથથી તથા કોયલોના મધુર ટહૂકારથી જાણે કે બોલાવતો હોય ને શું ? અને દર્ભો રૂપી આસન અને ફળ, મૂળ, કંદાદિરૂપ ભોજન વડે જાણે તૃપ્ત કરતો હોય ને શું ? એવો હિમાલય છે. (૨૪) જે પર્વતમાં મૃગો, પાડાઓ, વાનરો, વરાહો, શાહુડીઓ, રીંછો, ગેંડાઓ, વગેરે રહ્યા છે. તથા કૂકડા, મોર, ચાતક અને બીજા પક્ષીઓ રહે છે. (૨૫) હાથીઓના શબ્દો, ઝરણાંઓના કલરવ, ગંધર્વોના વિણાદિનાં ગાનો અને મુનિઓના વેદ ધ્વનિઓ તથા પક્ષીસમૂહોના શબ્દો વડે હિમાલય શોભે છે. (૨૬) પૂર્વે બ્રહ્માએ જેને બધા પર્વતોનો અધિપતિ કરેલો હતો તે હિમાલય ઉત્તમ રત્નોનું ઉદ્દ્ભવસ્થાન છે. શિવ વગેરેએ જેને નિવાસ કર્યો છે. (૨૭) જે પર્વતમાં બ્રહ્મલોકથી નીકળેલી ભગવાનના ચરણસ્પર્શથી દિવ્ય મહિમાવાળી, ત્રણ માર્ગવાળી ગંગા પ્રથમ પ્રતિષ્ઠાને પામેલી. સાત પ્રવાહોથી સાત નામવાળી વહે છે. (૨૮) વસ્વૌકસારા, નલિની, પાવની, સરસ્વતી, જમ્બુનદી, સીતા અને સિન્ધુ – આ સાત ગંગાઓ વહે છે. (૨૯) પૃથ્વીને ધારણ કરનાર આ પર્વતમાં પ્રત્યક્ષ શ્રી પુરુષોત્તમની કૃપાથી ઋષિરૂપ ધારણ કરેલા શ્રી નારાયણનો આશ્રમ છે. પોતાને અતિપ્રિય પ્રભુની સેવા કરવા માટે બદરીની આકૃતિ વડે પોતાની અક્ષરધામતા જેમણે છુપાવી છે તેવો તે (બદરિકાશ્રમ) દર્શનમાત્રથી અતિ સુખ આપનાર છે. (૩૦)

बदरीतरुमंडलोल्लसद्रसवत्कोलगुलुञ्छकाश्च यत् । दधते हि कमण्डलुभ्रमं प्रभुवीक्षागतमुक्तहृत्स्वऽपि ॥३१॥
परितस्तरुमूलसंश्रिता निगमार्थं भगवन्मुखाच्छ्रुतम् । हृदये विजनै पुनः पुनर्मुनयो यत्र विभावयन्ति च ॥३२॥
शशकाः खनकाः खगा मृगाः सदयं मुक्तजनैरुदीक्षिताः । अचलाः खलु चिन्तयन्तियन्- मुनिवाला इव शिक्षिता हरिम् ॥३३॥
जनतापरिपीडनोद्यता हरिभीता मदनाद्यरिद्विपाः । प्रभवन्ति न मुक्तधाम यं हृदये नाप्यऽभिगंतुमञ्जसा ॥३४॥
निजमानसतापशान्तये परितो मुक्तजना यदागताः । हरिवागमृतेन निर्वृता बृहदानन्दसुखाश्चरन्ति च ॥३५॥
मृगराजमुखाश्च यत्र वै गतनैसर्गिकदुष्टवृत्तयः । पशवोऽपि यथा वनिद्विजा ऋषिवृत्तिं दधते हि निः स्मराः ॥३६॥
उरगानकुलैर्द्विपाश्च सिंहैर्वृपदंशैर्मुषकावृकैः श्रृगालाः । हरिणाश्च तरक्षुभिश्चरन्ति सह यत्रापि दिवशया अरिष्टैः ॥३७॥
विलसत्यनिर्मलोदका निखिलाघौघविशोधनेक्षणा । हिमरश्मिरुचिस्तरङ्गिता विवता विष्णुपदी च यत्र वै ॥३८॥
कौपीनकन्थांशुकवल्कलानि धृतानि शाखासु च यत्तरूणाम् । स्प्रष्टुम् बिभेतीववनिद्विजानां पातोऽपि गङ्गोदकशोधितानि ॥३९॥

જ્યાં બોરડીઓના સમૂહોમાં શોભાયમાન બોરનાં ઝૂમખાંઓ પ્રભુના દર્શને આવેલા મુક્તમંડળોના હૃદયમાં કમંડલોની ભ્રાંતિ કરાવે છે. (૩૧) વળી જ્યાં ચોતરફ વૃક્ષોના મૂળ પાસે રહેલા મુનિઓ ભગવાન શ્રી નારાયણના મુખથી સાંભળેલા વેદના અર્થોને પોતાના હૃદયમાં વારંવાર ચિંતવન કરે છે (૩૨) જે આશ્રમમાં મુનિજનોએ કૃપાદષ્ટિથી જોયેલાં સસલાં, ઉંદરો, પક્ષીઓ, મૃગલાંઓ વગેરે અચળ શિક્ષા પામેલાં મુનિબાળકોની જેમ શ્રીહરિનું ચિંતવન કરે છે. (૩૩) લોકોને પીડા ઉપજાવવામાં તત્પર કામાદિ શત્રુઓ રૂપી હાથીઓ શ્રીહરિના નામરૂપી સિંહથી ભય પામીને મુક્તોના નિવાસસ્થાનરૂપ આશ્રમને મનથી પણ પામવા સમર્થ થતા નથી. (૩૪) જ્યાં માનસિક તાપની શાંતિ માટે ચારેબાજુથી આવેલા મુક્તજનો શ્રીહરિની વાણીરૂપી અમૃત વડે શાંત બનેલા બ્રહ્માનંદના સુખવાળો બની વિહરે છે. (૩૫) જ્યાં હંમેશાં વિરોધી એવા ગજરાજ અને સિંહ વગેરે પશુઓ પણ પોતાના વિરોધી સ્વભાવનો ત્યાગ કરી વાનપ્રસ્થાશ્રમી બ્રાહ્મણોની માફક કામક્રોધાદિ દોષેરહિત ઋષિવૃત્તિને ધારણ કરે છે. (૩૬) જે આશ્રમમાં સર્પો નોળિયાઓ સાથે, હાથીઓ સિંહોની સાથે, ઉંદરો બિલાડાઓની સાથે, શિયાળો વરુઓની સાથે, હરણો વાઘોની સાથે અને ઘુવડો કાગડાઓની સાથે ફરે છે. (૩૭) જે આશ્રમમાં નિર્મળ જળવાળી, દર્શનમાત્રથી સઘળાં પાપોના સમૂહનો નાશ કરનારી, ચંદ્રના જેવી કાંતિવાળી, ઊછળતા તરંગોવાળી, વિસ્તારવાળી વિષ્ણુપદી ગંગા વહે છે. (૩૮) જે આશ્રમમાં ગંગાજળથી ધોયેલાં અને વૃક્ષની ડાળીઓ પર સૂકવેલાં વાનપ્રસ્થીઓનાં કૌપીનો, ગોદડીઓ, વસ્ત્રો અને વલ્કલોને સ્પર્શ કરતાં વાયુ પણ ભય પામે છે. (૩૯)

सूर्यवह्निसदृशप्रभैश्च यो ब्रह्मभूतयतिभिर्जितेन्द्रियैः । तापसै रुरुमृगाजिनाम्बरैः सर्वविद्भिरभिसेव्यतेऽनिशम् ॥४०॥
भूरिपुण्यचयहीनदुर्गमो ब्राह्मलक्ष्म्यनुगतश्च कामदः । शिक्यलम्बिकठिनैः पयोघटै- र्मण्डितः श्रमहरश्च पश्यताम् ॥४१॥
दिव्यपुष्पनिवहा इतस्ततः सन्ति यत्र हरिपूजकैः कृताः । भूरितेजसि न यत्र बाधते रात्रिजं च तिमिरं महात्मनः ॥४२॥
भूरिभस्मनिचयानि शुचीनां यत्र चाग्निशरणानि मुनीनाम् । साङ्गवेदविदुषां जटिलानां सन्ति संयमकृशाङ्गलतानाम् ॥४३॥
यत्र केचन सकृन्मरुद्भुजो नीरपाः कतिचनोष्मपास्तथा । फेनपा विधुमरीचिपास्तपो धूमपाश्च वनिनः प्रकुर्वते ॥४४॥
चीरचर्मदलवल्कलवस्त्राः केचनापि तृणतन्तुजवस्त्राः । अश्मकुट्टमथवा रदकुट्टं यत्र केचिदृषयोऽद्यमदन्ति ॥४५॥
भक्षयन्ति चलपत्रफलानि केचिदम्बुनिलया जपनिष्ठाः । त्यक्तसर्वविषया व्रतमेकेऽ- भ्रावकाशमपि यत्र चरन्ति ॥४६॥
प्रेमवृद्धिमधिकां नरवन्धौ लब्धुमुज्झितरसाः कृशदेहाः । नैष्ठिकव्रतधराः सकला यच्चिन्तयन्ति हृदि तं विलसन्तम् ॥४७॥

જે આશ્રમ સૂર્ય અને અગ્નિસમાન કાંતિવાળા, જિતેન્દ્રિય, તપોનિષ્ઠ, રૂરૂ-નામના મૃગોનાં ચર્મરૂપી વસ્ત્રોવાળા, સર્વજ્ઞ અને બ્રહ્મભાવને પામેલા પરમહંસોએ રાત્રીદિવસ સેવેલો છે. (૪૦) જે આશ્રમ ઘણા પુણ્યસમૂહથી રહિત જનો માટે અપ્રાપ્ય છે, જ્યાં બ્રહ્મસ્થિતિને પામેલાઓ રહે છે, અભિષ્ટ મનોરથોને આપનારો છે. શિંકાઓમાં લટકતાં ભોજનપાત્રો અને જળના ઘડાઓથી શોભાયમાન એવા આ આશ્રમને જોવા માત્રથી જ રસ્તાનો થાક ઊતરી જાય છે. (૪૧) જે આશ્રમમાં હરિપૂજક ભક્તજનોએ નિર્માલ્ય ફેંકેલ દિવ્ય પુષ્પોના ઢગલાઓ અહીંતહીં રહેલા છે. અતિ તેજસ્વી આશ્રમમાં મુનિઓને રાત્રીનો ગાઢ અંધકાર બાધ કરતો નથી. (૪૨) જ્યાં છ અંગો સહિત ચાર વેદોને જાણનારા અને - ઈન્દ્રિયોના નિગ્રહથી કૃશ અંગરૂપી લતાઓવાળા તથા જટાઓવાળા, પવિત્ર વાનપ્રસ્થોના ખૂબ ભસ્મસમૂહોવાળી, અગ્નિહોત્રની શાળાઓ છે. (૪૩) જે આશ્રમમાં એકવાર વાયુભક્ષણ કરનારા, એકવાર જળપાન કરનારા, કેટલાંક વરાળમાત્રનું પાન કરનારા, કેટલાંક ફીણનો આહાર કરનારા, કેટલાંક ચંદ્રમાનાં કિરણોનું પાન કરનારા અને કેટલાંક હોમ સમયના ધુમાડાનું પાન કરવાવાળા વાનપ્રસ્થીઓ તપ કરે છે. (૪૪) જે આશ્રમમાં કેટલાક ઋષિઓ ચીંથરા, મૃગચર્મ, પાંદડા અને વલ્કલ વગેરે વસ્ત્રો પહેરનારા, કેટલાંક ઘાસનાં વસ્ત્રો પહેરનારા છે. જ્યાં કેટલાક ઋષિઓ પથ્થરોથી ફૂટેલાં અન્ન અને ફળો ખાય છે. કેટલાક દાંતથી ચાવીને ખાય છે. (૪૫) જે આશ્રમમાં કેટલાક મુનિજનો પીપળાના ફળ ખાઈને રહે છે. કેટલાક જળમાં નિવાસ કરી ભગવન્ નામનો જપ કરે છે; સર્વ વિષયોનો ત્યાગ કરનારા કેટલાક મુનિજનો આભ્રાવકાશ નામના વ્રતને અનુસરી ખુલ્લા આકાશ નીચે વસે છે. (૪૬) જે આશ્રમમાં નરબંધુ શ્રી નારાયણમાં વિશેષ પ્રેમબુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવા જેમણે દરેક રસોનો ત્યાગ કર્યો છે એવા દુર્બળ દેહવાળા, નૈષ્ઠિક વ્રત ધારણ કરેલા મુનિઓ હૃદયકમળમાં પ્રકાશમાન તે શ્રીહરિ નારાયણ ભગવાનનું ધ્યાન કરે છે. (૪૭)

यत्रत्या ऋषयो प्रजन्त्यऽनुदिनं श्रीवासुदेवं स्थितं श्वेतद्वीप ऋतेऽमृतेऽतिमहसि द्रष्टुं निजे धामनि ।
चापोन्मुक्तशरातिगाः सहनरं नारायणं चोच्चकै- र्गायन्तो गगनाध्वनोत्सुकहृदः क्रौञ्चा यथा यूथशः ॥४८॥
श्वेतद्वीपपदान्तरेण सहितं नारायणं वीक्षितुं यत्रायान्त्यनुवासरं च मुनयः श्रीवासुदेवेति रवे ।
कुर्वन्तो ध्वनिमुच्चकैः सितरुचः क्रुञ्चयूथवच्चाऽध्वनि प्राप्तांश्चाऽनमतो नमन्त उरुधा नारायणीयान्मुनीन् ॥४९॥
स्नातुं यास्यत ईशितुस्त्रिपथगां सन्दर्शनाय द्रुतं यत्र प्रातरुपेत्य चाऽध्वनि सदा तिष्ठन्ति वै पङ्क्तिशः ।
अद्याऽस्मद्धरिरेष्यतीत्यतितरामुत्कण्ठिता श्चोन्मुखा आरण्याः पशुपक्षिनागमनुजास्त्यक्तान्य सर्व क्रियाः ॥५०॥
यत्र शाद्वलसमये समीकृते यातदंशमशके मृदुस्थले । उद्गताऽस्ति बदरी सुशोभिता, स्निग्धकोमलदलैः फलव्रजैः ॥५१॥
नित्यपुष्पफलशालिभिश्च या, दिव्यपादपवरैः परिश्रिता । क्षुत्तृडुष्णहिमदोषवर्जिता पूजिता च बलिहोमकर्मभिः ॥५२॥
विस्तृतातिविमलद्युतिशाखा कण्टकैः परिहृता सुमनोज्ञा । निःसरन्मधुरसा ननु दिव्या वीक्षणादखिलपापनिहन्त्री ॥५३॥

જે આશ્રમમાં ઋષિઓ સત્ય અને અમૃતરૂપ એવા શ્વેતદ્વીપ નામના પોતાના ધામમાં રહેલા શ્રી વાસુદેવ ભગવાનના દર્શન માટે ઉત્સુક હૃદયવાળા, ધનુષ્યમાંથી છૂટેલા બાણથી પણ અધિક વેગવાળા, નરસહિત નારાયણને ઊંચા સ્વરોથી ગાયન કરનારા, આકાશમાર્ગે સમૂહમાં વિહરનારા ક્રૌંચ પક્ષીઓની પેઠે દરરોજ શ્વેતદ્વીપ પ્રત્યે જાય છે. (૪૮) 'હે વાસુદેવ !' આ પ્રમાણે આકાશમાં ઊંચેથી ધ્વનિ કરનારા, શ્વેત કાંતિવાળા, માર્ગમાં પોતાની પ્રત્યે આવતા અને સર્વભાવથી નમસ્કાર કરતા નારાયણના ઋષિઓને ઘણા સત્કારપૂર્વક નમસ્કાર કરતા શ્વેતમુક્તો ક્રૌંચ પક્ષીઓના સમૂહની પેઠે નર સહિત નારાયણના દર્શન માટે શ્વેતદ્વીપથી દરરોજ બદરિકાશ્રમમાં આવે છે. (૪૯) જે આશ્રમમાં વનવાસી એવા પશુ-પક્ષીઓ, સાપ અને મનુષ્યો આ બધા પ્રાતઃકાળે સ્નાનાર્થે ગંગા પ્રત્યે જશે એવા શ્રી નારાયણ ભગવાનના દર્શન કરવા તત્કાળ બીજી સર્વ ક્રિયાઓનો ત્યાગ કરી દરરોજ માર્ગમાં આવી, હમણાં પ્રભુ આવશે એમ ઉત્સાહવાળા તેથી ઊંચા મુખવાળા થઈ હારબંધ ઊભા રહે છે. (૫૦) જે આશ્રમમાં લીલા પાંદડાવાળી, સપાટ ભૂમિદળવાળી, મચ્છરોથી રહિત એવા કોમળ સ્થાનમાં ચીકણાં અને કોમળ પાદડાં અને પાકાં મીઠાં બોરથી સુશોભિત બોરડી ઊગેલી છે. (૫૧) જે બોરડી ફળ, પુષ્પ, ડાળીમાંથી સુશોભિત વૃક્ષોથી વીંટળાયેલી, જેની નીચે રહેનારાઓને ભૂખ-તરસ, ગરમી-ઠંડી વગેરે દોષો નડતા નથી અને જે પૂજાના ઉપહારો અને હોમક્રિયાઓથી સદા પૂજાયેલી છે. (૫૨) જે બોરડી અતિ વિશાળ છે. અત્યંત નિર્મળ કાંતિમાન શાખાઓવાળી તથા કાંટાઓથી રહિત છે. જેમાંથી મધુર રસ ઝરે છે. ખરેખર દિવ્ય છે, મનોહર છે, દર્શનમાત્રથી જ જનોના સર્વ પાપોના નાશ કરનારી છે. (૫૩)

नादिता मधुरवैश्च विहङ्गैः सेविता सुरगणैरनुवेलम् । छायया निबिड्या श्रयणीया यां वदन्ति मुनयश्च विशालाम् ॥५४॥
ज्ञानविज्ञानसम्पन्नः श्रीकृष्णस्य निदेशतः । निवसत्युद्धवो यत्र सिद्धो भागवताग्रणीः ॥५५॥
वैहायसो ह्रदो यत्र सन्ति राजर्षयश्च यत् । यत्र चाश्वशिरा नित्यं वेदान् पठति शाश्वतान् ॥५६॥
यत्र शक्रः पुरा हत्वा वृत्रं वेदार्थपारगम् । ब्रह्महत्यापनोदार्थं चक्रे वर्षायुतं तपः ॥५७॥
सावर्णिः सूर्यतनयो नारदेन सुशिक्षितः । सद्धर्मानभ्यसन् यत्र तपस्यति हरिं भजन् ॥५८॥
श्रेयसे भुवि भक्तानां यत्रैव भगवान्स्वयम् । नरनारायणो नित्यं तपश्चरित दुष्करम् ॥५९॥
प्रवतति नैव कलिः कर्हिचिद्यत्र चाश्रमे । श्रेयोमूर्तेर्भगवतः साक्षाद्वासाज्जगत्पतेः ॥६०॥
अखण्डभगवद्ध्यानानन्दनिर्वृतमानसः । नित्यं सेवापरो यत्र नारदो वतति मुनिः ॥६१॥
यत्रत्यसुखलेशेन पारमेष्ठचादिधामजम् । सुखं समं नैव बुधैर्मीयते रसवेदिभिः ॥६२॥
मुक्तैरनकैश्च मुमुक्षुवृन्दैः समाश्रितो यो विबुधै रसज्ञैः । य आश्रमो दर्शनमात्रतोऽपि हरन्नघं शोभयतीह भूमिम् ॥६३॥

इति श्री सत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम प्रकरणे
बदरिकाश्रमवर्णननामा चतुर्थोऽध्यायः ॥४॥

મધુર શબ્દવાળા પક્ષીઓથી શબ્દાયમાન કરેલી, દરેક સમયે દેવતાના સમૂહોથી સેવાયેલી, ઘાટી છાયાથી જે આશ્રય કરવા યોગ્ય છે અને મુનિઓ જે બોરડીને વિશાલા કહે છે. (૫૪) જે આશ્રમમાં જ્ઞાનવિજ્ઞાનથી સંપન્ન, સિદ્ધ અને ભાગવત ભક્તોના અગ્રણી એવા ઉદ્ધવજી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની આજ્ઞાથી નિવાસ કરે છે. (૫૫) જે આશ્રમમાં વૈહાયસ નામનો જળનો ધરો છે, જે આશ્રમમાં વાતાપી અને મરૂત વગેરે રાજર્ષિઓ રહે છે. જ્યાં અશ્વશિરા નામના ઋષિ અનાદિ સિદ્ધ વેદોનો નિત્ય પાઠ કરે છે. (૫૬) જ્યાં પૂર્વે ઇન્દ્રે વેદાર્થના પારંગત વૃત્રાસુરને હણીને બ્રહ્મહત્યા પાપના નિવારણ માટે દશ હજાર વર્ષ સુધી તપ કર્યું હતું. (૫૭) જે આશ્રમમાં નારદમુનિએ ઉપદેશ આપેલા સૂર્યપુત્ર સાવર્ણિમુનિ (ભવિષ્યના આઠમા મનુ) સધર્મોનો અભ્યાસ અને શ્રી નારાયણમુનિનું ભજન કરતાં તપસ્યા કરે છે. (૫૮) જ્યાં સ્વયં ભગવાન નરનારાયણ પૃથ્વીમાં રહેલા ભક્તોના કલ્યાણ માટે નિરંતર દુષ્કર તપ કરે છે. (૫૯) જે આશ્રમમાં ક્યારેય પણ કળિયુગ પ્રવર્તતો નથી. કારણ કે કલ્યાણમય સ્વરૂપવાળા સાક્ષાત્ જગતપતિ શ્રી નારાયણ ત્યાં નિવાસ કરે છે. (૬૦) જ્યાં અખંડ ભગવાનના ધ્યાનથી શાંત મનવાળા મુનિ નારદ હંમેશાં નરનારાયણની સેવાપરાયણ વર્તે છે. (૬૧) સુખના તારતમ્ય ભાવને જાણનારા વિવેકી પુરુષો સત્યલોકાદિ ધામના સુખને બદરિકાશ્રમના અલ્પસુખની સમાન ગણતા નથી. (૬૨) જે આશ્રમ અનેક મુક્તભાવને પામેલા મુનિઓ, મુક્ત ભાવની લાલસાવાળા મુમુક્ષુવૃંદોથી અને દેવતાઓએ આશ્રય કરેલો છે. દર્શનમાત્રથી જ પાપને હરનારો અગાઉ વર્ણવેલો આ આશ્રમ આ ભૂલોકમાં પૃથ્વીને શોભાવે છે. (૬૩)

ઇતિશ્રી સત્સંગિજિવનમાં નારાયણચરિત્રમાં ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રથમ પ્રકરણમાં
બદરિકાશ્રમ વર્ણન નામનો ચોથો અધ્યાય થયો. ॥૪॥

॥ अथ पञ्चमोऽध्यायः ॥

सुव्रत उवाच ।

तत्रैकदा भगवतो नरनारायणस्य हि । दर्शनार्थमुपाजग्मुर्मुनयस्तत्स्मृता नृप ॥१॥

तीर्थयात्रां बहुविधां विधाय जगतीतले । इच्छन्तस्तत्फलं प्राप्तुं दशनेन जगद्गुरोः ॥२॥

भरीचिश्व वसिष्ठोऽत्रिरेकतश्च द्वितस्त्रितः । कश्यपश्च भरद्वाजः शाकल्यो भृगुरङ्गिराः ॥३॥

हारीतो गौतमः कण्वो याज्ञवल्क्यपराशरौ । शिंशपायन और्वश्च विश्वामित्रस्तथासुरिः ॥४॥

संवर्तो बभ्रुमैत्रेयौ बृहश्वोऽथ लोमशः । उतथ्य इन्द्रप्रमितिर्वैशंपायनदेवलौ ॥५॥

पुलस्त्यः पुलहो गर्गाः शक्तिर्वोढुर्बृहस्पतिः । वामदेवः पञ्चशिखः प्रचेताः कर्दमः क्रतुः ॥६॥

जैगीषव्यः सुमन्तुश्च वाल्मीकिश्च्यवनोऽरुणिः । कात्यायनो जरत्कारुशस्तीकश्च विभाण्डकः ॥७॥

ऋष्यशृङ्गः शरद्वांश्च शमीको जैमिनिर्यतिः । अष्टावक्रः पाणिनिश्च माण्डव्यः शाकहायनः ॥८॥

कृष्णात्रेयः स्थूलशिराः शुनको गार्ग्यतित्तरी । कालवृक्षीय उत्तङ्को नाचिकेतश्च माठरः ॥९॥

मौञ्जायनश्च पर्णादो बृहदग्निश्च पर्वतः । जातूकर्ण्य ऋचीकश्च हरिश्मश्रुस्तथांशुमान् ॥१०॥

અધ્યાય - ૫

સુવ્રતમુનિ કહે છે :

હે રાજન્ ! ત્યાં (બદરિકાશ્રમમાં) એક સમયે ભગવાન નરનારાયણના દર્શન માટે તે ભગવાને જ સ્મરણ કરાયેલા, અને પૃથ્વીમાં બહુવિધ તીર્થયાત્રા કરીને શ્રી ભગવાનના દર્શન વડે તીર્થયાત્રાનું ફળ પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છતા મુનિઓ આવ્યા. (૧-૨)

(હવે મુનિઓનાં નામો કહે છે.)

મરીચિ, વસિષ્ઠ, અત્રિ, એકત, દ્વિત, ત્રિત, કશ્યપ, ભરદ્વાજ, શાકલ્ય, ભૃગુ અને અંગિરા (અગિયાર) (૩) હારીત, ગૌતમ, કણ્વ, યાજ્ઞવલ્કય, પરાશર, શિંશપાયન, ઔર્વ, વિશ્વામિત્ર તથા આસુરી. (નવ) (૪) સંવર્ત, બભ્રુ, મૈત્રેય, બૃહદશ્વ, લોમશ, ઉતથ્ય, ઈંદ્રપ્રમિત્તિ, વૈશમ્પાયન અને દેવલ (નવ) (૫) પુલસ્ત્ય, પુલહ, મર્ગ, શક્તિ, વોઢુ, બૃહુસ્પતિ, વામદેવ, પંચશિખ, પ્રચેતા, કર્દમ, ક્રતુ (અગિયાર) (૬) જૈગિષવ્ય, સુમંતુ, વાલ્મીકિ, ચ્યવન, અરુણિ, કાત્યાયન, જરત્કારુ, આસ્તિક અને વિભાંડક (નવ) (૭) ઋષ્યશૃંગ, શરદ્વાન, શમીક, જૈમિની, યતિ, અષ્ટાવક્ર, પાણિનિ, માંડવ્ય, શાકટાયન. (નવ) (૮) કૃષ્ણાત્રેય, સ્થૂલશિશ, શુનક, ગાર્ગ્ય, તિત્તિરી, કાલવૃક્ષીય, ઉત્તંગ, નાચિકેત અને માઠર (નવ) (૯) મૌજાયન, પર્ણાદ, બૃહદગ્નિ અને પર્વત, જાતુકર્ણ્ય, ઋચીક, હરિશ્મશ્રુ અને અંશુમાન (નવ) (૧૦)

वैतण्डी क्षारपाणिश्च कठस्ताण्ड्यश्च गालवः । अग्निवेश्यश्च कौंडिन्यः शाण्डिल्यो भालुकिस्तथा ॥११॥
श्वेतकेतुश्च विपुलो मङ्किर्गौरशिरासतथा । भाण्डायनिर्जयन्तश्च माण्डूकेयश्च शार्करः ॥१२॥
कणादः कवषः पैलः पिप्पलायनभागुरी । कक्षीवानिध्मवाहश्च वत्सो गौरमुखस्तथा ॥१३॥
जाबालिरुपमन्युश्च शुक्रो वेदशिरा मुनिः । मेधातिथिश्चाष्टिषेणोऽथर्वेन्द्रप्रमदस्तथा ॥१४॥
कुशिको नरदः शङखो लिखितः सुतपाः शुकः । प्राणो दाल्भ्यो वीतहव्यः सावर्ण्योद्दालकौ तथा ॥१५॥
सावेतसो वैतहव्यः सावर्णिर्भार्गवस्तथा । गोभिलो जाजलिर्यास्कः काश्यपो वात्स्यनैध्रुवौ ॥१६॥
सौभरिः शौनकोऽगस्त्यो मुद्गलः सैन्धवायनः । सारस्वतो भूरिषेणो देवरातोऽकृतव्रणः ॥१७॥
एते सशिष्याश्चान्येऽपि पिप्पलादादयो नृप । नारायणाश्रमं प्रापुः कैलासाचलसन्निधौ ॥१८॥

गङ्गामचक्षत च तत्र सितोदकां ते प्रातस्तनार्ककरतेजितलोलभङ्गिम् ।
उत्तुङ्गदीर्घतरलध्वनिनादिताशां भस्मावशेषसगरात्मजमुक्तिदात्रीम् ॥१९॥
या नित्यदा भगवदाप्लवनातिपूता दृष्ट स्मृताऽपि निखिलाघचयापहंत्री ।
स्पर्शेन भूम्यधिपहीति तुं किंनु वाच्यं नाम्नैव दूरगनृणामपि पातकघ्नी ॥२०॥

વૈતંડી, ક્ષારપાણિ, કઠ, તાંડ્ય, ગાલવ, અગ્નિવેશ્ય, કૌંડિન્ય, શાંડિલ્ય તથા ભાલુકિ (નવ) (૧૧) શ્વેતકેતુ, વિપુલ, મંકિ, ગૌરશિશ, ભાંડાયનિ, જયંત, માંડૂકેય, અને શાર્કર (આઠ) (૧૨) કૃણાદ, કવષ, પૈલ, પિપ્પલાયન-ભાગુરિ, કક્ષીવાન, ઇધ્મવાહ, વત્સ, ગૌરમુખ (આઠ) (૧૩) જાબાલિ, ઉપમન્યુ, શુદ્ર, વેદશિશ, મેધાતિથિ, આર્ષ્ટિષેણ, અથર્વા, ઇન્દ્રપ્રમદ (આઠ) (૧૪) કુશિક, નરદ, શંખ, લિખિત, સુતપા, શુક, પ્રાણ, દાલ્ભ્ય, વીતવ્ય, સાવર્ણ્ય, ઉદ્રાલક (અગિયાર) (૧૫) સાવેતસ, વૈતહવ્ય, સાંવર્ણિ, ભાર્ગવ ગોભિલ, જાજલિ, યાસ્ક, કાશ્યપ, વાત્સ્ય, નૈધ્રુવ (દસ) (૧૬) સૌભરિ, શૌનક, અગસ્ત્ય, મુદ્દગલ, સૈન્ધવાયન, સારસ્વત, ભૂરિષેણ, દેવરાત, અકૃતણ (નવ) (૧૭) હે રાજન્ ! આ બધા (મરિચ્યાદિક એકસો ઓગણચાલીસ) શિષ્યોએ સહિત તથા બીજા પણ પીપ્પલાદ વગેરે મુનિઓ કૈલાસ પર્વતની સમીપમાં વર્તમાન બદરિકાશ્રમમાં આવ્યા. (૧૮) તે મુનિઓ ત્યાં શ્વેતજળવાળી, પ્રાતઃકાળનાં સૂર્યકિરણોથી દેદીપ્યમાન, ચંચળ તરંગોવાળી, ઊંચા ઊછળતા મોટા તરંગોના ધ્વનિ વડે દિશાઓને ગુંજાવતી, અને ભસ્મીભૂત થયેલા સગર રાજાના સાઠ હજાર પુત્રોને મુક્તિ આપનારી એવી ગંગાને જોતા હતા. (૧૯) જે ગંગા નિત્યપ્રત્યે ભગવાન શ્રી નારાયણના સ્નાનથી અતિપવિત્ર, તેથી જ દર્શન અને સ્મરણ માત્રથી જ સર્વ પાપસમૂહોનો નાશ કરનારી છે તો (સ્નાન-આચમન વગેરે) સ્પર્શ કરવાથી તો સર્વ પાપસમૂહોનો નાશ કરે એમાં શું કહેવાનું ? કારણ કે ગંગા એવા નામ માત્રથી જ દૂર રહેલા મનુષ્યોના પાપ પણ નાશ કરે છે. (૨૦)

यत्सङ्गतो जनपदा अपि कीकटाद्याः सत्सेव्यपुण्यपदतामुपयान्ति सद्यः ।
यामन्तरा ननु महर्द्धिभृतोऽपि देशा निस्तोयनद्य इव यान्ति विगीततां वै ॥२१॥
यत्सेवनाद्गतिमिहाशु च यां लभन्ते लोका न तां तु तपसा न मखैर्व्रतैर्वा ।
चान्द्रायणव्रतपुरश्चरणादिभिर्या स्यात्कायशुद्धिरिह साम्बुकेण यस्याः ॥२२॥
नानामखादिकरणाश्रममन्तराऽपि पापात्मनामपि नृणां सकृदम्बुसङ्गात् ।
अर्कप्रभोज्ज्वलविमानवरेण सद्यः स्वर्गप्रदाननिपुणा न पराऽस्ति यस्याः ॥२३॥
या श्री महेश्वरजटामुकुटैकभूषा सेन्द्रैःसुरैः सुरगणैश्च निषेव्यमाणा ।
मुक्तैर्मुमुक्षुभिरथाखिलसिद्धिकामैः सर्वार्थदा च सततं नृपते मनुष्यैः ॥२४॥
यत्र क्व वाऽपि पुरुषस्य मृतस्य चास्थि यस्याः पतेत् पललभक्षकपक्षिचञ्चवाः ।
यद्यम्भसि ध्रुवमसावपि देवलोकं सद्यो लभेत किमु तर्हि तदम्बुसेवी ॥२५॥
युक्तो महामुनगणैः पुरुषोत्तमः श्री नारायणः प्रतिदिनं सलिले यदीये ।
स्नाति स्वयः सकलपुण्यनिधिः सलीलं माहात्म्यवर्णनपटुर्भुवि कोनु तस्याः ॥२६॥

જે ગંગાના સંબંધથી કીટક વગેરે અસદ્ દેશો પણ તત્કાળ જ સંત પુરુષોએ સેવવાયોગ્ય પવિત્ર તીર્થક્ષેત્રપણાને પામે છે અને જે ગંગાના સંબંધ વિનાના દેશો મોટી સમૃદ્ધિવાળા હોય તો પણ જળવિહોણી નદીઓની માફક ચોક્કસ નિંદનીય થાય છે. (૨૧) જે ગંગાજીનું સેવન કરવાથી આ લોકમાં મનુષ્યો જે ગતિને પામે છે તે ગતિને તપ, યજ્ઞ, વ્રતોથી પણ પામતા નથી. ચાંદ્રાયણ, ધારણાપારણાવ્રત, પુરશ્ચરણ વગેરે વડે જે દેહશુદ્ધિ થાય તે તો ગંગાજીના જળના બિંદુમાત્રથી પણ થાય છે. (કારણ કે નારાયણ ભગવાનના ચરણકમળમાંથી નીકળેલી હોવાથી તે અતિ પવિત્ર છે.) (૨૨) ગંગા નદી કરતાં બીજી કોઈ પણ નદી પાપાત્માઓ એવા મનુષ્યોને વિવિધ પ્રકારના યજ્ઞો કરવાનો પરિશ્રમ કર્યા વિના પણ એક જ વાર જળસંપર્ક માત્રથી જ તરત જ સૂર્યની કાંતિ સમાન ઉજ્જવલ શ્રેષ્ઠ વિમાનમાં બેસાડી સ્વર્ગ પમાડવામાં નિપુણ જણાતી નથી. (૨૩) હે રાજન્ ! જે ગંગા નદી શંકરના જટારૂપી મુગટને અલંકાર કરનારી છે. ઈન્દ્રે સહિત દેવો અને ગંધર્વોથી નિરંતર સેવાયેલી, મુમુક્ષુઓ અને મુક્તોએ સમગ્ર સિદ્ધિની કામનાવાળાઓને સર્વ અર્થોને આપનારી હોવાથી નિરંતર સેવા કરવા યોગ્ય છે. (૨૪) અન્ય કોઈપણ સ્થળે મૃત્યુ પામેલા મનુષ્યનું હાડકું માંસભક્ષી પક્ષીની ચાંચમાંથી જો ગંગાના જળમાં પડે તો તે (મરેલો માણસ) તત્કાળ સ્વર્ગને પામે છે તો ગંગાજીમાં સ્નાન કરનાર દેવલોકને પામે એમાં શું કહેવાનું ? (૨૫) સમગ્ર પુણ્યના સાગર પુરુષોત્તમ શ્રી નારાયણ પોતે મહામુનિઓના સમૂહ સહિત દરરોજ જે ગંગાના જળમાં લીલાએ સહિત સ્નાન કરે છે તે ગંગાના માહાત્મ્યનું વર્ણન કરવામાં નિપુણ પૃથ્વીમાં કોણ હોઈ શકે ? (૨૬)

तस्यां यथाविधि स्नात्वा प्रातःकृत्यं विधाय च । भगवाद्दर्शनं कर्तुं बदरीं तामुपागताः ॥२७॥

सर्वेते ददृशुर्विप्रा भगवन्तं नरं मुनिम् । अधः स्थितं विशालाया बदर्या गगनस्पृशः ॥२८॥

जटाकिरीटे स्वर्णाभे मुनिधारितशेखरम् । सितोर्ध्वपुण्ड्रं तुलसीमालिनं श्वेतवाससम् ॥२९॥

कविर्हरिरन्तरिक्षः प्रबुद्धः पिप्पलायनः । आविर्होत्रोऽथ द्रुमिलश्चमसः करभाजनः ॥३०॥

इत्येतैर्नवभिर्मुख्यैर्महायोगेश्वरैस्तथा । वृतं तन्वादिभिर्विप्रैः कलापग्रामवासिभिः ॥३१॥

द्विभुजं जलदश्यामं वर्णिविषधरं कृशम् । सुप्रसन्नमुखाम्भोजं तं दृष्ट्वा जहृषुर्द्विजाः ॥३२॥

मुनीन्विलोक्याऽथ नरो निजप्रियान् ब्रह्मण्यदेवः स जगद्गुरुर्मुदा ।
अभ्येत्य सद्यः प्रणनाम मानितस्तैः सोऽपि गाढं परिरभ्य मुद्भरैः ॥३३॥

ततो निषेदुर्मुनयो नरेण कुशेषु दत्तेषु वृषीषु चाऽथ ।
स पूजयामास यथोचितं तान् पाद्यादिभिः पूज्यतमान्सदर्च्यः ॥३४॥

कृत्वातिथ्यमृषीणां स देशकालोचितं नरः । बिनयेनोपसङ्गम्य वचनं चेदमब्रवीत् ॥३५॥

नर उवाच ।

अद्यानन्दो महाञ्जातो भवतां दर्शनान्मम । सर्वं सुलभमेवास्ति दुर्लभः सत्समागमः ॥३६॥

(મરિચ્યાદિક ઋષિઓએ) ત્યાં ગંગામાં વિધિપૂર્વક સ્નાન કરીને, સંધ્યા-વંદનાદિ કરીને શ્રી નારાયણના દર્શન કરવા માટે વિશાલા પ્રત્યે આવ્યા. (૨૭) ગગનસ્પર્શી એવી વિશાલા-બદરી નીચે રહેલા ભગવાન નરમુનિના તે સર્વ બ્રાહ્મણો દર્શન કરતા હતા. (૨૮) સુવર્ણની કાંતિવાળા જટારૂપી મુગટમાં મુનિઓએ અર્પણ કરેલા તોરાવાળા, સફેદ ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલકવાળા, તુલસીની માળા ધારણ કરેલા, શ્વેતવસ્ત્રોવાળા, કવિ, હરિ, અંતરિક્ષ, પ્રબુદ્ધ, પિપ્પલાયન, આવિર્હોત્ર, દ્રુમિલ, ચમસ અને હરભાજન આ નવ મુખ્ય મહાયોગેશ્વરોથી વિંટાયેલા તથા કલાપગ્રામના નિવાસી તૂનુ આદિ બ્રાહ્મણો એ વિટાયેલા, બે ભૂજાવાળા, મેઘાની માફક શ્યામસુંદર, વર્ણિવેશને ધારણ કરનારા, કૃશ શરીરવાળા, અતિ પ્રસન્ન મુખારવિંદવાળા એવા શ્રીનર ભગવાનને જોઈને મુનિઓ હર્ષ પામ્યા. (૨૯-૩૨) પછી બ્રહ્મણ્યદેવ અને જગદગુરુ એવા શ્રીનરે પોતાને પ્રિય મુનિઓને જોઈને જલ્દીથી પાસે આવીને આનંદથી નમસ્કાર કર્યા. આનંદથી પરિપૂર્ણ મુનિઓએ પણ શ્રીનરનો દૃઢ આલિંગન સત્કાર કર્યો. (૩૩) પછી નર ભગવાને આપેલાં દર્ભનાં આસનો ઉપર મુનિઓ બેઠા. પછી સત્પુરુષોમાં પૂજ્ય તે નરપ્રભુએ અતિ પૂજનીય એવા મુનિજનોની પાદ્ય-અર્ઘ્ય વગેરે વડે યથાયોગ્ય પૂજા કરી. (૩૪) તે નરમુનિ ઋષિઓનું દેશકાળ અનુસાર આદરસત્કાર કરીને વિનયપૂર્વક નજીક જઈને આ પ્રમાણે વચન બોલ્યા. (૩૫)

નરમુનિ બોલ્યા :

હે મુનિઓ ! આપના દર્શનથી આજે મને ખૂબ આનંદ થયો છે. સંસારમાં બધી જ વસ્તુ સુલભ છે પણ સત્પુરુષોનો સમાગમ જ દુર્લભ છે. (૩૬)

तत्रापि सत्तमा यूयं येषां दृढतरा मतिः । ऋष्याकृतौ भगवति वर्ततिऽपि तपस्यति ॥३७॥
तत्रापि हृदि सदा श्रीमान्बदरीवनवल्लभः । हरिः स्फुरित साक्षात्तान्वयं विद्मो महत्तमान् ॥३८॥
यूयं मुक्तजनाः सर्वे दृष्ट्यैव जनपावनाः । तेषां वः सङ्गमं मन्ये जीवानामतिदुर्लभम् ॥३९॥
यस्यासन्ना भवान्मुक्तिस्तस्य वः संगमो भवेत् । येनैव जायते प्रीतिः श्रीमन्नारायणे प्रभौ ॥४०॥
तयैव देहगेहादौ त्यक्तसङ्ग प्रशान्तधीः । परं पदमवाप्नोति पुमान्ब्रह्मादिदुर्लभम् ॥४१॥
केनोपमा भवत्तेषां सतां नारायणात्मनाम् । भूमौ परोपकाराय तीर्थव्याजविचारिणाम् ॥४२॥
परोपकारशीलाहि सन्ति सन्तो दयालवः । नितरामेव भगवद्भक्ता वै युष्मदादयः ॥४३॥
यूयमुत्तमवेलायामागतो भगवत्प्रियाः । अद्य नारायणः स्वामी दास्यते दर्शनं प्रभुः ॥४४॥
स्वदर्शनायानुदिनं मुनीनां च दिवौकसाम् । आगच्छतां वर्ततिऽद्य सिद्धाः स्वेक्षार्पणक्षणः ।४५॥
अस्यामेव हि वेलायां विधिं पौर्वाहिनकं प्रभुः । समाप्यात्र समायाति नैष्ठिकोचितमन्वहम् ॥४६॥
सुव्रत उवाच ।
इत्थं मधुरया वाचा कुर्वन्तं सत्क्रियां नरम् । मुनयस्तत्प्रभावज्ञास्त ऊचुर्हृष्टमानसाः ॥४७॥

તમે સત્પુરુષોમાં પણ ઉત્તમ છો. કારણ કે ઋષિ સમાન આકૃતિવાળા અને તપશ્ચર્યા કરતા નારાયણ ભગવાનમાં તમારી બુદ્ધિ દૃઢ નિશ્ચયવાળી છે. (૩૭) જેમના હૃદયમાં સર્વદા શ્રીમાન્ બદરીવન વલ્લભ શ્રીહરિ સાક્ષાત્ સ્ફુરાયમાન થાય છે એવા તમને ઉત્તમ સંતો જાણીએ છીએ. (૩૮) તમે બધા મુક્ત પુરુષો છો. દૃષ્ટિમાત્રથી જ લોકોને પવિત્ર કરો છો. તેથી તમારો સમાગમ જીવો માટે અતિ દુર્લભ માનું છું. (૩૯) જે પુરુષની મુક્તિ થવાની હોય તેને જ તમારો સમાગમ પ્રાપ્ત થાય છે. (કેમ કે) તમારા સમાગમ વડે શ્રીમન્નારાયણ ભગવાનમાં પ્રેમ જન્મે છે. (૪૦) તેના વડે (ભગવાનમાં પ્રીતિથી) દેહગેહાદિકમાં આસક્તિ રહિત, પ્રશાંતબુદ્ધિવાળો પુરુષ બ્રહ્મા વગેરેને પણ દુર્લભ એવા પરમ પદને પામે છે. (૪૧) પૃથ્વી ઉપર પરોપકાર માટે તીર્થોને બહાને વિચરણ કરનારા, નારાયણ પરાયણ સત્પુરુષ એવા તમને કોની ઉપમા સંભવી શકે ? (૪૨) દયાળુ એવા સંતો પરોપકારના સ્વભાવવાળા હોય છે. ભગવાનના ભક્તો એવા તમો અતિશય પરોપકારી છો. (૪૩) ભગવાનને પ્રિય એવા હે મુનિજનો ! તમે ઉત્તમ સમયે આવ્યા છો. કારણ કે સર્વના સ્વામી એવા નારાયણ ભગવાન હમણાં જ દર્શન આપશે. (૪૪) હે સિદ્ધો ! પોતાના દર્શન માટે દરરોજ આવતા મુનિઓ અને દેવોને પોતાનું દર્શન આપવાનો અત્યારે સમય થયો છે. (૪૫) શ્રી નારાયણ પ્રભુ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીઓને યોગ્ય પ્રાતઃકાલમાં સંધ્યાદિ અનુષ્ઠાનને સમાપ્ત કરી આ સમયે જ આ સ્થાનમાં રોજ આવે છે. (૪૬)

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

આ પ્રમાણે મધુર વાણી વડે સત્કાર કરતાં નર ભગવાનને તેમના પ્રભાવને જાણનારા અને પ્રસન્ન મનવાળા મુનિઓ કહેવા લાગ્યા. (૪૭)

मुनय ऊचुः ॥

जानीमस्त्वां वयं सर्वे ऋषयो जगदीश्वरम् । ब्रह्माण्डानामनेकेषामीश्वरं हि नरोत्तम ॥४८॥

तपश्चर्यां विद्धतं सेवमानं सदा प्रभुम् । अपि त्वामीश्वरं विद्मः साक्षान्नारायणं यथा ॥४९॥

एका मूर्तिर्द्विधा भाति नरनारायणाविति । सवोषां माननीयोऽसि पूज्यो वन्धस्त्वमीश्वरः ॥५०॥

धन्या भारतभूरियं भगवतो नारायणस्याङ्किता पद्भिर्मत्स्ययवाङ्कुशाशनिघटाम्भोजोर्ध्वरेखाङ्कितैः ।

धन्येयं तरुसन्ततिश्च हरिणा संवीक्षिता प्रत्यहं धन्याश्चाश्रमदर्शनादपि वयं भक्तप्रियस्यशितुः ॥५१॥

इति श्री सत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम प्रकरणे
मुन्यागमन नरदर्शनिरूपणनामा पञ्चमोऽध्यायः ॥५॥

મુનિઓ બોલ્યા :

હે નરોત્તમ ! અમે ઋષિઓ તમને બ્રહ્માંડોના નિયંતા તપ જગદીશ્વરરૂપે જાણીએ છીએ. (૪૮) તપશ્ચર્યા કરતા અને નિરંતર શ્રી નારાયણની સેવા કરતા એવા તમોને પણ પ્રત્યક્ષ નારાયણની પેઠે ઈશ્વર જ જાણીએ છીએ. (૪૯) એક મૂર્તિ (પુરુષોત્તમ) નર અને નારાયણ નામથી બે પ્રકારે જાણાઓ છો. આથી ઈશ્વર એવા તમે સર્વેને આદરણીય, પૂજનીય અને વંદનીય છો. (૫૦) હે ભગવન્ ! મત્સ્ય, જવ, અંકુશ, વજ, કળશ, કમળ, ઊર્ધ્વરેખાથી અંકિત શ્રી નારાયણ ભગવાનના ચરણોથી અંકિત થયેલી આ ભારત ભૂમિ ધન્ય છે. તથા શ્રીહરિ દ્વારા દરરોજ જોવાયેલી આ વૃક્ષોની હારમાળા પણ ધન્ય છે. ભક્તપ્રિય શ્રી નારાયણ ભગવાનના આશ્રમના દર્શનથી અમો ઋષિઓ પણ ધન્ય થયા છીએ. (૫૧)

ઇતિશ્રી સત્સંગિજીવનમાં નારાયણ ચરિત્રમાં ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રથમ પ્રકરણમાં મુન્યાગમન
નરદર્શન નિરૂપણ નામનો પાંચમો અધ્યાય થયો. ॥૫॥

॥ अथ षष्ठोऽध्यायः ॥

सुव्रत उवाच ।

एवं ब्रुवत्सु मुनिषु नरे स्मितमुखे प्रभुः । समापिताहिनकविधिरायात्तत्र निजोटजात् ॥१॥

योगसिद्धतनुभिः पथि मुक्तैः सानुगामरगणैश्च स्वसंस्थैः । वन्द्यमान उरुधाऽतिविनीतैः स्वानुगोद्धवसमीक्षितपादः ॥२॥

देहिदुष्करतपोद्विरुक्तयानैकभास्करमहःसमानया। शोभनाखिलनिजाङ्गजन्यया भ्राजमान उरुपाण्डुरत्विषा॥३॥

दीर्घबाहुयुगलोऽसितवर्णो नूत्नपङ्कजदलायतनेत्रः । पूर्णचन्द्रवदनः स्मितराजद्दन्तराजिरुचिरो मृदुपादः ॥४॥

सूक्ष्मरम्यकपिलानृजुकेशो बद्धसुंदरजटः पृथुवक्षाः । कुञ्जराशनदलोदरराजत्सद्वलिश्च नतसभ्रमनाभिः ॥५॥

पाण्डुरोर्ध्वतिलकस्तुलसीस्रग्ब्रह्मसूत्रधर ईक्ष्यशिराङ्गः । मृत्कमंडलुपलाशजदण्डौ वर्णिराडिति दधच्च कराभ्याम् ॥६॥

अंशुकं परिदधच्छुचि शुक्लं स्कन्धलम्बितसितोत्तरवासाः । सर्वदैव तरुणोऽमृतवृष्टया-प्रीणयन्ननिज दृशामुनिवृंदन ॥७॥

અધ્યાય-૬

સુવ્રતમુનિ કહે છે :

આ પ્રમાણે જ્યારે મુનિઓ બોલ્યા ત્યારે નર ભગવાને મુખ મરકાવ્યું તે સમયે આહ્નિકવિધિ પૂર્ણ કરીને પ્રભુ શ્રીનારાયણ પોતાની પર્ણકુટીથી ત્યાં (નર અને ઋષિઓ હતા તે સ્થાનમાં) આવ્યા. (૧) યોગથી સિદ્ધિ પામેલા શરીરવાળા મુક્તજનોએ તથા આકાશમાં રહેલા અતિ વિનયવાળા ગંધર્વો સહિત દેવોના સમૂહે ઘણે પ્રકારે માર્ગમાં વંદના કરાયેલા, પોતાના અનુગામી ઉદ્ધવ જોયા છે. ચરણકમળ જેમના એવા પ્રભુ પધાર્યા. (૨) દેહધારીઓથી ન થઈ શકે એવા તપોના દ્વિગુણિતપણાથી અનેક સૂર્યનારાયણના પ્રકાશ પેઠે શોભતા, પોતાનાં સમગ્ર અંગોથી ઉત્પન્ન થતી અતિ શ્વેત કાંતિથી દેદીપ્યમાન; (૩) જાનુ પર્યંત લાંબા બન્ને હાથવાળા, મેઘ સમાન શ્યામ વર્ણવાળા, નવીન કમળપત્રો સમાન વિશાળ નેત્રોવાળા, પૂર્ણચંદ્ર સમાન મુખારવિંદ વાળા, મંદહાસ્ય વડે શોભાયમાન દંતપક્તિવાળા, કોમળ ચરણોવાળા; (૪) સૂક્ષ્મ રમણીય પીળા કુટિલ કેશવાળા, બાંધેલી સુંદર જટાવાળી, વિશાળ છાતીવાળા, પીપળાના પાન સમાન ઉપરથી વિશાળ અને નીચેના ભાગમાં સંકુચિત એવા સુંદર ઉદરમાં સુશોભિત ત્રિવળીવાળા ઊંડી ગોળ નાભિવાળા. (૫) શ્વેત ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલકવાળા, તુલસીમાળા અને યજ્ઞોપવીત ધારણ કરનારા, સ્પષ્ટ નાડીઓ દેખાય છે તેવા અંગવાળા, વર્ણિરાજ હોવાથી એક હાથમાં મૃતિકાનું કમંડળું અને બીજા હાથમાં પલાશદંડને ધારી રહેલા; (૬) શુદ્ધ શ્વેત ધોતી ધારણ કરેલા, ખભા પર લટકતા સફેદ ઉપરણીવાળા, સદાસર્વદા યૌવનઅવસ્થાવાળા, અમૃત-વર્ષણ કરતી પોતાની દૃષ્ટિથી મુનિઓને તૃપ્તિ પમાડનારા; (૭)

स्वाति वल्लभमुनीक्षणजातं भूरिहर्षमुदरे न निधातुम्। शक्नुवन्विकसदास्यदृगब्जात्स्रावयन्निव मनोहरमूर्तिः ॥८॥
तं विलोक्य मुनयो भगवन्तं भूरिहर्षविवशा नमनादौ । प्रेमसम्भवजलावृतनेत्राः प्रोत्थित भुवि निपत्य च नेमुः ॥९॥
दर्शनस्य समये नरबन्धो- र्भूरिवासरवियोगजतापम्। सद्य एव विजहुः प्रमुदस्ते कैरविण्य इव पूर्णहिमांशोः ॥१०॥
तं पिबन्त इव लोचनैर्मुखैस्ते लिहन्त इव बाहुभिः प्रभुम् । संमिलन्त इव सादरं तदा सर्वशो ददृशिरे नरादिभैः ॥११॥
तान् यथावदुरुधाऽथ मानयन्मानदः स्वपरिरंभणादिभिः । आससाद बदरीतरोरधो वेदिका स्तृतकुशासनां हरिः ॥१२॥
पीठे तत्र मनोहरे मुनिपतिर्भक्तः प्रियः सोऽच्युतः संप्रीत्यै निषसाद वेदविदुषां तेषामथोदङ्मुखः ।
तस्मै ते च निषेदुषे चपलया दृष्ट्याऽभितः पश्यते विप्रा नैष्ठिकवर्णिनि भगवते प्रीत्या नमश्चक्रिरे ॥१३॥
ततः पुपूजुर्निजमिष्टदेवं नारायणं तं विधिना नरं च। पूजोपहारैर्विविधैर्मुनीन्द्राः सस्नेहमव्यग्रधियो विशुद्धैः ॥१४॥

પોતાને અતિપ્રિય એવા મુનિઓના દર્શનમાત્રથી ઉત્પન્ન થયેલા ઘણા હર્ષને ઉદરમાં સમાવી લેવામાં શક્તિમાન ન હોવાથી પ્રફુલ્લિત મુખકમળ અને નેત્રકમળમાંથી (હર્ષ) જાણે કે સ્રવતો હોય તેવા દેખાતા અને મનોહર મૂર્તિવાળા શ્રી નારાયણ પ્રભુ ત્યાં પધાર્યા. (૮) તે ભગવાનને જોઈને પ્રેમાતિશયથી વિવશ થઈ જવાથી, નમસ્કાર-સ્તુતિ વગેરે કરવામાં અશક્ત મુનિઓ પ્રેમથી ઉત્પન્ન થયેલ જળથી ભરેલા નેત્રોવાળા, પ્રથમ આસનથી ઊઠીને પૃથ્વી પર પડીને સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કરવા લાગ્યા. (૯) મનમાં પ્રસન્ન થયેલા આ મુનિઓ નરના મોટાભાઈ નારાયણના દર્શન સમયે ઘણા દિવસના વિયોગથી ઊપજેલા તાપને તત્કાળ દૂર કરતા હતા. જેવી રીતે પૂર્ણચંદ્રના દર્શન સમયે પોયણાં વિયોગનો તાપ ટાળે છે તેમ (૧૦) તે સમયમાં સર્વ મુનિઓ પ્રભુ નારાયણને આંખો વડે આદરથી જોતા, મુખો વડે ચાટતા અને હાથો વડે આલિંગન કરતા હોય ને શું ? આ પ્રમાણે જેમાં નર મુખ્ય છે એવા તનુ વગેરે ઋષિઓએ જોયું. (૧૧) પછી માન આપનારા શ્રીહરિ મુનિઓનું પોતાનું આલિંગન, કરસ્પર્શ, સંભાષણ, દૃષ્ટિપાત વગેરે વડે યથાયોગ્ય સન્માન કરતા તે બદરીવૃક્ષની નીચે દર્ભાસન બિછાવેલી વેદિકા પાસે પધાર્યા. (૧૨) તે વેદિકા ઉપર મનોહર પીઠ ઉપર ભક્તપ્રિય, મુનિપતિ ભગવાન શ્રી નારાયણ વેદ જાણનારા મુનિઓની પ્રસન્નાતા માટે ઉત્તર દિશા બાજુ મુખ રાખીને બેઠા, પછી તે બ્રાહ્મણોએ આસનમાં બેઠેલા અને ચપળ દૃષ્ટિથી ચોપાસ મુનિમંડળને જોતા નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી શ્રી નારાયણ ભગવાનને પ્રીતિપૂર્વક ફરી નમસ્કાર કર્યા (૧૩) પછી અવ્યગ્ર બુદ્ધિવાળા તે મુનિન્દ્રો પોતાના ઈષ્ટદેવ શ્રી નારાયણ પ્રભુ અને નરપ્રભુની વિશુદ્ધ વિવિધ પૂજાસામગ્રીઓ વડે વેદોક્ત વિધિથી સ્નેહપૂર્વક પૂજા કરવા લાગ્યા. (૧૪)

कस्तूरिकाकुङ्कुमकेसराद्यैर्युक्तेन सत्सौरभचन्दनेन । सन्मल्लिकाचंपककेतकाद्यैः पुष्पैरनेकैःस्तुलसीदलैश्च ॥१५॥
विचित्रपुष्पोत्तमचारुहारै रम्यावतंसैः शुभशेखरैश्च । सुगन्धिधूपैर्बहुभिश्च दीपैः सद्भिर्निवैद्यैश्च फलैरनेकैः ॥१६॥
नीराजनेनातिमनोहरेण सन्मन्त्रपुष्पाञ्जलिभिः प्रणामैः । आनर्चुरीशं मुनयो विधिज्ञा वेदोक्तमन्त्रैः पठितैस्तमुच्चैः ॥१७॥

इत्यर्चितं निजजनागमभूरिहर्षं न्यालंबिचित्रकुसुमोत्तमशेखरालिम् ।
कण्ठात्पदावधिलसत्समहारराजिं ध्यानास्पदं तमचलैर्नयनैर्निदध्युः ॥१८॥
तं तादृशं स्वहृदयेष्वतिभासुराङ्गं धाम्न्यक्षरेऽपि ददृशुः कृपयैव तस्य ।
आनन्दपूर्णसकलावयवाः पुनस्ते दृष्ट्वा बहिश्च मुदिता अथ तुष्टुवुस्तम् ॥१९॥

इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम प्रकरणे
भगवद्दर्शनपूजनमहोत्सवनामा षष्ठोऽध्यायः ॥६॥

કસ્તૂરી, કુમકુમ, કેસર અને કપૂરથી યુક્ત ઉત્તમ સુગંધવાળા ચંદન વડે, સુગંધ અને સુંદરતાયુક્ત મોગરા, મલ્લિકા, ચંપા, કેવડા વગેરે અને પુષ્પો વડે તથા તુલસીપત્ર વડે... (૧૫) વિચિત્ર પ્રકારના ઉત્તમ હારો, રમણીય, કલગીઓ અને સુંદર તોરાઓ, ઘણા સુગંધીમાન ધૂપો, અનેક દીવાઓ, સ્વાદિષ્ઠ નૈવેદ્યો અને ફળો વડે.. (૧૬) અતિ મનોહર આરતી, સન્મંત્રો, પુષ્પાંજલિઓ, પ્રણામો, ઊંચા સ્વરથી સ્તુતિ માટે અધિક ગાન કરાયેલા વેદોક્તમંત્રો વડે પૂજા-વિધાનમાં પ્રવીણ મુનિઓ ઈશ્વરમૂર્તિ શ્રી નારાયણ પ્રભુનું પૂજન કરતા હતા. (૧૭) પછી તે મુનિજનો વડે પૂજાયેલા, સ્વભક્ત મુનિઓના આગમનથી ખૂબ હર્ષવાળા, લટકાવેલા, ભાતભાતનાં ઉત્તમ પુષ્પોના તોરાવાળા, કંઠથી લઈ ચરણ પર્યંત સુશોભિત હારોની પંક્તિવાળા, ધ્યાનના સ્થાનભૂત, એવા તે શ્રી નારાયણનું મુનિઓ એકીટશે નિરીક્ષણપૂર્વક ધ્યાન કરવા લાગ્યા. (૧૮) ઋષિવેશધારી શ્રી નારાયણને અતિ પ્રકાશમાન અંગવાળા શ્રી નારાયણની કૃપાથી જ મુનિઓ પોતાના હૃદયકમળમાં પ્રકાશમાન અક્ષરધામમાં પણ જોતા હતા. પછી ભગવાનના દર્શનના આનંદથી પૂર્ણ સમગ્ર અવયવોવાળા મુનિઓ ફરીથી બહાર શ્રી નારાયણને નીરખીને આનંદિત થયા અને તેમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. (૧૯)

ઈતિશ્રી સત્સંગિજીવનમાં નારાયણચરિત્રમાં ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રથમ પ્રકરણમાં
ભગવદ્દર્શન પૂજન મહોત્સવ નામે છઠ્ઠો અધ્યાય થયો. ॥૬॥

॥ सप्तमोऽध्यायः ॥

ऋषय ऊचुः ।

जय जयाज कृपारसनिर्गतै र्विततमोहमहान्धतमोऽपहैः ।
त्वमचलैर्वचनैर्बहुजन्मज भ्रमहरोभवसीहजगद्गुरुः ॥१॥
नयसि नाथ निजाङ्घ्रिनिषेविणो धृतिमता तपसा क्षपितैनसः ।
निजपदं परमं ह्यमृताभिधं बहुलभास्करभास्वरमक्षरम् ॥२॥
विशदधर्मपथं परिरक्षितुं भुवि युगान्तहतान्सुकृतप्रिय ।
सकलशास्त्र पुराणसदागमां- स्त्वमुरुधैव समीरयसे प्रभुः ॥३॥
नहि विदन्ति भवन्तमधीश्वरं निखिलजीवभवभ्रममोचनम् ।
भुवि सतां वचनैरपि ये नरास्त ऋषयोऽपि हतास्तव मायया ॥४॥
न हि सुखं भवदाश्रयमन्तरा तनुभृतां दिवि वा भुवि वाम्बरे ।
तदधुनाऽब्दशतांत उताश्रिता- स्तव यदा स्युरिमे सुखिनस्तदा ॥५॥

અધ્યાય-૭

(ઋષિઓ નારાયણ ભગવાનની સ્તુતિ કરે છે.)

ઋષિઓ બોલ્યા :

હે અજન્મા પ્રભુ ! તમારો જય જયકાર હો. કરુણારસથી ઉત્પન્ન, અતિ વિસ્તારવાન અજ્ઞાનરૂપી ગાઢ અંધકારનો નાશ કરનારા અચલ વચનામૃતોથી ઘણા જન્મોથી થયેલા ભ્રમરૂપ સંસારને હરનારા જગદ્ગુરુ રૂપે તમો વર્તો છો. (૧) હે નાથ ! ધીરજપૂર્વકના તપથી જેમણે પાપોનો નાશ કર્યો છે એવા પોતાના ચરણકમળોને સેવનારા જનોને અક્ષર અને અમૃત નામના, અસંખ્ય સૂર્યોના પ્રકાશ માફક દેદીપ્યમાન એવા પોતાના ધામમાં તમે લઈ જાઓ છો. (૨) હે ધર્મપ્રિય પ્રભુ ! પૃથ્વી ઉપર પ્રલયકાળે નાશ પામેલાં બધાં શાસ્ત્ર કે પુરાણો અને વેદોને, શુદ્ધ ધર્મમાર્ગનું રક્ષણ કરવા, પ્રભુ એવા તમે સમુદ્ધાર કરી પ્રવર્તાવો છો. (૩) પૃથ્વી ઉપર જે મનુષ્યો શાસ્ત્રો અને સત્પુરુષોનાં વચનો વડે પણ સમસ્ત જીવોના સંસારચક્રના ભ્રમણને છોડાવનારા ઈશ્વરોના ઈશ્વર એવા આપને નથી જાણતા તેવા ઋષિઓ પણ તમારી માયા વડે હણાયેલા છે. (૪) શરીરધારીઓને તમારા આશ્રય વિના સ્વર્ગમાં, પૃથ્વી ઉપર કે આકાશમાં સુખ નથી. તેથી હમણાં અથવા તો સો વર્ષના અંતે પણ શરીરધારીઓ તમારા આશ્રિત થાય ત્યારે જ સુખી થાય છે. (૫)

वयमभूम हरे कृतिनोऽद्य वै परतरं क्षरतोऽक्षरतोऽपि यत् ।
ऋषितनुं दधतं पुरुषोत्तमं हृदि भवन्तमुरुत्तम मन्महे ॥६॥
निगमशास्त्रपुराणसुदेशिकै- रचलभावभरेण निषेवितैः ।
यदि भवेन्न मनस्त्वयि निश्चलं वितथवादफलं खलु तत्तदा ॥७॥
सांख्ययोगनिगमागमवाचां पञ्चरात्रवृषशास्त्रमतानाम् ।
अर्णवोऽत्र पयसामिव साक्षात्त्वं च धर्मज भवस्यपि निष्ठा ॥८॥
अधिगम्य वाङ्मयमिदं त्वपीह येन भजन्ति तद्गति भवत्पदाम्बुजम् ।
पुरुषाकृतौ गुणमयत्वकल्पनै- रनवेत्य हार्दमथ ते व्रजन्त्यधः ॥९॥
तपस्विदृष्ट्याऽवगणय्य ये त्वा- मज्ञाततत्त्वा न भजन्ति मूढाः ।
क्लिश्यन्ति ते वै बहुधाऽऽसुरीषु योनिष्वभीक्ष्णं परितो भ्रमन्तः ॥१०॥
ये त्वां विहाय स्वयमात्मतत्त्वं द्रष्टुं यतन्तेऽन्यमुपास्य वापि ।
भ्रष्टास्ततस्तेऽप्यनवाप्तकामाः स्वान्वञ्चयन्तो निरयं व्रजन्ति ॥११॥

મોટાઓમાં ઉત્તમ એવા હે શ્રીહરિ ! આજે અમે કૃતકૃત્ય થયા છીએ. કારણ કે ઋષિનું શરીર ધારણ કરેલા ક્ષર અને અક્ષરથી પણ પર રહેલા પુરુષોત્તમ એવા તમોને હૃદયમાં જાણીએ છીએ. (૬) અચળ ભક્તિ-ભાવનાથી સેવાયેલા વેદ, શાસ્ત્ર, પુરાણ અને ગુરુ વડે પણ જો મન તમારામાં નિશ્ચલ ન થાય તો તે (શાસ્ત્રોનું સેવન) કેવળ મિથ્યાવાદરૂપ ફળ છે એમ જ કહેવાય. (૭) હે ધર્મપુત્ર ! સાંખ્ય, યોગ, વેદ, આગમનાં વચનોની અને પંચરાત્ર તથા ધર્મશાસ્ત્રોનાં વચનોની નિષ્ઠા, (વિશ્રાંતિ ભૂમિ) (અંતે) સાક્ષાત્ તમે જ છો. જેમ અહીં (પૃથ્વી ઉપર) આવેલાં જળાશયોની નિષ્ઠા સમુદ્રમાં છે તેમ. (૮) આ લોકમાં જેઓ આ વાણીરૂપી શાસ્ત્રોને પામીને પછી તેનું હાર્દ પુરુષાકૃતિ એવા તમારામાં ત્રિગુણાત્મક મૂર્તિની કલ્પના વડે નહિ જાણીને (જેને મેળવવાના છે એવા) તમારાં ચરણકમળને ભજતાં નથી તે અધોગતિને પામે છે. (૯) જે મૂઢ પુરુષો તમારા સ્વરૂપને યથાર્થ નહિ જાણીને, આ કોઈ તપસ્વી છે. (ભગવાન નથી) એમ જાણીને તમારી અવગણના કરીને ભજતા નથી, તેઓ આસુરી યોનિઓમાં ચારેબાજુ વારંવાર ફરતાં અનેક પ્રકારે કલેશ પામે છે. (૧૦) જેઓ તમને છોડીને આત્મતત્ત્વને જોવા પ્રયત્ન કરે છે અથવા બીજાની ઉપાસના કરે છે, તેમની અભિલાષા પરિપૂર્ણ નથી થઈ તેવા ભ્રષ્ટ જનો પોતાને છેતરતાં નરકને પામે છે. (૧૧)

बलिमर्पयन्ति सभयाश्च ननु बलिभुजोऽप्यजादयः ।
तुभ्यमखिलपतये शरणं भवदङ्घ्रिमेव तत आश्रिता वयम् ॥१२॥
अद्य धन्या वयं स्वामिंस्त्वत्पादाम्बुजदर्शनात् । बहुभिर्दिवसैः प्राप्तं मनोरथफलं त्विदम् ॥१३॥
त्वद्भक्तिमन्तरा जीवाः कामलोभदवाग्निना । दंदह्यमाना नश्यन्ति तत्त्वां वयमुपागताः ॥१४॥
गोलोकाधिपतिस्त्वमेव भगवान् श्रीवासुदेवः स्वयं मूर्तौ धर्मत आविरास जनतानिः श्रेयसाय ध्रुवम् ।
भक्तिज्ञानविरागधर्मसहितं कुर्वंस्तपो दुष्करं सिद्धां प्रापयसे दशामहि मुनीन्नैष्कर्म्यकर्मादरः ॥१५॥
तव गुणगणं शेषोऽहीशः सहस्रमुखैरपि प्रभवति यतः साकल्येनोदितुं न कदाप्यहो ।
कथमिह तदा शक्ता अन्ये भवेयुरजादयः स्ववचनफलप्राप्त्यै तत्त्वां यथामति चैड्महि ॥१६॥
सुव्रत उवाच ।
इति विधाय हरेः स्तवनं द्विजाः सकलकल्मषनाशनसंस्मृतेः।
त उपविश्य तदग्रत एव तद्वदननीरजनिं विलुलोकिरे ॥१७॥
इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम प्रकरणे
श्रीनारायणस्तुतिनामा सप्तमोऽध्यायः ॥

(અન્ય દ્વારા અર્પણ થયેલ) બલિને ખાનારા બ્રહ્મા વગેરે (તમારાથી) ભયભીત થયેલા અખિલ બ્રહ્માંડના સ્વામી એવા આપને બલિ અર્પણ કરે છે. તેથી અમે તમારા ચરણકમળના આશ્રિત થયા છીએ. (૧૨) હે સ્વામિન્ આજે અમે તમારા ચરણકમળનાં દર્શનથી ધન્ય થયા છીએ. તમારા દર્શનરૂપ આ મનોરથનું ફળ બહુ દિવસે અત્યારે પ્રાપ્ત થયું. (૧૩) જીવાત્માઓ તમારી ભક્તિ વિના કામ અને લોભરૂપ દાવાનળથી સળગતાં નાશ પામે છે. તેથી અમે તમારા શરણને સદા પામેલા છીએ. (૧૪) ગોલોકના અધિપતિ એવા તમે પોતે ભગવાન વાસુદેવ જ લોકોના કલ્યાણ માટે ધર્મ થકી મૂર્તિમાં પ્રગટ થયા હતા. (ભગવાનની આરાધનારૂપ) નૈષ્કર્મ્ય કર્મમાં આદરવાળા તમો આ લોકમાં ભક્તિ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ધર્મે સહિત એવું દુષ્કર તપ કરતા સતા મુનિજનોને સિદ્ધ દશા પમાડો છો. (આમ, આપનું તપ મુનિજનોના અનુગ્રહાર્થે છે.) (૧૫) શેષનારાયણ હજાર મુખોથી પણ તમારા ગુણોના સમુદાયને કહેવા ક્યારેય પણ સમર્થ નથી થઈ શકતા. તો બીજા બ્રહ્માદિ કેવી રીતે (તમારા ગુણગાન કરવામાં) સફળ થઈ શકે ? પોતાના વચનની ફળસિદ્ધિ માટે અમે યથામતિ તમારી સ્તુતિ કરીએ છીએ. (૧૬)

સુવ્રતમુનિ કહે છે :

આ પ્રમાણે સમગ્ર પાપોને નાશ કરનારી સ્મૃતિવાળા શ્રીહરિનું સ્તવન કરતાં મુનિઓ તેમની (ભગવાન નારાયણની) આગળ જ તે પ્રભુના મુખકમળનું પ્રેમથી દર્શન કરવા લાગ્યા. (૧૭)

ઇતિશ્રી સત્સંગિજીવનમાં નારાયણચરિત્રમાં ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રથમ પ્રકરણમાં
શ્રી નારાયણસ્તુતિ નામે સાતમો અધ્યાય થયો. ।।૭।।

॥ अथ अष्टमोऽध्यायः ॥

सुव्रत उवाच ।

सुखोपविष्टानथ तान् भगवान्भक्तवत्सलः । प्रसन्नो मधुरं वाक्यमुवाच प्राञ्जलीन्मुनीन् ॥१॥

श्री भगवानुवाच ।

स्वागतं वो मुनिश्रेष्ठा यूयमत्र समागताः । तत्प्रसन्नोऽस्मि नितरां ह्यागमो वो ममेप्सितः ॥२॥

गोलोकादीनि धामानि तथा योगसमृद्धयः । ब्रह्मादयो बलिहरा यथा यूयं न मे प्रियाः ॥३॥

यूयमात्मप्रिया मे स्थ यन्मां चिन्तयथानिशम् । बोधयन्तोऽज्ञजीवान्हि कृपया मुक्तिसाधनम् ॥४॥

महादानानि सर्वाणि तपोयज्ञव्रतानि च । जीवाभयप्रदानस्य कलयापि समानि नो ॥५॥

परोपकारिणो युष्मांस्ततोहं हृदये सदा । चिन्तयामि महाभागा मन्निष्ठाञ्छुद्धचेतसः ॥६॥

निःश्रेयसाय जीवानां भुवनेष्वखिलेष्वपि । अस्ति संचरणं नूनं युष्माकमिति वेद्म्यहम् ॥७॥

सांप्रतं देवलोकात्किं भवद्भिर्वा रसातलात् । आगम्यते वा भूलोकात्तन्मे वदत सत्तमाः ॥८॥

અધ્યાય - ૮

સુવ્રતમુનિ પછી કહે છે :

હે રાજન્ ! પછી ભક્તવત્સલ અને પ્રસન્ન થયેલા ભગવાન સુખપૂર્વક બેઠેલા અને બંને હાથ જોડેલા મુનિઓ પ્રત્યે બોલ્યા. (૧)

શ્રી ભગવાન બોલ્યા :

હે મુનિવર્યો ! તમારું સારું આગમન થયેલું છે. તમો અહીંયાં આવ્યા તેથી હું ઘણો પ્રસન્ન થયો છું. કારણ કે તમારું આગમન (મારું) ઈપ્સિત છે. (૨) હે મુનિઓ ! તમે મને પ્રિય છો. તેવાં ગોલોકાદિક ધામો, અણિમાદિ યોગેશ્વર્યો તથા બલિ હરનારા બ્રહ્માદિ દેવો પણ પ્રિય નથી. (૩) તમે તો મારા સ્વરૂપ જેવા પ્રિય છો કારણ કે અજ્ઞાની જીવોને કૃપા વડે મુક્તિના ઉપાયભૂત ઉપદેશ કરતાં નિરંતર મારું સ્મરણ કરો છો. (૪) મહાદાનો, તપો, યજ્ઞો, અને વ્રતો આ બધું જીવોને (મારા જ્ઞાનના ઉપદેશથી) અભયદાનના સોળમા ભાગની બરાબર થાય નહિ. (૫) હે મહાભાગો ! આથી જ હું નિર્મળ હૃદયવાળા, મારામાં જ નિષ્ઠાવાળા અને પરોપકારી એવા તમોને સદા અંતઃકરણમાં ચિંતવું છું. (૬) તમારું સર્વ લોકોમાં વિચરણ છે તે પણ જીવોના કલ્યાણ માટે જ છે એ વાતને હું જાણું છું. (૭) હે સાધુ પુરુષો ! તમો હાલમાં સ્વર્ગથી આવ્યા છો કે શું ? પાતાળ કે ભૂર્લોકથી આવ્યા છો કે શું ? જ્યાંથી આવેલા હો તે મને કહો. (૮)

ऋषय ऊचुः ।

खण्डेऽस्मिन् भारते स्वामिंस्तीर्थयात्रामशेषतः । विधाय दर्शनं कर्तुं तवात्र वयमागताः ॥९॥

श्री भगवानुवाच ।

पालयन्ति प्रजाः कच्चिद्धर्मसेतून्मया कृतान् । खण्डेऽस्मिन् भारते विप्रा नृतां संप्राप्य दुर्लभाम् ॥१०॥

ऋषय ऊचुः ।

भगवन्सांप्रतं भूमौ साहाय्यं प्राप्य वै कलेः । अधर्मः सान्वयः सर्वप्रजास्वपि प्रवर्तते ॥११॥

ये धर्मरक्षका भूपा गुरवस्तेष्वपि प्रभो । स प्रवृत्तोऽ(सत्य ?)तः सर्वैर्भिन्नास्त्वत्कृतसेतवः ॥१२॥

महापापोपपापेषु प्रसक्ताः सन्ति मानवाः । विषयेष्वतिलुब्धाश्च सदाचारविवर्जिताः ॥१३॥

अतः संयमिनीवर्त्म जातं तैरतिसंकुलम् । कोऽपि कस्यापि न त्राता दृश्यते जगतीतले ॥१४॥

त्वं हि भारत लोकानां मृडनार्थमिह स्थितः । चरस्युग्रं तपोऽतस्तान-धर्मात् पातुमर्हसि ॥१५॥

सुव्रत उवाच ।

इत्यृषीणां वचः श्रुत्वा स जातकरुणः प्रभुः । पातुमैच्छदधर्मात्स्वाः प्रादुर्भूय भुवि प्रजाः ॥१६॥

ઋષિઓ બોલ્યા :

સ્વામિન્ ! ભરતખંડમાં સમગ્ર તીર્થોની યાત્રા કરીને આપના દર્શન કરવા માટે અહીં આવ્યા છીએ. (૯)

ભગવાન બોલ્યા :

હે મુનિઓ ! આ ભરતખંડમાં અતિ દુર્લભ મનુષ્ય જન્મને પામીને મેં બાંધેલી ધર્મમર્યાદાને લોકો પાળે છે કે નહિ ? (૧૦)

ઋષિઓ બોલ્યો :

હે ભગવન્ ! હાલમાં ભૂમિ ઉપર દંભાદિ પરિવારે સહિત અધર્મ કલિયુગની સહાય પામીને સર્વ પ્રજાઓમાં વ્યાપેલો છે. (૧૧) હે પ્રભુ ! ધર્મના રક્ષક રાજાઓ અને ધર્મના ઉપદેશ ગુરુઓમાં પણ અધર્મ ખૂબ પ્રવર્તેલો છે. આથી સર્વ જનોએ તમે રચેલી ધર્મની મર્યાદાઓ તોડી નાંખેલી છે. (૧૨) મનુષ્યો વિષયોમાં અતિ લોલુપ હોવાથી મહાપાપો અને ઉપપાપોમાં પ્રવર્તેલા છે માટે સદાચારથી રહિત વર્તે છે. (૧૩) આથી (સર્વજનો પાપના આચરણવાળા હોવાથી) તે માનવોએ યમપુરીનો માર્ગ ખૂબ સાંકડો કરેલો છે (બધા મરીને યમપુરીમાં જ જાય છે.) આથી પૃથ્વીના પડ ઉપર કોઈપણ મનુષ્ય (ગુરુજન) કોઈપણ પુરુષ (શિષ્યવર્ગ) નો રક્ષક છે જ નહિ. (૧૪) હે ભગવન્ ! તમે જ ભારતવર્ષના લોકોના સુખાર્થે બદરિકાશ્રમમાં રહીને કઠિન તપશ્ચર્યા કરો છો તેથી આપ જ તે લોકોનું અધર્માચરણથી રક્ષણ કરવા યોગ્ય છો. (૧૫)

સુવ્રત મુનિ બોલ્યા :

હે રાજન્ ! આવી રીતનું ઋષિઓનું વચન સાંભળી જેમને ખૂબ કરુણા ઊપજી છે તેવા તે પ્રભુ નારાયણ મુનિએ પૃથ્વી પર પ્રાદુર્ભાવ પામી અધર્મથી પોતાની પ્રજાઓને બચાવવા ઇચ્છા કરી. (૧૬)

एतस्मिन् समये तत्र धर्मो मूर्त्या सहाययौ । आगमं मुनिवृंदानामवधार्य नराधिप ॥१७॥

गौरस्तपःकृशतरः सजटोत्तमाङ्गः पूर्णेन्दुरम्यवदनः सदयाक्षिपद्मः ।
यज्ञोपवीतरुचिरः शुचिशुक्लवासाः नारायणेक्षणमनाः किल दर्भपाणिः ॥१८॥

नारायणं स तमवैक्षत दूरतश्च, वेद्यां स्थितं बदरिकाख्यतरोरधस्तात् ।
चारुप्रसन्नमुखपङ्कजशान्तमूर्तिं कारुण्यपूर्णनयनेक्षित भक्तवृंदम् ॥
भूरिक्षमानिलयमीश्वरमार्तबन्धुं स्वाङ्गश्रियाखिलमनोनयनाभिरामम् ॥१९॥

मुनिमण्डलमध्यस्थं तं विलोक्यैव सत्वरम् । उपागमत्स तेजस्वी भूरिहर्षभृतान्तरः ॥२०॥
धर्मं विलोक्य भगवानायान्तं पितरं द्रुतम् । उत्थाय पीठादभ्येत्य परिरभ्यानमत् पदोः ॥२१॥
हर्षाश्रुनयनः सोऽपि तं नरं च तथाविधम् । धर्मः सदाशीर्वचनैर्योजयामास भूपते ॥२२॥
प्रणेमतुस्ततो मूर्तिं नरनारायणौ निजाम् । जननीं सा च तावाशीर्वादैः पुत्रावयूयुजत् ॥२३॥
तदोत्थायर्षयः सर्वे तावभ्येत्यादरेण ते । संभ्रान्ता इव हर्षेण प्रणेमुर्दम्पती नृप ॥२४॥

હે રાજન્ ! તે મુનિઓનું આગમન જાણીને મૂર્તિની સાથે ધર્મદેવ ત્યાં (બદરિકાશ્રમમાં) આવ્યા. (૧૭) ગૌર વર્ણવાળા, તપથી અતિ દૂબળા શરીરવાળા, જટાયુક્ત મસ્તકવાળા, પૂર્ણચન્દ્ર સમાન મનોહર મુખવાળા, કરુણાયુક્ત નેત્રકમળવાળા, યજ્ઞોપવીતથી શોભતા, શ્વેત વસ્ત્રો ધારણ કરનારા, હાથમાં દર્ભવાળા તે ધર્મદેવ નારાયણના દર્શનમાં જ મનવાળા હતા. (૧૮) તે ધર્મદેવ બદરીવૃક્ષની નીચે વેદિકા પર બેઠેલા તે પ્રભુનું દૂરથી જ દર્શન કરતા હતા. સુંદર પ્રસન્ન મુખકમળવાળા, શાંતમૂર્તિ, કરુણાસભર નેત્રો વડે ભક્તસમૂહને જોતા, બહુવિધ ક્ષમાના સ્થાનભૂત સર્વના નિયંતા, ગરીબનિવાજ અને સ્વશરીરની શોભા વડે સર્વજનોના મન અને નયનોને આહ્‌લાદ આપનારા એવા તે પ્રભુ હતા. (૧૯) પછી મહા પ્રભાવશાળી એવા ધર્મદેવ, મુનિમંડળના મધ્યમાં રહેલા તે નારાયણ ભગવાનને જોઈને જેમનું અંતઃકરણ ભરાઈ ગયું છે તેવા તે અતિ વેગપૂર્વક શ્રીનારાયણની સમીપમાં આવ્યા. (૨૦) ભગવાન પોતાના પિતા ધર્મને ઝડપથી આવતા જોઈને આસનથી તત્કાળ ઊઠી સન્મુખ જઈને આલિંગન કરી તેમના ચરણમાં નમસ્કાર કરતા હતા. (૨૧) હે ભૂપતે ! તે સમયે હર્ષના આંસુઓ જેમના નેત્રોમાં ભરેલાં છે એવા ધર્મદેવ પણ પોતાને પ્રણામ કરતા એવા નર અને નારાયણને ઉત્તમ આશીર્વચનો આપતા હતા. (૨૨) ત્યાર બાદ નર અને નારાયણ મૂર્તિ નામના પોતાનાં માતુશ્રીને પ્રણામ કરતા હતા. અને તે મૂર્તિદેવી તે બંને પુત્રોને આશીર્વાદ આપતાં હતાં. (૨૩) હે રાજન્ ! તે સમયે સર્વ ઋષિઓ પણ ઊભા થઈને આદરપૂર્વક સમીપે જઈને હર્ષ વડે સંભ્રાંત થયેલા હોય તેમ તે દંપતી ભક્તિ-ધર્મને પ્રણામ કરવા લાગ્યા. (૨૪)

मानयामासतुस्तौ च तान् यथोचितमादरात् । निषेदतुस्ततो वृष्यां दत्तायां तौ नरेण च ॥२५॥
साकं भगवता सर्वे निषेदुस्ते यथोचितम् । पप्रच्छ कुशलं प्रीतो धर्मं नारायणः प्रभुः ॥२६॥
ततश्च मुनिभिः प्रोक्तमधर्मोपद्रवं भुवि । यथावत्कयामास तेषां प्रीत्योपशृण्वताम् ॥२७॥

नारायणस्याननपद्मनिःसृतां वार्तां तदानीमुपशृण्वतां सताम् ।
तेषां मनोवृत्तय एकसंश्रया आसन्समाधाविव भूप सर्वशः ॥२८॥

इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम प्रकरणे
अधर्मोपद्रवनिवेदननाऽष्टमोऽध्यायः ॥८॥

તે મૂતિ અને ધર્મ પણ નમસ્કાર કરતા ઋષિઓનું યથાયોગ્ય સન્માન કર્યું. પછી તે બંને નર ભગવાને આપેલા દર્ભાસન પર બેઠા. (૨૫) પછી ભગવાન નારાયણની સાથે તે ઋષિઓ પણ યથાયોગ્ય સ્વસ્થાને બેસી ગયા. પછી પ્રસન્ન થયેલા નારાયણ પ્રભુ ધર્મદેવને કુશળ પૂછવા લાગ્યા. (૨૬) તે પછી શ્રીનારાયણે પોતાને મુનિઓએ નિવેદન કરેલી પૃથ્વી પરની અધર્મના ઉપદ્રવની વાત મુનિજનોને પ્રીતિથી સાંભળતાં જ (મૂર્તિધર્મની આગળ) યથાર્થપણે કહેવા લાગ્યા. (૨૭)

(સુવ્રતમુનિ કહે છે)

હે ભૂપ ! તે સમયે નારાયણ ભગવાનના મુખકમળથી નીકળતી વાર્તાને સાંભળતા તે સર્વે મુનિઓ વગેરેની સર્વ મનોવૃત્તિઓ સમાધિની પેઠે એક શ્રી નારાયણ ભગવાનમાં નિમગ્ન થઈ ગઈ. (૨૮)

ઇતિશ્રી સત્સંગિજીવનમાં નારાયણચરિત્રમાં ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રથમ પ્રકરણમાં
અધર્મોપદ્રવ નિવેદન નામે આઠમો અધ્યાય થયો. (૮)

अथ नवमोऽध्यायः ।

सुव्रत उवाच ।

इत्थं मुनिषु धर्मे च श्रण्वत्सु भगवद्वचः । तदाननाब्जैकपदस्थिरदृक्वित्त वृत्तिपु ॥१॥
नारायणे च तद्वार्ता कथनैकाग्रचेतसि । तेनान्तः प्रेरितस्तत्र दुर्वासा मुनिशययौ ॥२॥
कैलासादागतो गङ्गां तत्र पौर्वाणिकं विधिम् । विधायादौ ततः प्राप्तो बदरां तां तपोनिधिः ॥३॥
नरनारायणं तत्र मुनिमण्डलमध्यगम् । ददर्श मूर्तिधर्मौ च सिद्धदेहं तथोद्धवम् ॥४॥
नापश्यत्तत्र तं कोऽपि वार्तासक्तमनस्तया । आदरं नाकृत ततो मान्यश्य तस्य कंचन ॥५॥
नृपाऽतिष्ठित्स घटिकां पश्यन्नेव सभासदः । अवज्ञातमिवात्मानमात्रेयो हृद्यमन्यत ॥६॥
चुकोप सद्यः सर्वेभ्यः क्रुधारक्त विलोचनः । वेपमानाङ्गः दुर्वाश शापंदास्यान्नदंजगौ ॥७॥
अहो काल विपर्यासो येन सन्मार्ग वर्त्तनाः । प्रवृत्ताः कापथे सन्ति भग्नसेतव उन्मदा ॥८॥

અધ્યાય : ૯

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે રાજન્ ! તે શ્રી ભગવાન નારાયણનું વચન સાંભળતા સતા મુનિઓ અને ધર્મદેવ વગેરે શ્રી નારાયણના વદનકમળમાં જ એક સ્થિર દષ્ટિવાળા અને સ્થિર ચિત્તવૃત્તિવાળા થઈ ગયા. (૧) અને નારાયણ પણ (ભારત-ભૂ-ભારની) વાર્તા કહેવામાં એકાગ્રચિત્ત થયા ત્યારે નારાયણે અંતરમાં પ્રેરેલા એવા દુર્વાસામુનિ તે સ્થાનમાં આવ્યા. (૨) તપોનિધિ (દુર્વાસા) કૈલાસ પર્વતથી પ્રથમ ગંગાને પામ્યા. ત્યાં સ્નાન સંધ્યાદિ વિધિ કરીને ગંગાથી બદરિકાશ્રમમાં આવ્યા. (૩) દુર્વાસામુનિએ ત્યાં મુનિમંડળના મધ્યમાં રહેલા નરનારાયણ, ધર્મ તથા મૂર્તિ, તથા સિદ્ધદેહવાળા ઉદ્ધવજીને જોયા. (૪) વાર્તામાં આસક્ત મન હોવાથી તેમનામાંથી કોઈએ પણ તે (દુર્વાસામુનિ) ને જોયા નહિ. તેથી સન્માન યોગ્ય તેમનો કોઈએ કંઈ આદરસત્કાર કર્યો નહિ. (૫) હે રાજન્ ! અત્રિપુત્ર દુર્વાસા સભાજનોને જોતા ઘડીવાર ઊભા રહ્યા. પછી પોતે અપમાનિત થયા હોય એમ હૃદયમાં માનવા લાગ્યા. (૬) તત્કાળ સર્વ પ્રત્યે (દુર્વાસામુનિ) ક્રોધ પામ્યા. ક્રોધથી લાલચોળ નેત્રવાળા, ધ્રુજતા અંગોવાળા, થઈને શાપ દેશે એવા તે આગળ બોલવા લાગ્યા. (૭) આશ્ચર્યની વાત છે કે સમય કેવો બદલાઈ ગયો છે. સન્માર્ગમાં વર્તનારા એવા જનો પણ અધિક મદવાળા થઈને ધર્મ મર્યાદાને તોડતા (અતિથિના અપમાનરૂપ) કુમાર્ગમાં પ્રવર્તેલા છે. (૮) વિદ્યાદિના અભિમાનને લીધે મુનિઓ તો મારું અપમાન કરે પરંતુ જગતને ધારણ કરનાર ધર્મ પણ મારું અપમાન કરે એ નવાઈ કહેવાય. (૯)

दर्पापनोदमेतेषामतः कुर्वेऽहमद्य वै । यथा नैवं पुनः कुर्युरित्युक्त्वोच्चैः शशाप तान् ॥१०॥
सर्वेऽपि यूयं मानुष्यं लभन्तां भो वृषादायः । कल्यधर्माठयासुरेभ्यस्तत्र कष्टं च भूरिशः ।
अवशा ताऽनं ग्रामात् पुरानिष्कासनादि च ॥११॥
सुव्रत उवाच ।
सदःस्थानिततान् सर्वान् शप्त्वा तूर्ष्णी बभूव सः । धक्ष्यमाण इवाकस्मादब्रह्माण्डमखिलं स्थितः ॥१२॥
ततो नारायणो धर्मो मुनयश्चोद्धवो नृप । तदुच्चाक्रोशमाकर्ण्य तमैक्षन्ताऽग्निसन्निभम् ॥१३॥
अतिक्रोधानलज्वाला दह्यमानांगवेपथुम् । सशब्ददन्तदुष्प्रेक्ष्य लोचनं पीडिता धरम् ॥१४॥
सर्वेऽप्युत्थाय सहसा तं प्रणभ्यादरेण ते । विनीताः सान्त्वयामासुरुपवेश्यासने शुभे ॥१५॥
युक्त्याऽनुनीयमानोऽसौ हविषाग्निरिवर्षिभिः । भृशं दिदीपे भूयोऽपि नत्वशाम्यत भूमिप ॥१६॥
तं शप्तवन्तमखिलानथ धर्मदेवो निष्कारणं नरपते धरणौ निपत्य ।
बध्वाञ्जलिं पर उदारमतिः प्रणम्यः प्रोवाच सान्त्वनपटुः प्रियभूमिदेवः ॥१७॥

આથી હું આ સર્વના ગર્વને હમણાં જ ઉતારું છું જેથી આ બધાં ફરીથી આમ ન કરે. આમ ઊંચા સ્વરે કહીને તે સર્વને શાપ આપવા લાગ્યા. (૧૦) હે ધર્મદેવ વગેરે ! તમો સર્વે મનુષ્યભાવને પામો અને ત્યાં કળિ તથા અધર્મથી સંપન્ન એવા અસુરો થકી અનાદર, માર, ગ્રામ અને નગરમાંથી કાઢી મૂકવા વગેરે મહા કષ્ટને પામો. (૧૧)

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે રાજન્ ! દુર્વાસાઋષિ સભામાં બેઠેલા સર્વને શાપ આપીને જાણે અકસ્માત્ સમગ્ર બ્રહ્માંડને ભસ્મસાત્ કરી દેશે કે શું ? એવા ક્રોધાગ્નિથી સળગતા મૌન થઈ ગયા. (૧૨) હે નૃપ ! ત્યારે ભગવાન નારાયણ, ધર્મદેવ, મુનિઓ અને ઉદ્ધવ વગેરે બધા અતિ ઊંચા આક્રોશ ધ્વનિ સાંભળીને અગ્નિ સમાન દુર્વાસાને પોતાની આગળ જોતા હતા. (૧૩) અતિ ક્રોધાગ્નિની જવાળાઓથી બળતા શરીરવાળા, કંપાયમાન અંગોવાળા, કટકટાયમાન દાંતવાળા, દાંત વડે હોઠને પીસતા, જોઈ ન શકાય તેવી ભયંકર આંખોવાળા દુર્વાસામુનિને તેઓએ જોયા. (૧૪) તે સર્વે મુનિઓ તત્કાળ ઊઠીને સન્માનપૂર્વક દુર્વાસાને પ્રણામ કરી સારા આસનમાં બેસાડીને વિનયપૂર્વક તેમને શાંત કરવા લાગ્યા. (૧૫) હે રાજન્ ! મુનિઓએ યુક્તિ અને વિનયપૂર્વક પ્રાર્થના કર્યા છતાં પણ તેઓ (દુર્વાસા) હવિષ્યાન્નથી અગ્નિ જેમ પ્રદીપ્ત થાય તેમ ફરીથી વધારે ક્રોધાયમાન થયા પણ શાંતિ ન પામ્યા. (૧૬) હે નરપતિ ! પછી મહાબુદ્ધિવાન, સાંત્વન આપવામાં ચતુર, પ્રિય છે બ્રાહ્મણો જેમને એવા ધર્મદેવ પૃથ્વીમાં પડી, તેમને નમસ્કાર કરી, બંને હાથ જોડી વિનાકારણ સર્વેને શાપ આપતા દુર્વાસાને વિનયપૂર્વક કહેવા લાગ્યા. (૧૭)

धर्म उवाच ।

पुंसु कृतापराधेषु तद्धितायैव सर्वथा । शिक्षादण्डो युज्यते वै महर्षे त्वादृशां सताम् ॥१८॥

बुद्धयाऽपराधो नास्माभिः कृतस्ते न च मत्सरात् । हर्युक्तिसक्तचित्तत्वान्न बुद्धो युष्मदागमः ॥१९॥

सद्योते जह्याम सर्वस्वं स्वप्राणानपि यत्कृते । ब्रह्मर्षिमागतं तं त्वां नार्चयेमान्यथा कथम् ॥२०॥

अन्यासक्तमनस्त्वेन सन्मानं ते न कुर्वताम् । क्षान्त्वाऽपराधमस्माकं सर्वान् शापाद्विमोचय ॥२१॥

नवनीतसमत्वेन परानुग्रहजन्मनाम् । हृदयं ब्राह्मणाना वै प्रोक्तं शिक्षारुषां क्षणम् ॥२२॥

सुव्रत उवाच ।

इत्थं नीतिविदा तेन निश्छद्म प्रार्थितो मुनिः । शांतक्रोधरयः किंचित्तमुवाच कृतांजलिम् ॥२३॥

दुर्वासा उवाच ।

नैवाहं क्षणरुद्धर्म न स्वशापाच्च कंचन । विमोचयामि त्रैलोक्ये क्वापीति स्यातिशस्त मे ॥२४॥

तथाप्यनघ मच्चितं पुण्यमूर्तेस्तवान्तिके । अद्यैवेशेच्छया किञ्चिन्मृदु जातमिवेक्ष्यते ॥२५॥

मच्छापस्त्वन्यथा नैव भविष्यति कदाचन । तथाप्यनुग्रहं कुर्वे युष्माकं धर्म तं श्रुणु ॥२६॥

ધર્મદેવ બોલ્યા :

હે મહર્ષે ! અપરાધી પુરુષોને સર્વ પ્રકારે તેમના હિત માટે આપ જેવા સત્પુરુષોનો શિક્ષારૂપી દંડ યોગ્ય છે. (૧૮) હે મુનિ ! તમારો (સન્માન નહિ કરવારૂપ) અપરાધ અમે જાણપણાપૂર્વક કે મત્સરદોષથી નથી કર્યો. ભગવાનના વચનોમાં આસક્ત ચિત્તવાળા થવાથી અમો તમારા આગમનને જાણી શક્યા નહિ. (૧૯) જેના માટે અમે સર્વસ્વ કહેતા બધાનો ત્યાગ કરી દઈએ, વધારે તો શું પણ પોતાના પ્રાણનો પણ ત્યાગ કરી દઈએ તો આવેલા બ્રહ્મર્ષિ એવા તમારી શું પૂજા ન કરીએ ? (૨૦) તેથી ભગવદ્ વાર્તામાં આસક્ત મનવાળા હોવાથી તમારું સન્માન નહિ કરતા એવા અમારા અપરાધને ક્ષમા કરીને અમો સર્વને શાપથી મુક્ત કરો. (૨૧) બીજાના અનુગ્રહ માટે જ જેમનો જન્મ છે તેવા અને શિક્ષા માટે જ ક્ષણમાત્ર ક્રોધવાળા બ્રાહ્મણોનું હૃદય તો માખણ સમાન (કોમળ) કહેલું છે. (૨૨)

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

આમ નીતિને જાણનારા ધર્મે નિષ્કપટપણે દુર્વાસાની પ્રાર્થના કરી ત્યારે ક્રોધનો વેગ થોડો શાંત પડ્યો છે તેવા દુર્વાસામુનિ હાથ જોડીને ઉભેલા ધર્મદેવને કહેવા લાગ્યા. (૨૩) દુર્વાસામુનિ બોલ્યા : હે ધર્મ ! હું ક્ષણમાત્ર ક્રોધવાળો નથી. વળી હું પોતે આપેલા શાપમાંથી ત્રિલોકી મધ્યે કોઈપણ સ્થળે અને કોઈપણને મુક્ત કરું જ નહિ એવી મારી ખ્યાતિ છે. (૨૪) છતાં પણ હે નિષ્પાપ ! મારું ચિત્ત તો પુણ્યમૂર્તિ એવા તમારી સમીપે ભગવાન નારાયણની ઇચ્છાથી આજે જ થોડું કોમળ થયેલું જણાય છે. (૨૫) મારો શાપ બીજી રીતે ક્યારેય મિથ્યા નહિ થાય તો પણ હે ધર્મ ! હું તમારા પર અનુગ્રહ કરું છું તેને તમે સાંભળો. (૨૬)

मानुष्येऽपि तवैषैव मूर्तिः पत्नी भविष्यति । पुत्रश्च भगवानेष नारायणऋषिः पुनः ॥२७॥
स युवां च मुनीन्सर्वानधर्मासुरकष्टतः । रक्षिष्यत्यवनौ नूनं पोक्ष्यति त्वां च सर्वथा ॥२८॥
पुत्रभूते भगवति स्नेहातिशयतो युवाम् । निरुद्धचित्तौ मच्छापान्मोदयेथे अल्पकालतः ॥२९॥
ततो दिव्यगतिं धर्म प्राप्स्यथः स्वेप्सितांहिवाम् । भविष्यत्येतदेवं हि नान्यथा मद्वचः क्वचित् ॥३०॥
मुनयः सोद्धवा यूयं द्विजातित्वं नृषु क्षितौ । प्राप्स्यथाथैष युष्मासु हरिः सख्यं करिष्यति ॥३१॥
ततो मच्छापनिर्मुक्ता गतिं दिव्यां प्रययास्यथ । एवमुक्त्वा स तान्नत्वा कैलासं प्रपयौ पुनः ॥३२॥
मुनयस्ते तु तत्रोषुर्देहान्तर जिघृक्षवः । शप्तुं दुर्वाससं शक्ता अपि शेपुर्न सद्धियः ॥३३॥
धर्मस्यात्र ऋषीणां च शापे हेतुरनागसाम् । इच्छा भगवतो ज्ञेया धर्मद्रोग्धृन् हरिष्यतः ॥३४॥
अतो दुर्वाससं क्रोधाच्छपन्तं स्वानकारणम् । नोपालभत किञ्चिद्वै शापं चाकृत नान्यथा ॥३५॥
अथोवाच हरिं धर्मो नारायण मम त्वया । ऋषीणां चावनं कार्यमधर्मासुरकृच्छ्रतः ॥३६॥

હે ધર્મ ! મનુષ્યજન્મમાં પણ આ જ મૂર્તિ તમારા પત્ની થશે અને ફરીથી આ ભગવાન નારાયણ જ તમારા પુત્ર થશે. (૨૭) અને તે નારાયણરૂપ પુત્ર તમારા બંનેની તથા સર્વ મુનિઓની અધર્મયુક્ત અસુરોના કષ્ટથી રક્ષા કરશે અને પૃથ્વી ઉપર સર્વ રીતે ખરેખર તમારું પોષણ કરશે. (૨૮) અને તમે બંને તમારા પુત્રરૂપ થયેલા ભગવાનમાં સ્નેહના અધિકપણાથી જેમનું ચિત્ત પરોવાઈ ગયું છે તેવા થોડા જ સમયમાં મારા શાપથી મુક્ત થશો. (૨૯) પછી હે ધર્મ ! તમે બંને પોતાને ઈષ્ટ એવી દિવ્ય ગતિને પામશો. આ પ્રકારનું મારું વચન ક્યારેય પણ મિથ્યા નહિ થાય. (૩૦) હે મુનિઓ ! તમે બધા ઉદ્ધવ સહિત પૃથ્વી ઉપર દ્વિજાતિપણાને પામશો ત્યારબાદ શ્રીહરિ નારાયણ પ્રગટ થઈને તમારે વિષે મિત્રપણું કરશે. (૩૧) પછી તમે બધા મારા શાપથી મુક્ત થઈ દિવ્યગતિને પામશો. આ પ્રકારે સર્વને કહીને તે મુનિ ફરી કૈલાસ તરફ ચાલતા થયા. (૩૨) તે મુનિઓ બીજા દેહોને ધારણ કરવા ઇચ્છતા સતા બદ્રિકાશ્રમમાં નિવાસ કરતા હતા. આ મુનિઓ દુર્વાસાને સામો શાપ આપવા સમર્થ હતા. તોપણ સદ્‌બુદ્ધિવાળા તેઓએ શાપ આપ્યો નહિ. (૩૩) નિરપરાધી મુનિઓ તથા ધર્માદિકને શાપ થયો તેમાં હેતુ તો ધર્મવિરોધી અસુરોના વિનાશ માટે ફરી અવતરશે એવા ભગવાનની ઇચ્છા જ જાણવી. (૩૪) માટે નારાયણે નિષ્કારણ ક્રોધ કરી ધર્મ વગેરેને શાપ આપતા તે મુનિને કંઈ ઠપકો ન આપ્યો તથા શાપને મિથ્યા ન કર્યો. (૩૫) પછી શ્રી ધર્મદેવ શ્રીહરિને કહેવા લાગ્યા કે હે નારાયણ ! તમોએ મારું અને ઋષિઓનું અસુરોએ આપેલા કષ્ટથી રક્ષણ કરવું (૩૬)

तमाह भगवांस्तात चिन्तां मा कुरु चेतसि । मदिच्छयैव शापोऽयं जात इत्यवधार्यताम् ॥३७॥
प्रवृत्तेऽस्त्यधुना भूयानधर्मो भुवि सर्वतः । कलेः सहाय मासाद्य पीडयंते तेन मानवाः ॥३८॥
अतस्त्वत्पुत्रतां भूयो हरिनामाऽहमाप्य तम् । सर्वतो नाशयिष्यामि पालयन्साधुपुरुषान् ॥३९॥
धर्मज्ञानविरागाढ्यां मस्तिमेकांतिकां भुवि । प्रवर्तयिष्ये युष्माभिः सहैव विचरन्नहम् ॥४०॥
त्यस्त्वा चिंतां ततः सर्वेण्युत्पद्यध्वं नृषु क्षितौ । यस्येच्छा यत्रवस्तत्र जायतां स द्विजातिषु ॥४१॥
इत्युक्तास्ते तमानम्य जंग्मुः सर्वे निजाश्रमान् । स्मरन्त एव हृदये नरनारायणं हितम् ॥४२॥
कोसलेषु ततो धर्मः सह पत्न्या जनिं नृपु । जिधृक्षुः पितरौ स्वस्य व्यविचिन्तत्तथोद्धवः ॥४३॥

जिधृक्षवो जन्म मनुष्यजातौ देशाननेकांस्तु महर्षयस्ते ।
गतास्ततो भूमिपते द्विजेषु कालेन सर्वे जगृहुर्जनूंषि ॥४४॥

इति श्री सत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम प्रकरणे
धर्मा दिशापानुग्रहनिरूपणनामा नवमोऽध्यायः ॥९॥

પછી નારાયણે ધર્મદેવને કહ્યું : હે તાત ! તમે મનમાં જરા પણ ચિંતા કરશો નહિ. આ શાપ મારી ઇચ્છાથી જ થયેલો છે એમ જાણો. (૩૭) હમણાં પૃથ્વીપર સર્વત્ર અધર્મ પ્રવર્તેલો છે અને તે અધર્મ કળિની સહાયતાથી માનવોને પીડે છે. (૩૮) માટે ફરીથી હું તમારા પુત્રપણાને પામીને હું હરિ નામવાળો સાધુપુરુષોનું પાલન કરીશ અને બધી જગ્યાએથી અધર્મનો નાશ કરીશ. (૩૯) હું પૃથ્વી ઉપર તમો સૌની સાથે વિચરણ કરતો થકો ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્યથી મુક્ત એકાંતિક ભક્તિ પ્રવર્તાવીશ. (૪૦) આથી શાપની ચિંતા છોડી તમે બધા પૃથ્વી ઉપર મનુષ્યજાતિમાં જન્મ ધારણ કરો. જેની જેની જે તે ઇચ્છા પ્રમાણે દ્વિજાતિમાં ઉત્પન્ન થાઓ. (૪૧) આ પ્રમાણે શ્રીહરિથી કહેવાયેલા તે બધા નારાયણને નમસ્કાર કરીને પોતાનું હિત કરનાર નરનારાયણનું હૃદયમાં સ્મરણ કરતા પોતાના આશ્રમ પ્રત્યે ગયા. (૪૨) પછી ધર્મદેવ પત્ની મૂર્તિ સાથે કૌશલ દેશમાં મનુષ્યજન્મ ગ્રહણની ઇચ્છા કરતા પોતાના માતાપિતા કયાં કરવા તેનો વિચાર કરવા લાગ્યા અને ઉદ્ધવ પણ તે માટે વિચારવા લાગ્યા. (૪૩)

સુવ્રતમુનિ કહે છે :

હે ભૂપતિ ! તે મુનિઓ તો મનુષ્યજાતિમાં જન્મગ્રહણ કરવાની ઇચ્છાવાળા અનેક દેશોમાં ગયા. ત્યારબાદ તે બધા કેટલાક સમયે દ્વિજાતિમાં જન્મ ગ્રહણ કરતા હતા. (૪૪)

ઇતિશ્રી સત્સંગિજીવનમાં નારાયણચરિત્રમાં ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રથમ પ્રકરણમાં
ધર્માદિશાપાનુગ્રહ નિરૂપણ નવમો અધ્યાય થયો. ॥૯॥

अथ दशमोऽध्यायः ।

सुव्रत उवाच ।

राजन्नात्रान्तरे जाता नरेष्वासन्सहस्रशः । अदेवा दानवा दैत्या यक्षा रक्षांसि च क्षितौ ॥१॥

पुरा देवासुरामृधे सहायेन हरैः सुरैः । ये हता असुरास्ते हि बबन्धुर्वैरमच्युते ॥२॥

अतिप्रियं भगवतो बुध्वा धर्मं सनातनम् । तन्नाशेनैव तन्नाशं निश्चिक्युस्ते त्वधार्मिकाः ॥३॥

कलिद्वापरयोः सन्धौ भुव्यजायन्त ते ततः । नृषु केचिच्च पशुषु पक्ष्यादिष्वपि केचन ॥४॥

वेददेवर्षिविप्राणां चक्रुदेहिं च ते सताम् । तेषां धर्मधरत्वं हि जानन्तश्चोन्मदा भृशम् ॥५॥

भूभारभूतांस्तान्हन्तुं ततः श्रीबदरीपतिः । नारायणः स्वयं जज्ञे कृष्णाख्यो यदुषु क्षितौ ॥६॥

स्वयं जघानः कतिचित्सोऽसुरानद्भुतेहितः । कतिचिद्घातयामास बलदेवार्जुनादिभिः ॥७॥

तत्र स्वयं हतास्तेन ये ये चान्यहता अपि । तच्चित्ता मरणं प्रापुर्ये चान्ते तेनवीक्षिता ॥८॥

અધ્યાય-૧૦

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

(ધર્માદિ મનુષ્યમાં જન્મતા હતા) હે રાજન્ ! એવામાં પૃથ્વી ઉપર હજારો અસુરો, દાનવો, દૈત્યો, યક્ષો અને રાક્ષસો મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થયા. (૧) પૂર્વે (સત્યયુગમાં) દેવાસુર સંગ્રામમાં શ્રીહરિની સહાયથી (ઇન્દ્રાદિક) દેવોએ હણેલા તે અસુરો (પરાભવના કારણભૂત જાણીને) ભગવાનમાં વૈર બાંધતા હતા. (૨) તે અધર્માચરણના સ્વભાવવાળા સનાતન એવા ધર્મને ભગવાન શ્રી નારાયણનો અતિપ્રિય જાણી તે ધર્મના નાશથી જ નારાયણનો નાશ થશે એમ નિશ્ચય કરતા હતા. (૩) પછી તે અસુરો દ્વાપરયુગ અને કલિયુગની સંધિ સમયે પૃથ્વી ઉપર ઉત્પન્ન થયા. તેમાં કેટલાક મનુષ્યોમાં, કેટલાક પશુઓમાં અને કેટલાક પક્ષીઓમાં પણ ઉત્પન્ન થયા. (૪) અત્યંત ઉન્મત્ત એવા તે અસુરો વેદ, દેવ, ઋષિ, બ્રાહ્મણો અને સત્પુરુષોનું ધર્મધારણપણું જાણતા હોવાથી વેદાદિકનો અત્યંત દ્રોહ કરવા લાગ્યા. (૫) પછી પૃથ્વીના ભારભૂત અસુરોના વિનાશ માટે શ્રી બદરીપતિ નારાયણ પોતે પૃથ્વીમાં યદુકુળમાં કૃષ્ણનામવાળા પ્રગટ થયા હતા. (૬) પછી જેમની અદ્ભુત લીલા છે તેવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન કેટલાક અસુરોને પોતે મારતા હતા. કેટલાક અસુરોને બળદેવજી તથા અર્જુન વગેરે દ્વારા મરાવતા હતા. (૭) ત્યાં જે અસુરો સ્વયં શ્રીકૃષ્ણના હણવાથી મૃત્યુ પામ્યા હતા, તથા જે અસુરો અન્ય વડે હણાયેલા પરંતુ (તીવ્ર વૈરભાવને લીધે) શ્રીકૃષ્ણનું સતત સ્મરણવાળા થઈને મૃત્યુ પામ્યા હતા તથા જે અસુરો અંતિમ સમયે શ્રીકૃષ્ણનું દર્શન કરવાપૂર્વક મરણ પામ્યા હતા. હે ભૂપાલ ! તે બધા અસુરો પોતાને અભિલષિત મુક્તિ પામતા હતા. કેમ કે કૃપાળુ

असुरास्ते तु भूपाल !लेभिरे मुक्तिमीप्सिताम् । वैरधीरपि यन्मेने भक्तिस्तेन कृपालुना ॥९॥
तथाभूता न वै ये तु मृतास्तस्मिंश्च वैरिणः । मनःस्थपञ्चविषयभोगतीक्ष्णतृषश्च ये ॥१०॥
हता युधीदृग्मलिनवासनास्ते कलाविह । जाता विदित्वा दुर्वासः शप्तधर्माज्जनिं प्रभोः ॥११॥
सपत्नीकस्य धर्मस्य मुनीनां पीडनेन च । इच्छन्तो धरणौ कृष्णवैरनिर्यातनं पुनः ॥१२॥
धर्मादिर्जन्मतः सर्वे ते प्रागेवासुरव्रजाः । जाता नृप ! नरेष्वेव शतशश्च सहस्रशः ॥१३॥
तत्र दैत्या दानवा ये जाता राजकुलेषु ते । यक्षरक्षांसि च ब्रह्मगुह्यजा ब्राह्मणादिषु ॥१४॥
एते तु नैजासुरतां गोप्तुं विष्णोः शिवस्य च । काल्याश्च दीक्षामादाय गुरुतां भेजिरे नृणाम् ॥१५॥
सर्वेऽपि कृष्णवैरेण तदात्माधिकवल्लभम् । वर्णाश्रमात्मकं धर्मं तद्भक्तिं चार्दयन्मुहुः ॥१६॥
देशिकास्तत्र वैन्यस्य यज्ञभङ्गाय वज्रिणा । धृतमुक्तानौपधर्म्यानाकल्पान्बहुधाऽऽश्रयन् ॥१७॥
तथाबलासुरास्योत्थत्रिविधस्त्रीगणेश्वराः । देवर्पितान्नमांसोदर्माहात्म्यं बहुधोचिरे ॥१८॥

એવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પોતાની સાથેની વૈરબુદ્ધિને પણ ભક્તિરૂપ માની. (૮-૯) અને જે અસુરો ઉપર કહેલા પ્રકારના ન હતા. પરંતુ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનમાં દ્વેષબુદ્ધિ થકા મૃત્યુ પામ્યા હતા તથા મનમાં રહેલા પંચવિષયના ભોગોની તીવ્ર તૃષ્ણા સહિત મૃત્યુ પામેલા, તે બંને પ્રકારના અસુરો દુર્વાસાએ શાપ આપેલા ધર્મદેવ થકી શ્રી નારાયણનો જન્મ થવાનો જાણીને ઉત્પન્ન થતા હતા. (૧૦-૧૧) હે રાજન્ ! ભાર્યાએ સહિત ધર્મ અને મુનિઓને પીડવાથી જ ફરીથી કૃષ્ણનું વેર વાળવાની ઇચ્છા કરતા (તે સર્વ અસુરો) ધર્મ, વગેરેના જન્મ પહેલાં જ પૃથ્વી ઉપર મનુષ્યોમાં સેંકડો અને હજારોની સંખ્યામાં ઉત્પન્ન થયા. (૧૨-૧૩) તેમાં જે દૈત્યો અને દાનવો હતા તે રાજકુળમાં ઉત્પન્ન થયા અને યક્ષો રાક્ષસો તથા બ્રહ્માની જાંઘમાંથી ઊપજેલા હતા તે બ્રાહ્મણાદિ વર્ણોમાં ઉત્પન્ન થયા. (૧૪) આ બધા (અસુરો) પોતાનું અસુરપણું છુપાવવા વિષ્ણુ, શિવ અને કાલીની દીક્ષા ગ્રહણ કરી મનુષ્યોની વચ્ચે ઉપદેષ્ટા ગુરુરૂપે વર્તવા લાગ્યા. (૧૫) બધા અસુરો શ્રીકૃષ્ણ ઉપર વેર હોવાથી તે ભગવાનને પોતાના કરતાં પણ અધિકપ્રિય વર્ણાશ્રમધર્મ અને તે ભગવાનની ભક્તિ તેનું વારંવાર ખંડન કરવા લાગ્યા. (૧૬) ગુરુ રૂપે વર્તનારા અસુરોએ (વેન રાજાના પુત્ર) પૃથુરાજાનો યજ્ઞ ભંગ કરવા ઇન્દ્રે પૂર્વે ધારેલા અને પછી મૂકી દીધેલા પાખંડ ધર્મના (નગ્ન રક્તવસ્ત્રાદિ) વેશો બહુ પ્રકારે ધારણ કર્યા. (૧૭) વળી (મયદાનવના પુત્ર) બલાસુરના મુખમાંથી ઊપજેલી ત્રણ પ્રકારની (સ્વૈરિણી, કામિની અને પુંશ્ચલી) સ્ત્રીગણના પતિ થઈને તે અસુરાંશ ગુરુઓ દેવતાને અર્પણ કરેલ અન્ન, માંસ, મદિરા, આદિનું મહાત્મ્ય બહુ પ્રકારે કહેતા હતા. (૧૮)

प्रलोभयित्वा दम्भेन धृतैर्विष्णवादिदीक्षणैः । देवानभ्रंशयज्ञीवां स्त्वधर्महरिभक्तितः ॥१९॥
मद्यमांसपरस्त्रीषु सक्तास्ते च रसे धने । मन्त्रयन्त्रादिभिर्लोकान्वशीचक्रुः कलेर्बलात् ॥२०॥
आत्मानं धार्मिकं मत्वा विश्वस्य च यथा जनाः । दध्युः स्त्रीधनभक्तादि कुर्वन्तिस्म तथा क्रियाः ॥२१॥
ब्रह्मज्ञानस्य भक्तेश्च स्वधर्मस्यापि बोधनम् । स्वार्थसिद्ध्यनुकूलं ते चक्रुःशास्त्रार्थनिर्णयैः ॥२२॥
जगदुश्चाखिलं वेदं हिंस्रयज्ञपरं च ते । यज्ञोद्देशेन च बहून्निजघ्नुः पशुपक्षिणः ॥२३॥
शब्दभेदैःश्रुतीनां च स्मृतीनामप्यकुर्वत । विपरीतानेव चार्थान्स्वस्वरुच्यनुसारतः ॥२४॥
ब्रह्मात्मनः स्वरूपस्य साक्षात्कारे च साधनम् । मुख्यं प्राहुः सुरापानं वैराग्याद्यधिकं तथा ॥२५॥
प्रसादने च प्रत्यक्षदर्शने मुख्यसाधनम् । विदुर्विष्णवीशकालीनां मद्यं मासं च मैथुनम् ॥२६॥
दैवे पित्र्ये च देवादिप्रीत्यै मांसबलिं विदुः । सात्त्विकानपि मांसाद्यैर्यजन्तिस्म सुरान्मुहुः ॥२७॥
चक्रुः सङ्गं परस्त्रीणां स्वेष्टदेवालयेष्वपि । महापापान्यपि प्रायः स्वार्थ सिद्ध्यर्थमा चरन् ॥२८॥

આ પ્રમાણે કપટથી ધારેલી વિષ્ણુ વગેરેની દીક્ષાઓ વડે દૈવી સંપત્તિવાળા જીવોને પ્રલોભન દેખાડી સ્વધર્મ અને હરિભક્તિ થકી ભ્રષ્ટ કરતા હતા. (૧૯) મદ્ય, માંસ અને પરસ્ત્રીઓમાં તેમ જ રસાસ્વાદ અને ધનમાં આસક્ત થયેલા અસુરો કળિયુગના બળથી અને મંત્ર, જંત્ર, તંત્રાદિ વડે લોકોને વશ કરતા હતા. (૨૦) લોકો પોતાને ધાર્મિક સમજી ને વિશ્વાસ કરીને સ્ત્રીઓ, ધન, અન્ન, વસ્ત્રાદિક પોતાને જે પ્રકારે આપે તે પ્રકારનું આચરણ કરતા હતા. (૨૧) વળી તે અસુરો શાસ્ત્રોમાં કહેલા નિર્ણયાત્મક વાક્યો વડે બ્રહ્મજ્ઞાન, ભક્તિ અને સ્વધર્મને ઉપદેશ પણ સ્વાર્થસિદ્ધિને જેમ અનુકૂળ થાય તેમ કરતા હતા. (૨૨) વળી તે અસુરો 'સમગ્ર વેદ હિંસામય યજ્ઞપ્રધાન છે' એવું વેદનું તાત્પર્ય કહેવા લાગ્યા અને યજ્ઞના બહાને બહુ પશુપક્ષીઓને હણવા લાગ્યા. (૨૩) વળી અસુરો શ્રુતિ અને સ્મૃતિઓના શબ્દોના ભેદોથી પોતાની રુચિને અનુસરતા વિપરીત અર્થો કરતા હતા. (૨૪) બ્રહ્મરૂપ એવા પોતાના આત્માના સાક્ષાત્કારમાં મદિરાપાન જ વૈરાગ્ય (જ્ઞાન, ભક્તિ) વગેરે કરતાં પણ મુખ્ય સાધન છે એમ કહેતા હતા. (૨૫) વિષ્ણુ, શિવ અને કાલિકાને પ્રસન્ન કરવામાં અને તેમનાં પ્રત્યક્ષ દર્શનમાં પણ મદ્ય, માંસ, અને સ્ત્રીસંગને મુખ્ય સાધન માનતા હતા. (૨૬) દેવકર્મ તથા પિતૃકર્મમાં અને દેવોની પ્રસન્નતા માટે માંસબલિદાનને જ મુખ્ય જણાવતા હતા અને સાત્ત્વિક એવા ઇન્દ્રાદિ દેવોનું પણ માંસ-મદિરા વડે વારંવાર પૂજન કરતા હતા. (૨૭) પોતાના ઇષ્ટ દેવોના મંદિરોમાં પણ પરસ્ત્રીઓનો સંગ કરતા હતા. પોતાના સ્વાર્થની સિદ્ધિ માટે ઘણુંખરું મહાપાપોનું પણ આચરણ કરતા હતા. (૨૮)

प्रायोऽवात्सुः पुण्यतीर्थदिवालय पुरेषु ते । केचित्तपस्विवेषाश्च केचिच्छस्राण्य धारयन् ॥२९॥
यत्र स्वशिष्यशारवाया बलं स्यात्तत्र ते त्विमम्। आविश्चक्रुर्दुराचारं गुप्तमन्यत्र चाचरन् ॥३०॥
ईदृक्स्वमतपुष्ट्यै च ग्रन्थान् नूत्नानचीक्लृपन् । अर्थं तदनुसारेण वेदादेरपि चक्रिरे ॥३१॥
तानेवाप्याश्रयन्भूपा गुरुत्वेनासुरांशजाः । वर्तमानैस्तदाज्ञायां तैश्चाभिद्यन्त सेतवः ॥३२॥
तदा त्वधर्माचरणे तत्तद्भूयप्रजा नृप । अभवन्निर्भया भूमौ यथा राजा तथा प्रजाः ॥३३॥
यज्ञमार्गः समुच्छिन्नः सर्वतोऽभूच्च वैदिकः । तेन कार्श्यं परं प्रापुर्देवा ब्रह्मादयोऽखिलाः ॥३४॥
दुष्टैः प्रवर्त्यमाने तैः कालिभूरिबलैधितैः । असुरांशैरधर्मेऽत्र मुहुर्भूमिरकम्पत ॥३५॥
न भारमशक्तेषां क्षमा सोढुमसद्धियाम् । सद्धर्मतीर्थदिवाश्च सज्जना ययुरार्ततात् ॥३६॥
मुहुर्दुर्भिक्षमभवद्विद्युत्पाताश्च भूतले । वातेन महता पेतुर्बहुशश्च महाद्रुमाः ॥३७॥
इत्थं भुवि क्षोणिपते ! प्रवृत्ते जनेष्वधर्मे सहदुर्निमित्तैः । जग्राह धर्मः स्वजनुर्नृजातौ सह स्त्रियाऽथर्षय उद्धवश्च ॥३८॥

इति सत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम प्रकरणे असुरदुराचार प्रवृत्तिनिरूपणनामा दशमोऽध्यायः ॥१०॥

તે અસુરો અતિ પવિત્ર તીર્થસ્થાનોમાં, દેવાલયોમાં અને નગરોમાં ઘણુ કરી નિવાસ કરતા હતા. કેટલાક અસુરો તપસ્વીના જેવા વેશવાળા હતા તો કેટલાક આયુધો ધારણ કરતા હતા. (૨૯) તે અસુરો જ્યાં પોતાની શિષ્ય-શાખાઓનું બળ હોય ત્યાં દુરાચારને જાહેરમાં આચરતા હતા અને બીજે તો તે દુરાચાર ગુપ્તપણે આચરતા હતા. (૩૦) આ રીતનો જે પોતાનો મત હતો તેની પુષ્ટિ માટે નવીન એવા ગ્રંથોની કલ્પના વડે રચના કરતા હતા અને વેદ-સ્મૃતિ પુરાણ વગેરેના વાક્યોના તેને અનુસરતા અર્થ કરતા હતા. (૩૧) દૈત્ય-દાનવોના અંશથી ઉત્પન્ન થયેલા રાજારૂપ અસુરો, યજ્ઞ-રાક્ષસના અંશથી ઉત્પન્ન થયેલા ગુરુરૂપ અસુરોનો જ આશ્રય કરતા હતા. ગુરુઓની આજ્ઞામાં વર્તતા રાજારૂપ અસુરોએ ધર્મની મર્યાદાઓને છિન્નભિન્ન કરી નાખી. (૩૨) હે રાજન્ ! ત્યારે તે તે રાજાઓની પ્રજા પણ અધર્મનું આચરણ કરવામાં નિર્ભય થઈ ગઈ; કેમ કે જેવા રાજા હોય તેવી પ્રજા થાય. (૩૩) આથી વૈદિક અહિંસક યજ્ઞમાર્ગ સર્વ સ્થળેથી નષ્ટ પ્રાય થવા લાગ્યો તેથી બ્રહ્માદિક સર્વ દેવો પણ અતિ દુર્બળપણાને પામ્યા. (૩૪) આ લોકમાં કળિના અત્યંત બળથી વૃદ્ધિ પામેલા દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા તે અસુરોએ અધર્મ પ્રવર્તાવ્યો તેથી પૃથ્વી વારંવાર કંપવા લાગી. (૩૫) દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા અસુરોના ભારને સહન કરવા પૃથ્વી સમર્થ થઈ નહિ. અને સધર્મ, તીર્થ, દેવો અને સજ્જનો દુઃખ પામતા હતા. (૩૬) પૃથ્વી ઉપર વારંવાર દુષ્કાળ પડવા લાગ્યા. વીજળી પડવા લાગી, અને વાવાઝોડાથી ઘણા મોટાં વૃક્ષો પડવા લાગ્યા. (૩૭) હે પૃથ્વીપતિ રાજન્ ! આ રીતે પૃથ્વી ઉપર રહેલી પ્રજાઓમાં ભૂકંપ વગેરે અપશુકનો સાથે અધર્મ પ્રવર્તમાન થયો ત્યારે મૂર્તિ સાથે ધર્મ મનુષ્યજાતિમાં જન્મ ગ્રહણ કરતા હતા. પછી ઋષિઓ અને ઉદ્ધવ પણ મનુષ્ય જાતિમાં જન્મ ગ્રહણ કરતા હતા. (૩૮)

ઇતિશ્રી સત્સંગીજીવનમાં નારાયણચરિત્રમાં ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રથમ પ્રકરણમાં અસુર દુરાચાર પ્રવૃત્તિનિરૂપણ નામે દસમો અધ્યાય થયો. ॥૧૦॥

॥ अथ एकादशोऽध्यायः ॥

सुव्रत उवाच ।

अस्ति कोसलदेशेषु पुरमिट्टारसंज्ञकम् । सरय्वा उत्तरे तीरे चातुर्वर्ण्यजनावृतम् ॥१॥

तत्र सावर्णिगोत्रोऽभूद्विप्रो यत्प्रवरास्त्रयः । भार्गवो वैतहव्यश्च सावेतस इति श्रुताः ॥२॥

वेदः सामाभिधः शाखा कौथुमी यस्य च श्रुता । नाम्ना लक्ष्मणशर्मेति विख्यातोऽभूत्स भूतले ॥३॥

वंशीधरोऽभूत्तत्पुत्रो वेदमानश्च तत्सुतः । पुत्रस्तस्याभवद्धीमान्कनीयानिति विश्रुतः ॥४॥

कदाचिन्न्य(द ?) वसत्कंचिन्मेहदावे पुरेऽथ सः । सुरनेतृनराधीशकुलपूज्यश्च पंडितः ॥५॥

तत्सुतो बालशर्माऽभूद्वेदशास्त्रविशारदः । धर्मप्रियो विशुद्धात्मा सत्यवादी जितेंद्रियः ॥६॥

ब्रह्मांशः शुद्धकुलजो वाज्ञिकश्च महामतिः । विद्याशांतिदयालज्जासौशील्यादिगुणान्वितः ॥७॥

तस्य भार्या भाग्यवती संज्ञाऽभूद्गुणमंडिता । तया सह ब्राह्मणोऽसौ धममिव सदाऽऽचरत् ॥८॥

विधातुं स्वस्य पितरौ धर्मस्तावेव दंपती । निश्चयं चेतसा चक्रे शुद्धान्तःकरणौ नृप ॥९॥

અધ્યાય-૧૧

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે રાજન ! ઉત્તર કૌશલ દેશમાં સરયુ નદીના ઉત્તર કિનારે ચારે વર્ણના લોકોથી પૂર્ણ એવું ઈટાર નામે નગર આવેલું છે. (૧) ત્યાં સાવર્ણી નામના ગોત્રવાળા બ્રાહ્મણ રહેતા હતા. તેમને ભાર્ગવ, વૈતહાય અને સાર્વતસ નામના ત્રણ પ્રવર હતા. (૨) જેમનો વેદ સામ નામનો અને શાખા કૌથમી વિખ્યાત હતાં. પૃથ્વીમાં લક્ષ્મણ શર્મા નામથી તેઓ પ્રસિદ્ધ હતા. (૩) તેમના પુત્ર વંશીધર, વંશીધરના પુત્ર વેદમાન, અને વેદમાનના કનહીરામ નામ બુદ્ધિશાળી પુત્ર પ્રસિદ્ધ હતા. (૪) તે કનહીરામ કોઈ સમયે અમુક સમય મહેદાવ નામના નગરમાં રહેતા હતા. તેઓ સુરનેતા નામના રાજાના વંશમાં પૂજ્ય પંડિત હતા. (૫) તેમના પુત્ર બાલશર્મા વેદશાસ્ત્રમાં પ્રવીણ, ધર્મપ્રિય, નિર્મળ અંતઃકરણવાળા, સત્યવાદી અને જિતેન્દ્રિય હતા. (૬) તેઓ બ્રહ્માના સમાન ધર્મવાળા, શુદ્ધ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા યજ્ઞોકર્તા, મહા બુદ્ધિશાળી, તથા વિદ્યા-શાંતિ-દયા-લજ્જા-સૌશીલ્ય વગેરે ગુણોથી યુક્ત હતા. (૭) તે બાલશર્માને પતિવ્રતાના ગુણોથી શોભતા ભાગ્યવતી નામનાં પત્ની હતાં. તે પત્નીની સાથે તેઓ પ્રતિદિન ધર્મનું જ આચરણ કરતા હતા. (૮) હે રાજન્ ! ધર્મ પ્રજાપતિ શુદ્ધ અંતઃકરણવાળા તે દંપતી (બાલશર્મા-ભાગ્યવતી)ને જ પોતાનાં માતાપિતા કરવા માટે અંતઃકરણથી નિશ્ચય કરતા હતા. (૯)

आविर्भूय ततस्तस्मिन्धर्मः कालेन वाडवे । भाग्यवत्युदरे गर्भो भूत्वा मर्त्यवदावसत् ॥१०॥
दशमे मासि संप्राप्ते मानुष्यं नाट्यन्वृषः। प्रादुरासीत्स्वतन्त्रोऽसौ सुखयिष्यन्सतो जनान् ॥११॥
सोत्कंठं विबुधेषु नंदनवनादानीय पुष्पाणि खे । ह्युत्प्रेक्षां निजजन्मनः सविनयं कुर्वत्सु बद्धांजलीन् ।
साकं तत्कृतपुष्पवर्षणजयध्वानैः सः देवद्रुहामंतस्त्रासभरैः विनाशपिशुनैर्जज्ञे जगद्धारकः ॥१२॥
विक्रमार्कशकस्याब्दे रसांकागेंदुभिर्मिते । प्रमोदाख्ये वत्सरे च दक्षिणायनगे रवौ ॥१३॥
शरदृतौ कार्तिकस्य शुक्लैकादशिकातिथौ । सौम्येऽहिर्बुध्न्यभे वज्रे कल्याणीकरणे तथा ॥१४॥
कुंभलग्ने च भौमादिचतुष्के केन्द्रसंस्थिते । प्रादुर्बभूव धर्मो वै भाग्यवत्यां जनाधिप ॥१५॥
साक्षाद्धर्मे क्षितौ जाते किरन्तः सुमनांसि खे । वाद्यान्यऽवादयन्देवा दुंदुभिप्रमुखानि हि ॥१६॥
देवैस्तैर्वाद्यमानानां हर्षेण महता भृशम् । वाद्यानां सुमहान्नादस्त्रिलोकीं व्याजशे तदा ॥१७॥
गीतप्रबंधैर्गन्धर्वाः सुस्वरं च जगुस्तदा । नृत्यमप्सरसश्चक्रुः संहतास्त्रिदशालये ॥१८॥
उत्सवोऽभून्महांस्तेषां त्रिदशानां महात्मनाम् । कुर्वतां पुष्पवर्षाणि धर्माविर्भाववेश्मनि ॥१९॥

પછી આ ધર્મ થોડા જ સમયમાં બાલશર્માના અંતઃકરણમાં આવિર્ભાવ પામીને પછી ભાગ્યવતીના ઉદરમાં ગર્ભરૂપે થઈને મનુષ્યની માફક રહ્યા. (૧૦) જ્યારે દસમો મહિનો થયો ત્યારે મનુષ્યભાવનું નાટક કરતા, સત્પુરુષોને સુખ પમાડવા સ્વતંત્ર થકા પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા. (૧૧) દેવતાઓએ નંદનવનથી પુષ્પો લાવીને વિનયપૂર્વક બે હાથ જોડી ઉત્સાહપૂર્વક પોતાના (ધર્મના) જન્મની પ્રતીક્ષા કરતા દેવોના હસ્તે પુષ્પવૃષ્ટિ તથા જયજય શબ્દોની સાથે તથા પોતાનો દ્રોહ કરનારા અસુરોના નાશને સૂચવનારા અંતઃકરણમાં ત્રાસના અતિશયની સાથે જગતને ધારણ કરનાર ધર્મ પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા. (૧૨) સંવત ૧૭૯૬માં પ્રમોદ નામના સંમત્સરમાં, દક્ષિણાયનમાં સૂર્ય વર્તતા હતા તે સમે, શરદ ઋતુમાં, કાર્તિક માસના શુક્લ પક્ષની એકાદશી તિથિમાં, બુધવારે, ઉત્તરા ભાદ્રપદ નક્ષત્રમાં, વજ્ર યોગમાં, કલ્યાણી નામના કરણમાં, કુંભ લગ્નમાં, ભૌમ-બુધ-ગુરુ-શુક્ર આ ચાર ગ્રહો કેન્દ્રમાં રહ્યે સતે ભાગ્યવતીએ મનુષ્ય જેવા રૂપને ધરનારા ધર્મને જન્મ આપ્યો. (૧૩-૧૪-૧૫) પૃથ્વીમાં પ્રત્યક્ષ ધર્મ પ્રગટ થયા ત્યારે ઈન્દ્રાદિક દેવો આકાશમાં રહીને પુષ્પવૃષ્ટિ કરવાપૂર્વક દુંદુંભિ, વગેરે વાજિંત્રો વગાડવા લાગ્યા. (૧૬) ત્યારે દેવોએ ખૂબ હર્ષથી ખૂબ વગાડેલા તે વાજિંત્રોના અતિ ઊંચો ધ્વનિ ત્રિલોકીમાં વ્યાપી ગયો. (૧૭) તે સમયે ગંધર્વો ગીત પ્રબંધો વડે ઉત્તમ સ્વરથી ગાન કરવા લાગ્યા તથા સ્વર્ગલોકમાં અપ્સરાઓ સાથે મળીને નૃત્ય કરવા લાગી. (૧૮) ધર્મદેવના આવિર્ભાવવાળા ગૃહમાં પુષ્પવૃષ્ટિઓ કરતા. ઉદાર મનવાળા દેવતાઓને અતિ મહાન ઉત્સવ થતો હતો. (૧૯)

भूमौ च मङ्गलान्यासन् पुरग्रामव्रजादिषु । वह्नयो याज्ञिकानां च निर्धूमा हि दिदीपिरे ॥२०॥
सद्यो बभूवुश्चेतांसि निर्मलानि सतां तदा । प्रफुल्लाम्भोरुहाण्यासन्निर्मलानि सरांसि च ॥२१॥
ववुः सुखकरा वाता निर्मलं चाऽभवन्नभः । सिद्धा जयध्वनिं चक्रुर्ऋषयश्चाशिषो ददुः ॥२२॥
ततः सम्भ्रान्तो वा सुतजननहर्षेण महता द्विजः स्नानं चक्रे सपदि स तु धर्मागमपटुः ।
द्विजान् संपूज्यादौ तदुदितविधं जातकमथो द्विजातिभ्यो दानं स्म दिशति यथाशक्ति विधिना ॥२३॥

सुकोमलाङ्गो मशकैश्च दंशैः स तुद्यमानोऽपि रुजं विषेहे ।
क्षान्तिं विलोक्येति हि तस्य सुज्ञाः प्राग्योगिनं तं विविदुः स्त्रियोऽपि ॥२४॥
तं नूतनाम्बुधरसुन्दरभासुरांगमा- जानुबाहुयुगलं रुचिरस्मितास्यम् ।
बालं नृनाद्यमुरुधा विदधानमीशं मत्वात्मजं च पितरावऽतिहर्षमाप्तौ ॥२५॥
तस्याभिधानं जनकः सुतस्य स द्वादशाहे विधिना चकार ।
एषोऽङ्गकान्त्या रुचिरो यतोऽतः ख्यातोऽस्तु नाम्ना भुवि देवशर्मा ॥२६॥

એ સમયે પૃથ્વી ઉપર નગરો, કસ્બાઓ અને ગામડાઓમાં શુભ શુકન થવા લાગ્યા. અને યાજ્ઞિકોના યજ્ઞના અગ્નિ ધૂમાડારહિત ખૂબ પ્રદિપ્ત થવા લાગ્યા. (૨૦) તે સમયે સાધુ પુરુષોના ચિત્ત તત્કાળ નિર્મળ થવા લાગ્યા તથા સરોવરો પ્રફુલ્લિત કમળોવાળાં તથા નિર્મળ જળવાળાં થયાં. (૨૧) તે સમયે (મંદ, શીત અને સુગંધીમાન એવા) સુખકારી વાયુઓ વાવા લાગ્યા, આકાશ નિર્મળ થયું, સિદ્ધો જય જય નાદ કરવા લાગ્યા અને ઋષિઓ આશીર્વાદ આપવા લાગ્યા. (૨૨) પછી તે સમયે પુત્ર જન્મના ખૂબ અધિક આનંદથી સંભ્રાન્ત જેવા થઈ ગયેલા, ધર્મશાસ્ત્રમાં નિપુણ તે બાલશર્મા તત્કાળ સ્નાન કરતા હતા. પ્રથમ બ્રાહ્મણોનું પૂજન કરી તે બ્રાહ્મણોના કહેવા પ્રમાણે જાતકર્મ સંસ્કાર કરતા હતા. પછી તે બ્રાહ્મણોને વિધિપૂર્વક યથાશક્તિ દાન આપતા હતા. (૨૩) ખૂબ જ કોમળ અંગોવાળા બાળક મચ્છરોના દંશથી પીડા પામેલ હોવા છતાં રુદન કરતા ન હતા. આ પ્રમાણે બાળકની સહનશીલતા જોઈને સુજ્ઞ એવા પુરુષો અને સ્ત્રીઓ તે બાળકને પૂર્વના યોગી જાણતાં હતાં. (૨૪) નવીન મેઘ સમાન શ્યામસુંદર અંગવાળા, જાનુપર્યંત લાંબા બંને હાથવાળા, સુંદર મંદહાસ્યથી યુક્ત મુખવાળા, બહુ પ્રકારે મનુષ્યાનુકરણ કરનારા ઈશ્વર એવા તે બાળકને પુત્ર માનીને બંને માતા-પિતા અતિ આનંદનો અનુભવ કરતાં હતાં. (૨૫) પછી તે બાળકના પિતાએ જન્મના બારમા દિવસે વિધિપૂર્વક નામકરણ સંસ્કાર કર્યો. આ બાળકના શરીરની કાંતિ મનોહર છે તેથી પૃથ્વી ઉપર તે દેવશર્મા નામે પ્રસિદ્ધ હજો. (૨૬)

स श्रीमान्प्रतिदिनमाशुवर्धमानः, श्यामाङ्गो हिमरुचिकान्त आप्तदन्तः ।
यामूचे प्रथमगिरं कलां तु बाल्ये, ह्यासीद्वै सकलमनः प्रहर्षणी सा ॥२७॥
संस्कारान्प्राप्य सर्वान्स निगमविधिनाऽन्नाशनादीन् क्रमेण बद्ध्वा मौञ्जीं व्रतस्थो गलविचलदसूञ्जीवयनस्तान्नरेन्द्र ।
वेदानध्यैत साङ्गान् गुरुकुलवसतिर्द्वादशाब्दांस्ततस्तं सन्तोष्याभीष्टदानैः क्रमगतमकरोत्तत्समावर्तनं च ॥२८॥
स्नातको देवशर्मा सभार्यामात्मसमां ततः । उद्वोढुमैछन्नृपते कुलीनां स्वस्य चोचिताम् ॥२९॥
देशे तत्र भवत्येका नदी नाम्ना मनोरमा । तस्यां तीर्थं मखौढाख्यं वर्ततिऽघचयापहम् ॥३०॥
पुरं तदुत्तरदिशिश्छुप्पया इति विश्रुतम् । चातुर्वर्ण्यजनाकीर्णं याज्ञिकानामतिप्रियम् ॥३१॥
तडागेनातिमहता शोभितं निर्मलाम्भस । परितो महतीभिश्च बह्वीभिर्द्रुमजातिभिः ॥३२॥
तत्राभूद्ब्राह्मणो विद्वान् कृष्णशर्मा जितेन्द्रियः। तस्य भार्याऽभवत्साध्वी भवानीत्यभिविश्रुता॥३३॥
तावुभौ दंपती नित्यं वासुदेवे परात्परे । चक्रतुः परमां भक्तिं निश्छद्महृदयौ शुची ॥३४॥
तयोः पुत्र्यभवत्साक्षान्मूर्तिर्धर्मसधर्मिणी । शीललक्षणसंपन्ना नानासद्गुणमंडिता ॥३५॥

ખૂબ ઝડપથી દિવસે દિવસે વૃદ્ધિ પામતા, શ્યામસુંદર અંગવાળા, ચંદ્રમાની કાંતિ સમાન દાંતો જેમને આવ્યા છે તેવા, તે બાલશર્મા બાલ સહજ પ્રથમ કાલી કાલી વાણી બોલ્યા. તે વાણી સર્વ જનોના હૃદયને આનંદ આપનારી થઈ. (૨૭) હે રાજન્ ! તે દેવશર્મા સ્વવેદોક્ત વિધિથી અન્નપ્રાશન સંસ્કાર વગેરે સંસ્કારોને ક્રમશઃ પ્રાપ્ત કરી, મૌંજીબંધન નામના ઉપનયન સંસ્કારને પામીને નષ્ટપ્રાય થયેલા બ્રહ્મચર્ય વ્રતને અધિક જીવન આપતા થકા ધારણ કરીને ગુરુકુળમાં બાર વર્ષ પર્યંત વાસ કરીને, અંગો સહિત ઋગ્વાદિ વેદોને ભણ્યા, પછી ગુરુને ઈચ્છિત વસ્તુના દાનથી સંતુષ્ટ કરીને અનુક્રમથી બ્રહ્મચર્ય વ્રતની સમાપ્તિ નિમિત્તે સમાવર્તન સંસ્કારને કરતા હતા. (૨૮) હે રાજન્ ! સ્નાતક બનેલા તે દેવશર્મા ઉંમર આદિથી પોતાને યોગ્ય, કુલીન અને ગુણોથી પોતાને યોગ્ય એવી સ્ત્રી સાથે પરણવા ઈચ્છતા હતા. (૨૯) હે રાજન્ ! તે (ઉત્તર કૌશલ) દેશમાં મનોરમા નામની એક નદી છે. તે નદીના કિનારે પાપસમૂહને બાળનારું મખોડા નામનું તીર્થ છે. (૩૦) આ તીર્થની ઉત્તર દિશામાં છપૈયા નામથી પ્રસિદ્ધ ગામ છે. ચાર વર્ણના જનોથી વ્યાપ્ત અને યાજ્ઞિકોને અતિપ્રિય છે. (૩૧) નિર્મળ જળવાળા ખૂબ વિશાળ સરોવરથી સુશોભિત, ચારે બાજુ ખૂબ ઊંચા અનેક વૃક્ષોથી શોભાયમાન છે. (૩૨) ત્યાં જિતેન્દ્રિય, વિદ્વાન એવા કૃષ્ણશર્મા નામે બ્રાહ્મણ હતાં તેને પતિવ્રતા, અને સાધ્વી એવા ભવાની નામે પ્રસિદ્ધ પત્ની હતી. (૩૩) નિષ્કપટ હૃદયવાળાં અને પવિત્ર એવાં તે દંપતી અક્ષર થકી પણ પર એવા વાસુદેવની પરમ ભક્તિ કરતાં હતાં. (૩૪) પૂર્વે ધર્મનાં પત્ની મૂર્તિ નામે (હતાં) તે આ (દંપતી)ની પુત્રીરૂપે જન્મ્યાં. જે શીલ, વગેરે લક્ષણથી યુક્ત તથા અનેક પ્રકારના ગુણોથી સુશોભિત હતાં. (૩૫)

विक्रमार्कशकस्याऽब्दे(१७९८) गजांङ्काश्वेन्दुभिमिति। ऊर्ज्जे शुक्ले पौर्णमास्यां सौम्ये भेऽनलदैवते ॥३६॥
पूर्णेन्दुनैन्द्रीवदने करकुङ्कुमलिम्पिते । प्रादुर्बभूव सहसा सा दीव्यद्दिव्यविग्रहा ॥३७॥
यदा मूर्तिर्भूमावजनि मुनिशापेन तु तदा श्रुतौ कीर्त्यादौ चोत्सुकतरमभूदन्तरमपि ।
नृणां श्रीकृष्णस्य प्रतिगृहमभूदुत्सवभरो भरो भूमेश्चैवाऽसुरनिकर आपोत्तरवयः ॥३८॥

इति शी सत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम प्रकरणे
धर्मभक्तिजन्मोत्सवनामैकादशोऽध्यायः ॥११॥

વિક્રમ સંવત્ ૧૭૯૮માં કારતક માસના શુક્લ પક્ષમાં પૂર્ણિમાને દિવસે, અગ્નિ દેવતા કૃતિકા નક્ષત્રમાં બુધવારે ચંદ્રોદય સમયે - પૂર્વ દિશાનું મુખ કિરણોરૂપ કંકુથી લીંપીને અરુણ કર્યું ત્યારે - દિવ્ય સુંદર શોભાયમાન દેવી તત્કાળ પ્રગટ થયા. (૩૬-૩૭) જે સમયે મુનિના શાપથી મૂર્તિ ઉત્પન્ન થયા તે સમયે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની શ્રવણભક્તિ અને કીર્તનભક્તિ વગેરે ભક્તિમાં મનુષ્યોના હૃદયમાં પણ અતિ ઉત્સાહ વાધ્યો તથા શ્રીકૃષ્ણનાં મંદિરોમાં મોટા ઉત્સવો થયા. ભૂમિના ભારરૂપ અસુરોનો સમુદાય વૃદ્ધાવસ્થાને પામ્યો. (૩૮)

ઈતિશ્રી સત્સંગિજીવનમાં નારાયણચરિત્રમાં ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રથમ પ્રકરણમાં
ધર્મભક્તિ જન્મોત્સવ નામે અગિયારમો અધ્યાય થયો. ॥૧૧॥

अथ द्वादशोऽध्यायः ।

सुव्रत उवाच ।

संस्कारान्विदधे तस्याः कृष्णशर्मा यथाविधि । बालेति नाम कन्यायाश्चकारातिमुदा नृप ॥१॥
तज्जन्मानंतरं तस्य विप्रस्य गृहमन्वहम् । विवृद्धधनधान्यादिसम्पदासीन्निरामयम् ॥२॥
नन्दयन्ती स्वपितरौ बाला शैशवलीलया । ववृधे चन्द्रलेखेव प्राक्पक्षे प्रतिवासरम् ॥३॥
देवहूतीसमैवासीत्सा रूपगुणलक्षणैः । कृष्णभक्त्यैकनिष्ठा वै बाल्यादासीच्च सत्यवाक् ॥४॥
सर्वदा कुर्वंतीं भक्तिं मुदा कृष्णस्य वीक्ष्य ताम् । जनः सर्वोऽप्याजुहाव भक्तिनाम्नैव भूपते ॥५॥
आहूयदेवशर्माणं स्वगृहे विधिपूर्वकम् । कन्यां तां कृष्णशर्माऽदात्तस्मै सद्गुणशालिने ॥६॥
तत्रागतो बालशर्मा जन्यैः स्वैर्बन्धुभिः सह । पुत्रमुद्वाहयामास मानितः कृष्णशर्मणा ॥७॥
परस्परौचितौ दृष्ट्वा तावुभौदम्पती जनाः । प्रशशंसुर्मुहः प्रेम्णा पार्वतीशङ्कराविव ॥८॥
जामातरं सुशीलं तं कृष्णशर्मा गुणान्वितम् । प्रेम्णा निवासयामास सम्प्रार्थ्य स्वस्य वेश्मनि ॥९॥

અધ્યાય-૧૨

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે રાજન્ ! કૃષ્ણશર્માએ પોતાની પુત્રીના જાતકર્માદિ સંસ્કાર વિધિ પ્રમાણે કર્યા તથા અત્યંત હર્ષપૂર્વક સ્ત્રીનું બાલા એવું નામ પાડ્યું. (૧) બાલાના જન્મ સમયથી આરંભીને તે વિપ્ર કૃષ્ણશર્માનું ઘર, ધન, ધાન્ય, સંપત્તિથી વૃદ્ધિ પામતું હતું અને ઉપદ્રવ રહિત થયું. (૨) તે બાલા શૈશવલીલાથી માતા-પિતાને હર્ષ પમાડતાં હતાં અને શુક્લપક્ષીય ચંદ્રકળાની પેઠે પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યાં. (૩) રૂપ, ગુણ અને (સામુદ્રિક) લક્ષણો વડે તે બાલા દેવહૂતિ સમાન જ હતા. તેથી જ બાલ્યવયથી જ કૃષ્ણ ભક્તિમાં જ એક નિષ્ઠાવાળાં અને સત્યભાષી હતાં. (૪) હે રાજન્ ! તેને (બાલાને) હર્ષપૂર્વક નિરંતર કૃષ્ણની પ્રેમપૂર્વક ભક્તિ કરતા જોઈને સર્વજનો તેમને ભક્તિ નામથી જ બોલાવવા લાગ્યા. (૫) કૃષ્ણશર્માએ યોગ્ય લક્ષણોથી શોભતા એવા દેવશર્માને પોતાને ઘેર લાવીને (ભક્તિ નામની) કન્યા વિધિપૂર્વક અર્પણ કરી. (પરણાવી) (૬) ત્યાં બાલશર્મા પોતાના સંબંધીઓ વગેરેની સાથે આવેલા હતા. કૃષ્ણશર્મા વડે સન્માનિત થયેલા તેઓ (બાલશર્મા) પુત્ર દેવશર્માને પરણાવતા હતા. (૭) તે દંપતી (ભક્તિ અને દેવશર્મા) બંનેને શંકર અને ગૌરીની માફક પરસ્પરને યોગ્ય એવાં જોઈને લોકો પ્રેમથી વારંવાર પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. (૮) પછી કૃષ્ણશર્મા સુશીલ અને ગુણસંપન્ન એવા જમાઈ તે દેવશર્માને પ્રાર્થના કરીને પોતાના ઘરમાં જ પ્રેમથી નિવાસ કરાવતા હતા. (૯)

न्युवास तत्र तत्प्रीतये पण्डितः स द्विजोत्तमः । आज्ञायैव पितुः स्वस्यपत्न्या अनुमतेन च ॥१०॥
दिनानि कतिचित्तत्र स्थित्वायास्यन् निजंपुरम् । विप्रवर्यो बालशर्मा ह्यशिषत्स स्नुषां निजाम् ॥११॥
श्रीबालशेर्मावाच ।
श्रुणु कल्याणि ! भद्रं ते वचनं हितकृन्मम । सुशीला पापभीरुस्त्वं भव नित्यं पतिव्रता ॥१२॥
यावत्स्वलोमसङ्ख्याऽस्ति तावत्कोट्ययुतानि च । भर्त्रा स्वर्गसुखं भुङ्क्ते रममाणा प्रतिव्रता ॥१३॥
धन्यातज्जननी लोके धन्यस्तज्जनकः पुनः । धन्यस्तस्याः पतिश्चापियाऽस्तिनारी पतिव्रता ॥१४॥
पुण्यं यस्य भवेत्पुंसः शतजन्मसमर्जितम् । गृहे तस्य भवेन्नारी धर्मनिष्ठा पतिव्रता ॥१५॥
पितृवंश्या भातृवंश्याः पतिवंश्यास्त्रयस्त्रयः । पतिव्रतायाः पुण्येन स्वर्गसौख्यानि भुञ्जते ॥१६॥
बिभ्यत्पतिव्रतास्पर्शं कुरुते भानुमानपि । सोमो गन्धवहश्चापि स्वपावित्र्याय नान्यथा ॥१७॥
पृथिव्यां यानि तीर्थानि तानि सन्ति सतीपदे । तेजश्च सर्वदेवानां तनौ तस्यास्तपस्विनाम् ॥१८॥

દ્વિજોત્તમ પંડિત એવા તે દેવશર્મા પણ પોતાના પિતાની આજ્ઞાથી જ અને સ્વપત્નીની ઈચ્છાથી જ કૃષ્ણશર્માની પ્રીતિ માટે તેમના ઘરે નિવાસ કરતા હતા. (૧૦) વિપ્રવર્ય તે બાલશર્મા કેટલાક દિવસ સુધી તે (છપૈયા) પુરમાં પુત્ર અને પુત્રવધૂ બંનેની સાથે પુરમાં નિવાસ કરી પછી પોતાના પુરમાં જવાની ઈચ્છાવાળા તે પોતાની પુત્રવધૂને ઉપદેશ આપવા લાગ્યા. (૧૧)

બાલશર્મા બોલ્યા :

હે કલ્યાણી : તમારું કલ્યાણ થાઓ. તમે હિતકારી એવું મારું વચન સાંભળો. તમે સુશીલા અને પાપકર્મથી ભયશીલ એવા થાઓ. નિત્ય પતિવ્રતા ધર્મને પાલન કરતા થાઓ. (૧૨) પતિવ્રતા નારી પોતાના સ્વામી સાથે ક્રીડા કરતાં જેટલી સંખ્યામાં પોતાના શરીરનાં રૂંવાડાં છે તેને દસ હજારે ગુણતા જેટલા વર્ષ થાય ત્યાં સુધી સ્વર્ગલોકના સુખને ભોગવે છે. (૧૩) જે નારી લોકમાં પતિવ્રતા છે તેની માતા પણ ધન્ય છે, તેના પિતા પણ ધન્ય છે અને તે પતિવ્રતાના સ્વામી પણ ધન્ય છે. (૧૪) જે પુરુષે સેંકડો જન્મનું પુણ્ય મેળવ્યું હોય તે પુરુષના ઘેર જ ધર્મનિષ્ઠાવાળી પતિવ્રતા નારી હોય. (૧૫) પતિવ્રતા નારીના પુણ્ય વડે પિતાના વંશના ત્રણ, માતાના વંશના ત્રણ અને પતિના વંશના ત્રણ આ સર્વે પૂર્વના તથા પછીના ત્રણ ત્રણ સ્વર્ગનાં સુખોને ભોગવે છે. (૧૬) સૂર્ય, ચંદ્ર અને વાયુ પણ પતિવ્રતાના સ્પર્શથી અતિશય ભય પામીને પોતે પવિત્ર થવા માટે જ સ્પર્શ કરે છે; પરંતુ મલિન બુદ્ધિથી કે નિર્ભયપણે કરતા નથી. (૧૭) પૃથ્વી ઉપર જેટલાં તીર્થો છે તેટલાં પતિવ્રતા નારીના ચરણોમાં વર્તે છે અને પતિવ્રતા નારીના શરીરમાં સર્વ દેવો અને તપસ્વીઓનું તેજ વર્તે છે. (૧૮)

साध्वीपादरजोभिर्भूः पूता सद्यो हि जायते । नमस्कृत्य च तां पापी पापेभ्योमुच्यते किल ॥१९॥
पतिव्रता त्वरुन्धत्या सावित्र्या चानसूयया । शाण्डिल्याऽहल्यया सत्या द्रौपद्या शतरूपया ॥२०॥
मेनया च सुनीत्या च संज्ञया स्वाहया तथा । तुल्यालोपामुद्रया स्यादतस्त्वं तादृशी भव ॥२१॥
सुव्रत उवाच ।
अनुशास्यस्नुषामेवं बालशर्मा द्विजोत्तमः । नाम्ना प्रेमवतीत्याह दृष्ट्वा तत्प्रेम भर्तरि ॥२२॥
ततः स्ववंशद्युमणिं बाल्यादेव सुशिषितम् । पुत्रं सर्वगुणोपेतमुवाच वदतां वरः ॥२३॥
बालशर्मोवाच ।
पुत्र ! त्वं ननु सुज्ञोऽसि वेदशास्त्रार्थपारगः । तथापि शास्मि भद्रं ते वृद्धत्वात्पितृभावतः ॥२४॥
स्नानं सन्ध्यां जपं होमं स्वाध्यायं पितृतर्पणम् । देवार्चनं वैश्वदेवं चातिथ्यं नित्यमाचरेत् ॥२५॥
पत्नी तवैषा बालापि साध्वीति प्रतिभाति मे । यस्य स्त्री स्याद्गुणवती सुकरं धर्मपालनम् ॥२६॥
तस्मादस्याः प्रियं कार्यं त्वया गार्हस्थ्यमिच्छता । नावमान्या गुणवती भार्येयं धर्मवल्लभा ॥२७॥

આથી જ પતિવ્રતા નારીની ચરણરજથી પૃથ્વી પણ તત્કાળ પવિત્ર થાય છે. પતિવ્રતા સ્ત્રીને નમસ્કાર કરવા માત્રથી પાપી પુરુષ પણ પાપોથી મુક્ત થઈ જાય છે. (૧૯) પતિવ્રતા નારી તો અરુન્ધતી, સાવિત્રી, અનસૂયા, શાંડિલી, વળી અહલ્યા, સતી, દ્રૌપદી તથા શતરૂપા તુલ્ય છે. (૨૦) મેના, સુનીતિ, સંજ્ઞા, સ્વાહા, લોપામુદ્રા વગેરેને સમાન પતિવ્રતા નારી છે. તમે પણ તેવાં પતિવ્રતા થાઓ. (૨૧)

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે રાજન્ ! વિપ્રવર્ય બાલશર્મા આ પ્રમાણે પુત્રવધૂને ઉપદેશ આપીને તેમના પતિ (દિવશર્મા) માં તેમનો અપાર પ્રેમ જોઈને તેમનું 'પ્રેમવતી' એવું સાર્થક નામ પાડતા હતા. (૨૨) પછી વક્તાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા બાલશર્મા સ્વવંશમાં સૂર્યસમાન, સર્વગુણસંપન્ન તથા બાલ્યકાળથી જ સુશિક્ષિત એવા પોતાના પુત્રને પણ ઉપદેશ કરવા લાગ્યા. (૨૩)

બાલશર્મા બોલ્યા :

હે પુત્ર ! જો કે તમે વેદશાસ્ત્રમાં પારંગત છો તેથી સુજ્ઞ છો. તો પણ હું વૃદ્ધ અને પિતા હોવાથી તમને ઉપદેશ કરું છું. તમારું કલ્યાણ થાઓ. (૨૪) સ્નાન, સંધ્યા, જપ, હોમ, સ્વાધ્યાય, પિતૃતર્પણ, દેવાર્ચન, વૈશ્વદેવ, અને આતિથ્ય-આ (નવ) કર્મોનું નિત્ય પ્રત્યે આચરણ કરો. (૨૫) આ તમારા પત્ની બાલા હોવા છતાં પણ સાધ્વી છે એમ મને લાગે છે. જેની પત્ની ગુણસંપન્ન હોય તેને ધર્મપાલન સુલભ થાય છે. (૨૬) ગૃહસ્થધર્મનું અનુસરણ કરવા ઇચ્છતા એવા તમારે આનું પ્રિય કરવું જ યોગ્ય છે. ધર્મવલ્લભા (ધર્મ જ જેને પ્રિય છે) અને ગુણસંપન્ન એવી આ ભાર્યા અવગણના કરવા યોગ્ય નથી. (૨૭)

आसन्नसम्बन्धवर्तीं विना क्वापि परस्रियम् । विधवां तु विशेषेण न स्पृशेस्त्वममङ्गलाम् ॥२८॥
जीवमुक्तो यथा देहः सद्यएवाशुचिर्भवेत् । स्वामिहीना तथा नारीसुस्नाताऽपिसदाऽशुचिः ॥२९॥
अज्ञानाद्विधवास्पर्शे कर्तव्यं स्नानमात्रकम् । ज्ञात्वा कृते तु तत्स्पर्शे दिनमेकमुपोषणम् ॥३०॥
विहायैकां निजां भार्यामेकान्तेत्वऽन्ययासह। मात्रास्वस्रा-दुहित्राऽपि नोपवेश्यं त्वया क्वचित्॥३१॥
मद्यं मांसं पारदार्यं स्तैन्यं स्वपरहिंसनम् । जातिभ्रंशकरं कर्म सर्वथा दूरतस्त्यजेः ॥३२॥
स्त्रैणसंगात्पारदार्ये प्रवृत्ति र्जायते नृणाम् । न कार्यः कर्हिचित्संगः शिश्नोदरतृपांततः ॥३३॥
सतामेव सदा सङ्गः कार्यो नारायणात्मनाम् । धर्माधर्मौ विनिश्चित्य धर्मः सेव्यो मनीषिणा ॥३४॥
धर्म एव सहायी स्यात्परलोके न चापरः । अतः सर्वप्रकारेण धर्मनिष्ठः सदा भवेः ॥३५॥
एकादशीव्रतं यत्तु पक्षयोः शुक्लकृष्णयोः । प्रतिमासं भवति तद्युवाभ्यां कार्यमादरात् ॥३६॥
सर्वव्रतेभ्यो ह्यधिकं ज्ञेयमेकादशीव्रतम् । यत्कृत्वा स्त्री च पुरुषो भुक्तिं मुकितं च विन्दति ॥३७॥
विष्णोर्व्रतानि चान्यानि तथा तत्र महोत्सवाः । निजशक्त्यनुसारेण कर्तव्याः प्रतिवत्सरम् ॥३८॥

પોતાના સમીપ સંબંધવાળી સ્ત્રી વિના કોઈપણ સ્થળે તમારે પરસ્ત્રીનો સ્પર્શ ન કરવો. અને અમંગળ એવી વિધવા સ્ત્રીના સ્પર્શનો તો વિશેષપણે ત્યાગ કરવો. (૨૮) જેમ જીવે ત્યાગ કરેલો દેહ તત્કાળ અપવિત્ર થાય છે તેમ જ પતિવિહોણી નારી સારી રીતે સ્નાન કરેલી હોય તો પણ અપવિત્ર છે. (૨૯) અજાણતાં વિધવાનો સ્પર્શ થઈ જાય તો માત્ર સ્નાન કરવું અને જાણીજોઈને સ્પર્શ થઈ જાય તો એક દિવસ ઉપવાસ કરવો. (૩૦) અને પોતાની પત્ની સિવાય અન્ય કોઈ સ્ત્રી સાથે એકાંતમાં ન રહેવું. (એટલું જ નહિ પરંતુ) માતા, બ્હેન અને દીકરીની સાથે પણ તમારે ક્યારેય પણ એકાંતમાં ન રહેવું. (૩૧) મદ્ય, માંસ, પરદારાગમન, ચોરી, આત્મહિંસા, પરહિંસા અને જાતિમાંથી ભ્રષ્ટ કરનારું વર્ણસંકર કર્મ - આ સર્વનો સર્વપ્રકારે દૂરથી જ ત્યાગ કરવો. (૩૨) શિશ્ન અને ઉદરને તૃપ્ત કરનારા કામી પુરુષોના પ્રસંગથી પરદારાગમનની પ્રવૃત્તિ થાય છે. માટે સ્ત્રીલંપટ પુરુષોનો સંગ ક્યારેય પણ કોઈપણ સ્થળે ન કરવો. (૩૩) નારાયણ પરાયણ એવા સત્પુરુષોનો જ તમારે સંગ કરવો. ધર્મ અને અધર્મનો નિર્ણય કરી સદાચારરૂપ ધર્મનું જ સેવન કરવું. (૩૪) સ્વર્ગ ગમનાદિકમાં ધર્મ જ સહાયભૂત થાય છે અન્ય કંઈ નહિ. આથી તમે સર્વપ્રકારે સદા ધર્મપરાયણ થાઓ. (૩૫) દર મહિને શુક્લ પક્ષ અને કૃષ્ણપક્ષનું એકાદશી વ્રત આવે છે તે તો યુવાન એવા તમો બંને જણાએ આદરપૂર્વક કરવું. (૩૬) એકાદશીવ્રત સર્વ વ્રતો કરતાં ઉત્તમ જાણવું. જે વ્રત કરીને સ્ત્રીઓ અને પુરુષો ભુક્તિ અને મુક્તિની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે. (૩૭) બીજાં પણ વિષ્ણુ ભગવાનના વ્રતો છે તથા તેના મહોત્સવો છે તે પોતાની શક્તિ પ્રમાણે દરવર્ષે કરવા. (૩૮)

भाद्रशुक्लचतुर्थ्यां च श्रीगणेशस्य पूजनम् । शिवरात्रिव्रतं चापि कुर्याः श्रीकृष्णतुष्टये ॥३९॥
अस्माकं कुलदेवोऽस्ति हनूमान् रामभक्तराद् । इषकृष्णचर्तुदश्यां कर्तव्यं तस्य पूजनम् ॥४०॥
स्नानं तैलेनाङ्गरागः सिन्दूरेण च पूजनम् । करवीरार्ककुसुमैः कार्यं तस्योध्र्वरितसः ॥४१॥
नैवेद्यं माषवटकैर्लड्डुकैश्चणकैरपि । कर्तव्यं गुडधानाभिस्तस्य पुत्र ! स्वशक्तितः ॥४२॥
यथाशक्त्यर्चितो भक्त्या मारुतिःस्मृत एव हि । नाशयिश्यति ते कष्टं सर्वमत्र न संशयः ॥४३॥
सुव्रत उवाच ।
इतथं सुशिक्षितौ तेन दम्पती बालशर्मणा । एवमेवाचरिष्याव इत्युक्त्वा तं प्रणेमतुः ॥४४॥
कृतप्रणामं तनयं वधूं च शुभाशिषा योजयति स्म तुष्टः । तद्धर्मनिष्ठादरदशनिन धर्मोपदेष्टा स तु धर्मनिष्ठाः ॥४५॥
ततःपुरं प्राप्य निजं सजन्यः सत्पुत्रलब्धात्मसमस्तकामः । कालेन हित्वा वपुराप राजन् परं पदं स्त्वं स हि बालशर्मा ॥४६॥

इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम प्रकरणे
भक्तिधर्मानुशासननाया द्वादशोऽध्यायः ॥ १२॥

વળી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની પ્રસન્નતા માટે તમારે ભાદરવા સુદ ચતુર્થીને દિવસે શ્રીગણપતિનું પૂજન કરવું તથા શિવરાત્રી વ્રત પણ કરવું. (૩૯) આસો વદ ચૌદશના દિવસે રામભક્તોના અગ્રણી હનુમાનજીનું પૂજન કરવું. આ હનુમાનજી આપણા કુલદેવતા છે. (૪૦) ઊર્ધ્વરેતા એવા તે હનુમાનજીને તેલથી સ્નાન કરાવવું, સિંદૂરથી અંગરાગ કરવો અને કરેણ અને આંકડાનાં ફૂલોથી તેમનું પૂજન કરવું. (૪૧) તથા હે પુત્ર ! હનુમાનજીને અડદના વડાં, લાડુ, ચણા અને ગોળમિશ્રિત ધાણા વડે પોતાની શક્તિ પ્રમાણે નૈવેદ્ય કરવું. (૪૨) યથાશક્તિ ભક્તિભાવથી પૂજેલા હનુમાનજી હરકોઈ કષ્ટ વખતે સ્મરણ કરતાં જ તમારાં સઘળા દુઃખોનો નાશ કરશે તેમાં જરા પણ શંકા નથી. (૪૩)

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

આ પ્રમાણે બાલશર્માએ ઉપદેશ આપેલા તે (ભક્તિ-દેવશર્મા) દંપતીએ એમ જ આચરણ કરીશું ! એમ કહીને બાલશર્માને પ્રણામ કર્યાં. (૪૪) પછી ધર્મમાં નિષ્ઠાવાળા હોવાથી તે બંનેની ધર્મમાં નિષ્ઠા અને આદર જોઈને પ્રસન્ન થયેલા ધર્મોપદેશક બાલશર્મા પ્રણામને કરતા એવા તે પુત્ર અને પુત્રવધૂને શુભ આશીર્વાદો આપતા હતા. (૪૫) હે રાજન્ ! સત્પુત્રથી જેમણે સકળ મનોરથ પ્રાપ્ત કરેલ છે એવા તે બાલશર્મા પોતાના ગામ ગયા. કાળે કરી શરીર ત્યાગ કરી પોતાના ઉત્તમ પદને પામતા હતા. (૪૬)

ઈતિશ્રી સત્સંગિજીવનમાં નારાયણચરિત્રમાં ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રથમ પ્રકરણમાં
ભક્તિધર્માનુશાસન નામે બારમો અધ્યાય થયો. ॥૧૨॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः ।

सुव्रत उवाच ।

गते पितरि विप्रेन्द्रस्तदुक्ताना चचार सः । गृहस्थधर्मान् विधिना श्वशुरावनुरञ्जयन् ॥१॥

मानयन्तीश्वरमिव प्रेमवत्यात्मनः पतिम् । विनयेनानुवृत्त्या च सिषेवे दम्भवर्ज्जित्ता ॥२॥

एकादशीव्रतं राजन् दम्पती नियमेन तौ । प्रतिक्षं निराहरौ चक्रतुः परमादरात् ॥३॥

श्रौतान्स्मार्तांश्च विधिना धर्मानाचरतोस्तयो । दिने दिनेऽधिका चासीद्धिशुद्धिश्चेतसो नृप ॥४॥

सङ्कष्टेऽप्यात्मनो धर्मं देवस्तत्याज न क्वचित् । सङ्गं च धर्मिणाञ्चक्रे नेतरेषां स कर्हिचित् ॥५॥

धर्मनिष्ठां परां तस्य पश्यन्तः सकला जनाः । धर्मेत्येवाहवयंस्तेन धर्मनाम्ना स विश्रुतः ॥६॥

तस्य श्रद्धादयः पत्न्यो द्वादशाथ सहात्मजाः । प्राकृतादृश्य दिव्याङ्गास्तमसेवन्त सर्वदा ॥७॥

राजंस्त्रिषवणस्नानं त्रिः संध्यावंदनं तथा । सायं प्रातर्होमकर्म जपं स्वाध्यायकर्म च ॥८॥

पितृणां तर्पणं विष्णोः पूजनं वैश्वदेविकम् । आतिथ्यं चान्वहं चक्रे स धर्मो नियमेन वै ॥९॥

અધ્યાય-૧૩

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

બાલશર્મા પોતાને ગામ ગયા પછી બ્રાહ્મણોત્તમ એવા તે દેવશર્મા સાસુ-સસરાને રાજી કરવાપૂર્વક પિતાએ કહેલા ગૃહસ્થ-ધર્મોનું યથાવિધિ પાલન કરતા હતા. (૧) અને તે પ્રેમવતી તો નિષ્કપટ ભાવે પોતાના પતિને ઈશ્વરની પેઠે માનતા, વિનય અને અનુવૃત્તિપૂર્વક તેમનું સેવન કરવા લાગ્યા. (૨) હે રાજન્ ! તે દંપતી દર પખવાડીએ નિરાહાર રહીને અતિ આદરથી નિયમપૂર્વક એકાદશીવ્રત કરતાં હતાં. (૩) હે રાજન્ ! શ્રુતિ અને સ્મૃતિમાં પ્રતિપાદિત એવા ધર્મનું પાલન કરતાં તેઓ બંનેના હૃદયની શુદ્ધિ દિવસે દિવસે અધિકાધિક વધવા લાગી. (૪) તે દેવશર્મા મહાકષ્ટ સમયમાં પણ કોઈ સ્થાનમાં પોતાનો સદાચારધર્મ છોડતા નહિ અને ધાર્મિક પુરુષોનો જ સમાગમ કરતા હતા. પણ અધર્મીઓનો સમાગમ તો ક્યારેય કરતા ન હતા. (૫) સર્વ જનો તે દેવશર્માની ધર્મ પ્રત્યેની નિષ્ઠા જોઈ તેમને 'ધર્મ' નામે જ બોલાવતા. આથી જ તે દેવશર્મા ધર્મ નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. (૬) તે ધર્મના પુત્રોએ સહિત 'શ્રદ્ધા' વગેરે બાર પત્નીઓ પ્રાકૃત જનોથી જોઈ ન શકાય એવા દિવ્ય અંગોવાળી તે ધર્માવતાર દેવશર્માનું નિરંતર સેવન કરતી હતી. (૭) તે ધર્મદેવ પ્રતિદિન નિયમપૂર્વક ત્રિકાળસ્નાન, ત્રિકાળ સંધ્યાવંદન, ગાયત્રીમંત્રજપ, સાયં પ્રાતઃ હોમકર્મ, વેદપાઠાદિ સ્વાધ્યાયકર્મ, નિત્ય પિતૃતર્પણ, વિષ્ણુપૂજન, વૈશ્વ દેવિકર્મ અને અતિથિસત્કાર આ નવ કર્મો કરતા હતા. (૮-૯)

स्वधर्मज्ञानवैराग्यभक्तिदार्ढ्याय चाकरोत् । वेदशास्त्रपुराणेतिहासानां परिशीलनम् ॥१०॥
स्वस्वधर्मं पालयन्तौ दम्पती तौ विशांपते । प्रेम्णा भजन्तौ श्रीविष्णुं तद्व्रतानि च चक्रतुः ॥११॥
स्वधर्मे विष्णुभक्तौ च तयोरत्याग्रहःकिल । इत्थमासीत्तथर्षीणां जातानां भुवि सर्वशः ॥१२॥
कालेन तनयो जज्ञे ताभ्यामेकः स धर्मधीः । रामप्रतापसंज्ञोऽभूत्सङ्कर्षणसमो गुणैः ॥१३॥
असुरा भुवि ये जाताः पूर्वं तेऽथ सहस्रशः । धार्मिकान् भगवद्भक्तान् रुरुजुर्बहुधा जनान् ॥१४॥
तानृषींस्तु विशेषेणजानन्ते निजवैरिणः । प्रार्दयन्तस्ते हि धर्मं तु तेभ्योपोयधिकमुन्मदाः ॥१५॥
अतिशत्रुं तमेवैकं निश्चित्य हि योषितम् । यथा यथा स दुःखी स्यात्कुर्वन्ति स्म तथा तथा ॥१६॥
गुणेष्वारोपयन्तस्ते दोषांस्तस्याखिलेष्वपि । निनिन्दुश्च तिरश्चक्रुरभिशापान्मुहुर्ददुः ॥१७॥
गृहे स्थातुमुदासीनो दुर्जनोपद्रुस्ततः । अयोध्यामेत्य न्यवसद्धर्मो भार्यासुतान्वितः ॥१८॥
सरय्वामन्वहं स्नात्वा नित्यनैमित्तिकीः क्रियाः । कुर्वंस्तत्रापि तै राजन्मुहुः स उपदुद्रुवे ॥१९॥
पतिव्रत्तं सुशीलां च सर्वदोषविवर्जिताम् । अपि प्रेमवतीं दुष्टाः प्रार्दयंस्ते मुहुर्नृप ॥२०॥

પછી સ્વધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિની દઢતા માટે દરરોજ વેદ, ન્યાયાદિશાસ્ત્ર, પુરાણ અને ઈતિહાસ (રામાયણ-મહાભારત)નો અભ્યાસ કરતા હતા. (૧૦) હે રાજન્ ! તે ભક્તિ ધર્મ દંપતી જે તે પોતપોતાના ધર્મનું પાલન કરતાં અને પ્રેમપૂર્વક ભગવાનનું ભજન સેવન કરતાં અને વિષ્ણુ ભગવાનનાં વ્રતો કરતાં હતાં. (૧૧) આ પ્રકારે તે બંને જણાને સ્વધર્મ અને વિષ્ણુભક્તિમાં અતિ આગ્રહ હતો. તથા તે ભક્તિ ધર્મની માફક જ પૃથ્વી ઉપર ઉત્પન્ન થયેલા સર્વ ઋષિઓને પણ સ્વધર્મ અને ભક્તિમાં અતિ આગ્રહ હતો. (૧૨) પછી સમય જતાં તે ભક્તિ ધર્મ થકી ધર્મમાં નિષ્ઠાવાળા એક પુત્રનો પ્રાદુર્ભાવ થયો જેનું નામ રામપ્રતાપ રાખવામાં આવ્યું અને તે ગુણો વડે સંકર્ષણ સમાન હતા. (૧૩) પૂર્વે પૃથ્વી ઉપર જે હજારો અસુરો ઉત્પન્ન થયા હતા તે ધાર્મિક એવા ભગવદ્ ભક્તોને અનેક પ્રકારે પીડા પમાડવા લાગ્યા. (૧૪) મદોન્મત્ત એવા તે અસુરો ઋષિજનોને પોતાના શત્રુ જાણીને તેમને વિશેષ પીડવા લાગ્યા. અને ધર્મદેવને તો ઋષિઓ કરતાં પણ વિશેષ પીડવા લાગ્યા. (૧૫) ભક્તિ સહિત તે ધર્મ એકને જ અત્યંત વૈરી માની તે ધર્મ જેમ જેમ દુઃખી થાય તેમ તેમ જ અસુરો કરવા લાગ્યા. (૧૬) તે અસુરો ધર્મદેવના સમગ્ર ગુણોમાં દોષારોપણ કરતા. ધર્મની નિંદા કરતા હતા. વારંવાર અપવાદો આપતા હતા અને તિરસ્કાર કરતા હતા. (૧૭) દુર્જનોએ પીડા પમાડેલા માટે પોતાના ઘરમાં રહેવા માટે ઉદાસીન થયેલા એવા તે ધર્મ સ્ત્રી પુત્રાદિ સહિત અયોધ્યાપુરીમાં આવી નિવાસ કરવા લાગ્યા. (૧૮) હે રાજન્ ! હંમેશાં સરયૂ નદીમાં સ્નાન કરી નિત્ય-નૈમિત્તિક ક્રિયાઓ કરતા તે ધર્મદેવ ત્યાં પણ અસુરોથી વારંવાર કષ્ટ પામતા હતા. (૧૯) હે રાજન્ ! દુષ્ટ અસુરજનો સુશીલ, સર્વદોષોથી રહિત તથા પતિવ્રતા એવા પ્રેમવતીને પણ વારંવાર દુઃખી કરતા હતા. (૨૦)

यथापुरा धर्मराजः सबन्धुः शास्त्रवं महत् । प्राप कृच्छ्रं तथा धर्मो भक्तिश्च द्रौपदी यथा ॥२१॥
ततो दुःखप्रतीकारं चिकीर्षन्स यथामति । काशीं शिवपुरीमेत्य मासः कतिचनावसत् ॥२२॥
तत्रापि भूपते धर्मस्तत्रत्यैः सोऽपरैरपि । उपद्रुतोऽसुरैर्दुष्टैस्तस्यातिद्वेषणैर्भृशम् ॥२३॥
अनिष्टलब्धिसंत्रस्तस्ततः सस्त्रीसुतो वृषः । अविज्ञातोऽसुरैर्धीरः प्रयागक्षेत्रमाययौ ॥२४॥
विधाय तत्रत्यविधिं नियमान् पालयन्स च । उवास कतिचित्तत्र दिनानि व्रतकर्शितः ॥२५॥
अपश्यद्वैष्णवाचार्यं तत्रायातं तपोनिधिम् । रामानन्दमुनिं राजंस्तीर्थयात्राविधित्सया ॥२६॥
स्वशिष्यबोधनपटुं शिष्यैः कतिपयैर्वृतम् । बोधयन्तं मुमुक्षूंश्च वर्णिवेषं दयाकरम् ॥२७॥
ऊर्ध्वपुण्ड्रंललाटे च बिभ्रतं कैसरं शुभम् । काश्मीरचन्द्रकोपेतं कण्ठे च तुलसीस्रजौ ॥२८॥
शब्दब्रह्मपरब्रह्मनिष्णातं साधुलक्षणम् । ज्ञात्वा तं सिद्धयोगीन्द्रं सिषेवे परमादरात् ॥२९॥
निषेवमाणःसतमात्मनिष्ठंभक्तंवरिष्ठंचजनार्दनस्य।विचक्षणंलौकिकवैदिकेषुकार्येषुबुद्ध्योद्धवतुल्यमूहे॥३०॥

इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम प्रकरणे असुरोपद्रुतधर्मस्य श्रीरामानन्दस्वामिदर्शननामा त्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥

જેમ પૂર્વે બંધુઓએ સહિત ધર્મરાજા જે પ્રકારે મહાદુઃખને પામ્યા હતા તે પ્રમાણે દેવશર્મા મહાદુઃખને પામ્યા. દ્રૌપદીની માફક ભક્તિદેવી પણ મહાદુઃખને પામ્યાં. (૨૧) ત્યારબાદ ધર્મદેવ પોતાની બુદ્ધિ અનુસાર દુઃખ ટાળવાનો ઉપાય કરવા ઇચ્છતા કાશીમાં આવી કેટલાક માસ સુધી ત્યાં નિવાસ કરતા હતા. (૨૨) હે ભૂપતિ ! તે કાશીપુરીમાં પણ ધર્મદેવ પ્રત્યે કાશીમાં રહેલા અતિદ્વેષી અસુરો તથા બીજાઓએ પણ મહાઉપદ્રવ કર્યો. (૨૩) ઉપદ્રવથી ખૂબ જ ત્રાસ પામેલા તોપણ ધીરજવાળા તે ધર્મદેવ સ્ત્રી-પુત્ર સહિત અસુરો ન જાણે તેમ કાશીથી પ્રયાગક્ષેત્રમાં આવ્યા. (૨૪) ઉપવાસ આદિ વ્રતોથી કૃશ થઈ ગયેલા તે ધર્મ ત્યાંનો તીર્થવિધિ કરી તીર્થના નિયમોનું પાલન કરતાં કેટલાક દિવસ પર્યંત પ્રયાગમાં નિવાસ કરતા હતા. (૨૫) ત્યાં પ્રયાગમાં તીર્થયાત્રા કરવાની ઇચ્છાથી આવેલા, મહાતપસ્વી, રામાનંદમુનિ નામના વૈષ્ણવાચાર્યનાં ધર્મદેવે દર્શન કર્યાં. (૨૬) પોતાના શિષ્યોને ઉપદેશ આપવામાં પ્રવીણ, કેટલાક શિષ્યોથી વીંટળાયેલા, મુમુક્ષુજનોને બોધ આપતા, નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીના વેશવાળા, દયાના સાગર, લલાટમાં મંગલકારી કેસરમિશ્રિત ચંદનથી કરેલું અને મધ્યે કુંકુમચંદ્રકથી યુક્ત ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલકને ધારી રહેલા, ગળામાં તુલસીકાષ્ઠની કંઠી ધારી રહેલા, વેદાદિ શાસ્ત્રો અને પરબ્રહ્મ તત્ત્વમાં નિષ્ણાત, તથા સત્પુરુષનાં લક્ષણવાળા એવા તે મુનિને સિદ્ધ યોગીરાજ જાણીને ધર્મદેવ પરમ આદરથી તેમની સેવા કરવા લાગ્યા. (૨૭-૨૮-૨૯) ત્યારબાદ તે ધર્મદેવ સ્વસ્વરૂપમાં નિષ્ઠાવાળા, જનાર્દન ભગવાનના એકાંતિક મુખ્ય ભક્ત, તથા લૌકિક અને વૈદિક કાર્યોમાં વિચક્ષણ એવા તે મુનિનું સેવન કરતા, સ્વબુદ્ધિ વડે તેમને ઉદ્ધવ તુલ્ય છે એમ વિચાર કરવા લાગ્યા. (૩૦)

ઇતિશ્રી સત્સંગિજીવનમાં નારાયણચરિત્રમાં ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રથમ અસુરોથી ઉપદ્રવ પામેલા શ્રી ધર્મદેવને શ્રી રામાનંદ સ્વામીનાં દર્શન થયાં નામે પ્ર-પ્રકણમાં તેરમો અધ્યાય થયો. ॥૧૩॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः ।

राजोवाच ।

रामानन्दमुनिः कोऽसौ कस्य शिष्यश्च सुव्रत । क्व वासस्तस्य चैतन्मे वक्तुमर्हसि तत्तवतः ॥१॥

सुव्रत उवाच

शृणु ते भूप वक्ष्यामि जात्यादि तस्य सद्गुरोः । भुव्युद्धवावतारस्य बद्धसद्धर्मवर्त्मनः ॥२॥

अयोध्यानगरे राजन् द्विजः काश्यपगोत्रजः । आश्वलायनशाखीयऋग्वेदी चाभवन्नृप ॥३॥

अजयाख्यः पुण्यमतिः पूर्वमाराधितेश्वरः । विद्याविनयसंपन्नः सत्यवादी जितेन्द्रियः ॥४॥

सुमतौ तस्य भार्यायां शप्तौ दुर्वाससोद्धवः । श्रीकृष्णभक्तिकुमुदशशाङ्कः प्रादुरास सः ॥५॥

विक्रमार्कशकस्याब्दे बाणाङ्कनगभूमिते (१७९५) । अष्टम्यां श्रावणेमासि कृष्णायां सोऽजनि जगे ॥६॥

गौराङ्गः स्मितसुन्दरास्यरुचिरः प्रौढाकृतिर्दीर्घदो- र्दण्डः कोमलपादपल्लवयुगो गम्भीरनाभिःस च ।

शोणापाङ्गरुचिर्विशालहृदयश्चारक्तबिम्बाधरो । वक्रश्यामशिरोरुहः सुनयनो विस्तीर्णगोधिर्बभौ ॥७॥

અધ્યાય - ૧૪

પ્રતાપસિંહ રાજા બોલ્યા :

હે સુવ્રતમુનિ ! તે રામાનંદમુનિ કોણ હતા ? કોના શિષ્ય હતા ? કયા દેશમાં તેમનો વાસ હતો ? અને તેઓ વૈષ્ણવાચાર્ય કેવી રીતે થયા ? આ બધું મને યથાર્થપણે કહેવા માટે તમે યોગ્ય છો. (૧)

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે રાજન્ ! પૃથ્વીમાં ઉદ્ધવજીના અવતારરૂપ અને જેમણે ભાગવત ધર્મનો માર્ગ બાંધેલ છે. એવા સદ્દગુરુ શ્રી રામાનંદમુનિના જાતિ આદિક ચરિત્ર હું કહીશ તે તમે સાંભળો. (૨) હે રાજન્ ! અયોધ્યાનગરમાં કાશ્યપ ગોત્રમાં જન્મેલા, આશ્વલાયન શાખાવાળા અને ઋગ્વેદી, પવિત્ર બુદ્ધિવાળા, પૂર્વે જેમણે ઈશ્વરની આરાધના કરી છે એવા, વિદ્યા અને વિનયવાળા, સત્યવાદી અને જિતેન્દ્રિય એવા અજય નામના બ્રાહ્મણ હતા. (૩-૪) શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિરૂપી કુમુદને વિકાસ કરવામાં ચંદ્રસમાન, દુર્વાસાનો શાપ પામેલા પ્રસિદ્ધ એવા ઉદ્ધવજી અજય બ્રાહ્મણની સુમતિ નામની ભાર્યામાં ઉત્પન્ન થયા. (૫) વિક્રમ સંવત ૧૭૯૫ના વર્ષમાં શ્રાવણ વદ આઠમના દિવસે તેઓ પૃથ્વી પર જન્મ્યા. (૬) તે બાળક ગૌર વર્ણવાળા, મંદહાસ્ય વડે મનોહર મુખવાળા, કોમળ છે ચરણકમળનું જોડલું જેમનું તેવા, પ્રૌઢ આકૃતિવાળા અને લાંબા ભૂજદંડવાળા તથા ગંભીર નાભિવાળા નેત્રની સમીપમાં લાલ કાંતિવાળા, વિશાળ વૃક્ષઃસ્થળવાળા, પાકા ઘિલોડા સમાન લાલ ઓષ્ઠવાળા, વાંકડિયા શ્યામ કેશવાળા, શોભાયમાન નેત્રવાળા, વિશાળ લલાટવાળા એવા તેઓ શોભતા હતા. (૭)

अथाजयो द्विजश्रेष्ठः पुत्रजन्ममहोत्सवः । स्नात्वा विप्रान् समाहूय जातकर्म समाचरत् ॥८॥
रमणाद्राम इत्याख्यां द्वादशेऽहिन च तस्य सः । चकार संप्रहृष्टात्मा स्वस्तिवाचनपूर्वकम् ॥९॥
ववृधे सोऽल्पकालेन पितृभ्यामुपलालितः । जनयन्नयनानन्दं बालचन्द्र इवोदितः ॥१०॥
कृतोपनयनश्चासावष्टमेऽब्दे यथाविधि । पालयामास धर्मात्मा ब्रह्मचर्यव्रतं दृढम् ॥११॥
गृहाश्रममनिच्छन्वै नैष्ठिकव्रतवल्लभः । सङ्गं निर्क निवृत्तिधर्माणां चकार प्रायशः सताग् ॥१२॥
निजपित्रा वाच्यमानं श्रीमद्भागवतं नृप । शुश्रावानुदिनं प्रीत्या स पौगण्डवया अपि ॥१३॥
विष्णुभक्तिस्ततस्तस्य मानसे समजायत । प्रतिमापूजनं तस्य नियमेन चकार सः ॥१४॥
विष्णुं दिदृक्षुः प्रत्यक्षमनासक्तो गृहादिषु । निर्जगाम गृहात्तूर्णं वेदाध्ययनकैतवात् ॥१५॥
तीर्थयात्रां चरन्नानादेशेषु विगतस्पृहः । श्रीहरिं हृदये ध्यायन् प्राप रैवतकं गिरिम् ॥१६॥
गोपनाथालयस्थातुर्गोपालानन्दयोगिनः । शिष्यमात्मानंदसंज्ञं मुनिं तत्र समैक्षत ॥१७॥

પછી પુત્ર જન્મથી મહા ઉત્સાહી, બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ એવા તે અજય વિપ્ર સ્નાન કરી, બ્રાહ્મણોને બોલાવી જાતકર્મ સંસ્કાર કરાવતા હતા. (૮) પછી અતિ પ્રસન્ન આત્માવાળા તે અજય વિપ્રે બારમે દિવસે સ્વસ્તિવાચન પૂર્વક પુત્રનું પોતાના અંતઃકરણમાં સર્વ જનોને પ્રેમ ઉત્પન્ન કરવાથી રામ નામ પાડ્યું. (૯) માતાપિતાએ લાલન-પાલન કરાયેલા રામ નેત્રોને આનંદ આપનારા ઉદય પામેલા બીજના ચંદ્રમાની માફક થોડા સમયમાં વૃદ્ધિ પામ્યા. (૧૦) આઠમા વર્ષે વિધિપૂર્વક પિતા દ્વારા ઉપનયન સંસ્કાર પામેલા ધર્માત્મા તે રામ દઢપણે બ્રહ્મચર્યવ્રતનું પાલન કરતા હતા. (૧૧) જેમને નૈષ્ઠિક વ્રત અતિ પ્રિય છે અને તેથી ગૃહસ્થાશ્રમની ઇચ્છા વગરના તેઓ ઘણું કરીને નિવૃત્તિધર્મવાળા સત્પુરુષોનો જ સમાગમ કરતા હતા. (૧૨) હે રાજન્ ! હજી દશ વર્ષની અંદર ઉંમર હોવા છતાં રામ પિતાથી વંચાતા શ્રીમદ્ ભાગવતને દરરોજ પ્રીતિપૂર્વક સાંભળતા હતા. (૧૩) તેથી તેમના મનમાં વિષ્ણુ ભક્તિનો સમ્યગ ઉદય થતો હતો તેથી તે નિયમપૂર્વક ભગવાનની પ્રતિમાનું પૂજન કરતા હતા. (૧૪) ભગવાનના પ્રત્યક્ષ દર્શનની ઇચ્છાવાળા, ગૃહ વગેરેમાં આસક્તિએ રહિત રામશર્મા વેદોના અધ્યયનના નિમિત્તથી પોતાના ભવનથી તત્કાળ નીકળી ગયા. (૧૫) નાના પ્રકારના દેશોમાં તીર્થયાત્રા કરતા કરતા વસ્તુભોગની ઇચ્છા જતી રહી છે તેવા શ્રીહરિનું ધ્યાન કરતા રામશર્મા ગિરનાર પર્વતમાં પહોંચ્યા. (૧૬) ત્યાં ગોપનાથ મહાદેવના મંદિરમાં રહેલા, યોગકળામાં પ્રવીણ ગોપાળાનંદ વર્ણિના શિષ્ય આત્માનંદ મુનિને બાળશર્માએ જોયા (૧૭)

अष्टाङ्गयोगकलनानैपुण्ये योगिसम्मतम् । आत्मनिष्ठं च सम्प्राप्तमेकत्वं ब्रह्मणात्मनः ॥१८॥
चिरकालं स्वदेहस्य रक्षणे सद्य एव वा । त्यागे स्वातन्त्र्यमापन्नं प्रसादादेव सद्गुरोः ॥१९॥
कृपया स्वोपदेशेन योगसिद्धिमुपागतैः । वृतं शिष्यैः स बहुभिः प्रणनाम तमादरात् ॥२०॥
सादरं मानितस्तेन प्रतापप्रथितेन सः । तत्रावसन्मासमेकं वर्णिधर्मदृढस्थितिः ॥२१॥
समाधौ विष्णुवीक्षाऽस्य भवेदित्यवधार्य तम् । सम्प्रार्थपद्रामशर्मा प्रणम्य प्राञ्जलिर्नृप ॥२२॥
स्वामिन् साक्षाद्धरिमहं दिदृक्षामि ततो भवान् । तत्सिद्धिकृत्साधनं मे कृपया वक्तुमर्हति ॥२३॥
इत्युक्तः स मुनीन्द्रस्तं प्राह योगं सुसाधय । तेन सेत्स्यत्यभीष्टं तं इत्युक्तः सोऽहृषन्नृप ॥२४॥
ततः स सिद्धयोगं तं ज्ञात्वा योगोपलब्धये । शिष्यतां तस्य सम्प्राप मानयन्विनयेन तम् ॥२५॥
नाम रामानन्द इति तस्य स प्रीतमानसः ।मुनिश्चकाराऽथ योगमष्टाङ्गं तमशिक्षयत् ॥२६॥
सिद्धयोगो भवत्सोऽपि कालेनाल्पेन वर्णिराट् । ब्रह्मणैक्यं च सम्प्राप गुरुवत्स्वात्मनो नृप ॥२७॥

અષ્ટાંગ યોગની કળામાં પ્રવીણ, યોગીઓએ માનેલા, સમાધિસ્થિતિવાળા, પોતાના આત્માને બ્રહ્મની સાથે ઐક્યપણાને પામેલા, ઘણા કાળ પર્યંત પોતાના દેહને ટકાવી રાખવામાં તથા તેનો તત્કાળ ત્યાગ કરવાના સ્વતંત્રપણાને સદ્‌ગુરુની કૃપાથી પામેલા, કૃપાપૂર્વક પોતે કરેલા ઉપદેશથી યોગસિદ્ધિને પામેલા ઘણા શિષ્યોથી વીંટળાયેલા એવા તે મુનિ (આત્માનંદ)ને રામશર્માએ અતિ આદરપૂર્વક પ્રણામ કર્યાં. (૧૮-૧૯-૨૦) પોતાના પ્રતાપથી પ્રસિદ્ધ તે આત્માનંદ મુનિએ આદરપૂર્વક સન્માનેલા, વર્ણીધર્મમાં અચલ સ્થિતિવાળા રામશર્માએ ત્યાં એક માસ નિવાસ કર્યો. (૨૧) હે રાજન્ ! પછી રામશર્મા આ આત્માનંદ મુનિને સમાધિમાં શ્રીકૃષ્ણનું સાક્ષાત્ દર્શન થાય છે એમ જાણી તે મુનિને પ્રણામ કરી હાથ જોડી પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા. (૨૨) હે સ્વામિન્ ! હું પ્રત્યક્ષ ભગવાનના દર્શનની ઇચ્છા રાખું છું તેથી તમે તે ભગવદ્ દર્શનની સિદ્ધિ થાય તેવો ઉપાય મને કૃપા કરી કહેવા યોગ્ય છો. (૨૩) હે રાજન્ ! રામશર્માએ કહેવાયેલા આત્માનંદ મુનિ તેને કહેવા લાગ્યો. તમે યોગની સાધના કરો. તેનાથી તમારું (ભગવદ્ દર્શનરૂપ) ઇચ્છિત સિદ્ધ થશે. આમ કહેલા રામશર્મા ખૂબ હર્ષ પામ્યા. (૨૪) પછી તે રામશર્મા તે (આત્માનંદ) મુનિને સિદ્ધયોગી જાણીને તે મુનિને વિનયપૂર્વક માન આપતા. અષ્ટાંગયોગની પ્રાપ્તિ માટે મુનિના શિષ્યભાવને પામ્યા. (૨૫) આત્માનંદમુનિ પ્રસન્ન મનવાળા થઈ રામશર્માનું રામાનંદ એવું નામ પાડતા હતા અને તેને અષ્ટાંગયોગ શિખવાડતા હતા. (૨૬) હે રાજન્ ! વર્ણિરાજ એવા તે રામાનંદ પણ થોડા જ સમયમાં ગુરુ (આત્માનંદ)ની જેમ સિદ્ધ યોગવાળા થયા. અને તેથી બ્રહ્મ સાથે આત્માના ઐક્યપણાને પામ્યા. (૨૭)

समाधौ ब्रह्मतेजो वै व्याप्नुवत्ककुभो दश । सोऽपश्यत्सर्वदा वर्णी तत्र नाराणं न तु ॥२८॥
असन्तुष्टो व्याकुलश्च तदाऽसौ गुरुमाह तम् । समाधिसिद्धिं प्राप्तोऽहं स्वामिन्करुणया तव ॥२९॥
ब्रह्मतेजो निराकारं तत्र पश्यामि केवलम् । साकारं ब्रह्म कृष्णं तु नैव पश्याम्यभीप्सिम् ॥३०॥
अत्युद्विग्नमना अस्मि श्रीकृष्णेक्षां विना गुरो । अपूर्णकाममात्मानं मन्येऽहं च स्वकं किल ॥३१॥
तदा गरुः प्राह कृष्णस्तेजो दृष्टं निराकृति । एष एवास्ति यद्वर्णिन्नाकारस्त्वस्ति मायिकः ॥३२॥
साकारस्य विनाशोऽस्ति निराकारस्य नास्ति सः । इत्युक्त उद्धवस्तेन सद्योऽमूर्च्छन्नराधिप ॥३३॥
प्रापोच्छ्वासं मुहूर्तान्ते रुरोदस ततो भृशम् । हर्याकारं नषेधन्तं हित्या प्राङ्निर्ययौ ॥३४॥
गुरुणा वार्यमाणोऽपि नास्थादिच्छुःस तत्र सन् । साकार ब्रह्मसिद्धान्तस्थापकं मार्गितुं गुरुम ॥३५॥
रामानुजपदे स स्यादित्यवधार्य सः मुन्निः । हरेरतिप्रियं क्षेत्रं श्रीरङ्गाख्यं ययौ नृप ॥३६॥
तत्र श्रीरङ्गदेवस्य मन्दिरान्तिक एव सः । स्वावासमकरोद्वर्णी भगवन्तं स्मरन् हृदि ॥३७॥
कावेर्यां प्रत्यहं स्नात्वा नित्यकर्म विधाय च । चकार नियमेन श्रीरङ्गनाथस्य दर्शनम् ॥३८॥

રામાનંદ મુનિ સમાધિમાં દશે દિશામાં વ્યાપતું બ્રહ્મ તેજ હંમેશાં જોતા હતા પણ બ્રહ્મતેજમાં નારાયણનું દર્શન પામતા ન હતા. (૨૮) ત્યારે અસંતુષ્ટ બનેલા અને આકુળવ્યાકુળ થયેલા રામાનંદ મુનિ ગુરુને કહેવા લાગ્યા : હે સ્વામિન્ ! આપની કૃપાથી હું સમાધિદશાને પામ્યો છું. (૨૯) સમાધિમાં કેવળ એક નિરાકાર બ્રહ્મતેજને જોઉં છું પણ મને પ્રિય એવું સાકાર કૃષ્ણાખ્ય બ્રહ્મ તો નથી જ દેખાતું. (૩૦) તેથી હે ગુરો ! શ્રીકૃષ્ણના દર્શન વગર હું અતિ ઉદ્વેગયુક્ત મનવાળો થઈ ગયો છું અને પોતાના જીવાત્માને અપૂર્ણ મનોરથવાળો માનું છું. (૩૧) ત્યારે ગુરુ બોલ્યા : હે વર્ણિ ! નિરાકાર જે તેજ તમે જોયું તે જ કૃષ્ણ છે. જે આકાર છે તે માયિક છે. (૩૨) આકૃતિનો વિનાશ છે. આકારરહિતનો વિનાશ નથી. હે નરાધિપ ! આ પ્રમાણે કહેવાયેલા ઉદ્ધવ (રામાનંદ મુનિ) તત્કાળ જ મૂર્ચ્છા પામ્યા. (૩૩) પછી તે મુનિ બે ઘડી પછી મૂર્ચ્છાના અંતમાં ઉચ્છ્વાસ પામ્યા. પછી ખૂબ રડવા લાગ્યા. શ્રીહરિને નિરાકાર કહેતા ગુરુનો ત્યાગ કરીને પૂર્વ તરફ ચાલ્યા. (૩૪) ત્યારે ગુરુ આત્માનંદે ખૂબ રોક્યા છતાં ત્યાં રોકાયા નહિ. અને સાકાર બ્રહ્મના સિદ્ધાંતનું પ્રતિપાદન કરનારા સદ્‌ગુરુને શોધવા માટે નીકળ્યા. (૩૫) હે રાજન્ ! તેવા ગુરુ રામાનુજાચાર્યના આશ્રમમાં હોય એવો નિર્ણય કરીને રામાનંદમુનિ શ્રીહરિને અતિ પ્રિય એવા શ્રીરંગક્ષેત્રમાં ગયા. (૩૬) ત્યાં વર્ણિ રામાનંદમુનિ હૃદયમાં ભગવાનનું સ્મરણ કરતાં તે શ્રી રંગદેવ ભગવાનના મંદિરના સમીપમાં જ પોતાનો નિવાસ કર્યો. (૩૭) ત્યાં દરરોજ કાવેરી નદીમાં સ્નાન કરી, વિધિપૂર્વક નિત્યકર્મ કરી. નિયમપૂર્વક શ્રી રંગનાથ પ્રભુનાં દર્શન કરતા હતા. (૩૮)

प्रत्यक्षभगवद्दीक्षासाधनस्य च देशिकम् । गवेषमाणौ व्यदधाद्वैष्णवानां समागमम् ॥३९॥
साकारतास्थापकानि परस्य ब्रह्मणो हरेः । सच्छास्त्राणि श्रोतुमनाः स आसीच्च नराधिप ॥४०॥
अथ रामानुजाचार्यचरित्रेणोपबृंहितम् । प्रपन्नामृतनामानं ग्रन्थं तत्राश्रृणोन्नृप ॥४१॥
ततः श्रीवैष्णवाचार्यं श्रीरामानुजमेव सः । इयेष देशिकं कर्तुं सिद्धदेहस्थितं सदा ॥४२॥
ग्रन्थांश्च तत्कृतान् प्रीत्या साकारब्रह्मनिश्चयान् । शुभावानुदिनं स्वस्य श्रीभाष्यादीन् स्ववल्लभान् ॥४३॥
श्रीमद्रामानुजस्यासौ नाम्नाष्टोत्तरं शतम् । पपाठानुदिनं भक्तया दध्यौ तं च यथाश्रुतम् ॥४४॥
इत्थं विदधतस्तस्य मासत्रयमगान्नृप । पञ्चम्यां मधुमासेऽथ तस्य स्वप्नमभूत्प्रगे ॥४५॥
साक्षाद्रामानुजाचार्यं तत्रापश्यत्त्रिदण्डिनम् । कानया सूर्यप्रतीकाशं दिव्यदेहं सुलोचनम् ॥४६॥
पुण्ड्राणि द्वादशोर्ध्वानि बिभ्रतं सस्मिताननम् । प्राणमत्तमवेत्याशु श्रीमन्नाथं स लक्षणैः ॥४७॥
स उवाच यतीन्द्रस्तं बद्धाञ्जलिवस्थितम् । वरं वरय मद्वर्णिर्न रामानुजमवेहि माम् ॥४८॥

પ્રત્યક્ષ ભગવાનના દર્શનમાં કારણભૂત ગુરુને શોધતા રામાનંદ મુનિ વૈષ્ણવોનો સમાગમ કરતા હતા. (૩૯) હે નરાધિપ ! રામાનંદ મુનિ પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ શ્રીહરિના સાકારપણાનું પ્રતિપાદન કરનારાં સછાસ્ત્રો સાંભળવાના મનવાળા હતા. (૪૦) હે રાજન્ પછી રામાનુજાચાર્યના ચરિત્રથી ભરપૂર પ્રપન્નામૃત ગ્રંથનું ત્યાં મુનિએ શ્રવણ કર્યું. (૪૧) પછી રામાનંદમુનિએ શ્રીવૈષ્ણવોના આચાર્ય સદા સિદ્ધ દેહમાં રહેલા શ્રી રામાનુજને ગુરુ કરવા માટે ઇચ્છા કરી. (૪૨) વર્ણિ રામાનંદમુનિ રામાનુજાચાર્યે રચેલા અને સાકારબ્રહ્મના નિશ્ચયને પ્રતિપાદન કરનારા તેથી જ પોતાને અભિષ્ટ એવા શ્રી ભાષ્યાદિ ગ્રંથોને સ્નેહપૂર્વક સાંભળતા હતા. (૪૩) શ્રી રામાનુજ સ્તોત્ર નામનું એકસો આઠ નામોવાળું સ્તોત્ર તેનો પ્રતિદિન પાઠ કરવા લાગ્યા અને તે શાસ્ત્રશ્રવણ અનુસાર ભક્તિપૂર્વક રામાનુજાચાર્યનું ધ્યાન કરવા લાગ્યા. (૪૪) હે નૃપ ! રામાનંદ મુનિને આ પ્રમાણે કરતાં ત્રણ માસ વીતી ગયા. પછી ચૈત્ર માસમાં શુક્લ પક્ષમાં પંચમીના દિવસે પ્રભાતે તેમને સ્વપ્ન થયું. (૪૫) રામાનંદમુનિએ સ્વપ્નમાં પ્રત્યક્ષ રામાનુજાચાર્યને જોયા. ત્રણ દંડવાળા, સૂર્યસમાન કાંતિવાળા, દિવ્ય દેહવાળા, સુંદર નેત્રોવાળા, બાર ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલકોને ધારણ કરનારા, મંદહાસ્યયુક્ત મુખવાળા, શ્રીમન્નાથ શ્રી રામાનુજાચાર્ય છે એમ જાણીને તત્કાળ સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કર્યા. (૪૬-૪૭) ત્યારબાદ યતીન્દ્ર રામાનુજાચાર્ય બંને હાથ જોડી ઊભા રહેલા રામાનંદ પ્રત્યે બોલ્યા : હે વર્ણિન્ ! તમે મારી પાસેથી વરદાન માગો. મને રામાનુજ જ જાણો. (૪૮)

इत्युक्तः सोऽतिहृष्टात्मा तमुवाच यतीश्वर । मनोरथोऽद्य मे पूर्णस्त्वद्दृष्ट्या बहुकालजः ॥४९॥
श्रीमन्नारायणस्याहं साक्षादिच्छामि दर्शनम् । तन्मे येन भवेच्छीघ्रं तमुपायं वद प्रभो ॥५०॥
ततः प्रसन्नः प्रददौ तस्मै दीक्षां स वैष्णवीम् । मनू द्वौ च प्रपन्नाय ततश्चेदमुवाच ह ॥५१॥
श्रीमन्नारायणं भक्त्या भजेस्त्वं वर्णिसत्तमः । ग्रन्थांश्च मत्कृतान्नित्यमध्यसेस्तन्द्रिवर्जितः ॥५२॥
स्वधर्मं विष्णुभक्तिश्च श्रीवैष्णसमागमम् । प्रत्याहारं चेन्द्रियाणां न त्यजेस्त्वं चतुष्टयम् ॥५३॥
इत्थं हि वर्तमानस्य कालेनाल्पेन तेऽनघ । श्रीमन्नारायणस्येक्षा साक्षादेव भविष्यति ॥५४॥
दीक्षां त्वं वैष्णवीं दद्याः प्रपन्नेभ्यो ममाज्ञया । सिद्धिस्तवेव तेषां च भविष्यति न संशयः ॥५५॥
विक्षेपो भगवद्भक्तौ पुण्यक्षेत्रेषु यत्र ते । न स्यात्त्वं तत्र निवसेरित्युक्त्वा स तिरोदधे ॥५६॥
प्रबुद्धः स वपुर्नैजमपश्यच्चक्रलाञ्छितम् । शोभमानं चोर्ध्वपुण्ड्रैर्हृष्टः सत्यमवैच्च तत् ॥५७॥
स्वधर्मस्थो भजन् भक्त्या सोऽल्पकालेन भूपते । ददर्श ब्रह्मतेजःस्थं लक्ष्मीनारायणं हृदि ॥५८॥

આમ કહેવાયેલા તે **રામાનંદમુનિ** અતિ પ્રસન્ન અંતઃકરણવાળા **રામાનુજાચાર્ય** પ્રત્યે બોલ્યા : હે યતિરાજ ! લાંબા સમયથી જન્મેલો મારો મનોરથ આપના દર્શનમાત્રથી પૂરો થઈ ગયો. (૪૯) હે પ્રભો ! હું શ્રી નારાયણ ભગવાનના પ્રત્યક્ષ દર્શન ઇચ્છું છું. જે ઉપાય વડે જલ્દી દર્શન થાય તે ઉપાય મને કહો. (૫૦) પછી પ્રસન્ન થયેલા રામાનુજાચાર્યે શરણે આવેલા રામાનંદ મુનિને વૈષ્ણવી દીક્ષા આપી. બે મંત્રો આપ્યા અને પછી આ પ્રમાણે બોલ્યા : (૫૧) હે વર્ણિશ્રેષ્ઠ ! તમે આળસનો ત્યાગ કરી મેં રચેલા ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરો અને નિત્ય પ્રેમપૂર્વક શ્રી નારાયણનું ભજન કરો. (૫૨) સ્વધર્મ-વિષ્ણુભક્તિ-ભગવાનના ભક્તોનો સમાગમ અને ઇન્દ્રિયોને વિષયોથી પાછી વાળવી-આ ચારનો તમે ત્યાગ કરશો નહિ. (૫૩) હે નિષ્પાપ ! આ પ્રમાણે વર્તતા તમે થોડા જ સમયમાં શ્રીમન્નારાયણ ભગવાનના દર્શન કરી શકશો. (૫૪) પોતાને શરણે આવેલા મુમુક્ષુ જનોને તમે મારી આજ્ઞાથી વૈષ્ણવી દીક્ષા આપો. તમારી પેઠે તે દીક્ષિત જનોને સિદ્ધિ થશે તેમાં લગીરે સંદેહ નથી. (૫૫) જે પુણ્યક્ષેત્રમાં ભગવાનની ભક્તિમાં તમને અંતરાય ન થાય ત્યાં તમે નિવાસ કરો. આમ કહીને રામાનુજાચાર્ય અંતર્ધાન થઈ ગયા. (૫૬) પછી સ્વપ્નમાંથી જાગ્રત થયા ત્યારે પોતાના શરીરને શંખચક્રાદિ ચિહ્નોથી અંકિત અને ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલકોથી શોભાયમાન જોતા હતા. પ્રસન્ન ચિત્તવાળા રામાનંદ મુનિ સ્વપ્નમાં થયેલા અનુભવને સત્ય જ જાણતા હતા. (૫૭) હે રાજન્ ! પોતાના ધર્મમાં રહેલા તે મુનિ પ્રેમથી ભજન કરતાં થોડા જ સમયમાં તેઓએ તેજોમય અક્ષરધામમાં રહેલા લક્ષ્મીનારાયણનાં પોતાના હૃદયમાં દર્શન કર્યાં (૫૮)

पूर्णकामस्ततो भूमौ तीर्थानि विचचार सः । तत्र तत्र प्रपन्नेभ्यो दीक्षां प्रायाच्च वैष्णवीम् ॥५९॥
दीक्षितास्तेन ये येऽत्र जनास्ते ते तु भूमिप । स्वधर्माश्च निर्दम्भा दृढभक्तियुजोऽभवन् ॥६०॥
साक्षाद्भगवतो वीक्षां प्रापद्यन्ताचिरेण च । ततस्ते तत्र तत्र माहात्म्यं बहुधोचिरे ॥६१॥

तुष्टस्य साक्षाद्यतिभूमिपस्य सोऽनुग्रहेणाथ हरेः प्रसादात् ।
आसीच्च निर्दम्भसधर्मभक्त्या भृशन् हि राजन् प्रथितः पृथिव्याम् ॥६२॥

इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम प्रकरणे
श्रीरामानन्दस्वामिजन्मादिचरित्र निरूपणनामा चतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥

પછી પૂર્ણ મનોરથવાળા તે રામાનંદમુનિ પૃથ્વી ઉપર તીર્થોમાં વિચરતા હતા. અને તીર્થોમાં પોતાને શરણે આવેલા મુમુક્ષુઓને વૈષ્ણવી દીક્ષા આપતા હતા. (૫૯) હે રાજન્ ! પૃથ્વીમાં તેમણે દીક્ષા આપેલા તે જનો પોતાના ધર્મમાં રહેલા, દંભેરહિત ભગવાનની દઢ ભક્તિવાળા થઈ ગયા. (૬૦) તેમના આશ્રિત જનો થોડા સમયમાં સાક્ષાત્ ભગવાનના દર્શન પામતા હતા. પછી તેઓ તે તે સ્થાનોમાં રામાનંદમુનિનો મહિમા ઘણા પ્રકારે કહેવા લાગ્યા. (૬૧) હે રાજન્ ! તે રામાનંદમુનિ, પ્રસન્ન થયેલા સાક્ષાત્ યતિરાજ (રામાનુજાચાર્ય)ના અનુગ્રહથી, શ્રીહરિની પ્રસન્નતાથી, દંભરહિત સ્વધર્મયુક્ત ભક્તિથી પૃથ્વી ઉપર અતિશય ખ્યાતિને પામ્યા. (૬૨)

ઇતિશ્રી સત્સંગિજિવનમાં નારાયણચરિત્રમાં ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રથમ પ્રકરણમાં
શ્રીરામાનંદસ્વામી જન્માદિચરિત્ર નિરૂપણ નામે ચૌદમો અધ્યાય થયો ॥૧૪॥

अथ पंचदशोऽध्यायः ।

सुव्रत उवाच ।

प्रतिष्ठां महतान तस्य वीक्ष्यान्ये वैष्णवा जनाः । न सेहिरे मत्सरिणो दाम्भिका विषयैषिणः ॥१॥
यथा यथाऽपमानः स्याल्लोके तस्य तथा तथा । रामानंदमुनेर्भूप विदधुश्च व्यधापयन् ॥२॥
प्रतापातिशयं तस्य तथाप्यक्षीणमेव ते । दृष्ट्वा चक्रुः शास्त्रवादांस्तत्र प्रापुः पराजयम् ॥३॥
ततोऽतिक्रोधमापन्नास्ताडनं भर्त्सनादि च । चक्रुस्ते स तु तत्सेहे बुद्ध्याऽऽवन्त्यकदर्यवत् ॥४॥
केचिन्नग्नाश्च जटिला अयश्चिपिटपाणयः । तस्योर्ध्वपुण्ड्राण्यमृज्याऽत्रोटयंस्तुलसी स्रजम् ॥५॥
बभञ्जुर्वासुदेवस्य सिंहासनमपि क्रुधा । अहरन्प्रतिमा केचिन्नित्यार्च्यां तस्य चोद्धताः ॥६॥
इत्थं स दुर्जनकृतमुपद्रवमकारणम् । प्रारब्ध-प्राप्तं मन्वानोलक्ष्यलिङ्गोऽचरद्भुवि ॥७॥
त्यक्त्वा रामानुजाचार्यवर्त्म सोपद्रवं बहिः । भजन्नारायणंचिते वृंदावनमुपाययौ ॥८॥
प्रत्यहं यमुनायां स स्नात्वा कृत्वा च नैत्यकम् । मंदिरेषु समग्रेषु चक्रे श्रीकृष्णदर्शनम् ॥९॥

અધ્યાય-૧૫

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે રાજન્ ! રામાનંદમુનિની ખૂબ પ્રતિષ્ઠા જોઈને દ્વેષબુદ્ધિવાળા, દંભી અને વિષયાસક્ત એવા અન્ય વૈષ્ણવો સહન કરી શકતા ન હતા. (૧) હે રાજન્ ! લોકમાં તે રામાનંદ મુનિનું જે જે રીતે અપમાન થાય તે તે રીતે તેઓ કરવા કરાવવા લાગ્યા. (૨) આમ છતાં મુનિનો પ્રતાપ ઓછો નહિ થયેલો જોઈને તેમની સાથે શાસ્ત્રાર્થો કરવા લાગ્યા પરંતુ તે વિવાદોમાં પરાભવ પામ્યા. (૩) પછી અત્યંત ક્રોધિત થયેલા તે અસુરો તે મુનિને તાડન, તિરસ્કાર વગેરે કરવા લાગ્યા. તે રામાનંદમુનિ વિવેકબુદ્ધિથી અવન્તીનગરીના કંદર્ય બ્રાહ્મણની જેમ સહન કરવા લાગ્યા. (૪) કેટલાક વસ્ત્ર વગરના નાગા, જટાવાળા અને હાથમાં લોખંડના ચપિયાવાળા કેટલાક અસુરો તે રામાનંદમુનિના ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલકો ભૂંસી નાખતા હતા તથા તુલસીની માળા પણ તોડી નાખતા હતા. (૫) કેટલાક મદોન્મત્ત અસુરો ક્રોધથી મુનિના વાસુદેવ ભગવાનની પ્રતિમાનું સિંહાસન પણ ભાંગી નાખતા હતા અને કેટલાંક તો તેમની નિત્યપૂજનની પ્રતિમા પણ હરી લેતા હતા. (૬) આ પ્રમાણે અસુરો દ્વારા વિનાકારણ ઉપદ્રવને પ્રારબ્ધથી થયેલો માની રામાનંદમુનિ પૃથ્વી ઉપર અદશ્ય વૈષ્ણવ ચિહ્નવાળા વિચરવા લાગ્યા. (૭) ઉપદ્રવે સહિત રામાનંદમુનિએ બહારથી રામાનુજાચાર્યનાં ચિહ્નોનો ત્યાગ કરી ચિત્તમાં નારાયણને ભજતા વૃંદાવનમાં આવ્યા. (૮) તે રામાનંદમુનિ પ્રતિદિન યમુનાનદીમાં સ્નાન કરી, નિત્યકર્મ કરી સમગ્ર મંદિરોમાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનાં દર્શન કરતા હતા. (૯)

अपराह्णे च शुश्राव श्रीमद्भागवतं नृप । वाच्यमानं तत्र तत्र पुराणं वैष्णवैर्द्विजैः ॥१०॥
एवंकृतवतस्तस्याऽलक्ष्यलिङ्गस्य सन्मतेः । श्रीकृष्णेभक्तिरभवद्दध्यौ तं ह्यनुवासरम् ॥११॥
तस्मै प्रसन्नो भगवान्समाधौ स्वस्यदर्शनम् । ददौ शसेश्वरीकान्तो वृंदावनविहारकृत् ॥१२॥
एकाग्रेणैव मनसा तस्मै स्वं जपते नृप! । आदौ सदर्शयामासब्रह्मंज्योतिरनंतकम् ।१३॥
श्रीराधासहितं तत्र श्वस्यात्मानं मनोहरम् । मुरलीं वादयन्तं च द्विभुजं श्यामसुन्दरम् ॥१४॥
नटवर्यसमाकल्पं नानाभूषणभूषितम् । किरीटिनं वैजयन्तीं बिभुतं मालिकां गले ॥१५॥
ततः स परमानन्दं प्रापात्मानं च भूपते । पूर्वतः संप्रतिस्वीयं पूर्ण काममन्यत ॥१६॥
एवं यदा यदाऽध्यायत्तं ददर्श तदा तदा । अर्चायां स्फुरितं तं हि पूजाकालेप्यवैक्षत ॥१७॥
पूजोपहारान्प्रत्यक्षं स ददावनुवासरम् । प्रीत्या भगवते तस्मै परामापाथनिर्वृतिम् ॥१८॥
साक्षात्कृष्णेक्षणानन्दो निराधिश्च स वर्णिराट् । तदिच्छया स्वमशासीत्तदेकांतिकमुद्धवम् ॥१९॥

હે રાજન્ ! બપોરે પછી તે તે મંદિરોમાં વંચાતી શ્રીમદ્ ભાગવત પુરાણની કથા સાંભળતા હતા. (૧૦) આ પ્રમાણે કરતા, શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિવાળા, અદૃશ્ય ચિહ્નવાળા તે રામાનંદ મુનિને શ્રીકૃષ્ણમાં ભક્તિ ઉદય થતી હતી તેથી પ્રતિદિન તે શ્રીકૃષ્ણનું જ ધ્યાન કરવા લાગ્યા. (૧૧) રાસેશ્વરી રાધિકાના પતિ અને વૃંદાવનમાં વિહાર કરનારા શ્રીકૃષ્ણે રામાનંદમુનિ ઉપર પ્રસન્ન થઈ સમાધિમાં પોતાનાં દર્શન આપ્યાં. (૧૨) હે રાજન્ ! તે શ્રીકૃષ્ણમાં એકાગ્રચિત્તવાયા થઈ તેમનો જપ કરતા એવા તે રામાનંદમુનિને દેશકાળના માપે રહિત બ્રહ્મજ્યોતિનું દર્શન કરાવતા હતા. (૧૩) તે બ્રહ્મતેજમાં લક્ષ્મી અને રાધિકાએ સહિત સ્વરૂપનું દર્શન કરાવતા હતા. મનોહર આકૃતિવાળા, મુરલી વગાડતા, બે હસ્તવાળા, ઘનશ્યામમૂર્તિવાળા, શ્રેષ્ઠ નટ સમાન વેશવાળા, અનેક પ્રકારના અલંકારોને ધારણ કરેલા, મુગટધારી, ગળામાં વૈજયંતીમાળાને ધારણ કરતા એવા તે પ્રભુ હતા. (૧૪) હે રાજન્ ! રામાનંદમુનિ (શ્રીકૃષ્ણના દર્શનથી) સર્વોત્કૃષ્ઠ આનંદને પામ્યા. અને પહેલાં (નારાયણના દર્શનથી)ની જેમ હાલમાં (રાધાકૃષ્ણના દર્શનથી) પોતાને પૂર્ણકામ માનવા લાગ્યા. (૧૬) તે રામાનંદમુનિ જ્યારે જ્યારે શ્રીકૃષ્ણનું ધ્યાન ધરતા હતા ત્યારે ત્યારે દર્શન થતાં હતાં. દરરોજ પૂજા સમયે પ્રતિમામાં પણ સ્ફુરાયમાન તે શ્રીકૃષ્ણને જ જોતા હતા. (૧૭) રામાનંદમુનિ પ્રતિદિન અર્ચામૂર્તિમાં સ્ફુરાયમાન શ્રીકૃષ્ણને પૂજાના ઉપહારો અત્યંત પ્રીતિપૂર્વક પ્રત્યક્ષની પેઠે અર્પણ કરતા હતા. તેથી તે પરમ સુખને પામતા હતા. (૧૮) પછી સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણના દર્શનથી આનંદવાળા માનસિક દુઃખથી રહિત તે વર્ણિરાજ શ્રી રામાનંદ મુનિએ તે ભગવાનની ઇચ્છાથી પોતાને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના એકાંતિક રહસ્યને જાણનારા ઉદ્ધવ રૂપે જાણ્યા. (૧૯)

दुर्जनोपद्रवं तं च दुर्वासः शापसम्भवम् । विवेदाऽथ मुदा भेजे श्रीकृष्णं स्वेष्टदेवताम् ॥२०॥
ततो हिताय जीवानां कृष्णेन स्थापनं भुवि । कृतं स्वस्येति संस्मृत्य तदेव स समाचरत् ॥२१॥
सच्छास्त्रभगवद्वाक्यसारमादाय तत्वतः । नवीनं सम्प्रदायं स्वं बबन्ध नृप निर्भयम् ॥२२॥
स्ववर्णाश्रमधर्मेण युक्ता श्रीराधिकापतेः । भक्तिः कार्या दृढेत्येतल्लक्षणं ह्युद्धवाध्वनः ॥२३॥
जीवेशमायारूपाणां निर्णयं प्रायशः स तु । रामानुजाचार्यकृतग्रन्थयोक्तं प्रत्यपादयत् ॥२४॥
मुमुक्षूञ्छरणापन्नांस्तदेवोपदिशन्स्वयम् । प्राक् स्वानुभूते तत्स्थाने प्रीत्येकं मासमावसत् ॥२५॥
नरनारायणंचर्षीन्भुविपि नृत्वेमुपागतान् । इष्टुमैछत्ततो राजंस्तीर्थयात्रामिषेण सः ॥२६॥
सतैर्थिकोचर्णिवरो मुमुक्षून् श्रीकृष्णभक्तिं गमयन्स धर्माम् । प्राप्तः प्रयागंनृपतीर्थ-राजं वेदांगवेदांत पुराण वेता ॥

इति श्री सत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम प्रकरणे
उद्धवसंप्रदायप्रवृत्तिनिरूपणनामा पञ्चदशोऽध्यायः ॥१५॥

અને દુર્જનકૃત ઉપદ્રવને દુર્વાસાના શાપથી થયેલો જાણતા હતા. પછી પોતાના ઇષ્ટદેવ શ્રીકૃષ્ણની જ હર્ષપૂર્વક સેવા કરતા હતા. (૨૦) પછી (જ્ઞાનોપદેશ વડે) જીવોના હિત માટે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પૃથ્વી ઉપર પોતાનું સ્થાપન કર્યું છે. એવું ચિંતવન કરીને સર્વ જીવોનું હિત જ સારી રીતે આચરવા લાગ્યા. (૨૧) હે નૃપ ! તે મુનિ તત્ત્વપૂર્વક વેદ વગેરે સત્શાસ્ત્રોમાંથી ભગવદ્ વાક્યોનો સાર ગ્રહણ કરી નિર્ભય એવો પોતાનો નવીન સંપ્રદાય પ્રવર્તાવતા હતા. (૨૨) પોતપોતાના વર્ણાશ્રમધર્મ સહિત શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની દઢ ભક્તિ કરવી એ જ ઉદ્ધવ સંપ્રદાયનું લક્ષણ છે એમ જાણવું. (૨૩) તે મુનિ જીવ, ઈશ્વર અને માયાના સ્વરૂપનો નિર્ણય તો ઘણું કરીને શ્રી રામાનુજાચાર્યે કરેલા શ્રીભાષ્યાદિક ગ્રંથોમાં કહેલો છે તે પ્રમાણે જ પ્રતિપાદન કરતા હતા. (૨૪) રામાનંદ મુનિએ પોતાને શરણે આવેલા મુમુક્ષુઓને ઉપદેશ આપીને પહેલાના પોતાના અનુભવવાળા પ્રસિદ્ધ વૃંદાવનમાં એક માસ પર્યંત નિવાસ કર્યો. (૨૫) હે રાજન્ ! અંગસહિત વેદો, ઉપનિષદો અને પુરાણોના જાણકાર વર્ણિરાજ તે (રામાનંદ) મુનિ મુમુક્ષુઓને ધર્મે સહિત શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિનો ઉપદેશ આપતા તીર્થરાજ પ્રયાગક્ષેત્રમાં આવ્યા. (૨૬)

ઇતિશ્રી સત્સંગિજીવનમાં નારાયણચરિત્રમાં ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રથમ પ્રકરણમાં
ઉદ્ધવસંપ્રદાય પ્રવૃત્તિનિરૂપણ નામે પંદરમો અધ્યાય થયો ॥૧૫॥

॥ अथ षोडशोऽध्यायः ॥

सुव्रत उवाच ।

रामानंदमुनेः पृष्टमुक्तं जात्यादि तन्मया । अस्थाद्धजंस्तमेवासौ धर्मस्तत्रान्वहं च ते ॥१॥

पादसंवाहनं कुर्वंस्तस्याऽसावेकदा निशि । स्वप्ने ददर्श श्रीकृष्णं तेजोमण्डलमध्यगम् ॥२॥

तद्दृष्ट्वा परमाश्चर्यं प्रसादं तस्य तम्मुनेः । अवेत्ततस्तमेवैकं सद्गुरुं निश्चिकाय सः ॥३॥

सर्वभावेन शरणं तमेव प्रतिपद्य सः । तस्माद्भागवतीं दीक्षां सभार्य स्म जिघृक्षति ॥४॥

अष्टाक्षरौ कृष्णमंत्रौ तस्मै सोऽपि मुमुक्षवे । उपादिशन्मुनिर्दत्वा तुलसीकाष्ठजे स्रजौ ॥५॥

श्रीकृष्णेति त्वमादिश्च गतिर्मद्वयमन्ततः । मनुराद्य इति प्रोक्तो वैष्णवत्वविधायकः ॥६॥

ब्रह्माहमादि च पदं दान्तं कृष्णेति तत्परम् । सोऽस्मीयुक्तो द्वितीयोऽपि मनुरिष्टफलप्रदः ॥७॥

आद्यः शरणमंत्रोऽत्र सामान्य इति कीर्तितः । द्वितीयस्तु महामंत्रो विशेष इति विद्धि भोः ॥८॥

ततस्तस्मै स सद्धर्मान् पालनीयान्मुमुक्षुभिः । उपादिदेश यैर्युक्तः पूज्योऽत्र स्यात् परत्र च ॥९॥

અધ્યાય-૧૬

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે રાજન્ ! રામાનંદમુનિનું જાતિ, કુળ, દીક્ષા વગેરે તમે મને જે જે પૂછ્યું તે બધું જ મેં તમને કહ્યું. હવે તે ધર્મદેવ ત્યાં (પ્રયાગરાજમાં) કેટલાક દિવસ પર્યંત નિવાસ કરતા હતા. (૧) ત્યાં એકવાર રાત્રિમાં (ધર્મદેવને તે રામાનંદમુનિની પગચંપી કરતાં કરતાં (નિદ્રાધીન થતાં) સ્વપ્નાવસ્થામાં તેજ- સમૂહના મધ્યમાં રહેલા શ્રીકૃષ્ણનાં દર્શન થયાં. (૨) (શ્રીકૃષ્ણના દર્શનરૂપ) પરમ આશ્ચર્ય જોઈને, તેમાં કારણભૂત રામાનંદમુનિની જ પ્રસન્નતા જાણીને તેથી જ ધર્મે તેમને જ એક મુખ્ય સદ્ગુરુ જાણ્યા. (૩) તેથી પત્નીએ સહિત ધર્મદેવ સર્વ પ્રકારના ભાવથી રામાનંદ મુનિના જ શરણને પામી તેમના દ્વારા ભાગવતી દીક્ષા ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા કરી. (૪) રામાનંદમુનિએ પણ મુમુક્ષુ ધર્મદેવને તુલસીના કાષ્ટની કંઠી કંઠમાં ધારણ કરાવી અને આઠ આઠ અક્ષરોવાળા બે શ્રીકૃષ્ણના મંત્રોનો ઉપદેશ આપ્યો. (૫) પ્રથમ 'શ્રીકૃષ્ણ' પદ છે પછી 'ત્વમ્' પદ અને 'ગતિ' પદ છે અને અંતમાં બે મકાર 'મમ' છે. શ્રીકૃષ્ણ ત્વં ગતિર્મમ' આવો આદિ મંત્ર વૈષ્ણવપણાને પમાડનારો છે. (૬) 'બ્રહ્માહં' એ આદિ જેમાં છે. પછી જેને અંતે 'દા' છે એવું કૃષ્ણ પદ છે. પછી 'સોઽસ્મિ' પદ છે. 'ब्रह्माहं कृष्णदासोऽस्मि' એ બીજો મંત્ર મનવાંછિત ફળ આપનારો છે. (૭) પહેલો શરણમંત્ર સામાન્ય મંત્ર તરીકે જાણીતો છે. બીજો મંત્ર મહામંત્ર (મહાદીક્ષાના અધિકાર વાળાને યોગ્ય) હોવાથી વિશેષ છે. આ પ્રમાણે હે રાજન્ ! તમે જાણો. (૮)

संप्रदायेऽस्मदीयेऽस्मिन्संस्थिता ये तु पूरुषाः । भवेयुश्च स्त्रियस्तेषां नियमाञ्च्छृणु वच्मि ते ॥१०॥

देवतापितृयागार्थमपि कस्यापि देहिनः । क्वापि हिंसा न कर्तव्या दीक्षां कार्ष्णीमुपाश्रितैः ॥११॥

स्त्र्यादिप्राप्त्यै मनुष्योऽपि न हंतव्यस्तु कश्चन । आत्मघातस्तु तीर्थेऽपि ब्रह्मन्कार्यो न केनचित् ॥१२॥

भक्षणीयं न वै मांसं यज्ञशिष्टमपि क्वचित् । एकादशविधं मद्यं सुरा च त्रिविधा द्विज ।
आपद्यपि न वै पेया नाद्यं तत्स्पृष्टमौषधम् ॥१३॥

परस्त्रीगमनं पुंसा स्त्रिया दानं च न क्वचित् । जारसङ्गस्तथा नार्या न कार्योऽपि महापदि ॥१४॥

गृहीतरे ह्याश्रमिणो ये स्युस्तैस्त्वष्टधा द्विज । सङ्गस्त्रिया न कर्तव्यो मर्यादैषा सनातनी ॥१५॥

पुंसाऽपि विधवास्पर्शः पुनः स्पर्शस्तथा तया । बुद्ध्या न कार्यः स्पर्शश्च त्यागिनः सधवस्त्रिया ॥१६॥

धर्मार्थमपि विपेन्द्र न कार्यं स्तेनकर्म च । भिन्नमार्गीयपुंवक्त्राच्छ्रव्या कृष्णकथा न च ॥१७॥

अभोज्यान्नेन यत्पक्वं स्पृष्टमन्नं तदंबु च । हरेः प्रासादिकमपि भोज्यं पेयं कदाऽपि नो ॥१८॥

પછી રામાનંદમુનિએ 'ધર્મદેવને મુમુક્ષુઓએ પાલન કરવા યોગ્ય, ભાગવતધર્મોનો ઉપદેશ આપ્યો. જે સધર્મોથી યુક્ત માણસ આ લોકમાં અને પરલોકમાં પૂજાય છે. (૯) હે ધર્મ ! આપણા સંપ્રદાયમાં રહેલા પુરુષો અને સ્ત્રીઓ હોય તેઓએ નિયમપૂર્વક પાલન કરવા યોગ્ય ધર્મો હું કહું છું તે તમે સાંભળો. (૧૦) શ્રીકૃષ્ણ સંબંધી દીક્ષા પામેલા સ્ત્રી-પુરુષોએ દેવતા અને પિતૃયાગને માટે કોઈપણ દેહધારીની ક્યારેય પણ હિંસા ન કરવી. (૧૧) સ્ત્રી વગેરેની પ્રાપ્તિ માટે મનુષ્યનો વધ ક્યારેય પણ ન કરવો. હે વિપ્ર ! આત્મઘાત તો તીર્થમાં પણ ક્યારેય ન કરવો. (૧૨) હે વિપ્ર ! અગિયાર પ્રકારનું મદ્ય અને ત્રણ પ્રકારની સુરા આપત્કાળમાં પણ ક્યારેય પીવી નહિ. મદ્યથી મિશ્રિત ઔષધ પણ ન પીવું. (૧૩) પરદારાગમન અને સ્ત્રીઓનું દાન પુરુષોએ ક્યારેય પણ ન કરવું. તેવી રીતે સ્ત્રીઓએ જારપુરુષનો સંગ ન કરવો કારણ કે તે મહાપાતક છે. (૧૪) હે દ્વિજ ! ગૃહસ્થાશ્રમથી બીજા બ્રહ્મચારી આદિ આશ્રમીઓએ આઠ પ્રકારે સ્ત્રીમાત્રનો પ્રસંગ કરવો નહિ. આ મર્યાદા સનાતની (અનાદિસિદ્ધ) છે. (૧૫) (ગૃહસ્થાશ્રમી) પુરુષોએ વિધવા સ્ત્રીનો સ્પર્શ બુદ્ધિપૂર્વક ન કરવો. વિધવા સ્ત્રીએ પુરુષ માત્રનો સ્પર્શ બુદ્ધિપૂર્વક ન કરવો. તથા સધવા સ્ત્રીએ ત્યાગી પુરુષનો સ્પર્શ બુદ્ધિપૂર્વક ન કરવો. (૧૬) હે વિપ્રેન્દ્ર ! ધર્મ કાર્યને માટે પણ ચોરીનું કર્મ ન કરવું. (ઉદ્ધવ સંપ્રદાય સિવાય) અન્ય માર્ગને અનુસરનાર પુરુષના મુખ થકી કૃષ્ણકથા પણ ન સાંભળવી. (૧૭) જેનું અડેલું ભોજન પોતાને ખપતું ન હોય તેના હાથનું રાંધેલું કે સ્પર્શ કરેલું અન્ન અને જળ શ્રીહરિની પ્રસાદી હોય તો પણ ક્યારેય ખાવું-પીવું નહિ. (૧૮)

अभिशापश्च नारोप्योऽन्यस्मिन्स्वस्यापि वृत्तये । पापात्मनो न कर्तव्यः सङ्गो व्यसनिनां तथा ॥१९॥
तपस्वी क्रोधयुक्तो यः कृष्णभक्तश्च कामवान् । स्वधर्मस्थो योऽन्यधर्मी त्यागी लोभयुतश्च यः ॥२०॥
योगुरुः शिष्यवर्गं स्वं यथाशास्त्रं न वतयेत् । यश्च ज्ञानी स्वयं भूत्वा भिन्द्याद्युक्त्याऽऽकृतिं हरेः ॥२१॥
षण्णां तेषामपि ब्रह्मन् सङ्गः सन्मतिखण्डनः । असत्सङ्ग इव त्याज्यः स्वक्षेमाय मुमुक्षभिः ॥२२॥
देवतानां च तीर्थानां वेदानां च गवामपि । ब्राह्मणानांच साधूनां निन्दा कार्या न धर्मिणाम् ॥२३॥
यत्र श्रीकृष्णदेवस्य स्यात्साकारत्वखण्डनम् । तच्छास्त्रं नैव मन्तव्यं न श्रोतव्यं च कर्हिचित् ॥२४॥
आयुधं च विषं जालं पक्षिमत्स्यादिबन्धकृत् । कस्मैचिदपि नो देयं हिंसामूलं यतोऽस्ति तत् ॥२५॥
ब्राह्मणेनाश्रमवता धार्यं नैवायुधं क्वचित् । जीवहिंसाकरं वस्तुत तच्च क्वापि न किंचन ॥२६॥
प्रातः स्नात्वा ह्यूर्ध्वपुंड्रं कर्तव्यं प्रतिवासरम् । कृष्णप्रसादिगन्धेन तद्गोपीचन्दनेन वा ॥२७॥
पुंड्रद्रव्येण तन्मध्ये पुंसा वर्तुलचन्द्रकः । राधालक्ष्मीप्रसादेन कर्तव्यः कुङ्कुमेन वा ॥२८॥
कृष्णपूजावशिष्टेन चन्दनेन सुवासिनी । नारी तु कुर्याद्धृदये चन्द्रकं प्रतिवासरम् ॥२९॥

પોતાની જીવિકાવૃત્તિ માટે પણ અન્યની ઉપર મિથ્યા અપવાદ આરોપણ કરવો નહિ. પાપાત્માઓનો તથા વ્યસનીઓના સંગ કરવો નહિ. (૧૯) હે બ્રહ્મ ! જે તપસ્વી હોવા છતાં ક્રોધી હોય; જે કૃષ્ણભક્ત કામી હોય, જે ધર્મમાં રહેવા છતાં અન્ય ધર્મી હોય, જે ત્યાગી લોભી હોય; જે ગુરુ પોતાના શિષ્યવર્ગને શાસ્ત્ર પ્રમાણે વર્તાવે નહિ; અને જે જ્ઞાની થઈ પરમાત્માના આકારનું યુક્તિપૂર્વક ખંડન કરતા હોય; આ છ પ્રકારના માણસોનો સંગ સન્મતિનો નાશ કરનાર છે. મુમુક્ષુઓએ પોતાના કલ્યાણને માટે અસત્પુરુષની માફક તેમનો ત્યાગ કરવો. (૨૦-૨૧-૨૨) દેવો, તીર્થો, વેદો, ગાયો, બ્રાહ્મણો, સાધુઓ અને સ્વધર્મનિષ્ઠ તેમની નિંદા ક્યારેય પણ ન કરવી. (૨૩) અને જે શાસ્ત્રમાં શ્રીકૃષ્ણદેવના સાકારપણાનું ખંડન કર્યું હોય તેવું શાસ્ત્ર ક્યારેય માનવું નહિ અને સાંભળવું નહિ. (૨૪) આયુધ, ઝેર, પક્ષી અને માછલાં પકડવાની જાળ આ બધું કોઈને ક્યારેય પણ આપવું નહિ કારણ કે આ દાન હિંસામૂલક છે. (૨૫) બ્રહ્મચર્યાદિ આશ્રમવાળા બ્રાહ્મણે ક્યારેય પણ આયુધ ધારણ કરવાં નહિ. જીવહિંસાકારક વસ્તુ હોય તે પણ ક્યારેય પોતાની પાસે ન રાખવી. (૨૬) પ્રતિદિન સવારે સ્નાન કરી ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલક ધારણ કરવું. તે તિલક શ્રીકૃષ્ણની પ્રસાદિભૂત ચંદનથી અથવા ગોપીચંદનથી કરવું. (૨૭) પુરુષ ઊર્ધ્વપુંડ્રના મધ્યભાગમાં તે પ્રસાદિ ચંદન વડે અથવા રાધાલક્ષ્મીના પ્રસાદિભૂત કંકુ વડે ગોળ ચાંદલો કરવો. (૨૮) સુવાસિની સ્ત્રીએ દરરોજ શ્રીકૃષ્ણની પૂજા કરતાં બાકી રહેલા ચંદનથી હૃદયમાં ચાંદલો કરવો. (૨૯)

राधापूजनशिष्टेन काश्मीरेण च सान्वहम् । मध्यदेशे ललाटस्य कुर्याद्वर्तुलचन्द्रकम् ॥३०॥
राधाकृष्णार्चावशिष्टं कुङ्कुमं चन्दनं तथा । मिश्रीकृत्याल्पकं कुर्याद्विधवा चन्द्रकं गले ॥३१॥
यथाधिकारं सन्ध्यादि ततः कृत्वैव नैत्यकम् । राधिकाकृष्णयोरर्चा सर्वैः कार्या यथाविधिः ॥३२॥
पञ्चाध्यायी रासलीला श्रीमद्भागवतोदिता । पठनीया प्रतिदिनं राधाकृष्णंसमर्च्य च ॥३३॥
समग्राया अशक्तस्तु पाठे तस्याः स एककम् । पठेत्तदन्तिमाध्यायं तावता तस्य तत्फलम् ॥३४॥
स्वस्वशक्त्यनुसारेण तन्मन्त्रस्य जपोऽन्वहम् । नियमेनैव कर्तव्यो दिवानिशि च भक्तितः ॥३५॥
श्रीकृष्णनाममंत्रश्च अक्षरः सकलैरपि । कीर्त्यः स्मर्यः सर्वकालं दीक्षामेतां समाश्रितैः ॥३६॥
स्वकण्ठपरिवर्त्तिन्यौ तुलसीकाष्ठजे स्रजौ । यज्ञोपवीतंवन्नित्यं धार्ये सूक्ष्ममणी शुभे ॥३७॥
तुलस्यलाभे द्वे माले द्विजैश्चन्दनकाष्ठजे । धारणीये हि शूद्रैस्तु नित्यं चन्दनकाष्ठजे ॥३८॥
कृष्णाङ्घ्रिस्पर्शनं पूर्वं कारयित्वेव मालिका । सर्वापि कण्ठे सन्धार्या पुंभिः स्त्रीभिश्च सर्वदा ॥३९॥
जीवमायापरेशानां स्वरूपं ज्ञेयमादरात् । प्रीतिर्न करणीया वै श्रीकृष्णेतरवस्तुषु ॥४०॥
धमनितान् पालयद्भिः पुंभिः स्त्रीभिश्च सर्वदा । भक्त्या नवाङ्गया कृष्णो भजनीय इति स्थितिः ॥४१॥

તે સધવા સ્ત્રીઓએ પ્રતિદિન રાધાલક્ષ્મીજીના પ્રસાદીભૂત કંકુ વડે લલાટની મધ્યમાં ગોળ ચાંદલો કરવો. (૩૦) અને વિધવા સ્ત્રીએ રાધાકૃષ્ણની પૂજા કરતાં વધેલા ચંદન અને કંકુથી મિશ્રિત કંઠમાં નાનો ચાંદલો કરવો. (૩૧) પછી (ચારે વર્ણના) સર્વ જનોએ પોતપોતાના અધિકાર પ્રમાણે સંધ્યા વગેરે નિત્યકર્મ કરીને જ યથાવિધિ શ્રી રાધાકૃષ્ણની પૂજા કરવી. (૩૨) આમ, રાધાકૃષ્ણની પૂજા કરીને શ્રીમદ્ ભાગવતમાં કહેલી રાસલીલા પંચાધ્યાયીનો પાઠ કરવામાં અશક્ત હોય તે એક અંતિમ અધ્યાયનો જ પાઠ કરે તેનાથી સમગ્ર રાસલીલાના પાઠનું ફળ થાય છે. (૩૪) અને પ્રતિદિન દિવસે તથા રાત્રિએ ભગવાનના મંત્રનો જાપ પોતપોતાની શક્તિ અનુસાર નિયમપૂર્વક કરવો. (૩૫) કૃષ્ણદીક્ષા પામેલા સમગ્ર જનોએ સર્વ કાળમાં ત્રણ અક્ષરવાળા શ્રીકૃષ્ણ નામમંત્રનું કીર્તન તથા સ્મરણ કરવું. (૩૬) પોતાના ગળામાં ચારે બાજુ વીંટાઈને રહે તેવી તુલસી કાષ્ઠની બનાવેલી, સૂક્ષ્મ મણકાવાળી, કલ્યાણકારી એવી બેવડી કંઠી નિત્ય ગળામાં યજ્ઞોપવીતની માફક ધારણ કરવી. (૩૭) તુલસીની કંઠીના અભાવમાં દ્વિજાતિએ ચંદન કાષ્ઠથી બનેલી માળા ધારણ કરવી અને શુદ્ધ પણ ચંદન કાષ્ઠની માળા ધારણ કરવી. (૩૮) અને તે સ્ત્રી-પુરુષોએ પ્રથમ ભગવાનના ચરણકમળનો સ્પર્શ કરાવીને જ કંઠી સર્વદા ગળામાં ધારણ કરવી. (૩૯) જીવ, માયા અને ઈશ્વરનું સ્વરૂપ અતિ આદરપૂર્વક જાણવું અને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન સિવાયની અન્ય કોઈપણ વસ્તુમાં પ્રીતિ કરવી નહિ. (૪૦) આ ધર્મોને પાલન કરનારા સ્ત્રી-પુરુષોએ સર્વદા (શ્રવણ-કીર્તનાદિક) નવ પ્રકારની ભક્તિ વડે શ્રીકૃષ્ણનું ભજન કરવું એ રીતની મર્યાદા છે. (૪૧)

सुव्रत उवाच ।

एवं धर्मानहिंसादींस्तस्मै सर्वान्सयोषिते । उपादिश्य ततो राजन्पुनः स इदमूचिवान् ॥४२॥

धन्योऽसि द्विजवर्य त्वं श्रेयसे यतसे यतः । त्वयि सन्ति गुणा ये ते देहिनामतिदुर्लभाः ॥४३॥

मच्छिष्याणां हि सर्वेषां मान्यो मुख्यश्चसन्मते । भविता त्वं यतो ज्यैष्ठ्यं गुणैरेवास्ति नोऽऽध्वनि ॥४४॥

गृहं गत्वा सभार्यस्त्वं महामन्त्रं जपेः सदा । उपादिशेश्चाश्रितेभ्यो यथायोग्यं मनुद्वयम् ॥४५॥

त्रैवर्णिकेभ्यः पुंभ्यश्च सच्छूद्रेभ्यस्तथानघ । स्त्रीभ्यश्चोपादिशेस्त्वं हि मनुमाद्यं यथाविविध ॥४६॥

उत्तमेभ्योऽधिकारिभ्यो जपद्भ्यो मनुमादिमम् । पुरुषेभ्यो द्वितीयं तु विधिनोपादिशेर्मनुम् ॥४७॥

पुरश्चर्याऽस्य कर्तव्या विपत्तिषु यथाविधि । यतोऽस्य देवता कृष्णःस प्रभुः स्वेष्टसिद्धिदः ॥४८॥

जीवमायापरेशानां स्वरूपं बोद्धुमञ्जसा । रामानुजाचार्यकृता ग्रन्थाः पाठ्यास्त्वयादरात् ॥४९॥

नैपुण्यं लक्ष्मणार्यस्य यतो ज्ञानविनिर्णये । यथाऽस्ति न तथाऽन्येषामित्येते सम्मता मम ॥५०॥

इत्युक्त्वा संप्रदायस्य रहस्यमपि चाखिलम् । तस्मै स कथयामास स्निग्धशिष्याय तत्त्वतः ॥५१॥

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

પત્ની સહિત ધર્મદેવને તે મુનિ આ પ્રમાણે અહિંસાદિક સર્વ ધર્મોનો ઉપદેશ કરી પછી ફરીથી આ પ્રકારે કહેવા લાગ્યા. (૪૨) હે દ્વિજવર્ય ! તમે અત્યંત ધન્ય છો. કારણ કે તમે તમારા કલ્યાણ માટે પ્રયત્નશીલ છો. તમારામાં જે ગુણો વર્તે છે તે અન્ય દેહધારીઓને દુર્લભ છે. (૪૩) માટે હે સન્મતિ ધર્મદેવ ! સર્વે મારા શિષ્યોમાં તમે પૂજનીય અને મુખ્ય થશો એમ નિશ્ચય જાણો કારણ કે આપણા સંપ્રદાયમાં ઉત્તમ ગુણોથી જ મોટાપણું રહેલું છે. (૪૪) હે ધર્મ ! પત્નીએ સહિત તમે ઘેર જઈને હંમેશાં બીજો મહામંત્ર (શ્રીકૃષ્ણના અષ્ટાક્ષર મંત્ર)નો જપ કરો. પોતાના આશ્રિત મુમુક્ષુજનોને યોગ્યતા પ્રમાણે બે મંત્રોનો ઉપદેશ કરો. (૪૫) હે નિષ્પાપ ! ત્રણ વર્ણના તથા સચ્છૂદ્ર પુરુષોને પ્રથમ શરણમંત્ર વિધિપૂર્વક તમો ઉપદેશ કરો. (૪૬) અને બીજો મહામંત્ર તો જપ કરતા એવા ઉત્તમ અધિકારી પુરુષોને જ વિધિપૂર્વક ઉપદેશ કરો. (૪૭) આપત્તિ સમયે તમોએ બીજા મહામંત્રનું વિધિપૂર્વક પુરશ્ચરણ કરવું. આ મંત્રના દેવતા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન જ છે. તે પ્રભુ સમગ્ર પોતાના મનોવાંછિત ફળને આપનારા છે. (૪૮) જીવ, માયા અને ઈશ્વરના સ્વરૂપોને યથાર્થ જાણવા માટે શ્રીરામાનુજાચાર્યે કરેલા ગ્રંથો તમારે આદરપૂર્વક ભણવા. (૪૯) જ્ઞાનનો નિર્ણય કરવામાં જેવું લક્ષ્મણાર્ય (રામાનુજાચાર્ય) ની જેવી નિપુણતા છે તેવી બીજા આચાર્યોની નથી. આથી મેં તેમના ગ્રંથો માન્ય કરેલા છે. (૫૦) રામાનંદમુનિએ આ પ્રમાણે કહીને સંપ્રદાયનું સમગ્ર રહસ્ય પણ સ્નેહવાળા શિષ્ય ધર્મદેવને યથાર્થપણે કહ્યું. (૫૧)

ततस्तं स्वगृहं गन्तुमादिश्य वयमुद्धवः । द्वारावतीमनुययौ धर्मश्चापि निजालयम् ॥५२॥
सद्गुरुप्राप्तिपरमानन्दः सस्त्रीसुतो निजम् । पुरमेत्याचरद्भक्तिं श्रीकृष्णस्यस भूपते ॥५३॥
स्थूलादिदेहत्रितयात्पृथक्चैतन्यमाततम् । अखण्डमात्मनो रूपं मेने कृष्णस्य सेवकम् ॥५४॥
जीवेशकालमायानां नियंता पुरुषस्य च । कृष्ण इत्येव निश्चित्य नश्वरं जगदित्यवैत् ॥५५॥
ग्रन्थान् रामानुजाचार्यकृतान् गुर्वाज्ञया स हि । पपाठ गीताभाष्यादीन् पाठयामास चादरात् ॥५६॥
श्रीकृष्णं भजतस्तस्य धर्मनिष्ठादिभिर्गुणैः । साक्षाद्धर्मोऽयमिति तं दैवा जीवा नृपाविदन् ॥५७॥
ततस्तस्याश्रयं चक्रुस्ते स्वनिःश्रेयसाय हि । गुरुलक्षणहीनान् स्वान् हित्वैवासुरदेशिकान् ॥५८॥

हित्वा गुरूनस्वान् वृषमाश्रितानामपि प्रणष्टा गुरुधीर्नतेषु ।
यद्दंभ लब्धाधिरसोच्चितेषु साऽऽप्तास्पदाऽस्थात्किल तद्वपुष्षु ॥५९॥

इति श्री सत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम प्रकरणे
धर्मकृतरामानंदस्वामिसमाश्रयनिरूपणनामा षोडशोऽध्यायः ॥१६॥

પછી ઉદ્ધવાવતાર શ્રી રામાનંદમુનિ ધર્મદેવને પોતાને ઘેર જવાની આજ્ઞા આપીને પોતે દ્વારકા પ્રત્યે ગયા. ધર્મદેવ પણ પોતાને ઘેર ગયા. (૫૨) હે રાજન્ ! સદ્ગુરુ શ્રી રામાનંદમુનિની પ્રાપ્તિથી પરમાનંદને પામેલા તે ધર્મદેવ સ્ત્રી અને પુત્ર સાથે પોતાના ગામ-છપૈયામાં આવી શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ કરવા લાગ્યા. (૫૩) સ્થૂળ વગેરે ત્રણ દેહોથી વિલક્ષણ, અખંડ અને અભેદ્ય લક્ષણવાળા પોતાના આત્માના સ્વરૂપને શ્રીકૃષ્ણનો દાસ માનતા હતા. (૫૪) જીવ, ઈશ્વર, કાળ, માયા અને પુરુષના નિયંતા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન જ છે એવો નિશ્ચય કરી જગત નાશવંત છે એમ તેઓ જાણતા હતા. (૫૫) ગુરુની આજ્ઞાથી તે ધર્મ રામાનુજાચાર્યના કરેલા ગ્રંથોને શ્રદ્ધાપૂર્વક પાઠ કરતા (ભણતા) હતા અને બીજાને ભણાવતા હતા. (૫૬) હે રાજન્ શ્રીકૃષ્ણને ભજતા એવા તે ધર્મદેવના ધર્મનિષ્ઠાદિક ગુણો વડે ધર્મને 'આ સાક્ષાત્ ધર્મપ્રજાપતિના આવતાર જ છે' એમ દૈવી જીવો જાણતા હતા. (૫૭) પછી દૈવી જીવો ગુરુઓનાં લક્ષણોથી રહિત એવા (અસુર) ગુરુઓનો ત્યાગ કરીને ધર્મદેવનો આશ્રય કરવા લાગ્યા. (૫૮) પોતાના અસુર ગુરુઓનો ત્યાગ કરી ધર્મને આશ્રયે આવેલા દૈવીજનોને પણ અસુર ગુરુઓમાં ગુરુબુદ્ધિ નાશ પામતી ન હતી. કારણ કે દંભથી પ્રાપ્ત કરેલા વિવિધ પ્રકારના રસાસ્વાદથી સારી રીતે પુષ્ટ થયેલા અસુર ગુરુઓના શરીરોમાં પ્રાપ્ત થયેલ ગુરુતા રહેલી હતી. (શરીરની ગૌરવતારૂપ ગુરુતા રહી - પરંતુ લક્ષણરૂપ નષ્ટ થઈ.) (૫૯)

ઇતિશ્રી સત્સંગિજીવનમાં નારાયણચરિત્રમાં ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રથમ પ્રકરણમાં
શ્રીધર્મદેવે રામાનંદસ્વામીનો આશ્રય કર્યો એ નામે સોળમો અધ્યાય થયો ॥૧૬॥

॥ अथ सप्तदशोऽध्यायः ॥

सुव्रत उवाच ।

देवा इव व्यराजन्त येऽत्र धर्मेण दीक्षिताः । त्यक्तासुरक्रियाः सर्वे ते वै राजन्यसत्तम ॥१॥

वासोऽन्नधनयानाद्यैः सन्मानं तस्य ते भृशम् । चक्रुर्मुहुस्तेन धर्मः समृद्धोऽभून्नृपेन्द्रवत् ॥२॥

संस्कारान्निजपुत्रस्य मौंजीबन्धावधि स्वयम् । चकार तेषु दानादि जनविस्मयकृच्च सः ॥३॥

भूपते संपदा मत्तास्तद्दृष्ट्वा मनुजासुराः । सुरारिनृपसाहाय्यास्तं तदीयांस्तथाऽऽर्दयन् ॥४॥

धर्मस्य जीविकां राजन् धनानि शतशश्च गाः । जह्रुर्यानादि चक्रुश्च बहुधा तेऽपमानानाम् ॥५॥

दारिद्र्यदुःखमतुलं प्राप्तः शत्रुकृतं महत् । धर्म इत्यपचक्रुस्तं ज्ञातयोपि समत्सराः ॥६॥

प्रक्षीणधनधान्यादिर्हतवृत्तिपरिच्छदः । यथाकथश्चित्सेवां स बहूनां नृपसत्तम ॥७॥

प्राघूर्णिकानां कृतवान्पाचकानां स्वके गृहे । आयातानां प्रयातानां चान्येषामन्नकांषिणाम् ॥८॥

सहमानं द्विषद्दुःखं धैर्येण महता पतिम् । एकदा प्रेमवत्याह विनीता स्वमुदारधीः ॥९॥

અધ્યાય-૧૭

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે રાજન્ ! અહીં જે જનોને ધર્મદેવે (વૈષ્ણવી) દીક્ષા આપી તે બધા જનો આસુરી ક્રિયાઓનો ત્યાગ કરી દેવતાઓની પેઠે શોભવા લાગ્યા. (૧) ધર્મના શિષ્યો વસ્ત્ર, અન્ન, ધન, વાહન વગેરેથી ધર્મનું અતિશય સન્માન કરવા લાગ્યા. તેથી ધર્મ જે તે મહારાજાની જેમ સમૃદ્ધિવાળા થયા. (૨) પછી તે ધર્મદેવ પોતાના પુત્રના ઉપનયન સુધીના સંસ્કારોને પોતે જ કરતા હતા અને તે સંસ્કાર કર્મમાં લોકોને આશ્ચર્ય પમાડનારો દાન વગેરે વિધિ કરતા હતા. (૩) હે રાજન્ ! આસુરી સંપત્તિથી મદોન્મત્ત મનુષ્યભાવને પામેલા અસુરો ધર્મની સમૃદ્ધિ જોઈને દેવોના શત્રુ અસુરો રાજાઓની સહાયતાથી ધર્મદેવ અને તેમના શિષ્યોને પીડવા લાગ્યા. (૪) હે રાજન્ ! તે અસુરો ધર્મની જીવિકા-ધન, સોએ સો ગાયો, વાહનો વગેરે હરી જવા લાગ્યા અને તેમનું બહુ પ્રકારે અપમાન કરવા લાગ્યા. (૫) ધર્મદેવ શત્રુઓએ પમાડેલા અનુપમ મહાદરિદ્રતાથી પીડા પામેલા માટે મત્સરવાળા જ્ઞાતિજનો પણ ધર્મદેવનું અપમાન કરવા લાગ્યા. (૬) હે નૃપસત્તમ ! ધન-ધાન્યાદિ નાશ પામી ગયાં છે અને જીવિકા હરાઈ ગઈ છે તોપણ તે ધર્મદેવ પોતાના ઘર પ્રત્યે આવતા-જતા અભ્યાગતોની અને અન્નભિક્ષુકોની જે તે પ્રકારે કષ્ટ વેઠીને પણ સેવા કરતા હતા. (૭-૮) ખૂબ ધૈર્યથી શત્રુઓએ કરેલા ઉપદ્રવને સહન કરતા પોતાના પતિ ધર્મદેવને એક સમયે વિનયશીલ અને મહાબુદ્ધિશાળી પ્રેમવતી કહેવા લાગ્યાં. (૯)

अहो दैवगतिः स्वामिंस्तवापीदृग्दशा यतः । अपकारिण्यपि क्वापि ह्यपकारमकुर्वतः ॥१०॥
उपद्रवो महान् जातः शात्रवो निर्निमित्तकः । जीविकापि हता यत्र सह सर्वैः परिच्छदैः ॥११॥
आयान्त्यन्नार्थिनो भूयो वर्तते‌ऽन्नं त्वशेषकम् । वयं क्षुधं विषोढारो वदिष्यामोतिथींस्तु किम् ॥१२॥
द्वितीये वा तृतीयेऽह्नि मिलत्यावामुताशनम् । अन्नं क्वचित्फलं क्वापि कन्दः शाकं तु कुत्रचित् ॥१३॥
त्वया धैर्येण तत्सर्वं सह्यते पुरुषेण हि । अधीरायाः स्त्रिया मे तु भृशमुद्विजतेऽन्तरम् ॥१४॥
बिभेमि नाथ दारिद्र्यात्सतीधर्मविरोधिनः । यत्सत्त्वेऽन्नादिकामा स्त्री धर्मभ्रष्टा विनश्यति ॥१५॥
अनेकशास्त्रनिष्णातः सर्वज्ञो वर्तते भवान् । अत एतत्कष्टमुक्त्यै साधनं किञ्चिदुह्यताम् ॥१६॥
विपत्कालेऽतिमहि प्राप्तेऽप्यस्मिन्यथा पुरा । स्थितिः स्वस्थतया स्वामिंस्तवाश्चर्यावहास्ति नः ॥१७॥
इति पत्न्या मृदु प्रोक्तः स धर्मः सर्ववित्प्रभुः । प्रीणयंस्तामुवाचेदं क्लिश्यन्तीं बहुधाऽऽपदा ॥१८॥
कल्याणि श्रृणु मद्वाक्यं यद्ब्रुवे शास्त्रसम्मतम् । धैर्येण तीर्यते नूनमापदब्धिर्मनीषिभिः ॥१९॥

''અહો ! દૈવગતિ વિચિત્ર છે. હે સ્વામિન્ ! અપકાર કરનારના ઉપર ક્યારેય પણ અપકાર નહિ કરનારા એવા તમારી પણ આવી દુઃખમય અવસ્થા છે. (૧૦) શત્રુઓએ કરેલો કોઈપણ પ્રકારના કારણ વગર મોટો ઉપદ્રવ થયો છે જે ઉપદ્રવથી સમગ્ર ઘરનાં ઉપકરણો સાથે જીવિકા વૃત્તિ પણ હરાઈ ગયેલી છે. (૧૧) અન્નાર્થીઓ તો અવારનવાર ઘણા આવે છે અને અન્ન તો ઘરમાં બિલકુલ નથી. આપણે તો ભૂખ સહન કરી લઈશું પરંતુ ઘેર આવતા અતિથિઓને શું કહીશું ? (૧૨) આપણને તો બીજા કે ત્રીજા દિવસે ભોજન મળે છે. તે પણ ક્યારેક અન્ન મળે છે, ક્યારેક ફળ મળે છે, ક્યારેક કંદ મળે છે તો ક્યારેક શાક મળે છે. (૧૩) તેથી પુરુષ એવા તમારાથી તો ધૈર્યથી આ બધું દુઃખ સહન કરી લેવાય છે પરંતુ ધૈર્ય રહિત અને અબળા એવી મારો અંતરાત્મા ખૂબ જ ઉદ્વેગ પામે છે. (૧૪) હે નાથ ! સતીધર્મ વિરોધી દરિદ્રતાથી હું ભય પામું છું કેમકે દરિદ્રપણામાં અન્નાદિની કામનાવાળી સ્ત્રી (પતિવ્રતા) ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય છે. (૧૫) હે સ્વામિન્ ! આપ તો અનેક શાસ્ત્રમાં પારંગત છો. તેથી સર્વ ઉપાયોને જાણનારા છો. આથી આ કષ્ટની નિવૃત્તિ માટે કંઈક સાધન કરવું હોય તે વિચારો. (૧૬) હે સ્વામિન્ ! આવડી મોટી આપત્તિ સમયે કષ્ટ પ્રાપ્તિ થતાં પણ અગાઉની પેઠે તમારી જે સ્વસ્થપણાની સ્થિતિ છે તે અમો સર્વને આશ્ચર્ય ઉપજાવનારી થાય છે.'' (૧૭) આ પ્રમાણે પત્નીએ કોમળપણે કહેલા, સર્વ ઉપાયને જાણનારા અને સર્વ ઉપાય કરવામાં સમર્થ તે ધર્મદેવ આપત્તિથી બહુ પ્રકારે કલેશ પામતા ભક્તિને રાજી કરતા થકા કહેવા લાગ્યા : (૧૮) ''હે કલ્યાણી ! શાસ્ત્રસંમત મારું જે વાક્ય કહું તે તમે સાંભળો. વિપત્તિરૂપ સમુદ્રને બુદ્ધિશાળી પુરુષો ધૈર્યરૂપી નાવથી તરી જાય છે. (૧૯)

प्रारब्धकर्माधीनोऽस्ति देहोऽयं सर्वदेहिनाम् । प्राप्यते यत्सुखं दुःखं तद्धि तस्यानुसारतः ॥२०॥
प्रारब्धोपस्थितं दुःखमस्माभिः प्राप्तमस्ति हि । निमित्तमात्रता तत्र सपत्नादेस्तु कीर्त्यति ॥२१॥
भोगं विना न प्रारब्धां कर्मोपायैः स्वनुष्ठितैः । कस्यापि क्षीयते नूनमिति भद्रेऽस्ति निश्चयः ॥२२॥
दुष्टप्रारब्धजनितं कृच्छ्रं भूरितरं सति । देवैर्नृपादिभिः पूर्वैः समर्थैरप्यभुज्यत ॥२३॥
त्रैलोक्यस्याप्यधिपतिः शच्या सह पुरन्दरः । प्राप कष्टं महद्भद्रे वृत्राद्यरिकृतं पुरा ॥२४॥
पुण्यश्लोकस्तथा राजा निषधानामधीश्वरः । दमयन्त्या स्त्रिया साकं प्राप भूर्यरिपीडनम् ॥२५॥
वसिष्ठर्षिररुंधत्या सह ब्रह्मविदां वरः । शात्रवं बहुधा दुःखं विधितुल्योऽपि लब्धवान् ॥२६॥
एवं समर्थैर्बहुभिरपि प्रारब्धलम्भितम् । कष्टं धैर्येणैव सोढं तथा नः सह्यमेव, तत् ॥२७॥
पत्युरित्थ वचो भक्तिः श्रुत्वाखिन्नान्तरा नृप । अपश्यंती स्वदुःखान्तं गतधैर्या रुरोद हि ॥२८॥
तां सान्त्वयन् पुनर्द्धर्मः प्रोवाच मधुरं वचः । खेदं मा कुरु भद्रे त्वं कस्याप्यापन्न सर्वदा ॥२९॥
कर्मणो दुर्निवार्यत्वात्प्रारब्धस्य पुनः पुनः । हतोद्यमा अपि प्रायो धीरा नोद्योगमुज्जहुः ॥३०॥

આ દેહ પ્રારબ્ધકર્મને આધીન છે તેથી સર્વ દેહધારીઓને જે સુખદુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે તે પ્રારબ્ધકર્મને અનુસારે જ થાય છે. (૨૦) આથી આપણને દુઃખ પ્રાપ્ત થયું છે તે પ્રારબ્ધકર્મથી જ થયું છે. તે દુઃખપ્રાપ્તિમાં શત્રુ વગેરે તો નિમિત્તમાત્ર છે. (૨૧) હે ભદ્રે ! પોતાનામાં રહેલા પ્રારબ્ધકર્મ ભોગવ્યા વગર સારા સારા ઉપાયો કરવાથી નષ્ટ થતું નથી એ નિશ્ચય વાત છે. (૨૨) હે સતિ ! પૂર્વે સમર્થ દેવો, રાજાઓ વગેરેએ દુષ્ટ પ્રારબ્ધથી ઉદ્ભવેલું અત્યંત કષ્ટ ભોગવેલું છે. (૨૩) હે ભદ્રે ! ત્રિલોકીનો અધિપતિ ઇન્દ્ર પૂર્વે પોતાની પત્નીની સાથે વૃત્રાસુરે કરેલા મહાકષ્ટને પામ્યો હતો. (૨૪) તે જ રીતે પવિત્ર કીર્તિવાળો નિષધ દેશનો અધિપતિ નળ રાજા દમયંતી પત્ની સાથે શત્રુએ કરેલી ઘણી પીડા પામ્યો હતો. (૨૫) બ્રહ્મવિદ્ જ્ઞાનીઓમાં શ્રેષ્ઠ વસિષ્ઠ મુનિ બ્રહ્માતુલ્ય હોવા છતાં પત્ની અરુન્ધતી સાથે બહુ પ્રકારે શત્રુએ કરેલા કષ્ટને પામ્યા હતા. (૨૬) તે જ પ્રમાણે સમર્થ એવા અન્ય જનોએ પણ પ્રારબ્ધથી પ્રાપ્ત થયેલું કષ્ટ ધીરજપૂર્વક સહન કરેલું છે. તે જ પ્રમાણે આપણે પણ તે સહન જ કરવું જોઈએ.'' (૨૭) હે રાજન્ ! આ પ્રકારે પતિ ધર્મદેવનું વચન સાંભળી ખિન્ન અંતઃકરણવાળાં ભક્તિ પોતાના દુઃખનો પાર ન જોતાં ધૈર્ય વગરનાં થઈ રડવા લાગ્યાં. (૨૮) પછી તેને સાંત્વન આપતાં ધર્મદેવ ફરીથી મધુર વચન બોલવા લાગ્યાં કે હે કલ્યાણી ! તમે ખેદ ન કરો. કોઈને પણ આપત્તિ હંમેશાં રહેતી નથી. (૨૯) તેથી પ્રારબ્ધ કર્મ દુર્નિવાર્ય હોવાથી ધીર પુરુષો વારંવાર ઉપાય નાશ પામવા છતાં ઘણું કરીને ઉદ્યમનો ત્યાગ કરતા નથી. (૩૦)

अहं तथैव त्वत्प्रीत्यै साधनं कष्टनाशनम् । यत्किञ्चनापि कर्तास्मि चिन्तां मनसि मा कृथाः ॥३१॥
इत्याश्वास्य स्वपत्नीं तां धर्मः कष्टविनाशनम् । कमुपायमहं कुर्यामिति वै व्यचिचिंतत ॥३२॥
हनूमान्कुलदेवोऽस्ति सर्वकष्टविभञ्जनः । स एवाऽत्राऽऽराध्य इति निश्चिकाय वृषस्ततः ॥३३॥
क्षेत्रं पुण्यमयोध्याख्यं जपसिद्धिप्रदं द्रुतम् । एत्य तत्र कृतावासस्तदाराधनमाचरत् ॥३४॥
अज्ञातेहोऽसुरगणैर्हनुममन्दिरेऽन्वहम् । गत्वा सम्पूज्य तन्मंत्रात्मकं स्तोत्रं पपाठ सः ॥३५॥

॥ हनुमतस्तुति ॥

नमस्ते आञ्जनेयाय वायुपुत्राय धीमते । रामदूताय महते सुग्रीवसचिवाय च ॥३६॥
नमोऽस्तु ते महावीर, महाबलपराक्रम । वैरिभीषणरूपाय, रावण त्रासदायिने ॥३७॥
नमो हरावताराय, शिलावृक्षायुधाय च । रक्षःसैन्यविमर्दाय, नमस्तुभ्यं यशस्विने ॥३८॥
नमो हनुमते तुभ्यं, लङ्कानगरदाहिने । दशग्रीवसुतघ्नाय, सीताशोकविनाशिने ॥३९॥
नमोऽस्तु ते महायोगिन्सदा शुद्धान्तरात्मने । सीतारामातिहृद्याय नमस्ते चिरजीविने ॥४०॥
नमः कपीन्द्र ते नित्यं सर्वरोगविनाशिने । भूतप्रेतपिशाचादिभयविद्रावणाभिघ ॥४१॥

તેવી જ રીતે હું પણ તમારી પ્રસન્નતા માટે કષ્ટને નાશ કરનારા સાધનને જરૂર કરીશ. તેથી તમે મનમાં ચિંતા ન કરો.'' (૩૧) આ પ્રમાણે તે ધર્મદેવ પોતાની પત્નીને આશ્વાસન આપીને 'હું કષ્ટ નાશ કરવાને શો ઉપાય કરું' એમ ચિંતવન કરવા લાગ્યા. (૩૨) પછી સર્વ કષ્ટને નાશ કરનાર, અંજનિપુત્ર હનુમાનજી અમારા કુળદેવ છે માટે આ આપત્તિકાળમાં તો હનુમાનની જ આરાધના કરવી યોગ્ય છે એમ ધર્મદેવ નિશ્ચય કરતા હતા. (૩૩) જપના ફળને જલદી આપનાર, પવિત્ર અયોધ્યા નામના ક્ષેત્રમાં આવી ત્યાં નિવાસ કરીને હનુમાનજીની આરાધના કરવા લાગ્યા. (૩૪) તે ધર્મદેવ અસુર સમૂહોથી અજ્ઞાતપણે પ્રતિદિન હનુમાનજીના મંદિરે જઈ પૂજન કરી તેમના મંત્રાત્મક સ્તોત્રનો પાઠ કરતા હતા. (૩૫) અંજનિના પુત્ર, વાયુપુત્ર, બુદ્ધિશાળી, રામચંદ્રજીના મહાન સેવક અને સુગ્રીવના મંત્રી એવા હે હનુમાનજી તમને મારા નમસ્કાર હો. (૩૬) હે મહાવીર, હે મહાબળ તથા પરાક્રમવાળા, શત્રુઓ માટે ભયંકર આકૃતિવાળા અને રાવણને ત્રાસ આપનારા હે હનુમાન તમને મારા નમસ્કાર હો. (૩૭) તથા રુદ્રાવતારથી પ્રસિદ્ધ, શિલાઓ તથા વૃક્ષોના આયુધોવાળા, રાક્ષસોના સૈન્યને વિમર્દન કરનારા મહાયશસ્વી એવા તમને નમસ્કાર હો. (૩૮) લંકાનગરીને બાળનારા, રાવણપુત્ર ઈન્દ્રજીતને મારનારા, સીતાજીના શોકનો વિનાશ કરનારા એવા હે હનુમાન ! તમને મારા નમસ્કાર હો. (૩૯) હે મહાયોગિન્ ! હંમેશાં શુદ્ધ અંતઃકરણવાળા, જેમને સીતા સહિત રામચંદ્રજી પ્રિય છે તેવા તથા ચિરંજીવી એવા તમને નમસ્કાર હો. (૪૦) હે ભૂતપ્રેત પિશાચ આદિના ભયને તોડનારા, હે કપિરાજ હનુમન્ ! સર્વ રોગોના વિનાશ કરનારા એવા તમને નિત્ય નમસ્કાર હો. (૪૧)

नमस्तुभ्यं रामभद्रपुरुप्रेष्ठाय भूयसे । नमोऽतिस्थूलरूपाय सूक्ष्मरूपधराय च ॥४२॥
नमोऽखिलभयघ्नाय निर्भयाय महात्मने । बालार्कद्युतिदेहय मुष्टिप्रहरणाय ते ॥४३॥
नमो लङ्केश्वरोद्यानभङ्गवित्रासितास्रप । रामनामानुरक्ताय लक्ष्मणप्राणदाय ते ॥४४॥
नमस्ते विश्ववन्द्याय विजयाय वरीयसे । भक्तसंकष्टसंहर्त्रे धर्मनिष्ठाय जिष्णवे ॥४५॥
नमो नैष्ठिकवर्याय विजनारण्यवसिने । भक्ताभीष्टप्रदात्रे ते पाण्डवप्रियकारिणे ॥४६॥
नमो धर्मारिनाशय विमलायास्तु भास्वते । नित्यं रामायणकथा श्रवणोत्सुकचेतसे ॥४७॥
नमो धार्मिकसेव्याय ब्रह्मण्याय सुराचित । तुभ्यं बृह्दव्रप्रेष्ठ सर्वपापापहारिणे ॥४८॥
नमो दारिद्र्यदुःखघ्न मारुते बन्धखण्डन । सुखदाय शरण्याय नमस्ते ऋषिवृत्तये ॥४९॥
नमो वरद ते नित्यं रामध्यानाद्यनाकुल । सुखाराध्य दुराराध्य नमस्ते दिव्यरूपिणे ॥५०॥
नमोऽर्कपूज्यहाराय तुभ्यं मामभयं कुरु । दर्शनं देहि साक्षात्ते नमस्ते सर्वदर्शिनि ॥५१॥

શ્રી રામચંદ્રજીને અતિ પ્રિય એવા આપને નમસ્કાર હો. અતિ સ્થૂળરૂપવાળા તથા ક્યારેક અતિ સૂક્ષ્મરૂપ ધારણ કરનારા એવા આપને નમસ્કાર હો. (૪૨) આશ્રિતોના સમગ્ર ભયને તોડનારા, સ્વયં ભયરહિત, મહાબુદ્ધિશાળી તથા બાળસૂર્યની માફક કાંતિયુક્ત દેહવાળા અને મુષ્ટિરૂપી આયુધવાળા તમને નમસ્કાર હો. (૪૩) રાવણની વાટિકાનો ધ્વંસ કરીને રાક્ષસોને ત્રાસ પમાડનારા, રામનામમાં પ્રીતિવાળા અને લક્ષ્મણજીને પ્રાણદાન આપનારા તમને નમસ્કાર હો. (૪૪) સર્વ જનોએ વંદન કરવા યોગ્ય, વિશેષપણે જયવાળા, શ્રેષ્ઠ અને ભક્તના સંકટને હરનારા, ધર્મમાં નિષ્ઠાવાળા અને જીતવાના સ્વભાવવાળા આપને નમસ્કાર હો. (૪૫) નૈષ્ઠિક વ્રતધારીઓમાં શ્રેષ્ઠ, જનરહિત અરણ્યમાં નિવાસ કરનારા, ભક્તોને ઇચ્છિત ફળ આપનારા અને પાંડવોનું પ્રિય કરનારા એવા તમને નમસ્કાર હો. (૪૬) ધર્મના શત્રુનો નાશ કરનારા, દોષેરહિત, તેજસ્વી, નિત્ય રામાયણકથા સાંભળવામાં ઉત્સુક મનવાળા એવા તમને નમસ્કાર હો. (૪૭) ધાર્મિક જનોએ સેવવા યોગ્ય, દેવોએ પૂજન કરાયેલા, નૈષ્ઠિકવ્રતમાં પ્રીતિવાળા, સર્વ પાપોને નાશ કરનારા, બ્રાહ્મણોનું હિત કરનારા એવા તમોને નમસ્કાર હો. (૪૮) હે દારિદ્રપણાના દુઃખને નાશ કરનારા, હે મારુતે ! પોતાના ભક્તોના બંધનને તોડનારા, સુખ આપનારા અને શરણાગત રક્ષક તથા ઋષિ સમાન આચરણવાળા તમને નમસ્કાર હો. (૪૯) હે વરદાતા ! હે રામ ધ્યાનાદિમાં એકાગ્ર ચિત્તવાળા, હે સજ્જનોથી સુખપૂર્વક આરાધન કરવા યોગ્ય અને દુર્જનોથી આરાધના કરવા માટે અશક્ય, દિવ્ય રૂપવાળા એવા તમને નમસ્કાર હો. (૫૦) આકડાનાં પુષ્પોની માળાવાળા આપને નમસ્કાર હો. તમે મને ભયરહિત કરો. તમે તમારું સાક્ષાત્ દર્શન મને આપો. સુંદર આકૃતિમાન્ સર્વને દર્શન આપનારા એવા તમને નમસ્કાર હો. (૫૧)

पद्यात्पद्यादथैतस्य गृहीत्वैकैकमक्षरम् अनुक्रमेण रचितं कार्यसिद्धिकरं परम् ।
स्वाहा फडन्तमजपत्मन्त्रं स च यथाविधि ॥५२॥
जपान्ते प्रत्यहं स्तोत्रं बद्धाञ्जलिरिदं नृप । एककेन पदा तिष्ठन्पुरतस्तस्य सोऽपठत् ॥५३॥
नीतिप्रवीण निगमागमशास्त्रबुद्धे राधिराजरघुनायक मन्त्रिवर्य ।
सिन्दूर चर्चितकलेवर नैष्ठिकेन्द्र श्री रामदूत हनुमन् हर सङ्कटं मे ॥५४॥
सीतापहारजरधूत्तमभूरिकष्टप्रोत्सारणैककसहाय हतास्रपौघ ।
निर्दग्धयातुपतिहाटकराजधाने श्री रामदूत हनुमन् हर सङ्कटं मे ॥५५॥
दुर्वार्यरावणिविसर्ज्जितशक्तिघातकण्ठासुलक्ष्मणसुखाहृतजीववल्ले ।
द्रोणाचलानयननन्दितरामपक्ष श्री रामदूत हनुमन् हर सङ्कटं मे ॥५६॥
रामा गमोक्तितरितारितबन्ध्वयोगदुःखाब्धिमग्नभरतार्पितपारिबर्ह ।
रामाङ्घ्रिपद्ममधुपीभवदन्तरात्मन् श्री रामदूत हनुमन् हर सङ्कटं मे ॥५७॥

તે સ્તોત્રના પાઠ પછી તે ધર્મદેવ દરેક શ્લોકના અનુક્રમથી એકેક અક્ષર ગ્રહણ કરીને રચેલા અને સકળ મનોરથના ફળને આપનારા 'ફટ્ સ્વાહા' છે અંતમાં જેને એવા સર્વોત્તમ મંત્રનો યથાવિધિ જપ કરતા હતા. (૫૨) (ૐ નમો હનુમતે ભય ભંજનાય સુખં કુરુ ફટ્ સ્વાહા) હે રાજન્ ! મંત્રના જપને અંતે પ્રતિદિન તે ધર્મદેવ બને હાથ જોડી એક પગે ઊભા રહીને તેમની આગળ સ્તોત્રનો પાઠ કરતા હતા. (૫૩) હે રાજનીતિમાં પ્રવીણ, વેદ-આગમ અને શાસ્ત્રોમાં ઉત્કૃષ્ઠ બુદ્ધિવાળા, રાજાધિરાજ શ્રીરામચંદ્રજીના મંત્રીઓમાં શ્રેષ્ઠ, સિંદૂરથી લેપાયમાન શરીરવાળા, બ્રહ્મચારીઓમાં શ્રેષ્ઠ, એવા ભગવાન શ્રી રામચંદ્રજીના દૂત હે હનુમાનજી ! મારા કષ્ટનું નિવારણ કરો. (૫૪) રાવણે સીતાજીના કરેલા અપહરણથી શ્રીરામચંદ્રજીને થયેલા ભારે દુઃખને નિવારવામાં એકમાત્ર મુખ્ય સહાય કરનારા, રાક્ષસોના સમૂહને હણનારા, રાવણની રાજધાની લંકાનગરીને બાળનારા એવા શ્રી રામચંદ્રજીના દૂત હે હનુમાનજી ! મારા કષ્ટનું નિવારણ કરો. (૫૫) જેનો પ્રતિકાર કરવાનું ખૂબ મુશ્કેલ છે એવી રાવણે છોડેલી શક્તિના પ્રહારથી, લક્ષ્મણજીના પ્રાણ કંઠે આવી ગયા હતા; એવા લક્ષ્મણજીના સુખ માટે સંજીવની ઔષધી લાવનારા અને દ્રોણાચલ નામના પર્વતને ઉપાડી લાવીને જેમણે રામપક્ષના સૌને ખૂબ આનંદિત કર્યા હતા એવા શ્રી રામચંદ્રજીના દૂત હે હનુમાનજી ! મારા કષ્ટનું નિવારણ કરો. (૫૬) રામચંદ્રજીના વિયોગરૂપી દુઃખસાગરમાં ડૂબેલા ભરતજીને ભગવાન અયોધ્યા પાછા આવી રહ્યા છે એવા સંદેશારૂપી નૌકા આપીને દુઃખ દૂર કરનારા, અને ભરતે જેમને ભારે પુરસ્કાર આપેલો છે તેવા અને જેમનું ચિત્ત ભગવાન રામના ચરણકમળમાં ભમરાની પેઠે સદા આસક્ત રહે છે એવા શ્રી રામચંદ્રજીના દૂત હે હનુમાનજી ! મારા કષ્ટનું નિવારણ કરો. (૫૭)

वातात्मकेसरिमहाकपिरादतदीय-भार्याञ्जनीपुरुतपःफलपुत्र भाव ।
तार्क्ष्योपमोतिचतवपुर्बलतीव्रवेग श्री रामदूत हनुमन् हर सङ्कटं मे ॥५८॥
नानाभिचारिकविसृष्टसवीरकृत्या- विद्रावणारुणसमीक्षण दुःप्रधर्ष्य ।
रोगघ्नसत्सुतदवित्तदमन्त्रजाप श्री रामदूत हनुम् हर सङ्कटं मे ॥५९॥
यन्नामधेयपदकश्रुतिमात्रतोऽपि ये ब्रह्मराक्षसपिशचगणाश्च भूताः ।
ते मारिकाश्च सभयं ह्यपयान्ति स त्वं श्री रामदूत हनुमन् हर संङ्कटं मे ॥६०॥
त्वं भक्तमानससमिच्छितपूर्तिशक्तो रङ्कस्य दुर्मदसपत्नभयार्तिभाजः ।
इष्टं ममापि परिपूरय पूर्णकाम श्री रामदूत हनुमन् हर सङ्कटं मे ॥६१॥

हनुमत्स्तुति समाप्ता ।

इत्यनेन स तुष्टाव सर्वसङ्कष्टहारिणा । स्तोत्रेण मारुतिं धर्मः प्रत्यहं नियतव्रतः ॥६२॥
फलकन्दाशनः क्वापि शाकमात्राशनः क्वचित् । जलाहारो निराहारः सोऽवर्तत सह स्त्रिया ॥६३॥
तस्मै द्वितीयमासान्ते स्वप्नमागतोय मारुतिः । साक्षातोस्वदर्शनं प्रादात्प्रीतात्मेत्थमुवाच च ॥६४॥

વાયુના અવતારરૂપ કેસરી નામના મહાકપિરાજ તથા તેમનાં પત્ની અંજનિ એ બંનેના વિશાળ તપના ફળસ્વરૂપે પુત્રરૂપે પ્રગટ થયેલા એવા, અને શરીરબળ અને વેગની તીવ્રતામાં ગરુડની ઉપમા આપી શકાય એવા રામચંદ્રજીના દૂત હે હનુમાનજી ! મારા કષ્ટનું નિવારણ કરો. (૫૮) મંત્રાભિચાર કરનાર માણસોએ પ્રેરેલા વીર અને કૃત્યાઓને ક્રોધથી લાલ થયેલાં નેત્રોની દૃષ્ટિમાત્રથી જ નસાડી મૂકનારા, જેમની સામે નજર માંડી શકાય નહિ એવી ઉગ્ર તેજસ્વી દૃષ્ટિવાળા, અને રોગ વિનાશક, ઉત્તમ પુત્રદાતા અને ધનદાતા છે મંત્રજપ જેમનો એવા શ્રી રામચંદ્રજીના દૂત હે હનુમાનજી ! મારા કષ્ટનું નિવારણ કરો. (૫૯) તમારા નામના અલ્પપદ શ્રવણમાત્રથી પણ જે બ્રહ્મરાક્ષસ, પિશાચ ગણો, ભૂત, અને મારિકાઓ તે બધા ભયભીત થઈને દૂર નાસી જાય છે એવા શ્રી રામચંદ્રજીના દૂત હે હનુમાનજી ! મારા સંકટનું નિવારણ કરો. (૬૦) હે પૂર્ણકામ ! તમો ભક્તોના મનોરથો પૂર્ણ કરવામાં શક્તિમાન છો. તેથી મદોન્મત્ત શત્રુઓના ભયથી પીડા પામીને દીન બની ગયેલ મારું મનોવાંછિત પૂર્ણ કરો. શ્રીરામચંદ્રજીના દૂત હે હનુમાનજી ! મારા કષ્ટનું નિવારણ કરો.'' (૬૧) હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે તે (ધર્મદેવ) નિયમિત વ્રતવાળા થઈ સમગ્ર સંકટને હરનારા આ સ્તોત્રવડે હનુમાનજીની સ્તુતિ કરતા હતા. (૬૨) તે ધર્મદેવ પત્નીએ સહિત કોઈક સમયે ફળ અને કંદનું જ ભક્ષણ કરતા, કોઈક સમયે માત્ર શાક તો કોઈ સમયે કેવળ જલાહાર તો કોઈ વખત નિરાહાર રહેતા હતા. (૬૩) (પુરશ્ચરણ પ્રારંભમાં દિવસથી) બીજા માસના અંતે હનુમાનજીએ સ્વપ્નમાં આવી ધર્મદેવને સાક્ષાત્ દર્શન આપ્યા અને પ્રસન્ન ચિત્તવાળા **હનુમાનજી બોલ્યા :** (૬૪)

धर्म तुभ्यं प्रसन्नोऽस्मि कष्टात्त्वं मोक्ष्यसे द्रुतम् । याहि वृन्दावनं तत्र लब्धा प्राङ्मित्रसङ्गमम् ॥६५॥
तत्र तैः सह सङ्गत्य स्वसमानासुरार्दनैः । मरीचिप्रमुखैर्विष्णुयागं कुर्याद्विजोत्तम ॥६६॥
इत्युक्त्वान्तर्धिमापेदे मारुतिः सोऽथ हर्षितः । जजागार हि तत्स्वाप्नं वृत्तं तथ्यममन्यत ॥६७॥
समाप्य स व्रतं प्रातः पुत्रं मातुलवेश्मनि । विन्यस्य भार्यया साकं वनं वृन्दावनं ययौ ॥६८॥
असुरानुगतेर्भीतौ प्रच्छन्नं निर्गतौ गृहात् । असहायावपाथेयौ चेलतुः सभयं पथि ॥६९॥
स्थूलस्यूतजरद्वस्त्रौ कृशाङ्गौ मधुभाषिणौ । पितरौ तौ च जगतां नैमिषारण्यमीयतुः ॥७०॥
दशमेऽहनि सम्प्राप्तौ क्षेत्रं तत्तत्र तैर्थिकम् । विधिं विदधतुः शक्त्या भूपतौ धैर्यशालिनौ ॥७१॥
स्मरन्तौहृदि तै कृष्णं वृन्दावनविहारिणम् । अयाचितव्रतौ नित्यं ततो व्रजमुपेयतुः ॥७२॥
पुष्पदोलोत्सवं द्रष्टुं व्रजतां सङ्घशो नृणाम् । पथि सङ्गं न चक्राते तद्गतासुरङ्कया ॥७३॥
मासेनैकेन शनकैर्व्रजन् धर्मः सह स्त्रिया । पुण्यं वृन्दावनं प्राप दोलोत्सवदिने नृप ॥७४॥

"હે ધર્મ ! હું તમારા પર પ્રસન્ન થયો છું. તમો તત્કાળ દુઃખથી મુક્ત થશો. તમો વૃંદાવનમાં જાઓ. ત્યાં પૂર્વજન્મના મિત્રોનો સમાગમ પામશો. (૬૫) હે દ્વિજોત્તમ ! ત્યાં (વૃંદાવનમાં) સ્વસમાન અસુરોથી પીડા પામેલા મરીચિ આદિ મિત્રો સાથે મળીને તમો વિષ્ણુયાગ કરો." (૬૬) આ પ્રમાણે કહી મારુતિ અંતર્ધાન થઈ ગયા. પછી હર્ષિત થઈ ગયે ધર્મદેવ જાગૃત થયા અને સ્વપ્નમાં ઘટેલી ઘટનાને સત્ય માનવા લાગ્યા. (૬૭) પ્રાતઃકાળમાં તે ધર્મદેવ વ્રતની સમાપ્તિ કરીને પુત્રને મામાને ઘેર મૂકી ભાર્યાની સાથે વૃંદાવન જવા નીકળ્યા. (૬૮) અસુરો પાછળ પડશે એમ ભય પામેલા તેથી ઘેરથી ગુપ્તપણે નીકળેલા અને માર્ગમાં સહાય તથા ભાતા વગરના બંને ભયપૂર્વક ચાલતા હતા. (૬૯) જાડા અને સાંધેલા વસ્ત્રોવાળાં, કૃશ શરીરવાળાં, મધુર વાણીવાળાં, જગતનાં માતાપિતા એવાં ધર્મ-ભક્તિ નૈમિષારણ્ય ક્ષેત્ર તરફ જતાં હતાં. (૭૦) હે રાજન્ ! ધૈર્યવાળાં તે ધર્મ ભક્તિ દશમા દિવસે નૈમિષારણ્ય પહોંચ્યા. ત્યાં શક્તિ અનુસાર તીર્થવિધિ કરતા હતા. (૭૧) વૃંદાવનવિહારી શ્રી કૃષ્ણનું હૃદયમાં ચિંતવન કરતા અને અયાચકવ્રતવાળા તેઓ બંને વ્રજભૂમિમાં પહોંચ્યા. (૭૨) હે રાજન્ ! ભગવાનના ફૂલડોળના ઉત્સવના દર્શન કરવા જતા મનુષ્યોના સમુદાયોનો સંગ પણ તે સંઘમાં રહેલ અસુરોની શંકાથી તેઓ માર્ગમાં કરતા નહોતા. (૭૩) હે રાજન્ ! ધર્મ પોતાની પત્ની ભક્તિ સાથે ધીમે ધીમે ચાલતા એક મહિને દોલોત્સવના દિવસે પવિત્ર વૃંદાવનમાં પહોંચ્યા. (૭૪)

देशान्तरीय जन सङ्घसमर्च्यमानं गोवर्धने कुसुमदोलगतं स कृष्णम् ।
संपूज्य वीक्ष्य च तदीयविचित्रशोभां चक्रे प्रदक्षिणममुं विधिनैव धर्मः ॥७५॥

इति श्री सत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम प्रकरणे
भक्तिधर्मयोर्वृंदावनागमननामा सप्तदशोऽध्यायः ॥१७॥

દેશાંતરથી આવતા જનસમૂહોએ પૂજા કરાતા, ગોવર્ધન પર્વતમાં પુષ્પમય હિંડોળામાં બિરાજમાન, અર્ચાસ્વરૂપ શ્રી બાલકૃષ્ણને જોઈ ધર્મદેવે તેમની પૂજા કરી અને ગોવર્ધન પર્વતની વિચિત્ર શોભા જોઈ વિધિપૂર્વક તે ગોવર્ધનની પ્રદક્ષિણા કરી. (૭૫)

ઈતિશ્રી સત્સંગિજીવનમાં નારાયણચરિત્રમાં ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રથમ પ્રકરણમાં ભક્તિધર્મનું વૃંદાવનમાં આગમન નામે સત્તરમો અધ્યાય થયો. ॥૧૭॥

॥ अथ अष्टादशोऽध्यायः ॥

सुव्रत उवाच ।

पुष्पदोलोत्सवं द्रष्टुं जनास्तत्र सहस्रशः । देशान्तरेभ्य आयाता आसन्भूप सयोषितः ॥१॥

शापाद्दुर्वाससो भूमौ ये जाता मुनयो नृषु । भ्रमन्तस्तेऽपि तत्राऽऽयन्नऽसुरैर्बहुधार्दिताः ॥२॥

प्राप्ता जातिस्मृतिं कृष्णेच्छया ज्ञातपरस्पराः । जनैरज्ञाततत्त्वास्ते दैवादेकत्र सङ्गताः ॥३॥

गिरेः प्रदक्षिणां कुर्वंस्तान् परिक्रामतः पथि । लक्षणैर्बुबुधे धर्मस्ते च तं मानुषाकृतिम् ॥४॥

परस्परं मिलित्वा ते स्वस्ववृत्तांतमादितः । कथयामासुरखिलं कष्टं चासुरयूथजम् ॥५॥

द्विजकृच्छ्रं वृषः श्रुत्वा वृषकृच्छ्रं द्विजास्तदा । अव्यथन्ताऽय मुनयो धर्मं प्राहुरिदं वचः ॥६॥

रौद्रं रौद्रस्य शापेन कृच्छ्रमाप्तमिहासुरम् । अस्माभिरथ तस्यान्तस्तदुक्तो द्रक्ष्यते कदा ॥७॥

धर्मस्तानाह तद्वाक्यं नान्यथा भविता द्विजाः । अतो धैर्येण सोढव्यं कृच्छ्रं कृष्णेक्षणावधि ॥८॥

અધ્યાય-૧૮

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે રાજન્ ! ત્યાં પુષ્પદોલોત્સવ જોવા માટે દેશાંતરોથી સ્ત્રીઓ સહિત હજારો માણસો આવ્યા હતા. (૧) દુર્વાસાના શાપથી જે મુનિઓ પૃથ્વી ઉપર મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થયેલા તેઓ અસુરો થકી ઘણા પ્રકારે પીડા પામેલા, જ્યાં ત્યાં ભમતા ભમતા, વૃંદાવનમાં આવ્યા. (૨) શ્રીકૃષ્ણની ઇચ્છાથી પૂર્વજન્મની સ્મૃતિ પામેલા માટે જ પરસ્પરને જાણી ગયેલા, અને લોકોએ જેમના સ્વરૂપને જાણ્યું નથી એવા દૈવ ઇચ્છાથી એક જ સ્થળે (વૃંદાવનમાં) ભેગા થયેલા હતા. (૩) પછી ગોવર્ધન પર્વતની પ્રદક્ષિણા કરતા તે ધર્મદેવે પરિક્રમા કરતા મુનિઓને માર્ગમાં મળીને અસાધારણ લક્ષણો વડે આ મુનિઓ છે તેમ જાણ્યું. મનુષ્યદેહધારી મુનિઓએ આ ધર્મદેવ છે એમ જાણ્યું. (૪) તે બધાં પરસ્પર મળીને પોતપોતાના જન્મથી આરંભીને પોતપોતાનું સમગ્ર વૃત્તાંત કહેવા લાગ્યા અને અસુર સમૂહથી થયેલ કષ્ટને કહેવા લાગ્યા. (૫) તે સમયે ધર્મદેવે બ્રાહ્મણોનું કષ્ટ સાંભળીને, બ્રાહ્મણોએ ધર્મદેવનું કષ્ટ સાંભળીને પરસ્પર દુઃખી થઈ ગયા. પછી મુનિઓ ધર્મ પ્રત્યે આ વચન બોલ્યા. (૬) આ લોકમાં આપણે બધાએ રૂદ્રાંશ દુર્વાસામુનિના શાપથી અસુરોથી ઘોર દુઃખ પ્રાપ્ત કર્યું. હવે તે દુઃખનો દુર્વાસાએ કહેલો અંત ક્યારે જોઈશું ? (૭) ધર્મદેવ ઋષિઓ પ્રત્યે બોલ્યા : હે દ્વિજો ! તે મુનિનું વાક્ય મિથ્યા નહિ થાય. તેથી ધીરજ રાખી ભગવાનનાં દર્શન થાય ત્યાં સુધી આપણે દુઃખ સહન કરવું પડશે. (૮)

कार्योऽस्माभिरुपायोऽत्र मरुत्सूनूक्त एव हि । येन तुष्टः स्वयं कृष्णः साक्षाद्दद्यात्स्वदर्शनम् ॥९॥
अहं कृष्णाष्टाक्षरस्य पुरश्चर्यां विधानतः । कुर्यां द्विजास्तदङ्गानि यूयमप्यनुतिष्ठत ॥१०॥
निशमयेत्थं धर्मवचो मुनयस्ते प्रहर्षिताः । एतदेवं हि कर्तव्यमिति व्यवसिता नृप ॥११॥
तपस्यस्य द्वितीयायां कृष्णायामथ ते व्यधुः । प्रारम्भं विष्णुयागस्य गुरोवरि च हस्तभे ॥१२॥
यजमानस्तत्र पूर्वं समारेभे स्वयं वृषः । कृष्णमन्त्रपुरश्चर्यां यथाशक्ति यथाविधि ॥१३॥
श्रीमद्भागवतं केचित्पुराणं पेठुरादरात् । पुरश्चर्याविधानेन वासरैः सप्तसप्तभिः ॥१४॥
भारते भगवद्गीता याऽस्ति तां केचनापठन् । श्रीवासुदेवमाहात्म्यं पठन्ति स्म तु केचन ॥१५॥
विष्णुनामसहस्रयं तु स्तोत्रं पेठुश्च केचन । कतिचिद्विष्णुगायत्रीं जपन्ति स्म यथाविधि ॥१६॥
श्रीनारायणवर्म्मैकि पेठुर्विप्रा उदङ्मुखाः । नामस्मरणमात्रं तु केचित्कृष्णस्य चक्रिरे ॥१७॥
श्रीमद्भागवतस्थंच रासलीलोपवर्णनाम् । पञ्चाध्यायीं दृढमतिर्नित्यं भक्तिः पपाठ हि ॥१८॥
निशि सुप्तेऽखिलजने गीतगोविन्दगायनम् । वीणामृदङ्गादियुतं सर्वे संहत्य चक्रिरे ॥१९॥

અહીં આપણે હનુમાનજીએ કહેલો ઉપાય જ કરવો જોઈએ. જેના વડે સંતુષ્ટ થયેલા સ્વયં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન જલદી પ્રગટ થઈ પોતાનું સાક્ષાત્ દર્શન આપે. (૯) હે મુનિજનો ! હું વિધિપૂર્વક શ્રીકૃષ્ણના અષ્ટાક્ષરમંત્રનું પુરશ્ચરણ કરું અને તમે તેના અંગભૂત (શ્રીમદ્ ભાગવતના પાઠ વગેરેનું) અનુષ્ઠાન કરો. (૧૦) હે રાજન્ ! ધર્મદેવનું આ વચન સાંભળી આનંદિત થયેલા તે મુનિઓ, 'આ ધર્મદેવે કહ્યું છે તે પ્રમાણે જ કરવું' એમ નિશ્ચય કરતા હતા. (૧૧) હવે તે ફાગણવદી બીજ ગુરુવાર અને હસ્ત નક્ષત્રમાં શ્રી વિષ્ણુયાગનો આરંભ કરતા હતા. (૧૨) ત્યાં યજમાન તરીકે ધર્મદેવે પ્રથમ યથાશાસ્ત્ર અને યથાશક્તિ શ્રીકૃષ્ણના અષ્ટાક્ષર મંત્રના પુરશ્ચરણનો પ્રારંભ કર્યો. (૧૩) પછી કેટલાક ઋષિઓ પુરશ્ચરણ વિધિથી સાત સાત દિવસે શ્રીમદ્ ભાગવતનો આદરપૂર્વક પાઠ કરતા હતા. (૧૪) કેટલાક મુનિજનો મહાભારતમાં રહેલી ભગવીતાનો પાઠ કરવા લાગ્યા, કેટલાક મુનિઓ વાસુદેવ માહાત્મ્યનો પાઠ કરવા લાગ્યા. (૧૫) કેટલાક મુનિજનો વિષ્ણુસહસ્રનામ સ્તોત્રનો પાઠ કરવા લાગ્યા, કેટલાક મુનિજનો વિષ્ણુગાયત્રીનો યથાવિધિ જપ કરવા લાગ્યા. (૧૬) કેટલાક મુનિજનો ઉત્તર દિશા તરફ મુખ રાખીને શ્રી નારાયણ કવચનો પાઠ કરવા લાગ્યા તથા કેટલાક કૃષ્ણનું 'શ્રીકૃષ્ણ' એવું ભગવન્નામસ્મરણ જ કરવા લાગ્યા. (૧૭) શ્રીમદ્ ભાગવતમાં રહેલી રાસલીલાના વર્ણનવાળી પંચાધ્યાયીનો દૃઢ બુદ્ધિવાળાં ભક્તિદેવી હંમેશાં પાઠ કરતાં હતાં. (૧૮) રાતે સમગ્રજનો ઊંઘી ગયા બાદ તે બધાં (ધર્મ અને મુનિઓ) ભેગા મળીને વીણા-મૃંદગ તાલ સહિત ગીતગોવિંદ (નામની અષ્ટપદી)નું ગાન કરતા હતા. (૧૯)

एवं समाराधयद्भ्यः कृष्णं तेभ्यो नृपोत्तम । तपःकृशतराङ्गेभ्य आपन्नेभ्यश्च स प्रभुः ॥२०॥
प्रीतः करुणया पूर्णोदर्शनं दातुमैहत । अथ वैशाखशुक्लस्य मोहिन्येकादशीदिने ॥२१॥
श्रीकृष्णस्य महापूजां कृत्वा तन्निशि जाग्रतः । ब्राह्मे मुहूर्ते सहसा सच्चिदानंदलक्षणम् ॥२२॥
कोटिकोद्येन्दु सूर्याभं ददृशुस्ते सितं महः । तत्र कृष्णं च ददृशुरर्च्यमानपदाम्बुजम् ॥२३॥
नूतनाम्बुधरसुन्दरमूर्तिं तेजसाऽतिमहता सितभासम् । कोटिमन्मथविमोहनरूपं वह्निधौतकनकप्रभवस्त्रम् ॥२४॥
पाणिपद्मयुगलेन च वेणुं संनिधाय रुचिराधरबिंबे । वादयन्तमुरुधास्वरभेदैः शोभनं नटवरोचितवेषम् ॥२५॥
नैकरत्नततिचित्रकिरीटंमीनराजसमकुंडलशोभम् । स्थूलवृत्तसममौक्तिकमालं चारुगन्धकुसुमोत्तमहारम् ॥२६॥
भालकैसरविशेषककान्तं लम्बमानसमशेखरराजिम् । हैमरत्नमयभूरिविभूषं पूर्णशारदसुधांशुसमास्यम् ॥२७॥
शारदाभिनवजन्मविनिद्राम्भोरुहच्छदसमायतनेत्रम् । सूक्ष्मवक्रमृदुमेचककेशं दर्शनीयनिखिलावयवाभम् ॥२८॥
भैष्मीराधालक्ष्मणासत्यभामासत्याभद्राजाम्बवत्यादिभिश्च ।
स्त्रीभिः प्रेम्णा पूज्यमानाङ्घ्रिपद्मं दृष्ट्या तासामाददानं मनांसि ॥२९॥

હે નૃપોત્તમ ! આ પ્રમાણે કૃષ્ણનું સમારાધન કરતાં, તપથી કૃશ થઈ ગયેલા અંગોવાળા, અસુરોથી દુઃખ પામેલા ધર્માદિકને પ્રભુ દર્શન દેવાની ઈચ્છા કરતા હતા. (૨૦) પછી વૈશાખ સુદ અગિયારસ-મોહિની એકાદશીને દિવસે પ્રેમ અને કરુણાથી પૂર્ણ દર્શન આપવાની ઇચ્છા કરી. (૨૧) શ્રીકૃષ્ણની મહાપૂજા કરીને રાત્રિમાં જાગરણ કરતા તે ધર્માદિ સર્વે બ્રાહ્મમુહૂર્તમાં એકાએક સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ, કોટાનુકોટિ સૂર્ય-ચંદ્ર સમાન કાંતિવાળા મહાતેજને જોયું, તે તેજમાં (મુક્તોથી) સંપૂજ્યમાન છે ચરણકમળ જેમના એવા તે શ્રીકૃષ્ણને જોયા. (૨૨-૨૩) તે પ્રભુ નવીન મેઘ સમાન સુંદર મૂર્તિવાળા, અતિ તેજથી શ્વેત કાંતિવાળા, કોટિ કામદેવને પણ મોહ પમાડનાર રૂપવાળા, અગ્નિમાં તપાવેલ સુવર્ણસમાન કાંતિમાન પીળા વસ્ત્રવાળા, બંને હસ્તકમળ વડે પાકા ગિલોડા સમાન મનોહર નીચલા હોઠ ઉપર મૂકીને સ્વરભેદોથી અનેક પ્રકારે સુંદર વેણુને વગાડતા અને નટરાજ સમાન સુંદર વેશવાળા, અનેકવિધ રત્નોની પંક્તિઓથી ચિત્રવિચિત્ર મુગટવાળા મત્સ્યરાજ સમાન કુંડળોથી શોભાયમાન, મોટા ગોળ મોતીઓની માળાવાળા, સુંદર સુગંધિત ફૂલોના ઉત્તમ હારવાળા, લલાટમાં કેસરની અર્ચાતિલક વડે મનોહર દેખાતા, લટકતા એકસરખા સુંદર તોરાઓની પંક્તિઓવાળા, સુવર્ણ અને રત્નમય અનેક આભૂષણો ધારણ કરેલા, શરદના પૂર્ણચંદ્ર સમાન મુખકમળવાળા, શરદ ઋતુમાં નવીન ખીલેલાં કમળપત્ર સમાન દીર્ઘ વિશાળ નેત્રોવાળા, સૂક્ષ્મ વાંકા અને કોમળ શ્યામ કેશવાળા, તથા જેમના સમગ્ર અવયવોની કાંતિ દર્શનીય છે એવા હતા. (૨૪-૨૮) તથા રુક્મિણી, રાધા, લક્ષ્મણા, સત્યભામા, સત્યા, ભદ્રા, જાંબવતી, કાલિંદી વગેરે પટરાણીઓથી જેમના ચરણકમળ પ્રેમથી પૂજાય છે તેવા અને તે સ્ત્રીઓના મનને દૃષ્ટિમાત્રથી હરણ કરનારા. (૨૯)

नन्देन रामेण यशोदया च पत्या समं देवककन्ययाऽपि ।
नन्दासुभद्रासुरभीमुखाभिर्गोभिश्चसस्नेहमुदीक्ष्यमाणम् ॥३०॥
श्रृङ्गारिकद्रव्यकरैरनेकैर्गोपिङ्गनानामभितश्च यूथैः ।
प्रीत्येक्ष्यमाणाननपद्मराजन्मितस्मितानंदितभक्तलोकम् ॥३१॥
तं दृष्ट्वा परमानन्दं प्राप्तास्ते तु सविस्मयम् । प्रणम्य दण्डवद्भूमौ बद्धाञ्जलिपुटाः स्थिताः ॥३२॥
तदा तदिंद्रियाणां तु तन्मूर्ताविव वृत्तयः । कृष्टास्तस्थुस्ततो जातास्ते काष्ठप्रतिमा इव ॥३३॥
कृष्णेच्छयेत्थं तु मुहूर्तमेव ते तस्थुस्तथैवाथ पुनर्वपुःस्मृतिम् ।
प्रापुस्ततस्तस्य पुरः स्थितो वृषस्तुष्टाव साकं मुनिभिस्तमीश्वरम् ॥३४॥

इति श्रीसत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम प्रकरणे विष्णुयागाराधित
श्रीकृष्णदर्शनानंदनिरूपणानामाऽष्टादशोऽध्यायः ॥१८॥

વળી નંદરાજ, બલરામ, યશોદા, દેવકી, વસુદેવ અને નંદા, સુનંદા, સુરભિ વગેરે ગાયોએ પણ સ્નેહપૂર્વક નીરખેલા, (૩૦) તથા શૃંગારોચિત કેસર, કુંકુમ, પુષ્પહાર વગેરે દ્રવ્યો જેમના હાથમાં છે એવા અનેક ગોપાંગનાઓના સમૂહોથી ચારે બાજુ જોવાતા મુખકમળમાં સુશોભિત મંદહાસ્ય વડે આનંદિત કરેલ છે ભક્તસમૂહ જેમણે એવા તે શ્રીકૃષ્ણ હતા. (૩૧) તે ધર્માદિક પરમાત્માને જોઈને પરમાનંદ પામી આશ્ચર્ય સહિત પૃથ્વી પર દંડવત્ પ્રણામ કરી બંને હાથ જોડી ઊભા રહેતા હતા. (૩૨) તે વખતે ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિઓ તો આકર્ષાઈ તે ભગવાનની મૂર્તિમાં જ સ્થિર થઈ જતી હતી તેથી તે બધા કાષ્ઠપ્રતિમાની માફક નિશ્ચેષ્ટ બની ગયા. (૩૩) આમ, કૃષ્ણની ઇચ્છાથી જ બે ઘડી સુધી ઊભા રહેતા હતા. પછી ફરીથી પૂર્વની માફક જ દેહની સ્મૃતિને પામી જતા હતા. ત્યારબાદ તે શ્રીકૃષ્ણની આગળ ઊભેલા ધર્મદેવ મુનિઓ સાથે તે ઈશ્વરમૂર્તિ શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. (૩૪)

ઈતિશ્રી સત્સગિજીવનમાં નારાયણચરિત્રમાં ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રથમ પ્રકરણમાં વિષ્ણુયાગારાધિત શ્રીકૃષ્ણ દર્શનાનંદનિરૂપણ નામે અઢારમો અધ્યાય થયો. ॥૧૮॥

॥ अथ एकोनविंशोऽध्यायः ॥

धर्म उवाच ।

भगवंस्तव दर्शनं नृणामखिलाघौघविनाशनक्षमम् । प्रतिलब्धमिहाद्य चापदामखिलानामपि वारणं लघु ॥१॥

त्वमसि प्रभुरीश्वरेशिता जगतामादिरनादिबन्धहृत् । क्षरतोक्षरतस्तथा परो ननु कर्ता पुरुषोत्तमो हरे ॥२॥

तव धाम विभो परात्परं बृहदेवाक्षरमव्ययं सदा । अतितेजसि तत्र राजसे सकलैश्वर्यपुरोगशक्तिभिः ॥३॥

समकारण वासुदेवमुख्यप्रथितव्यूहवपुर्धरस्त्वमेव । सकलैरपि सात्त्वतैरभिज्ञैर्विधिना तन्त्रमयेन पूज्यसे वै ॥४॥

जगतो जननं च पालनं हरणं चापि करोषि हीश्वरः । विधिविष्णुहराकृतीर्दधन्निगमादिप्रतिपादितश्रवाः ॥५॥

तनुतां भुवि धर्मवर्त्मनि पृथुलाधर्मपथैरुपागते । अवितुं तदिह प्रजायसे बहुधा साधुसुरांश्च वै हरे ॥६॥

तिमिरूपधृता समाहृता निगमाः प्रागभवतादिदैत्यतः । कमठाकृतिना त्वया दधे निजपृष्ठे ननु मन्दराचलः ॥७॥

क्षितिरुन्निदधेऽग्रदंष्ट्रया भवता शूकररूपिणां बुधैः । नरसिंहवपुर्धृता त्वया निहतो दैत्यपतिर्जितान्तकः ॥८॥

અધ્યાય-૧૯

ધર્મદેવ બોલ્યા : ''હે ભગવન્ ! મનુષ્યોના સઘળા પાપ સમુદાયોનો નાશ કરવામાં શક્તિમાન, અને સર્વ આપત્તિઓનો તત્કાળ નિવારણ કરનાર એવું આપનું દર્શન હમણાં અમે અહીં પ્રાપ્ત કર્યું છે. (૧) હે હરે ! અનંત કોટિ બ્રહ્માંડના તમે ઈશ્વર છો. તેથી અનાદિકાળથી આવેલું માયાનું બંધન તેને પણ હરનારા છો. ક્ષર-અક્ષરથી પર છો તેથી પુરુષોત્તમ છો. (૨) હે વિભો ! મૂળ પ્રકૃતિથી પર વિશાળ અને અવિનાશી અક્ષર નામનું તમારું ધામ છે. અતિશય તેજસ્વી એવા તે ધામમાં તમે સમગ્ર ઐશ્વર્ય અને શક્તિ સહિત સૈદેવ વિરાજો છે. (૩) હે સર્વ કારણ પ્રભો ! વાસુદેવાદિ પ્રસિદ્ધ ચતુર્વ્યૂહ આદિ અવતાર સ્વરૂપોને ધરનારા પણ તમે જ છો. તેથી અભિજ્ઞ એવા સર્વ એકાંતિક ભક્તો પણ તમારું વિધિપૂર્વક પૂજન કરે છે. (૪) બ્રહ્મા-વિષ્ણુ અને શિવની આકૃતિ ધારીને જગતની ઉત્પત્તિ, પાલન અને સંહારને પણ આપ ઈશ્વર જ કરો છો. સર્વે શ્રુતિસ્મૃતિઓ આપની જ એક કીર્તિ પ્રતિપાદન કરે છે. (૫) હે શ્રીહરિ ! અનેક અધર્મ માર્ગો વડે જ્યારે ધર્મમાર્ગો ક્ષીણતા પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે આ લોકમાં ધર્મમાર્ગો તેમ જ સજ્જનો તથા દેવોનું રક્ષણ કરવા અનેક અવતાર સ્વરૂપે આપ પ્રગટ થાઓ છો. (૬) હે ભગવન્ ! પહેલા પ્રલયના અંતે તમે મત્સ્યરૂપે પ્રગટ થઈ આદિ દૈત્ય (હયગ્રીવ) પાસેથી વેદો પાછા લાવ્યા હતા તથા કૂર્મ રૂપે તમે પીઠ ઉપર મંદરાચલ પર્વતને ધારણ કર્યો હતો. (૭) હે ભગવન્ ! તમે જ વરાહરૂપે દઢના અગ્રભાગ વડે સમુદ્રમાંથી પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કર્યો હતો અને તમે જ નરસિંહ સ્વરૂપ ધારણ કરીને મૃત્યુને જીતનાર દૈત્યરાજ (હિરણ્યકશ્યપુ)ને માર્યો હતો.'' (૮)

छलितोऽपि बलिस्त्वया हरे वपुषा वामनकेन कौतुकात् । धरणीं व्यधिताऽनृपान्वया जमदग्नेस्तनयो भवान्भवन् ॥९॥
हतवानसि राघवः पुरा बलिनं कोणपयूथपाधिपम् । जनतापनमीश रावणं विहिताम्भोनिधिसेतुबन्धनः ॥१०॥
मधो पुरि प्राग्वसुदेवदेवकीसुतत्वमेत्य व्रजमागतोऽस्यथ । गोगोपगोपीव्रजभूरिसंकटं हरन्व्यहार्षीर्यमुनातटेऽत्र च ॥११॥
निहत्य कंसप्रहितानेकान्दैत्यांश्च गोपीजनवल्लभस्त्वम् । गत्वा पुनर्जन्मभुवं जघन्य साधुद्रुहं मातुलमौग्रसेनिम् ॥१२॥
द्वारावतीमेत्य रमामुखाः स्त्रीरुद्वह्य चाविष्कृतभूरिरूपः । भूभारभूतानसुरान् वृषद्रुहो हत्वाऽऽद्यधर्मं प्रथयाञ्चकर्थ ॥१३॥
नरेण साकं च गजाह्वयादौ क्रीडन् निजप्रेष्ठतमेन भुमन् । पाण्डोः सुतानामपि सप्रियाणां चकर्थनाथ प्रियमीश्वरस्त्वम् ॥१४॥
कृतवानसि दैत्यमोहनं ननु बुद्धोऽथ विधास्यते त्वया । हननं च दुरात्मनां कलेरवसाने भुवि कल्किना प्रभो ॥१५॥
त्वया ह्रियन्ते निजसेवकानामापद्गणा नाथ मुहुर्धरायाम् । ब्रह्मण्यदेवोऽसि सदा स्वतन्त्रः कारुण्यमस्मासु विधेह्यतोऽद्य ॥१६॥

सुव्रत उवाच ।

इति संस्तूय मुनिभिः सह श्री पुरुषोत्तमम् । देवशर्माऽभवत्तूष्णीमानन्दाश्रुप्लुतेक्षणः ॥१७॥

"હે ભગવન્ ! વામન સ્વરૂપે તમે આશ્ચર્યકારી ત્રણ પગલાંના મિષથી બલિરાજાને છેતર્યો હતો તથા આપે જમદગ્નિના પુત્રરૂપે પૃથ્વીને રાજવંશ રહિત કરી હતી. (૯) હે ભગવન્ ! પૂર્વે તમે રઘુવંશમાં રામરૂપે પ્રગટ થઈ સમુદ્રમાં સેતુ બાંધી અતિ બળવાન રાક્ષસોના સમૂહોના નિયંતા તથા લોકોને પીડા આપનાર રાવણને હણ્યો હતો. (૧૦) પ્રથમ વસુદેવ અને દેવકીના પુત્રપણાને પામી કૃષ્ણસ્વરૂપે વ્રજમાં આવતા હતા. ત્યારબાદ તમે ગાયો, ગોવાળો, ગોપીઓ અને વ્રજવાસી લોકોનાં ઘણાં જ દુઃખો દૂર કરવા યમુના કિનારે વિહાર કરતા હતા. (૧૧) એટલા માટે ગોપીજનના પ્રિય એવા તમે કંસે મોકલેલા અનેક દૈત્યોને મારીને ફરીથી જન્મભૂમિ (મથુરા) જઈને સાધુજનના દ્રોહી, ઉગ્રસેનના પુત્ર મામાકંસને મારતા હતા. (૧૨) હે ભગવન્ ! પછી તમે દ્વારકામાં આવી પોતાના અનેક રૂપને આવિર્ભાવ પમાડી રુક્મિણી આદિ સ્ત્રીઓને પરણી ધરણી ઉપર ભારરૂપ ધર્મદ્રોહી અસુરોને મારી-મરાવીને ધર્મનો વિસ્તાર કરતા હતા. (૧૩) પછી હે ભૂમન્ ! હસ્તિનાપુર, ઈન્દ્રપ્રસ્થ વગેરે સ્થાનોમાં પોતાના અતિશય પ્રિય નરાવતાર અર્જુન સાથે વિહાર કરતા કરતા હે સ્વામિન્ ! સર્વેશ્વર અને સર્વનિયામક એવા તમો દ્રૌપદી સહિત સર્વ પાંડુપુત્રોનું પ્રિય કરતા હતા. (૧૪) તમે બુદ્ધાવતાર ધારણ કરી દૈત્યોને મોહ પમાડ્યો હતો અને હવે પછી હે પ્રભુ ! કળિયુગના અંતે તમે પૃથ્વી ઉપર કલ્કિસ્વરૂપે દુષ્ટજનોનો વિનાશ કરશો. (૧૫) હે નાથ ! આ પૃથ્વી ઉપર વારંવાર પ્રગટ થઈને પોતાના ભક્તજનોના કષ્ટ તમે જ દૂર કરો છો. તમે બ્રાહ્મણોનું હિત કરનારાઓમાં દેવ સમાન છો અને સદા સ્વતંત્ર છો. આથી હાલમાં આપ અમારા ઉપર કરુણા કરો." (૧૬)

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

આ પ્રમાણે મુનિઓની સાથે શ્રી પુરુષોત્તમની સ્તુતિ કરી પ્રત્યક્ષ ભગવાનનાં દર્શનથી આનંદજન્ય આંસુઓથી વ્યાપ્ત નેત્રવાળા દેવશર્મા મૌન થયા. (૧૭)

अथ कृष्णं तमालोक्य प्रत्यक्षं दिव्यविग्रहम् । बद्धाञ्जलिपुटा भक्तिः प्रणनाम मुदा प्रभुम् ॥१८॥
स्मरन्ती भक्तवश्यत्वं तस्य वृन्दावने प्रभोः । गिरा गद्गदयाऽस्तौषीद्धृष्टरोमाश्रुपूर्णहक् ॥१९॥
भक्तिरुवाच ।

आनन्दमानन्दकरं दयालुं वन्दारुमन्दारपदारविन्दम् ।
तं नन्दगोपस्य च नन्दनं त्वां वन्दे सदानंदितभक्तवृंदम् ॥२०॥
मुकुन्दमानन्दनिधिं वदन्तं नन्दालये काकलिकाममन्दम् ।
हैयङ्गवीनं गमयाम्ब मेति वन्दे यशोदाङ्कगतं बृहत्वाम् ॥२१॥
उलूखले यो नवनीतचौर्ये यशोदय कोपितया बबन्धे ।
दरन्त्रपानम्रमुखोऽश्रुनेत्रस्तं त्वां भजे भीतदृगीक्षिताम्बः ॥२२॥
यः स्तोभितो गायति गोपिकाभिर्ननर्त भूयो बिभराम्बभूव ।
उन्मानकं पीठकपादुकाश्च वन्देऽक्षिपत्तं स्म भुजौ तदग्रे ॥२३॥
गोपालबालैः कृतखेलनाय गोवत्ससञ्चारणतत्पराय ।
वंशीरवानन्दितगोकुलाय नमोऽस्तु ते नर्तितमर्कटाय ॥२४॥

ત્યારબાદ ભક્તિદેવી પણ દિવ્ય શરીરવાળા શ્રીકૃષ્ણને પ્રત્યક્ષ જોઈને આનંદપૂર્વક બે હાથ જોડીને પ્રણામ કરવા લાગ્યાં. (૧૮) પછી તે પ્રભુનું વૃંદાવનમાં ભક્તાધીનપણું સ્મરણ કરતાં અને રોમાંચિત અંગોવાળાં, પ્રેમનાં આંસુપૂર્ણ નેત્રવાળાં તે ભક્તિદેવી ગદ્ગદ્ વાણીથી સ્તુતિ કરવા લાગ્યાં. (૧૯)

ભક્તિદેવી બોલ્યા :

હે આનંદસ્વરૂપ અને આનંદદાતા, દયાળુ અને વંદન કરનારને કલ્પવૃક્ષ સમાન ચરણકમળવાળા અને સર્વદા ભક્તવૃંદને આનંદિત કરનારા નંદ,ગોપના નંદનપુત્ર તમને હું વંદન કરું છું. (૨૦) પોતાના ભક્તોને મુક્તિ આપનારા, આનંદના નિધિ, નંદના ઘેર રહીને 'હે મા મને માખણ આપો' આ પ્રમાણે કાલી કાલી ભાષા ઊંચા સ્વરે બોલતા આનંદ પમાડતા યશોદાના ખોળામાં રહેલા અને ઉપનિષદો જેને બ્રહ્મ કહે છે એવા તમોને હું વંદન કરું છું. (૨૧) જે તમો માખણની ચોરી નિમિત્તે ગુસ્સે ભરાયેલા યશોદા માતાએ ખાંડણિયા સાથે બાંધેલા તે સમયે ભય અને શરમથી નીચું જોઈ ગયેલાં, બંને નેત્રોમાં આંસુવાળા થયેલાં નેત્રોથી ભયપૂર્વક માતા સામે જોતા એવા તમોને ભજું છું. (૨૨) તમે ગોપિકાઓની સાથે પ્રોત્સાહિત થઈને ગાતા હતા, વારંવાર નૃત્ય કરતા હતા. તથા ગોપિકાઓથી આજ્ઞાથી ભાણું, બાજોઠ અને ચાખડીઓ આ વસ્તુઓને લાવી આપતા હતા અને ગોપીઓની આગળ હાથ ફેલાવીને હસ્તચાલન કરતા હતા એવા તમને વંદન કરું છું. (૨૩) ગોપબાળકો સાથે ખેલકૂદ કરતા, ગાયો અને વાછરડાં ચારવામાં તત્પર એવા તથા વાંસળીના શબ્દથી ગાયોના ધણને આનંદિત કરનારા તથા વાંદરાઓને નચાવનારા તમને નમસ્કાર કરું છું. (૨૪)

वृन्दावने गोधनचारणाय गोवर्धनेनावितगोकुलाय ।
कृष्णाय गोपीजनवल्लभाय नमोऽस्तु राधारमणाय तुभ्यम् ॥२५॥
स्वक्षोद्धृतानेकचराचराय जिघांसुदैतेयविमुक्तिदाय ।
अघौघसद्यःक्षयकारिनाम्ने तुभ्यं नमः स्कंधविलंबिदाम्ने ॥२६॥
वृन्दावने पूर्णशशाङ्करम्ये निशासु सर्वास्वपि शारदीषु ।
योऽरीरमद्गोपवधूरनेकास्तावद्वपुस्तं प्रणमाम्यहं त्वाम् ॥२७॥
ब्रह्मेशेन्द्रशशाङ्कगीष्पतिमुखब्रह्मर्षिजेतृत्वतः कामं वामखर्वगर्वनिभृतं रासोत्सवे संगतम् ।
क्रीडां वल्लववल्लभाभिरभितः शृंगारशास्त्रोदितां कुर्वन्नेव जिगेथ नाथ शरणं प्राप्ताऽस्मि तं त्वामहम् ॥२८॥
सुव्रत उवाच ।
इति स्तुत्वा च तं नत्वा व्यरमत्प्रेमवत्यपि । तानाह भगवान् भक्तास्तुष्टान्मद्वृणुतेप्सितम् ॥२९॥
धर्मस्तमूचे भगवन्नसुरैर्मनुजच्छलैः । उपद्रुता भृशं सर्वे वयं त्वां शरणं गताः ॥३०॥

"વૃંદાવનમાં ગાયોના ધણને ચારનારા, ગોવર્ધનને ધારણ કરી ગોકુળની રક્ષા કરનારા, ગોપીજનોના પ્રિય, રાધારમણ એવા કૃષ્ણ તમોને નમસ્કાર હો. (૨૫) પોતાની દષ્ટિમાત્રથી ચરાચર પ્રાણીમાત્રનો ઉદ્ધાર કરનાર, હણવા માટે ઈચ્છતા અસુરનો પણ ઉદ્ધાર કરનારા, પાપના સમૂહોનો તત્કાળ નાશ કરનાર નામ છે જેમનું એવા ખભા ઉપર ગાયોને બાંધવાનું દોરડું (નેતરું) રાખનારા તમને મારા નમસ્કાર હો. (૨૬) જે તમે પૂર્ણ ચંદ્રમાથી રમણીય વૃંદાવનમાં શરદઋતુની સર્વ રાત્રિઓમાં અનેક ગોપવધૂઓ સાથે જેટલી ગોપિકા તેટલા સ્વરૂપે થઈને રાસ રમતા હતા તેવા તમને નમસ્કાર કરું છું. (૨૭) હે નાથ ! બ્રહ્મા, શિવ, ઈન્દ્ર, ચંદ્ર, બૃહસ્પતિ વગેરે બ્રહ્મર્ષિઓને જીતવાથી મહાગર્વથી પરિપૂર્ણ થયેલો એણે તેથી જ (આપના પ્રત્યે) વક્રદષ્ટિથી જોતો, આપને રાસોત્સવમાં જીતવાની ઈચ્છાથી આવેલો કામદેવ તેને તમોએ આહીરોની સ્ત્રીઓ જે ગોપિકાઓ તેમની સાથે શૃંગારશાસ્ત્રમાં કહેલી લીલાઓને કરતા થકા જ જીતી લીધો. એવા તમારા જ શરણને હું પામી છું." (૨૮)

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે પ્રેમવતી પણ શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ અને નમસ્કાર કરી વિરામ પામ્યાં તે સમયે ભગવાન ધર્માદિક પ્રત્યે બોલ્યા : હે ભક્તો ! પ્રસન્ન થયેલા મારી પાસેથી તમે ઈચ્છિત વરદાન માગો.' (૨૯) ત્યારે ધર્મદેવ એમ બોલ્યા કે હે ભગવન્ ! મનુષ્યવેષમાં રહેલા અસુરોએ ઘણા ઉપદ્રવ કર્યા છે તેથી અમે બધા મહાકરુણાવાળા આપને શરણે આવ્યા છીએ. (૩૦)

अतो भीतांस्त्वदीयान्नस्त्वमेव पातुमर्हसि । असुरेभ्यस्ततः कृष्णः शरणागतवत्सल ॥३१॥
इति ब्रुवन्तं श्रीकृष्णो बद्धाञ्जलिपुटं वृषम् । उवाच धर्म मा भैष्ट यूयं दुष्टासुरौघतः ॥३२॥
असुराः सर्व एवैते सन्ति युष्मत्प्रपीडकाः । मयि पूर्वं बद्धवैरा मत्पराभवकामुकाः ॥३३॥
युष्मान्मदीयान्विज्ञाय पीडयन्ति विशेषतः । उपद्रवन्ति देवांश्च सुरामांसनिवेदनैः ॥३४॥
भारभूता भुवो ह्येते मदन्येन तु केनचित् । न विनाशयितुं शक्या दम्भाच्छादितदुष्क्रियाः ॥३५॥
अतोऽहमेव पुत्रत्वं दंपत्योर्युवयोर्वृष । प्राप्य तेषां विनाशं हि करिष्यामि न संशयः ॥३६॥
साकं भवद्भिर्मुनिना शप्तोऽस्मि बदरीवने । दुर्वाससाऽहमपि तद्भविष्यामि नराकृतिः ॥३७॥
सपत्नीकस्य ते तेभ्यो मुनीनां चामृतान्धसाम् । कर्तास्मि रक्षणं भद्र हरिनाम्नाऽत्र विश्रुतः ॥३८॥
एतैः साकं यथा भक्तैर्विहराम्यऽत्र सर्वदा । तथैव सह युष्माभी रंस्ये सोहं चरन्भुवि ॥३९॥
नाशमेष्यति दारिद्र्यमद्यारभ्य तवानघ । धनधान्यादिसम्पच्च भाव्या ते पूर्वतोऽधिका ॥४०॥
शापाद्दुर्वाससो युष्मान्मोचयिष्यामि च द्रुतम् । धर्ममिकान्तिकं क्षीणं प्रथयिष्यामि सर्वथा ॥४१॥

તેથી હે શરણાગત વત્સલ કૃષ્ણ ! તે અસુરોથી ભય પામેલા તમારા આશ્રિત એવા તમારું રક્ષણ કરવા માટે તમારા સિવાય બીજું કોઈ નથી.'' (૩૧) આ પ્રમાણે બોલતા અને બંને હાથ જોડેલા ધર્મને શ્રીકૃષ્ણ કહેવા લાગ્યા : ''હે ધર્મ ! તમે બધા દુષ્ટ અસુરોથી ભય પામશો નહિ. (૩૨) તમોને અતિશય પીડા આપનારા આ સર્વ અસુરો પૂર્વે મારા વિશે જ વૈર બાંધેલા હોવાથી મારા પરાભવની કામના કરનારા છો. (૩૩) તેથી તમને મારા જાણીને વિશેષપણે પીડે છે. સુરા-માંસના નૈવેદ્યોથી સત્ત્વપ્રધાન દેવોને પણ પીડે છે. (૩૪) પૃથ્વીના ભારરૂપ અને કપટથી આચ્છાદિત-ક્રિયાઓવાળા તે અસુરો મારા સિવાય અન્યથી નિશ્ચય પરાભવ પમાડવા શક્ય નથી. (૩૫) હે ધર્મ ! આથી હું પણ તમારા દંપતીના પુત્રપણાને પામીને તે અસુરોનો વિનાશ કરીશ એમાં સંશય નથી. (૩૬) બદરિકાશ્રમમાં તમારી સર્વેની સાથે હું પણ દુર્વાસામુનિ દ્વારા શાપ પામેલો છું માટે હું મનુષ્યજન્મ ધારણ કરીશ. (૩૭) હે ધર્મદેવ ! આ લોકમાં હરિ નામે પ્રસિદ્ધ થઈશ અને પત્ની સહિત તમારી, મુનિઓની અને દેવતાઓની અસુરો થકી રક્ષા કરીશ. (૩૮) જેવી રીતે આ બધા ભક્તોની સાથે હું અહીં સદૈવ ક્રીડા કરું છુ. તેવી જ રીતે પૃથ્વી ઉપર ભ્રમણ કરતો હું તમારી સાથે પણ ક્રીડા કરીશ. (૩૯) હે નિષ્પાપ ! આજથી આરંભીને તમારું દારિદ્રય પણ નાશ પામશે અને હવેથી ધનધાન્ય વગેરે તમારી સંપત્તિ અગાઉ કરતાં પણ અધિક થશે. (૪૦) હું દુર્વાસામુનિના શાપથી તમને જલદી મુક્ત કરીશ અને ક્ષીણ થયેલા એકાંતિક ધર્મને સર્વપ્રકારે વિસ્તારીશ. (૪૧)

मन्मन्त्रस्य जपं येऽत्र करिष्यन्ति भवानिव । पाठं च श्रीभागवतपुराणादेर्विधानतः ॥४२॥
तेषां मनोरथः सर्वः सिद्धिं प्राप्स्यति निश्चितम् । देहान्ते धाम परमं मम प्राप्स्यन्ति ते ध्रुवम् ॥४३॥
श्वेतद्वीपे च वैकुंठे गोलोके धाम्नि ते मम । ऐश्वर्यभोगास्तान्सर्वान्प्राप्स्यंत्येव हि ते ध्रुवान् ॥४४॥
इति वृषमभिधाय सर्षिवृन्दं कृतकरुणोऽत्र तिरोदधे स कृष्णः ।
प्रमुदितऋषिभिः सहाथ धर्मो व्रतविधिमाशु समापयांबभूव ॥४५॥

इति श्री सत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम प्रकरणे
धर्मादिकृत श्रीकृष्णस्तुतिवरप्रदान निरूपणनामेकोनविंशोऽध्यायः ॥१९॥

આ લોકમાં જે પુરુષો તમારી માફક મારા મંત્રનો જપ કરશે અને શ્રીમદ્ ભાગવત પુરાણનો વિધિપૂર્વક પાઠ કરશે. (૪૨) તેમના સર્વ મનોરથો નિશ્ચિતપણે સિદ્ધ થશે અને દેહ છૂટ્યા પછી મારા પરમધામને અવશ્ય પ્રાપ્ત કરશે. (૪૩) તે પુરુષો મારા શ્વેતદ્વીપ, વૈકુંઠ, ગોલોકમાં જે ઐશ્વર્યો અને ભોગો રહેલા છે તે બધાને નિશ્ચય પામશે.'' (૪૪) હે રાજન્ ! જેમણે કરુણા કરી છે તેવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન ઋષિગણ સહિત ધર્મદેવને આ પ્રમાણે કહીને અહીંયાં અંતર્ધાન થઈ ગયા. પછી ઋષિઓની સાથે ધર્મદેવે પ્રસન્ન થઈને પુરશ્ચરણનો વિધિ સમાપ્ત કર્યો. (૪૫)

ઇતિશ્રી સત્સંગિજીવનમાં નારાયણ ચરિત્રમાં ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રથમ પ્રકરણમાં ધર્માદિકૃત
શ્રીકૃષ્ણસ્તુતિ-વરપ્રદાનનિરૂપણ નામે ઓગણીશમો અધ્યાય થયો. ॥૧૯॥

॥ अथ विंशोऽध्यायः ॥

सुव्रत उवाच ।

जपात्मकं विष्णुयागं यथाशक्ति समाप्यते । विदधुः पारणां भूप कृष्णेक्षणमहामुदः ॥१॥

ततस्ते संविदं चक्रुः स्थित्वैकत्र परस्परम् । कस्याप्यग्रे कदाप्येतद्वृत्तं वाच्यं न नस्त्विति ॥२॥

प्रादुर्भूते तु कृष्णेऽत्र गोप्तुं शक्येत केन तत् । तदा तु कापि नैवास्ति चिन्ता यत्सोऽस्त्यधीश्वरः ॥३॥

विधायेत्थं संविदं ते मिलित्वा च परस्परम् । नमस्कृत्य च सर्वेऽपि स्वं स्वं स्थानं ततो ययुः ॥४॥

महर्षीणां च धर्मस्य पूर्वजन्मस्मृतिस्त्विह । आसीत्क्वचित्क्वचिद्राजन्न तु नित्यं हरीच्छया ॥५॥

धर्मः सभार्यः सप्रीतः सम्यक्पूर्णमनोरथः । गच्छन्स्वपुरमापेदे पुनस्तन्नैमिषं वनम् ॥६॥

तत्रारण्ये चरन्तौ तौ वृक्षजालसमाकुले । आगच्छतोऽसुन्कांश्चिद्दृष्ट्वा तां जहतुः सृतिम् ॥७॥

महामार्गस्मृतिर्नष्टा प्रान्तरे भ्रमतोस्तयोः । इयाय भानुमानस्तं ग्रामः प्राप्तो न कश्चन ॥८॥

निषेदतुस्तौ तत्रैव क्व यावो ध्वान्त इत्युभौ । युक्तौ धैर्येण महता क्षुधितौ तृषितौ नृप ॥९॥

અધ્યાય-૨૦

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે રાજન્ ! શ્રીકૃષ્ણના દર્શનથી ખૂબ આનંદવાળા થયેલા તે ધર્મ વગેરેએ જપાત્મક વિષ્ણુયાગ યથાશક્તિ સમાપ્ત કરી પારણાં-ભોજન કર્યું. (૧) પછી તે બધા એકાંત સ્થળમાં એકત્રિત થઈ પરસ્પર સંકેત કરતા હતા કે આપણો આ વૃત્તાંત ક્યારેય પણ કોઈની આગળ કહેવો નહિ. (૨) આ લોકમાં શ્રીકૃષ્ણ પ્રગટ થયા પછી તો તે વૃત્તાંત ગુપ્ત રાખવા કોણ શક્તિમાન થઈ શકે તેમ છે ? કોઈ નથી. પરંતુ ત્યારે તો કોઈ ચિંતા જ નથી કારણ કે તેઓ સર્વના અધીશ્વર છે. (૩) આ પ્રમાણે સંકેત કરી પરસ્પર મળી,નમસ્કાર કરી, તે સર્વે વૃંદાવનથી પોતપોતાના સ્થાન પ્રત્યે ગયા. (૪) હે રાજન્ ! તે મહર્ષિઓ તથા ધર્મદેવને પૂર્વજન્મનું સ્મરણ તો શ્રીહરિની ઇચ્છાથી કોઈક સમયે જ રહેલું હતું પણ સર્વદા રહેતું ન હતું. (૫) પત્નીએ સહિત થયેલા પૂર્ણ મનોરથવાળા તેથી પ્રસન્ન ચિત્રવાળા ધર્મદેવ પોતાના ગામ પ્રત્યે જતા ફરીથી તે નૈમિષારણ્ય ક્ષેત્રને પામતા હતા. (૬) વૃક્ષોના સમુદાયોથી ઘાટા તે અરણ્યમાં ફરતાં તે ધર્મદેવ અને ભક્તિદેવી કેટલાક અસુરોને જોઈને તે માર્ગનો ત્યાગ કરતા હતા. (૭) ગહન વનમાં ફરતાં ધર્મ અને ભક્તિ પ્રસિદ્ધ એવા રાજમાર્ગનું ભાન ભૂલી જતાં હતાં. એટલામાં સૂર્ય પણ અસ્ત પામ્યો. વચ્ચે કોઈ ગામ પણ ન આવ્યું. (૮) હે રાજન્ ! અતિ ધૈર્યવાળાં, ભૂખ્યાં અને તરસ્યાં, ભક્તિ-ધર્મ બંને જણ, 'આપણે અંધારામાં કયાં જઈશું' એમ વિચારીને ત્યાં જ રોકાયાં. (૯)

तौ तत्र दैवादुपयातमेकमपश्यतां कञ्चन मेघनीलम् ।
तपस्विनं रक्तविवृत्तनेत्रं जटाधरं रौद्रवपुः करालम् ॥१०॥
खल्वाटशीर्षं धृतवर्णिवेषं तं सिद्ध एवायमिति प्रणम्य ।
बधाञ्जलिस्तत्पुरतः स तस्थौ धर्मस्तमूचे वचनं तपस्वी ॥११॥
कस्त्वं सभार्यो भ्रमसि प्रदोषे दुर्गेऽपि कान्तार इहासि धीरः ।
यथावदेतत्कथयाशु सर्वभितीरितस्तेन जगाद धर्मः ॥१२॥
विप्रोऽस्म्यहं कोसलदेशजन्मा देवाभिधो वैरिभयातिखिन्नः ।
भृशं दरिद्रश्च विमुक्तगेहो वृन्दावनं क्षेत्रभगां हिवर्णिन् ॥१३॥
आराध्य कृष्णं जपविष्णुयागविधानतः प्राप्य वरं च तस्मात् ।
व्रजन्गृहं दैववशाच्चुताध्वा भ्रमन्भवन्तं मुदितोऽस्मि दृष्ट्वा ॥१४॥
कृष्णाभिधानश्रवणोत्थमन्युर्भूयः स वर्णी तमुवाच धर्मम् ।
कृष्णाद्वरः को भवताऽऽप्त एतद्ब्रूहीत्यथोवाच तपस्विनं सः ॥१५॥
कृष्णं प्रसन्नं प्रति सर्वमुक्तं मया च दुःखं विहितं सपत्नैः ।
तदा स मामाह तवारयस्तु सन्ति क्षमायामसुरा हि सर्वे ॥१६॥

ત્યાં તેઓ બંને દૈવ ઇચ્છાથી સમીપમાં આવેલા કોઈ એક તપસ્વીને જોતાં હતા. શ્યામ વર્ણવાળો લાલ વિસ્તૃત નેત્રવાળો, જટાધારી, અતિ ભયાનક શરીરવાળો અને ઊંચો, માથામાં ટાલવાળો, વર્ણિવેશને ધારણ કરેલા પુરુષને જોઈને આ કોઈ સિદ્ધ છે એમ જાણીને પ્રણામ કરી ધર્મ તેમની આગળ હાથ જોડી ઊભા રહ્યા. તે સમયે તપસ્વી પુરુષ ધર્મને કહેવા લાગ્યો : (૧૦-૧૧) આ દુર્ગમ વનમાં સંધ્યા સમયે પત્નીએ સહિત કોણ તમે ફરો છો ? માટે તમે ધૈર્યવાન પુરુષ છો. આ બધું તત્કાળ યથાર્થ તમે કહો.' ત્યારે ધર્મે કહ્યું : (૧૨) 'હે વર્ણિન્ ! હું કોશલ દેશમાં જન્મેલો દેવશર્મા નામનો બ્રાહ્મણ છું. શત્રુઓના ભયથી અતિ દુઃખ પામેલો તેથી ખૂબ જ દરિદ્રી થઈ ગયેલો હોવાથી ઘરનો ત્યાગ કરી વૃંદાવન ક્ષેત્રમાં ગયો હતો. (૧૩) ત્યાં જપાત્મક વિષ્ણુયાગના અનુષ્ઠાનથી શ્રીકૃષ્ણની આરાધના કરી વરદાન પામી ઘેર જતાં દૈવવશાત્ માર્ગ ભૂલી જવાથી વનમાં ભમતો હતો એટલામાં તમને જોઈને આનંદિત થયેલો છું. (૧૪) કૃષ્ણના નામ-સ્મરણથી જ જેને ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો છે એવા તે વર્ણિ ધર્મ પ્રત્યે ફરીથી કહેવા લાગ્યા કે તમે કૃષ્ણ પાસેથી શું વરદાન પામ્યા છો ? એ તમે કહો ત્યારે ધર્મદેવ પણ તપસ્વીને કહેવા લાગ્યા : (૧૫) 'પ્રસન્ન થયેલા કૃષ્ણને અસુરોએ કરેલું સર્વ પોતાનું દુઃખ કહ્યું ત્યારે કૃષ્ણ મારા પ્રત્યે બોલ્યા કે પૃથ્વી ઉપર તમારા શત્રુઓ બધા અસુરો છે. (૧૬)

तिष्यावतारस्य सुयोधनस्य साहाय्यकर्तार इमे पुराऽऽसन् ।
भीमार्जुनाद्यैर्युधि तेषु केचिद्धता मया केऽपिबलेन चान्ये ॥१७॥
तत्रापि ये वैरधिया मदीयं सम्बन्धमापुर्भुवि वीक्षणादिम् ।
प्रपेदिरे ते तु मदीयधामदैत्यास्तथा दानवराक्षसाश्च ॥१८॥
मृताश्च ये वैषयिके सुखेऽत्र निबद्धतर्षा दृढवासना श्च ।
मद्वैरभाजः खलुतेऽद्य जाताः सन्ति क्षमायासुराः पुनश्च ॥१९॥
त्वां धर्मनिष्ठं ननु धर्ममेव विदन्त एते च मदीयरूपम् ।
मद्वैरनिर्यातनभूरिकामा रुजन्ति चान्यानपि मामकीनान् ॥२०॥
तवैव पुत्रत्वमुपेत्य तस्मात्तान्नाशयिष्यामि किलामरारीन् ।
वरं प्रदायेत्थमभूत्तिरोऽसावहं व्रजन्स्वालयमागतोऽत्र ॥२१॥

सुव्रत उवाच ।

कृष्णोत्कर्षमयीमित्थं स्वापकषोपलक्षणाम् । श्रुत्वा धर्मगिरं सोऽभूदतिकोपाकुलो नृप ॥२२॥
दहन्निव दृशा धर्ममधरं च रदैर्दशन् । उवाच विप्रपुत्रस्ते श्रीकृष्णो भविता च यः ॥२३॥
तस्य सर्वान्गुणान्दोषानद्याहं वेद्मि नापरः । अस्मत्प्रियस्याप्रियकृत्स दुर्योधनभूभुजः ॥२४॥

આ અસુરો પૂર્વે કળિના અંશથી અવતરેલા દુર્યોધનના સહાયકો હતા. તેમાં કેટલાક અસુરો યુદ્ધમાં ભીમ-અર્જુન વગેરેએ માર્યા, કેટલાકને મેં માર્યા અને કેટલાકને બલભદ્રે માર્યા. (૧૭) તેમાં પણ ભૂમિ ઉપર જે દૈત્ય, દાનવ, રાક્ષસો વૈરબુદ્ધિથી પણ દર્શન વગેરેથી મારા સંબંધને પામ્યા હતા તેઓ મારા ધામને પામ્યા. (૧૮) અને તેમાં જે અસુરો વિષય સંબંધી તૃષ્ણાવાળા, અતિ દૃઢ વાસનાવાળા મરણ પામેલા તેઓ અત્યારે પૃથ્વી ઉપર ફરીથી ઉત્પન્ન થઈ મારી સાથે વૈરભાવને ભજનારા છે. (૧૯) મારે વિષે કે મારી સાથે વૈર રાખનારા અને બદલો લેવાની કામનાવાળા તે અસુરો ધર્માવતાર અને ધર્મમાં નિષ્ઠાવાળા તમોને ધર્મ જ મારું સ્વરૂપ છે એમ જાણીને તમને પીડે છે અને બીજા પણ મારા ભક્તોને પીડા કરે છે. (૨૦) માટે હું તમારા પુત્રપણાને પામીને દેવના શત્રુ તે અસુરોનો નાશ કરીશ જ. આ પ્રમાણે મને વરદાન આપી તે શ્રીકૃષ્ણ અંતર્ધાન થઈ જતા હતા. પછી હું પણ પોતાને ઘેર જતાં અહીં નૈમિષારણ્યમાં આવેલો છું. (૨૧)

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે કૃષ્ણના ઉત્કર્ષવાળી અને પોતાના અપકર્ષવાળી ધર્મની વાણી સાંભળી તે વર્ણિ અત્યંત કોપથી વ્યાકુળ બની ગયા. (૨૨) તે વર્ણિ જોવાથી ધર્મને બાળતા હોય ને શું એવા દાંતોથી નીચેના હોઠને કરડતા કહેવા લાગ્યા : હે વિપ્ર ! જે શ્રીકૃષ્ણ તમારો પુત્ર થશે. (૨૩) તે શ્રીકૃષ્ણના સર્વ ગુણદોષોને હું જાણું છું. મારા સિવાય બીજો કોઈ જાણતો નથી. તે શ્રીકૃષ્ણ અમારા પ્રિય રાજા દુર્યોધનનું અનિષ્ટ કરનારા હતા. (૨૪)

मह्यं तेन महद्दुःखं पार्थसारथिना ददे । दुर्योधनसखं मां तु विद्धयश्वत्थामसंज्ञितम् ॥२५॥
मत्प्रियासुरसङ्घस्य प्रीतयेऽतो मया द्विज । शाप उत्सृज्यते पूर्ववैरनिर्यातनाय वै ॥२६॥
स ते पुत्रो न शक्नोतु शस्त्रं धारयितुं क्वचित् । विना तेन भवेन्नैव निजवैरिविनाशनम् ॥२७॥
शूरो महानपि पुमान्नीतिशास्त्रार्थविद्यपि । विना शस्त्रं शत्रुवधे क्षमते न कदाचन ॥२८॥
उल्लङ्घ्य स तु मद्वाक्यं धारयिष्यति कर्हिचित् । शस्त्रं चेत् प्राप्स्यति तदा स्ववैरिभ्यः पराभवम् ॥२९॥
शप्त्वेत्थमभवद्द्रोणिरदृश्योऽथ च तौ वने । तच्छापचिंतया खेदं प्राप्नुतः स्म भृशं नृप ॥३०॥
अपारविपदंभोधौ मग्नयोरसहाययोः । कृष्णेच्छालब्धमेकं हि धैर्यं तरणितां ययौ ॥३१॥
स्त्रीस्वभावात्खिद्यमानां धर्मः प्रेमवतीं तदा । उवाच भद्रे सिद्धं नः कार्यं दैवेन विघ्नितम् ॥३२॥
विघ्ननाशाय विघ्नेश व्रतं कार्यमतः प्रिये ।
सर्वविघ्ननिवृत्त्यर्थं व्रतं गणपतेः सति । प्रोक्तमस्ति पुराणेषु स्वमनोरथसिद्धिदम् ॥३३॥
श्रीकृष्णस्यावतारो हि प्रोक्तोऽस्ति गणनायकः । अतस्तस्य व्रतं नृणां सर्वसङ्कष्टनाशनम् ॥३४॥

અર્જુનના સારથિ શ્રીકૃષ્ણે મને પણ અસહ્ય દુઃખ આપ્યું છે. મને દુર્યોધનનો સખા-અશ્વત્થામા તમે જાણો. (૨૫) હે દ્વિજ ! માટે મને પ્રિય જે અસુરોના સમૂહની પ્રસન્નતા માટે, પૂર્વેના વૈરના બદલા માટે હું શાપ આપું છું : (૨૬) 'તમારા પુત્રભાવને પામેલા કૃષ્ણ ક્યારેય પણ શસ્ત્ર ધારણ કરવા શક્તિમાન ન થાઓ.' અને શસ્ત્ર ધારણ કર્યા સિવાય પોતાના શત્રુઓનો વિનાશ ન જ થાય. (૨૭) પુરુષ મહાન શૂરવીર હોય, રાજનીતિશાસ્ત્રના અર્થને જાણનાર હોય તોપણ શસ્ત્ર ધારણ કર્યા વગર શત્રુના વધમાં કયારેય શક્તિમાન થાય નહિ. (૨૮) અને તમારો પુત્ર મારા વાક્યને ઉલ્લંઘીને જો કોઈપણ સમયે શસ્ત્ર ધારણ કરશે તોપણ પોતાના શત્રુઓથી તે ક્ષણે પરાભવ પામશે.' (૨૯) હે રાજન્ ! દ્રોણપુત્ર અશ્વત્થામા આ પ્રમાણે શાપ આપીને અદશ્ય થયા, પછી તે બંને તે વનમાં શાપની ચિંતાથી અત્યંત ખેદ પામતાં હતાં. (૩૦) અપાર વિપત્તિસાગરમાં ડૂબી ગયેલાં અને જંગલમાં સહાય વિનાનાં તે બંનેને કૃષ્ણની ઇચ્છાથી પ્રાપ્ત થયેલું એક ધૈર્ય જ નાવપણાને પ્રાપ્ત થયું. (૩૧) તે સમયે સ્ત્રીસ્વભાવથી ખેદ પામતાં પ્રેમવતીને ધર્મદેવ કહેવા લાગ્યાં કે હે ભદ્રે ! આપણું સિદ્ધ થયેલું કાર્ય પણ દેવગતિથી વિઘ્નવાળું થયેલું છે. (૩૨) હે પ્રિયે ! વિઘ્નોની શાંતિ માટે વિઘ્નેશ શ્રી ગણપતિનું વ્રત કરવું આપણા માટે યોગ્ય છે. કારણ કે હે સતિ ! સર્વ વિઘ્નોની નિવૃત્તિ માટે પોતાના મનોરથને સિદ્ધ કરનારું ગણપતિનું વ્રત પુરાણોમાં કહેલું છે. (૩૩) ગણનાયક શ્રી ગણેશજીને શ્રીકૃષ્ણના અવતાર તરીકે ગણેલા હોવાથી તેમનું વ્રત મનુષ્યોને અનેક પ્રકારનાં દુઃખોનો નાશ કરનારું છે. (૩૪)

भाद्रशुक्लचतुर्थ्यां तत्करिष्यावोऽनुवत्सरम् । तेन तुष्टः स विघ्नेभ्यो रक्षणं नौ करिष्यति ॥३५॥
एवं तौ नियमं विप्रौ मनसा चक्रतुर्नृप ।भक्तिमूचे पुनधर्मर्मो दुःखशोकहरं वचः ॥३६॥
दुःखमेतादृशं भूमावावाभ्यामेव सुंदरि ।प्राप्तमित्येव मा मंस्था यतो दुःखमयं जगत् ॥३७॥
पुरा श्रीरामचंद्रेण सह पत्न्या च बन्धुना । भुक्तमीशेनाजप दुःखं वनवासवता भृशम् ॥३८॥
इत्युक्त्वाऽकथयत्तस्यै श्रीरामचरितं वृषः । हनुमन्महिमोपेतं निशो यामास्त्रयो गताः ॥३९॥
शृण्वती सा तत्र तत्र साहाय्यं जानकीपतेः । मुहुः कृतं हनुमता चिंतयामास चेतसि ॥४०॥
अहो नः कुलदेवोऽस्ति हनूमान् रामवल्लभः । उपेक्षते सोऽपि कथं समर्थोऽस्मान्महापदि ॥४१॥
हनूमन् रक्ष रक्षेति यावद्वदति सा गिरम् ।तावत्प्रत्यक्षतां प्राप मारुतिर्विप्ररूपधृत् ॥४२॥
स हि रामकथां रात्रौ कीर्त्यमानां स्त्रियं प्रति । धर्मेण श्रोतुमायातस्तत्राऽदृश्यो जनैः स्थितः ॥४३॥
प्रत्यक्षीभूय स प्राह भक्ते धर्म व्यथां त्यज । कुलदेवोऽस्मि हनुमान् युष्माकं रक्षिताऽस्मि वः ॥४४॥
द्रौणैः शापेन वां पुत्रो धारयिष्यति नायुधम् । तथापि जेतुं त्रैलोक्यं शक्तो भाव्यः स वैधिया ॥४५॥

દર વર્ષે ભાદરવા સુદ ચોથને દિવસે આપણે બંને ગણપતિનું વ્રત કરીશું. તેનાથી પ્રસન્ન થયેલા ગણપતિ આપણા બંનેનું વિઘ્નોથી રક્ષણ કરશે. (૩૫) હે રાજન્ ! આ પ્રકારે તે બંને મનથી નિયમનો સંકલ્પ કરતાં હતાં, પછી ધર્મદેવે દુઃખ અને શોકનો નાશ કરનાર વાક્ય ફરીથી ભક્તિને કહ્યું; (૩૬) ‘હે સુંદરી ! પૃથ્વી ઉપર આપણે બે જણાં જ આવા દુઃખને પામ્યાં છીએ એમ તમે ન માનતાં. કારણ કે સમગ્ર વિશ્વ દુઃખમય જ છે. (૩૭) પૂર્વે શ્રી રામચંદ્રજીએ વનવાસ સમયમાં પત્ની સીતાજી અને ભાઈ લક્ષ્મણજી સાથે મહાદુઃખ ભોગવ્યું છે.’ (૩૮) આમ કહી ધર્મદેવ હનુમાનજીના મહિમાથી યુક્ત શ્રીરામચરિત્ર (ભક્તિને) કહેવા લાગ્યા. તે કહેતા રાત્રિના ત્રણ પ્રહાર વીતી ગયા. (૩૯) તે ભક્તિદેવી પણ હનુમાનજીએ વારંવાર કરેલ જાનકીપતિ શ્રીરામનું સહાયપણું તેને સાંભળી હૃદયમાં ચિંતવન કરવા લાગ્યાં, (૪૦) ‘શ્રી રામચંદ્રજી જેમને પ્રિય છે એવા હનુમાન અમારા કુળદેવ છે. તે હનુમાન પણ મહાઆપત્કાર્યમાં અહો ! - અમારી શામાટે ઉપેક્ષા કરો છો ? (૪૧) હે હનુમન્ ! તમે અમારી રક્ષા કરો રક્ષા કરો’ એવી વાણી બોલે છે તેટલામાં તો વિપ્રરૂપધારી હનુમાનજી સાક્ષાત્ પ્રગટ થયા. (૪૨) ધર્મદેવ દ્વારા ભક્તિદેવીને રાત્રે કહેવાતી શ્રી રામકથા સાંભળવા તે (હનુમાનજી) આવેલા હતા. ત્યાં અદશ્યરૂપે રહેલા હતા. (૪૩) પછી તે હનુમનજી પ્રત્યક્ષ થઈને બોલ્યા કે હે ભક્તિ ! હે ધર્મ ! તમે (શાપના) દુઃખનો ત્યાગ કરો. હું તમારો કુળદેવ હનુમાન છું. હું તમારી રક્ષા કરીશ. (૪૪) દ્રોણપુત્રના શાપથી તમારા પુત્ર શસ્ત્રને ધારણ કરશે નહિ તોપણ તે કેવળ બુદ્ધિથી જ સમગ્ર ત્રિલોકીને જીતવા શક્તિમાન છે. (૪૫)

त्वत्पुत्रस्याप्यशस्त्रस्य रक्षिताऽस्मि स्मृतोभियः । दारिद्र्यदुःखमपि ते नाशमेष्यति निश्चितम् ॥४६॥
इत्युक्त्वा तौ महामार्गं प्रापय्याश्चर्यमानसौ । तिरोबभूव हनुमांस्तौ ततो गन्तुमैच्छताम् ॥४७॥
तत आरभ्य तावास्तां गतसर्वव्यथौ नृप । प्राप्यमानान्नवस्त्रादीनिश्चिंतौ स्वस्थमानसौ ॥४८॥
महामार्गेण चलितौ पूर्वदृष्टेन निर्भयौ । चिन्तयन्तौ च हृदये श्रीकृष्णं भक्तवत्सलम् ॥४९॥
प्रीणयन्ती पतिं वाक्यैः प्रेम्णा प्रेमवती पथि । वृत्तं हनूमतोऽप्राक्षीच्चिरजीवित्वलक्षणम् ॥५०॥
चिरजीवी कथं जातः स्वामिन् पवननन्दनः । दिवं विहाय भूलोके स्थितो नित्यं करोति किम् ॥५१॥
निशम्य च निशाम्यापि प्रभावं श्रीहनूमतः । आनन्दः परमो नाथ जायते मम चेतसि ॥५२॥
इति प्रीत्या प्रेमवत्याऽऽपृष्टो धर्म उवाच ताम् । हनूमांश्चिरजीव्यस्ति सीतारामप्रसादतः ॥५३॥
निहत्य रावणं युद्धे स्वसैन्यपरिवारितः । एत्यायोध्यां नृपपदमध्यतिष्ठत् राघवः ॥५४॥
वानरा राक्षसा ऋक्षा दिव्यरूपधराः सति । तद्वियोगासहास्तत्र न्यवसन्नेकहायनम् ॥५५॥
तं छत्रचामराद्यैस्ते सेवमाना दिने दिने । प्रेमवृद्धिं परां प्रापुर्विस्मृताखिललौकिकाः ॥५६॥

હું તો માત્ર સ્મરણ કરતાં જ ભયથી શસ્ત્ર વગરના તમારા પુત્રનું રક્ષણ કરનાર છું. દારિદ્ર દુઃખ પણ નાશ પામશે તે નિશ્ચિત જાણો. (૪૬) આ પ્રકારે કહી તે હનુમાનજી ભક્તિ-ધર્મને મહામાર્ગ બતાવી અંતર્ધાન થઈ ગયા. પછી આશ્ચર્યયુક્ત મનવાળાં તે બંને જણ જવા માટે ઇચ્છતાં હતાં. (૪૭) હે રાજન્ ! ત્યારથી આરંભીને ભક્તિ અને ધર્મ સર્વ દુઃખે રહિત અન્ન, વસ્ત્ર, વગેરે પ્રાપ્ત થવાથી નિશ્ચિંત એવા શાંત મનવાળાં થયાં. (૪૮) પછી ભયરહિત તો બંને જણ ભક્તવત્સલ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનું હૃદયમાં ચિંતવન કરતાં પહેલાં જોયેલા મહામાર્ગે ચાલતા આવતા હતા. (૪૯) ભક્તિએ માર્ગમાં પ્રેમયુક્ત વચનોથી પતિ ધર્મદેવને પ્રસન્ન કરતાં કરતાં હનુમાનજીના ચિરંજીવ લક્ષણવાળું વૃત્તાંત પૂછતાં હતાં. (૫૦) ''હે સ્વામિન્ ! પવનનંદન હનુમાન ચિરંજીવી કેવી રીતે થયા ? ભગવાનના દિવ્ય લોકનો ત્યાગ કરીને ભૂલોકમાં રહીને હંમેશાં શું કરે છે ? (૫૧) હે નાથ ! શ્રી હનુમાનજીનો પ્રભાવ જોઈને અને સાંભળીને મારા ચિત્તમાં પરમ આનંદ થાય છે. (૫૨) આ પ્રમાણે પ્રેમવતીએ પ્રીતિથી પૂછેલા ધર્મદેવ તેને કહેવા લાગ્યા કે શ્રી સીતારામના અનુગ્રહથી હનુમાનજીએ ચિરંજીવીપણું પ્રાપ્ત કરેલું છે. (૫૩) રઘુકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા શ્રીરામ યુદ્ધમાં રાવણને મારીને પોતાના સૈન્યથી ચોતરફ વીંટાયા થકા અયોધ્યામાં આવીને રાજ્યસિંહાસનમાં બેઠા. (૫૪) હે સતી ! રામચંદ્રજીના વિયોગને સહન નહિ કરી શકવાથી વાનરો, રાક્ષસો, રીંછો વગેરે એ દિવ્યરૂપ (માણસ જેવું) ધારણ કરી એક વર્ષ સુધી ત્યાં નિવાસ કરતા હતા. (૫૫) છત્ર, ચામર, પંખા વગેરેથી શ્રી રામચંદ્રજીની સેવા કરતાં, અને સમગ્ર લૌકિક કૃત્યને ભૂલી ગયેલા તે (વાનર વગેરે) દરરોજ પ્રભુમાં પ્રેમવૃદ્ધિ પામતા હતા. (૫૬)

स्वस्वगृहान्प्रेषयिष्यन्नयातः स्वाग्रतोऽपि तान् । तत्सन्मानं प्रभुश्चक्रे वस्त्रभूषाधनादिभिः ॥५७॥

यथोचितं मानयित्वा सुग्रीवादीन्स वानरान् । किष्किन्धां प्रेषयामास साश्रुनेत्रान्बलाद्विभुः ॥५८॥

तदागमिष्यन् हनुमान्स्रवत्प्रेमाश्रुलोचनः । परित्यक्तुशक्तस्तं बद्धाञ्जलिपुटोऽब्रवीत् ॥५९॥

स्नेहो मे परमः स्वामिंस्त्वयि तिष्ठतु नित्यदा । भक्तिश्च नियता वीर भावो नान्यत्र गच्छतु ॥६०॥

यावत्तव कथा राम प्रचरिष्यन्ति भूतले । तावत्ताः सर्वदा श्रृण्वन् जीवाम्यत्रेति मे रुचिः ॥६१॥

स्थितं किम्पुरुषे खण्डे गन्धर्वा अपि मां सदा । श्रावयेयुः कथा राम तवेति मम याचितम् ॥६२॥

त्वत्कथामृतपानेच्छा यथा मे हृदि वर्तते । तथा न दिव्यलोकेच्छा नैश्वर्येच्छा च निश्चितम् ॥६३॥

एवं ब्रुवाणं रामस्तु हनूमंतं नृपासनात् । उत्थाय सस्वजे स्नेहाद्वाक्यमेतदुवाच च ॥६४॥

एवमेतत्कपिश्रेष्ठ भविष्यति न संशयः । वरदानेन मे सर्वं सेत्स्यत्येव त्वदीप्सितम् ॥६५॥

इति लब्धवशे रामाद्धनूमानिह सुव्रते । रघुनाथकथाप्राणश्चिरजीवी हि वर्तते ॥६६॥

यत्र यत्र कथा भूमौ रामचन्द्रस्य जायते । तत्र तत्राप्यसौ गत्वा श्रृणोति वरदानतः ॥६७॥

તેથી પ્રભુ પોતાની આગળથી ન જતાં એવા તે (વાનરાદિને) પોતપોતાના સ્થાને મોકલવા વસ્ત્ર, આભૂષણ, ધન વગેરે વડે તેમનું સન્માન કર્યું. (૫૭) પછી તે શ્રી રામ સુગ્રીવ વગેરે વાનરોનો યથાયોગ્ય સત્કાર કરી આંસુ ભરેલા નેત્રોવાળા તે બધાને બલાત્કારથી કિષ્કિંધાનગરીમાં મોકલી દેતા હતા. (૫૮) ત્યારે તે હનુમાનજી પણ તેમની સાથે જશે એવા તે શ્રીરામનો ત્યાગ કરવા અસમર્થ હોવાથી આંખોમાંથી આંસુ વહાવતા હાથ જોડીને કહેવા લાગ્યા : (૫૯) 'હે સ્વામિન્ ! તમારામાં મારો પરમ સ્નેહ સર્વદા રહો. હે વીર ! ભક્તિ પણ અચલાયમાન રહો. મારો ભાવ બીજે ન જાય, આપનામાં જ રહો. (૬૦) હે રામ ! જ્યાં સુધી પૃથ્વી ઉપર તમારી કથાની પ્રવૃત્તિ રહેશે ત્યાં સુધી સર્વદા તે સાંભળતો આ લોકમાં હું જીવું એવી મારી રુચિ છે. (૬૧) હે રામ ! કિંપુરુષ નામના ખંડમાં મને આ તમારી કથાઓ ત્યાંના નિવાસી ગંધર્વજનો સંભળાવે તેવી મારી યાચના છે. (૬૨) હે ભગવન્ ! મારા હૃદયમાં તમારી કથારૂપી અમૃતપાનમાં જેવી ઇચ્છા વર્તે છે તેવી દિવ્ય લોકની પ્રાપ્તિની ઇચ્છા નથી, તથા ઐશ્વર્યની ઇચ્છા નથી એ નિશ્ચિત વાત છે.' (૬૩) રામ તો સિંહાસનથી ઊઠીને આ પ્રમાણે બોલતા હનુમાનને સ્નેહથી બે હાથમાં ઘાલીને ભેટ્યા. (૬૪) 'હે કપિશ્રેષ્ઠ ! આ બધું તમારું ઇચ્છિત તમારા માગ્યા પ્રમાણે જ થશે એમાં શંકા નથી. મારા વરદાનથી તમારું ઇચ્છિત સિદ્ધ થશે જ.' (૬૫)

ધર્મદેવ બોલ્યા :

હે ઉત્તમવ્રતવાળાં ભક્તિ ! આ પ્રમાણે રામચંદ્રજીથી વરદાન પામેલા હનુમાનજી રઘુનાથની કથા એ જ પ્રાણ છે જેના એવા આ પૃથ્વી ઉપર ચિરંજીવી વર્તે છે. (૬૬) આમ આ વરદાનના પ્રભાવથી આ ભૂમિ ઉપર જ્યાં જ્યાં રામચંદ્રજીની કથા થાય છે ત્યાં ત્યાં હનુમાનજી જઈને કથા સાંભળે છે. (૬૭)

त्वत्समीपे मया रात्रौ कथ्यमानां कथामसौ । श्रोतुं नूनमुपायातो यातो दत्त्वा स्वदर्शनम् ॥६८॥
गणेशव्रतसङ्कल्पाद्विघ्ननाशे हनूमता । दत्तं स्वदर्शनं तेन कार्यसिद्धिरभूद्धि नः ॥६९॥
सुव्रत उवाच ।
इति भर्तुर्वचः श्रुत्वा प्रीता भक्तिरभून्नृप । तया सह यथाशक्ति व्रजन्स्वपुरमाप सः ॥७०॥
सार्धमासेन संप्राप्तं स्वपुरं तं समेत्य च । स्वजना ज्ञातयः सर्वे भृशं मुमुदिरे नृप ॥७१॥
श्रीकृष्णस्य प्रतापेन वैरिणः सकला अपि । मित्राणीवाभवंस्तस्य बिभ्यति स्म तदीक्षणात् ॥७२॥
भगवानथ जीवानां श्रेयसे करुणानिधिः । नरनारायणो भूमौ नृत्वं स्वीकर्तुमैहत ॥७३॥
एकमूर्तिस्ततो भूत्वा द्विरूपोऽसौ निजेच्छया । धर्मस्य हृदयाम्भोज आविरासीन्नराधिप ॥७४॥
धान्ययानपशुद्रव्यसमृद्धिस्तस्य वेश्मनि । ततः पूर्वाधिकैवासीद्वर्धमानाऽनुवासरम् ॥७५॥
इत्थं हरेः प्रसादस्य जातत्वात्स द्विजोत्तमः । हरिप्रसादनाम्नैव विश्रुतोऽभूत्पनः क्षितो ॥७६॥
आविर्भावं भगवतः स्वस्मिञ्जातं विवेद सः । कान्त्याऽतिमर्त्यया राजन्नकस्मिक्या च संपदा ॥७७॥

રાત્રે હું તમને કથા કહેતો હતો ત્યારે તે સાંભળવા તમારા સમીપે આવ્યા હતા. તેથી હમણાં આપણને સ્વદર્શન આપી સ્વસ્થાને ગયા. (૬૮) ગણેશવ્રતના સંકલ્પથી વિઘ્નનાશમાં હનુમાનજીએ આપણને સ્વદર્શન આપ્યું તેથી આપણા કાર્યની સિદ્ધિ થઈ. (૬૯)

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે રાજન્ ! આ પ્રકારે પતિનું વચન સાંભળીને ભક્તિ પ્રસન્ન થયાં. ધર્મદેવ ભક્તિની સાથે યથાશક્તિ ચાલતા પોતાના ગામમાં ગયા. (૭૦) હે રાજન્ ! દોઢ મહિને પોતાને ગામ ગયેલા ધર્મદેવને મળીને સ્વજનો, જ્ઞાતિજનો વગેરે બધા ખૂબ જ હર્ષ પામ્યાં. (૭૧) ધર્મના સમગ્ર શત્રુઓ પણ (પ્રાદુર્ભાવ પામશે એવા) શ્રીકૃષ્ણના પ્રતાપથી મિત્રો જેવા થઈ ગયા. ધર્મના દર્શન માત્રથી જ ભય પામતા હતા. (૭૨) ત્યાર પછી કરુણાનિધિ ભગવાન શ્રી નરનારાયણ મુમુક્ષુજનોના કલ્યાણ માટે આ પૃથ્વી ઉપર મનુષ્યજન્મ સ્વીકારવા ઈચ્છા કરતા હતા. (૭૩) હે નરાધિપ ! ત્યારબાદ (નર-નારાયણ) બે રૂપોવાળા આ ભગવાન સ્વેચ્છાથી એકમૂર્તિરૂપે થઈ ધર્મદેવના હૃદયકમળમાં પ્રગટ થતા હતા. (૭૪) પછી તે ધર્મદેવના ઘરમાં અન્ન, વાહન, પશુ, દ્રવ્ય, વગેરે સમૃદ્ધિ પ્રતિદિન વધતી પૂર્વથી પણ વધારે થતી હતી. (૭૫) આ પ્રકારે શ્રીહરિનો અનુગ્રહ તેમના ઉપર થવાથી દ્વિજોત્તમ તે ધર્મદેવ પૃથ્વી ઉપર ફરી હરિપ્રસાદ નામે જ પ્રસિદ્ધ થતા હતા. (૭૬) હે રાજન્ ! તે (હરિપ્રસાદ) સર્વ જનોથી પણ અતિ અધિક કાંતિ વડે અને અકસ્માત થયેલી સમૃદ્ધિ વડે પોતાનામાં ઉત્પન્ન થયેલ શ્રી ભગવાનનો આવિર્ભાવ જાણતા હતા. (૭૭)

गर्भं ततोऽसावृतुषोडशेऽह्नि गुरौ च पुष्ये निदधार भक्तौ ।
सा तेन भूमौ शुशुभे शुभाङ्गी श्रीदेवहूतीव विरोचमाना ॥७८॥

इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम प्रकरणे धर्मस्याश्वत्थामशापस्वपुरप्रत्यागमननिरूपणनामा विंशोऽध्यायः ॥२०॥

હરિપ્રસાદે પછી તે ભક્તિને પ્રાપ્ત થયેલા ઋતુકાળને સોળમે દિવસે ગુરુવારે પુષ્યનક્ષત્રમાં ગર્ભ આરોપણ કર્યો. તે ગર્ભધારણથી શુભ અંગવાળા તે ભક્તિ ભગવાનનાં માતા દેવહૂતિ સમાન શોભાયમાન એવા પૃથ્વી ઉપર શોભવા લાગ્યાં. (૭૮)

ઇતિશ્રી સત્સંગિજીવનમાં નારાયણ ચરિત્રમાં ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રથમ પ્રકરણમાં ધર્મદેવને અશ્વત્થામાએ શાપ આપ્યો અને પોતાને ગામ પાછા પધાર્યા એ નામે વીસમો અધ્યાય થયો. ॥૨૦॥

॥ अथ एकविंशोऽध्यायः ॥

सुव्रत उवाच ।

एतस्मिन्नन्तरे राजंश्चातुर्वर्ण्यभवासुराः । संहत्य शतशो देवीमानर्चुर्विन्ध्यवासिनीम् ॥१॥

नवम्यामिषमासस्य शुक्लपक्षे महोत्सवः । तेषामभून्मन्दिरेऽपि देव्या दुष्कर्म कुर्वताम् ॥२॥

अजान्सहस्रशोऽवींश्च महिषादीन्नरशंस्तथा । हत्वा निवेदयामासुर्देव्यं ते च सुराघटान् ॥३॥

अत्त्वा मांसं सुरां पीत्वा देव्यागारे मदोद्धताः । स्वैरिणीः कामिनीश्च स्त्रीरुपजग्मुश्च पुंश्चलीः ॥४॥

अधर्ममित्थं चान्यायं दृष्ट्वा तेभ्यश्चुकोप सा । कालीदत्ताय तु भृशं तेषामाचार्यताधृते ॥५॥

निशि स्वप्नमुपेत्यामुं देव्युवाच मयंकरा । त्रिशूलं करवालं च बिभ्रत्यारक्त लोचना ॥६॥

सर्वेऽपि स्थाऽसुरा यूयं निर्मर्यादा मदोद्धताः । मदुद्देशेन कुरुथ सुरामांसाशनं द्विज ॥७॥

पशुहिंसां नृहिंसां च पारदार्यं मदालये । कुर्वतो निर्दयान् युष्माञ्छपाम्यसुरवञ्चक ॥८॥

અધ્યાય-૨૧

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે રાજન્ ! આવા જ સમયમાં ચારે વર્ણોમાં ઉત્પન્ન થયેલા અસુરો સેંકડોની સંખ્યામાં એકત્રિત થઈને વિંધ્યાચળમાં રહેલી વિંધ્યવાસિની દેવીની પૂજા મહોત્સવને કરતા હતા. (૧) આસો સુદ નોમના રોજ તે દેવીના મંદિરમાં પણ દુષ્કર્મોને કરતા તે અસુરોનો મોટો ઉત્સવ થતો હતો. (૨) તે અસુરો હજારો બોકડા, ઘેટા, પાડા તથા નરરૂપ પશુઓને મારી તે દેવીની આગળ માંસનું નૈવેદ્ય કરતા હતા અને દારૂના ઘડાઓ અર્પણ કરતા હતા. (૩) પછી તે અસુરો તે નિવેદિત માંસ ખાઈ, સુરાપાન કરી મદથી ઉદ્ધત બનેલા એવા તે દેવીના મંદિરમાં જ સ્વૈરિણી, કામિની અને પુંશ્ચલી સ્ત્રીઓ પ્રત્યે અભિગમન કરતા હતા. (૪) આ પ્રકારે તે અસુરોનો અધર્મ અને અન્યાય જોઈ તે દેવી તે અસુરો ઉપર કોપાયમાન થયાં અને તે અસુરોના આચાર્યપણામાં રહેલા કાલીદત્ત નામના અસુર ઉપર તો અત્યંત કોપ કરતાં હતાં. (૫) રાત્રિએ તે દેવી તેના સ્વપ્નમાં આવીને, ભયંકર રૂપ પ્રગટ કરીને ત્રિશૂળ અને તરવાર ધારણ કરી ક્રોધથી લાલચોળ આંખોવાળી થઈને (કાલીદત્તને) કહેવા લાગી. (૬) 'હે દ્વિજ ! તમે બધા સુરાપાનાદિથી ઊપજેલા મદથી ઉદ્ધત થયેલા છો તેથી મર્યાદા વગરના અસુરો છો. કારણ કે મારા ઉદ્દેશથી માંસ મદિરાનું ભક્ષણ કરો છો. (૭) હે અસુરોને ઠગનાર ! મારા મંદિરમાં પશુહિંસા, મનુષ્યહિંસા અને પરદારાગમન કરનાર દયારહિત તમો અસુરોને હું શાપ આપું છું. (૮)

वंशोच्छेदो हि सर्वेषां युष्माकं तु भविष्यति । धनवृत्तिविनाशश्च नाशमेप्यथ च द्रुतम् ॥९॥
अद्यारभ्य च मत्पूजां यथा यूयं सुरादिभिः । पृथिव्यां ये करिष्यन्ति ब्राह्मणक्षत्रियादयः ॥१०॥
युष्माकमिव तेषां च वंशोच्छेदो भविष्यति । धनधान्यादिहीनास्ते यास्यंति नरकान्मृताः ॥११॥
युष्मत्पूर्वरिपुः कृष्णो धर्माद्भक्तौ स कौसलात् । भूत्वा हरिर्बुद्धिशस्त्रो युष्मानुन्मूलयिष्यति ॥१२॥
पर्यटन्पृथिवीं सर्वां लीनान्युष्मानितस्ततः । एकैकशोऽपि सोऽन्विष्य कर्ता निर्मूलनं हि वः ॥१३॥
युष्मत्साहाय्यकर्तारो ये च भूपतयः क्षितौ । सन्ति तेऽपि यथा यूयं विनङ्क्ष्यंति न संशयः ॥१४॥
राजा ताम्रमुखः कश्चित्पावन्या दिश आगतः । तान्वशीकृत्य सहसा भोक्ष्यत्यखिलमेदिनीम् ॥१५॥
एवं शप्त्वा तु सा देवी रुष्टा तेभ्यस्तिरोदधे । कालीदत्तोऽतिसन्त्रस्तस्तच्छ्रुत्वा जागरीन्नृप ॥१६॥
सर्वेभ्यः कथयामास सोऽसुरेभ्योंबिकावचः । श्रुत्वा तद्वेपमानास्ते जाताश्चिन्ताव्यथाकुलाः ॥१७॥
स्वकर्मोपस्थितं शापमनिवार्यं हि साधनैः । मत्वा क्षमापयामासुस्तां भूघ्राणधृषादिभिः ॥१८॥
ततः शापप्रतीकारं स्वस्वशक्त्या चिकीर्षवः । सर्वे विचारयाश्चक्रुरंतिकोपस्थितापदः ॥१९॥

તમારા સર્વેના વંશનો વિનાશ થશે. જીવિકાની વૃત્તિઓનો તત્કાળ વિનાશ થશે. અને તમે પણ જલદી નાશ પામશો. (૯) અને તમે સુરામાંસ વડે જેમ મારી પૂજા કરો છો તેમ આ દિવસથી આરંભી પૃથ્વી ઉપર જે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય વગેરે મારી પૂજા કરશે તો તમારી જેમ જ તેઓનો પણ વંશચ્છેદ થશે અને તે ધંધા ધનધાન્યાદિથી રહિત થશે અને મરણ પામીને નરકને પામશે. (૧૦-૧૧) અને તમારા પૂર્વના શત્રુ શ્રીકૃષ્ણ કોસલ દેશમાં ધર્મભક્તિથી પ્રગટ થયેલા હરિ નામવાળા અને બુદ્ધિરૂપી શસ્ત્રવાળા તમારા મૂળનું નિકંદન કાઢશે. (૧૨) તે શ્રીહરિ સર્વ ભૂમિ ઉપર ફરતા ફરતા જ્યાં ત્યાં સંતાઈ રહેલા તમારામાંના એક એકને શોધી તમારા મૂલનું નિકંદન કાઢશે. (૧૩) અને પૃથ્વી ઉપર જે રાજાઓ તમારી સહાય કરનારા થશેતે પણ તમારી જેમ જ નાશ પામશે. આમાં કોઈ સંદેહ નથી. (૧૪) વાયુ દિશાએથી આવેલો રાતા મુખવાળો કોઈ (અંગ્રેજ) રાજા એકદમ તે અસુર રાજાઓને વશ કરી સમગ્ર પૃથ્વી ભોગવશે. (૧૫) હે નૃપ ! આ પ્રમાણે ક્રોધિત થયેલી તે દેવી શાપ આપી અંતર્ધાન થઈ. તે વચન સાંભળી અતિ ત્રાસ પામેલો કાલીદત્ત જાગ્યો. (૧૬) પછી તે કાલીદત્ત દેવીનું શાપાત્મક વચન સર્વ અસુરો આગળ કહેવા લાગ્યો પછી તે અસુરો દેવીનું શાપાત્મક વચન સાંભળી ચિંતાના દુઃખથી વ્યાકુળ બની ગયા. (૧૭) પોતાનાં કર્મોથી જ ઉપસ્થિત થયેલા શાપને ઉપાયો દ્વારા પણ નિવારણ કરવામાં અશક્ય માની દેવી આગળ અસુરો પૃથ્વી ઉપર નાક ઘસવા કે પ્રણામ કરવા ઇત્યાદિ વડે ક્ષમા માગવા લાગ્યા. (૧૮) પછી જેમની સમીપે આપત્તિઓ આવેલી છે એવા તે અસુરો પોતપોતાની શક્તિ અનુસાર શાપપ્રતિકારનો ઉપાય કરવા ઇચ્છતા વિચાર કરવા લાગ્યા. (૧૯)

उत्पाद्या कृत्यास्ताभिश्च शस्त्रैरस्त्रैश्च साधितैः । वीरैर्मन्त्रैश्च यंत्रै र्वा हरिर्घात्यः स शैशवे ॥२०॥

विवृद्धबलमित्रादिः प्रतिकर्त्तुं न शक्यते । रिपुस्ततो बालमेव तं हनिष्याम उद्यताः ॥२१॥

इति निश्चित्य जग्मुस्ते स्वं स्वं स्थानं वृषद्विषः । प्रतीक्षमाणास्तज्जन्म कृत्योत्पाददिमानसाः ॥२२॥

निजारिजन्मस्ववधप्रतिशाश्रुतिसवैद्ध्र्यभरा धरायाम् ।
चिन्ताज्वरार्ताः सभयं कथुञ्चित्तेऽहानि निन्युर्युगसाम्यभाञ्जि ॥२३॥

तद्भीतिहीनः स हरिप्रसादो व्रतं गणेशस्य नभस्य मासे ।
पूजोत्सवं चाश्विनमासि चक्रे मरुत्सुतस्यापि यथाविधानम् ॥२४॥

इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम प्रकरणे
असुराणां विन्ध्यवासिनशाप नामैकविंशोऽध्यायः ॥२१॥

કૃત્યાઓને ઉત્પન્ન કરી તેમના દ્વારા શસ્ત્રો-અસ્ત્રો વડે, તથા સાધના કરેલા વીરો, યંત્રો અને મંત્રોથી તે શ્રીહરિને બાલ્યાવસ્થામાં જ હણવો જોઈએ. (૨૦) શરીર શક્તિ અને મિત્રો જેનાં વૃદ્ધિ પામેલાં છે તેવા શત્રુનો આપણાથી પરાભવ થઈ શકે એમ નથી તેથી ઉદ્યમયુક્ત એવા આપણે તે બાળકને જ મારી નાખશું. (૨૧) તે ધર્મદ્રોહી શત્રુઓ આ પ્રમાણે નિર્ણય કરી શ્રીહરિના જન્મની રાહ જોતા અને કૃત્યાને ઉત્પન્ન કરવાના વિચારવાળા પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા. (૨૨) પૃથ્વીમાં પોતાના શત્રુના જન્મ અને પોતાના નાશની પ્રતિજ્ઞાના શ્રવણથી ગઈ છે ધીરતા જેઓની એવા ચિંતારૂપી જવરપીડાથી દુઃખી તે અસુરો પૃથ્વી ઉપર યુગ યુગ જેવડા દિવસોને જેમ તેમ કરી મહા કષ્ટથી ભયપૂર્વક પસાર કરતા હતા. (૨૩) હે રાજન્ ! અસુરોના ભયથી રહિત તે હરિપ્રસાદ તો ભાદરવા સુદ ચોથના દિવસે ગણપતિનું વ્રત અને આસો વદી ચૌદશના દિવસે હનુમાનજીનો પૂજોત્સવ યથાવિધિ કરતા હતા. (૨૪)

ઈતિશ્રી સત્સંગિ જીવનમાં નારાયણચરિત્રમાં ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રથમ પ્રકરણમાં અસુરોને વિંધ્યવાસિની શાપ નામનો એકવીસમો અધ્યાય થયો. ॥૨૧॥

अथ द्वाविंशोऽध्यायः ।

सुव्रत उवाच ।

अथ प्रेमवती कृष्णं बिभ्रती साऽभवत् क्षितौ । देवमातेव सर्वेषा मान्या पुंसां च दोषिताम् ॥१॥

सा च तं जगदाधारं नारायणमधीश्वरम् । स्वान्ते दधान्त सहसा बभूवेन्दुसमाद्युतिः ॥२॥

अङ्गणे सनस्थितां तां च ददृशुः संघशो जनाः । इतस्ततः समागत्य स विस्मयमतद्विदः ॥३॥

अन्तर्वन्ती सलज्जा च स्वकान्त्या तिमिरंघ्नती । स्वदिदृक्षुजनौघार्ता निर्दयौ न गृहाद्वहिः ॥४॥

स च द्विजो वेदगर्भां सावित्रीमिव तां स्त्रियम् । विलोक्य विस्मयं प्राप महान्तं हर्षमेव च ॥५॥

तां च तेजस्विनीं दृष्ट्वा स्त्रियोऽन्याः सस्मिताननाम् । कवाप्यदृष्टचरीं तन्वीमन्योन्यंप्रोचुरादृताः ॥६॥

अहो बह्व्यः स्त्रियो दृष्ट्वा अन्तर्वन्त्योऽत्र भूतले । एतादृशी तु न क्वापि दृष्टाऽस्माभिः श्रुतापिवा ॥७॥

वेधाः शम्भुश्चतत्रैत्य तदेकान्ते सुरैः समम् । मुनिभिर्नारदाद्यैश्च तुष्टुवुः पुरुषोत्तमम् ॥८॥

देवा ऊचुः ।

वन्दामहे मुक्तजनैः समर्च्ये संसारपाथोधिनिमग्ननौकाम् । पादारविन्दं मृदु लक्ष्मयुक्तं श्रीकृष्ण ते सर्वपुमर्थसारम् ॥९॥

અધ્યાય-૨૨

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

પછી ગર્ભ ધારણ કરતાં પ્રેમવતી દેવમાતા અદિતીની માફક સર્વ સ્ત્રી-પુરુષોએ માનવા અને પૂજવા યોગ્ય થતાં હતાં. (૧) અને તે પ્રેમવતી જગતના આધાર અને નિયંતા એવા નારાયણ ભગવાનને હૃદયમાં ધારણ કરતાં એકાએક પૂર્ણચંદ્ર સમાન કાંતિવાળાં થયાં. (૨) પોતાના ઘરના આંગણમાં બેઠેલાં ભક્તિદેવીને જનો જ્યાં ત્યાંથી ભેગા મળીને આશ્ચર્યપૂર્વક જોવા લાગ્યાં. (૩) ગર્ભવતી તેથી લજ્જાવાળાં અને પોતાનાં શરીરની કાંતિથી અંધકાર નાશ કરતાં અને પોતાને જોવા ઇચ્છતાં જનસમૂહથી પીડિત એવા ભક્તિદેવી ઘરથી બહાર નીકળતાં ન હતાં. (૪) પછી તે દ્વિજ દેવશર્મા વેદ ગર્ભમાં છે જેને એવી બ્રહ્માની પત્ની સાવિત્રીની જેમ પોતાની પત્ની ભક્તિને જોઈ મહાઆશ્ચર્ય અને મહાહર્ષને પામ્યા. (૫) અને બીજી સ્ત્રીઓ પણ તેજસ્વિની, મંદહાસ્યયુક્ત મુખવાળી તથા ક્યારેય પણ પૂર્વે આવી રીતની નહિ જોયેલી તે સ્ત્રીને જોઈને આદરપૂર્વક પરસ્પરને કહેવા લાગી. (૬) આ પૃથ્વી ઉપર અમોએ ગર્ભવતી સ્ત્રીઓ ઘણી જોએલી છે. આ ભક્તિ સમાન તો કયારેય જોયેલ પણ નથી અને સાંભળેલ પણ નથી. (૭) બ્રહ્મા અને શંકરે દેવોની તથા નારદાદિ મુનિઓની સાથે એકાંતમાં ત્યાં આવીને પુરુષોત્તમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. (૮)

દેવતાઓ બોલ્યા :

હે શ્રીકૃષ્ણ ! સર્વ પુરુષાર્થોનાના સારરૂપ અને સંસાર સમુદ્રમાં ડૂબતાઓ માટે નૌકાસ્વરૂપ અને મુક્ત જનોએ સારી રીતે પૂજ્યમાન તથા કોમળ અને ચિહ્નોથી યુક્ત એવા આપના ચરણારવિંદમાં અમે વંદના કરીએ છીએ. (૯)

नैकाण्डवृन्दंसृजसि स्वशक्त्या पासि त्वमेवापहरस्यजस्रम् । ईशोश बध्नासि न तत्र माया- गुणैर्विमुक्तस्तमसः परोऽसि ॥१०॥
प्रतिश्रुतं वसुदेवगेहेऽ- वतीर्य नारयण यत्पुरस्तात् । तदेव कर्तुं सकलंच सत्यं हरेसएवात्र समागतोऽसि ॥११॥
अर्धमवृद्धिः किल धर्मनाशो यदा यदा साधुजनस्य कष्टम् । तदेह नारायण देव विप्र-कुलेषु धत्से च जनूंषि भूमौ ॥१२॥
नाम्नां गुणानां जनुषां क्रियाणां रूपादिकानां च निरूपणं ते । कर्तुं न शक्ताः पुरुषोत्तम स्मो वदं हि भूम्नः परमेश्वरस्य ॥१३॥
इहाश्रयं ते सुधृतावतारं गुणालयं त्वां शुचिबुद्धयो ये । भवाम्बुधिस्तै पुरुदुस्तरोऽपि सुतीर्ण एवेश्वर सत्प्रसङ्गात् ॥१४॥
सर्वोत्तमं रूपमिदं तु साक्षात् कुर्या न शुद्धं यदि नो जनानाम् । निःश्रेयसं स्यादपि रूपबोधो भवेन्न भूमन्निगमागमेभ्यः ॥१५॥
वेदान्तशास्त्रादिषु देवदेव ह्युक्तो भवान् साकृतिरेव पूर्वैः । मूढास्तथापि तव सङ्गहीना जानन्ति तत्रैव निराकृतिं त्वाम् ॥१६॥
ये त्वां निराकारमुदाहरन्त ते पापिनो मूढतमा अपारम् । कष्टं लभन्ते किल साकृतिं स- द्गुणाकरं श्रीश सदा समेशम् ॥१७॥
यदायदा कष्टमभून्न आत्मं- स्तदातदा जन्म यथा तथेह । लात्वाहि मत्स्यादिषु पासि विष्णो त्रैलोकयमप्यद्य नमोऽस्तुतुभ्यम् ॥१८॥

હે ઈશ્વરોના ઈશ્વર ! અનંત બ્રહ્માંડસમૂહને સ્વવશ માયાશક્તિ દ્વારા નિરંતર તમે જ સર્જો છો, પાલન કરો છો અને સંહાર પણ કરો છો છતાં તમે બંધાતા નથી. કારણ કે તમે માયાના ગુણોથી વિમુક્ત છો. (૧૦) પૂર્વકાળમાં વસુદેવના ઘેર અવતાર ગ્રહણ કરી તમે પ્રતિજ્ઞા કરેલી હતી. તે સર્વ વાક્ય સત્ય કરવા હે શ્રીહરે ! તમે અક્ષરધામવાસી શ્રીકૃષ્ણ જ અહીં (ભક્તિદેવીના ઉદરમાં) આવેલા છો. (૧૧) હે નારાયણ ! જ્યારે જ્યારે આ ભૂમિ ઉપર ધર્મની ગ્લાનિ થાય છે અને જ્યારે અધર્મની વૃદ્ધિ થાય છે અને જ્યારે સત્પુરુષોને કષ્ટ થાય છે ત્યારે તમે દેવ, બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય આદિ કુળોમાં જન્મોને ધારણ કરો છો. (૧૨) હે પુરુષોત્તમ ! તમારાં નામો, ગુણો, જન્મો, કર્મો, રૂપ વગેરે ઐશ્વર્યોનું નિરૂપણ કરવા, આટલું જ છે એમ માપ કરવા અમો શક્તિમાન નથી. (૧૩) હે ઈશ્વર ! જે જનો સત્પુરુષોના પ્રસંગથી નિર્મળ બુદ્ધિવાળા ગુણોના નિવાસસ્થાન અને મનુષ્યજન્મ ધારી નરાકૃતિ તમારો આશ્રય કરે છે તે જનો દુઃખથી પણ ન તરી શકાય એવા સંસાર સમુદ્રને સુખપૂર્વક તરી જાય છે. (૧૪) શુદ્ધ નિર્ગુણ અને સર્વોત્તમ એવું આ દૃશ્યમાન રૂપને જો તમે પ્રકાશ ન કરો તો કેવળ વેદશાસ્ત્રના પઠન શ્રવણ માત્રથી જ જીવાત્માઓનું કલ્યાણ ન થાય અને તમારા સ્વરૂપનું જ્ઞાન પણ ન થાય. (૧૫) હે દેવાધિદેવ ! વેદાદિ શાસ્ત્રોમાં તમને સાકાર સ્વરૂપે જ પ્રતિપાદન કરેલા છે તો પણ તમારા સાક્ષાત્ સમાગમથી વંચિત એવા અજ્ઞાની જનો તે (શાસ્ત્રો) વડે જ તમને નિરાકાર જાણે છે. (૧૬) હે લક્ષ્મીપતે ! જે પુરુષો તમને નિરાકાર કહે છે; અપાર મૂઢ પાપી એવા તે જનો સદા અપાર કષ્ટ નરકના દુઃખને પામે છે એ નિશ્ચય વાત છે. (૧૭) જ્યારે જ્યારે અમને કષ્ટ પડ્યું હતું ત્યારે ત્યારે તમે આ પૃથ્વી ઉપર મત્સ્ય (કચ્છ, વારાહ, નૃસિંહ) વગેરે રૂપે તેમજ (મનુષ્યરૂપે) અવતાર ગ્રહણ કરી જેમ ત્રિલોકીનું રક્ષણ કરેલું તેમ અત્યારે ત્રિલોકીમાં રહેલા અમારું રક્ષણ કરો, તમોને નમસ્કાર હો. (૧૮)

भक्ते तवान्तर्हृदयं प्रविष्टो गोलोकधामाक्षरवासि कृष्णः। मा भूद्भयं ते सुरसङ्घतोऽद्य गोप्ता सुतोऽयं भविता कुलस्य ॥१९॥
सुव्रत उवाच ।
इत्थं स्तुत्वा हरिं साक्षादात्मानमात्मनां नृप । ब्रह्मशम्भुमुखाः सर्वे स्वं स्वं धाम ययुस्ततः ॥२०॥
तत आत्मीयरूपेण भक्तौ श्रीपुरुषोत्तमः । प्रादुर्बभूव विश्वात्मा काले जनमनोहरे ॥२१॥
विक्रमार्कशकस्यादे नगाग्निवसुभूमिते । वर्षे विरोधकृन्नाम्नि सौम्यायनगते रवौ ॥२२॥
बसन्तर्तौ मघौशुक्ले नवम्यामिन्दुवासरे । पुष्पे सुकर्मयोगे च करणे कौलवाह्वये ॥२३॥
लग्ने च वृश्चिके युक्ते गुरुणा शनिना सह । उच्चसथानगते शुक्रे स्वराशिं च निशाकरे ॥२४॥
रिपुस्थानं गते राहौ बुद्धिं स्थानं गते बुधे। धनस्थानं गतेकुजे याते भास्करे च सुतालयम् ॥२५॥

ददर्श भक्तिः पुरुषोत्तमं तं तेजःस्थितं मेघसमानवर्णम् ।
किरीटिनं कुण्डलिनं सुकेशं वेणुं कराभ्यां निनादयन्तम् ॥२६॥
उत्फुल्लपद्मच्छदतुल्यनेत्रं भाले दधानं तिलकं सचन्द्रम् ।
पीताम्बरं मौलिक चारुमालं काञ्च्यङ्गदाद्यैश्च विदीप्यमानम् ॥२७॥

હે ભક્તે ! હવે તમને અસુર સમૂહથી ભય નહિ થાય કારણ કે ગોલોકના મધ્યવર્તી અક્ષરધામવાસી શ્રીકૃષ્ણ તમારા હૃદયમાં પ્રવેશેલા છે. આ તમારા કુળના રક્ષક થશે તે તમારી સર્વની રક્ષા કરશે. (૧૯)

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે રાજન્ ! આ પ્રકારે આત્માઓના આત્મા અંતર્યામી સાક્ષાત્ શ્રીહરિની સ્તુતિ કરી બ્રહ્મા અને શિવજી વગેરે સર્વ દેવતાઓ ત્યાંથી પોતપોતાના ધામ પ્રત્યે ગયા. (૨૦) પછી જનોને આનંદદાયક અવસર આવતાં ભક્તિદેવીમાં આત્મીય રૂપથી રહેલા શ્રી પુરુષોત્તમ નારાયણ એવા વિશ્વાત્મા (પોતાના પૂર્ણરૂપથી જ) પ્રગટ થયા. (૨૧) વિક્રમાદિત્ય શકના ૧૮૩૭ના પરિમિત વર્ષમાં વિરોધકૃત નામના સંવત્સરમાં, સૂર્ય ઉત્તરાયનને પામતાં, વસંત ઋતુમાં, ચૈત્ર માસમાં, શુક્લ પક્ષમાં, નવમી તિથિએ, પુષ્ય નક્ષત્રમાં, સોમવારે, સુકર્મ નામનો યોગ થતાં, કૌલવકરણમાં, વૃશ્ચિક લગ્નમાં, ગુરુ અને શનિના મળતાં, શુક્ર ઊંચા સ્થાનમાં અને ચંદ્ર પોતાની કર્ક રાશિને પામતાં, રાહુ રિપુસ્થાનને પામતાં, બુધ બુદ્ધિસ્થાનને પામતાં, મંગળ ધનસ્થાનને પામતાં, સૂર્ય સુતસ્થાનને પામતાં, સર્વોત્તમ સર્વોપરી વિશ્વાત્મા પુરુષોત્તમનો પ્રાદુર્ભાવ થયો. (૨૧ થી ૨૫) તે સમયે તે ભક્તિમાતા પુરુષોત્તમ ભગવાનનું દર્શન કરતાં હતાં. તે ભગવાન મહાતેજ:પુંજના મધ્યે રહેલા, મેઘસમાન શ્યામસુંદર વર્ણવાળા, સુંદર મુકુટવાળા, કુંડળ ધારણ કરેલા, સુંદર વાંકડિય વાળવાળા, બંને હાથ વડે વેણુ વગાડતા, ખીલેલાં કમળપત્ર સમાન વિશાળ દીર્ઘ નેત્રવાળા, લલાટમાં ચંદ્રક સહિત તિલક ધારી રહેલા, પીતાંબર ધારી રહેલા, મોતીઓની સુંદર માળાવાળા, કાંચી, બાજુબંધ, કંકણાદિ વડે ખૂબ જ દેદીપ્યમાન એવા પ્રભુ હતા. (૨૬-૨૭)

सुदर्शनीयावयवं हसन्तं युवान मानन्द निधिं दयालुम् साक्षातमेवाथयुतंनरेण नारायणं श्रीबदरीपतिं सा ॥२८॥

श्यामं तपः कृशतरं सजटोत्तमाङ्गं पूर्णेन्दुरम्यवदनं सदयाक्षिपद्मम् ।
यज्ञोपवीतरुचिरं शुचि शुक्लवस्त्रं शान्तं किशोरवयसं महसां निधानम् ॥२९॥

तदा स एव तामाह भयं मापोऽसुरव्रजात् । अहं विनाशयिष्यामि भक्ते तमधुनैव भोः ॥३०॥

मदुक्तिस्मरणार्थं ते रूपद्वयमिदं मया । अक्षरस्थविशालास्थं सम्यक् चाद्यप्रदर्शितम् ।
अस्मिन्नुपद्वये भेदो भक्ते ज्ञेयो न कश्चन ॥३१॥

सुव्रत उवाच ।

एवमाप्य भगवान् बभूव प्राकृतः शिशुः । अन्यासामीक्षमाणानां स्थीणां तस्याश्च तत्र वै ॥३२॥

तदा महोत्सवो नृणां भुविस्थश्च दिवौकसाम् । बभूव सह पोषाणामौत्सुकयनिभृतात्मनाम् ॥३३॥

देवताः शतमखादयो मुदा पुष्पवर्षणमकार्षुरुत्सुकाः ।
गायनं च सुरराजगायका- श्चारुनृत्यमकृताऽप्सरोगणः ॥३४॥
वह्नयो रुरुचिरेऽग्रजन्मनां सद्य एव भसितावृत्ता अपि ।
मानसान्यपि तदान्तरारिभि- र्वर्जितानि च सातं समासत ॥३५॥

તે જ ભગવાનને બદરીપતિ સાક્ષાત્ નારાયણરૂપે પણ ભક્તિ માતાએ જોયા. સુંદર દર્શનીય અવયવોવાળા, હાસ્યયુક્ત મુખારવિંદવાળા, યુવાન વયવાળા, આનંદસાગર, દયાના સાગર, નરથી યુક્ત, મેઘસમાન શ્યામ, તપથી ખૂબ કૃશ થયેલા, જટાસહિત ઉત્તમ મસ્તકવાળા, પૂર્ણચંદ્ર સમાન મનોહર મુખવાળા, દયાયુક્ત નેત્રકમળવાળા, યજ્ઞોપવીતથી શોભાયમાન, પવિત્ર શ્વેત વસ્ત્રવાળા, શાંતમૂર્તિ, કિશોર અવસ્થાવાળા, તેજોનિધિ એવા તે નારાયણ હતા. (૨૮-૨૯) તે સમયે તે નારાયણ ભક્તિમાતાને કહેવા લાગ્યા : હે ભક્તે ! હવે તમે અસુર સમૂહથી ભય પામો નહિ. કારણ કે હું હમણાં જ તેનો નાશ કરીશ. (૩૦) મેં કહેલા વચનની યાદી આપવા માટે મેં અક્ષરધામવાસી અને બદરીવાસી એવા મારાં બે રૂપો તમને દર્શાવ્યા છે માટે હે ભક્તિ ! તમારે મારા આ બંને રૂપોમાં કોઈ જાતનો ભેદ ન જાણવો. (૩૧)

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

આ પ્રકારે કહી ભગવાન નારાયણ જે તે બીજી સ્ત્રીઓ તથા ભક્તિદેવીને જોતા જોતા પ્રાકૃત લૌકિક બાળક થઈ ગયા. (૩૨) તે સમયે પૃથ્વી ઉપર ઉત્સાહપણાથી પરિપૂર્ણ મનવાળા સ્ત્રીઓ સહિત પુરુષોને તથા સ્વર્ગમાં દેવતાઓને પણ મહોત્સવ થતો હતો. (૩૩) ત્યારે દેવતાઓ મહા ઉત્સાહપૂર્વક હર્ષથી પુષ્પવૃષ્ટિ કરતા હતા, ઇન્દ્રરાજાના ગવૈયા ગાંધર્વો પણ ઉત્સાહપૂર્વક ગાન કરવા લાગ્યા અને અપ્સરાગણો નૃત્ય કરવા લાગ્યાં. (૩૪) તે સમયે અગ્નિહોત્રી બ્રાહ્મણોના આહ્વનીયાદિ અગ્નિઓ ભસ્મથી આવૃત્ત હોવા છતાં પણ તે જ ક્ષણે સ્વયમેવ પ્રદીપ્ત થઈ ગયા અને સત્પુરુષોના મન પણ અંતઃશત્રુઓથી રહિત સમ્યક્ નિર્મળ થઈ જતા હતા. (૩૫)

कौलनास्तिकगुरुत्वशालिनां पापिनां नृतनुदैत्यरक्षसाम् ।
त्रासमेव सहसा प्रपेदिरे भाविनाशगमकं मनांसि च ॥३६॥
दुन्दुभिध्वनिरभून्नृपोतम बालशर्मसुतमन्दिराङ्गणे ।
देवदुन्दुभिनिनादमिश्रितः तत्र जन्मसमये द्युन्मनः ॥३७॥
योषितोऽपि जनमङ्गलं सङ्घशोऽद्भुतकुमारमाशिषा ।
योजयनय उरुधा परस्परं कुर्वते स्म पिशुनादिलेपनम् ॥३८॥
वायवः सुखकरा ववुस्तदा निर्मलं च रवमभूत्सहोडुभिः ।
चक्रिरे जयरवं सुरानुगाः कीर्तयन्ति ऋषयः स्म चाशिषः ॥३९॥
वाणी मङ्गलरूपिणी च हसितं यस्यास्ति वै मङ्गलं, नेत्रे मङ्गलदे च दोर्विलसितं नृणां परं मङ्गलम् ।
वक्त्रंमङ्गलकृच्च पादचलितंयस्याऽखिलंमङ्गलं, सोऽयंमङ्गलमूर्तिराशुजगतो नित्यंक्रियान्मङ्गलम्॥४०॥
हरिप्रसादोऽपि निशम्य हृष्टः स्त्रीभ्यस्तदाऽभूतनयं च कृष्णम् ।
चकार तस्याथ स एव जात- कर्म श्रुतिप्रोक्तमुदारबुद्धिः ॥४१॥
प्रथमं सहिरण्यवारिभिः स्नपनं सांशुकमेव सत्वरम् ।
स्वगृहेस विधाय चाचरत् पितृसन्तर्पणमत्र वैदिकैः ॥४२॥

કૌલમતવાદીઓ, નાસ્તિકો, પાખંડીઓ, તેમના ગુરુઓ અને પાપીજનો તથા મનુષ્યાકારે રહેલા દૈત્યો અને રાક્ષસો તેમના મન ભાવિ પોતાના વિનાશના ત્રાસને એકાએક પામ્યા. (૩૬) હે નૃપોત્તમ ! બાલશર્માના પુત્ર ધર્મદેવના ઘરના આંગણામાં દેવતાઓના દુંદુભિ વાજિંત્રોના અવાજોથી મિશ્રિત સુંદર વાજિંત્રોના ધ્વનિ થવા લાગ્યા. (૩૭) તે સમયે સ્ત્રીઓ પણ જનોને મંગલકારી એવા અદ્ભુત બાળકને આશીર્વાદ યોજતી યોજતી બધી ભેગી મળીને ઉચ્ચ સ્વર ભેદોથી ગાતી હતી અને ચૂર્ણથી લેપન કરતી હતી. (૩૮) તે સમયે સુખાકારી વાયુઓ વાવા લાગ્યા. આકાશ નક્ષત્રો રહિત નિર્મળ થઈ ગયું, દેવતાઓના અનુચરો જયકારી શબ્દો બોલતા હતા અને ઋષિઓ આશિષો આપવા લાગ્યા તથા યથાયોગ્ય ગાવા લાગ્યા. (૩૯) જેમની વાણી મંગલમય રૂપવાળી છે, જેમનું હાસ્ય મંગલાત્મક છે, જેમનાં નેત્રકમળ મંગલદાયક છે, જેમના હસ્તકમળનો વિલાસ મનુષ્યોના પરમ મંગળ કરનારો છે, જેમનું મુખારવિંદ દર્શન કરનારાઓનું મંગલકારક છે. જેમના ચરણકમળનું ગમન મંગલકારી છે, જેમનું સર્વ કંઈ મંગલરૂપ છે, મંગલમૂર્તિ એવા આ ધર્મદેવના પુત્ર શ્રીહરિ નિત્ય જગતનું મંગલ કરો. (૪૦) તે સમયે હરિપ્રસાદ પણ કૃષ્ણ પુત્રરૂપે અવતરેલા છે, એવું સ્ત્રીઓ દ્વારા સાંભળી અત્યંત હર્ષને પામ્યા. પછી ઉદાર બુદ્ધિવાળા તેમણે પોતાના પુત્રના વેદોક્ત જાતકર્મ સંસ્કાર કર્યા. (૪૧) તે હરિપ્રસાદે પ્રથમ પોતાને ઘેર સુવર્ણમિશ્રિત જળ વડે તત્કાળ સ્નાન કરી ત્યાં જ સ્વગૃહ્યાનુસારી વેદોક્તમંત્રો વડે પિતૃઓનું તર્પણ કર્યું. (૪૨)

अथ मङ्गलवाचनं स सूनो रसनामार्जनमाचचार धर्मः ।
विदधे विधिनोचितं च मेघा- जननं दानविधिं तथा तदङ्गम् ॥४३॥
समेता ज्ञातयस्तस्य विप्रवर्यस्य वेश्मनि । आनन्दं परमं प्राप्ताः कुमारायाशिषो ददुः ॥४४॥
गीतङ्गलवाद्यानि तत्र पुरे गृहे गृहे । तदा बभूवुः सर्वेषामानन्दश्च महान् हृदि ॥४५॥
ददौ बहूनि दानानि पुत्रजन्मप्रहर्षितः । ब्राह्मणेभ्यो द्विजेन्द्रोऽन्येभ्यश्च यथोचितम् ॥४६॥
मायया श्रीपतेस्तस्य विधिज्ञोर्नरनाटनम् । भगवानेष एवेति तं विवेद न कश्चन ॥४७॥
आत्मजे पुत्रभावोऽभूच्छ्रीकृष्णे भक्तिधर्मयोः। चिकीर्षोः शैशवीं लीलामिच्छया तस्य च प्रभोः॥४८॥
ईश्वरत्वेन मज्ज्ञानापुत्रभावेन लालनम् । मदीयं दुर्लभमिति प्रभुरेव तथा व्यधात् ॥४९॥
तौदम्पती प्राप्य मनोरथस्य फलं प्रहृष्टौ नितरामभूताम् । बबन्धतुः स्नेहभरं तनूजे नराकृतिब्रह्मणि वासुदेवे ॥५०॥
तद्रक्षकं कृष्णमभीष्टदेवं चित्ते विदन्तौ विदितप्रतापम्। तौ रक्षिकावृन्दसमर्चनं तु विस्मृत्य नित्यं स्मरत स्म तं वै ॥५१॥
इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम प्रकरणे
श्रीनारायणप्रादुर्भावोत्सवनामा द्वाविंशोऽध्यायः ॥२२॥

પછી તે હરિપ્રસાદ પોતાના પુત્રનું (બ્રાહ્મણો સાથે) મંગલવાચન કર્યું, પછી રસનામાર્જન કર્યું, પછી યથાયોગ્ય મેધાજનન કર્યું, પછી જાતકર્મના અંગભૂત દાનવિધિ પણ કર્યો. (૪૩) તે સમયે વિપ્રશ્રેષ્ઠ હરિપ્રસાદના ઘરે એકત્રિત થયેલા જ્ઞાતિજનો ખૂબ આનંદ પામ્યા હતા અને કુમારને આશીર્વાદ આપતા હતા. (૪૪) તે સમયે છપૈયાપુરમાં ઘેર ઘેર ગીત મંગળ વાદન થતા હતા અને સર્વના હૃદયમાં મહાન આનંદ ઉભરાતો હતો. (૪૫) તે હરિપ્રસાદ પણ પુત્રજન્મથી હર્ષ પામીને જાતકર્મ કરાવનારા સિવાયના અન્ય બ્રાહ્મણોને યથોચિત દાન આપતા હતા. (૪૬) નરનાટન કરવાની ઇચ્છાવાળા લક્ષ્મીપતિ તે ભગવાનના સંકલ્પથી આ ભગવાન જ છે એમ તો કોઈપણ જાણી શકતા ન હતા. (૪૭) બાળલીલા કરવાની ઇચ્છાવાળા પ્રભુની ઇચ્છાથકી ભક્તિ-ધર્મ એ બંનેને પણ પુત્રરૂપે થયેલા શ્રીકૃષ્ણમાં પુત્ર ભાવ જ થતો હતો. (૪૮) આ ઈશ્વર છે એવા મારા વિષેના જ્ઞાનથી પુત્રભાવે મારું લાલન કરવાનું દુર્લભ છે એમ માનીને પ્રભુ પોતે જ પુત્રભાવને કરતા હતા. (૪૯) તે દંપતી ભક્તિ-ધર્મ પણ પોતાના મનોરથની સિદ્ધિને પામીને અત્યંત હર્ષ પામતાં હતાં અને તે બંને જણાં નરાકૃતિ પરબ્રહ્મ વાસુદેવરૂપ તે પુત્રમાં અતિશય સ્નેહને બાંધતા હતા. (૫૦) અભિષ્ટદેવ અને તે ભક્તિ-ધર્મના રક્ષક તેથી જેમનો પ્રતાપ જાણેલો છે એવા કૃષ્ણને હૃદયમાં જાણતાં તે બંને જણા પુત્રના રક્ષણ અર્થે સ્થાપન કરેલા રક્ષિકાવૃંદના પૂજનને વીસરી જઈ નિત્ય તે કૃષ્ણનું સ્મરણ કરતા હતા. (૫૧)

ઇતિશ્રી સત્સંગિજિવનમાં નારાયણચરિત્રમાં ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રથમ પ્રકરણમાં શ્રી નારાયણ પ્રાદુર્ભાવોત્સવ નામે બાવીશમો અધ્યાય થયો. ॥૨૨॥

अथ त्रयोविंशोऽध्यायः ।

सुव्रत उवाच

अथावगत्योद्भवमात्मशत्रोशकस्मिकैर्लक्ष्मभिरासुरौघाः । हृत्कम्पवामावयवस्फुराद्यै रुत्पादयामासुरनेककृत्याः ॥१॥

तत्रादितश्छुप्पयसं स कालीदत्तस्तु कृत्यागणमात्मसृष्टम् । क्रुद्धोऽडुढौकन्नृप कोटरादिं भयङ्कराकारमुदात्तशस्त्रम् ॥२॥

हरिप्रसादस्य गृहं च गत्वा जनेस्तु षष्ठेऽहनिबालकश्य । निशीथकाले परिसुप्तलोके सूतीगृहं तन्न्यविशत्सतूर्णम् ॥३॥

व्यचष्ट सोनेकवपुर्द्विजस्त्रीस्तत्र प्रसुप्ताःकितिचित्पलिक्नीः । शय्योपविष्टां द्विजराजपत्नीं भक्तिं च बालाननदत्तदृष्टिम् ॥४॥

अभ्यर्च्य षष्ठीं महतीं शिवाद्यैरंगैः सहैवाऽथ च विष्णु मुख्यैः । गजाननाभ्यर्चनपूर्वकं वै यथाविधानं नृप जाग्रतां च ॥५॥

बालं तदुत्सङ्गतं च दृष्ट्वा प्रदीप्तवह्निद्युतिमुद्ग्रहीतम् । तत्पार्श्वमागत्य जगाद वाक्यं भयानकास्या किल कोटरैका ॥६॥

दिगम्बरांत्रस्रगुदात्त शूला करे कपालं दधती सरक्तम् । विकीर्णकिशाञ्जननीलवर्णा वृत्तारुणाक्षा विततोग्रदंष्ट्र ॥७॥

અધ્યાય-૨૩

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે રાજન્ ! ત્યારપછી અસુરસમૂહોએ અકસ્માત્ ઉત્પન્ન થયેલો પોતાના હૃદયનો કંપારો તથા અવયવોના ફરકવા ઇત્યાદિ ચિહ્નો વડે સ્વવૈરી વિષ્ણુનો જન્મ થયેલો જાણી અનેક કૃત્યાઓ ઉત્પન્ન કરી. (૧) હે નૃપ ! તે અસુરોના ગુરુ કાલીદત્તે કોપાયમાન થઈને પોતે વશ કરેલા, ભયંકર આકૃતિવાળી, કોટરા, મુખ્ય જેમાં છે એવો, ઉગામેલાં છે શસ્ત્રો જેમને એવા, કૃત્યાઓના સમૂહને પહેલેથી જ છપૈયાપુરમાં મોકલ્યો. (૨) તે કૃત્યાસમૂહે બાળકના જન્મથી છઠ્ઠા દિવસે બધા લોકો સૂઈ ગયા ત્યારે મધરાતે હરિપ્રસાદ ઘેર જઈને સૂતિકાના નિવાસ ઘરમાં તત્કાળ પ્રવેશ કર્યો. (૩) અનેક શરીરવાળો કૃત્યાનો સમૂહ સૂતિકાગૃહમાં સૂતેલી કેટલીક વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ સ્ત્રીઓને જોતો હતો. પછી શય્યામાં બેઠેલા અને બાળકુમારના મુખ સામે દષ્ટિ રાખેલા તે દ્વિજરાજપત્ની ભક્તિને પણ જોતો હતો. (૪) હે રાજન્ ! ગણપતિપૂજન કરવા પૂર્વક શિવા આદિ છ કૃતિકાઓ અને વિષ્ણુ જેમાં મુખ્ય છે એવાં અંગોએ સહિત મહાષષ્ઠી નામની વૈષ્ણવી દેવીનું યથાવિધિ પૂજન કરીને જાગરણ કરતાં એવા ભક્તિને જોયાં. (૫) ભયંકર મુખવાળી એક કોટરા નામની કૃત્યા પ્રદીપ્ત અગ્નિની જ્વાળા સમાન કાંતિવાળા બાળકને ભક્તિમાતાના ખોળામાં જોઈને બાળકને પકડવા ભક્તિના પડખે આવીને વચન બોલી. (૬) નિર્વસ્ત્ર એવી, ઊંચું ત્રિશૂળ ઉગામેલી અને હાથમાં રુધિરયુક્ત ખોપરીને ધારી રહેલી, વિખરાયેલા કેશવાળી, શ્યામ વર્ણવાળી, ગોળ અને લાલ આંખોવાળી, વિસ્તૃત ભયાનક દાઢોવાળી (તે બોલી :) (૭)

बालग्रहाणामधिपास्मि मूढे भक्षामि पुत्रं तव नूनमद्य । स्मरेष्टदेवं नितरक्षितारं मदीयदंष्ट्रान्तरमुत्पिपत्सुम् ॥८॥
उक्त्वेति तस्या भयवर्जिताया धैर्यस्थितायाः सहसांकदेशातजग्राह बालं गल एव दुष्टा व्यात्ताननना तिग्मकरालजिह्वा ॥९॥
ईयुश्च तावच्छतशः कराला बालग्रहा व्यात्तमुखाः कुरूपाः । ते छिंधि भिन्ध्यानयमारयेति क्रोशन्त उच्चैश्च तिरोबभूवुः ॥१०॥
गले गृहीत्वा शिशुकं गतेषु बालग्रहौघेषु सरोद भक्तिः । तत्रााययौ यत्तु निशम्य कुर्वन्नारायणस्य स्मरणं स विप्रः ॥११॥
स्नेहेन गाढेन तदैव बाला हा पुत्र पुत्रेति रुदंत्यऽमूर्छत् । नष्टं सुतं सोऽप्यवगत्य विप्रो मुमूर्च्छ चान्येऽप्यऽरुदन् गृहस्थाः ॥१२॥
तौ नष्टसंज्ञाववगत्य ताभ्यामाराधितः प्राग्बहुधोपचारैः । मरुत्सुतस्तूर्णमुपेत्य तत्र प्रबोधयामास च दम्पती तौ ॥१३॥
सुप्ताऽसि किं जागृहि देवभक्ते हरिप्रसाद द्विज जागृहि त्वम् । आह्वानमित्थं तु निशम्य तस्य तौ जागरांचक्रतुरश्रुनेत्रौ ॥१४॥
उत्थाय सम्भ्रान्तवदेव तौ तं तदैव दिव्यं कपिमैक्षतां च । सतैलसिन्दूरसुचर्चिताङ्गमर्क प्रसूनस्रजमीक्षणीयम् ॥१५॥

'હે મૂઢે ! હું બાળકોને પીડા કરનાર ગ્રહ જાતિની સ્વામિની છું. તારા પુત્રને હમણાં જ ચોક્કસ ખાઈ જાઉં છું. મારી દાઢની અંદર પડવા ઇચ્છનાર તારા બાળકની રક્ષા કરનાર પોતાના ઇષ્ટદેવનું સ્મરણ કર. (૮) આ પ્રકારે કહીને ભયરહિત તેથી ધૈર્યપૂર્વક રહેલાં તે ભક્તિમાતાના ખોળામાંથી એકદમ ખેંચીને તે મલિન આશયવાળી, પહોળા કરેલા મુખવાળી અને તીક્ષ્ણ ભયાનક જીભવાળી કોટરાએ બાળકપ્રભુને ગળેથી પકડ્યો. (૯) તેટલામાં તો બીજા વિકરાળ, પહોળાં ફાડ્યાં છે મુખ જેમણે, નઠારા રૂપવાળા સોએ સો બાળગ્રહો આવી પહોંચ્યા. તે બાળગ્રહો આને છેદી નાંખો, ભેદી નાંખો, અમારી પાસે લાવો, મારી નાંખો' એવા ઊંચે સ્વરે ભયાનક અવાજો કરતા અદૃશ્ય થઈ ગયા. (૧૦) બાળગ્રહોનો સમૂહ બાળકને ગળામાંથી ગ્રહણ કરીને લઈ ગયો પછી ભક્તિદેવી મોટેથી રુદન કરવા લાગ્યાં. આ રુદન સાંભળીને વિપ્ર ધર્મદેવ નારાયણનામ સ્મરણ કરતા કરતા જલદી ત્યાં આવ્યા. (૧૧) ત્યારે બાલાભક્તિ ગાઢ સ્નેહને લીધે હા પુત્ર ! હા પુત્ર ! એમ રુદન કરતાં કરતાં મૂર્છા પામી નિશ્ચેતન થઈ ગયાં. તે વિપ્ર પણ પુત્રને નાશ પામેલા જાણી મૂર્છા પામી ગયા. બીજા (પડોશી) ગૃહસ્થો પણ રડવા ગ્યા. (૧૨) ત્યારે તે બંનેને ચેતના વિનાના જાણી પૂર્વે અનેક ઉપચારો વડે આરાધેલા વાયુનંદન હનુમાન તત્કાળ ત્યાં આવી તે દંપતીને પ્રબોધન કરતા જગાડવા લાગ્યાઃ (૧૩) 'હે દેવી ! તમે જાગો ! કેમ સૂતેલાં છો ? (આ પ્રમાણે ભક્તિને બોલાવી પછી ધર્મદેવને બોલાવે છે.) હે વિપ્ર ! તમે જાગો જાગો.' તે હનુમાનજીના જગાડવાના શબ્દો સાભળી તે બંને જણ નેત્રોમાં આંસુ ભરેલા જાગ્યા. (૧૪) બંનેએ ભ્રાંતિવાળાની માફક ઊઠીને તે સમયે જ તેલસહિત સિંદૂરથી સારી રીતે ચર્ચાયેલ અંગવાળા, આંકડાનાં પુષ્પોની માળાવાળા, દર્શનીય સ્વરૂપ અને દિવ્યવિગ્રહવાળા હનુમાનજીને જોયા. (૧૫)

कुतो भवन्तौ रुदतोऽतिखिन्नाविति बुवाणं तमुवाच भक्तिः। त्वं कीशबालः सुखकारको मे पीयूषवाक्कोऽसि पवित्रमूर्तिः ॥१६॥
बालग्रहैर्मेऽद्य सुतोऽपनीतो रोदिम्यतोऽहं बहुकृच्छ्रलब्धः। इत्थं वदन्तीमवदच्च बालां स मारुतिः स्वेक्षणलब्धधैर्याम् ॥१७॥
श्री रामदासोऽस्मि हनूमदाख्यो भक्तौ युवां मे भवथो दृढं वै। तयोरिदं कष्टमवेत्य जातं तद्धर्तुमिवाहमिहागतोस्मि ॥१८॥
आश्वास्य तामित्थमरंनरेश निजेच्छया स्वीकृतमानवत्वम्। नारायणं भक्तमनोहरं तं बालग्रहान्मोचयितुं जगाम ॥१९॥
बालं गृहीत्वोत्पतिताऽथ कृत्या पुराद्बहिस्तद्ग्रसनाभिलाषा। तत्याज तं तज्जवलनाभदृष्ट्या दंदत्यमानाशिलदीर्घदेह ॥२०॥
क्षिप्तो धरायां तरसा पिशाच्या सोऽनिर्दशाहः शिशुकस्तदैव। मुमूर्छ शीतद्युतिना सुधार्द्रैराप्यायितोभूत्स्वकरैर्निरीहः ॥२१॥
हंतुं ततः शावमुदात्तशूला करालदृष्ट्या तमवेक्षमाणा। तस्थावमत्याध्वनिसाधरोष्टं पिष्टवा रदैरायतवक्रतीक्ष्णैः ॥२२॥
धर्मालयादुत्पतितोऽन्तक्षिं व्याताननोदीर्घकराला द्रंष्ट्राः। नगाकृतिः स्फूर्जथुभीमनादो धनुर्विमुक्ताशुगशीघ्रयानः ॥२३॥

બંને અતિ ખેદવાળા શા માટે રુદન કરો છો ? આ પ્રમાણે બોલતા હનુમાનને ભક્તિએ કહ્યું : 'હે વાનર બાળક મને સુખ આપનાર અમૃતમય વાણીવાળા, પવિત્ર મૂર્તિ એવા તમે કોણ છો ? (૧૬) અતિસંકટથી પ્રાપ્ત થયે અમારો પુત્ર બાલગ્રહો હમણાં જ લઈ ગયા છે તેથી હું રડું છું.' આ પ્રમાણે બોલતાં પોતાના દર્શનથી પ્રાપ્ત થયેલા ધૈર્યવાળાં ભક્તિને હનુમાને કહ્યું : (૧૭) 'હે ભક્તિ ! હું હનુમાન નામવાળો શ્રીરામચંદ્રજીનો સેવક છું. તમે બંને મારા દઢ ઉપાસક ભક્તો છો. તેથી તમો બંનેને આ કષ્ટ આવેલું જાણી તેના નિવારણ માટે જ હું અહીં આવેલો છું. (૧૮) હે નરેશ; આ પ્રમાણે હનુમાન ભક્તિને આશ્વાસન આપી, સ્વેચ્છાથી મનુષ્યભાવ ગ્રહણ કરનારા, અને મનુષ્યલીલાથી ભક્તોના મન હરનારા નારાયણસ્વરૂપ તે બાળકને બાલગ્રહોથી છોડાવવા તત્કાળ ત્યાંથી વિદાય થયા. (૧૯) પછી તે બાળકને ભક્ષણ કરી જવાની ઇચ્છાવાળી તેથી બાળકને લઈને ઊંચે ગયેલી કૃત્યા તે બાળકની જ્વલાયમાન અગ્નિસમાન દષ્ટિ વડે અતિશય બળવા લાગ્યો છે મોટો દેહ જેનો એવી તે બાળકનો ત્યાગ કરી દેતી હતી. (૨૦) હજુ જેને જન્મે દસ દિવસ પણ થયા નથી એવા તે બાળકને તે પિશાચિની કૃત્યાએ વેગથી પૃથ્વી ઉપર ફગાવી દીધા તેથી તે જ ક્ષણે મૂર્છાને પામી ગયા. અને તે બાળકને ઠંડાં પોતાનાં કિરણો વડે પોષણ કરી ચંદ્રે સુખીયા કર્યા. (૨૧) પછી તે કોટરા તે બાળકરૂપ શ્રીહરિને મારવા ઊંચું ઉગામેલ છે ત્રિશૂળ જેણે, કરાળદષ્ટિથી તે બાળક સામું જોતી, લાંબા વાંકા તીક્ષ્ણ દાંતોથી અધરોષ્ઠને પીસતી એવી આકાશમાર્ગમાં જ ઊભી રહી. (૨૨) ધર્મદેવના ભવનથી આકાશમાર્ગે ઊડેલા, ફેલાવેલાં મુખવાળાં, મોટી ભયંકર દાઢોવાળા, પર્વત જેવી આકૃતિવાળા, વજ્રઘોષ સમાન ભયંકર શબ્દને કરતા, એવા હનુમાનજી ધનુષ્યમાંથી છૂટેલા બાણની માફક એકદમ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. (૨૩)

सद्योऽपतत्सोंतिकरावतस्याः स्वाएवभीतिच्युतशूलदोष्ण। व्योमस्थिता साऽथ ससम्भ्रमं तं कालाग्निरौद्रं सहसा ददर्श ॥२४॥
तंवीक्ष्य सद्यः पुरु कम्पमाना कृत्या न शक्ताऽपि निरीक्षणेऽस्य। नात्रागमिष्यामि पुनः किलेति चीत्कृत्य दुद्राव सहात्मकर्यैः ॥२५॥
द्रवन्तमाकृष्य निषध्य तूर्णं पुच्छेन तृण्यामिव चायतेन। स्वप्रेष्ठबालार्दनजातकोपः पदा स कृत्यागणमाततताड ॥२६॥
ततो मृतप्रायमुपेतदुःखं प्रारब्धशेषावितजीवकण्ठम्। उत्सृज्य तं दूरत आशु बालं प्रीत्यादधौ सौम्यवपुः स दोष्णोः ॥२७॥
निश्चेष्ट गात्रं शिशुकं शनैस्तं ददौ समानीय ततः स भक्त्यै। गलग्रहान्मूर्छितमात्मबालं सा प्राप्य तं प्राह वचः कपीन्द्रम् ॥२८॥
देव ! त्वया मोचित एष मृत्योर्बालोविसंज्ञोऽस्त्यऽथ जीवयैनम्। नासाध्यमेतत्करणं तवेति जानामि रामानुजजीवदातुः ॥२९॥
निशम्य वाचं भगवज्जनन्याः सोऽथोव्रवीत्सर्वविदाञ्जनेयः। भद्रे ! तवायं शिशुकस्तु दिव्यो न प्राकृतोऽस्तीत्यवधेहि सत्यम् ॥३०॥
संसारकृच्छ्रादविता सपोष्यौ युवां तथान्याञ्छरणोपपन्नान्। अतः सुरक्ष्योऽद्भुतबालकोऽयं सर्वाधिकः स्नेह इहैव कार्यः ॥३१॥

પછી આકાશમાં રહેલી તે કોટરા એકદમ પ્રલયકાળના અગ્નિ સમાન ભયંકર બાળકને સારી રીતે ભ્રાંતિપૂર્વક જોઈને અતિ ભયથી અતિ કંપતી એવી તેના થરથર કંપતા હાથમાંથી ત્રિશૂલ પડી ગયું. (૨૪) તેને જોઈને એકાએક થરથર કાંપતી એવી કોટરા તેને જોવા માટે શક્તિમાન ન થઈ. ખરેખર ફરીથી 'અહીં નહિ આવું'એવો ચિત્કાર કરીને પોતાના પરિવાર સાથે ભાગવા લાગી. (૨૫) પોતાને અતિશય પ્રિય બાળરૂપ ભગવાનને પીડા પમાડવાથી ઉત્પન્ન થયેલા ખૂબ જ ક્રોધવાળા તે હનુમાનજી તે કૃત્યાગણને પકડી ખેંચીને પોતાના લાંબા પૂંછ વડે ઘાસના ભારાની માફક શીઘ્ર બાંધી લાતો મારી તાડન કરવા લાગ્યાં. (૨૬) પછી મૃત્યુ સમાન જેણે દુઃખને પ્રાપ્ત કર્યું છે અને પ્રારબ્ધકર્મના ફલોનો ભોગ બાકી રહેવાથી રક્ષણ કરાયો છે કંઠમાં જીવ જેમનો એવા કૃત્યાઓના સમૂહને દૂર ફેંકી દઈને હનુમાનજીએ સૌમ્ય શરીરવાળા થઈ તત્કાલ પ્રીતિથી બાલકૃષ્ણને બંને હાથમાં ધારણ કર્યા. (૨૭) પછી હનુમાનજી નિશ્ચેટ શરીરવાળા તે બાળકને ધીમે રહીને ઉપાડીને ભક્તિને આપતા હતા. તે ભક્તિમાતા પણ કૃત્યાઓએ ગળાથી પકડવાથી મૂર્છિત જેવી અવસ્થામાં પોતાના પુત્રને પામી કપિરાજ હનુમાનજી પ્રત્યે બોલ્યાં. (૨૮) 'હે દેવ ! તમે મૃત્યુના મુખમાંથી છોડાવેલ આ બાળક હજુ ચેતન વગરનો છે, તેથી તેને સચેત કરો. રામચંદ્રજીના નાનાભાઈ લક્ષ્મણને (ઔષધી લાવી) જીવતદાન આપનારા તમને આને ઉજ્જીવન કરવામાં કંઈ જ અસાધ્ય નથી એમ હું જાણું છું.' (૨૯) આ પ્રમાણે ભક્તિમાતાનું વચન સાંભળી સર્વજ્ઞ એવા અંજનિપુત્ર બોલ્યા કે 'હે ભદ્રે ! હે મંગલકારિણી ! તમારો આ બાળક તો દિવ્ય નારાયણ છે. કોઈ પ્રાકૃત નથી. આ પ્રકારે તમે સત્ય જ જાણો. (૩૦) હે ભક્તે ! આ અલૌકિક બાળક પોષ્યવર્ગે સહિત તમારા બંનેનું તથા શરણે આવેલા બીજાઓનું સંસારનાં દુઃખોથી રક્ષણ કરશે. આથી તમારે સૌથી વધારે અનુરાગ આ બાળકમાં જ કરવો.' (૩૧)

तामित्युदीर्यैक्षत तत्सुतास्य तावत्प्रबुद्धः स शिशुर्जहास। नृनाटनं तस्य हरेर्विधित्सोरथेच्छया तत्र विरोदधे सः ॥३२॥

ततोऽन्याश्चर्यमापन्नौ तौ वीक्ष्य हनुमद्बलम्। पुनर्जातं स्वतनयं मेनाते लौकिकं यथा ॥३३॥

आश्चर्येणोचतुस्तौ च जनान्नौ बालकोऽधुना। हनूमता रक्षितो वै पिशाचीनां गणादिति ॥३४॥

हनूमति ततो भक्तिं परमां प्रापतुश्च तौ। महात्म्यं तस्य बहुधा स्वसम्बन्धिन ऊचतुः ॥३५॥

तत आरभ्य तौ ते च मन्दवारे हनूमतः। नियमं जगृहुः प्रीत्या दर्शनस्यार्चनस्य च ॥३६॥

कृत्यार्दनोपशमनाय ततस्तु धर्मः शान्तिं चकार निगमोदितवर्त्मनैव।
सन्तर्पणं च सुरसैर्धरणीसुराणां नारायणीयकवचस्य जपं च भूप ? ॥३७॥

इति श्री सत्संङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम प्रकरणे
हनुमत्कृतबालरक्षणनिरूपणनामा त्रयोविंशोऽध्यायः ॥२३॥

તેને આ પ્રમાણે કહી તેમના પુત્રના મુખ સામું જેટલામાં જોયું એટલામાં મૂર્છામાંથી જાગ્રત થયેલા તે બાળક હસવા લાગ્યા. પછી મનુષ્યચરિત્ર કરવાની ઈચ્છાવાળા તે શ્રીહરિની ઈચ્છાથી હનુમાનજી ત્યાં અદશ્ય થઈ ગયા. (૩૨) પછી હનુમાનજીનું સામર્થ્ય જોઈને અતિ આશ્ચર્ય પામેલાં તેઓ બંને પ્રાકૃત બાળકની જેમ પોતાના પુત્રને ફરીથી જન્મ્યાં હોય તેમ માનવા લાગ્યાં. (૩૩) તેઓ બંને આશ્ચર્યપૂર્વક લોકોને કહેવા લાગ્યાં કે હમણાં જ હનુમાનજીએ અમારા બાળકની પિશાચણીઓના સમૂહથી રક્ષા કરી છે. (૩૪) પછી તે બંને હનુમાનજીમાં સર્વાત્કૃષ્ટ ભક્તિભાવ પામ્યાં અને પોતાના સંબંધીજનો આગળ તે હનુમાનજીનું માહાત્મ્ય બહુ પ્રકારે કહેતાં હતાં. (૩૫) ત્યારથી આરંભીને તે ભક્તિ, ધર્મ અને તેમના સંબંધીઓ શનિવારે હનુમાનજીનાં દર્શન-પૂજનનો નિયમ ધારણ કરતાં હતાં. (૩૬) હે રાજન્ ! પછી ધર્મદેવ કૃત્યાએ કરેલી પીડાની શાંતિ માટે વેદોક્ત માર્ગ વડે જ ગ્રહશાંતિ કરતા હતા, બ્રાહ્મણોને રસવાળાં ભોજન વડે તૃપ્ત કરતા હતા અને નારાયણ કવચ સ્તોત્રનો જપ કરતા હતા. (૩૭)

ઇતિશ્રી સત્સંગિજીવનમાં નારાયણ ચરિત્રમાં ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રથમ પ્રકરણમાં
હનુમાન કૃત બાળરક્ષણ નિરૂપણ નામે ત્રેવીસમો અધ્યાય થયો. ॥૨૩॥

अथ चतुर्विंशोऽध्यायः ।

सुव्रत उवाच ।

एकादश्यामार्यमणे माधवे मासि भार्गवे । अह्नस्तुर्यक्षणे प्रेङ्खे यथाविधिस्वलंकृते ॥१॥

लक्ष्मीं स्वकुलदेवीं सा स्मरन्ती योगशायिनम् । अस्वापयत्प्राक्शिरसं पुत्रंभक्तिः स्वलंकृतम् ॥२॥

द्वितीयमासस्यारंभे गोक्षीरं गालितं शुभम् । अपाययत्सा शङ्खेन तनयं गुरुवासरे ॥३॥

चक्रेऽथनिष्क्रमणसंस्कृतिमात्मजस्य सूर्येषणं स च तृतीयकमास एव ।

पुण्याहवाचनमकारयदत्र वृद्धिश्राद्धं तु नाकृत वृषः खलु सामगत्वाम् ॥४॥

तं चंद्रदर्शनमकारयदावृताङ्गं त्रैमासिकं च शुचिना वसनेन धर्मः ।

पूजां विधाय शशिनोऽथ च वामदेव्यं सामाध्यगापयदसौ प्रतिपत्प्रदोषे ॥५॥

एकदा तद्गृहमगान्मार्कण्डेयो महामुनिः । त्रिकालशश्च तेजस्वी सशिष्यो वर्णिविषधृत् ॥६॥

संभावयामास स तमातिथ्येन यथोचितम् । ब्राह्मणः सर्वधर्मज्ञः सभार्यो नृपसत्तम ॥७॥

भुक्त्वा पीत्वा सुखासीनं सेवमानस्तमन्तिके । उपविष्ट इहं प्राह प्रीणयन्स उदारधीः ॥८॥

અધ્યાય-૨૪

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

વૈશાખ સુદ એકાદશીના દિવસે, શુક્રવારે, અર્યમા દેવતા જેના છે એવા ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રમાં દિવસના ચોથા મુહૂર્તમાં ભક્તિમાતાએ પોતાની કુળદેવી લક્ષ્મીજી તથા શેષશાયી શ્રી નારાયણનું સ્મરણ કરી સુંદર શણગારેલા પારણામાં સ્વલંકૃત કરેલા પુત્રને પૂર્વ દિશા તરફ મસ્તક રાખી યથાવિધિ પધરાવ્યા. (૧-૨) બીજા માસના આરંભમાં ગુરુવારે વસ્ત્રથી ગાળેલું તેથી શુભ એવું ગાયનું દૂધ પુત્રને શંખથી પિવડાવતા હતા. (૩) પછી તે ધર્મદેવ ત્રીજા માસમાં પોતાના પુત્રને ઘરથી બહાર પ્રથમ લઈ જવા રૂપ નિર્ગમન સંસ્કાર કરતા હતા અને સૂર્યનાં દર્શન કરાવતા હતા. આ સંસ્કારમાં બ્રાહ્મણો પાસે સ્વસ્તિવાચન કરાવતા હતા. સામવેદી હોવાથી વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ કરતા ન હતા. (૪) ધર્મ શુદ્ધ વસ્ત્રથી દેહને ઢાંકીને જન્મથી ત્રણ માસની ઉંમરવાળા પોતાના પુત્રને પ્રદોષ સમયે યથાવિધિ ચંદ્રની પૂજા કરી ચંદ્રદર્શન કરાવતા હતા અને વામદેવ સંબંધી સામગાન કરાવતા હતા. (૫) કોઈ એક સમયે ત્રિકાળજ્ઞાની, અતિશય તેજસ્વી, બ્રહ્મચારીનો વેશ ધારણ કરેલા, પોતાના શિષ્યો સહિત માર્કંડેય નામના મહામુનિ ધર્મદેવને ઘેર આવ્યા. (૬) હે નૃપસત્તમ ! સર્વ ધર્મના જ્ઞાતા, પત્નીએ સહિત હરિપ્રસાદ શર્માએ યથાયોગ્ય અતિથિ ક્રિયાથી માર્કંડેય મુનિની સંભાવના કરી. (૭) ભોજન કરી, જળપાન કરી સુખપૂર્વક બેઠેલા મુનિની સેવા કરતા ઉદાર બુદ્ધિવાળા હરિપ્રસાદ પ્રસન્નતા પમાડતા બોલ્યા : (૮)

कुत आगम्यते ब्रह्मन् भवता भूरितेजसा । कृतार्थाकुर्वता लोकान् पावितोऽद्य ममाश्रमः ॥९॥
ब्रह्मन् किं किं त्वयाधीतं वेदशास्त्रागमादिषु । विद्यानिधिरिवाभासि ततो मां वक्तुमर्हसि ॥१०॥
इति पृष्टः स विप्रर्षिः सर्वज्ञो मतिमान्नृप । तत्सुतप्रेक्षणानंदो धर्मं प्रत्यब्रवीदिदम् ॥११॥
तीर्थयात्रां चरन्धर्म त्वद्वेश्मैतद्यदृच्छया । प्राप्तोऽस्मि भृगुगोत्रं मां मार्कण्डेयमवेहि भोः ॥१२॥
वेदशास्त्रपुराणानि ज्योतिःशास्त्रं विशेषतः । पठितपाठ्यते चापि वेदाङ्गानीतराणि च ॥१३॥
ततः प्रसन्नो धर्मस्तं प्रणम्याह पुनर्वचः । स्वपुत्रनामकरणं तेनैव हि चिकीर्षयन् ॥१४॥
अस्मद्भाग्यवशादेव जातोऽत्र भवदागमः । तस्मान्मयि कृपां कृत्वा कञ्चित्कालमिहावस ॥१५॥
ज्योतिषां पारदृश्वा त्वं ब्रह्मन्नस्यात्मजस्य मे । पश्य भाग्यदयं सम्यग्भविष्यं शास्त्रचक्षुषा ॥१६॥
नामकर्ममुहूर्तं च निश्चित्यास्य त्वमेव हि । कुरु नाम महाभाग गौणमार्क्षं च तत्त्वतः ॥१७॥
इति संप्रार्थितस्तेन मृकण्डतनयो मुनिः । पञ्चाङ्गपत्रे निश्चित्य मुहूर्त नाम्न आह तम् ॥१८॥

'હે બ્રહ્મન્ ! લોકોને કૃતાર્થ કરતા અને ખૂબ તેજસ્વી એવા તમારું આગમન અત્યારે કયા સ્થાનેથી થયેલું છે ? આજે આપે મારું ઘર પાવન કર્યું છે. (૯) હે બ્રહ્મન્ ! વેદો, શાસ્ત્રો, આગમો આ બધામાંથી તમે શું ભણેલા છો ? તમો સમગ્ર વિદ્યાના સાગર સમાન જાણો છો. માટે મને કહેવા માટે યોગ્ય છો. (૧૦) હે રાજન્ ! આ પ્રકારે ધર્મદેવે પૂછેલા બુદ્ધિમાન ત્રિકાળજ્ઞાની અને ધર્મપુત્રના દર્શનથી આનંદિત થયેલા તે બ્રહ્મર્ષિ ધર્મદેવ પ્રત્યે આ વચન બોલ્યા. (૧૧) હું તીર્થયાત્રા કરતો દૈવ ઇચ્છાથી આ તમારા ઘર પ્રત્યે આવેલો છું. ભૃગુગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલો મને તમે માર્કંડેય જાણો. (૧૨) મેં વેદશાસ્ત્ર અને પુરાણોનો અભ્યાસ કરેલો છે. અને વિશેષપણે તો હું જ્યોતિષશાસ્ત્રને ભણેલો છું અને બીજાઓને ભણાવું છું અને બીજા વેદાંગો પણ ભણ્યો છું. (૧૩) પછી પ્રસન્ન થયેલા ધર્મદેવ તેમના દ્વારા જ પોતાના પુત્રના નામકરણ કરાવવાની ઇચ્છા કરતાં તે મુનિને પ્રણામ કરી ફરીથી તેમના પ્રત્યે બોલ્યા : (૧૪) 'હે મુનિવર્ય ! અમારા ભાગ્યવશાત જ આ મારા ઘેર આપનું આગમન થયેલું છે તેથી મારા ઉપર કૃપા કરી મારા ગ્રહમાં થોડો સમય નિવાસ કરો. (૧૫) હે બ્રહ્મન્ ! જ્યોતિષશાસ્ત્રમાં પારંગત તમો મારા આ પુત્રનું ભવિષ્યમાં થનારું ભાગ્યોદય શાસ્ત્રરૂપી ચક્ષુ વડે જુઓ. (૧૬) હે મહાભાગ ! નામકરણ સંસ્કારનું મુહૂર્ત જોઈ નિશ્ચય કરી તેવા શુભ મુહૂર્તમાં ગુણોથી થયેલું અને નક્ષત્રના સંબંધી નામાભિધાન યથાર્થપણે કરો.' (૧૭) આ પ્રમાણે ધર્મ વડે પ્રાર્થના કરાયેલા માર્કંડેય મુનિ પંચાંગ-પત્રમાં જોઈ નામકરણ સંસ્કારનું મુહૂર્ત નિશ્ચિત કરી ધર્મદેવને કહેવા લાગ્યા : (૧૮)

एकादशाहादिदिने विष्टयादिदोषसम्भवात् । नाम्न्यकृते तु तत्कार्यं शतरात्रव्यतिक्रमे ॥१९॥
श्वः सप्तम्यां गुरावस्य लग्ने कर्कटकाह्वये । सौम्येषु केन्द्रसंस्थेषु नामकर्मविधीयताम् ॥२०॥
शुभाशुभं च यद्भावि सुतस्यास्य तदप्यहम् । नामान्ते कथयिष्यामि जन्मकालं विचार्य ते ॥२१॥
इत्युक्तः सोऽतिसंहृष्टः सम्पाद्योपस्करं तदा । प्रातःक्षणे तृतीयेऽह्नः प्रारंभे च कर्म तत् ॥२२॥
वृद्धिश्राद्धं विधायादौ पार्थिवाख्यहुताशनम् । प्रतिष्ठाप्याचरद्धोमं तत्र व्याहृतिपूर्वकम् ॥२३॥
ततोऽस्य विदधन्नाम मुनिरन्वर्थमब्रवीत् । अंतर्दृष्ट्यै व कृष्णस्य जानन्सर्वं चिकीर्षितम् ॥२४॥
युवयोश्च स्वकीयानां हर्ताऽसावापदो द्विज । हरिसंज्ञोऽस्त्वऽतः कर्कराशिस्थेन्दोश्च जन्मनि ॥२५॥
कृष्णाख्यः कृष्णवर्णत्वात्स्वस्मिंश्चाकर्षणाद्धृदः । मधुमासजनेश्चासौ सुतो भवतु ते भुवि ॥२६॥
एतन्नामद्वयं विप्र पुत्रस्य तव यन्मया । कथितं व्यस्तमपि तत्समस्तं च भविष्यति ॥२७॥
त्यागज्ञानतपोधर्मैः पार्वतीपतिना समः । एष भावी च योगेन नीलकण्ठाभिधोऽस्त्वतः ॥२८॥
एवं विधान्यनेकानि गुणकर्मानुसारतः । नामान्यस्य भविष्यन्ति त्वत्सूनोर्द्विजसत्तम ॥२९॥

'હે ધર્મ ! અગિયારમે કે બારમે દિવસે વિષ્ટિ વગેરે નઠારા યોગનો સંભવ હોવાથી નામકરણ સંસ્કાર ન કર્યો હોય તો જન્મથી સો રાત્રિ વીત્યા પછી કરવો. (૧૯) આવતી કાલે સાતમ અને ગુરુવારે, કર્ક લગ્નમાં, ચંદ્ર વગેરે ગ્રહો કેન્દ્રમાં રહેતા તમારા પુત્રનું નામ કર્મ કરો. (૨૦) આ પુત્રનું શુભ અથવા અશુભ ભાવિ હશે તે પણ નામકરણ સંસ્કારના અંતમાં જન્મસમય વિચારીને તમને કહીશ. (૨૧) આ પ્રકારે મુનિએ કહેલા ધર્મે અતિ પ્રસન્ન થઈ તે સમયે જ તેને ઉપયોગી સામગ્રી સંપાદન કરી પ્રાતઃકાલમાં દિવસના ત્રીજા મુહૂર્તમાં તે કર્મનો આરંભ કર્યો. (૨૨) પ્રથમ વૃદ્ધિ શ્રાદ્ધ કરીને પાર્થિવ નામના અગ્નિની સ્થાપના કરી આહુતિપૂર્વક હોમ કર્યો. (૨૩) પછી મુનિ જે તે અંતર્દૃષ્ટિથી બાલકૃષ્ણ ભગવાનનું સમગ્ર કરવા ધારેલું કાર્ય જાણીને તેમનું સાર્થક એવું નામાભિધાન કરતા બોલ્યા : (૨૪) 'હે દ્વિજ ! આ તમારા પુત્ર તમારા બંનેની તથા સ્વાશ્રિત સર્વની આપત્તિઓને હરશે માટે હરિ સંજ્ઞાવાળા હો. વળી જન્મ સમયે પણ કર્કરાશિમાં ચંદ્ર હોવાથી હરિ નામ જ યોગ્ય છે. (૨૫) આ તમારા પુત્રનો વર્ણ કૃષ્ણ હોવાથી અને જનોનાં મન પોતામાં આકર્ષણ કરવાથી તેમજ ચૈત્ર માસમાં જન્મ હોવાથી આ પૃથ્વી ઉપર કૃષ્ણ નામે પ્રસિદ્ધ થાઓ. (૨૬) હે વિપ્ર ! મેં તમારા પુત્રનાં આ બે જુદાં જુદાં નામ 'હરિ' અને 'કૃષ્ણ' કહ્યાં. તોપણ બે મળીને એક 'હરિકૃષ્ણ' એવું નામ પણ થશે. (૨૭) અને આ તમારો પુત્ર ત્યાગ, જ્ઞાન, તપ, ધર્મ અને અષ્ટાંગ યોગથી પાર્વતી-પતિ નીલકંઠ સમાન થશે. તેથી નીલકંઠ નામથી ઓળખાશે. (૨૮) હે ઉત્તમ વિપ્ર ! આ પ્રમાણે આ તમારા પુત્રના ગુણ અને કર્મ અનુસાર આ રીતનાં જ બીજાં પણ અનેક નામો થશે. (૨૯)

कथाश्रुतौ हरेरेष पथुतुल्यो भविष्यति । भक्त्या च तद्वशीकारे क्षमायां चाम्बरीषवत् ॥३०॥
दास्ये भगवतश्चैष भविता हनुमत्समः । कार्याकार्यनयज्ञाने भविता विदुरोपमः ॥३१॥
शुकक्तीव्रवैराग्ये बुद्धौ जनकराजवत् । प्रह्लादवच्च भविता कृष्णस्यैष सदाग्रहे ॥३२॥
मायादितत्त्वभिन्नात्मज्ञाने तु कपिलोपमः । दत्तात्रेयोपमो दोषत्यागे चैष गुणग्रहे ॥३३॥
अधर्मसर्गभीरुत्वे युधिष्ठिरनृपोपमः । दयालुतोदारतयोर्भाव्योऽसौ रन्तिदेववत् ॥३४॥
एष नारदव'द्भाव्यो विष्णोर्निश्चयकारणे । इन्द्रियारिजये चैष भविष्यत्यर्जुनो यथा ॥३५॥
कृष्णाङ्घ्रिरेणुमाहात्म्यज्ञाने चाक्रूरसन्निभः । भगवद्भक्तमाहात्म्यज्ञाने भाव्य इवोद्धवः ॥३६॥
एषसाधुतयाविप्र जड विप्रोयथा भुवि । भविष्यत्यग्रगण्यो वै त्यागिनामात्मदर्शिनाम् ॥३७॥
नानाप्रश्नोत्तरविधावुत्तरोत्तरयुक्तिषु । तुल्यो गीष्पतिनाभाव्यो धैर्ये चैष बलिर्यथा ॥३८॥
करेऽस्य पद्मं च सृणिरूर्ध्वरिखांबुजे पदोः । भवतीति भविष्योऽसो नेता नृणां हि लक्षशः ॥३९॥

આ પુત્ર શ્રીહરિની કથા સાંભળવામાં પૃથુરાજ તુલ્ય થશે અને પ્રેમસહિત સેવાભક્તિથી શ્રીહરિને વશ કરવામાં તેમજ ક્ષમા રાખવામાં અંબરીષ રાજા તુલ્ય થશે. (૩૦) અને ભગવાનના દાસપણામાં આ હનુમાનજી સમાન થશે. કરવા યોગ્ય અને ન કરવા યોગ્ય કાર્યો જણાવનાર નીતિશાસ્ત્રના જ્ઞાનમાં વિદુર સમાન થશે. (૩૧) અને તીવ્ર વૈરાગ્યમાં શુકદેવજી સમાન, સદ્‌બુદ્ધિમાં જનકરાજા સમાન, શુભ આગ્રહમાં હંમેશાં શ્રીકૃષ્ણના ભજનમાં પ્રહ્‌લાદના સમાન થશે. (૩૨) આ માયાદિ તત્ત્વોથી ભિન્ન આત્મા-પરમાત્મા સંબંધી તત્ત્વજ્ઞાનમાં કપિલદેવ સમાન થશે અને દોષોનો ત્યાગ કરી ગુણ ગ્રહણ કરવામાં મહાયોગી દતાત્રેય સમાન થશે. (૩૩) આ પુત્ર અધર્મસર્ગના ભયશીલપણામાં યુધિષ્ઠિર રાજાની સમાન થશે અને દયાળુપણા અને ઉદારતામાં રાજા રંતિદેવ સમાન થશે. (૩૪) આ બાળક શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનો-અન્યને પ્રત્યક્ષ ભગવાનનો નિશ્ચય કરાવવામાં નારદઋષિ સમાન થશે. ઇન્દ્રિયોરૂપી શત્રુઓને વશ કરવામાં અર્જુન સમાન થશે. (૩૫) આ પુત્ર શ્રીકૃષ્ણચરણરજના માહાત્મ્યજ્ઞાનમાં યાદવોમાં અગ્રેસર અક્રૂરજી સમાન થશે અને ભગવદ્‌ ભક્તોના માહાત્મ્યજ્ઞાનમાં ઉદ્ધવજી તુલ્ય થશે. (૩૬) આ સાધુતામાં આત્મદર્શી મહાત્માના સ્વભાવવાળા સાધુઓમાં અગ્રેસર જડભરત જેવા પૃથ્વીમાં થશે. (૩૭) વળી આ નાના પ્રકારના પ્રશ્ન-ઉત્તર વિધિમાં ઉત્તરોત્તર યુક્તિઓમાં બૃહસ્પતિ સમાન થશે અને ધીરતામાં બલિરાજા તુલ્ય થશે. (૩૮) આ પુત્રના હાથમાં પદ્માકારનું ચિહ્‌ન છે તથા વજ્રાકાર ચિહ્‌ન છે. તથા ચરણોમાં ઊર્ધ્વરેખા અને કમળનાં ચિહ્‌નો છે તેથી આ શ્રીહરિ લાખો માણસોના નેતા થશે એમ નિશ્ચે જાણો. (૩૯)

कष्टेभ्यो निखिलेभ्योपि सर्वदा सुत एष वाम् । कर्ता संरक्षणां धर्म यथा विष्णुः सुधाभुजाम् ॥४०॥

एवंविधानेकगुणो भविष्यत्यात्मजस्तव । गुणानां प्राप्यते नान्तो मया त्वस्य महीयसाम् ॥४१॥

सुव्रत उवाच ।

इत्युक्त्वा विरतायास्मै मुनये स ददौ मुदा । नूत्नवासांसि भूषाश्च बहुलं द्रविणं नृप ॥४२॥

उषित्वैकं दिनं तत्र मार्कण्डेयोऽन्यवासरे । कृष्णेक्षाद्यति सन्तुष्टस्तीर्थराजं ययौ ततः ॥४३॥

श्रुत्वात्मजस्य स गुणानभिवाञ्छनीयान्प्राप्तैर्महत्त्व पदवीमपि सज्जनौघैः ।
धर्मः सभार्य उदितोत्कटहर्षवार्धिमग्नो बभूव नृप विस्मृत लोककार्यः ॥४४॥

इति श्री सत्संङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्र प्रथम प्रकरणे
नामकरणाविधाननामा चतुर्विंशोऽध्यायः ॥२४॥

જેવી રીતે વિષ્ણુ ભગવાન દેવતાઓનું રક્ષણ કરે છે તેમ આ તમારા પુત્ર સર્વ પ્રકારનાં કષ્ટોથી સર્વદા તમારા બંનેનું રક્ષણ કરનારા થશે. (૪૦) હે ધર્મ ! તમારા પુત્ર આવી રીતે અનેક ગુણોવાળા થશે. તમારા પુત્રના અસંખ્ય ગુણોનો પાર હું પામી શકતો નથી. (૪૧)

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે કહીને વિરામ પામેલા તે મૂર્તિને ધર્મદેવે હર્ષપૂર્વક નવીન વસ્ત્રો, અલંકારો અને ઘણું ધન આપ્યાં. (૪૨) પછી તે ધર્મદેવના ઘેર એક દિવસ રહીને ભગવાનના પ્રત્યક્ષ દશરન વડે અતિ સંતુષ્ટ થયેલા તે મુનિ ત્યાંથી તીર્થરાજ પ્રયાગ પ્રત્યે ગયા. (૪૩) હે રાજન્ ! મહા પદવીને પામેલા સત્પુરુષોના સમૂહોએ પણ અભિવાંછનીય સ્વપુત્રના ગુણોને સાંભળીને ભાર્યાએ સહિત ધર્મદેવ ઉત્પન્ન થયેલા મહા આનંદરૂપ સાગરમાં ઊંડા ડૂબી ગયા, અને તેથી જ લૌકિક વ્યાવહારિક કાર્યની વિસ્મૃતિ થઈ ગઈ. (૪૪)

ઇતિશ્રી સત્સંગિજીવનમાં નારાયણચરિત્રમાં ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રથમ પ્રકરણમાં
નામકરણવિધાન નામે ચોવીસમો અધ્યાય થયો. ॥૨૪॥

अथ पञ्चविंशोऽध्यायः ।

सुव्रत उवाच ।

पञ्चमे मासि पुत्रस्य पुत्रदैकादशीदिने । मुहूर्ते सप्तमे धर्मचक्रे भूम्युपवेशनम् ॥१॥
वराहं धरया साकमिहानर्च वृषो मुदा । गीतवादित्रनादैश्च निगमध्वनिभिः सह ॥२॥
नभस्ये मासिः शुक्लायां दशम्यां तु शिशो र्वृषः । चक्रेऽन्नप्राशनं राजन्मङ्गलस्नानपूर्वकम् ॥३॥
कृत्वाभ्युदयिकं पूर्वं प्रतिष्ठाप्याऽनलं शुचिम् । चकार चरुहोमादि ब्रह्मादीनांच पूजनम् ॥४॥
तं मन्दहासविकसन्मुखमात्ममारुत्सङ्गं च समलंकृतमर्भकं सः ।
तूष्णीं सकृत्करसुवर्णधृतं सदन्नं प्रीत्याऽऽदयद्दधिहविर्मधुभिर्विमिश्रम् ॥५॥
सप्तमे मासि पुत्रस्य स योगे गुरुपूर्णयोः । सम्पूज्य कुलदेवादीन्कर्णविधमकारयत् ॥६॥
सौचिकः कुशलो रौप्यसूच्या द्विगुणसूत्रया । विव्याध कर्णं दक्षादिं वेदमन्त्राभिमन्त्रितम् ॥७॥
वृत्तिं परीक्षितुमथास्य पुरः सवस्त्रपात्रायुधादि निदधे वसु पुस्तकं च ।
तत्राग्रहीत्स तु सुतोन्तिममेव हर्षान्न्यस्तं पदार्थमति हर्षमवाप तातः ॥८॥

અધ્યાય-૨૫

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

પછી પુત્રજન્મથી પાંચમા માસમાં પુત્રદા એકાદશી (શ્રાવણ સુદી)ના દિવસે સાતમા મુહૂર્તમાં ધર્મ પોતાના પુત્રને ભૂમિ ઉપર બેસાડતા હતા. (૧) આ પ્રસંગે ધર્મ પૃથ્વીની સાથે વરાહ ભગવાનને ગીત-વાજિંત્રોના નાદો અને વેદમંત્રોના ધ્વનિઓની સાથે હર્ષથી પૂજતા હતા. (૨) હે રાજન્ ! શ્રી ધર્મદેવ ભાદરવા માસના શુક્લ પક્ષની દશમી તિથિએ બાળક એવા સ્વપુત્રના મંગલ સ્નાનપૂર્વક અન્નપ્રાશન સંસ્કાર કરાવતા હતા. (૩) તે ધર્મદેવે પ્રથમ અભ્યુદયિક કરી શુચિ નામના અગ્નિની સ્થાપના કરી બ્રહ્માદિનું પૂજન અને ચરુ હોમાદિ કર્યો. (૪) ધર્મ મંદ હાસ્યથી પ્રફુલ્લિત મુખવાળા, પોતાના માતાના ખોળામાં રહેલા, અલંકારાદિથી શોભતા, શ્રીહરિકૃષ્ણ નામના પુત્રને દહીં, ઘી, મધથી મિશ્રિત કરેલું, સર્વ રસયુક્ત શુભ અન્ન, સ્નેહથી મૌન થઈને સુવર્ણની સળી વડે એકવાર જમાડતા હતા. (૫) તે ધર્મદેવ સાતમા માસમાં ગુરુવાર અને પૂર્ણ સંજ્ઞાવાળી આસો સુદી દશમના દિવસે કુળદેવ આદિનું પૂજન કરી પુત્રનો કર્ણવેધ સંસ્કાર કરાવતા હતા. (૬) કર્ણ વીંધવામાં કુશળ દરજી બેવડા દોરાવાળી ચાંદીની સોય વડે વેદમંત્રથી અભિમંત્રિત પ્રથમ જમણો કાન અને પછી ડાબો કાન વીંધતો હતો. (૭) પછી તે ધર્મદેવ પુત્રની આજીવિકાની પરીક્ષા માટે તે બાળકની આગળ વસ્ત્ર, પાત્ર, આયુધ, અલંકાર, ધન, પુસ્તક વગેરે અનુક્રમથી મૂકતા હતા. તે બધા સ્થાપન કરેલા પદાર્થો પૈકી તે પુત્ર છેલ્લા પુસ્તક નામના પદાર્થને હર્ષથી ગ્રહણ કરતા હતા. આથી પિતા ખૂબ જ આનંદ પામ્યા. (૮)

सम्पोष्यमाणोऽनुदिनं पितृभ्यां स वर्धति स्मेन्दुरिवाऽऽद्यपक्षे । स्वबाललीला चरितैरुदारैर्जहार चेतांसि सदेशकाणाम् ॥९॥
दम्पत्योः पुत्रभावेन हरिं लालयतोस्तयोः । तदात्मनोरहोरात्रा यांति स्म क्षणवद्द्रुतम् ॥१०॥
तदीक्षकाणां नारीणां पुंसा च स्थगितात्मनाम् । प्रवेष्टुं नाऽशकत्क्वापि हृदये भववेदना ॥११॥
वृद्धा अपि च विद्वांसस्तत्प्रेमविवशांतराः । चिक्रीडुस्तेन साकं वै विस्मृतात्मीयवार्धकाः ॥१२॥
कल्याणमूर्तिर्भगवांस्तेषां निःश्रेयसायसः । यथा यथा मनोवृत्तिः स्वस्मिन्स्यादकरोत्तथा ॥१३॥
बालं तं लालयंतीनां योषितां स्निग्धचेतसाम् । नाऽभूत्स्वपरभेदो वै सर्वासामपि भूपते ॥१४॥
वृद्धास्तं पुत्रभावेन भ्रातृभावेन चापराः । लालयन्त्यौ दिवा रात्रौ सस्मरुर्न गृहान्निजान् ॥१५॥
तस्याः करात्सा तस्याः सा तस्याः सेति पुनः पुनः । प्रेम्णा बालं जिघृक्षूणां त्वं न त्वं नेत्यऽभूत्कलिः ॥१६॥
बाला तु नांतरं लेभे सुतं लालयितुं निजम् । नानेति नानानारीणां वचनैर्वारिता मुहुः ॥१७॥
कन्कनं मन्मनं चाथ बुवन्तं बालकाकलीम् । ता योषितोऽम्ब तातेति वादयन्ति स्म तं मुहुः ॥१८॥

માતાપિતાએ પોષણ કરાયેલા તેઓ શુકલપક્ષમાં ચંદ્રમાની પેઠે પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામતા હતા. અલૌકિક પોતાની બાળલીલા સંબંધી ચરિત્રોથી પોતાનાં દર્શન કરનારાઓનાં મનને આકર્ષી લેતા હતા. (૯) પુત્ર ભાવથી શ્રીહરિનું લાલન કરતાં તે દંપતી ધર્મ ભક્તિનાં રાતદિવસ ક્ષણની માફક જલદી વીતી જતાં હતાં. (૧૦) શ્રીહરિકૃષ્ણને જોનારા, તેમાં આસક્ત મનવાળાં સ્ત્રીઓ અને પુરુષોનાં હૃદયમાં સંસાર સંબંધી દુઃખ પ્રવેશવા માટે ક્યારેય પણ શક્તિમાન થતું ન હતું. (૧૧) વયોવૃદ્ધ એવા વિદ્વાનો પણ તે શ્રીહરિમાં વિવશ અંતઃકરણવાળા પોતાના વાર્ધક્યને ભૂલીને તે શ્રીહરિની સાથે બાળકોની માફક રમવા લાગ્યા. (૧૨) કલ્યાણમયી મૂર્તિવાળા ભગવાન તેમના કલ્યાણ માટે તેમની મનોવૃત્તિઓ પોતાનામાં જ જેવી રીતે ખેંચાય તેવી લીલા કરતા હતા. (૧૩) હે ભૂપતે ! તે બાળકરૂપ શ્રીહરિને રમાડતી, સ્નેહયુક્ત ચિત્તવાળી સર્વ સ્ત્રીઓને પણ આ ભક્તિનો પુત્ર છે કે મારો છે એવો મારા-તારાનો ભેદ હતો નહિ. (૧૪) વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ પુત્રભાવથી અને અન્ય સ્ત્રીઓ ભ્રાતૃભાવથી રાત્રિદિવસ તે પ્રભુને લાડ લડાવતાં પોતાના ઘરને પણ સંભાળતી ન હતી. (૧૫) એક સ્ત્રીના હાથમાંથી શ્રીહરિને બીજી, બીજીના હાથમાંથી ત્રીજી ઉપાડી લેતી હતી. આમ, વારંવાર પ્રેમથી બાળકને ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છાવાળી (તે સ્ત્રીઓમાં) તું નહિ હું લઉં એ રીતનો વાણીનો કલહ થતો હતો. (૧૬) બાલા એવા ભક્તિ તો તમે ન લો, તમારે ન લેવો' આમ ઘણી સ્ત્રીઓનાં વચનો વડે વારંવાર નિષેધ કરાતાં પોતાના પુત્રનું લાલન કરવા અવકાશ જ પામતાં ન હતાં. (૧૭) પછી રમણીય અને અવ્યક્ત બાલોચિત કાલી વાણી બોલતા શ્રીકૃષ્ણને સ્ત્રીઓ 'હે અમ્બ ! હે તાત !' એવાં પદો વારંવાર બોલાવતી હતી. (૧૮)

हासयंस्तास्तदाऽब्रूत कलमर्धाक्षरैः पदैः । आद्येऽब्द एव सोऽशिक्षद्भाषितुं हिण्डितुं शिशुः ॥१९॥
आनन्दयन्निजजनानित्थं शैशवलीलया । वर्षमाद्यं व्यतीताय स्वेच्छानरवपुर्हरिः ॥२०॥
विवाहं ज्येष्ठपुत्रस्य धर्मचक्रे कुलोचितम् । सम्भारेणैव महता तद्देशाधिपतिर्यथा ॥२१॥
बलदेवाभिधो विप्रो निजकन्यां सुवासिनीम् । ददौ रामप्रतापाय विधिना समलङ्कृताम् ॥२२॥
सुशीला सा तु तं प्राप्य पतिं परमधार्मिकम् । प्रीत्याऽनुवृत्त्या च गुणैः साध्वीधर्मस्थिताऽभजत् ॥२३॥
द्वितीयवर्षारम्भेऽथ नवम्यां तु महोत्सवम् । हरिप्रसादः पुत्रस्य कारयामास भूपते ॥२४॥
हनूमन्तं बलिं व्यासं कृपं द्रौणिं विभीषणम् । मार्कण्डेयं पर्शुरामं विधिना समपूपुजत् ॥२५॥
ब्राह्मणान्भोजयामास हरिभक्तान्सहस्रशः । ईप्सितैः सुरसैर्भोज्यैर्ददौ तेभ्यश्चदक्षिणाः ॥२६॥
बालमूर्तौ भगवति सर्वेषामपि देहिनाम् । तस्मिन्भूयानभूत्प्रेमा तत्पित्रोस्तु विशेषतः ॥२७॥
प्राप्ते तृतीये वर्षेऽथ पिता चौलमकारयत् । पुत्रस्यातिविनीतस्य वृद्धेभ्योऽप्यतिधीमतः ॥२८॥
शुक्रस्य कृष्णपञ्चम्यां धिषणे वासवे च मे । आहूय वैदिकान् विप्रांस्तच्चकार यथाविधि ॥२९॥

ત્યારે તે શ્રીહરિ તે સ્ત્રીઓને હસાવતા અર્ધા અક્ષરવાળાં પદો વડે કાલુ કાલુ મધુર બોલવા લાગ્યા. પહેલા વર્ષમાં જ બોલતા અને ચાલતા શીખી જતા હતા. (૧૯) સ્વેચ્છાથી જ મનુષ્યમૂર્તિ બનેલા શ્રીહરિ આ પ્રકારે બાળલીલા વડે સ્વજનોને આનંદ પમાડતાં પ્રથમ વર્ષ પસાર કર્યું. (૨૦) હે રાજન્ ! તે ધર્મદેવ મોટાપુત્ર રામપ્રતાપનો પોતાના કુળને ઉચિત એવો વિવાહ તે દેશના રાજાની જેમ ખૂબ ધામધૂમથી કરતા હતા. (૨૧) બલદેવ નામના વિપ્ર રામપ્રતાપને વસ્ત્રાભૂષણથી સમલંકૃત એવાં સુવાસિની નામની પોતાની પુત્રીને આપતા હતા. (૨૨) સુશીલ એવાં તે સ્ત્રી પરમ ધાર્મિક એવા રામપ્રતાપ પતિને પામી પતિવ્રતા ધર્મમાં સ્નેહપૂર્વક અનુવૃત્તિથી તથા ગુણો વડે તે પતિનું સેવન કરવા લાગ્યા. (૨૩) હે ભૂપતે ! પછી તે હરિ નામના પુત્રના બીજા વર્ષના આરંભમાં રામનવમીના દિવસે તો જન્મમહોત્સવ કરાવતા હતા. (૨૪) ત્યારે હનુમાનજી, બલિરાજા, વ્યાસજી, કૃપાચાર્ય, અશ્વત્થામા, વિભિષણ, માર્કંડેય અને પરશુરામ આ બધાંની વિધિપૂર્વક પૂજા કરાવી. (૨૫) અને ધર્મદેવ તેના અંગભૂત હરિભક્ત એવા હજારો બ્રાહ્મણોને તેમની ઇચ્છાનુસાર ઉત્તમ રસવાળાં ભોજન વડે જમાડીને તેમને દક્ષિણાઓ આપતા હતા. (૨૬) પછી તે બાલમૂર્તિ એવા તે ભગવાનમાં બધાને ખૂબ પ્રેમ હોવાથી માતાપિતાને તો વિશેષપણે ખૂબ પ્રેમ થતો હતો. (૨૭) પછી હરિપ્રસાદ ત્રીજા વર્ષમાં અતિ વિનયી, વૃદ્ધોથી પણ અતિ બુદ્ધિશાળી શ્રીહરિનો ચૌલસંસ્કાર કરાવતા હતા. (૨૮) જેઠ માસની વદી પાંચમને દિવસે ગુરુવાર, ધનિષ્ઠા નક્ષત્રમાં વૈદિક બ્રાહ્મણોને બોલાવી, વિધિપૂર્વક ચૌલસંસ્કાર કરાવતા હતા. (૨૯)

विधाय मङ्गलस्नानं मातृपूजनपूर्वकम् । नान्दीश्राद्धं च पुण्याहवाचनंस त्वकारयत् ॥३०॥
सभ्यमग्निं प्रतिष्ठाप्य पात्रासादनमाचरत् । धर्मः स्वकुलधर्मज्ञो विधिज्ञब्राह्मणोदितम् ॥३१॥
तत्रैकविंशतिकुशपिञ्जुलीर्दक्षभागतः । अग्नेर्न्यधाद्वामतस्तु रक्तगोगोमयादि च ॥३२॥
कृत्वा व्याहृतिहोमादि क्षुरमादाय चायसम् । कपुष्णिकाच्छेदविधिं चकार स नराधिप ॥३३॥
कुलाचारात्तु सशिश्वं मुण्डनं नापितेन सः । कारयामास पुत्रस्य गोदानादि ततोऽकरोत् ॥३४॥
भूरिसर्पिः शर्कराढ्यसहकारसादिभि । तर्पयामास शतशो ब्राह्मणान् परया मुदा ॥३५॥
ततः स्वज्ञातिबंधूश्च पुरस्थानितरानपि । भोजयामास विप्रेन्द्रो जनांश्चागन्तुकानपि ॥३६॥
तत्कर्मणि व्यग्रचित्ता भक्तिर्माता तु तद्दिने । प्राणप्रियश्यापि सूनोर्नासीत्संभावनक्षमा ॥३७॥
अर्भकेभ्यः किशोरेभ्यः सुतं लालयितुं सती । समर्प्याभ्यागता योषाः साऽर्हयामासभूपते ॥३८॥
क्रीडन्तो भोजनान्ते गतवति तरणावप्युपान्त्यं मुहूर्तं घस्रश्याभँ गृहीत्वा तमपि च परमप्रीतितो बालकाश्च ।
उद्यानं ते पुरात् प्राक् पुरुविटपितति प्राप्य तत्रातिहृष्टाः पक्वान्यादन रसालद्रुमपतितफलानीक्षमाणा द्रुमालिम् ॥३९॥

इति श्री सत्सङ्गिजीवने नारायण चरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम प्रकरणे
चौलसंस्कारविधिनामा पञ्चविंशोऽध्यायः ॥२५॥

ધર્મદેવ મંગલસ્નાન કરી માતૃપૂજનપૂર્વક નાન્દી શ્રાદ્ધ અને પુણ્યાહવાચન કરાવતા હતા. (૩૦) પોતાના કુળધર્મને જાણનાર ધર્મદેવ સભ્ય નામના અગ્નિની સ્થાપના કરી, વિધિને જાણનાર બ્રાહ્મણે કહેલા પાત્રાસાદન આચરતા હતા. (૩૧) પછી ત્યાં પાત્રાસાદનમાં અગ્નિની જમણી બાજુ એકવીશ દર્ભની જુડીઓ અને ડાબા ભાગમાં લાલ વર્ણના બળદના છાણનું સ્થાપન કરતા હતા. (૩૨) હે નરાધિપ ! ત્યારબાદ ધર્મદેવ વ્યાહૃતિઓ વડે હોમાદિ કરીને લોખંડના અસ્ત્રાને ગ્રહણ કરી કપુષ્ણિકાછેદન એટલે કે કેશછેદનવિધિ કરતા હતા. (૩૩) ધર્મદેવે પોતાના કુળાચાર પ્રમાણે વાળંદ પાસે શ્રીહરિનું શિખાએ સહિત મુંડન કરાવ્યું, પછી ગૌદાન કર્યું. (૩૪) પછી ઘી-સાકર મુક્ત કેરીનો રસ તથા અનેક રસો વડે પરમ પ્રેમથી સેંકડો બ્રાહ્મણોને જમાડી તૃપ્ત કર્યા. (૩૫) પછી તે દ્વિજેન્દ્ર સ્વજ્ઞાતિબંધુઓ તથા ગામમાં રહેલા બીજાઓને તેમ જ આગંતુકોને પણ જમાડતા હતા. (૩૬) અને તે જ કર્મમાં વ્યાકુળ ચિત્તવાળાં ભક્તિમાતા તો પ્રાણપ્રિય એવા પોતાના પુત્રની સારસંભાળ લેવામાં સમર્થ ન થયાં. (૩૭) હે રાજન્ ! પતિવ્રતા ભક્તિદેવી કિશોર અવસ્થાવાળાં બાળકોને પુત્રને રમાડવા માટે સોંપી દઈને, મહોત્સવ જોવા આવેલી સ્ત્રીઓની સંભાવનામાં લાગી ગયાં. (૩૮) પછી હે રાજન્ ! ભોજનના અંતે સૂર્ય દિવસના છેલ્લા મુહૂર્તમાં ગયો તોપણ પરમ આનંદથી ક્રીડા કરતાં બાળકો બાળક હરિકૃષ્ણને લઈને છપૈયા ગામથી પૂર્વ દિશામાં ઘણાં વૃક્ષોની હારમાળાવાળા ઉપવનને પામીને ખૂબ રાજી થયેલાં તે વૃક્ષોનાં ફળોને જોતાં જોતાં આંબા ઉપરથી પડેલાં પાકાં ફળોને ખાવા લાગ્યાં. (૩૯)

ઇતિશ્રી સત્સંગિજિવનમાં નારાયણ ચરિત્રમાં ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રથમ પ્રકરણમાં
ચૌલસંસ્કારવિધિ નામે પચીશમો અધ્યાય થયો. ॥૨૫॥

अथ षडिवंशोऽध्यायः ।

सुव्रत उवाच ।

क्रीडत्सु बालेषु भक्षयत्सु फलादि च । अस्ताद्रिं भास्करः प्रायात्तमः प्रावर्ततानघ ॥१॥

तावत्तत्रासुरगुरुः कालीदत्त उपागमत् । व्यर्थी भूतात्म संसृष्टकृत्यागणबलो द्रुतम् ॥२॥

कपटोपात्तसद्वेषो मायिको रिपुरन्ध्रवित् । तेषु बालेषु चिक्रीड जिघांसुर्भक्तिनन्दनम् ॥३॥

क्रीडन्वक्रारुणाक्षिभ्यां भीषयामास बालकान् । जिघृक्षुर्धर्मजं वेगात्तदन्तिकमुपाययौ ॥४॥

प्रसारितकरद्वन्द्वो ग्रहीतुं स तमर्भकम् । संवर्ताग्निनिभं पश्यन्न शेकेऽपि निरीक्षतुम् ॥५॥

दुर्धर्ष्यं स्वेन तं ज्ञात्वा मान्त्रिकः सद्ग्रहानुग्रहः । प्रावर्तयद्वीरं हन्तुं मायामसुरसम्मताम् ॥६॥

बहुकालं साधितेन तेन मन्त्रेण योजिता । वर्धमाना प्रादुरभून्मायाजनभयङ्करी ॥७॥

ववौ वातो महावेगो द्रुमोन्मूलनकृत् खरः । आसीद् घनघटाव्योम्नि प्रास्फुरन्त च विद्युतः ॥८॥

धाराभिर्ववृषुस्तोयं गर्जन्तो जलदा भृशम् । आकस्मिक इवोत्पातः स कालोऽभूद्भयङ्करः ॥९॥

અધ્યાય-૨૬

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે નિષ્પાપ રાજન્ ! ત્યાં બાળકો રમતાં રમતાં ફળ વગેરે ખાતાં હતાં તેવામાં સૂર્ય આથમી ગયો અને ચારેબાજુ અંધારું થઈ ગયું. (૧) ત્યાં સુધીમાં વ્યર્થ ગયેલું છે પોતે સર્જેલી કૃત્યાગણનું બળ જેને એવો, અસુરોનો ગુરુ કાલીદત્ત ત્યાં આવ્યો. (૨) કપટથી જેણે સારો વેષ ધાર્યો છે એવો માયાવી અને દુશ્મનનાં છિદ્રોને જાણનારો તે બાળકોના મધ્યે ભક્તિનંદન શ્રીહરિને મારવાની ઇચ્છાવાળો તેમની સાથે રમવા લાગ્યો. (૩) બાળકો સાથે રમતો કાલીદત્ત લાલ આંખોથી બાળકોને ભય પમાડતો હતો અને ધર્મપુત્રને વેગથી પકડવા ઇચ્છતો તે તેમની સમીપમાં આવ્યો. (૪) તે બાલકૃષ્ણને પકડવા માટે જેણે બંને હાથ પહોળા કર્યા છે એવો કાલીદત્ત, બાળકને પ્રલયકાળના અગ્નિ સમાન જોઈને તેની ઝાંખી કરવા પણ શક્તિમાન થયો નહિ. (૫) તે બાળકને પોતે પરાભવ માટે અશક્ય જાણી, દુષ્ટ આગ્રહવાળો અને મંત્રોમાં કુશળ તે કાલીદત્ત અસુર શ્રીહરિને મારવા અસુર સંમત માયાને ફેલાવતો હતો. (૬) કાલીદત્તે ઘણા કાળ સુધી સાધેલા મંત્ર વડે યોજેલી, ક્ષણે ક્ષણે વૃદ્ધિ પામતી, જનોને ભય પમાડનારી માયા પ્રગટ થઈ. (૭) મહાન વેગવાળો અને વૃક્ષોને ઉખાડી નાખનારો તીક્ષ્ણ વાયુ વાવા લાગ્યો, આકાશમાં મેઘઘટા ચડી આવી અને વીજળી ખૂબ ચમકવા લાગી. (૮) અત્યંત ગર્જના કરતા મેઘો મુશળધાર વરસવા લાગ્યા. આકસ્મિક ઉત્પન્ન થયેલો તે ઉપદ્રવ જનોને ભય પમાડનારો હતો. (૯)

अतिवातातिवृष्टिभ्यां बहवोऽपि महाद्रुमाः । निपेतुस्तेन शतशो विनेशुः पशुपक्षिणः ॥१०॥
अन्धकारो महानासीद् घनाघनघटावशात् । आत्मानं च परं कोऽपि नापश्यतेन भूमिप ॥११॥
अरोदस्वभावत्वाद्धरिं भूमौ निधाय ते । किशोरा हासयन्तस्तं क्रीडन्ति स्म यथारुचि ॥१२॥
आकस्मिकयातिवृष्ट्या ते व्याकुलाश्च ससम्भ्रमाः । तिष्ठन्ति स्म द्रुमाधास्तात्सकम्पा आर्द्रवाससः ॥१३॥
अद्यक्षणे क्षणान्ते वा विरतिर्वातवर्षयोः । भवितेति प्रतीक्षां ते कुर्वन्तस्तत्र संस्थिताः ॥१४॥
प्रतिक्षणं वर्धमाना वृष्टिर्वातश्च दुःसहः । यदा नोपारमत् तर्हि जाताश्चिन्ताभयाकुलाः ॥१५॥
यत्र हारिप्रसादिस्तैर्न्यस्तस्तं स्तंतु वनद्रुमम् । विस्मृत्याऽन्यत्र तं सर्वे विचिकयुः प्राप्तसम्भ्रमाः ॥१६॥
हरे कृष्ण हरे कृष्ण नीलकण्ठेति तं च ते । उच्चकैराह्वयन्ति स्म भयगद्गदया गिरा ॥१७॥
तेषां शब्दं स नाश्रौषीतस्य शब्दं च तेऽखिलाः । वातवर्षातिविततघोरशब्दोपबृंहणे ॥१८॥
धर्मात्माजमपश्यन्तो रुरुदुस्तत्र तत्र ते । चिन्ताव्याकुलितात्मानो गतधैर्या विचेतसः ॥१९॥
अहो किमेतदस्माभिः कृतं भाग्यविवर्जितैः । आनीतो द्विजराजस्य हा हा बालः कुतोन्विह ॥२०॥

અતિવાયુ અને અતિવૃષ્ટિથી ઘણાં મહાવૃક્ષો પણ પડી ગયાં, અને તેનાથી સેંકડો પશુપક્ષીઓ નાશ પામ્યાં. (૧૦) હે નરેશ ! ત્યારે ઘનઘોર મેઘઘટાથી મહાન અંધકાર છવાઈ ગયો અને તે અંધકારથી કોઈપણ માણસ પોતાને કે બીજાને જોઈ શકતો ન હતો. (૧૧) કિશોર અવસ્થાવાળાં બાળકો રડવાના સ્વભાવથી રહિત શ્રીહરિને ધરતી ઉપર બેસાડીને તેમને હસાવતા થકા પોતાની રુચિ અનુસાર રમતાં હતાં. (૧૨) એકાએક થયેલી અતિવૃષ્ટિથી વ્યગ્ર ચિત્તવાળાં, ભયે સહિત બાળકો કંપતાં, ભીનાં વસ્ત્રોવાળાં વૃક્ષની નીચે ઊભાં રહેતાં હતાં. (૧૩) વાયુ અને વૃષ્ટિ હમણાં અથવા થોડીવાર પછી શાંત થઈ જશે. આ પ્રમાણે પ્રતીક્ષા કરતાં બાળકો વૃક્ષ નીચે ઊભા રહ્યાં હતાં. (૧૪) પરંતુ પ્રત્યેક ક્ષણે વાયુ અને વૃષ્ટિ વધવા લાગ્યાં અને સહન ન થઈ શકે એવો જ્યારે વિરામ ન પામ્યો ત્યારે બાળકો ચિંતા અને ભયથી વ્યાકુળ થવા લાગ્યા. (૧૫) જે વૃક્ષ નીચે તે બાળકોએ હરિપ્રસાદના પુત્રને રાખ્યા હતા તે વૃક્ષને ભૂલીને ભ્રાંતિવાળાં બાળકો હરિકૃષ્ણને બીજાં વૃક્ષો નીચે ખોળવા ગયાં. (૧૬) 'હે હરિકૃષ્ણ ! હે હરે ! હે કૃષ્ણ !' હે નીલકંઠ ! આ પ્રમાણે ભયથી થયેલી ગદ્ગદ્ વાણીથી વડે શ્રીહરિને બોલાવવા લાગ્યાં. (૧૭) વાયુ અને વરસાદનો ઘોર શબ્દ વૃદ્ધિ પામવાથી બાળકોના શબ્દને તે શ્રીહરિ સાંભળતા ન હતા અને શ્રીહરિના શબ્દને તે બાળકો સાંભળતાં ન હતાં. (૧૮) ધર્મના પુત્ર શ્રીહરિને નહિ જોતાં માટે ચિંતાથી વ્યાકુળ મનવાળાં, ધીરજથી રહિત, ચેતના વિહોણાં બાળકો રડવા લાગ્યાં. (૧૯) ભાગ્યહીન એવા અમે આ શું કર્યું ? દ્વિજરાજ હરિપ્રસાદના બાળકને અહીં શા માટે લઈ આવ્યા ? (૨૦)

गत्वा पुरं वयं लोकान् किं वदिष्याम उत्तरम् । कथं वा दर्शयिष्यामो भक्तयै धर्माय चाननम् ॥२१॥
भयेन वेपमानानामिति चिन्ताकुलात्मनाम् । दुःखान्तो नाभवत्तेषां केचित्तेषां तु मूर्च्छिताः ॥२२॥
हरिरथ हृदि तामवेत्य माया- मसुरजनेन कृतां स्वनाशहेतोः । अनुदितविकृतिस्तथैव तस्थावचल इवाचलमूर्तिरात्मदृष्टिः ॥२३॥
प्रवलतरमरुद्रयाभिघाता- द्धिमशिखरिच्युतगण्डशैलरूपः । न्यपतदुपरि तस्य बालमूर्तेः सपदि विभग्नपदो महाम्रवृक्षः ॥२४॥
पतितः स महावृक्षः स्ववक्रत्वावकाशगे । छत्रायितः कुमारेऽभूद्वातवर्षनिवारकः ॥२५॥
विलोकय बालं जीवन्तं महाद्रुमतलेऽपितम् । प्रासायत्करौ द्वौ च ग्रहीतुं पुनरेव सः ॥२६॥
तावत्तद्बालदृष्टयैव मुमोह भ्रान्तिविह्वलः । ग्रहाविष्ट इवारण्ये बभ्राम स इतस्ततः ॥२७॥
बाला विद्युत्प्रकाशेन तमपश्यन्भयाकुलाः । उत्तिष्ठन्तं पतन्तं च भ्रमन्तं च यस्ततः ॥२८॥
पतत्पतितवृक्षौघाघातभूरिक्षताङ्गकः । पुष्पित किंशुक इव दृश्यमानो मृतिं ययौ ॥२९॥
एवं हि भगवान् कृष्णो विशस्त्रोऽपि महामतिः । स्वप्रतापेन तन्नाशं करोति स्म नृपोत्तम ॥३०॥
वृष्टिवातौ मृते तस्मिन् ययतुर्विरतिं शनैः । उच्छ्वासं लेभिरे ते च मूर्च्छितास्तत्र बालकाः ॥३१॥

હવે પુરમાં પ્રવેશીને આપણે લોકોને શું ઉત્તર આપીશું ? અને ભક્તિ ધર્મને આપણે મોઢું કઈ રીતે બતાવીશું ? (૨૧) ચિંતાથી આકુળ ચિત્તવાળા અને ભયથી કંપતાં એવાં તે બાળકોના દુઃખની સીમા ન રહી. તેમાં કેટલાંક બાળકો તો મૂર્છિત થઈ ગયાં. (૨૨) પછી શ્રીહરિ, પોતાના નાશ માટે અસુર કાલીદત્તે કરેલી માયાને મનમાં જાણી, આત્મદૃષ્ટિવાળા, માટે જ વિકારે રહિત, પર્વતની પેઠે અચલમૂર્તિ પહેલાંની માફક જ તે સ્થળે બેઠેલા હતા. (૨૩) ખૂબ જ બળવાન વાયુવેગના આઘાતથી તત્કાળ જ ઉખડી ગયાં છે મૂળ જેનાં એવું, હિમાલય પર્વતથી પડેલા મોટા પત્થરના રૂપવાળું મોટું આંબાનું વૃક્ષ બાલસ્વરૂપ શ્રીહરિના ઉપર પડ્યું. (૨૪) પડેલું તે મહાવૃક્ષ પોતાના વાંકાપણાના અવકાશમાં રહેલા કુમાર ઉપર છત્રની માફક થઈ જઈને વાયુ અને વરસાદથી રક્ષણ કરનારું થઈ ગયું. (૨૫) મહાવૃક્ષ નીચે તે બાળકને જીવતા જોઈને તે કાલીદત્ત બાળકને પકડવા ફરીથી પોતાના હાથ ફેલાવતો હતો. (૨૬) તેટલામાં તે શ્રીહરિની દૃષ્ટિ વડે જ મોહ પામ્યો તેથી ભ્રમથી વિહ્વળ થયેલો તે વનમાં ભૂત પ્રવેશેલા પુરુષની જેમ આમતેમ ભટકવા લાગ્યો. (૨૭) ભયથી વ્યાકુળ બનેલાં બાળકો વીજળીઓના અજવાળામાં ચારે બાજુ ઊઠતા, પડતા, ભમતા કાલીદત્તને જોતાં હતાં. (૨૮) પડતાં અને પડેલાં ઘણાં વૃક્ષોના આઘાતથી ખૂબ ઘવાઈ ગયેલાં અંગોવાળો થવાથી તે કાલીદત્ત લાલ કેસૂડાંથી ખીલેલાં ખાખરા વૃક્ષની જેમ બાળકોએ જોવાયેલો તે મૃત્યુ પામ્યો. (૨૯) હે નૃપોત્તમ ! આ પ્રકારે શસ્ત્ર વગરના પણ મહામતિ ભગવાન શ્રીહરિએ સ્વપ્રતાપથી જ તે કાલીદત્તનો નાશ કર્યો. (૩૦) તે કાલીદત્ત જ્યારે મૃત્યુ પામ્યો ત્યારે વાયુ અને વૃષ્ટિ ધીમે ધીમે વિરામ પામી ગયાં, મૂર્છા પામેલાં બાળકો ફરીથી ચેતનાને પામ્યાં. (૩૧)

अथ पुरे भक्तियधर्मौ जनाश्चान्ये द्विजादयः । अनागतान् स्वस्वपुत्रान्विविचिकयू रजनीमुखे ॥३२॥

अतिवातादितद् दृष्ट्वा चात्मजान् क्वचित् । अत्युद्विग्ना बभूवुस्ते सम्भ्रान्तमनसो नृप ॥३३॥

वामाङ्गान्यस्फुरन् पुंसां दक्षाङ्गानि च योषिताम् । मेनिरे तेन पुत्राणां रिष्टप्राप्तिं तु ते हृदि ॥३४॥

अतिवातातिवृष्टिभ्यां महासन्तमसेन च । पुत्रार्त्या च विशेषेण न्यपतन्तस्त इतस्ततः ॥३५॥

निश आद्ये गते यामे वाते मन्दरये सति । वर्षे च विरते ते तु प्राबुध्यन्त हरीच्छया ॥३६॥

काचयन्त्रप्रदीपांस्ते महतीर्दीपिका अपि । कारयित्वा तदुद्यानं ययुसद्विग्नचेतसः ॥३७॥

खड्गचर्मधनुर्हस्ताः कतिचिद्यष्टिपाणयः । ययुःपुरजनाः सर्वे पुत्र पुत्रेतिवादिनः ॥३८॥

आत्मीयबन्धुधृतबाहुयुगोऽथ धर्मो विस्रस्त वस्त्रपरिवेष्टितगात्रयष्टिः ।
कण्ठागतासुरसुरारिनिजात्मजात्मा मार्गे चचाल शनकैः प्रविकीर्णकेशः ॥३९॥

भक्तिः शशाङ्ककलिताम्बुजतुल्यवक्त्रा हे कृष्ण कृष्ण मम बाल इतीरयन्ती ।
पार्श्वद्वयस्थतरुणीधृतबाहुयुग्मा कृष्णासुरध्वनि चचाल विजीवितेव ॥४०॥

હે રાજન્ ! પછી પુરમાં ભક્તિ-ધર્મ બંને અને દ્વિજાદિ બીજા જનો સંધ્યા સમયે પણ પાછા નહિ આવેલા પોતપોતાના પુત્રોને ગોતવા લાગ્યા. (૩૨) હે નૃપ ! તે જનો અતિવાયુ અને અતિવૃષ્ટિ જોઈને ક્યાંય પણ બાળકોને નહિ જોવાથી સંભ્રાંતા મનવાળા ખૂબ જ ઉદ્વેગવાળા થઈ ગયા. (૩૩) ત્યારે પુરુષોના ડાબાં અને સ્ત્રીઓનાં જમણાં અંગો ફરકવા લાગ્યાં તેથી પોતાનાં બાળકોનું કાંઈક અશુભ થયું હશે એમ હૃદયથી માનવા લાગ્યાં. (૩૪) અતિ વાયુ, અતિ વૃષ્ટિ, ગાઢ અલંકાર અને ખાસ કરીને પુત્રનિમિત્તે મનની પીડાથી તેઓ જ્યાં ત્યાં મૂર્છા પામવા લાગ્યાં. (૩૫) રાત્રિનો પ્રથમ પ્રહાર વ્યતીત થયો ત્યારે વાયુ મંદવેગવાળો થયો અને વરસાદ અટકી ગયો ત્યારે (ભક્તિ-ધર્માદિ) શ્રીહરિની ઈચ્છાથી તેઓ મૂર્છા રહિત થયાં. (૩૬) ઉદ્વેગયુક્ત ચિત્તવાળા તે જનો કાચનાં ફાનસોમાં દીવાઓ તથા મોટી મશાલો કરાવીને તે બગીચા તરફ જતાં હતાં. (૩૭) કેટલાક તલવાર, ઢાલ, ધનુષ્ય હાથમાં લીધેલા એવા અને કેટલાક હાથમાં લાકડીઓવાળા તે નગરજનો હે પુત્ર ! હે પુત્ર ! એમ બોલતા હતા. (૩૮) પછી પોતાના બંધુઓએ પકડ્યા છે બંને હાથ એવા ખસી જતા અંગના વસ્ત્રથી વીંટાયેલા શરીરવાળા, કંઠમાં પ્રાણવાળા, અસુરના શત્રુ એવા પોતાના પુત્રમાં જેમનું મન છે એવા, વિખરાયેલા કેશવાળા, ધર્મદેવ માર્ગમાં ધીમે ધીમે ચાલતા હતા. (૩૯) તે ભક્તિમાતા પણ ચંદ્રોદયથી બિડાઈ ગયેલા કમળ સમાન મ્લાન મુખવાળાં, 'હે કૃષ્ણ ! કૃષ્ણ મારા બાળ !' એમ મુખેથી બોલતાં, બંને પડખાંએ રહેલી સ્ત્રીઓએ બંને બાહુ પકડેલાં, પોતાના પુત્રમાં પ્રાણવાળા મરેલાની માફક માર્ગમાં ચાલતાં હતાં. (૪૦)

रामप्रताप उरुदुःखभरस्तदानीं शोचन् स्वसोदरमधीमतिप्रियत्वात् ।
मार्गे चचाल शनकैश्च वयस्य वर्यैः साकं रुदन्नतितरां निवशः सकम्पः ॥४१॥
श्रद्धादयस्तु ललनाः सुकृतान्तिकस्थास्तर्ह्येवदिव्यवपुराशुजवाः पुरस्तात् ।
निर्गत्य चोपवनिकांसपदि प्रपद्य भग्नाम्रवृश्चतलगं ददृशुः स्वबालम् ॥४२॥
संवीक्ष्य तं स्तुतपयोधरहेमकुम्भा हर्षादुपेत्य जगृहुः पुरुकम्पगात्रम् ।
आदाय चाङ्कमनुरागभरेण बालं स्वं स्वं स्तनं नृप मुदाः तममपाययंश्च ॥४३॥
पुत्रस्नेहभरं तासामात्मन्यनुपमं हरिः । दृष्ट्वा तत्प्रीतये सद्य आसीद् द्वादशमूर्तिधृत् ॥४४॥
पपौ स्तनरसं तासां पीयूषमधुरं शिशुः । हरिर्ममाङ्क एवास्ति नान्यत्रेत्यविदंश्च ताः ॥४५॥
अभूवन् पूर्णकामास्ताः सर्वा अपि तदा नृप । कृष्णः प्रेमवतां स्वस्मिन् ह्यस्ति कल्पतरूपमः ॥४६॥
अथाययुः साश्रुनेत्रास्तत्र ते पुरवासिनः । विचिन्वन्तः सुतान् प्रापुर्मूर्च्छोत्थानुदतो भृशम् ॥४७॥
जीवतः स्वात्मजान्प्राप्य पौरा आसन् गताधयः । कुत्र धर्मस्तुतोऽसतीति ते तान् पप्रच्छुरात्मजानप ॥४८॥

તે સમયે અધિક અતિશય દુઃખવાળા, અતિ પ્રિય હોવાને લીધે પોતાના નાનાભાઈ શ્રીહરિનો શોક કરતા, અત્યંત રુદન કરતા, વિવશ થયેલા અને કંપતા અંગવાળા, રામપ્રતાપ પણ પોતાના સરખી ઉંમરવાળાઓની સાથે માર્ગમાં ધીરે ધીરે જતા હતા. (૪૧) ધર્મની સમીપમાં રહેનારી શ્રદ્ધાદિ ધર્મની સ્ત્રીઓ તો તે સમયે દિવ્ય શરીરોથી યુક્ત, ઉતાવળી થઈને સૌથી પહેલાં તત્કાળ ઉપવનમાં ભાંગેલા આંબાના વૃક્ષની નીચે પોતાના બાળકને જોતી હતી. (૪૨) તેને જોઈ દૂધ ઝરતા સ્તનોરૂપી સુવર્ણ કુંભોવાળી, હર્ષથી નજીક આવેલી, અધિક કંપિત શરીરવાળી, તે બાળકને ગ્રહણ કરી લેતી હતી. હે નરેશ ! પ્રેમાતિશયને લીધે ખોળામાં લઈ તે બાળકને પોતપોતાના સ્તનનું દૂધ હર્ષભેર પાન કરાવતી હતી. (૪૩) શ્રદ્ધા આદિ સ્ત્રીઓનો પોતામાં અનુપમ પુત્રસ્નેહ જોઈને તેમની પ્રીતિ માટે શ્રીહરિ તત્કાળ જ બાર સ્વરૂપે થઈ જતા હતા. (૪૪) બાલસ્વરૂપ શ્રીહરિ તે સ્ત્રીઓનું એકીસાથે બાર રૂપે થઈ અમૃતસમાન મધુર દૂધપાન કરતા હતા અને તે સ્ત્રીઓ પણ શ્રીહરિ મારા જ ખોળામાં છે, બીજાનામાં નથી એમ સમજતી હતી. (૪૫) હે રાજન્ ! ત્યારે તે સ્ત્રીઓ પૂર્ણ મનોરથવાળી થઈ ગઈ. કારણ કે કૃષ્ણ જે તે પોતાનામાં પ્રીતિવાળા જનો માટે કલ્પવૃક્ષ સમાન છે. (૪૬) પછી આંખોમાં આંસુ ભરેલા તે પુરવાસી જનો પુત્રોને શોધતા શોધતા જ્યાં તેમના પુત્રો રહેલા છે ત્યાં મૂર્છામાંથી ઊઠીને ખૂબ રુદન કરતાં બાળકોને જોતા હતા. (૪૭) પુરવાસીજનો પોતાના જીવતા પુત્રોને પામીને આધિ વ્યાધિ રહિત થઈ ગયા. પછી પુરજનો પોતાના પુત્રોને 'ધર્મપુત્ર શ્રીહરિ ક્યાં છે ?' એમ પૂછતા હતા. (૪૮)

तदा त ऊचुरस्माभिरिह द्रुमतलेऽर्भकः । न्यस्तो धर्मस्य खेलार्थं तत्र त्वद्य न दृश्यते ॥४९॥
वज्रपातोपमं वाकयं तनिन्नशम्यातिदुःखिनः । कुर्वन्तो भृशमाक्रोशं व्यचिन्वंस्तमितस्ततः ॥५०॥
तदा श्रद्धादयः कृष्णं विन्यस्याधो द्रुमस्य ताः । स्थाने स्वकरसंमृष्टे जनादृश्याः समासत ॥५१॥
मार्गयन्ती शिशुं तत्र मातुली सुन्दरी हरेः । ददर्श बालं सहसा निर्भयं स्वस्थमास्थितम् ॥५२॥
मया लब्धो मया लब्धः शिशुरित्युच्चभाषिणी । गृहीत्वा तं ददौ भक्तयै सा च तस्यै ललन्तिकाम् ॥५३॥
प्राप्यात्मजं हृदालिङ्ग्य भक्तिः स्नुतपयोधरा । पाययन्ती स्तनं मेने पुनर्जातमिवात्मजम् ॥५४॥
धर्मो रामप्रतापश्च ज्ञातयो पुरवासिनः । अक्षतावयवं प्राप्य कुमारं लेभिरे मुदम् ॥५५॥
ततोऽसुरगुरुं दृष्ट्वा पतितं ते ससम्भ्रमाः । पप्रच्छुः को मृतो ह्येष बाला ऊचुस्तदा वचः ॥५६॥
अस्मान् विभीषयन्नेष हन्तुकामो हरिं रुषा । अजिघृक्षत्प्रसार्य द्वौ बाहू विकृतलोचनः ॥५७॥
अनेन दृष्टमात्रोऽसौ नीलकण्ठेन तत्क्षणम् । इतस्ततो प्रमन्नेव ममार नात्र संशयः ॥५८॥
श्रुत्वा तद्बालवचनं विस्मिताः सभयाश्च ते । ऊचुर्दिष्ट्या मृतः पाप्मा स्वस्य वै पापकर्मणा ॥५९॥

ત્યારે પુત્રોએ કહ્યું કે અહીં વૃક્ષ નીચે રમવા માટે અમે ધર્મના પુત્રને રાખ્યા હતા, પણ ત્યાં હાલમાં તે દેખાતા નથી. (૪૯) વજ્રપાત સમાન દુઃખદાયક તે બાળકોનું વાક્ય સાંભળી અત્યંત દુઃખી થઈને રડતાં તે પુરજનો આમતેમ શોધવા લાગ્યા. (૫૦) ત્યારે તે શ્રદ્ધાદિ ધર્મપત્નીએ મોટા વૃક્ષ નીચે સ્વહસ્તે કાંકરા વગેરે દૂર કરી સાફ કરેલા સ્થાનમાં કૃષ્ણને બેસાડી જનો જોઈ ન શકે તેમ અદશ્યરૂપે રહેલી હતી. (૫૧) તેવામાં શ્રીહરિનાં સુંદરી મામી હરિરૂપ બાળકને શોધતાં ત્યાં નિર્ભયપણે સ્વસ્થ રહેલા શ્રીહરિને એકાએક જોતાં હતાં. (૫૨) ત્યારે તે સુંદરીબાઈ બાળકને 'મેં મેળવ્યા, મને મળ્યા' એમ ઊંચા સ્વરથી બોલતાં શ્રીહરિને લઈ ભક્તિમાતાને આપતાં હતાં. ભક્તિમાતા પણ સુંદરીબાઈને લાંબો કંઠનો હાર આપતાં હતાં. (૫૩) ત્યારે પુત્રને પામી હૃદય સાથે દબાવી, દૂધ ઝરતા સ્તનવાળાં ભક્તિમાતા સ્તનપાન કરાવતાં પુત્ર ફરી ઉત્પન્ન થયેલો માનવા લાગ્યાં. (૫૪) ધર્મદેવ, રામપ્રતાપ, જ્ઞાતિજનો અને પુરવાસીઓ જેના અવયવોને કંઈ વાગ્યું નથી એવા કુમારને પામીને આનંદ પામતા હતા. (૫૫) પછી તેઓ અસુરગુરુને પડેલો જોઈ સંભ્રમ સહિત પૂછવા લાગ્યા કે હે બાળકો આ કોણ મરેલો છે ? ત્યારે બાળકો આ વચન બોલતાં હતાં. (૫૬) 'અમો સર્વ બાળકોને ભય પમાડતો, વિકરાળ નેત્રવાળો આ અસુર શ્રીહરિને મારવાની ઇચ્છાવાળો બંને હાથ લાંબા કરીને પકડવા ઇચ્છતો હતો. (૫૭) તરત જ આ નીલકંઠે તેના સામું જોવા માત્રથી આ કાલીદત્ત આમતેમ ભમતો મરણ પામ્યો, એમાં સંશય નથી. (૫૮) તે બાળકોનાં વચન સાંભળી તે ધર્માદિ નવાઈ પામી, ભય પામતાં બોલવા લાગ્યા કે આ પાપી પોતાના જ પાપકર્મથી નાશ પામેલો છે. (૫૯)

ततोऽतिहृष्टाः सर्वेऽपि पुरमीयुर्निशाकरे । उदिते महदाश्चर्यमापन्ना धरणीपते ॥६०॥
भक्तिधर्मौ च तच्छ्रुत्वा बालवाक्यं स्वचेतसि । कृष्णं सस्मरतुस्तावज्ज्ञानमासीत्तदिच्छया ॥६१॥
मृतोऽसौपुरुषो नूनं कालीदत्ताभिधो गुरुः । असुराणां येन पुरा वयं मुहुरूपद्रुताः ॥६२॥
बालोऽपि नैव खलु मायिकविग्रहोऽसौ नारायणः स्वयमृषिर्धृतमर्त्यनाटयः ।
वृन्दावने वरद एष हि नौ स्वकीयं जातो वरं सफलयन्भुवि नौ निकेते ॥६३॥
असुराणां वधोऽनेन रिपूणां नौ दुरात्मानम् । आवदो रक्षणं चापि प्रतिज्ञातं प्रसीदता ॥६४॥
अतोऽनेनैव निहतो मायिकोऽसुरराडसौ । अन्यथा शकनुयात्को वा हन्तुमेनं महाबलम् ॥६५॥
बलेनास्यैव सर्वेऽपि बलिनः सन्ति दानवाः । मृत्युनास्यै व सर्वेषां तेषां मृत्युरभवत्किल ॥६६॥
एषोऽसुराणां मूलं वै सर्वेषामपि भूतले । मूले छिन्नेऽथ शाखानो पृथग्नाशो न विद्यते ॥६७॥
अहो भगवतानेन विशस्त्रेणापि धीमता । बाल्य एव हतः सद्यो दैत्येशोऽग्रे तु किं पुनः ॥६८॥
आवयोः पोषणं भूमावेष एव करिष्यति । जातौ हि निर्भयावावामस्मदीयाश्च सर्वशः ॥६९॥

હે રાજન્ ! પછી જ્યારે ચંદ્ર ઉદય થયો ત્યારે મહા આશ્ચર્યને પામેલાં તથા અતિ આનંદ પામેલાં બધાં પુરમાં આવતાં હતાં. (૬૦) ભક્તિ અને ધર્મ તો બાળકોનું વચન સાંભળીને પોતાના અંતઃકરણમાં શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ કરતાં હતાં, તે સમયે જ શ્રીકૃષ્ણની ઇચ્છાથી (તેમને) જ્ઞાન થયું. (૬૧) કે મરણ પામેલો આ પુરુષ નક્કી અસુરોનો ગુરુ કાલીદત્ત જ છે, જેણે અગાઉ આપણને વારંવાર દુઃખી કર્યાં હતાં. (૬૨) આ બાળક પણ પ્રાકૃત શરીરવાળા નથી પણ જેમણે નરનાટક ધારણ કર્યું છે એવા સ્વયં નારાયણઋષિ પુરુષોત્તમ છે. વૃંદાવનમાં આપણા બંનેને વરદાન આપનારા, વરદાનને સફળ કરતાં પૃથ્વી ઉપર આપણા ઘેર પ્રગટ થયેલા છે. (૬૩) અને પ્રસન્ન થયેલા આ નારાયણે અસુરોના વધની પ્રતિજ્ઞા કરેલી છે તથા દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા શત્રુઓથી આપણી રક્ષા કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરેલી છે. (૬૪) તેથી જ આપણા પુત્રરૂપે શ્રીહરિએ જ માયાવી અસુરરાજ કાલીદત્તને માર્યો છે. નહિ તો મહાબલવાન આ કાલીદત્તને મારવા કોણ સમર્થ થાય ? (૬૫) કાલીદત્તના બળથી સર્વે અસુરો બળવાન છે. આના મૃત્યુથી જ સર્વે અસુરોનું અવશ્ય મૃત્યુ થયેલું છે. (૬૬) કારણ કે પૃથ્વી ઉપર આ કાલીદત્ત જ સર્વ અસુરોનું મૂળ છે માટે મૂળ છેદાયા પછી શાખારૂપ બીજા અસુરોનો જુદો વિનાશ હોતો નથી. (૬૭) અહો ! નવાઈની વાત છે કે શસ્ત્ર વિના પણ મહાબુદ્ધિવાળા આ ભગવાને બાળવયમાં જ દૈત્યાધિપતિને તત્કાળ માર્યો છે. આગળ તો મારશે તેમાં શું કહેવું ? (૬૮) આ પૃથ્વી ઉપર આ હરિકૃષ્ણ જ આપણા બંનેનું પોષણ કરશે. આપણે ભયરહિત થયાં છીએ અને આપણા શિષ્યો પણ સર્વત્ર ભયરહિત થયા છે. (૬૯)

किं वर्ण्यं भक्तवात्सल्यं कृष्णस्यास्थ दयानिधेः । इत्युत्सुकहृदालिङ्ग्य तस्थतुर्निर्वृतौ भृशम् ॥७०॥

ततो हरिर्निजज्ञानं ताभ्यां दत्तमुपाहरत् । आसीद्यथा पुरा धर्मः सभार्यः पुत्रधीर्हरौ ॥७१॥

महोत्पातेऽपि बालस्य जीवनं च रिपुक्षयम् । मेनेकृष्णप्रसादं तं कुलदेवकृपां च सः ॥७२॥

व्यतीतायां निशि प्रातधर्मो धर्मविदां वरः । विघ्नोपशमनं होमं कारयामास वाडवैः ॥७३॥

पाठाश्च कारयामास श्रीनाराणवर्मणः । ब्राह्मणान् भोजसयामास ददौ धेनूश्च काञ्चनम् ॥७४॥

पूजनं बलिदानं च कुलदेवस्य स द्विजः । मारुतेः कारयामास विधिज्ञैर्वैदिकैर्द्विजैः ॥७५॥

वन्दनं कारयामास निजपुत्रेण तस्य च । ब्राह्मणानां च सर्वेषामाशिषस्ते ददुः शुभाः ॥७६॥

रमणीयदतरः स्वभावतः कृतसंस्कारविधिस्तु सोऽर्भकः । विबभाविव नील ऊर्जितो मणिरुतेजित आकरोद्भवः ॥७७॥

इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम प्रकरणे

चौलसंस्कारेऽसुरमायोपमर्दे कालीदत्तमरणं नाम षडिवंशोऽध्यायः ॥२६॥

દયાનિધિ આ કૃષ્ણની ભક્તવત્સલતાનું શું વર્ણન કરવું ? થઈ શકે જ નહિ. આ પ્રકારે કહીને ઉત્સાહવાળા હૃદયથી આલિંગન કરી પરમસુખમાં નિમગ્ન થયાં. (૭૦) પછી તે શ્રીહરિ માતાપિતાને આપેલું સ્વસ્વરૂપનું જ્ઞાન હરી લેતા હતા. ત્યારે ભાર્યા સાથે ધર્મદેવ પહેલાંની માફક શ્રીહરિમાં પુત્રબુદ્ધિવાળા થયા. (૭૧) મહાઉત્પાતમાં બાળક જીવિત રહ્યા અને શત્રુનો નાશ થયો- આ બંનેમાં ધર્મદેવ શ્રીકૃષ્ણનો અનુગ્રહ અને કુલદેવ (હનુમાનજી)ની કૃપા માનવા લાગ્યા. (૭૨) તે રાત્રિ વ્યતીત થયા બાદ પ્રભાતે ધર્મવેત્તાઓમાં શ્રેષ્ઠ ધર્મ વિઘ્નની શાંતિ માટે બ્રાહ્મણો પાસે હોમ કરાવતા હતા. (૭૩) ધર્મ 'શ્રીનારાયણ કવચ'ના પાઠ કરાવતા હતા, બ્રાહ્મણોને જમાડી તૃપ્ત કરી ગાયો અને સુવર્ણનું દાન આપતા હતા. (૭૪) પછી ધર્મદેવ કુલદેવ મારુતિનું પૂજન, બલિદાન વગેરે વિધિ જાણનારા વૈદિક બ્રાહ્મણો પાસે કરાવતા હતા. (૭૫) પછી તે ધર્મદેવ હનુમાનજીને તથા બધા બ્રાહ્મણોને પોતાના પુત્ર પાસે વંદન કરાવતા હતા. તે બ્રાહ્મણો તે બાળકને શુભ આશિષો આપતા હતા. (૭૬) હે રાજન્ ! તે બાળક સ્વાભાવિક અતિ મનોહર આકૃતિવાળા અને જેનો ચૌલસંસ્કારવિધિ થયેલો છે તેવા બાળસ્વરૂપ હરિકૃષ્ણ ખાણમાંથી નીકળેલા નીલમણિની માફક વિશેષ શોભતા હતા. (૭૭)

ઇતિશ્રી સત્સંગિજીવનમાં નારાયણ ચરિત્રમાં ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રથમ પ્રકરણમાં ચૌલસંસ્કારમાં માયાવી કાલીદત્ત મરણ પામ્યો એ નામે છવ્વીશમો અધ્યાય થયો. ॥૨૬॥

अथ सप्तविंशोऽध्यायः ।

सुव्रत उवाच ।

हरिप्रसादो विप्रर्षिः स्वपुरेऽसुरसम्भवम् । उपद्रवं मुहुर्दृष्टवा स्थातुमैच्छन्न तत्र तु ॥१॥
पुण्यक्षेत्रावासरुचिर्धनधान्यसमृद्धिमान् । सद्यो विहाय तं पुरमयोध्यां गन्तुमैहत ॥२॥
गृहोपस्करमाधाय शकटादिषु सप्रियः । पुत्रादिभिः सह ययौ साकेतनगरीं नृप ॥३॥
सज्येष्ठतनयो धर्म एकं शकटारुहत् । हरिमुत्सङ्ग आधाय भक्तिरेकंच सस्नुषा ॥४॥
शृण्वन् सुतस्य कलकाकलिकमुदारां पश्यंश्च तद्वदनपङ्कजकं मुहुः सः ।
धर्मोऽतिहर्षनिभृतोन विवेद मार्गं क्रान्तं च मार्गजनमस्य तथैव पत्नी ॥५॥
अहनश्चतुर्दश मुहूर्त उदारबुद्धिस्तीरं मनोहरमवाप वृषः सरय्वाः ।
साकं सुहृद्भिरवलोकयति स्म साक्षात्तामम्बुराशिपरमप्रियोषितश्च ॥६॥
स्नाने यस्या दृशिमात्रतोऽपि याति अयं पापगणोऽपि पुंसाम् ।
या रामवाः केल्यतिपूततोय नाम्नाप्यधानामतिभीतिदायी ॥७॥

અધ્યાય-૨૭

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

વિપ્રર્ષિ એવા તે હરિપ્રસાદ પોતાના પુરમાં વારંવાર અસુરોથી થતા ઉપદ્રવને જોઈને તે પુરમાં રહેવા ઇચ્છતા ન હતા. (૧) પુણ્યક્ષેત્રમાં રહેવાની રુચિવાળા, ધનધાન્યથી સમૃદ્ધિવાળા ધર્મ તત્કાલ જ તે છપૈયાપુરનો ત્યાગ કરીને અયોધ્યાપુરી જવા તત્પર થયા. (૨) હે રાજન્ ! પત્નીએ સહિત ધર્મ પોતાના ઘરમાં રહેલી વસ્તુઓ ગાડા વગેરેમાં મૂકીને પુત્રાદિની સાથે અયોધ્યાનગરી તરફ ચાલ્યા. (૩) પોતાના મોટા પુત્ર રામપ્રતાપની સાથે ધર્મ એક ગાડામાં બેઠા અને શ્રીહરિને ખોળામાં બેસાડીને પુત્રવધૂએ સહિત ભક્તિ એક ગાડામાં બેઠાં. (૪) પોતાના પુત્રની ઉદાર કાલી મધુર બાલભાષાને વારંવાર સાંભળતાં અને પુત્રના મુખકમળને વારંવાર જોતા ધર્મ હર્ષથી પરિપૂર્ણ અંતઃકરણવાળા હોવાથી ઉલ્લંઘન કરેલા માર્ગને અને માર્ગમાં આવતા જનોને જાણ્યા નહિ, ધર્મની પત્નીએ પણ જાણ્યા નહિ. (૫) ઉદારબુદ્ધિ ધર્મ પોતાના સંબંધીઓની સાથે બે ઘડી દિવસ બાકી રહ્યો ત્યારે સરયુનદીના મનોહર તટને પામ્યા. સમુદ્રની પરમપ્રિય પત્ની પ્રત્યક્ષ દેખાતી સરયુને જોતા હતા. (૬) જેના સ્નાનથી અને જેના દર્શનમાત્રથી પણ જનોના પાપસમૂહો નાશ પામે છે. ભગવાન રામચંદ્રજીની જળક્રિયાથી અતિ પવિત્ર જળવાળી, જે સરયુ પોતાના નામના ઉચ્ચારણ માત્રથી પાપોને ભય પમાડનારી છે. (૭)

ग्रामोपमाभिश्च पुरोपमाभि-र्महातरीभिर्विततान्तराभिः ।
या शोभमाना च तरङ्गजालैः शब्दायमानैर्बहुभिः समन्तात् ॥८॥
या पूजिता चन्दनपुष्पधूपैर्दीपावलीभिश्च फलैर्जनौघैः ।
क्रीडत्तिमिव्रातविसर्पणेनशोभामुपेत्ता कविवर्णनीयाम् ॥९॥
या मानसाख्यात्सरसः प्रजाता शब्दायते मानसवासिभिश्च ।
तटद्रुमालिप्रतिबिम्बदृश्या सेव्या निजास्वान्तविशुद्धिकामैः ॥१०॥
तरीभयाह्वत्य महानदीं तां सहात्मपोष्यैर्वृष उत्तत्तार ।
उपस्करं नौ निहितं च सर्वं सम्भावयामास पुनः प्रतीरे ॥११॥
पुरीमयोध्यां समवाप्य तत्र हरिप्रसादः प्रससाद चित्ते ।
तावत्प्रतीचीनगिरिं दिनेशो जगाम राजन्नराङ्गवर्णः ॥१२॥
सहस्रशो दीपततीस्तदानीं सौधेषु तीरे च जनाः सरय्वाः ।
चक्रुश्च यासां प्रतिबिम्बवृन्दैः सर्वा नदी दीपमयीव रेजे ॥१३॥
तत्र द्विजान् कुर्वत एव संध्यां दृष्ट्वा विधाय स्नपनं स्वयं च ।
पितृप्रसूपासनमाचचार प्रत्यङ्मुखः कर्मविधिप्रवीणः ॥१४॥

ગામના સમાન, નગરની ઉપમા યોગ્ય, માટે જ વિસ્તારવાન મધ્યભાગવાળી, મોટી નૌકાઓવાળી અને શબ્દાયમાન બહુ તરંગોના સમૂહોથી શોભાયમાન છે. (૮) જનસમુદાયે ચંદન, પુષ્પ, ધૂપ, દીપાવલિઓ અને ફળ વડે પૂજાયેલી છે, વળી ક્રીડા કરતાં માછલાંઓના સમૂહોના ફરવાથી કવિઓને વર્ણન કરવા યોગ્ય શોભા પામેલી છે. (૯) જે માનસ નામના મહાસરોવરમાંથી નીકળેલી છે, અને માનસ સરોવરવાસી હંસો જ્યાં સુંદર અવાજ કરે છે, કિનારા પરના વૃક્ષોનાં પ્રતિબિંબોથી મનોહર દેખાય છે અને પોતાના અંતઃકરણની શુદ્ધિ ઇચ્છનારા જનોએ સેવવા યોગ્ય છે. (૧૦) પછી ધર્મ પોતાના સૌની સાથે નાવમાં બેસીને મહા નદી ઊતર્યા. નૌકામાં મૂકેલો સર્વ સામાન સામે કિનારે જોઈ સંભાળી લીધો. (૧૧) તે હરિપ્રસાદ અયોધ્યાપુરીને પામીને પ્રસન્ન ચિત્ત-વાળા થઈ ગયા. હે રાજન્ ! એટલામાં તો સૂર્ય પણ લાલ વર્ણવાળા અસ્તાચળને પામી ગયો. (૧૨) તે સમયે હવેલીઓમાં અને સરયુના તીરે લોકો હજારો દીવાઓની હારો કરતા હતા. જેનાં પ્રતિબિંબોથી આખી નદી દીવામય હોય એમ શોભતી હતી. (૧૩) ત્યાં સંધ્યા કરતાં ઘણા બ્રાહ્મણોને જોઈ ધર્મ પોતે પણ સ્નાન કરી પશ્ચિમ દિશામાં મુખવાળા સાયં સંધ્યાની ઉપાસના કરતા હતા. (૧૪)

स्वर्गद्वाराभिधे तत्र कृतसंध्याविधिर्द्विजः । तीर्थे ततो लक्ष्मणस्य दर्शनं कृतवान्मुदा ॥१५॥
तुलसीपुष्पवृक्षादिशोभितातीर्थतस्ततः । प्रविवेश पुरीं रम्यां यामाहुर्मुक्तिदां बुधाः ॥१६॥
योजनानि दश द्वेच याऽऽयता सरयूमनु । विस्तीर्णा त्रीणि राजेन्द्र मनुना निर्मिता स्वयम् ॥१७॥
इक्ष्वाकुवंश्यभूपानां राजधानीति योदिता । यत्र साक्षाद्वासुदेवो रामनामाऽजनि स्वयम् ॥१८॥
फलपुष्पभरानम्रनानाद्रुमलतादिभिः । शोभमानैर्बहुविधैरुद्यानैः परितो वृता ॥१९॥

रथ्यामहाध्वापणचत्वराणि यस्यां विभक्तानि च मार्जितानि ।
भवन्ति नित्यं सुपूजितानि द्वारानि दध्यक्षतकुङ्कुमाद्यैः ॥२०॥
सौधैर्विशालैरथ सप्तभौमैः कैलासभूभृच्छिखरोपमेदैः ।
पङ्क्तिस्थितैः शुभ्रतरैरनेकै-र्विराजमाना च मठादिभिर्या ॥२१॥
जनाश्चतुर्वर्णभवासु यस्यां वसन्त्यसङ्कीर्णगृहालयाश्च ।
स्वं स्वं च धर्मं परिपालयन्तो धर्मावतारस्य हरेः प्रतापात् ॥२२॥

સ્વર્ગદ્વાર નામના તીર્થમાં સંધ્યાવિધિ કર્યા પછી ત્યાંથી ધર્મ લક્ષ્મણતીર્થ તરફ દર્શન કરવા માટે આનંદથી જતા હતા. (૧૫) તુલસી, પુષ્પ, વૃક્ષો વગેરેથી શોભાયમાન લક્ષ્મણ દ્વાર નામના ઘાટથી રમણીય, અયોધ્યામાં પ્રવેશ કર્યો. જે પુરીને પંડિતો મુક્તિ આપનારી કહે છે. (૧૬) હે રાજેન્દ્ર ! જે નગરી સ્વયં મનુ ભગવાને નિર્માણ કરી છે. સરયૂ નદીને લક્ષ કરીને બાર યોજન લાંબા વિસ્તારવાળી અને ત્રણ યોજન પહોળા વિસ્તારવાળી વિશાળ છે. (૧૭) જે નગરી ઈક્ષ્વાકુવંશના રાજાઓની રાજધાની તરીકે પ્રખ્યાત છે અને જેમાં રામ નામે સ્વયં સાક્ષાત્ વાસુદેવ ભગવાન પ્રગટ થયા હતા. (૧૮) જે અયોધ્યા ફળ અને પુષ્પોના ભારથી ચોતરફ નમતાં અનેક વૃક્ષો અને લતાઓથી શોભતા અનેકવિધ બગીચા વડે ચારે તરફથી વીંટળાયેલી છે. (૧૯) જે પુરીમાં નાના માર્ગો અને રાજમાર્ગો, બજાર અને આંગણાઓ વગેરે જુદા જુદા વાળીચોળીને સારું રાખેલાં હોય છે અને જે પુરીમાં ગૃહદ્વારો દહીં, અક્ષત, કુંકુમ વગેરેથી રોજ પૂજાએલાં હોય છે. (૨૦) વળી જે શ્વેત તેથી જ કૈલાસ પર્વતના શિખર સમાન અને હારબંધ રહેલા વિશાળ અનેક મહેલો, હવેલીઓ, મઠમંદિરો, છાત્રાલયો અને ધર્મશાળાઓથી વિરાજમાન છે. (૨૧) જેમાં ચાર વર્ણના લોકો જુદા જુદા સંકડાશ વગરનાં ઘરોની પંક્તિઓમાં વસે છે, અને જેમનો અવતાર ધર્મ માટે જ છે એવા શ્રીહરિના પ્રતાપથી તે બધા પોતપોતાના ધર્મનું પાલન કરતાં વસે છે. (૨૨)

सुसङ्कुला या करिणां घटाभि श्चतुर्विधानां च विभूषितानाम् ।
सुलक्षणैर्वातजवैस्तुरङ्गै-र्वृषैश्च मत्तैरिव भद्रनागैः ॥२३॥
शुश्राव तस्यां प्रतिराममन्दिरं धस्रान्तनीराजनपद्यगीतिकाः ।
वीणामृदङ्गाम्बुजतालभ्क, ल्लरीतूर्यानकानां निनदांश्च सोऽनघ ! ॥२४॥
दीपावलिभ्राजितपङ्क्तिसंस्थ-विचित्रपण्यापणवीथिकाः सः ।
पौरांश्च देवानिव राजमानान् पश्यन्तीयाय पुरं स पोष्यः ॥२५॥

रामघाटस्य निकटे वरहट्टाभिधं ततः । तच्छाखानगरं प्राप चातुर्वर्ण्यजनाश्रितम् ॥२६॥
त्रेताग्निप्राश्यमानानां हविषामतिसौरभम् । जिघ्रंस्तत्राकरोद्वासं निजप्राचीनकेतने ॥२७॥
त्रिकालं सरयूस्नानं सन्ध्यादीनि च नित्यदा । कुर्वन् कर्माणि नित्यानि कृष्णे भक्तिं समाचरत् ॥२८॥
क्रियमाणां कृष्णपूजां पित्रा कृष्णोऽर्भकोऽपि ताम् । दृष्ट्वा तथा स्वयमपि करोति स्मार्भलीलया ॥२९॥
स बालः शैशवेऽप्यासीत्साधुशीलगुणान्वितः । कृष्णार्चादिरुचिरुभक्तग्राम्य क्रीडापरिच्छदः ॥३०॥
स्नातुं स तूषसि प्रायात् सरयूं जननीमनु । प्रत्यहं शीतकालेऽपि कर्मठ ब्राह्मणो यथा ॥३१॥

ઝૂલો અને આભૂષણોથી શણગારેલા ચાર પ્રકારના હાથીઓના સમૂહથી, સુલક્ષણોવાળા અને વાયુ સમાન વેગવાળા અશ્વોથી અને ભદ્ર હાથીઓ જેવા મદોન્મત્ત સાંઢોથી તે પુરી પરિપૂર્ણ છે. (૨૩) હે નિષ્પાપ રાજન્ ! ધર્મ તે પુરીમાં દરેક રામમંદિરમાં સંધ્યા સમયે આરતીનાં પદો, વીણા, મૃદંગ, શંખ, કાંસીજોડા, મંજીરા, શરણાઈ અને ઢોલ વગેરેના અવાજને સાંભળતા હતા. (૨૪) પોષ્ય વર્ગ સહિત ધર્મ દીપમાલાઓથી શોભાયમાન પંક્તિબદ્ધ ગોઠવેલી વિવિધ વેચવાની વસ્તુઓ જેમાં છે એવી હારબંધ દુકાનો તથા દેવોની પેઠે શોભતા પુરજનોને જોતાં જોતાં અયોધ્યાને વટાવતા હતા. (૨૫) પછી ચાર વર્ણો જેમાં વસે છે અને રામઘાટની નજીક આવેલા છે એવા બરહટ્ટા નામના અયોધ્યાના શાખાનગરમાં આવ્યા. (૨૬) તે ધર્મદેવ ત્યાં ત્રણ અગ્નિઓથી ભોજન કરાતા ઘી આદિ હવિષ્યાન્નના અતિ ઉત્કટ સુગંધને સૂંઘતાં પોતાના પ્રાચીન ઘરમાં નિવાસ કરતા હતા. (૨૭) પછી ધર્મદેવ દરરોજ સરયૂમાં ત્રિકાલસ્નાન કરી તથા સંધ્યા-વંદનાદિ નિત્યકર્મ કરતાં પોતાના ઇષ્ટદેવ કૃષ્ણની ભક્તિનું આચરણ કરતા હતા. (૨૮) ત્યારે બાળક એવા શ્રીહરિ પણ પિતા વડે કરાતી કૃષ્ણપૂજા જોઈને પોતે પણ બાળલીલા વડે શ્રીકૃષ્ણપૂજા કરવા લાગ્યા. (૨૯) તે બાલકૃષ્ણ કુમાર અવસ્થામાં પણ સાધુની પેઠે શીલ અને ગુણોથી યુક્ત, કૃષ્ણપૂજનમાં પ્રીતિવાળા અને લૌકિક ગ્રામીણ રમતનાં સાધનોને છોડી દેનારા થયા. (૩૦) તે બાળરૂપ શ્રીહરિ દરરોજ સવારે શીતકાળમાં પણ માતાને અનુસરીને કર્મઠ બ્રાહ્મણની જેમ સરયૂ નદીમાં સ્નાન કરવા જતા હતા. (૩૧)

गृहमेत्यार्चयामास कृष्णं बालपरिच्छदैः । तल्लग्नमानसतया भोज्यादि कवापि नास्मरत् ॥३२॥
पित्रा जनन्याप्याहूतः सवयोभिश्च बालकैः । कृष्णध्यानपरः कवापि रुचिरं न श्रृणोति तत् ॥३३॥
बाल्येऽपि विष्णुकथाकीर्तिश्रवणोत्सुक आस सः । रामायणं त बहुशो घुशृणोतत्र तत्र च ॥३४॥
प्रायशो रामभक्तानां समागमवशात्तु सः । प्राप श्रीजानकीनाथे भक्तिं भक्तजनप्रिये ॥३५॥
त्यक्तग्राम्यविहारधीः स भगवानब्दं जनेः पञ्चमं प्राप्तः स्वीकृतशुद्धसाधुसरणिस्तां स्थापयन् भूतले ।
नादेयाम्भसि नित्यमाप्लवविधिं प्रातर्विधायादरात् साकेताखिलदेवताः प्रणमितुं याति स्म ततद्गृहान् ॥३६॥
सीतालक्ष्मणगन्धवाहतनयैर्युक्तं च रामं भजन्श्रीमद्भागवतं पुराणमखिलं रामायणं चाशृणोत् ।
प्रीतिं नैव बबन्ध कुत्रचिदसौ सांसारिके वस्तुनि स्वृद्धे वेश्मनि मातृपितृपशुसु द्रव्येषु मित्रेष्वपि ॥३७॥
सद्धर्मानपि कृष्णभक्तपितृतः शुश्राव सर्वानसौ श्रौतस्मार्तविदस्ततश्च निखिलान्वर्णाश्रमाणां वृषान् ।
धर्मांश्चाखिलयोषितां स्वजननीवक्त्रादशेषानसौ सर्वज्ञोऽपि नृनाटनं परिचरन् बाल्येऽभवत्पण्डितः ॥३८॥

इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम प्रकरणे
धर्मस्याऽऽदोघ्यागमनं नामा सप्तविंशोऽध्यायः ॥२७॥

પછી તે બાલકૃષ્ણ ઘેર આવી, બાલોચિત સાધનોથી કૃષ્ણપૂજા કરતા હતા. ક્યારેક તો તેમાં નિમગ્ન મનવાળા થઈ જવાથી ભોજન વગેરેને પણ ભૂલી જતા હતા. (૩૨) આવા બાળહરિ ક્યારેક તો કૃષ્ણધ્યાનમાં ઓતપ્રોત થતાં પિતા, માતા અને સમવયસ્ક સખાઓના બહુવાર બોલાવ્યા છતાં પણ ઘણીવાર સુધી તેઓના શબ્દને સાંભળતા ન હતા. (૩૩) તે હરિ બાલ્યાવસ્થામાં પણ વિષ્ણુકથાનાં કીર્તન-શ્રવણાદિકમાં ઉત્સાહવાળા થયા હતા. અને ત્યાં ત્યાં (મંદિરોમાં) મોટે ભાગે રામાયણ સાંભળતા હતા. (૩૪) અને તે શ્રીહરિ બહુધાપણે રામભક્તોના સમાગમથી ભકતજનો જેમને પ્રિય એવા શ્રી જાનકીનાથ રામચંદ્રજીમાં ભક્તિને પામ્યા હતા. (૩૫) જન્મથી પાંચ વર્ષને પામેલા અને જેમણે ગ્રામવિહાર બુદ્ધિનો ત્યાગ કરેલ છે અને શુદ્ધસાધુઓનો માર્ગ સ્વીકારેલ છે એવા તે ભગવાન શ્રીહરિ પૃથ્વી ઉપર શુદ્ધ સાધુમાર્ગને સ્થાપન કરવા નિત્ય પ્રાતઃકાળે સરયૂનદીમાં આદરપૂર્વક સ્નાનવિધિ કરી સમગ્ર દેવોનાં દર્શન કરવા માટે દેવમંદિરોમાં જતા હતા. (૩૬) આ શ્રીહરિ સીતા-લક્ષ્મણ અને વાયુપુત્ર હનુમાનજી એ સહિત શ્રી રામચંદ્રજીનું ભજન કરતા, શ્રીમદ્ ભાગવતપુરાણ તથા રામાયણ સાંભળતા હતા પરંતુ સમૃદ્ધિવાળા ઘરમાં, માતાપિતામાં, પશુઓમાં, દ્રવ્યમાં અને મિત્રોમાં પણ તથા સાંસારિક કોઈપણ પદાર્થમાં પ્રીતિ બાંધતા ન હતા. (૩૭) હે રાજન્! આ શ્રીહરિ સર્વજ્ઞ હોવા છતાં મનુષ્યલીલા કરતાં, શ્રુતિ અને સ્મૃતિને જાણનારા કૃષ્ણભક્ત પિતા ધર્મદેવથી સર્વ ભાગવતધર્મોને અને સર્વ વર્ણાશ્રમધર્મોને સાંભળતા હતા. અને પોતાના માતાના મુખથી સમગ્ર સ્ત્રીઓના બધા ધર્મોને સાંભળતા હતા. આમ, શ્રીહરિ બાલ્યાવસ્થામાં જ પંડિત થઈ ગયા. (૩૮)

ઈતિશ્રી સત્સંગિજિવનમાં નારાયણ ચરિત્રમાં ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રથમ પ્રકરણમાં ધર્મદેવનું
અયોધ્યાગમન નામે સત્યાવીસમો અધ્યાય થયો. ॥૨૭॥

अथ अष्टाविंशोऽध्यायः ।

सुव्रत उवाच ।

अब्देऽस्मिन्माधवस्यैव द्वितीयायां दिवाकरे । ब्राह्मे प्रातः सुतो भक्तया सुषुवेऽन्यो नराधिप ॥१॥
गुणैः प्रद्युम्नतुल्योऽसौ नित्यं हरिमनुव्रतः । इच्छाराम इति ख्यातो बभूव जनपूजितः ॥२॥
द्वादश्यामस्य मासस्य सौम्ये च द्वादशात्मभे । अक्षरस्वीकृतिं धर्मो नीलकण्ठमकारयत् ॥३॥
लक्ष्मीनारायणं वाणीं सामवेदं च गोभिलम् । पुपूजाऽत्र यथाशास्त्रं गणेशार्चपूर्वकम् ॥४॥
कृत्वा धृतेन होमं च भोजयामास वाडवान् तेभ्यश्च दक्षिणाः प्रादाद्गाः सुवर्णं च शक्तिः ॥५॥
कुशाग्रबुद्धिः कृष्णोऽथ कालेनाल्पेन सर्वशः । वर्णानङ्काश्च शिक्षित्वा ग्रन्थमात्रमवाचयत् ॥६॥
बुद्धिं तीक्ष्णां तस्य दृष्ट्वा धर्मविद्धर्ममादरात् । वेदस्याङ्गानि षडपि पाठयामास तं नृप ॥७॥
अनायासेन सर्वाणि तानिसोऽप्यध्यगीष्ट च । मौञ्जीबन्धनात्पूर्वमेव मुमुदेतेन तत्पिता ॥८॥
कौमारं समतिक्रम्य विष्णवर्चामयखेलनैः । पौगण्डारव्यामवस्थां स प्रपेदे धर्मनन्दनः ॥९॥
यामेऽन्तिमे निशो नित्यं सरयूमाप्लवाय सः । याति स्म नाममात्रेण रघुनाथमपूपुजत् ॥१०॥

અધ્યાય-૨૮

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે રાજન્ ! આ જ વર્ષમાં વૈશાખ સુદી ૨ રવિવારના દિવસે પ્રાતઃકાળે બ્રાહ્મમુહૂર્તમાં ભક્તિમાતાએ અન્ય (ત્રીજા) પુત્રને જન્મ આપ્યો. (૧) તે પુત્ર ગુણો વડે પ્રદ્યુમ્ન તુલ્ય હતા, તેથી નિત્ય શ્રીહરિને અનુવર્તનારા અને લોકો વડે પૂજાતા ઈચ્છારામ નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. (૨) આ જ માસની બારસને બુધવારને દિવસે સૂર્ય દેવતા હસ્ત નક્ષત્રમાં હતા ત્યારે ધર્મપિતા નીલકંઠને અક્ષર લખવાનો આરંભ કરાવતા હતા. (૩) તે સમયે ધર્મદેવ ગણેશ પૂજનપૂર્વક લક્ષ્મીનારાયણ દેવ, સરસ્વતીદેવી, સામવેદ તથા ગોભિલ સૂત્રકારનું યથાશાસ્ત્ર પૂજન કરાવતા હતા. (૪) પછી ઘી વડે હોમ કરી, બ્રાહ્મણોને જમાડી યથાશક્તિ ગાયો અને સોનું દક્ષિણામાં આપતા હતા. (૫) પછી કુશાગ્ર બુદ્ધિવાળા હરિકૃષ્ણ બહુ જ થોડા સમયમાં સર્વ વર્ણો અને અંકોને શીખી લઈને સર્વ ગ્રંથો વાંચવા લાગ્યા. (૬) હે રાજન્ ! ધર્મને જાણનારા ધર્મદેવ તેમની તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ જોઈને વેદના છએ અંગોને આદરપૂર્વક ભણાવતા હતા. (૭) તે હરિકૃષ્ણ પણ યજ્ઞોપવીત સંસ્કાર પહેલાં જ વેદના સર્વ અંગોને વિના પ્રયાસે ભણી લેતા હતા. આથી તેમના પિતા આનંદ પામ્યા. (૮) વિષ્ણુપૂજામય રમતો વડે કૌમારાવસ્થાને ઉલ્લંઘીને તે ધર્મનંદન શ્રીહરિ પ્રૌગંડાવસ્થાને પામ્યા. (૯) શ્રીહરિ દરરોજ રાત્રિના છેલ્લા પહોરમાં સરયૂ નદીમાં સ્નાન કરવા જતા હતા. પછી ઘેર આવીને રામનામ વડે રઘુનાથજીનું પૂજન કરતા હતા. (૧૦)

चन्दनाक्षतपुष्पैश्च धूपदीपनिवेदनैः । तमभ्यर्च्य तदुच्छिष्टमुपाङ्क्त न चेतरत् ॥११॥
रामनामजपं कर्तुं तुलसीकाष्ठमालिकाम् । शुचिर्भूतः करे दक्षे दधाति स्माऽनुवासरम् ॥१२॥
स्नातः कृतोर्ध्वपुण्ड्रोऽसौ रामकूटप्रदक्षिणाम् । बालोऽप्यनाकुलश्चके जनयञ्जनविस्मयम् ॥१३॥
जन्मस्थाने प्रतिदिनं लक्ष्मणस्य च तीर्थके । विद्याकुण्डादिषु द्रष्टुं राममूर्तीः स्म याति सः ॥१४॥
रामस्य दर्शनं कृत्वा तं प्रणम्य च दण्डवत् । रामायणश्रुतिज्ञाततन्माहात्म्योनुनाव सः ॥१५॥
योऽहल्यां निजकर्मणाऽश्मपदवीं प्राप्तां च निःसाधनां दीनां गौतमयोषितं निपतितां हिस्राकुले कानने ।
सद्योऽमोचयदात्मपादाकमलस्पर्शेन तं पावनं रामं जीवहितं भजेऽतिकरुणं निर्हेतुकोपक्रियम् ॥१६॥
यो वा तामसहिंस्रजातिजनितं क्रूरं निषादाधिपं घोरारण्यविहारिणं पशुसमं नृणां च हीनं धिया ।
प्रेम्णा संपरिषस्वजे करुणयाऽनादृत्य जात्यादि तं रामं जीवहितें भजेऽतिकरूणं निर्हेतुकोपक्रियम् ॥१७॥
सीताद्रोहकरं सुरेन्द्रतनयं काकाकृतिं बिभ्रतं वध्यं चापि शरेण सर्वभुवनेश्चभ्रामयद्यः प्रभुः ।
भ्रान्तं शोकहतं च तं स्वशरणं प्राप्तं मुमोचैव तं रामं जीवहितं भजेऽतिकरुणं निर्हेतुकोपक्रियम् ॥१८॥

ચંદન, ચોખા, ફૂલો, ધૂપ, દીપ અને નૈવેદ્ય વડે શ્રી રઘુનાથજીનું પૂજન કરી તેમની પ્રસાદીરૂપ અન્નાદિક જ લેતા હતા, બીજું કશું જ અંગીકાર કરતા ન હતા. (૧૧) પવિત્ર થઈ રામનામના જપ કરવા માટે શ્રીહરિ દરરોજ જમણા હાથમાં તુલસીની માળા ધારણ કરતા હતા. (૧૨) ક્યારેક સ્નાન કરી, ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલક ધારેલા આ શ્રીહરિ બાળક હોવા છતાં વ્યાકુળતા રહિત એવા અને જનોને આશ્ચર્ય પમાડતા રામકોટની પ્રદક્ષિણા કરતા હતા. (૧૩) શ્રી રામજન્મભૂમિ, લક્ષ્મણતીર્થ, વિદ્યાકુંડ વગેરે સ્થાનોમાં રામપ્રતિમાઓનું દર્શન કરવા તેઓ દરરોજ જતા હતા. (૧૪) ત્યાં શ્રીરામનાં દર્શન કરી, દંડવત્ પ્રણામ કરી, રામાયણ કથાશ્રવણથી જેમણે શ્રીરામનો મહિમા જાણ્યો છે એવા તે શ્રીહરિ શ્રી રામની સ્તુતિ કરતા હતા. (૧૫) પોતાના કર્મથી શીલાપણાને પામેલી, દીન અને સાધન વગરની, હિંસક પ્રાણીઓવાળા વનમાં પડેલી, ગૌતમપત્ની અહલ્યાને પોતાના ચરણકમળના સ્પર્શમાત્રથી પાવન કરી, શાપથી મુકાવી ઉદ્ધાર કર્યો. એવા જીવહિતકારી, પરમકૃપાળુ, નિષ્કારણ ઉપકાર કરનારા શ્રીરામને હું ભજું છું. (૧૬) તામસ જાતિમાં જન્મેલા તેથી ક્રૂર અને ઘોર જંગલમાં વિહરનાર, મનુષ્યમાં પશુ સમાન, બુદ્ધિહીન એવા નિષાદોના અધિપતિ ગૃહરાજાને તેની અપવિત્ર જાતિને નહિ ગણીને દયા અને પ્રેમથી આલિંગન કરતા એવા જીવહિતકારી, પરમ કૃપાળુ, નિષ્કારણ ઉપકાર કરનારા શ્રીરામને હું ભજું છું. (૧૭) કાગડાનું સ્વરૂપ ધારેલા અને સીતાજીનો દ્રોહ કરનાર, વધને યોગ્ય છતાં ઇન્દ્રપુત્રને બાણ વડે સર્વ ભુવનોમાં ભમાવતા હતા. સર્વ લોકમાં ભમેલા તેથી શોકથી ઘેરાયેલા અને પોતાના શરણને પામેલા ઇન્દ્રપુત્રને જિવાડતા એવા જીવહિતકારી, પરમકૃપાળુ, નિષ્કારણ ઉપકાર કરનારા શ્રીરામને હું ભજું છું. (૧૮)

जात्या नीचतमां स्त्रियं च शबरीं कोलान्यवन्तीमपि ज्ञात्वा स्वागमचिन्तनां करुणया तस्मै निजं दर्शनम् ।
योऽदादाऽशा च तत्फलानि वरद- स्तं जानकीवल्लभं रामं जीवहितं भजेऽ तिकरुणं निर्हेतुकोपक्रियम् ॥१९॥
तिर्यग्योनिसमुद्भवस्य पललाहारस्य यः पक्षिणो गृध्रस्यापि जटायुषो व्रततपोदानैर्विहीनस्य च ।
चक्रेऽन्त्यां सकलां क्रियां सुत इव प्रीत्या स्व तातस्यतं रामं जीवहितं भजेऽतिकरुणं निर्हेतुकोपक्रियम् ॥२०॥
सुग्रीवं निजबन्धुभीतमगृहं शाखामृगाणां पतिः दृष्ट्वा स्वं शरगं गतं कपिमपि प्रीत्या स्वसख्येऽकरोत् ।
हत्वावालिनमाशु चैनमदधातस्वीये पदे यश्चतं; रामं जीवहितं भजेऽतिकरुणं निर्हेतुकोपक्रियम् ॥२१॥
शत्रोरप्यनुजं निशाचरमपि प्राप्तं स्वपादान्तिकं; दूराद्वीक्ष्य विभीषणं प्रभुदितस्तत्सम्मखंचैत्ययः ।
हस्ताभ्यां परिरब्धवानिव निजं सौमित्रिमेवाशुतं; रामं जीवहितं...॥२२॥
यत्स्मृत्यापि शुभं भवेन्नहि नृणां तान्कीशऋक्षानपि प्रीत्या वैदिमन्त्रवच्छुचितरान् योऽत्राकरोत्स्वाश्रयात् ।
अन्यांश्चापि बहूनतारयदितो जीवान्भवाब्धेर्हितं रामंजीवहितं भजेऽतिकरुणं निर्हेतुकोपक्रियम् ॥२३॥

અત્યંત નીચ જાતિની અને સ્ત્રી એવી શબરી બોરડીનાં ફળોની રખવાળી કરતી, પોતાના (રામચંદ્રજીના) આગમનની ચિંતા કરતી તેને પોતાનું દર્શન આપી, શબરીએ આપેલાં બોર આરોગતાં વરદાતા જાનકીવલ્લભ એવા જીવહિતકારી, પરમકૃપાળુ, નિષ્કારણ ઉપકાર કરનારા શ્રીરામને હું ભજું છું. (૧૯) પક્ષીયોનિમાં ઉત્પન્ન થયેલા, માંસાહારી, વ્રત-તપ-દાનથી રહિત એવા જટાયુ નામના ગીધ પક્ષીની અંતિમ બધી જ ક્રિયા પુત્ર જેમ પિતાની કરે તેવા પ્રેમથી કરનારા એવા જીવહિતકારી, પરમકૃપાળુ, નિષ્કારણ ઉપકાર કરનારા શ્રીરામને હું ભજું છું. (૨૦) પોતાના બંધુથી ભય પામેલા, ઘર વગરના, વાનરોના પતિ એવા સુગ્રીવને પોતાના શરણમાં આવેલો જોઈ તે વાનર હોવા છતાં પ્રેમથી પોતાનો મિત્ર બનાવી પછી તરત જ વાલીને હણીને તેને રાજ્ય પર સ્થાપનારા એવા જીવહિતકારી, પરમકૃપાળુ, નિષ્કારણ ઉપકાર કરનારા શ્રીરામને હું ભજું છું. (૨૧) પોતાના શત્રુ રાવણનો નાનો ભાઈ, અને રાક્ષસ એવા વિભીષણને પોતાના શરણે આવેલો દૂરથી જોઈ, ખૂબ આનંદિત થકા, સામે ચાલીને પોતાના ભાઈ લક્ષ્મણજીની માફક તત્ક્ષણે આલિંગન કરતા એવા જીવહિતકારી, પરમકૃપાળુ, નિષ્કારણ ઉપકાર કરનારા શ્રીરામને હું ભજું છું. (૨૨) જેમના નામસ્મરણથી મનુષ્યોનું મંગળ ન થાય તેવા વાનર અને રીંછોને પણ પોતાનો આશ્રય કરવાથી વૈદિક મંત્રોની પેઠે અતિ પવિત્રપણું અને મંગલપણું પ્રીતિથી આ લોકમાં કરી દેનારા તથા અનેક જીવોને સંસારસાગરમાંથી તારનારા એવા જીવહિતકારી, પરમકૃપાળુ, નિષ્કારણ ઉપકાર કરનારા શ્રીરામને હું ભજું છું. (૨૩)

बद्धाञ्जलिपुटो नित्यमित्थं स्तौति स्म राघवम् । गृहमेत्य स वाध्यैत वेदाङ्गान्येव भूमिप ॥२४॥
नाम कुर्वन् गुणानाह मार्कण्डेयोऽस्ययान्नृप । अनुभूयन्ते स्म सर्वे ते धर्मादिभिरञ्जसा ॥२५॥
योगीन्द्रस्पृहणीयैः स्वैर्नियमैर्बाल्य एव च । सर्वलोकप्रसिद्धोऽभूत्पित्रादेरपि सोऽधिकम् ॥२६॥

बाल्येऽवनं तव चकार हि राक्षसीभ्यः साक्षान्मरुत्सुत इति त्वमिहादरेण ।
संपूजयेस्तमिति तं पितरावशिष्टांभक्तया तदाचरति च स्म स मानदंस्तौ ॥२७॥
ये केचनाऽस्य सुकृतप्रियनन्दनस्य पौराः समागममकुर्वत बालकास्तान् ।
प्रह्लादवत्स किंल शिक्षयति स्म धर्मान् श्रीविष्णुपूजनमुखानखिलान्नरेन्द्र ॥२८॥
प्रबलतरविरक्तिर्बाल्य एवात्मनिष्ठो विषयरसवितृष्णस्त्यक्तुकामो गृहं सः ।
उपनयनमपेक्ष्य ब्रह्मचर्योपयुक्तं न्यवसदिव सरस्यामब्जपत्रं गृहेषु ॥२९॥

इति श्री सत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम प्रकरणे
हरिपौगण्डलीलावर्णनामाऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥२८॥

હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે શ્રીહરિ નિત્ય હાથ જોડી શ્રી રઘુનાથજીની સ્તુતિ કરતા હતા અને પછી ઘેર આવી વેદાંગોનો અભ્યાસ કરતા હતા. (૨૪)

હે રાજન્ ! માર્કંડેયમુનિએ નામકરણ સંસ્કાર વખતે આ શ્રીહરિના જે ગુણો કહ્યા હતા તે સર્વગુણોનો ધર્મદેવ વગેરે સૌ પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરવા લાગ્યા. (૨૫) તે શ્રીહરિ યોગીન્દ્રને સ્પૃહા કરવા યોગ્ય પોતાના વ્રત-નિયમો વડે બાલ્યાવસ્થામાં પિતા વગેરેથી પણ અધિક સર્વલોકોમાં પ્રસિદ્ધિ પામ્યા. (૨૬) સાક્ષાત્ વાયુપુત્ર બાલ્યાવસ્થામાં જ રાક્ષસીઓથી તમારું રક્ષણ કરતા હતા તેથી તમે હનુમાનજીનું આદરપૂર્વક પૂજન કરો એમ માતાપિતા અનુશાસન કરતાં હતાં તેથી શ્રીહરિ પણ તેમનો ખૂબ આદર કરી ભક્તિપૂર્વક તેમનું પૂજન કરતા હતા. (૨૭) હે રાજન્ ! જે કોઈ નગરવાસી બાળકો ધર્મનંદન શ્રીહરિનો સમાગમ કરતાં હતાં તે સર્વ બાળકોને શ્રીહરિ પ્રહ્લાદની પેઠે વિષ્ણુપૂજન-સ્મરણ વગેરે સર્વ ભાગવતધર્મો શીખવતા હતા. (૨૮) બાલ્યાવસ્થામાં જ આત્મનિષ્ઠ તેથી ખૂબ તીવ્ર વૈરાગ્યવાળા, વિષરસની તૃષ્ણાથી રહિત, ગૃહત્યાગ કરવાની ઇચ્છાવાળા, શ્રીહરિ બ્રહ્મચર્યયુક્ત ઉપનયન સંસ્કારની અપેક્ષા રાખી, સરોવરમાં કમળની જેમ નિર્લેપ થકા ઘરમાં નિવાસ કરતા હતા. (૨૯)

ઇતિશ્રી સત્સંગિજિવનમાં, નારાયણ ચરિત્રમાં, ધર્મશાસ્ત્રમાં, શ્રીહરિ પ્રૌગંડલીલા વર્ણન નામે અઠ્યાવીશમો અધ્યાય થયો. ॥૨૮॥

अथ एकोनत्रिंशोऽध्यायः ।

सुव्रत उवाच ।

पुर्यां वसन्नेव रघूत्तमस्य तस्यां सदैकान्तिकधर्मसंस्थः ।
अनेकसाधूत्तम सद्गुणाढ्यः स्तुत्योऽभवत्सर्वजनैस्तु धर्मः ॥१॥
दृष्ट्वा तस्मिन्सद्गुणेर्लक्षणानि प्रायःपौरा आश्रयं तस्य चक्रुः ।
धान्यैर्द्रव्यैर्वस्त्रभूषादिभिस्तं भूयो भूयः पूजयन्ति स्म हृष्टाः ॥२॥
ये स्वं प्रपन्नाः शरणं हि तेभ्यो स कृष्णमन्त्रं समुपादिदेश ।
धर्माश्च पाल्यानिजदेशिकास्याद्ये संश्रुतास्तानखिलान यथार्हम् ॥३॥
तदुक्तधर्मेषु च वर्तमानास्ते ज्ञानवैराग्यवृषोपपन्नाम् ।
परां च भक्तिं विदधुः पुंमासो रासेश्वरीप्राणपतेनरेन्द्र ॥४॥
केचित्सुराया अपि तस्य सङ्गाज्जहुः सुरापानमथामिषादाः ।
दैव्ये च पित्र्येऽपि कथं चनापि संर्गमप्याशु जहुः पलस्य ॥५॥

અધ્યાય-૨૯

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હંમેશા એકાંતિક ધર્મમાં સ્થિતિવાળા અને અનેક ઉત્તમ સત્પુરુષોના ગુણોથી સભર એવા શ્રી ધર્મદેવ રઘુકુળમાં ઉત્તમ એવા રામચંદ્રજીની તે અયોધ્યાપુરીમાં રહેતા હતા ત્યારે સર્વજનો તેમની સ્તુતિ-પ્રશંસા કરતા હતા. (૧) તે ધર્મદેવમાં સદ્ગુરુના લક્ષણો જોઈને પુરવાસીઓ બહુધા તેમના આશ્રય કરવા લાગ્યા અને આશ્રિતજનો હર્ષિત થઈને અનાજ, દ્રવ્ય, વસ્ત્ર, અલંકાર વગેરેથી તેમનું વારંવાર પૂજન કરવા લાગ્યા. (૨) તે ધર્મદેવ પણ પોતાના શરણને પામેલા જનોને કૃષ્ણમંત્રનો સારી રીતે ઉપદેશ કરતા હતા અને પોતાના ગુરુના મુખે સાંભળેલા પાલન કરવા યોગ્ય સર્વ ધર્મોનો પણ યથાયોગ્ય ઉપદેશ આપતા હતા. (૩) હે નરેન્દ્ર ! તે ધર્મદેવે કહેલા ધર્મોમાં વર્તનારા તે પુરુષો ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્યયુક્ત એવી રાસેશ્વરી રાધાના પ્રાણપતિ એવા શ્રીકૃષ્ણની પરાભક્તિ કરવા લાગ્યા. (૪) અને જે કોઈ સુરાપાન કરનારા હતા તે પણ તેમના સંગથી તત્કાળ સુરાપાનનો ત્યાગ કરતા હતા. વળી જે માંસભક્ષણ કરનારા હતા તે પણ દેવ-પિતૃ સંબંધી કર્મમાં પણ કોઈ પ્રકારે માંસના સંસર્ગનો ત્યાગ કરતા હતા. (૫) હે રાજન્ ! તેમને આશ્રિત જે ગૃહસ્થો હતા તે ઘી-દૂધ-ડાંગર-સાકર આદિ શુદ્ધ હવિષ્યાન્ન દ્રવ્યો વડે શ્રી વિષ્ણુયાગાદિ સાત્ત્વિક યજ્ઞો કરતા હતા. (૬) હે નૃપ ! અને અગ્નિહોત્રી લોકો તેમનો આશ્રય કરતા હતા તે પણ યજ્ઞમાં કોઈપણ સ્થળે સાક્ષાત્ પશુને મારતા જ ન હતા અને તે બ્રાહ્મણો સૂત્રામણિયાગમાં પણ સુરાપાન જ કરતા ન હતા. (૭)

तदाश्रिता ये गृहिणस्तु ते च श्रीविष्णुयागप्रभृतींश्च यज्ञान् ।
चक्रुर्हि राजन्धृतशालिदुग्धसितादिभिः शुधहविभिरेव ॥६॥
तं शिश्रियुर्चे नृप साग्निकाश्च तेऽपि क्रतौ कवापि पशुं तु साक्षात् ।
नैवालभन्ताथ पपुर्न विप्राः सौत्रामणीयांश्च सुरागयहांस्ते ॥७॥
निजाश्रयं कर्तुमभीप्समाना योषाः समीक्ष्याथ सहस्रशोऽसौ ।
विचारयामास धिया मनीषी हितावहः शिष्यपरम्परायाः ॥८॥
श्रेयाञ्छुभं वाप्यशुभं यदत्र समाचरेत्तद्धि तदीयवर्गः ।
अन्यश्च लोकोऽपि समाचरेद्वै तच्छ्रेयसा कर्म विचार्य कार्यम् ॥९॥
स्त्रीणां गुरुत्वं भुवि कुर्वते ये ते शिष्यभूतासू पराङ्गनासु ।
विशेषतः स्वस्य वशासु तासु भ्रष्टा भवन्त्येव रतप्रसक्ताः ॥१०॥
पुंसः प्रसङ्गास्तु ततोऽङ्गनायाः कस्यापि हि कवापि नैव युक्तः ।
स्त्रिया भुजङ्ग्या इव तन्नरेण भेतव्यमस्या गुरुणा विशेषात् ॥११॥
स्त्रीणां हितं यस्तु गुरुर्विधित्सुः स कृष्णमन्त्रं नियमैः सहैव ।
स्वयोषिता ता उपदेशयेद्वै स्वयं तु नेक्षेत न भाषयेत्ताः ॥१२॥
आसन्नसम्बन्धवतीस्तु योषा विहाय नान्या गुरुणाच दृश्या ।
स्पृश्या न भाष्या न कुत्रचिर्द्धे धर्मो महानेष इदं मतं मे ॥१३॥

હજારો સ્ત્રીઓને પોતાનો આશ્રય કરવાની ઇચ્છાવાળી જોઈને પંડિત અને શિષ્ય પરંપરાના હિતકારી એવા ધર્મદેવ બુદ્ધિવડે વિચાર કરવા લાગ્યા. (૮) અહીં પુરુષ શુભ કે અશુભ જે જે આચરણ કરે છે તે પ્રમાણે જ તેને આશ્રિત જનસમુદાય અને બીજા જનો પણ આચરણ કરે છે. આથી શ્રેયથી વિચાર કરી કાર્ય કરવું જોઈએ. (૯) કારણ કે પૃથ્વી ઉપર જે ધર્મોપદેશકો સ્ત્રીઓનું ગુરુપણું કરે છે તેઓ રતિક્રીડામાં આસક્ત, પોતાને આશ્રિત તેથી વિશેષ આધીન એવી પરદારા સ્ત્રીઓમાં ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે. (૧૦) કોઈપણ પુરુષને ક્યારેય પણ કોઈપણ સ્થળે સ્ત્રીનો પ્રસંગ યોગ્ય જ નથી. તેથી પુરુષે નાગણીની પેઠે સ્ત્રીથી ભય પામવું જોઈએ. તેમાં પણ ધર્મોપદેશક ગુરુએ તો વિશેષપણે ભય પામવું જોઈએ. (૧૧) આથી જે ગુરુ સ્ત્રીઓનું કલ્યાણ ઇચ્છતા હોય તેમણે પોતાની પત્ની દ્વારા અહિંસાદિક નિયમો સહિત કૃષ્ણમંત્રનો ઉપદેશ કરાવવો; પણ ગુરુએ સ્ત્રીઓને જોવી નહિ કે તેમની સાથે બોલવું નહિ. (૧૨) સમીપ સંબંધવાળી સ્ત્રીઓ સિવાયની અન્ય સ્ત્રીઓને ગુરુએ ક્યાંય પણ જોવી નહિ, તેમનો સ્પર્શ કરવો નહિ, તેમની સાથે બોલવું પણ નહિ એ જ ઉત્તમ ધર્મ છે એવો અમારો મત છે. (૧૩)

इत्थं स निश्चित्य नरेन्द्र ! पत्न्या भक्त्योपदेशं समदापयत्ताः ।
सुवासिनीनां च विभर्तृकाणां धर्मांश्च ताभ्योऽचकथद्यथार्हम् ॥१४॥
या योषितः शिक्षियुरत्र भक्तिं स्वभर्तृनिष्ठाः कुलटासमा वा ।
ताः सर्वशोऽप्यस्य हरेः प्रतापात् पतिव्रताः ख्यातगुणा बभूवुः ॥१५॥

सपोष्यो निवसंस्तत्र धर्मः प्रतिदिनं नृप । षट्कर्माण्याचरन् कृष्णमहापूजां समाचरन् ॥१६॥
न्यवेदयत्प्रत्यहं च महानैवेद्यमुत्तमम् । कृष्णाय तस्य च महानीराजनमकारयत् ॥१७॥
कृष्णजन्माष्टमीमुख्यान्याचचार व्रतानि सः । तेषु जागरणं चक्रे निश्यर्चां च विशेषतः ॥१८॥
उत्सवान्नकूटादीनाब्दिकात्राधिकापतेः । महद्भिरेव सम्भारैः सोऽकरोन्नृपतिर्यथा ॥१९॥
प्रत्यब्दं मासि भाद्रेच गणेशस्य महोत्सवम् । चक्रे शुकलचतुर्थ्यांस मध्याह्ने विधिवन्नृप ॥२०॥
आश्विनस्य चतुर्दश्यां कृष्णायां च महोत्सवम् । मारुतेः कुलदेवस्य प्रत्यब्दं विधिनाऽकरोत् ॥२१॥
अवतारचरित्राणां श्रीकृष्णस्य सतां पतेः । अपराहणे प्रतिदिनं कथनं स्वयमाचरत् ॥२२॥
पठनं पाठनं चैव सद्ग्रन्थानां विचिन्तनम् । यथावकाशं मतिमान् करोति स्मान्वहं स च ॥२३॥

હે નરેન્દ્ર ! આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરીને ધર્મદેવ પોતાની પત્ની ભક્તિદેવી પાસે તે સ્ત્રીઓને મંત્રોપદેશ અપાવતા હતા અને તે સ્ત્રીઓને સધવા-વિધવાના ધર્મોને પણ કહેવડાવતા હતા. (૧૪) પોતાના પતિમાં જ નિષ્ઠાવાળી તથા કુલટા સમાન જે સ્ત્રીઓ ભક્તિદેવીનો આશ્રય કરતી હતી તે બધી પણ શ્રીહરિના પ્રતાપથી પતિવ્રતાનારીના તુલ્ય પ્રસિદ્ધ ગુણોવાળી થઈ જતી હતી. (૧૫) હે રાજન્ ! પોતાના પોષ્યવર્ગ સહિત તે ધર્મદેવ ત્યાં નિવાસ કરતાં પ્રતિદિન સ્નાનાદિ ષટ્કર્મ કરતા થકા કૃષ્ણમહાપૂજા આચરતા હતા. (૧૬) તે ધર્મદેવ દરરોજ ઉત્તમ મહાનૈવેદ્ય કૃષ્ણને નિવેદન કરતા હતા. પછી તે ભગવાનની આરતી કરતા હતા. (૧૭) અને કૃષ્ણજન્માષ્ટમી આદિ મુખ્ય વ્રતોને આચરતા હતા અને તેમાં જાગરણ કરી વિશેષપણે કૃષ્ણપૂજા કરતા હતા. (૧૮) તે ધર્મદેવ ભારે ભારે દ્રવ્યોથી અન્નકૂટ વગેરે રાધિકાના પતિ એવા શ્રીકૃષ્ણના વાર્ષિક ઉત્સવો રાજાની પેઠે કરતા હતા. (૧૯) હે રાજન્ ! દર વર્ષે ભાદરવા સુદ ચતુર્થીના દિવસે મધ્યાહ્ન કાળે શ્રી ગણપતિનું પૂજન-મહોત્સવ વિધિપૂર્વક કરતા હતા. (૨૦) દર વર્ષે આસો વદ ચૌદશના દિવસે કુળદેવ હનુમાનજીનો પૂજન આદિ મહોત્સવ વિધિપૂર્વક કરતા હતા. (૨૧) અને તે ધર્મદેવ દરરોજ સંધ્યા સમયે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના અવતાર ચરિત્રોની કથા કરતા હતા. (૨૨) અને બુદ્ધિશાળી તે ધર્મદેવ દરરોજ સદ્ગ્રંથોનું પઠન-પાઠન તથા સ્વયં ચિંતન યથાવકાશ કરતા હતા. (૨૩)

इत्थं स्वधर्मनिरतो विजितान्तरारिः कृष्णप्रतापविगतासुरभूरिभीतिः ।
स्वस्थोऽवसत्सुतकलत्रयुतः स तत्र सद्वर्त्मनि स्वशरणनिह वर्तयन्नृन् ॥२४॥

इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम प्रकरणे
धर्मकृतस्त्रीपुरुषगुरुमर्यादानिरूपणनामेकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥२९॥

આ પ્રમાણે સ્વધર્મપરાયણ અને શત્રુઓના વિજેતા તથા શ્રીકૃષ્ણના પ્રતાપથી અસુરોનો ઘણો ભય જેમનો દૂર થઈ ગયો છે એવા ધર્મદેવ આ લોકમાં પોતાના શરણે આવેલા મનુષ્યોને સન્માર્ગમાં પ્રવતર્તાવતા થકા પુત્ર, પત્ની વગેરે સહિત નિવૃત્તિપરાયણ તે પુરીમાં વાસ કરતા હતા. (૨૪)

ઇતિશ્રી સત્સંગિજીવનમાં, નારાયણ ચરિત્રમાં, ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રથમ પ્રકરણમાં,
'ધર્મે' કરેલું સ્ત્રી-પુરુષ-ગુરુ મર્યાદા નિરૂપણ નામે
ઓગણત્રીશમો અધ્યાય થયો. ॥૨૯॥

अथ त्रिंशोऽध्यायः ।

सुव्रत उवाच ।

अथोपनीतिं तनयस्य विप्रो विधातुमत्युत्सुकमानसः सः ।
सम्पादयामास विदेशतोऽपि स्वकीयगृह्योक्तमुपस्करं हि ॥१॥
आहूय दैवज्ञममुं समर्च्य काश्मीरपुष्पाम्बरदक्षिणाभिः ।
फलं निधायास्य पुरः सरत्नं पप्रच्छ पुत्रव्रतबन्धकालम् ॥२॥
स प्राह गर्भाष्टममस्य वर्षं शुभस्तपस्योऽद्य तु वर्ततेऽस्मिन् ।
तिथौ दशम्याश्च विधौ कुरुत्वं तिष्येऽजलग्ने व्रतबन्ध कर्म ॥३॥
निशाम्य मौहर्तिकवाक्यमित्थं तदेव जग्राह स निश्चयेन ।
ततोऽलिखन्मङ्गलपत्रिकाश्च स्वज्ञातिसम्बन्धिसुहृत्सखिभ्यः ॥४॥
त आययुस्तत्र सहोपहारा अनोरथाश्वादिविचित्रयानाः ।
साकं सुहृत्पुत्रकलत्रदासैः कृष्णेक्षणात्युत्सुकमानसाश्च ॥५॥
सम्भावयन्नेव यथोचितं तान् सम्भारमाहार्य महान्तमेव ।
स पुत्रमङ्गल्यजभूरिहर्षो ददौ स्वकेभ्यो नववस्त्रभूषाः ॥६॥

અધ્યાય-૩૦

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે રાજન્ ! પછી ધર્મદેવ પુત્રનો યજ્ઞોપવીત સંસ્કાર કરવા અત્યંત ઉત્સાહવાળા થઈને પોતાના ગૃહ્યસૂત્રમાં કહેલી સામગ્રીઓ દેશ-વિદેશથી પણ સંપાદન કરવા લાગ્યા. (૧) પછી જ્યોતિષીને બોલાવી, કંકુ, પુષ્પ, વસ્ત્ર, દક્ષિણા વડે તે બ્રાહ્મણનું પૂજન કરી તેની આગળ રત્ન સહિત શ્રીફળ મૂકી પોતાના પુત્રનો ઉપનયન સંસ્કારનો સમય પૂછતા હતા. (૨) હે ધર્મદેવ ! તમારા પુત્રને ગર્ભથી લઈ આઠમું વર્ષ ચાલે છે. તેમાં અત્યારે શુભકારી ફાગણ માસ ચાલે છે તેથી આ જ માસમાં દશમી તિથિએ પુષ્યનક્ષત્રમાં અને મેષલગ્નમાં ઉપનયન સંસ્કારકર્મ તમે કરો. (૩) આ પ્રમાણે સાંભળી ધર્મદેવે તે જ મુહૂર્ત નક્કી કર્યું, અને પોતાના જ્ઞાતિસંબંધીજનો, સુહૃદજનો, સખાજનો ઉપર મંગલ પત્રિકાઓ લખીને મોકલાવતા હતા. (૪) શ્રી હરિકૃષ્ણના દર્શન માટે અતિ ઉત્સાહિત મનવાળા, તે સંબંધીજનો ગાડાં, રથ, ઘોડા આદિ વાહન ઉપર બેસી, સુહૃદ, પુત્ર, કલત્ર અને સેવકો સાથે ભેટો લઈને ત્યાં આવવા લાગ્યા. (૫) તેમનો યથાયોગ્ય સત્કાર કરતાં ખૂબ સામગ્રીઓ સંપાદન કરી, પુત્રના મંગલ કર્મથી ખૂબ જ હર્ષિત થયેલા ધર્મદેવ ત્યાં આવેલા સર્વ સગાંઓને નવીન વસ્ત્રો અને અલંકારો આપતા હતા. (૬)

स आनयामास च दूतवर्यै- र्देशान्तरेभ्यो बहुमानपूर्वम् ।
विप्रांश्चतुर्वेदविदः सुशीलान् पौराणिकाञ्छास्त्रविदः कवींश्च ॥७॥
ते तं द्विजेन्द्रा मिहिरप्रकाशाः पौराश्च विप्रा निगमागमज्ञाः ।
स्वाचार्यमुख्या मुनिगोभिलोक्त गृह्येण कर्म स्म विधायन्ति ॥८॥
मङ्गल्यवाद्यानि बहूनि तस्य गृहेष्ववाद्यन्त दिवा च रात्रौ ।
जगुश्च गीतानि मनोहराणि सुवासिनीनां निकराः समेताः ॥९॥
पुत्रोपनीतावधिकामसिद्ध्यै कार्यस्य कृच्छ्रत्रितयव्रतस्थ ।
विप्रः सधेनुत्रयदान भासुचकार भूप ! प्रतिबिम्बमेव ॥१०॥
यत्कामचाराशनवादमुख्य- दोषोपशान्त्यै तनयेन कार्यम् ।
कृच्छ्रत्रयं तच्च तथैव धेनु- त्रयप्रदानेन पिता चकार ॥११॥
पूर्वेद्युरेवोपनयाङ्गकर्म समातृपूजादि चकार सर्वम् ।
नान्दीमुखं स्वस्त्ययनं ग्रहाणां शान्तिं सदन्नैर्द्विजतर्पणञ्च ॥१२॥
प्रातर्दशम्यां पुरतो गृहस्य सम्मार्जनाद्यैरभिसंस्कृतेऽसौ ।
संस्थापयामास समुद्भवाख्यं हुताशनं स्थण्डिल आर्चयच्च ॥१३॥

પછી તે ધર્મદેવ ગુણસંપન્ન, ચાર વેદોને જાણનારા, પુરાણો અને શાસ્ત્રોના જાણકાર, અને કવિઓ એવા બ્રાહ્મણોને ઉત્તમ દૂતો મોકલીને દેશાંતરોમાંથી બહુ માનપૂર્વક બોલાવતા હતા. (૭) પછી સૂર્ય સમાન ક્રાંતિવાળા અને વેદ તથા શાસ્ત્રોને જાણનારા તે ઉત્તમ બ્રાહ્મણો તથા પોતાના આચાર્ય છે મુખ્ય જેમાં એવા બ્રાહ્મણો ગોભિલમુનિએ ગુહ્યસૂત્રમાં કહેલા ક્રમથી શ્રીહરિને ઉપનયન કર્મ કરાવવા લાગ્યા. (૮) તે સમયે ધર્મદેવના ઘેર રાતદિવસ મંગલકારી ઘણાં વાંજિંત્રો વાગવા લાગ્યાં તથા સધવા સ્ત્રીઓના સમૂહો મનોહર ગીત કીર્તનો ગાતા હતા. (૯) હે ભૂપ ! તે ધર્મદેવ પુત્રના ઉપનયન સંસ્કારમાં અધિકાર સિદ્ધ કરવા માટે કરવા યોગ્ય ત્રણ કૃચ્છ વ્રતોના પ્રતિનિધિરૂપે બ્રાહ્મણોને ત્રણ ગાયોનું દાન આપતા હતા. (૧૦) સ્વચ્છંદપણે આચરણ, ભક્ષણ તથા ઉચ્ચારણ મુખ્ય છે જેમાં એવા દોષોની શાંતિ માટે પુત્રે પણ કૃચ્છત્રયાત્મક કાર્ય કરવું જોઈએ. ઉપર્યુક્ત પ્રકારે ત્રણ ગાયોના ધનથી જ પિતા પ્રથમથી જ કરતા હતા. (૧૧) વળી ધર્મદેવ ઉપનયન સંસ્કારના અંગભૂત કર્મો માતૃપૂજા, તથા નાંદિમુખ જે વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ તથા સૂર્યાદિ ગ્રહોની શાંતિ તથા પુણ્યાહ્વાચન તથા મિષ્ટ ભોજન વડે બ્રાહ્મણોને તૃપ્તિ વગેરે સર્વકર્મ આગલે દિવસે જ કરતા હતા. (૧૨) અને ધર્મ દશમીના દિવસે પ્રભાતે ઘર આગળ લીંપેલી જમીન ઉપર સંમાર્જન આદિ સંસ્કારોથી અભિસંસ્કૃત સ્થંડિલ (કુંડ)ને વિષે સમુદ્ભવ નામના અગ્નિની પૂજા કરાવતા હતા. (૧૩)

स्ववेदशाखोचितकर्ममार्गं स्ववंशधर्मं च विदन्नशेषम् ।
द्विजातिसंस्कारविधानविज्ञ विप्रोक्तरीत्यैव चकार सर्वम् ॥१४॥
स्नातं च भुक्तं कृतकेशवापं स्नातं जनन्या समलङ्कृतश्च ।
स्वदक्षभागे विनयोपविष्टं संस्कारयामास सुतं यथावत् ॥१५॥
आबध्य कट्यां कटिसूत्रमेनं कौपीनखण्डं परिधाप्य चासौ ।
यज्ञोपवीतं नवतन्तुशुद्धं कार्पासकं स्म त्रिगुण ददाति ॥१६॥
'अग्ने व्रते'त्यादिभिराज्य होमं विधाय नाभ्यादि तदङ्गमार्यः ।
स्पृष्ट्वाऽवदच्चाद्यदिनाद्धरिं त्वं प्रैषान् हि वर्णी भवसीति चोक्ता ॥१७॥
तानेव सर्वांस्तनयाय धर्मों राजन्यथावत्समबूबुधच्च ।
आधेहि नित्यं समिधः सुत त्वं प्रातश्च सायं यदि वैव सायम् ॥१८॥
आदौ तथान्तेऽशनकर्मणस्त्वं सूनो ह्यपोशन सदा समन्त्रम् ।
त्यजेर्दिवास्वापमपि प्रयत्ना - दाचार्यसेवानिरतो भवेश्च ॥१९॥
पित्रैवमुक्तः स हसन्कुमारो बाढं प्रतिप्रैषमुवाच चोच्चैः ।
तेनाङ्गहर्षं स च तस्य पत्नी सम्बन्धिनोऽन्ये च ययुः प्रकामम् ॥२०॥

તે ધર્મદેવ પોતાની વેદશાખાને ઉચિત કર્મોનો માર્ગ તથા સાવંશ ધર્મને જાણતા હોવા છતાં દ્વિજાતિ સંસ્કાર કરાવવામાં જાણકાર બ્રાહ્મણે બતાવેલી રીતિ પ્રમાણે જ સર્વ ક્રિયા કરતા હતા. (૧૪) સ્નાન કરાવેલા અને જમાડેલા પછી કેશમુંડન કરાવવાથી માતાએ ફરી સ્નાન કરાવેલા અને અલંકૃત કરેલા, પોતાના જમણા ભાગમાં વિનયપૂર્વક બેઠેલા તે પુત્રને વિધિપૂર્વક સંસ્કાર કરાવતા હતા. (૧૫) કેડમાં કટિસૂત્ર બાંધીને, પછી કૌપીન આચ્છાદાન વસ્ત્રનો કકડો ધારણ કરાવી, નવ તંતુવાળું, પવિત્ર અને કપાસના સૂતરથી બનાવેલું ત્રિગુણાત્મક યજ્ઞોપવીત તેને આપતા હતા. (૧૬) પછી અગ્નિવ્રત ઇત્યાદિ ઘીથી હોમ કરી, પછી નાભિ વગેરે કુમારનાં અંગોનો મંત્રોચ્ચારણ પૂર્વક સ્પર્શ કરી, 'આ જ દિવસથી તમે બ્રહ્મચારી બનો છો.' એમ કહી આચાર્ય તેને પાળવાના ધર્મો કહેતા હતા. (૧૭) હે રાજન્ ! તે ધર્મદેવ પોતાના પુત્રને પ્રૈષ ધર્મો યથાર્થ સંબોધન કરતા હતા કે હે સુત ! તમે દરરોજ પ્રાતઃકાળે અને સાયંકાળે અથવા તો સાયંકાળે જ સમિધોનો અગ્નિમાં હોમ કરો. (૧૮) તમે દરરોજ ભોજન પહેલાં અને ભોજનના અંતે મંત્રસહિત અપોશન એટલે જળભક્ષણ કરો. તમે દિવસની નિદ્રાનો પ્રયત્નપૂર્વક ત્યાગ કરો. આચાર્યની સેવામાં તત્પર બનો. (૧૯) હે રાજન્ ! પિતાએ આ પ્રકારે કહેલા તે કુમાર હસતાં હસતાં 'ભલે' એમ ઊંચા સ્વરે બોલ્યા, તેથી ધર્મદેવ, તેમના પત્ની, સંબંધીઓ અત્યંત આનંદ પામ્યાં. (૨૦)

कट्यां गुरुस्तस्य बबन्ध मौञ्जीं श्लक्ष्णां त्रिवृत्तां रशनां विधज्ञः ।
ग्रन्थित्रयं चापि चकार तस्यां हरिप्रसादप्रवरानुरूपम् ॥२१॥
अग्नेरुदक् प्राङ्मुख उत्तराग्रकुशासनस्थो जनकः सुताय ।
प्रत्यङ्मुखायादिशति स्म मन्त्रं ब्रह्मं निषण्णाय समानपीठे ॥२२॥
तदा महादुन्दुभिघोष आसी- द्वाद्यान्यवाद्यन्त च सर्वशोऽपि ।
ब्रह्मध्वनिः स्त्रीगणगीतिकाभिः समं दिदीपे जयशब्दमिश्रः ॥२३॥
आमौलिदण्डं गुरुरात्मजाय ब्रह्मद्रुमस्यैव ददौ समन्त्रम् ।
ऐणं तथैवाऽजिनमुत्तरीयं संध्याविधिं शिक्षयति स्म पश्चात् ॥२४॥
मध्याह्नसन्ध्या प्रथमं ह्युपास्या सादन्तनी वेति सदस्यवादे ।
प्रवर्तमाने बहुधा तदानीं माध्याह्निकीत्येव वृषो जगाद ॥२५॥
प्रैषान्पुनः पूर्ववदेव धर्म आदिश्यमानान् गुरुणा सुताय ।
अबोधयत्स्पष्टतरं वचोभिस्तत्पालनात्युत्सुकमानसाय ॥२६॥
विद्यागुरोर्वाचि सदैव तिष्ठे- रन्यत्र पापाचरणात्सुत त्वम् ।
क्रोधानृते वर्जय मैथुनं च यदष्टधा विप्रतिषिद्धमस्ति ॥२७॥

પછી વિધિ જાણનારા તે આચાર્યે કુમારની કમર ઉપર ત્રેવડી અને સુંદર એવી મુંજની મેખલા બાંધી પછી તેમાં ધર્મદેવના પ્રવરને અનુરૂપ ત્રણ ગ્રંથિઓ બાંધી. (૨૧) પછી અગ્નિથી ઉત્તર દિશા તરફ, કુશના આસન ઉપર પૂર્વાભિમુખે બેઠેલા તે ધર્મદેવ સમાન આસન ઉપર બેઠેલા પુત્રને બ્રાહ્મમંત્ર એટલે કે ગાયત્રીમંત્રનો ઉપદેશ કરતા હતા. (૨૨) ત્યારે મહાદુન્દુભિનો ખૂબ જ અવાજ થવા લાગ્યો, સર્વ પ્રકારનાં વાજિંત્રો વાગવા લાગ્યાં. જય શબ્દની સાથે બ્રાહ્મણોથી કરાતો વેદધ્વનિ સ્ત્રીગણનાં ગીતોની સાથે જ શોભવા લાગ્યો. (૨૩) પછી ગુરુએ શ્રીહરિને મસ્તકના કેશપર્યંત લાંબો ખાખરાનો દંડ મંત્રોચ્ચાર સાથે ધારણ કરાવ્યો તેમજ ઉત્તરીય વસ્ત્રને સ્થાને મૃગચર્મ મંત્રોચ્ચાર સાથે ધારણ કરાવ્યું પછી સંધ્યાવિધિ શીખવવા લાગ્યા. (૨૪) ત્યારે મધ્યાહ્ન સંધ્યા પહેલાં કરવી કે સાયંકાળ સંધ્યા પહેલાં કરવી એમ બહુ પ્રકારે સભાસદોમાં વિવાદ થતાં 'મધ્યાહ્ન સંધ્યાની જ પહેલી ઉપાસના કરાવવી' એમ ધર્મદેવ બોલ્યા. (૨૫) પ્રથમની પેઠે ફરીથી ગુરુએ ઉપદેશ કરેલા બીજા પણ પ્રૈષધર્મો તેના પાલનમાં અતિ ઉત્સાહવાળા પુત્રને વચનો વડે સ્પષ્ટ થાય તેમ ધર્મદેવ બોધ કરવા લાગ્યા : (૨૬) 'હે સુત ! તમે વિદ્યાગુરુના પાપાચરણ સિવાયના વચનમાં નિરંતર રહો. ક્રોધ અને મિથ્યાભાષણનો ત્યાગ કરો. શાસ્ત્રમાં નિષેધ કરેલું આઠ પ્રકારનું મૈથુન તેનો ત્યાગ કરો.' (૨૭)

ग्राम्यं तु गीतं त्यज नर्तनं च वाद्यानि गन्धाद्यनुलेपनञ्च ।
अभ्यङ्गमुद्वर्तनमञ्जनं च संघृष्य नैजाङ्घ्र्यवनेजनं च ॥२८॥
उच्चासनं चापि गुरोःपुरस्ता द्दन्तातिशुद्धिं सुत ! कङ्कताद्यैः ।
केशप्रसारं च धरावलेखनं निर्हेतुकं मा कुरु केशवापम् ॥२९॥
मद्यं च मांसं स्पृश न क्वचित्त्वं गोयुक्तयानं च यथेष्टचेष्टाम् ।
आदर्शवीक्षां त्यज चान्यनिन्दा- मुपानहावातपवारणं च ॥३०॥
हिंसां तु वाचापि न कस्यचिन्त्वं जन्तोस्तथा स्वस्य च मुक्तयेऽपि ।
कुर्याः कुसङ्गं न च पुत्र भूमौ न भोजनं क्वापि च कांस्यपात्रे ॥३१॥
द्यूतं च ताम्बूलमपि त्यजेस्त्वं भङ्गाद्यपेयं लशुनाद्यभक्ष्यम् ।
गोविप्रतीर्थामरसाधुसाध्वी- सच्छास्त्रनिन्दां कुरु मा कदाचित् ॥३२॥
कौपीनमौञ्जीकटिसूत्रदण्डयज्ञोपवीतानि कमण्डलुं च ।
ऐणं च चर्मेति तु नित्यमेव संधारयेस्त्वं सुत भैक्षपात्रम् ॥३३॥
स्नानं च संध्यां च जपं च होमं स्वाध्यायदेवादिकतर्पणं च ।
समर्चनं शक्तित एव विष्णोः कुर्याः सदा त्वं श्रवणादिभक्तिम् ॥३४॥

''હે પુત્ર ! તમે ગ્રામ્યગીતનો ત્યાગ કરો. નૃત્ય ન કરવું, વાદ્યગીતને સાંભળવાં નહિ. ચંદનાદિનું લેપન ન કરવું. નેત્રમાં અંજન, તૈલમર્દન પૂર્વક સ્નાન, ઘર્ષણ સ્નાન, પગ ઉપર પગ ઘસીને ધોવા વગેરે ન કરવું. (૨૮) હે પુત્ર ! આચાર્યની આગળ ઊંચું આસન ન કરવું. ખૂબ ઘસીને દાંત સાફ ન કરવા, દાંતિયા વડે કેશ ઓળવા નહિ; જમીન ખોતરવી નહિ, અને વિનાકારણ વાળ કપાવવા નહિ. (૨૯) હે સુત ! તમારે ક્યારેય પણ મદ્ય અને માંસનો સ્પર્શ ન કરવો; બળદગાડામાં બેસવું નહિ, ચામડાની પાદુકા પહેરવી નહિ, યથેષ્ટ ચેષ્ટા કરવી નહિ, અરીસામાં જોવું નહિ. બીજાની નિંદા કરવી નહિ તથા છત્રી ન વાપરવી. (૩૦) 'હે પુત્ર ! વાણીથી પણ કોઈ પ્રાણીની હિંસા ન કરો; મોક્ષ માટે પણ સ્વ-હિંસા એટલે કે આત્મઘાત ન કરો; પૃથ્વી ઉપર કુત્સિત પુરુષોનો સંગ ન કરો અને કાંસાના પાત્રમાં ક્યારેય પણ ભોજન ન કરો. (૩૧) વળી જુગાર, તમાકુ, ભાંગ્ય વગેરે ન પીવા યોગ્ય પીણાંઓનો તથા લસણ વગેરે અભક્ષ્ય વસ્તુઓનો ત્યાગ કરો, વળી ગાય, બ્રાહ્મણ, તીર્થ, દેવતા, સત્પુરુષો, સાધ્વીઓ તથા સચ્છાસ્ત્રોની ક્યારેય પણ નિંદા ન કરો. (૩૨) હે સુત ! તમો કૌપીન, મૌજીબંધ, કટિસૂત્ર, દંડ, યજ્ઞોપવીત, કમંડળુ, મૃગચર્મ અને ભિક્ષાપાત્ર આટલું નિત્ય અવશ્ય ધારણ કરો. (૩૩) તમો પ્રતિદિન સ્નાન, સંધ્યા, જપ, હોમ, સ્વાધ્યાય, દેવાદિ તર્પણ, સામર્થ્ય અનુસારે શ્રીવિષ્ણુપૂજન તથા શ્રવણાદિ ભક્તિ કરો.'' (૩૪)

एवं हि तातेन सुबोधितोऽसौ स्वेच्छाबटुस्तं हरिराह वाढम् ।
भास्वन्तमुद्बाहुरथोपतस्थौ प्रदक्षिणां चाप्यनलस्य चक्रे ॥३५॥
भिक्षां ददावादित एव तस्मै भक्तिः स्वयं ग्रर्थति सुताय ।
सुवासिनीमुख्यतमाः स्त्रियोऽन्या- स्ततो ददुः प्रीतियुता नरेश ॥३६॥
आचार्यवर्याय निवेद्य भैक्षं तदुक्तमेवात्मन आददेऽसौ ।
समापयामासयथाविधानं तत्कर्म धर्मः सकलं विधिज्ञः ॥३७॥
वर्णिविषममलं स दधानो लब्धसंस्कृतिरहस्करकान्तिः ।
तत्र विप्रवरमण्डलमध्ये ब्रह्मचर्यमिव मूर्तराजत् ॥३८॥

विप्रेभ्योऽथ स विप्र उत्सुकमना गाः स्वर्णमुद्रास्तथावासांस्याभरणानि यानकवराण्यौदार्यतो दत्तवान्।
तस्मै चापि जनाय यथोचितमदुर्वस्त्राणि वित्तादि च प्रादात्स्वीयजनेभ्य एष च यथायुक्तं च वस्त्राद्यपि ॥३९॥
पौरानन्यांश्च विप्रान स्वगृहमुपगतान् भोजयामास सम्यग् भक्ष्यैर्भोज्यैर्विचित्रैर्बहुविध सुरसैः स्वेप्सितैः सत्कृतैश्च ।
सर्वांस्तान्दक्षिणाभिर्नृपतिरिव वृषस्तोषयित्वा विसृज्य भूर्यानन्दः स्वपुत्रं स्वनिगममखिलं पाठयामास सार्थम् ॥४०॥

इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम प्रकरणे
हर्युपनयनोत्सवनामा त्रिंशोऽध्यायः ॥३०॥

હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે પિતાથી સારી રીતે બોધન કરેલા, સ્વેચ્છાથી ગ્રહણ કરેલ છે નરતનુ જેમણે એવા તે શ્રીહરિ ધર્મદેવ પ્રત્યે 'બહુ સારુ' એમ બોલ્યા. ત્યારપછી તેમણે બંને હાથ ઊંચા કરી સૂર્યનું ઉપસ્થાન કર્યું અને અગ્નિની પ્રદક્ષિણા પણ કરી. (૩૫) પછી હે નરેશ ! 'ભિક્ષા આપો' એમ પોતે જ ભિક્ષા માગતા બ્રહ્મચારીને પોતે ભક્તિમાતાએ જ ભિક્ષા પીરસી. પછી જેમાં સુવાસિની મુખ્ય છે એવી બીજી સ્ત્રીઓ પ્રીતિયુક્ત થઈ ભિક્ષા આપતી હતી. (૩૬) તે બ્રહ્મચારી આચાર્યવર્યને ભિક્ષા અર્પણ કરી પછે 'તમો ગ્રહણ કરો' એમ આચાર્યે પોતા માટે આપેલું ભૈક્ષ સ્વીકારતા હતા. પછી વિધિને જાણનારા ધર્મદેવ તે કર્મ આચાર્ય દ્વારા યથાવિધિ સમાપન કરાવતા હતા. (૩૭) પછી શુદ્ધ વર્ણિવેષ ધારેલાં, સૂર્યસમાન કાંતિવાળા, પ્રાપ્ત થયેલા સંસ્કારવાળા, તે શ્રીહરિ ત્યાં સભામાં ઉત્તમ બ્રાહ્મણોના મંડળ વચ્ચે મૂર્તિમાન બ્રહ્મચર્યની જેમ શોભતા હતા. (૩૮) હવે પછી ઉત્સાહયુક્ત મનવાળા ધર્મદેવ બ્રાહ્મણોને ગાયો, સુવર્ણ મુદ્રાઓ, વસ્ત્રો, આભરણો, ઉત્તમ વાહનો વગેરે ઉદારતાપૂર્વક આપવા લાગ્યા. સ્વાશ્રિત જનોને પણ તે ધર્મદેવ યથાયોગ્ય વસ્ત્રો, ધન વગેરે આપવા લાગ્યા તથા સંબંધીજનોને પણ વસ્ત્રો વગેરે યથાયોગ્ય આપવા લાગ્યા. (૩૯) પછી ધર્મદેવ પોતાને ઘેર આવેલા પુરવાસી વિપ્રો તથા બીજા વિપ્રોને વિવિધ પ્રકારના તથા ઘી વગેરે રસોથી ભરેલાં પોતાને ઈપ્સિત, ભક્ષ્ય અને ભોજ્ય એવા પદાર્થો વડે સારી રીતે જમાડીને તૃપ્ત કરતા હતા. પછી રાજાની પેઠે સર્વેને દક્ષિણાથી સંતુષ્ટ કરી સૌ-સૌના ઘેર વિદાય કરી અતિ આનંદપૂર્વક પોતાના પુત્રને સમગ્ર સામવેદ અર્થસહિત ભણાવવા લાગ્યા. (૪૦)

ઇતિશ્રી સત્સંગિજીવનમાં, નારાયણ ચરિત્રમાં, ધર્મશાસ્ત્રમાં, પ્રથમ પ્રકરણમાં શ્રીહરિ યજ્ઞોપવીત ઉત્સવ નિરૂપણ નામે ત્રીશમો અધ્યાય થયો. ॥૩૦॥

अथ एकत्रिंशोऽध्यायः ।

सुव्रत उवाच ।

हरिः प्राप्तोपनयनः स्वधर्मान् गुरुणोदितान् । पालयन् पितरौ प्रीत्या सिषेवे नृपसत्तम ॥१॥

ततो गृहं जिहासुः स्वं स्वावतारप्रयोजनम् । धर्मसंस्थापनं कर्तुं भूतले स व्यचिन्तयत् ॥२॥

विजित्योत्पथगामीनि वृन्दानि विबुधद्विषाम् । धर्मःस्थाप्यो मया भूमौ साम्प्रतं यत्कृतेऽजनि ॥३॥

अद्यैव जह्यां गेहं चेन्मत्प्राप्तातिसुखौ तदा । वीतद्विषद्भूरिभयौ भवेतां दुःखिताविभौ ॥४॥

पितरौ मद्वियोगार्त्तिं सोढुंनैव हि शक्नुतः । अत एतौ विप्रशापान्मोचयित्वोत्सृजाम्यदः ॥५॥

एवं स गूढसङ्कल्पो वेदाध्ययनमाचरन् । तत्रोवास भजन् रामं कृष्णं च निगमादरः ॥६॥

विद्यागुरुं तु पितरं नान्यं विद्यावतां नृणाम् । स चकार ततोऽध्यैत तृतीयं वेदमादितः ॥७॥

तीव्रबुद्धितया वेदमल्पकालेन विस्मयम् । तातमन्यांश्च विदुषः प्रापयन्नसमापयत् ॥८॥

ततः काव्यानि शास्त्राणिं पुराणानि पपाठ च । महाभाष्यादि यत्किञ्चिद्धर्मो वेद तदध्यगात् ॥९॥

અધ્યાય-૩૧

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે ઉત્તમ રાજા ! યજ્ઞોપવીત સંસ્કાર પામેલા શ્રીહરિ ગુરુએ કહેલા સ્વધર્મોનું પાલન કરતા થકા માતાપિતાની પ્રેમપૂર્વક સેવા કરવા લાગ્યા. (૧) પછી ઘરનો ત્યાગ કરવાની ઇચ્છાવાળા શ્રીહરિ ભૂમિ ઉપર ધર્મનું સ્થાપન કરવાના પોતાના અવતારના પ્રયોજન અંગે વિચારવા લાગ્યા. (૨) કુમાર્ગમાં અનુગમન કરનારા અસુર સમૂહોને જીતીને પૃથ્વી ઉપર મારે હાલમાં ધર્મ સ્થાપન કરવાનો છે. એને માટે તો આ મારો અવતાર છે. (૩) જો હું હમણાં જ ઘરનો ત્યાગ કરું તો મારા વડે અતિ સુખ પામેલા અને અસુર ભયથી રહિત થયેલાં મારાં માતાપિતા અત્યંત દુઃખિયાં થઈ જાય. (૪) તેઓ બંને મારા વિયોગથી થનારી અતિ પીડાને સહન કરવા શક્તિમાન થઈ શકે જ નહિ. તેથી તેઓ બંનેને દુર્વાસાના શાપથી મુક્ત કરીને પછી મારે ઘરનો ત્યાગ કરવો. (૫) તે શ્રીહરિ મનમાં આવો ગૂઢ સંકલ્પ કરીને, વેદોમાં આદરવાળા, રામકૃષ્ણનું ભજન કરતા અને વેદાધ્યયન કરતા, ત્યાં વાસ કરતા હતા. (૬) તે શ્રીહરિએ વિદ્યાવાન પુરુષો પૈકી પોતાના પિતા ધર્મદેવને જ વિદ્યાગુરુ કર્યા, અન્યને નહિ. પિતા પાસે જ પ્રથમ ત્રીજો સામવેદ ભણ્યા. (૭) શ્રીહરિ તીવ્ર બુદ્ધિવાળા હોવાથી થોડા જ સમયમાં પિતા ધર્મદેવ તથા અન્ય પંડિતોને આશ્ચર્ય પમાડતા સમગ્ર વેદોને ભણી ગયા. (૮) પછી કાવ્યો, શાસ્ત્રો, પુરાણો વગેરે ભણતા હતા અને મહાભાષ્ય વગેરે જે કંઈ ધર્મદેવ જાણતા હતા તે સર્વ પણ ભણી ગયા. (૯)

धर्मोऽथ जरसं प्राप्तां दृष्ट्वा साङ्ख्यमुपाश्रितः । तीव्रं वैराग्यमापन्नः कृष्णध्यानपरोऽभवत् ॥१०॥
स्वधर्मज्ञानवैराग्ययोगान् भक्तिं च भूप सः । यथानुभूति पुत्राय यथाशास्त्रमुपादिशत् ॥११॥
महात्म्यं स्वगुरोस्तस्मै सौराष्ट्रादिषु तत्स्थितिम् । यथावदात्मजायाऽह रीतिं च स्वाध्वनोऽखिलाम् ॥१२॥
विद्याभिश्च गुणैः पितृतुल्यो महायशाः । आसीत्सोऽल्पेन कालेनमान्यः पूज्यस्तथा नृणाम् ॥१३॥
स्वगृहे प्रत्यहं पित्रा वाच्यमानं च सोऽश्रृणोत् । श्रीमद्भागवतं नाम पुराणं ह्येकचेतसा ॥१४॥
महाभारतमश्रौषीत् पितुरेव ततोऽखिलम् । सप्तखण्डात्मकं स्कान्दं पुराणमखिलं च सः ॥१५॥
अष्टादश स्मृतीश्चाऽथ धर्मशास्त्राण्यनाकुलः । धर्मप्रियः स शुश्राव पितुरेव नराधिप ! ॥१६॥
ततः कुशाग्रधीस्तेषां सारं निजमनीषया । स निश्चित्य स्वपाठार्थं लिलेख च पृथक्पृथक् ॥१७॥
श्रीमद्भागवतात्स्कन्धं पञ्चमं दशमं च सः । श्रीवासुदेवमहात्म्यं स्कन्दाच्चाप्यलिखत पृथक् ॥१८॥
ततः श्रीभगवद्गीतां नीतिं वैदुरिकतं च सः । विष्णोर्नामसहस्रं चेत्यलिखद्भारतात्त्रयम् ॥१९॥
ततः स धर्मशास्त्राणां सर्वेषां सारमुत्तमम् । एकामेयालिखत्प्रीत्या याज्ञवल्क्यस्मृतिं पृथक् ॥२०॥

હવે ધર્મદેવ પણ વૃદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત થયેલી જોઈ, તીવ્ર વૈરાગ્ય પામીને સાંખ્ય ધર્મનો આશ્રય કરી શ્રીકૃષ્ણ ધ્યાનપરાયણ થયા. (૧૦) હે રાજન્ ! પછી તે ધર્મદેવ સ્વધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્યયુક્ત ભક્તિયોગનું પોતાનું અનુભવાત્મક જ્ઞાન પોતાના પુત્રને યથાશાસ્ત્ર ઉપદેશતા હતા. (૧૧) પોતાના ગુરુ (રામાનંદસ્વામી)નું માહાત્મ્ય તથા સૌરાષ્ટ્ર વગેરે દેશોમાં તેમનું વિચરણ તથા પોતાના સંપ્રદાયની સમગ્રરીતિ પોતાના પુત્રને યથાવત્ કહી સંભળાવી. (૧૨) તે શ્રીહરિ વિદ્યાઓ તથા સર્વ ગુણોએ કરીને પિતાની માફક મહાયશસ્વી થઈને બહુ થોડા સમયમાં જ સર્વ જનોમાં માનનીય અને પૂજનીય થયા. (૧૩) પછી તે શ્રીહરિ પોતાના ઘરમાં પિતા દ્વારા વંચાતું શ્રીમદ્ ભાગવત નામનું પુરાણ એકાગ્ર મનથી સાંભળતા હતા. (૧૪) પછી શ્રીહરિ સંપૂર્ણ મહાભારત તથા સાત ખંડોવાળું સ્કંદપુરાણ પિતા થકી સમગ્રપણે સાંભળતા હતા. (૧૫) હે રાજન્ ! ત્યારબાદ ધર્મપ્રિય શ્રીહરિ એકાગ્ર મનથી ધર્મશાસ્ત્રોરૂપ અષ્ટાદશ સ્મૃતિઓ પણ પિતા થકી જ સાંભળતા હતા. (૧૬) પછી કુશાગ્ર બુદ્ધિવાળા શ્રીહરિ પોતાની જ બુદ્ધિથી સારાસાર નિશ્ચય કરીને પોતાને વાંચવા માટે જુદું જુદું લખવા લાગ્યા. (૧૭) શ્રીમદ્ ભાગવતમાંથી **'પંચમ અને દશમ સ્કંધ'** એ બે સાર જુદા લખ્યા અને સ્કંદપુરાણમાંથી **'શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્ય'** આ સાર જુદો લખ્યો. (૧૮) પછી મહાભારતમાંથી **'શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા, વિદુરનીતિ અને વિષ્ણુસહસ્રનામ'** એ ત્રણ સાર જુદા લખ્યા. (૧૯) તે પછી ધર્મશાસ્ત્રોમાંથી ઉત્તમ સારરૂપ એક **'યાજ્ઞવલ્કયસ્મૃતિ'** પ્રીતિથી જુદી લખી. (૨૦)

लिखित्वैतद्धरिः पित्रे चतुष्टयमदीदृशत् । प्रसन्नस्तेन सोऽजानात्तद्बुद्धिमतिमानुषीम् ॥२१॥
प्राह चास्यान्वहे पाठं स्वावकाशानुसारतः । कुरु त्वं कृष्णपूजाऽन्ते सत्सु श्रोतृषुवा कथाम् ॥२२॥
ओमित्यादाय तद्वाक्यं तत्पाठं नित्यमाचरत् । चकार च कथां तस्य श्रोतृकर्णमनोरमाम् ॥२३॥
ततः सारचतुष्कस्य स्वक्षरां सूक्ष्मपत्रिकाम् । विधाय पुस्तिकामेकां सोऽरक्षत्स्वान्तिके सदा ॥२४॥
श्रीमद्भागवतादीनि प्रत्यहं तस्य श्रृण्वतः । उपास्यधीः कृष्ण एव सुदृढा समवर्त्तत ॥२५॥
ततःपिता ददौ स्वीयसम्प्रदायानुसारतः । सामान्यां वैष्णवीं दीक्षां तस्मै तां प्राप्तुमिच्छते ॥२६॥
मन्त्रमष्टाक्षरं कार्ष्णं दत्त्वा च त्र्यक्षरं ततः । उपदिशच्च सद्धर्मांस्तस्मै विनयशालिने ॥२७॥
ततस्तदुक्तरीत्यैव कृष्णार्चामाचरन्मुदा । पालयामास सकलान् धर्मान् सिद्धान्स्वतो निजे ॥२८॥
कृष्णमित्थं भजन्नित्यं सच्छास्त्राभ्यासमाचरन् । जनेरेकादशं वर्षं हरिशर्माऽऽप्तवान्नृप ॥२९॥
असुराः शतशस्तत्र मिलित्वा यूथशो मुहुः । आययुःस्वरिपुं कृष्णं विशस्त्रं हन्तुमुद्यताः ॥३०॥
दम्भातवैष्णवाकल्पा बलिनोऽरुणलोचनाः । कशलकरवालादिशस्त्रपाणय उन्मदाः ॥३१॥

પછી આ ચાર સાર જુદા જુદા લખીને શ્રીહરિએ ધર્મદેવને બતાવ્યા. તેથી તે જોઈને પ્રસન્ન થયેલા ધર્મદેવ શ્રીહરિની બુધ્ધિને દૈવી બુધ્ધિમાન માનવા લાગ્યા. (૨૧) પુત્ર પ્રત્યે બોલ્યા કે તમો દરરોજ કૃષ્ણપૂજા કરી રહ્યા પછી આ ચાર સારનો યથાવકાશ પાઠ કરો અને શ્રોતાઓ હોય તો કથા પણ કરો. (૨૨) પછી શ્રીહરિ 'ઓમ' એવા અંગીકાર વચનથી ગ્રહણ કરી તેનો દરરોજ પાઠ કરવા લાગ્યા. અને શ્રોતાઓના કર્ણને આનંદ આપનારી કથા પણ કરવા લાગ્યા. (૨૩) પછી તે શ્રીહરિ આ ચારે સારનો સૂક્ષ્મપત્રવાળો અને સ્પષ્ટ સુંદર પોતાના અક્ષરે લખેલો ગુટકો બનાવી હંમેશાં પોતાની પાસે રાખતા હતા. (૨૪) શ્રીમદ્ ભાગવત વગેરેને દરરોજ સાંભળતા એવા તે શ્રીહરિને શ્રીકૃષ્ણમાં જ દઢ ઉપાસના કરવા યોગ્ય બુધ્ધિ થતી હતી. (૨૫) પછી વૈષ્ણવી દીક્ષા લેવાની ઇચ્છા કરતા પુત્રને ધર્મદેવ પોતાના સંપ્રદાય પ્રમાણે પ્રથમ સામાન્ય એવી વૈષ્ણવી દીક્ષા આપતા હતા. (૨૬) પછી કૃષ્ણસંબંધી અષ્ટાક્ષરમંત્ર અને બીજો ત્રણ અક્ષરવાળો મંત્ર આપ્યો તથા વિનયશીલ એવા તેમને સદ્ધર્મોનો ઉપદેશ આપ્યો. (૨૭) પછી શ્રીહરિ કહેવા પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણપૂજા પ્રેમપૂર્વક કરવા લાગ્યા તથા સ્વતઃસિદ્ધ સકળ ધર્મોનું સ્વયં પાલન કરવા લાગ્યા. (૨૮) હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણનું નિત્ય ભજન કરતાં તથા સચ્છાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરતાં કરતાં શ્રીહરિ શર્મા જન્મથી આરંભીને અગિયારમાં વર્ષમાં પ્રવેશ પામ્યા. (૨૯) દંભથી વૈષ્ણવ વેષ ધારણા કરેલા, ભયંકર તરવાર વગેરે શસ્ત્રો ધારણ કરેલા, લાલચોળ આંખોવાળા, બહુ શરીરબળવાળા અને મદમાં ઉદ્ધત થયેલા એવા સેંકડો અસુરો ટોળે મળીને પોતાના વેરી અને શસ્ત્ર વગરના શ્રીકૃષ્ણને હણવા માટે પ્રવૃત્તમાન થયેલા વારેવારે અયોધ્યામાં આવતા હતા. (૩૦-૩૧)

सर्वेऽपि ते नीलकण्डमाययैव विमोहिताः । परस्परोत्थारिभावा जघ्नुः शस्त्रैः परस्रम् ॥३२॥
यथा संशप्तकाः पूर्वमर्ज्जुनस्यैवमायया । मूढाः परस्परं हत्वा मृतास्तेऽपि तथा मृताः ॥३३॥
तत्रागतांस्तु देवारीन्पराभाव्येत्थमीश्वरः । ऐच्छत्पराभावयितुं देशान्तरगतानपि ॥३४॥
ऊर्ज्जं व्रत परांभक्तिं कृशंगी नवमी निशि । उद्विग्नामीषदालोक्य हरिः प्राह्पुरः स्थतः ॥३५॥
नित्यम् प्रेक्षेमहानन्दामधुनोद्विग्नमानसाम् । कथं पश्यामि मातस्त्वामहंविष्णुजनपिये ॥३६॥
अहंता ममता मातर्नकार्याऽत्मनिदैहिके । तएव संसृतेर्हेतूतएवोद्वेगकारणे ॥३७॥
तयोर्हेतुस्तुमायैवास्तीति ज्ञेयंत्वया प्रसूः ।
त्रिगुणात्मातमोरूपासाचास्तीत्यवगम्यताम् । विष्णोः शक्त्या तथा विश्वं मोहितं सचराचरम् ॥३८॥
एवं साङ्ख्यं च योगश्च पंचरात्रमुखान्यपि । वदन्ति किल शास्त्राणि तद्विदश्च महर्षयः ॥३९॥
सुव्रत उवाच ।
पुत्रस्येत्थं वचस्तस्याः श्रृण्वत्याःसादरं नृप । स्मृतिर्बभूव हृदये यथा पूर्वं तदिच्छया ॥४०॥

જેવી રીતે પૂર્વે મૂઢ એવા સંતસક ક્ષત્રિયો અર્જુનની માયાથી મોહિત થઈને પરસ્પરને હણીને મૃત્યુ પામ્યા હતા તેમ આ બધા પણ શ્રીહરિની માયામાં મોહિત થઈને 'આ નીલકંઠ છે' એમ પરસ્પર શત્રુભાવ ઉત્પન્ન થતાં તેઓ એકબીજાને શસ્ત્રો વડે હણવાથી મૃત્યુ પામી ગયા. (૩૨-૩૩) ત્યાં આવેલા અસુરોનો આ પ્રકારે પરાભવ વિનાશ કરી શ્રીહરિએ બીજા પ્રદેશોમાં રહેલા તે દેવોના શત્રુઓનો વિનાશ કરવા ઇચ્છા કરી. (૩૪) કાર્તિક સુદ નવમીની રાત્રિમાં કાર્તિકવ્રતવાળાં અને તેથી દૂબળા અંગવાળાં થયેલાં પોતાના ભક્તિમાતાને થોડા ઉદ્વેગવાળાં જોઈને આગળ ઊભેલા શ્રીહરિ કહેવા લાગ્યાં. (૩૫) "વિષ્ણુજનપ્રિય એવાં હે માતા ! હું તમોને હંમેશાં ખૂબ આનંદયુક્ત જોઉં છું. પરંતુ હાલમાં તમોને હું ઉદ્વિગ્ન મનવાળાં કેમ જોઉં છું ? (૩૬) હે માત ! તમારે સ્વદેહમાં અહંતા (અને પુત્રાદિકમાં) મમતા ન કરવી. કારણ કે તે જ ઉદ્વેગનું કારણ તથા જન્મ-મરણ કહેતાં સંસારનું કારણ છે. (૩૭) અહંતા-મમતાનું કારણ તો માયા જ છે એમ તમે જાણો. તે માયા ત્રિગુણાત્મિકા (સત્ત્વ, રજ, તમ એ ત્રણ ગુણરૂપ) અને ગાઢ અંધકારરૂપ છે એમ જાણો. નારાયણની શક્તિરૂપ તે માયા વડે સ્થાવર જંગમરૂપ સમગ્ર વિશ્વ મોહિત થયેલું છે. (૩૮) અને સાંખ્યશાસ્ત્ર, યોગશાસ્ત્ર અને પંચરાત્રાદિ શાસ્ત્રો તથા તે શાસ્ત્રોને જાણનારા મહર્ષિઓ પણ એમ જ કહે છે." (૩૯)

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે પુત્રનું વચન આદરપૂર્વક સાંભળતાં એવા માતાના હૃદયમાં તે શ્રીહરિની ઇચ્છાથી જ પૂર્વની જેમ (કાલીદત્તના વિનાશ સમયે જેમ આ તો **સાક્ષાત્ પરમાત્મા મારે ત્યાં અવતર્યા** છે એવી સ્મૃતિ થઈ આવેલી તેમ) સ્મૃતિ થઈ આવી. (૪૦)

वर्णिविर्ष ततः पुत्रं नारायणमवेत्य तम् । प्रपेदे शरणं प्रीता विरक्ताऽन्यत्र वस्तुषु ॥४१॥

उत्थाय बद्धाञ्जलियुग्ममस्मै नत्वोपविश्याग्रत एव चास्य ।
सम्प्राप्तसंसारविमुक्तिबुद्धिः पप्रच्छ निःश्रेयससाधनं सा ॥४२॥

इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम प्रकरणे
विद्याध्ययनसामान्यदीक्षाग्रहणासुरयूथनिघातनिरूपणं नामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥३१॥

પછી વર્ણિવેશવાળા પુત્રને સાક્ષાત્ નારાયણ જાણી માતા અન્ય વસ્તુઓમાં વૈરાગ્યને પામીને તે શ્રીહરિના જ શરણને પામતાં હતાં. (૪૧) જેમને સંસારમાંથી મુક્તિ મેળવવાની બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થયેલી છે એવાં તે (ભક્તિમાતા) પોતાના આસનથી ઊઠી બંને હાથ જોડી, શ્રીહરિને નમસ્કાર કરી, તેમની પાસે બેસી, આત્યંતિક નિઃશ્રેયસ કહેતાં મોક્ષનું સાધન પૂછવા લાગ્યાં. (૪૨)

ઇતિશ્રી સત્સંગિજીવનમાં, નારાયણ ચરિત્રમાં, ધર્મશાસ્ત્રમાં, પ્રથમ પ્રકરણમાં,
વિદ્યાધ્યયન-સામાન્ય દીક્ષાગ્રહણ-અસુરયૂથનિઘાત નિરૂપણ નામનો
એકત્રીશમો અધ્યાય થયો. ॥૩૧॥

अथ द्वात्रिंशोऽध्याय ।

सुव्रत उवाच ।

सर्वसद्‌गुणसम्पन्ना माता प्रेमवती हरिम् । नारायणावतारं स्वं पुत्रं प्रोवाच भूपते ॥१॥

प्रेमवत्युवाच ।

नमस्तुभ्यं भगवते हरये कष्टहारिणे । नारायणाय ऋषये प्रपद्याय मुमुक्षुभिः ॥२॥

जानामि त्वामहं साक्षान्नारायणमृषिं प्रभुम् । कृतावतारं क्षेमाय भूतले सर्वदेहिनाम् ॥३॥

मायया विनिवृत्तिः स्यात्सर्वथैव यथाञ्जसा । हरे ! संसृतिमूलस्य तथा मामनुशाधिः भोः ॥४॥

ग्राम्यसौख्यविरक्ताऽहं त्वां प्रपन्नाऽस्मि सन्मते । अतो मुमुक्षवे मह्यं यथा वक्तुमर्हसि ॥५॥

सुव्रत उवाच ।

एवं जनन्या प्रणयेन पृष्टो हरिः स्वतः सिद्धविशुद्धबोधः । मुमुक्षवेसंसृतिमूलनाशं प्रीतः स तस्यै नृपते ! जगाद ॥६॥

श्रीहरिरुवाच ।

मातः शृणुत्तरं वच्मि भवत्यै शास्त्रसम्मतम् । मुमुक्षवे विरक्तायै निर्णीतं वेदवेदिभिः ॥७॥

श्रीकृष्को भगवान्नेकोयो विष्णुः पुरुषोत्तमः । नारायणश्चास्तिमुक्तैः सेवनीयो मुमुक्षुभिः ॥८॥

અધ્યાય-૩૨

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે રાજન્ ! સર્વ સદ્‌ગુણોથી સંપન્ન એવાં માતા પ્રેમવતી સાક્ષાત્ નારાયણના અવતાર એવા પોતાના પુત્ર શ્રીહરિને કહેવા લાગ્યાં. (૧)

પ્રેમવતી બોલ્યાં :

મુમક્ષુજનોએ શરણ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય એવા ઋષિરૂપ અને કષ્ટને હરનારા શ્રીહરિ તમને હું નમસ્કાર કરું છું. (૨) ભૂતલ ઉપર સમગ્ર પ્રાણીઓના કલ્યાણ માટે અવતાર ધારણ કરેલાં તમને હું સાક્ષાત્ પ્રભુ નારાયણઋષિ રૂપે જાણું છું. (૩) તેથી હે હરે ! સંસારનું મૂળ એવી માયાની નિવૃત્તિ સર્વથા આ જન્મમાં જેમ થાય તેમ મને તમો ઉપદેશ આપો. (૪) હે સન્મતે ! હું ગ્રામ્ય સુખોથી વૈરાગ્ય પામીને તમારા શરણમાં આવેલી છું તેથી મને મુમક્ષુ જાણીને યથાર્થ ઉપદેશ કરવાને તમે યોગ્ય છો. ! (૫)

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે માતાએ પ્રેમપૂર્વક પૂછેલા અને સ્વતઃસિદ્ધ વિશુદ્ધ જ્ઞાનવાળા તે શ્રીહરિ પ્રસન્ન થઈને મોક્ષની ઇચ્છાવાળા માતાને સંસારનું મૂળ માયાના નાશનો ઉપાય કહેવા લાગ્યા. (૬)

શ્રીહરિ બોલ્યા :

હે માતા ! મુમુક્ષુ અને વૈરાગ્યશીલ તેમને વેદોનો અર્થ જાણનારાઓ વડે નિશ્ચિત થયેલો અને શાસ્ત્રસંમત એવો ઉત્તર હું તમને કહું છું તે સાંભળો. (૭) મુમુક્ષુ જનોએ તથા મહામુક્તોએ સેવવા યોગ્ય શ્રીકૃષ્ણ, વિષ્ણુ, પુરુષોત્તમ, નારાયણ (વગેરે નામવાળા) એક ભગવાન જ છે. (૮)

तस्यैव मायया लोको मोहितो याति संसृतिम् । अतस्तं ये प्रपद्यन्ते तां तरन्ति त एव हि ॥९॥
सतां सङ्गेन बुद्ध्वाऽऽदौ तन्माहात्म्यं तदाप्तया । स्वधर्मज्ञानवैराग्ययुजा भक्त्या स सेव्यताम् ॥१०॥
युक्ताऽङ्गैस्तु स्वधर्माद्यैस्त्रिभिर्भक्तिर्महाव्रते । क्वापि केनापि विघ्नेन नैवेह प्रति हन्यते ॥११॥
एतेष्वेकतमेनापि सा हीनाऽङ्गेन चेद्भवेत् । देशकालादिवैषम्ये तस्यां विघ्नां भवेद्ध्रुवम् ॥१२॥
कार्यकारणरूपाया मायायाः सर्वथैव तु । विनिवृत्तिस्तयैव स्यान्नान्योपायेन वै नृणाम् ॥१३॥
तस्यांतु विनिवृत्तायांशुद्धः कृष्णस्यसेवकः परमं यातितद्धामयद्ब्रह्मेत्याहुरागमाः ॥१४॥
अनन्तं चाक्षयं तस्मिन्कालमायाभयोज्झिते । धाम्नि सौख्यं समाप्नौति स्वमनोवाञ्छितं च सः ॥१५॥
सुव्रत उवाच ।
वेदशास्त्रपुराणानां पञ्चरात्रागमस्य च । सिद्धान्तं पुत्रवाक्यं सा श्रुत्वोवाच पुनः प्रसूः ॥१६॥
प्रेमवत्युवाच ।
भगवन् सर्वशास्त्राणां सिद्धान्तोऽयं त्वयोदितः । साङ्गया कृष्णभक्त्यैव मायाया यन्निवर्तनम् ॥१७॥
तदेतत्तत्त्वतःसर्वं विवित्सामि महामते । योषाया मे यथा बोधः स्यात्तथा वक्तुमर्हसि ॥१८॥

તેની માયા વડે મોહિત એવો જીવસમુદાય સંસારને પામે છે તેથી જે જનો તે ભગવાનને શરણે જાય છે તે જ માયાને તરી જાય છે. (૯) સજ્જનોના સમાગમથી તે ભગવાનનો મહિમા જાણીને તેમનાથી પ્રાપ્ત થયેલી સ્વધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્યયુક્ત ભક્તિથી જનોએ તે ભગવાનનું સેવન કરવું જોઈએ. (૧૦) હે મહાવ્રતવાળાં માતા ! સ્વધર્માદિ ત્રણ અંગયુક્ત ભક્તિ હોય તો ક્યારેય પણ કોઈ પણ વિઘ્નથી આ લોકમાં પરાભવ પામતી નથી. (૧૧) આ ત્રણ અંગોમાંથી એકાદ અંગનો પણ લેપ થાય તો અંગની વિકળતાને લીધે ભક્તિયોગવાળાને દેશકાળાદિકની વિષમતાને લીધે ભક્તિમાં જરૂર વિઘ્ન થાય છે. (૧૨) કાર્યકારણરૂપ માયાની સર્વથા આત્યંતિક નિવૃત્તિ (ધર્માદિ ત્રણ અંગે સહિત) ભક્તિથી જ થાય, તેની નિવૃત્તિનો અન્ય કોઈ ઉપાય નથી. (૧૩) તે માયાની નિવૃત્તિ થતાં શ્રીકૃષ્ણનો શુદ્ધ સેવક તેના પરમ ધામને પામે છે તે ધામ્‌ને વેદો 'બ્રહ્મ' કહે છે. (૧૪) અને કાળ-માયાના ભયથી રહિત એવા તે ધામમાં તે ભક્ત અનંત અને અક્ષય-અવિનાશી સુખને સારી રીતે પામે છે અને પોતાના તમામ મનોવાંછિતને પામે છે. (૧૫)

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે વેદ,શાસ્ત્ર, પુરાણ અને પંચરાત્ર અને આગમ ગ્રંથોના સિદ્ધાંતભૂત એવું પોતાના પુત્રનું કહેવું સાંભળીને માતા ફરીથી પૂછવા લાગ્યા. (૧૬)

પ્રેમવતી બોલ્યાં :

હે ભગવન્ ! ધર્માદિ અંગ સહિત કૃષ્ણભક્તિથી જ માયાની નિવૃત્તિ થાય તેવો સર્વ શાસ્ત્રોનો સિદ્ધાંત તમોએ કહ્યો. (૧૭) હે મહામતિવાળા ! તેથી જ આ બધું હું તમારી પાસેથી જ યથાર્થ જાણવાની ઇચ્છા રાખું છું. તો સ્ત્રી એવી મને જેમ બોધ થાય તેમ કહેવા તમે યોગ્ય છો. (૧૮)

माहात्म्यज्ञानपूर्वं हि स्वधर्माद्यङ्गसंयुता । भक्तिःप्राप्या यतस्तेषां ब्रूहि लक्षणानि मे सताम् ॥१९॥
धर्मादीनां लक्षणानि विविच्य च पृथक् पृथक् । ब्रू हि तत्त्वतः कृष्ण ! सर्वज्ञोऽस्ति यतो भवान् ॥२०॥
सुव्रत उवाच ।
जनन्येत्थं स आपृष्टः पुरातनमुनिर्हरिः । तामुवाचादृतस्तस्याः सद्धर्मादिविवित्सया ॥२१॥
श्रीहरिरुवाच ।
समीचीनं त्वया पृष्टमिदं सर्वहितावहम् । आत्मनः श्रेय इच्छन्त्या मातर्वेद्यं बुधैरपि ॥२२॥
साङ्गाया हेतुभूतानां भक्तेरादौ सतां सति । लक्षणानि बुवे तुभ्यं सेव्यानां हि मुमुक्षुभिः ॥२३॥
दयालवः क्षमाशीलाः सर्वजीवहितेच्छवः । तितिक्षवश्चानसूयाः शान्ता अनुदितारयः ॥२४॥
अनीर्ष्यवश्च निर्वैरा निर्मानाश्च विमत्सराः । यथोचित्तं मानदाश्च प्रियसत्यगिरस्तथा ॥२५॥
जितकामा जितक्रोधा जितलोभाश्च निर्मदाः । अहन्ताममताहीनाः स्वधर्मदृढवर्तनाः ॥२६॥
निर्दम्भाः शुचयो दान्ता ऋजवो मितभाषिणः । जितेन्द्रिया अप्रमता निर्द्वन्द्वा धैर्यशालिनः ॥२७॥
आकूतिचित्तिचापल्यरहिता निष्परिग्रहाः । बाधने निपुणा आत्मनिष्ठाः सर्वापकारिणः ॥२८॥

મહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વક સ્વધર્માદિ સહિત ભક્તિ જેમના દ્વારા પામવા યોગ્ય છે તે સાધુપુરુષોનાં લક્ષણો તમે મને કહો. (૧૯) સ્વધર્મ વગેરેના લક્ષણો પણ તમે પૃથફ્ પૃથફ્ વિવેચન કરી તત્ત્વપૂર્વક તમે મને કહો કારણ કે હે કૃષ્ણ ! તમે સર્વજ્ઞ છો. (૨૦)

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે રાજન્ ! એવી રીતે માતાએ પૂછ્યું એટલે સર્વના આદિભૂત મુનિ ભગવાન્ શ્રીહરિ માતાને સ્વધર્માદિક જાણવાની ઇચ્છા થઈ તેથી તેમની ઉપર બહુ આદરભાવવાળા થઈને તેમને કહેવા લાગ્યા. (૨૧) શ્રીહરિ બોલ્યા : હે માતા ! પોતાનું કલ્યાણ ઇચ્છતા એવા તમે આ ખૂબ જ સુંદર પૂછેલું છે. કારણ કે પંડિતોએ જાણવા યોગ્ય હોવાથી આ સર્વ માટે હિતકારી છે. (૨૨) અંગોસહિત ભક્તિમાં કારણભૂત અને મુમુક્ષુઓએ સેવવાયોગ્ય એવા સત્પુરુષોનાં લક્ષણો હું તમને પહેલાં કહીશ. (૨૩) પ્રાણીઓ ઉપર દયાવાળા, ક્ષમાવાળા, પ્રાણીમાત્રના હિતેચ્છુઓ, તિતિક્ષુ (શીત-ઉષ્ણાદિ દ્વંદ્વને સહન કરનારા), અસૂયારહિત, શાંત અવસ્થાવાળા અને અજાતશત્રુ. (૨૪) ઈર્ષ્યા વગરના, વૈરભાવરહિત, માનરહિત, મત્સરરહિત, યથાયોગ્ય અન્યને માન આપનારા, અને પ્રિય અને સત્ય બોલવાના સ્વભાવવાળા. (૨૫) તથા કામ, ક્રોધ, લોભ આદિ દોષોને જીતનારા, મદરહિત, અહંતા-મમતા વગરના, સ્વધર્મમાં દઢ વર્તનવાળા, (૨૬) દંભરહિત, પવિત્ર આચારવાળા, ઇન્દ્રિયોનું દમન કરનારા, સરળ સ્વભાવવાળા, મિતભાષી, જિતેન્દ્રિય, અપ્રમત્ત, દ્વન્દ્વોથી પર અને ધૈર્યશાલી, (૨૭) વિષયમાં પ્રવર્તવારૂપ ચપલપણાથી રહિત, પરિગ્રહરહિત, બોધ આપવામાં નિપુણ, આત્મનિષ્ઠ અને સર્વના ઉપકારક, (૨૮)

निर्भया निरपेक्षाश्च द्यूतादिव्यसनोज्झिताः । श्रद्धालव उदाराश्च तपोनिष्ठा निरेनसः ॥२९॥
त्यक्तग्राम्यकथावार्ताः सच्छास्त्रव्यसनास्तथा । विषयासक्तिरहिता आस्तिकाश्च विवेकीनः ॥३०॥
मद्यमांसादिसंसर्गरहिताश्च दृढव्रताः । पैशुन्यस्तैन्यहीनाश्च परगुह्यप्रकाशकाः ॥३१॥
जितनिद्रा जिताहाराः सन्तुष्टाः स्थिरबुद्धयः । अहिंसवृत्तयोऽतृष्णाः सुखदुःखसमास्तथा ॥३२॥
अकार्यलज्जाः स्वश्लाघान्यनिन्दाभ्यां विवर्जिताः । यथोक्तब्रह्मचर्याश्च यमैश्च नियमैर्युताः ॥३३॥
जितासना जितप्राणाः श्रीकृष्णाङ्घ्रिदृढाश्रयाः । कृष्णभक्तिपरा नित्यं कृष्णार्थसकलक्रियाः ॥३४॥
अवतारचरित्राणि कृष्णस्यानुदितं मुदा । श्रृण्वन्तः कीर्तयन्तश्च कृष्णध्यानपरायणाः ॥३५॥
अयातभगवद्भक्तिवर्जितक्षणमात्रकाः । एवंलक्षणसम्पन्ना ज्ञेयाः सन्तस्त्वयाऽनघे ॥३६॥
एतेषामेव सङ्गेन साङ्ग भक्तिर्मुमुक्षुभिः । कृष्णस्य प्राप्यते नूनं महात्म्यज्ञानपूर्विका ॥३७॥
एभ्यः कृष्णावताराणां चरित्रश्रवणं भवेत् । अद्भुतानां चरित्राणां कृष्णस्य च भवेच्छ्रुतिः ॥३८॥
गोलोकाक्षरवैकुण्ठादिषु धामसु यत्प्रभोः । अनन्तमस्ति चैश्वर्यं तदप्येभ्योऽवगम्यते ॥३९॥

નિર્ભય, અપેક્ષા વગરના, જુગાર વગેરે વ્યસનોથી રહિત, ખૂબ શ્રદ્ધાવાળા, ઉદાર, તપમાં નિષ્ઠાવાળા તથા નિષ્પાપ. (૨૯) તથા જેમણે ગ્રામ્યકથાવાર્તાનો ત્યાગ કર્યો છે એવા, સચ્છાસ્ત્રોના અભ્યાસવાળા, વિષયાસક્તિ વગરના અને આસ્તિક તેમજ વિવેકશીલ. (૩૦) મદ્ય-માંસ વગેરેના સંસર્ગથી રહિત, દઢ વ્રતવાળા, ચોરીના કર્મથી રહિત અને બીજાની ખાનગી વાતને જાહેર નહિ કરનારા. (૩૧) નિદ્રાને જીતનારા, જેમણે આહાર જીતેલ છે એવા, સંતોષવાળા, સ્થિર બુદ્ધિવાળા, અહિંસામય વૃત્તિવાળા, તૃષ્ણારહિત, અને સુખ-દુઃખમાં સમાન મતિવાળા (૩૨) નહિ કરવા યોગ્ય કાર્યમાં લજ્જાવાળા, પોતાના વખાણ અને બીજાની નિંદા નહિ કરનારા, યથોચિત્ત બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરનારા તથા યમ-નિયમોથી સંપન્ન. (૩૩) આસન તથા પ્રાણ જીતનારા, શ્રીકૃષ્ણચરણ કમળમાં દઢ આશ્રયવાળા, નિત્ય કૃષ્ણભક્તિપરાયણ અને ભગવાન અર્થે જ જેમની સઘળી ક્રિયાઓ છે એવા, (૩૪) શ્રીકૃષ્ણના અવતારોનાં ચરિત્રોને દરરોજ પ્રેમપૂર્વક સાંભળનારા તથા કીર્તન કરનારા તથા ભગવદ્ધ્યાનપરાયણ એવા. (૩૫) જેમની એક ક્ષણમાત્ર પણ ભગવદ્ભક્તિ વિના નથી ગઈ એવા. હે નિષ્પાપ માતા ! આવાં (૩૫) લક્ષણવાળા હોય તેમને સંત જાણવા. (૩૬) આવા પુરુષોના સંગથી મહાત્મ્યજ્ઞાન પૂર્વકની અને ધર્માદિ અંગો સહિતની કૃષ્ણભક્તિ મુમુક્ષુજનો વડે પ્રાપ્ત કરાય છે. (૩૭) (ઉપર દર્શાવેલાં લક્ષણવાળા) સત્પુરુષો થકી જ શ્રીકૃષ્ણ તથા તેમના અવતારોનાં દિવ્ય અદ્ભુત ચરિત્રોનું શ્રવણ થાય તેથી તેમને જ સાંભળવા. (૩૮) ગોલોક, વૈકુંઠ, અક્ષર વગેરે ધામોમાં પ્રભુનું જે અપરિમિત ઐશ્વર્ય છે તે પણ સાધુઓ થકી જ જણાય છે. (૩૯)

तथा क्षीरार्णवस्थस्य व्याप्तस्य ब्रह्मतेजसा । श्वेतद्वीपस्य महात्म्यमेभ्य एवावगम्यते ॥४०॥
वृन्दावनस्य द्वार्वत्या विशालायाश्च बुद्धयते । अत्रत्यभगवद्धाम्नां माहात्म्यं चैभ्य एव हि ॥४१॥
पुलहाश्रममुख्यानां क्षेत्राणां महतामपि । गङ्गायम्यादितीर्थानां खण्डेऽस्मिन्भारते सताम् ॥४२॥
महात्म्यं कृष्णसम्बन्धाद्यद्यदस्त्यद्भुतं सति । तत्तच्चेभ्यः सर्वमपि ज्ञायते श्रोतृभिर्जनैः ॥४३॥
सद्भ्य एतच्छ्रुतेः कृष्णमाहात्म्यं सम्यगीयते । तनैव भक्तिः कृष्णे स्यात्स्वधर्मादिभिरन्विता ॥४४॥

दृष्टाः स्पृष्टा नता वा कृतपरिचरणा भोजिताः
पूजितावा सद्यः पुंसामघौघं बहुजनिजनितं ध्वन्ति ये वै समूलम् ।
प्रोक्ताः कृष्णेन ये वा निजहृदयसमा यत्पदे
तीर्थजातं तेषां मातः ! प्रसङ्गात्किमिह ननु सतां दुर्लभं स्यान्मुमुक्षोः ॥४५॥

इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम प्रकरणे
हरिगीतायां सत्पुरुषलक्षनिरुपणनामा द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥३२॥

તથા ક્ષીરસાગરની સમીપે રહેલા, બ્રહ્મતેજથી વ્યાપ્ત એવા શ્વેતદ્વીપનું તથા ભૂલોકમાં વૃંદાવન, દ્વારિકાપુરી અને બદરિકાશ્રમમાં રહેલા ભગવાનનાં ધામોનું માહાત્મ્ય પણ આ સંતો થકી જ સાંભળી શકાય છે. (૪૦-૪૧) આ ભરતખંડમાં રહેલા પુલહાશ્રમ જેમાં મુખ્ય છે તેવાં ક્ષેત્રો તથા ગંગા-યમુનાદિ તીર્થોનું માહાત્મ્ય તથા હે સતિ ! સાક્ષાત્ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના સંબંધી જે જે અદ્ભુત માહાત્મ્ય છે તે તે સર્વ પણ શ્રોતાજનોએ એવા સંતો પાસેથી જ જાણી શકાય છે. (૪૨-૪૩) સાધુઓ થકી (શ્રીકૃષ્ણનાં ચરિત્રો વગેરેના) શ્રવણથી જ કૃષ્ણમાહાત્મ્યનું યથાર્થ જ્ઞાન થાય છે. એવા જ્ઞાન થકી જ ભગવાનમાં ધર્માદિ અંગે સહિત ભક્તિ ઊપજે છે. (૪૪) પૂર્વોક્ત લક્ષણવાળા જે સાધુજનો એક જ વાર તેમનું દર્શન, ચરણસ્પર્શ, નમસ્કાર, પરિચર્યા, ભોજન કે પૂજનથી જ જનોના અનેકજન્મોનાં પાપસમૂહોને તેના મૂળથી જ તે જ ક્ષણે નાશ કરે છે. જે સાધુપુરુષોને કૃષ્ણે સ્વયં પોતાના હૃદયસમાન કહેલા છે અને જેમના ચરણમાં તીર્થો રહેલાં છે. હે માતા ! આવા સાધુજનોના પ્રસંગથી મુમુક્ષુજનને આ લોકમાં કઈ વસ્તુ દુર્લભ છે ? (૪૫)

ઈતિશ્રી સત્સંગિજિવનમાં, નારાયણ ચરિત્રમાં, ધર્મશાસ્ત્રમાં હરિગીતામાં સત્પુરુષોનાં લક્ષણ કહ્યાં એ નામે બત્રીસમો અધ્યાય થયો. ।।૩૨।।

अथ त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ।

श्रीहरिरुवाच ।

धर्मादीनां लक्षणानि भक्त्यङ्गानामथाम्ब ! ते । कथयामि वैविच्यैव त्रयाणामपि तत्त्वतः ॥१॥

तत्र त्रयाणां लोकानां सेश्वराणां तु धारकः । धारणीयश्च जीवेशैः सदा धर्मः स उच्यते ॥२॥

धर्मनिष्ठस्तु पुरुषो हीनजातिकुलोऽपि यः । सोऽपि ब्रह्मादिभिः पूज्यः श्लाघनीयश्च जायते ॥३॥

धर्मच्युतश्चेद्ब्रह्मादिरीश्वरोऽपि भवेत्क्वचित् । तर्हि सोऽप्यल्पकैर्गर्ह्यःस्यात्स्थेयं धर्म एवतत् ॥४॥

स चापि वर्तति नृणां वर्णाश्रमविभागतः । श्रुतिस्मृतिसदाचारैः प्रमितो हि पृथक्पृथक् ॥५॥

विप्रक्षत्रियविद्शूद्रा वर्णाश्चत्वार ईरिताः । ब्रह्मचर्यं च गार्हस्थ्यं वनं न्यासस्तथाश्रमाः ॥६॥

साधारणो विशेषश्चेत्येवं तेषां द्विधास्ति सः । समासेनोभयविधमपि ते वच्म्यहं शुभे ॥७॥

अहिंसा सत्यमस्तेयं कामलोभक्रुधां जयः । मद्यमांमांसपस्त्र्यादेस्त्यागो व्यसनवर्जनम् ॥८॥

जातिसङ्करताहेतोर्वर्जनं पापकर्मणः । सत्सेवा विष्णुभक्तिश्च धर्माः साधारण नृणाम् ॥९॥

शमो दमस्तपो ज्ञानं दया श्रद्धा क्षमादयः । स्वाभाविका हि विप्रस्य धर्मा एते प्रकीर्तिताः ॥१०॥

અધ્યાય-૩૩

શ્રીહરિ બોલ્યા :

હે માતા ! હવે ભક્તિના અંગભૂત ધર્મ વગેરેનાં લક્ષણો વિવેચન કરી હું તમને તત્ત્વપૂર્વક કહું છું. (૧) ઈશ્વરો સહિત આ ત્રણે લોકનો ધારક અને જીવો તથા ઈશ્વરોએ ધારણ કરવા યોગ્ય એવો તે ધર્મ છે. (૨) જે પુરુષ જાતિ અને કુળથી હીન હોવા છતાં પણ ધર્મમાં નિષ્ઠાવાળો છે તે બ્રહ્મા વગેરે વડે પૂજનીય અને પ્રશંસનીય થાય છે. (૩) બ્રહ્મા વગેરે જેવો ઈશ્વર હોય તોપણ ક્યારેક ધર્મથી ભ્રષ્ટ થઈ જાય તો અતિ તુચ્છ એવા અલ્પ જનો પણ તેની નિંદા કરે છે. તેથી બધાએ ધર્મમાં જ રહેવું. (૪) શ્રુતિ, સ્મૃતિ, સદાચારથી પ્રમાણિત કરેલો, વર્ણવિભાગથી જુદો જુદો તે ધર્મ મનુષ્યોમાં વર્તે છે. (૫) બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર આ ચાર વર્ણો કહેલા છે તથા બ્રહ્મચર્ય, ગાર્હસ્થ, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસ આ ચાર આશ્રમો કહ્યા છે. (૬) તે વર્ણ અને આશ્રમોનો ધર્મ સાધારણ અને વિશેષ એમ બે પ્રકારનો છે. તે બંને પ્રકારના ધર્મને હે શુભે ! હું સંક્ષેપમાં કહું છું. (૭) અહિંસા, સત્ય, ચોરી ન કરવી, કામ-ક્રોધ-લોભ ઉપર વિજય મેળવવો, મદ્ય-માંસ-પરદારાગમન વગેરેનો ત્યાગ, વ્યસનોનો ત્યાગ, વર્ણસંકરતામાં કારણરૂપ પાપકર્મનો ત્યાગ, (અગાઉ વર્ણવેલા) સત્પુરુષની સેવા અને ભગવાનની ભક્તિ-આ બધા સાધારણ ધર્મ છે એટલે ચારે વર્ણ અને આશ્રમોના જનોએ પાળવાના છે. (૮-૯) શમ, દમ, તપ, જ્ઞાન, દયા, શ્રદ્ધા, ક્ષમા વગેરે-આ બધા બ્રાહ્મણવર્ણના સ્વાભાવિક વિશેષ ધર્મો છે. (૧૦)

शौर्यं धैर्यं बलौदार्ये साधुगोविप्ररक्षणम् । क्षत्रस्य सहजा धर्माःआस्तिक्याद्या विशस्तथा ॥११॥
शुश्रूषणं द्विजातीनां धर्मः शूद्रस्य चानघे । हिंसास्तैन्यादिरहितो धर्मोऽन्येषां कुलोचितः ॥१२॥
याजनादिश्च विप्रस्य क्षत्रस्यायुधधारणम् । व्यापारश्च विशोऽन्त्यस्य सेवोक्ता जीविका क्रमात् ॥१३॥
आपन्नयोर्वैश्यवृत्तिर्विप्रक्षत्रिययोर्मता । विशः शूद्रस्य तस्यापि कावदिः स्वैव चान्यदा ॥१४॥
त्रैवर्णिकोयः संस्कारैः सम्प्राप्तः स्यादिद्वजातितां । ब्रह्मचर्याश्रमे तिष्ठन्विद्यायै स गुरुं श्रयेत् ॥१५॥
कौपीनाच्छादनादीनि वासांस्यावश्यकानि सः । कार्पासौर्णाजिनादीनि रक्षेद्दण्डकमण्डलू ॥१६॥
जपमालां ब्रह्मसूत्रं बिभृयाच्च जटाः कुशान् । अञ्जनाभ्यङ्गगन्धस्रग्भूषणादि विवर्जयेत् ॥१७॥
मुक्तेद्वारं महत्सङ्गः स्त्रैणसङ्गस्तु संसृते । द्वारमस्तीति निश्चित्य कुर्यादाद्यं परं त्यजेत् ॥१८॥
अष्टधा वर्जनं स्त्रीणां तत्स्पर्शस्य तु सर्वथा । कुर्याद्वर्णी गुरोर्भार्यामपि वन्देत दूरतः ॥१९॥
प्राणिमात्रं च मिथुनीभूतं तु मतिपूर्वकम् । ब्रह्मचर्यव्रतधरो नैव वीक्षेत् कर्हिचित् ॥२०॥

શૌર્ય, ધૈર્ય, બળ, ઉદારતા, સાધુ-ગાયો-બ્રાહ્મણોનું રક્ષણ, તિતિક્ષા, શરણતા વગેરે ક્ષત્રિયોના વિશેષ ધર્મ સમજવા. તથા આસ્તિકતા વગેરે વૈશ્યોના ધર્મો છે. (૧૧) હે નિષ્પાપ માતા ! બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય વૈશ્ય આ ત્રણ દ્વિજાતિની સેવા કરવી, હિંસા-ચોરી વગેરેથી રહિત રહેવું અને કુળપરંપરાગત વણાટકામ વગેરે શૂદ્રના ધર્મો છે. (૧૨) હે માતા ! યજ્ઞ કરાવવા વગેરે બ્રાહ્મણની, આયુધ ધારણ કરવું એ ક્ષત્રિયની, વૈશ્યો માટે વ્યાપાર અને શૂદ્રો માટે ત્રણ વર્ણોની સેવા એમ આજીવિકા કહેલી છે. (૧૩) આપત્તિને પામેલા બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિયને વૈશ્યવૃત્તિ આજીવિકા માટે કરવાની કહી છે. વૈશ્યને દ્વિજાતિ સેવારૂપ શૂદ્રવૃત્તિ આજીવિકા કહી છે અને શૂદ્રને વર્ણસંકર કારીગરીની (સાદડી બનાવવાની) વૃત્તિ આજીવિકા માટે કહી છે. આપત્કાળ દૂર થતાં પોતાની વૃત્તિનો જ આશ્રય કરવો. (૧૪) જે ત્રૈવર્ણિક સંસ્કારોથી દ્વિજાતિપણાને પામેલો છે તે બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાં રહીને વિદ્યાધ્યયન માટે ગુરુનો આશ્રય કરે. (૧૫) અને તે બ્રહ્મચારી સૂતર-કંતાન કે મૃગચર્મ વગેરેનાં કૌપીન, આચ્છાદાન વસ્ત્ર વગેરે જરૂર પૂરતાં જ રાખે, વધારે ન રાખે અને દંડ-કમંડલુ પોતા પાસે રાખે. (૧૬) જપમાલા, બ્રહ્મસૂત્ર, દર્ભ અને જટાને ધારણ કરે. આંખનું આંજણ, તેલ ચોળીને સ્નાન, સુગંધી અંગલેપન, પુષ્પમાળાઓ તથા ઘરેણાંઓનો ત્યાગ કરે. (૧૭) સાધુઓનો સમાગમ મુક્તિનું દ્વાર છે અને સ્ત્રીલંપટ પુરુષોનો સંગ સંસૃતિનું દ્વાર છે એમ નિશ્ચય કરી સત્સંગ જ કરે બીજા સંગનો તો ત્યાગ જ કરે. (૧૮) અને તે બ્રહ્મચારી આઠ પ્રકારથી સ્ત્રીના સંગનો ત્યાગ કરે અને ગુરુપત્નીને પણ દૂરથી જ વંદન કરે. (ચરણસ્પર્શ ન કરે.) (૧૯) બ્રહ્મચર્યવ્રતને ધારણ કરેલો વર્ણિ મૈથુનમાં આસક્ત પ્રાણીમાત્રને બુદ્ધિપૂર્વક ક્યારેય પણ ન જુએ. (૨૦)

अपि चित्रमयां योषां देवताप्रतिमां विना । क्वापि नैव स्पृशोद्वर्णी गुरुं सेवेत भक्तितः ॥२१॥
कुर्यात्कालत्रये सन्ध्यावन्दनं प्रतिवासरम् । मौनं प्रातःप्रदोषे च जपं च निजशक्तितः ॥२२॥
होमं प्रातस्तथा सायंकुर्याद्भिक्षाटनं च सः । वेदाभ्यासपरो नित्यं वसेत्तत्रजितेन्द्रिः यः ॥२३॥
साङ्गं वेदं सहार्थं च देशकालानुसारतः । अधीत्य स यथाशक्ति समावर्तनमाचरेत् ॥२४॥
गृही स्यादविरक्स्तु दत्त्वा स गुरुदक्षिणाम् । विरक्तश्चेद्वनं न्यासं श्रयेद्वानैष्ठिको भवेत् ॥२५॥
गृही बुभूवः कुलजां सवर्णां वयसाऽवराम् । अनिन्द्यामुद्वहेत्कन्यां न्यायेनोपाजयेद्धनम् ॥२६॥
स्नानं सन्ध्यात्रयं होमं तर्पणं विष्णुपूजनम् । स्वाध्यायं शक्तितः कुर्याद्वैश्वदेवं च सोऽन्वहम् ॥२७॥
प्रातःकुर्यादापदि तु सन्ध्यां माध्याह्निकीमपि । प्रातर्भवां च मध्याह्ने निशि सायन्तनीं तु सः ॥२८॥
सन्ध्यावन्दनगायत्रीजपविष्णवर्चनोज्झितः । चतुर्वेद्यप्यसौ विप्रः शूद्र एव न संशयः ॥२९॥
अधौतंन स्पृशेद्वासः स्नात्वा कार्पाससम्भवम् । अस्नाते नापवित्रेण स्पृष्टं धौतं च न स्पृशेत् ॥३०॥

દેવતાની પ્રતિમા સિવાયની કોઈપણ ચીતરેલી નારીપ્રતિમાને બ્રહ્મચારી કદી સ્પર્શ ન કરે અને પોતાના ગુરુ-આચાર્યનું ભક્તિભાવપૂર્વક સેવન કરે. (૨૧) દરરોજ ત્રણે કાળમાં સંધ્યાવંદન કરે. તેમાં પ્રાતઃ અને પ્રદોષ સમયે મૌનપણે સ્વશક્તિ અનુસાર જપ કરે. (૨૨) અને તે પ્રાતઃ તથા સાયંકાલે હોમ કરે અને ભિક્ષા માટે ગમન કરે અને નિત્ય વેદાભ્યાસપરાયણ અને જિતેન્દ્રિય એવો તે ત્યાં (ગુરુકુળમાં) વાસ કરે. (૨૩) અને તે વર્ણી અંગો તથા અર્થે સહિત વેદને દેશકાળ અને શક્તિ અનુસાર ભણીને સમાવર્તન સંસ્કાર કરે. (૨૪) અને તે બ્રહ્મચારી અવિરક્ત કહેતાં સકામ હોય તો ગુરુને દક્ષિણા આપી ગૃહસ્થાશ્રમી થાય અને વિરક્ત હોય તો વાનપ્રસ્થાશ્રમ કે સંન્યાસાશ્રમનો આશ્રય કરે. (૨૫) તે બ્રહ્મચારી ગૃહસ્થાશ્રમની ઇચ્છાવાળો થાય તો પોતાની સમાન જાતિની, નાની વયની, શુદ્ધ કુળમાં જન્મેલી, આનંદિત એવી કન્યાને પરણે. પછી ન્યાયપૂર્વક ધનનું ઉપાર્જન કરે. (૨૬) તે ગૃહસ્થ પુરુષ, સ્નાન, ત્રિકાળસંધ્યા, પિતૃતર્પણ, શ્રીવિષ્ણુપૂજન, સ્વાધ્યાય અને વૈશ્વદેવ-આ કર્મોને પ્રતિદિન કરે. (૨૭) અને તે ગૃહસ્થ આપત્તિકાળમાં સમયના અભાવે મધ્યાહ્‌ન સમયની સંધ્યા પ્રાતઃ સંધ્યા સાથે કરી લે, અથવા પ્રાતઃકાળની સંધ્યા રહી ગઈ હોય તો મધ્યાહ્‌ન કાળની સંધ્યા સાથે કરે તથા સાયંસંધ્યા રહી ગઈ હોય તો રાત્રિમાં કરે. (૨૮) ચારેય વેદને ભણેલો એવો વિપ્ર હોય પણ જો સંધ્યાવંદન, ગાયત્રીજપ અને વિષ્ણુપૂજનથી રહિત હોય તો તે શૂદ્ર જ છે એમાં સંશય નથી. (૨૯) સ્નાન કર્યા પછી વગર ધોયેલા સુતરાઉ વસ્ત્રનો સ્પર્શ ન કરવો. અને સ્નાન કર્યા સિવાય તેથી અપવિત્ર એવા જનથી ધોયેલા વસ્ત્રનો પણ સ્પર્શ ન કરવો. (૩૦)

विवाहकाले दायस्य विभागावसरेऽथवा । द्विजातिरादधाताग्निं सति वित्तादिसम्भवे ॥३१॥
यथाकालं पोष्यवर्गं पोषयेन्न तु पीडयेत् । अन्नाम्बुवस्त्रैरतिथिं तोषयेत्सर्वदा गृही ॥३२॥
नित्यं कुर्यात्सतां सङ्गं भक्तिं च नवधा हरेः । कुसङ्गं नैव कुर्वीत गृहासक्तिं च मूढवत् ॥३३॥
जीवेभ्यः सकलेभ्योऽपि भक्तानेकान्तिकान्हरेः । आधिक्येन विजानीयान्मानरक्षार्हणादिषु ॥३४॥
अश्मादिभ्योऽत्र जीवेभ्यःश्रेष्ठा सन्ति तृणादयः । अन्नौषध्यादयस्तेभ्यस्ततः श्रेष्ठाश्च वीरुधः ॥३५॥
तत आम्रादयो वृक्षाःश्रेष्ठा देवद्रु मास्ततः । स्थास्नुष्विति विशेषोऽस्ति चरेष्वथ वदामि तम् ॥३६॥
पिपीलिकादितः श्रेष्ठा जीवास्तु शलभादयः । भ्रमराद्यास्ततस्तेभ्यश्चटकप्रमुखा मताः ॥३७॥
शशादयस्ततोऽजाद्यास्तेभ्यस्तेभ्यो गवादयः । ततश्च मनुजास्तेषु वर्णाश्चत्वार उत्तमाः ॥३८॥
ब्राह्मणास्तेषु तेषां च स्वधर्मनिरता वशः । ज्ञाननिष्ठास्तेषु तेषु भक्ता एकान्तिका हरेः ॥३९॥
तेभ्यः श्रेष्ठो न कोऽप्यस्ति सदाऽऽस्ते तेषु यद्धरिः । तारतम्यं विदित्वेत्थं बहुमान्या हरिश्रिताः ॥४०॥

તે દ્વિજાતિ વિવાહ સમયે તેમજ પિતાના ધનનો ભાઈભાગ વહેંચે ત્યારે સંપત્તિ સંભવિત હોય ત્યારે અગ્નિનું સ્થાપન કરે. (૩૧) હે માતા ! તે ગ્રહી પોષ્યવર્ગ (માતા-પિતા-પત્ની-પુત્ર-નોકર વગેરે)નું સમયાનુસારે અન્ન-જળ-વસ્ત્ર વગેરેથી પોષણ કરે પણ પીડા પમાડે નહિ, તેમજ અતિથિને પણ હંમેશાં સંતોષ પમાડે. (૩૨) અને તે નિત્ય સાધુપુરુષોનો સમાગમ તથા શ્રીહરિની નવધા ભક્તિ કરે. કુસંગનો સંગ ન કરે તેમ જ મૂઢની પેઠે ઘર વગેરેમાં આસક્તિ ન કરે. (૩૩) સર્વ પ્રાણીઓ કરતાં શ્રીહરિના એકાંતિક ભક્તોનું સન્માન, રક્ષણ, પૂજન, નમસ્કાર વગેરે સર્વથી અધિકપણે કરે. (૩૪) અહીં સજીવન પથ્થર આદિ જીવો કરતાં તૃણાદિ શ્રેષ્ઠ છે. અને તે તૃણાદિ કરતાં અન્ન તથા ઔષધિ શ્રેષ્ઠ છે અને તેના કરતાં લતાઓ શ્રેષ્ઠ છે. તેમની અપેક્ષાએ આંબા આદિક વૃક્ષો શ્રેષ્ઠ છે અને તે કરતાં દેવવૃક્ષોમાં પીપળો છે. એ રીતે સ્થાવરમાં (પ્રાણશક્તિના અધિકપણાથી) ભેદ કહેલો છે. હવે હું તમને જંગમમાં ન્યૂનાધિકભાવ કહું છું. (૩૫-૩૬) કીડીઓ આદિક જીવો થકી પતંગીયો આદિક ઉત્તમ છે, તેના થકી ભમરો આદિક શ્રેષ્ઠ છે. તેમના થકી ચકલાં આદિક શ્રેષ્ઠ છે, તેમના થકી સસલાં વગેરે શ્રેષ્ઠ છે; તેનાથી બકરાં વગેરે ઉત્તમ છે, તેનાથી ગાયો વગેરે શ્રેષ્ઠ છે અને તેમના થકી મનુષ્યોમાં ચાર વર્ણો ઉત્તમ છે. (૩૭-૩૮) તેના કરતાં બ્રાહ્મણો શ્રેષ્ઠ છે; બ્રાહ્મણોમાં પણ સ્વધર્મનિષ્ઠ શ્રેષ્ઠ છે. તેમના મધ્યે જ્ઞાનનિષ્ઠાવાળા શ્રેષ્ઠ છે અને તેમના મધ્યે ભગવાનના એકાંતિક ભક્તો અતિ શ્રેષ્ઠ છે. (૩૯) તેનાથી શ્રેષ્ઠ કોઈ નથી, કારણ કે તેમના હૃદયમાં હંમેશાં શ્રીહરિ રહેલા છે. આ પ્રમાણે તેમનું તારતમ્ય (શ્રેષ્ઠતા) જાણીને તે શ્રીહરિના આશ્રિતોને ખૂબ અધિકપણે માનવા જોઈએ. (૪૦)

य एवं न विजानीयात्सदसत्समधीः स तु । दोषं महान्तमाप्नोति विवेकं विदधीत तत् ॥४१॥
गन्धान् पुष्पास्रजो भूषा वस्त्रान्नादि च भक्तितः । गृही निवेद्य हरये निषेवेत च वैष्णवः ॥४२॥
देवान् पितृंच तैरेव वासुदेवधियार्चयेत् । यथाकालं च पित्रादेः श्राद्धं कुर्याद्यथाविधि ॥४३॥
अकृष्टपच्यैर्मुन्यन्नैः कर्तव्यं श्राद्धकर्म च । व्रीह्याद्यैः कृष्टपच्यैर्वा धान्यैस्तु शुचिभिः सति ॥४४॥
मासं त्वापद्यपि क्वापि श्राद्धे देयं न कर्हिचित् । अहिंसाधर्मपरमा वैष्णवाः पितरो यतः ॥४५॥
मद्यं मांसं च यस्मै स्यान्निवेद्यं यस्य चाग्रतः । स्याज्जीवहिंसा तं देवं देवीं चापि न मानयेत् ॥४६॥
देशकालानुसारेण तीर्थानि च व्रतानि च । कुर्वीत स यथाशास्त्रं स्वाधिकारानुसारतः ॥४७॥
पुण्यदेशे पुण्यकाले पुण्यपात्रे विशेषतः । पुण्यं कुर्वीत यत्किञ्चिद्भवेदक्षयमेव तत् ॥४८॥
आढयस्तु कारयेद्रम्यं दृढं श्रीविष्णुमन्दिरम् । वृत्तिदानेन पूजायाः प्रवाहं वर्तयेद्धरेः ॥४९॥
अहिंसान्वैष्णवान्यज्ञान्कुर्यात्प्रचुरदक्षिणान् । वापीकूपतडागादीन्विष्णववर्थांश्चापि कारयेत् ॥५०॥
प्रचुराज्यसितैर्भोज्यैः साधून्विप्रांश्च तर्पयेत् । नावमन्येत तान् क्वापि सत्सु निष्कपटोभवेत् ॥५१॥

જે આ પ્રમાણે જાણતો નથી અને સદ્-અસદ્માં સમાન બુદ્ધિવાળો થાય છે તે મહાપાપને કરે છે. તેથી તે સદ્અસદ્નો વિવેક કરે. (૪૧) અને વૈષ્ણવ એવો તે ગૃહી ચંદન, ફૂલહારો, અલંકારો, વસ્ત્રો અને અન્ન વગેરે સર્વે ભક્તિભાવપૂર્વક શ્રીહરિને નિવેદન કરી પછી પ્રસાદીભૂત તે વસ્તુનું સેવન કરે. (૪૨) તે શ્રીહરિને નિવેદન કરેલ ચંદન-પુષ્પાદિથી દેવો અને પિતૃઓનું વાસુદેવ બુદ્ધિથી પૂજન કરે અને તે ગૃહસ્થ યથાસમયે શાસ્ત્રવિધિ પ્રમાણે પિત્રાદિનું શ્રાદ્ધ કરે. (૪૩) હે સતિ ! તે શ્રાદ્ધકર્મ ખેડ્યા સિવાય પાકેલા સામો વગેરેથી અથવા હળખેડીને પકાવેલાં ડાંગર આદિ પવિત્ર ધાનોથી કરવું. (૪૪) ક્યારેય આપત્તિ સમયે પણ માંસ તો શ્રાદ્ધમાં ક્યાંય પણ ન આપવું. કારણ કે પિતૃઓ અહિંસા ધર્મપરાયણ પરમ વૈષ્ણવો છે. (૪૫) જે દેવ-દેવીને મદ્ય-માંસનું નૈવેદ્ય થતું હોય તથા જેની આગળ જીવહિંસા થતી હોય તે દેવ-દેવીને માનવાં નહિ. (૪૬) અને તે ગૃહસ્થ દેશકાળને અનુસારે પોતપોતાના અધિકારને અનુસરીને તીર્થોને તથા વ્રતોને યથાશાસ્ત્ર કરે. (૪૭) અને પવિત્ર દેશમાં, પવિત્ર કાળમાં, પુણ્યપાત્રમાં વિશેષપણે કરીને યથાશાસ્ત્ર (દાન)પુણ્ય કરે. અહીં જે કંઈ થોડું આપેલું હોય તે પણ અક્ષય થાય છે. (૪૮) અને ધનવાન તો દઢ મનોહર શ્રી વિષ્ણુમંદિર બનાવી અને તેમાં ભગવત્ પ્રતિમાની સ્થાપના કરવી. પછી ધનદાનથી શ્રીહરિની પૂજાપ્રવાહ ચાલુ રાખે. (૪૯) (ધનાઢ્ય ગૃહસ્થ) ઘણીક દક્ષિણાઓવાળા અને અહિંસામય એવા વિષ્ણુયાગાદિને કરે અને ભગવન્ પ્રસન્નાર્થે વાવ, કૂવા, તળાવ વગેરે જળાશયોને પણ કરાવરાવે. (૫૦) અને ઘણા ઘીથી યુક્ત એવાં ભોજનો વડે સાધુ અને બ્રાહ્મણોને પરિતૃપ્ત કરે અને ક્યારેય પણ તેમનો અનાદર ન કરે. અને સાધુઓ પાસે નિષ્કપટ પણે વર્તે. (૫૧)

नातिलोभी नातिकामी नातिक्रोधी न मत्सरी । नातिमानी भवेत्क्वापि दयां कुर्वीत देहिषु ॥५२॥
आसन्नसम्बन्धहीना विधवा स्त्रीरनापदि । न स्पृशेद्बुद्धिपूर्वं तु गृहस्थोऽपि कदाचन ॥५३॥
स्वस्य मात्रा भगिन्यापि दुहित्रा वा कदाचन । नैव तिष्ठेद्रहःस्थाने गृही चापदमन्तरा ॥५४॥
तीर्थादावात्मनोघातमात्मनश्च परस्य वा । मुक्तयेऽपि न कुर्वीत धर्मनिष्ठाः सदा भवेत् ॥५५॥
स्त्रीभीभिः सभृकाभिश्च देववत्स्वपतिः सदा । सेव्यः पतिव्रताधर्मे स्थित्वा सन्त्यज्य चापलम् ॥५६॥
विधवाभिश्च नारीभिः पतिबुद्धया रमापतिः । सेवनीयः स्वदेहश्च कर्शनीया व्रतादिभिः ॥५७॥
नेक्षेत नस्पृशेत्क्वापि स्वसम्बन्धिजनेतरम् । विधवा नरमात्रं च त्यागवान् योषितं यथा ॥५८॥
पित्रा पुत्रादिना वापि विधवा तु रहःस्थले । आपत्कालं विना नैव सह तिष्ठेत्कदाचन ॥५९॥
तृतीय आयुषो भागे गृहस्थो वनमाविशेत् । सस्त्रीकः स्त्री सुशीला चेदन्यथा त्वेकलः स्वयम् ॥६०॥
तत्र ग्रीष्मे पञ्चतपा उदवासश्च शैशिरे । आसारषाट्च वर्षासु भवेद्विष्णुपरायणः ॥६१॥
वन्यैरेवाग्निहोत्रादिकुर्याद्धान्यफलादिभिः । अग्न्यर्थं च कुटीं कुर्यात्स्वयं तु बहिरावसेत् ॥६२॥

અને તે ક્યારે પણ અતિલોભી, અતિકામી, અતિક્રોધી, તથા મત્સરવાળો અને અતિમાની ન થાય અને સર્વ દેહધારીઓ ઉપર દયા રાખે. (૫૨) અને તે ગૃહસ્થ પોતાના સમીપ સંબંધ વિનાની વિધવા સ્ત્રીઓનો આપત્કાળ આવ્યા સિવાય બુદ્ધિપૂર્વક ક્યારેય પણ સ્પર્શ ન કરે. (૫૩) અને તે ગૃહસ્થ આપત્કાળ આવ્યા સિવાય ક્યારેય પણ પોતાની માતા, બહેન અને પુત્રીની સાથે પણ એકાંતમાં ન બેસે. (૫૪) અને તીર્થાદિમાં મુક્તિને માટે પણ પોતાનો કે પારકાનો દેહપાત ન કરે. અને સદા સ્વધર્મનિષ્ઠ બને. (૫૫) અને સ્ત્રીઓ પૈકી જે પતિવાળી એવી જે સધવા સ્ત્રીઓએ ચપળતાનો ત્યાગ કરી પતિવ્રતાધર્મમાં રહીને પોતાના પતિને દેવની જેમ સેવવો. (૫૬) વિધવા સ્ત્રીઓએ પતિબુદ્ધિથી ભગવાનને સેવવા જોઈએ અને વ્રત વગેરે કરીને પોતાના દેહનું દમન કરવું જોઈએ. (૫૭) અને વિધવાનારી પોતાના સંબંધી જનોથી અન્ય પુરુષ માત્રને ક્યારેય જુએ કે સ્પર્શે નહિ જેમ ત્યાગી પુરુષો સ્ત્રીઓનો સ્પર્શ ન કરે તેમ. (૫૮) અને તે વિધવા આપત્તિકાળ સિવાય પિતા કે પુત્રાદિ સાથે પણ એકાંત સ્થાનમાં સાથે ન રહે. (૫૯) તે ગૃહસ્થ આયુષ્યના ત્રીજા ભાગમાં વનમાં પ્રવેશ કરે. તેમાં જો સ્ત્રી ગુણવાન હોય તો સ્ત્રી સાથે, નહિ તો સ્વયં એકલો વાનપ્રસ્થી બને. (૬૦) ત્યાં ઉનાળામાં પંચાગ્નિ તાપે, શિયાળામાં ગળાબૂડ જળમાં બેસે અને ચોમાસામાં વર્ષાની ધારાઓ સહન કરે- (આમ, તપ કરીને) તે ભગવત્પરાયણ થાય. (૬૧) તે વાનપ્રસ્થી વનમાં થયેલાં ધાન્યો-ફળોથી અગ્નિહોત્ર વગેરે કરે અને અગ્નિની રક્ષા માટે કુટીર બનાવે-પોતે તો બહાર જ વાસ કરે. (૬૨)

अकृष्टपच्यैरन्नाद्यैर्जीवित्स्वयमुपाहृतैः । यथाशक्ति वने स्थित्वा ततः सन्न्यासमाश्रयेत् ॥६३॥
कन्थामेकां च कौपीने द्वे तदाच्छादने च सः । बिभृयाद्वाससी दण्डं वैणवं च कमण्डलुम् ॥६४॥
अष्टाक्षरं जपेन्नित्यं नाराणपरो यतिः । भक्तिमेव हरेः कुर्याज्ज्ञानविज्ञानसंयुतः ॥६५॥
वर्षाकालं विनैकत्र न वसेत् सत्वनापदि । शुचिविप्रगृहे भैक्षं कुर्यान्नित्यं सकृन्मितम् ॥६६॥
एकादश्यादीनि हरेर्व्रतानि विधिना चरेत् । पालयेद्ब्रह्मचर्यं च जितात्मा च जितेन्द्रियः ॥६७॥
वानप्रस्थश्च सन्यासो निषिद्धौ भवतः कलौ । अतो विरक्तो वर्णी वा गृही त्रैवर्णिकोऽपिच ॥६८॥
वासुदेवीं महादीक्षां गृहीत्वा वैष्णवो भवेत् । स्वगृहस्थो ब्रह्मचर्यं पालयन्स हरिं भजेत् ॥६९॥
त्यक्त्वा वा स्वगृहमसौ साधुमण्डलमध्यगः । साधुशीलो भजेत्कृष्णं यथा प्राग्भरतो जडः ॥७०॥
नेक्षेत न स्पृशेद्बुध्या काष्ठजामपि योषितम् । हिरण्यादि धनं जह्यात्यागी निजहितोद्यतः ॥७१॥
स्त्रीस्त्रैणसङ्ग एको हि मुक्तानामपि बन्धकृत् । हरिमेकं विनाऽस्तीति सर्वथा तं परित्यजेत् ॥७२॥
ज्ञानं भक्तिस्तपो योगस्त्यागः सच्छास्त्रचिन्तनम् । इत्यादयो गुणा व्यर्था भवन्ति स्त्रीप्रसङ्गतः ॥७३॥

પોતે ઉપાર્જન કરેલા ખેડ્યા વિના પાકેલા અન્ન વગેરેથી નિર્વાહ કરે પછી યથાશક્તિ વનમાં રહીને પછી સંન્યાસાશ્રમ ગ્રહણ કરે. (૬૩) તે સંન્યાસી બે કૌપીન, તેને આચ્છાદાન કરનારાં બે બહિર્વાસ વસ્ત્રો, એક ગોદડી રાખે. વાંસનો બનાવેલો એક દંડ અને એક કમંડળુ રાખે. (૬૪) આવો યતિ નારાયણપરાયણ થઈને અષ્ટાક્ષર મંત્રનો નિત્ય જપ કરે. અને જ્ઞાન-વિજ્ઞાનથી સંપન્ન થઈને એક હરિભક્તિને જ કરે. (૬૫) તે સંન્યાસી વર્ષાકાળ વિના કે વિપત્તિ વિના એક જગ્યાએ જ નિવાસ ન કરે. અને નિત્ય પવિત્ર બ્રાહ્મણના ઘરની એકવાર પ્રમાણસર ભિક્ષા કરે. (૬૬) જિતાત્મા અને જિતેન્દ્રિય એવો તે સંન્યાસી એકાદશી વગેરે શ્રીહરિનાં વ્રતો વિધિપૂર્વક કરે અને બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરે. (૬૭) કળિયુગમાં વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસનો નિષેધ કરેલો છે. આથી વૈરાગ્યવાળો તે ત્રૈવર્ણિક વર્ણી અથવા ગૃહસ્થ થાય. (૬૮) અને વાસુદેવ સંબંધી વૈષ્ણવી મહાદીક્ષા ગ્રહણ કરીને વૈષ્ણવ ભગવદ્ ભક્ત બને. પછી તે પોતે ગૃહસ્થ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરતો હરિભજન કરે. (૬૯) તે ગૃહસ્થ ઘરનો ત્યાગ કરી સંતમંડળ મધ્યમાં સાધુ સ્વભાવમાં રહેલો પૂર્વે જડભરતની જેમ શ્રીહરિનું ભજન કરે. (૭૦) અને પોતાના હિત માટે ઉદ્યમી ત્યાગી પુરુષ કાષ્ઠની બનાવેલી સ્ત્રીપ્રતિમાને બુદ્ધિપૂર્વક ન જુએ અને સ્પર્શ કરે નહિ. તથા સુવર્ણ આદિ દ્રવ્યનો ત્યાગ કરે. (૭૧) સ્ત્રી અને સ્ત્રીઓમાં આસક્તિવાળાનો સંગ શ્રીહરિ વિના મોટા મુક્તોને પણ બંધન કરનારો છે. માટે તેનો સર્વથા ત્યાગ કરવો. (૭૨) જ્ઞાન, ભક્તિ, તપ, યોગ, ત્યાગ અને સત્ શાસ્ત્રોનું ચિંતન વગેરે સર્વ ગુણો સ્ત્રીના સંગથી વ્યર્થ બની જાય છે. (૭૩)

कृष्णाहिभ्य इव स्त्रीभ्यो मुमुक्षुर्बिभियात्तत । समाधिनिष्ठां प्राप्तोऽपि पुमांस्ता दूरतस्त्यजेत् ॥७४॥
कामोलोभः क्रुधात्मान ग्राम्यस्नेहं रसैषणाम् । द्वाराण्येव षडेतानि निरयस्येति सन्त्यजेत् ॥७५॥
ब्रह्मचर्यं सोऽष्टविधं रक्षंस्त्यागी जितेन्द्रियः । हरेर्नवविधां भक्तिं प्रीत्या कुर्वीत सर्वदा ॥७६॥
विहीनां सेवया विष्णोरसौ मुकितं चतुर्विधाम् । अपि नेच्छेच्च कैवल्यं तुच्छं स्वर्गादि किं पुनः ॥७७॥
विष्णुसेवेतराशेषवासनोन्मूलनोद्यतः । अलब्धात्मप्रवेशावकाशोऽन्तः शत्रुभिश्चसः ॥७८॥
देशकालक्रियाशास्त्रसङ्गादीनसतस्त्यजन् । सतस्तांश्च श्रयन्नित्यं वर्तेताऽऽध्वनि सच्छ्रिते ॥७९॥
सर्वेष्वेतेषु धर्मेषु यस्य यस्य च्युतिर्भवेत् । वर्णाश्रमी यथाशास्त्रं कुर्यात्तत्तस्य निष्कृतिम् ॥८०॥

इत्थं मया ते जनयित्रि ! धर्मो वर्णाश्रमाणां विहितश्चतुर्णाम् ।
पृथक् पृथक्साधु निरूपितो वै ज्ञानस्य वक्ष्याम्यथ लक्षणं ते ॥८१॥

इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे प्रथम प्रकरणे हरिगीतायां
वर्णाश्रमधर्मनिरूपणनामा त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥३३॥

કાળી નાગણ થકી જ જેમ એમ નારી થકી મુમુક્ષુ સાધુ ભયશીલ થાય અને સમાધિ સ્થિતિને પામેલો પુરુષ પણ નારીનો દૂરથી જ ત્યાગ કરે. (૭૪) કામ, ક્રોધ, લોભ, માન, રસાસ્વાદ અને ગ્રામ્યસ્નેહ (વિષયસેવીઓની સાથે સ્નેહ) આ છ નરકનાં દ્વારો છે એમ જાણી તેનો ત્યાગ કરે. (૭૫) જિતેન્દ્રિય એવો તે ત્યાગી અષ્ટવિધ-બ્રહ્મચર્યનું રક્ષણ કરતો શ્રીહરિની નવધાભક્તિને સદા પ્રેમપૂર્વક કરે. (૭૬) તે સાધુ ભગવાનની સેવાથી વિહીન એવી ચતુર્વિધ મુક્તિને તથા કૈવલ્યને ન ઇચ્છે તો તુચ્છ એવા સ્વર્ગાદિને શા માટે ઇચ્છે ? (૭૭) એક વિષ્ણુસેવા સિવાય અનેક વાસનાઓના ઉન્મૂલનમાં તત્પર થયેલા તે સાધુના અંતઃકરણમાં અંતઃશત્રુઓ પણ પ્રવેશ કરવા અવકાશ પામતા નથી. (૭૮) તે સાધુ તો અશુભ એવા દેશ, કાળ, ક્રિયા, શાસ્ત્ર, સંગ વગેરેનો ત્યાગ કરીને ઉત્તમ સત્ પુરુષોએ આશરેલા આચરણમાં સતત પ્રવર્તે. (૭૯) આ બધા (મેં વર્ણવેલા) ધર્મોમાં જે જે ધર્મમાંથી પતિત થાય તેનું તેનું વર્ણાશ્રમી યથાશાસ્ત્ર પ્રાયશ્ચિત કરે. (૮૦) હે જનયિત્રિ માત ! આ રીતે ચાર વર્ણ અને ચાર આશ્રમનો ધર્મ શાસ્ત્રાનુસાર મેં તમને રૂડી રીતે જુદો જુદો કહ્યો છે. હવે હું તમને જ્ઞાનનું લક્ષણ કહીશ. (૮૧)

ઇતિશ્રી સત્સંગિજીવનમાં, નારાયણ ચરિત્રમાં, ધર્મશાસ્ત્રમાં, પ્રથમ પ્રકરણમાં,
શ્રીહરિગીતામાં વર્ણાશ્રમ ધર્મનિરૂપણ નામનો તેત્રીસમો અધ્યાય થયો. ॥૩૩॥

अथ चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ।

श्रीहरिरुवाच ।

यद्वस्तु यादृशं तस्य तादृक्त्वेन प्रमाणतः । वेदनं यत्तदुदितं मातर्ज्ञानस्य लक्षणम् ॥१॥
तच्च ज्ञानं द्विधा प्रोक्तं तत्रैकं ज्ञानमात्मनः । परमात्मस्वरूपस्य ज्ञानं चेत्यपरं मतम् ॥२॥
आत्मा जीव इह प्राक्तो व्याप्य सर्वं वपुः स्थितः । बाह्यान्तःकरणानां तद्देवानां च प्रकाशकः ॥३॥
जाग्रदादिष्ववस्थासु स्थूलादिषु वपुष्षु च । बद्धस्तादात्म्यसम्बन्धाद्वस्तुतस्तद्विलक्षणः ॥४॥
यथैव गोलकं लौहं तादात्म्येन धनञ्जयः । व्याप्य स्थितोऽपि तद्भिन्नलक्षणोऽस्ति तथा ह्यसौ ॥५॥
न च विक्रिय ते देहे विकारान्प्राप्नुवत्यपि । तथा नश्यति देहेऽपि नासौ नश्यति कर्हिचित् ॥६॥
सच्चिद्रूपोऽक्षरः सूक्ष्मो दुर्ज्ञेयश्च स वर्तते । इत्थं यदात्मनो ज्ञानमात्मज्ञानं तदुच्चयते ॥७॥
परमात्मस्वरूपस्य ज्ञानं ते कथयाम्यथ । श्रीकृष्णे यः परं ब्रह्म पुरुषोत्तमनुच्यते ॥८॥
अप्राकृतगुणो विष्णुर्निर्गुणश्चेश्वरेश्वरः । नारायणश्च भगवान्वासुदेवो य उच्यते ॥९॥
साक्षात्सम्बन्धतोयस्य कर्त्ता श्रद्धावकर्म च । ज्ञानं स्थानं च द्रव्यादि गुण्यपि स्याद्धि निर्गुणम् ॥१०॥

અધ્યાય-૩૪

શ્રીહરિ બોલ્યા :

હે માતા ! જે વસ્તુ જેવી હોય તેવી જ રીતે પ્રમાણોથી તેને જાણવી તે જ્ઞાનનું લક્ષણ કહેલું છે. (૧) (અનેક પ્રકારના જ્ઞાન મધ્યે મુક્તિના સાધનભૂત) જ્ઞાન બે પ્રકારનું કહેલું છે. એક તો જીવાત્માના સ્વરૂપનું જ્ઞાન અને બીજું પરમાત્માના સ્વરૂપનું જ્ઞાન. (૨) અહીં આત્માને જીવ કહેલો છે. તે સમગ્ર શરીરમાં વ્યાપીને રહ્યો છે. નેત્રાદિ બાહ્ય કરણો તથા (મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત-અહંકાર, અંતઃકરણો તથા તેમના દેવતાઓનો પણ પ્રકાશક છે. (૩) જાગ્રત વગેરે અવસ્થાઓમાં અને સ્થૂલ વગેરે દેહોમાં તાદાત્મ્યપણે વ્યાપીને રહેલો છે છતાં તેનાથી ભિન્ન લક્ષણો ધરાવે છે. (૪) જેવી રીતે ખૂબ તપાવેલા લોઢાના ગોળામાં અગ્નિ તાદાત્મ્યપણે વ્યાપીને રહેલો છે છતાં તેનાથી ભિન્ન લક્ષણો ધરાવે છે. (૫) દેહમાં વિકારો પ્રાપ્ત થયા છતાં જીવાત્મા વિકાર પામતો નથી. દેહનો નાશ થવા છતાં જીવાત્મા ક્યારેય પણ નાશ પામતો નથી. (૬) સત્ય અને ચૈતન્ય રૂપોવાળો તે અક્ષર, સૂક્ષ્મ અને દુર્જ્ઞેય એવો વર્તે છે. આ રીતે જીવાત્માનું જે જ્ઞાન તે આત્મજ્ઞાન કહેવાય છે. (૭) હવે હું તમને પરમાત્માના સ્વરૂપનું જ્ઞાન કહું છું. જેને શ્રીકૃષ્ણ કહે છે, પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ કહે છે. (૮) તેથી અપ્રાકૃત ગુણોવાળા વિષ્ણુ નિર્ગુણ એવા ઈશ્વરેશ્વર છે, જેને નારાયણ અને વાસુદેવ કહેવાય છે. (૯) જેના સાક્ષાત્ સંબંધથી કર્તા, શ્રદ્ધા, કર્મ, જ્ઞાન, સ્થાન અને દ્રવ્ય વગેરે ત્રિગુણ સંબંધવાળા છે તોપણ નિર્ગુણ થઈ જાય છે. (૧૦)

स्वतन्त्रःस्वप्रकाशश्च सर्वकारणकारणम् । ब्रह्मणतैरप्युपास्यः कोटिसूर्यादिभास्वरः ॥११॥
प्राधानाद्याष्टावरणावृतानेकाण्डकोटयः । यत्राणुवत्स्थिताब्रह्माऽक्षरं तद्धाम यस्य च ॥१२॥
दिव्यरूपोऽक्षरात्मा च श्रुतो यश्चाक्षरात्परः । अन्तर्यामी च सर्वेषामात्मानां योऽच्युतो हरिः ॥१३॥
कालो माया पुमान् यस्य महत्तत्त्वादयस्तथा । शक्तयः सन्त्येकमेवद्वितीयं ब्रह्म यः प्रभुः ॥१४॥
श्रेयसे भुवि लोकानां योऽवतारान्बिभर्ति च । अनेककल्याणगुणः परमात्मा प्रकीर्तितः ॥१५॥
श्रीकृष्ण एषोऽक्षरपुरुषात्मना स्वशक्तिमूलप्रकृतिं समीक्षते। सिसृक्षुरेवागणिताण्डगोलकान्धत्ते च सा गर्भमथेक्षणात्मकम्॥१६॥
सूते ततःसा सहपुरुषाणि प्रधानतत्त्वानि च कोटिशोऽथ । तत्पूरुषात्मप्रभुवीक्षितेभ्यस्तेभ्यो जगत्कारणतत्त्वसर्गः ॥१७॥
ब्रह्माण्डानि बहूनीत्थं सम्भवन्ति हीरच्छया । तत्रैकस्यानुक्रमेण सम्भवं कथयामि ते ॥१८॥
एकस्याप्युद्भवं वक्तुं विस्तरेण न शक्यते । अतःसङ्क्षेपतो मातस्तदुत्पत्तिर्मयोच्यते ॥१९॥
प्रधानतत्त्वात्तस्मात्तु पुंद्दष्टात्त्रिगुणात्मकात् । जगदङ्कुररूपं हि महत्तत्त्वं प्रजायते ॥२०॥

તે પરમાત્મા સ્વતંત્ર, સ્વયંપ્રકાશ, સર્વ કારણોના કારણ, બ્રહ્મસ્થિતિને પામેલા મુક્તોએ પણ ઉપાસના કરવા યોગ્ય અને કોટિ સૂર્યચંદ્રથી પણ અધિક પ્રકાશમાન છે. (૧૧) પરમાત્માનું ધામ અક્ષરબ્રહ્મ છે તેમાં પ્રધાન આદિક અષ્ટ આવરણોથી ચારે તરફ વીંટાયેલી અનેક બ્રહ્માંડકોટિઓ અણુની પેઠે રહી છે. (૧૨) જે દિવ્યરૂપ, અક્ષરના આત્મા, અક્ષરથી પર, સર્વ જીવાત્માઓના અંતર્યામી, તથા જે અચ્યુત હરિ છે-આ પ્રકારે સાંભળેલા છે તે પરમાત્મા છે. (૧૩) કાળ, માયા, પુરુષ, મહત્ તત્ત્વ વગેરે જેમની શક્તિઓ છે તથા જે એકમેવં અદ્વિતીય બ્રહ્મ પ્રભુ છે. (૧૪) આ પૃથ્વી ઉપર લોકોના કલ્યાણ માટે જે અવતારો ધારણ કરે છે અને અનેક કલ્યાણકારી ગુણોવાળા જે છે તેને પરમાત્મા જાણવા. (૧૫) શ્રીકૃષ્ણ અગણિત બ્રહ્માંડોને સર્જવાની ઇચ્છા કરતાં અક્ષર પુરુષરૂપે પોતાની શક્તિ એવી મૂળ પ્રકૃતિને જુએ છે. પછી તે પ્રકૃતિ ઈક્ષણથી અર્પિત તેજોરૂપ ગર્ભને ધારણ કરે છે. (૧૬) પછી તે મૂળપ્રકૃતિ પુરુષો સહિત કોટિશઃ પ્રધાનતત્ત્વોને ઉત્પન્ન કરે છે. તે પુરુષોના આત્મા એવા પ્રભુએ નિરીક્ષણ કરેલાં તે પ્રધાનતત્ત્વો થકી જગતના કારણભૂત મહદાદિ તત્ત્વોની ઉત્પત્તિ થાય છે. (૧૭) આ પ્રકારે હરિની ઇચ્છાથી ઘણાં બ્રહ્માંડો ઉત્પન્ન થયાં છે. તેમાંથી હું એક બ્રહ્માંડની અનુક્રમથી ઉત્પત્તિ કહું છું. (૧૮) હે માતા ! તેમાંથી એકની પણ ઉત્પત્તિ વિસ્તારથી કહી શકાય તેમ નથી તેથી હું તમને સંક્ષેપમાં તેની ઉત્પત્તિ કહું છું. (૧૯) પુરુષથી જોવાયેલ અને ત્રિગુણાત્મિકા મૂળ પ્રકૃતિથી ઉત્પન્ન થયેલ, પ્રધાનતત્ત્વ થકી જગતની ઉત્પત્તિના અંકુરરૂપ મહત્ત્વ ઉત્પન્ન થાય છે. (૨૦)

प्रधानेनावृतात्तस्माद्वासुदेवस्य चेच्छया । महत्तत्त्वादहङ्कारस्त्रिविधो जायते ततः ॥२१॥
सात्विको राजसश्चैव तामसश्चेति स त्रिधा । यथा प्रधानेन महान्महता स तथावृतः ॥२२॥
अहङ्कारात्तामसाच्च वासुदेवेच्छयैव हि । शब्दो भवति तस्मात् खं जायते शब्दमात्रकम् ॥२३॥
अहङ्कारावृतात्तस्मादाकाशाच्छब्दमात्रकात् । स्पर्श उत्पद्यते स्पर्शाद्वायुश्च स्पर्शमात्रकः ॥२४॥
आकाशेनावृताद्वयो रूपमुत्पद्यते ततः । तस्मात्तेजो रूपमात्रं जायते वायुनावृतम् ॥२५॥
तेजसश्च रसस्तस्मादापस्तु रसमात्रिकाः । उत्पद्यन्ते च ताः सन्ति वेष्टितास्तेन तेजसाः ॥२६॥
अद्भ्यो गन्धस्ततः पृथ्वी जायते गन्धमात्रिका । अद्भिः संवेष्टिता पृथ्वी विशेषाख्या च कथ्यते ॥२७॥
आकाशादीनि पञ्चात्र महाभूताभिधानि च । शब्दादयश्च कथयन्ते पञ्च तन्मात्रिका इति ॥२८॥
अहङ्काराद्राजसात्तु पञ्च ज्ञानेन्द्रियाणि च । पञ्च कर्मेन्द्रियाण्यम्ब ! प्राणो बुद्धिश्च जायते ॥२९॥
श्रोत्रं त्वक् चाक्षि जिह्वा च घ्राणो ज्ञानेन्द्रियाण्यथ । वाग्दोः पाद उपस्थश्च पायुः कर्मेन्द्रियाणि च ॥३०॥
अहङ्कारात्सात्त्विकाच्च करणानां तु देवताः । बाह्यनामान्तराणां च प्रजायन्ते मनस्तथा ॥३१॥

પછી વાસુદેવની ઇચ્છાથી પ્રધાનથી આવૃત્ત મહતત્ત્વમાંથી ત્રણ પ્રકારનો અહંકાર ઉત્પન્ન થાય છે. (૨૧) આ અહંકાર સાત્ત્વિક, રાજસ્ અને તામસ્ એમ ત્રણ પ્રકારનો છે. જેમ પ્રધાનથી મહતત્ત્વ આવૃત્ત છે તેમ મહતત્ત્વથી અહંકાર આવૃત્ત છે. (૨૨) પછી વાસુદેવની ઇચ્છાથી તામસ અહંકારમાંથી 'શબ્દ' ઉત્પન્ન થાય છે અને તેમાંથી શબ્દ જેની તન્માત્રા છે તે આકાશ ઉત્પન્ન થાય છે. (૨૩) પંછી તામસ અહંકારમાંથી શબ્દ જેની તન્માત્રા છે તે આકાશ થકી સ્પર્શ ઉત્પન્ન થાય છે. તેમાંથી સ્પર્શ જેની તન્માત્રા છે તે વાયુ ઉત્પન્ન થાય છે. (૨૪) પછી આકાશથી આવૃત્ત વાયુથી રૂપ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેમાંથી રૂપ જેની તન્માત્રા છે તે તેજ ઉત્પન્ન થાય છે જે વાયુથી આવૃત્ત છે. (૨૫) અને તે તેજમાંથી રસ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેમાંથી રસ જેની તન્માત્રા છે તે જળ ઉત્પન્ન થાય છે. અને તે જળ તેજથી આવૃત્ત છે. (૨૬) અને જળમાંથી ગંધ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેમાંથી ગંધ જેની તન્માત્રા છે તે પૃથ્વી ઉત્પન્ન થાય છે અને તે પૃથ્વી જળથી આવૃત્ત છે. તે પૃથ્વીની વિશેષ નામની સંજ્ઞા પણ કહેલી છે. (૨૭) અહીં આકાશ વગેરે પાંચ મહાભૂતો કહેવાય છે શબ્દ વગેરે પાંચ તન્માત્રા કહેલી છે. (૨૮) હે માતા ! રાજસ અહંકારમાંથી પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો, પાંચ કર્મેન્દ્રિયો તથા પ્રાણ અને બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે. (૨૯) આંખ, કાન, નાક, જીભ અને ચામડી- આ પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો છે અને વાણી, હાથ, પગ, ગુદા અને ઉપસ્થ (મૂત્રેન્દ્રિય) આ પાંચ કર્મેન્દ્રિયો છે. (૩૦) હવે સાત્ત્વિક અહંકારમાથી ઇન્દ્રિયો તથા અંતઃકરણોના દેવતાઓ અને મન ઉત્પન્ન થાય છે. (૩૧)

दिग्वातार्कप्रचेतोऽश्विवह्निन्दोपेन्द्रमित्रकाः । चन्द्रो ब्रह्मा क्षेत्रविच्च रुद्रश्चेत्यधिदेवताः ॥३२॥
एते सर्वे तत्त्वसंज्ञा देवा भगवदिच्छया । संहत्यैव विराड्देहं स्वस्वांशै रचयन्ति हि ॥३३॥
तत्स्थ आत्मा तु वैराजः पुरुषःप्रोक्त ईश्वरः । स्वाङ्गोत्पन्नांबुशयनाद्यश्च नारायणः स्मृतः ॥३४॥
तन्नाभिकमलाद्ब्रह्मा जायते राजसः सति । जीवांस्तदात्मना सर्वाञ्च्छ्रीकृष्णः सृजतीश्वरः ॥३५॥
प्रजेशांश्च मनून्देवानृषीन्पितृन पृथक् पृथक् । गन्धर्वांश्चारणान्सिद्धान् यक्षान्विद्याधरासुरान् ॥३६॥
किंपुरुषांश्चाप्सरसः किन्नरानुरगांस्तथा । मातृः पिशाचान् रक्षांसि भूतान् प्रेतान्विनायकान् ॥३७॥
वेतालोन्मादकूष्माण्डान् वृद्धबालग्रहांस्तथा । पशून्मृगान् खगान्वृक्षान् पर्वतांश्च सरीसृपान् ॥३८॥
स्थावरा जङ्गमा येऽन्ये भूवारिगगनौकसः । सर्वांस्तांश्च यथाकर्मगुणदेहान् सूजत्यसौ ॥३९॥
शुद्धसत्त्वा मिश्रसत्त्वा राजसास्तामसास्तथा । तेषु मिश्रगुणाश्चैके सन्ति केचिच्च निर्गुणाः ॥४०॥
गुणस्वभावानुरूपं पुण्यं वाऽघं च मिश्रितम् । कर्म ते कुर्वति जीवाः कृष्णभक्तिं तु निर्गुणाः ॥४१॥
एवं स भगवान्मातर्ब्रह्मात्मा सृजति प्रजाः । पालि ता विष्णुरूपश्च शिवात्मा संहरत्यपि ॥४२॥

દિક્, વાયુ, સૂર્ય, વરુણ, અશ્વિનીકુમાર, અગ્નિ, ઇન્દ્ર, વિષ્ણુ, મિત્ર, પ્રજાપતિ, ચંદ્રમા, બ્રહ્મા, વાસુદેવ અને રુદ્ર આ (ઇન્દ્રિયોના) આધિદેવતાઓ છે. (૩૨) આ બધાં અસંહત સંજ્ઞ દેવો અસમર્થ હોવા છતાં પણ ભગવદ્ ઇચ્છાથી જ પોતપોતાના અંશોથી વિરાટદેહને રચે છે. (૩૩) વિરાટ દેહમાં રહેલા આત્માને વૈરાજપુરુષ નામે ઈશ્વર કહેવાય છે અને તે પોતાના અંગમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા જળમાં શયન કરવાથી નારાયણ કહેવાય છે. (૩૪) હે સતિ ! તે નારાયણની નાભિકમળમાંથી રાજસ એવા બ્રહ્મા ઉત્પન્ન થાય છે. પરમાત્મા શ્રીહરિ તે બ્રહ્માથી સર્વ શરીરીઓને સર્જે છે. (૩૫) તેમાં પ્રજાપતિઓ, મનુઓ, દેવો, ઋષિઓ, ગંધર્વો, ચારણો, સિદ્ધો, યક્ષો, વિદ્યાધરો અને અસુરો આ બધાંને જુદા જુદા સર્જે છે. (૩૬) તે રીતે કિંપુરુષો, અપ્સરાઓ, કિન્નરો, સર્પો, માતૃગણો, પિશાચો, રાક્ષસો, ભૂતો, પ્રેતો, વિનાયકો, વેતાલ, ઉન્માદ, કુષ્માંડો, વૃદ્ધગ્રહો, બાલગ્રહો, પશુઓ, મૃગો, પક્ષીઓ, વૃક્ષો, પર્વતો, સરીસૃપો (પેટ વડે ચાલનારાં) એ સિવાયનાં બીજા પણ જે પૃથ્વી, જળ, આકાશના નિવાસી સ્થાવર જંગમ છે તે સર્વેને તેમના કર્મને અનુસારે ગુણમય દેહોને બ્રહ્મારૂપે ભગવાન સર્જે છે. (૩૭-૩૮-૩૯) આ રીતે સર્જેલા દેહધારીઓમાં કેટલાક શુદ્ધ સાત્ત્વિક પ્રકૃતિવાળા, રાજસ-તામસ્ મિશ્ર સત્ત્વગુણવાળા અને કેટલાક નિર્ગુણ છે. (૪૦) સર્વ જીવો પોતપોતાના સત્ત્વાદિ ગુણ અને તદનુસારી પ્રકૃતિ અનુસાર પુણ્યકર્મો કે પાપકર્મો કે પુણ્યપાપ મિશ્રિત એવાં કર્મો કરે છે. નિર્ગુણ જીવો તો કેવળ કૃષ્ણભક્તિ પરાયણ થાય છે. (૪૧) હે માતા ! આ રીતે ભગવાન બ્રહ્મારૂપે પ્રજાને સર્જે છે, વિષ્ણુરૂપે તે પ્રજાનું પાલન કરે છે અને શિવરૂપે તેમનો સંહાર કરે છે. (૪૨)

असौ जीवेषु सर्वेषु प्रविश्य पुरुषात्मना । यथाकर्म फलं दत्ते तेभ्यः साम्यमुपाश्रितः ॥४३॥
स हरिस्त्वक्षरस्याथ प्रकृतेःपुरुषस्य च । प्रधानपुरुषाणां च महदादिगणस्य च ॥४४॥
कालस्य स्थूलसूक्ष्मस्य चरतोऽण्डे च तद्बहिः । एतेषां कार्यभूतस्य वैराजस्य महामते ॥४५॥
तज्जतानां प्रजेशानां ब्रह्मादीनां च सर्वशः । नियन्ता ह्येक एवास्ति सम्राट् खण्डभुजामिह ॥४६॥
एषां यत्राधिकारे ये जगतस्तेन योजिताः । ते सावधानास्तद्भीतास्तदाज्ञायां सदा स्थिताः ॥४७॥
एवं हि मातः ! सर्वेऽपि परतन्त्रा भवन्ति हि । कृष्णएकः स्वतन्त्रोऽस्ति सर्वसेव्यस्ततस्तु सः ॥४८॥
परमात्मस्वरूपस्य ज्ञानमित्थं प्रकीर्तितम् । प्राप्तेन सद्गुरोर्येन ज्ञातव्यं नावशिष्यते ॥४९॥

य इत्थमात्मानमथात्मनार्थं सतां प्रसङ्गादवगत्य सम्यक् ।
करोति भक्तिं भवबन्धहर्तुःश्रीवासुदेवस्य स मुक्त उक्तः ॥५०॥

इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे
हरिगीतायां ज्ञानस्वरूपनिरूपणं नामा चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥३४॥

અને તે પરમાત્મા સર્વ જીવોમાં પુરુષરૂપે પ્રવેશ કરી તે જીવોને વિષે સમભાવ રાખીને તેમના કર્મ અનુસાર સુખદુઃખાત્મક ફળ આપે છે. (૪૩) વળી તે શ્રીહરિ અક્ષર, પ્રકૃતિ, પુરુષ, પ્રધાનપુરુષો, મહદાદિતત્ત્વો, બ્રહ્માંડને અંદર અને બહાર રહેલા સ્થૂળ-સૂક્ષ્મ બન્ને રૂપ કાળ, સર્વના કાર્યરૂપ વૈરાજપુરુષ, હે મહામતે ! તેના થકી થયેલા પ્રજાપતિઓ, બ્રહ્મા વગેરે સર્વેના નિયંતા આ એક પરમાત્મા જ છે જેમ ખંડિયા રાજાઓના એક સમ્રાટ ચક્રવર્તી નિયંતા હોય છે તેમ. (૪૪-૪૬) જેને જગતના અધિકાર કાર્યમાં તે પરમાત્માએ યોજેલા છે, તેઓ તેનાથી ભય પામીને તેની આજ્ઞામાં જ હંમેશાં રહીને કાર્ય કરે છે. (૪૭) આમ, હે માત ! આ બધા જ પરાધીન છે. એક શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ જ સ્વતંત્ર છે તેથી તે સર્વેએ સેવવા યોગ્ય છે. (૪૮) હે માતઃ ! આ પ્રમાણે પરમાત્માસ્વરૂપ જ્ઞાન મેં તમને કહ્યું. જે મુમુક્ષુએ સદ્‌ગુરુ થકી આ જ્ઞાન મેળવ્યું તેને બીજું જાણવાનું કશું બાકી રહેતું નથી. (૪૯) જે પુરુષ આ પ્રકારે (પૂર્વોક્ત લક્ષણવાળા) સત્પુરુષોના સાચા સમાગમથી આત્માનું સ્વરૂપ અને પરમાત્માનું સ્વરૂપ યથાર્થ જાણીને, ભવબંધનને તોડનારા શ્રી વાસુદેવ ભગવાનની ભક્તિ કરે છે તે પુરુષ મુક્ત જ કહેલો છે. (૫૦)

ઈતિશ્રી સત્સંગિ જીવનમાં, નારાયણ ચરિત્રમાં, ધર્મશાસ્ત્રમાં, પ્રથમ પ્રકરણમાં,
શ્રીહરિગીતામાં જ્ઞાનસ્વરૂપનિરૂપણ નામે ચોત્રીશમો અધ્યાય થયો. ॥૩૪॥

अथ पञ्चत्रिंशोऽध्यायः।

श्रीहरिरुवाच ।

वैराग्यस्य स्वरूपं ते कथयाम्यथ मानदे । भगवन्तं विनान्यत्र रागभावस्तदुच्यते ॥१॥

देहे च दैहिकेष्वम्ब ! स्त्रीपुत्रधनवेश्मसु । पशुयानोपकरणक्षेत्रादिष्वरुचिस्तथा ॥२॥

शब्दादिपञ्चविषयभोगेषु विविधेषु च । अनर्घ्यवस्त्रभूषादौ राज्यभोगेषु चारुचिः ॥३॥

स्वर्गादौ पुण्यलोके च सद्भोगेष्वखिलेष्वपि । अनासक्तिः सर्वथेति वैराग्यं स्पष्टमीरितम् ॥४॥

प्रेमवत्युवाच ।

वैराग्यमीदृशं कृष्ण ! जीवानामुदियात्कथम् । वक्तुमर्हति सर्वज्ञो मह्यं तत्तत्त्वतो भवान् ॥५॥

श्रीहरिरुवाच ।

वैराग्यस्य समुत्पत्तिः सर्वेषामपि देहिनाम् । लोकानां चैव भोगानां भवति क्षयदर्शनात् ॥६॥

नित्यो दैनन्दिनश्चैव प्राकृताख्यस्तृतीयकः । आत्यन्तिकश्चेति मातः ! प्रलयोऽस्ति चतुर्विधः ॥७॥

तत्र प्रकृतिकार्यस्य ब्रह्माण्डस्याखिलस्य च । ब्रह्मादेःस्थवरान्तस्य भोगानांचापि सर्वशः ॥८॥

અધ્યાય-૩૫

શ્રીહરિ કહે છે :

તમામને યથાયોગ્ય માન આપનારાં હે માતા ! હવે હું તમને વૈરાગ્યનું સ્વરૂપ કહું છું. ભગવાન સિવાયના બીજા તમામ પદાર્થમાત્રમાં રાગ (આસક્તિ)નો અભાવ તે વૈરાગ્યનું સ્વરૂપ કહ્યું છે. (૧) હે માતા ! દેહ અને દેહસંબંધી સ્ત્રી, પુત્ર, ધન, ઘર, પશુ, વાહન, ઉપકરણો, ખેતર વગેરેમાં જે અરુચિ તે વૈરાગ્ય. (૨) તથા વિવિધ શબ્દાદિ પંચવિષયના ભોગોમાં, કીમતી વસ્ત્રાલંકારોમાં અને રાજ્યસંબંધી ભોગોમાં અરુચિ તેમજ સ્વર્ગાદિક જે પુણ્યલોક તથા તેમાં જે ભોગવિશેષો છે તેમાં સર્વમાં સર્વ પ્રકારે અનાસક્તિ તે વૈરાગ્ય કહેવાય એમ મુનિઓએ સ્પષ્ટ કહેલું છે. (૩-૪)

પ્રેમવતી બોલ્યાં :

'હે હરિકૃષ્ણ ! જીવાત્માઓને આવી રીતનો વૈરાગ્ય ઉદય થાય તે ઉપાય તમે મને યથાર્થપણે કહેવા યોગ્ય છો. કેમકે તમે સર્વજ્ઞ છો.' (૫)

શ્રીહરિ બોલ્યા :

સર્વ પ્રાણીઓના દેહ તથા સર્વ લોક તથા સર્વ ભોગો-આ સર્વના ક્ષયદર્શનથી (સર્વનો વિનાશ થાય છે એવા વિચારથી) વૈરાગ્ય ઉદય પામે છે. (૬) હે માત ! નિત્યપ્રલય, નૈમિત્તિકપ્રલય, ત્રીજો પ્રાકૃત નામનો પ્રલય અને છેલ્લો આત્યંતિક-આમ ચાર પ્રકારના પ્રલય કહેલા છે. (૭) ત્યાં સમગ્ર પ્રકૃતિકાર્ય પ્રધાનાદિરૂપ બ્રહ્માંડનો, બ્રહ્માદિથી સ્થાવર પર્યંત સર્વનો તેમજ સર્વ ભોગોનો પણ બળવાન કાળના વેગથી વિનાશ થાય છે તે નિશ્ચય વાત છે. આ રીતે વિનાશને જોનારાઓને તે (દેહાદિ)માં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય. (૮-૯)

विनाशो जायते नूनं कालेनैव बलीयसा । एवं क्षयं लोकयतां वैराग्यं तेषु सम्भवेत् ॥९॥
तथैव दुःखदृष्टयापि देहिनां तत्समुद्भवः । भवेद्दुःखं तु सर्वेषां फलं दुष्कृतकर्मणः ॥१०॥
शिश्नोदरतृपां भूमौ सङ्गादेवासतां नृणाम् । प्रवृत्तिर्जायते पापे प्राणिनामतिदुःखदा ॥११॥
विलीयते च सद्बुद्धिधर्मनिष्ठा ततो नृणाम् । ज्ञानादयो गुणाः सर्वे नश्यन्ति च कुसङ्गत ॥१२॥
देहेऽहन्ता च तनैव ममता दैहिकेषु च । विवर्धति ततस्तेषु ह्यसक्तिर्जायते भृशम् ॥१३॥
देहस्त्रीपुत्रवित्तादौ तेऽहन्ताममतावशात् । आसक्तास्तत्कृते नानापापकर्माणि कुर्वति ॥१४॥
वञ्चयन्ति परन्यासान्विश्वस्तं घातयन्ति च । दम्भपैशुन्यशठतानृतवादपरा नराः ॥१५॥
मिथ्यापवादानन्येषु ददतश्च परद्रुहः । हिंस्राः स्तेना अनीत्यैव कुटुम्बं पोषयन्ति ते ॥१६॥
इतस्ततः उपानीय येन केनापि पाटमना । कर्मणा गर्हितैनैव स्वानि पुष्णन्ति तैर्निजान् ॥१७॥
तदासक्त्या स्ववेदोक्तं धर्मं वर्णाश्रमात्कम् । त्यक्त्वोपधर्मवेषादि दधते च निरङ्कुशाः ॥१८॥
गोविप्राणां च साधूनां वेदतीर्थामृतान्धसाम् । द्रोग्धाशे मानिनः स्तब्धा विमुखा विष्णुभक्तितः ॥१९॥

તેવી જ રીતે દેહિઓના દુઃખદર્શનથી પણ તેની ઉત્પત્તિ થાય છે. સર્વ જનોને પાપકર્મના ફળસ્વરૂપે દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે. (૧૦) પૃથ્વી ઉપર શિશ્ન અને ઉદરપોષણ પરાયણ અસત્ પુરુષોના સંગથી જ પ્રાણીઓને અતિ દુઃખ આપનારી પાપમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે. (૧૧) અને તે કુસંગથી જ મનુષ્યની વિવેકબુદ્ધિ અને ધર્મનિષ્ઠાનો વિલય થઈ જાય છે અને જ્ઞાન આદિ ગુણો પણ નાશ પામી જાય છે. (૧૨) અને તેથી દેહમાં અહંતા અને દેહના સંબંધીમાં મમતા વૃદ્ધિ પામે છે. અને અહંતા-મમતાની વૃદ્ધિને લીધે દેહ અને દેહસંબંધીઓમાં અતિશય આસક્તિ થાય છે. (૧૩) અને તે અહંતા-મમતાને લીધે દેહ, સ્ત્રી, પુત્ર, ધન વગેરેમાં આસક્ત થયેલો પુરુષ તેમના માટે અનેક પાપકર્મો કરે છે. (૧૪) દંભ, ચાડિયાપણું, શઠતા, મિથ્યાભાષણ વગેરે કુકર્મમાં પ્રવૃત્ત થયેલા પુરુષો પારકી થાપણોને ઓળખે છે એટલું જ નહિ પરંતુ વિશ્વાસુના પ્રાણનો પણ ઘાત કરે છે. (૧૫) અને તે જનો બીજાઓ પર મિથ્યા અપવાદ મૂકનારા, પરદ્રોહ કરનારા, હિંસા કરનારા અને ચોરી કરનારા થાય છે. આમ, અનીતિ કર્મથી જ સ્વકુટુંબનું પોષણ કરનારા થાય છે. (૧૬) અને તે જનો હરકોઈ નિન્દિત પાપ કર્મથી જ જ્યાં ત્યાંથી ધન વગેરે ઉપાર્જન કરી તેનાથી પોતાનું અને પોતાના સ્ત્રી-પુત્રનું પોષણ કરે છે. (૧૭) દેહાદિના પોષણમાં આસક્તિથી પોતાના વૈદિક વર્ણાશ્રમ ધર્મનો ત્યાગ કરી નિરંકુશ થકા પાખંડ ધર્મ અને વેષને ધારણ કરે છે. (૧૮) અને તે જનો ગાય, બ્રાહ્મણ, સત્પુરુષ, વેદ, તીર્થ અને દેવતાઓનો દ્રોહ કરનારા અને અભિમાની, અનમ્ર તથા ભગવદ્ ભક્તિથી વિમુખ થાય છે. (૧૯)

खादन्ति मांसानि सुरा मद्यानि च पिबन्त्यपि । सज्जने च परस्त्रीषु विधवासु च कामतः ॥२०॥
अपेयपानं चाभक्ष्यभक्षणं कुर्वते मुहुः । वदन्त्यवाच्यानि च ते निस्त्रपाश्च मदोद्धताः ॥२१॥
य इत्थं दुष्टकर्माणो मानवाः सन्ति भूतले । अन्तकाले लभन्ते ते कृच्छ्रं भूरितरं सति ! ॥२२॥
यमदूतास्तदायाऽऽयान्ति नेतुंताननतिनिर्दयाः । वक्रतुण्डा पाशहस्ता भयङ्करसमीक्षणाः २३॥
तेषां वीक्षणमात्रेण ते त्रुटयद्देहबन्धनाः । सन्त्रस्ता वेपमानाङ्गा जायन्ते ह्यतिविक्लवाः ॥२४॥
ते लिङ्गदेह आबध्य स्थूलातिदृढभावने । नयन्ति तान् यमपुरं दीर्घेणैव कदध्वना ॥२५॥
अर्कदावाग्निसन्तप्तवालुके भूरिकण्टके । अशक्ताश्चलितुं मार्गे ते ताडयन्ते च तैर्भृशम् ॥२६॥
कशाभिर्लोहदण्डैश्च ताड्यमाना भृशं पथि । क्रूरैर्यमानुगैः पृष्ठे रुदन्त्युच्चैरनाश्रयाः ॥२७॥
पतिताः कृच्छ्रतो भूमावुत्थाप्य पुनरर्दनैः । चाल्यन्ते पापिनो याम्यैः सत्वरं क्वाप्यविश्रमम् ॥२८॥
त एवमतिकृच्छ्रेण नीयन्ते तैर्यमालयम् । यथा राजभटैरत्र स्तेनाद्या राजमन्दिरम् ॥२९॥
तेषां दुष्टानि कर्माणि मनोवाक्कायजान्यपि । यमो जानाति सर्वाणि चित्रगुप्तश्च तत्र वै ॥३०॥

વળી તે પુરુષો માંસભક્ષણ-સુરાસેવન-મદ્યપાનપરાયણ થાય છે અને પરસ્ત્રીઓ અને વિધવાઓમાં આસક્ત થાય છે. (૨૦) અને મદમાં ઉદ્ધત અને નિર્લજ થઈને ન પીવા યોગ્ય પીણાંઓનું પાન કરે છે, અભક્ષ્ય વસ્તુઓનું ભક્ષણ કરે છે અને ન બોલવા યોગ્ય અપશબ્દો બોલે છે. (૨૧) હે સતિ ! આ પ્રકારે ભૂતલ ઉપર જે દુષ્ટકર્મ કરનારા માણસો રહે છે તે અંતકાળે અને પછી પણ અતિશય કષ્ટને પામે છે. (૨૨) ત્યારે તેમને લેવા માટે અત્યંત ક્રૂર, વાંકા ભયંકર મુખવાળા, હાથમાં પાશ-દોરડાને ધારણ કરેલા, ભયંકર દર્શન જેનું છે એવા યમદૂતો આવે છે. (૨૩) યમદૂતોના દર્શન માત્રથી જ તે પાપીઓની નાડીગ્રંથિઓ તૂટવા લાગે છે અને અત્યંત નાસ પામેલા અને થરથર કંપાયમાન અંગોવાળા તે પાપીઓ અત્યંત વિહ્‌વળ બની જાય છે. (૨૪) પછી સ્થૂલદેહમાં થયેલી દૃઢ ભાવનામય લિંગ દેહમાં બાંધીને તે યમદૂતો લાંબા અને કુત્સિતમાર્ગેથી તેને યમપુરીમાં લઈ જાય છે. (૨૫) સૂર્ય અને દાવાનળથી ખૂબ તપેલી રેતીવાળા અને ખૂબ જ કાંટાળા માર્ગ ઉપર ચાલવાને અશક્ત એવા તે પાપીઓને ખૂબ જ તાડન કરે છે. (૨૬) માર્ગમાં ક્રૂર એવા યમદૂતોથી પીઠ ઉપર લોહદંડવડે મરાતા તે પાપીઓ આશ્રયરહિત થયેલા ખૂબ ઊંચે સ્વરે રડે છે. (૨૭) કષ્ટ અને શ્રમથી ભૂમિ ઉપર પડી જતા તે પાપીઓને ફરીથી ઉઠાડીને ફરીથી મારતા એવા યમદૂતો કયાંય પણ વિશ્રામ કર્યા સિવાય ઝડપથી ચલાવે છે. (૨૮) આમ તે પાપીજનોને અત્યંત કષ્ટ આપી યમદૂતો યમપુરીમાં લઈ જાય છે, જેમ રાજાના સૈનિકો ગુનેગારને રાજગૃહ (દંડસ્થાન)માં લઈ જાય છે તેમ. (૨૯) તે પાપીજનોના મન, વાણી અને દેહથી કરાયેલા સર્વ પ્રકારનાં પાપોને યમરાજ જાણે છે અને તે બધું મુખ્ય અનુચર ચિત્રગુપ્ત જાણે છે. (૩૦)

मुक्तिसाधनमानुष्यदेहव्यर्थीकृते रुषा । अपश्यंस्तान् यमो द्वतैर्दापयत्यतियातनाः ॥३१॥
नरकाणां दारुणानां भोग्यानां पापकर्मणिः । शतानि च सहस्राणि वर्तन्ते हि यमालये ॥३२॥
पापिनस्तेषु महतीं प्राप्नुवन्ति हि वेदनाम् । नामानि तत्र केषाञ्चिच्छृणु मातर्वदामि ते ॥३३॥
तामिस्रश्चानधतामिस्रो महारौरवरौरवौ । कुम्भीपाकः कालसूत्रमसिपत्रवनं तथा ॥३४॥
अन्धकूप शूकरास्यं सन्दंशः कृमिभोजनः । तप्तसूर्मिर्वैतरणी शाल्मलिर्वज्रकण्टकः ॥३५॥
प्राणरोधश्च पूयोदः सारमेयादनं तथा । लालभक्षौ वैरासनमयःपानमवीचिका ॥३६॥
क्षारकर्दममुख्याश्च सन्त्येवान्ये सहस्रशः । क्रोशन्तो यत्र पच्यन्ते नश दुष्कृतकारिणः ॥३७॥
दुष्कृतं यादृशं यस्य तादृशे निरये तु तम् । यमः क्षेपयति क्रुद्धो द्वतैस्तत्कदनोद्यतेः ॥३८॥
अङ्गानि पापिनां याम्याश्छित्त्वा छित्वा कुठारतैः । चर्वन्ति वज्रदशनां खादयन्ति च तानि तैः ॥३९॥
दाहयन्ति प्रदीप्तेऽग्नौ तप्ततैले क्षिपन्ति च । सर्पैश्च वृश्चिकैर्गृध्रैः श्वभिस्तान् खादयन्ति च ॥४०॥
उद्धारयन्ति चान्त्राणि तेषां ते जीवतामपि । भोग्यकर्मवशात्तत्र म्रियन्ते नैव पापिनः ॥४१॥
यथा यथेह तैर्जीवा हता ये ये तथा तथा । तैस्तैस्तान् घातयन्त्युग्रा याम्या मुदग्रपाणयः ॥४२॥

મુક્તિના સાધનભૂત મનુષ્યદેહને વ્યર્થ કરવાથી ગુસ્સે થયેલા યમરાજા પાપીજનોને યમદૂતો પાસે ખૂબ યાતના અપાવે છે. (૩૧) યમાલયમાં પાપકર્મીઓએ ભોગવવા યોગ્ય અત્યંત દારૂણ એવા નરકો સેંકડો અને હજારો છે તેમાં પાપીઓને યમદૂતો ફેંકે છે અને તેઓ મોટી વેદના પામે છે. (૩૨) હે માતા ! તેમાંથી કેટલાક નરકોનાં નામ તમને હું કહું છું. (૩૩) તામિસ્ર, અંધતામિસ્ર, મહારૌરવ, રૌરવ, કુંભીપાક, કાલસૂત્ર અને અસિપત્રવન. (૩૪) અંધકૂપ, શૂકરાસ્યં, સંદશ, કૃમિ ભોજન, તપ્તસૂર્મિ, વૈતરણી, વજ્રકંટક શાલ્મલિ, (૩૫) પ્રાણરોધ અને પૂયોદ, સારમેયાદન તથા લાલાભક્ષ, વૈરાસન, અયઃપાન, અવીચિકા (૩૬) તથા ક્ષારકર્દમ વગેરે મુખ્ય નરકો છે, બીજા પણ હજારો નરકો છે જેમાં પાપકર્મ કરનારા નરોને બૂમો પાડતા છતાં પીડા પમાડાય છે. (૩૭) અને અત્યંત ગુસ્સે થયેલા યમરાજ તો પાપીનું જેવા પ્રકારનું પાપ હોય તેવા નરકમાં દુઃખ આપવામાં તત્પર એવા દૂતો પાસે તે પાપીઓને તેમાં ફેંકાવે છે. (૩૮) વજ્ર જેવા દાંતોવાળા તે યમરાજ પાપીઓનાં અંગોને કુહાડાથી છેદીને ચાવે છે તથા પાપીઓને ખાય છે. (૩૯) અને તે પાપીજનોને પ્રદીપ્ત અગ્નિમાં બાળે છે તથા તપાવેલા તેલમાં નાંખે છે અને સાપ, વીંછી, ગીધ અને કૂતરાઓ વગેરેથી તેમનું ભક્ષણ કરાવે છે. (૪૦) તે યમરાજ તે જીવતા એવા તે પાપીઓનાં આંતરડાં ઉખાડી નાંખે છે તોપણ ભાગ્યકર્મના વશથી તે પાપીઓ મરતાં નથી. (૪૧) તે પાપીઓએ આ લોકમાં જેવી જેવી રીતે જીવો મરેલાં છે તેવી તેવી રીતે મુદ્‌ગર હાથમાં લીધેલા અને ભયંકર એવા યમદૂતો તે તે પ્રાણીઓ પાસે પાપીઓને મરાવે છે. (૪૨)

दाश्यन्ति गजैः क्वापि पातयन्ति च तन्नागात् । विषाग्निधूमे रुन्धन्ति जले च क्षारकर्दमे ॥४३॥
श्लेषयन्ति तप्तलोहप्रतिमास्तान् यमानुगाः । प्रवेशयन्ति नेत्रेषु शलाकाश्चायसीरपि ॥४४॥
सिञ्चन्ति सीसं कर्णेषु रसं लौहं मुखेषु च । रेतोविण्मूत्रपूयानि पाययन्ति च भूरिशः ॥४५॥
सीव्यानि दीर्घसूचीभिस्त्वचस्तेषां विदार्य च । निष्पेषयन्ति यन्त्रेषु तांश्च क्रूरा यमानुगाः ॥४६॥
एवंविधास्ते बहुशो यातनाः प्राप्नुवन्त्यथ । जरायुजाण्डजोद्भिज्जस्वेदजाख्याः खनीश्च ते ॥४७॥
गर्भवासमहादुःखं जन्मदुःखं ततो महत् । व्याधिदुःखं जरादुःखं मृत्युदुःखं पुनः पुनः ॥४८॥
आध्यात्मिकादि त्रिविधं दुःखं मातश्च ते जनाः । यथाकर्म लभन्ते वै रुदन्तो भुञ्जते च तत् ॥४९॥
युगानां च सहस्राणि शतानि च पुनः पुनः । भ्रमन्ति तासु ते जीवा भूरिदुःखमयीषुच ॥५०॥
प्राप्नुवन्तः सृतीरीत्थं क्वापि कृष्णकृपावशात् । नरदेहं लभन्ते ते भवमुक्त्येकसाधनम् ॥५१॥
तं प्राप्य ये तु सत्सङ्गं कृत्वा कृष्णं भजन्ति ते । भुक्तिं च स्वेप्सितां मुक्तिं लभन्ते जननि ध्रुवम् ॥५२॥

યમદૂતો કોઈ સ્થળે પાપીઓને હાથીઓ પાસે છૂંદાવે છે, પર્વતના શિખર ઉપરથી ફગાવે છે, વિષયુક્ત અગ્નિ તથા ધુમાડામાં અને ક્ષારયુક્ત કાદવવાળા જળમાં રૂંધી રાખે છે. (૪૩) વળી (તે પાપીઓને) અગ્નિથી ખૂબ તપાવેલી લોખંડની લાલચોળ પ્રતિમાઓ સાથે બાથ ભિડાવે છે, અને આંખોમાં લોઢાના સળિયા ખોસી ઘાલે છે. (૪૪) વળી તે પાપીઓને કાનમાં સીસું રેડે છે અને મુખમાં લોઢાનો રસ રેડે છે તેમ જ ખૂબ વીર્ય, વિષ્ટા, મૂત્ર અને પરુ વગેરે પીવડાવે છે. (૪૫) અને ક્રૂર એવા તે યમદૂતો પાપીઓની ચામડી ચીરીને લાંબી લાંબી સોયો વડે સીવે છે અને તેઓને યંત્રોમાં પીલે છે. (૪૬) પછી આ રીતે બહુ પ્રકારની તીવ્ર વેદનાઓને તે પાપીઓ પામે છે પછી તેઓ જરાયુજ, અંડજ, ઉદભિજ અને સ્વેદજ આ ચાર પ્રકારની યોનિઓને પામે છે. (૪૭) પછી ગર્ભવાસનું દુઃખ તો દુઃસહ છે, જન્મનું દુઃખ તો તેનાથી અધિક છે, વ્યાધિદુઃખ અને વૃદ્ધાવસ્થાનું દુઃખ તથા મૃત્યુનું દુઃખ ફરી ફરીને વારંવાર આવ્યા કરે છે. (૪૮) હે માતા ! આધ્યાત્મિક, (આધિભૌતિક અને આધિદૈવિક) વગેરે ત્રણ પ્રકારનાં દુઃખોને પોતે કરેલાં કર્મો અનુસાર (દરેક જન્મમાં) પામે છે અને રડતાં રડતાં તે દુઃખ ભોગવે છે. (૪૯) અને તે જીવો સેંકડો-હજારો યુગો પર્યંત અનંત દુઃખમયી યોનિઓમાં વારંમવાર ભ્રમણ કરે છે. (૫૦) આ રીતે સંસારને પામતા જીવો ક્યારેક કૃષ્ણકૃપાને કારણે સંસારમુક્તિના સાધનભૂત મનુષ્યદેહને પામે છે. (૫૧) હે જનની ! તે જનો નરદેહને પામી સત્સંગ કરી ભગવાનની ભક્તિ કરે છે અને તે ભક્તિને અને સ્વઈપ્સિત મુક્તિને પણ પામે છે. (૫૨)

ये त्वसत्सङ्गतः स्त्र्यादौ सज्जन्तेऽत्र कुबुद्धयः । कृष्णभक्तिविहीनास्ते दुःखं यान्त्येव पूर्ववत् ॥५३॥
यमदूतकरान्प्राप्य महतीर्यान्ति यातनाः । योनीश्चतुरशीतिं च लक्षाणि पुनरेव ते ॥५४॥
एवं संसृतिदुःखं ये पश्यन्त्यत्र मुहुर्नृणाम् । तेषामुदेति वैराग्यं सत्सङ्गात्तच्च वर्धति ॥५५॥
ततो विरक्ताः कुर्वन्ति दुःखक्षयभयोज्झितम् । कृष्णाश्रयं सदानन्दं भीता दुःसङ्गतःसति ॥५६॥
वैराग्यहीनस्य सुखं नास्ति दुःखविवर्जितम् । भक्तिर्न वर्धति पुंसां वैराग्येण विना द्रुतम् ॥५७॥
मायिकेषु विरक्तानां पदार्थेषु विवर्धति । कृष्णेऽनुरागो जननि ! तेन यान्ति परां गतिम् ॥५८॥

स्वरूपमित्थं जनयित्रि ! तुभ्यं प्रोक्तं विरक्तेः सह कारणेन ।
वदामि भक्तेरथ तन्मुमुक्षोरभीष्टदाया भवपाशबन्धात् ॥५९॥

इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम प्रकरणे
हरिगीतायां वैराग्यस्वरूपलक्षण निरूपणनामा पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥३५॥

અને જે મનુષ્યો કુબુદ્ધિવાળા, કૃષ્ણભક્તિએ રહિત, સ્ત્રી વગેરેમાં આસક્ત થાય છે તે પૂર્વજન્મોની જેમ જ દુઃખને પામે છે. (૫૩) અને તે ફરીથી યમદૂતોના હાથમાં જઈ મોટી યાતનાઓને પામે છે અને ફરીથી ચોરાશી લાખ યોનિઓને પામે છે. (૫૪) આ પ્રકારે જે જનો આ લોકમાં મનુષ્યોનું સંસાર સંબંધી દુઃખ વારંવાર જુએ છે તેમને વૈરાગ્ય ઉદય થાય છે. સત્સંગથી વૈરાગ્ય વૃદ્ધિ પામે છે. (૫૫) હે સતિ ! તેથી વિરક્ત એવા તે જનો દુષ્ટજનસંગથી ડરીને, સદા આનંદવાળા અને દુઃખ, ક્ષય અને ભયરહિત કૃષ્ણાશ્રયમાં રહે છે. (૫૬) વૈરાગ્યહીન પુરુષને દુઃખરહિત સુખ નથી અને વૈરાગ્ય વિના પુરુષોને ભક્તિ જલદી વૃદ્ધિ પામતી નથી. (૫૭) હે જનની ! માયામય પદાર્થોમાં વૈરાગ્ય પામેલાઓને સાક્ષાત્ પુરુષોત્તમમાં પ્રીતિ ખૂબ વૃદ્ધિ પામે છે તેથી તેઓ પરા ગતિને પામે છે. (૫૮) હે જનયિત્રિ માત ! તમોને આ પ્રકારે તેની ઉત્પત્તિના કારણો સહિત વૈરાગ્યસ્વરૂપલક્ષણ કહ્યું. હવે સંસારબંધનથી મોક્ષ ઇચ્છનાર પુરુષને મોક્ષપ્રદા ભક્તિનું સ્વરૂપ હવે તમને કહું છું. (૫૯)

ઈતિશ્રી સત્સંગિ જીવનમાં, નારાયણ ચરિત્રમાં, ધર્મશાસ્ત્રમાં, પ્રથમ પ્રકરણમાં, શ્રીહરિગીતામાં વૈરાગ્યસ્વરૂપલક્ષણનિરૂપણ નામે પાંત્રીસમો અધ્યાય થયો. ॥૩૫॥

अथ षट्त्रिंशोऽध्यायः ।

श्रीहरिरुवाच ।

भजधातोस्तु सेवार्थः प्रेम क्तिनप्रत्ययस्य च । स्नेहेन भगवत्सेवा भक्तिरित्युच्यते बुधैः ॥१॥

पतिव्रता यथा नारी सेवेत स्वपतिं तथा । अनन्यभावेन हरिं मुमुक्षुः सर्वदा भजेत् ॥२॥

श्रवणं कीर्तनं विष्णोः स्मरणं पादसेवनम् । अचनं वन्दनं दास्यं सख्यमात्मनिवेदनम् ॥३॥

लक्षणानि नवैतानि तस्याः सन्ति हि येषु च । श्रित एकमपि प्राणी सभुक्तिं मुक्तिमाप्नुयात् ॥४॥

श्रवणं तत्र कर्तव्यं सर्वदा जन्मकर्मणाम् । श्रीकृष्णस्य स्वधर्मस्थतद्भक्तवदनात्सति ॥५॥

वाराहाद्यवताराणां श्रीकृष्णस्यैव यानि च । चरित्राण्यादरात्तानि श्रोतव्यानि मुमुक्षुणा ॥६॥

तथा श्रीकृष्णभक्तस्य प्रह्लादस्य ध्रुवस्य च । प्रियव्रताम्बरीषादेः श्रोतव्याऽऽदरतः कथा ॥७॥

कीर्तनं राधिकाभर्तुश्चरित्राणां च तत्सताम् । कर्तव्यं च कथावार्तास्तेषामेव सदादरात् ॥८॥

कृष्णतद्भक्तसम्बन्धग्रन्थानां पठनं तथा । पाठनं नित्यपाठश्च कर्तव्यः सहितार्थिना ॥९॥

छान्दोनिबद्धपद्यानां गद्यानां च व्रजेशितुः । संस्कृतानां प्राकृतानां कार्यं वा गायनं मुदा ॥१०॥

અધ્યાય-૩૬

શ્રીહરિ બોલ્યા :

ભજ ધાતુનો અર્થ સેવારૂપ છે અને ક્તિન્ પ્રત્યયનો અર્થ પ્રેમરૂપ છે તેથી સ્નેહપૂર્વક જે ભગવાનની સેવા છે તેને પંડિતો ભક્તિ કહે છે. (૧) જેવી રીતે પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાના પતિને અનન્ય ભાવથી જેમ સેવન કરે તેમ મુમુક્ષુ પણ સર્વદા અનન્ય ભાવથી શ્રીહરિનું ભજન કરે. (૨) વિષ્ણુનું શ્રવણ, કીર્તન, સ્મરણ, પાદસેવન, અર્ચન, વંદન, દાસપણું, સખાપણું અને આત્મનિવેદન-આ ભક્તિનાં નવ લક્ષણો છે. આમાંથી એકપણ લક્ષણને આશરેલો મુમુક્ષુ જીવ આ લોકમાં ભક્તિ અને પરલોકમાં મુક્તિને પામે છે. (૩-૪) હે સતિ ! સ્વધર્મમાં રહેલ કૃષ્ણભક્તના મુખથી શ્રીકૃષ્ણના જન્મ-કર્મોનું હંમેશાં શ્રવણ કરવું જોઈએ. (૫) શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ નારાયણ ભગવાનના વારાહાદિ અવતારોના ચરિત્રને પણ મુમુક્ષુજને આદરપૂર્વક સાંભળવા જોઈએ. (૬) અને તે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના ભક્તો પ્રહ્લાદ ધ્રુવજી, પ્રિયવ્રત તથા અંબરીષ આદિની કથા પણ આદરપૂર્વક સાંભળવી. (૭) શ્રીકૃષ્ણ તથા તેમના સાધુઓનાં ચરિત્રોનું હંમેશાં કીર્તન કરવું. તેમની કથાવાર્તા પણ હંમેશાં આદરપૂર્વક સાંભળવી જોઈએ. (૮) શ્રીકૃષ્ણ અને તેના ભક્ત સંબંધી ચરિત્રગ્રંથોનું પઠન-પાઠન સ્વહિતાર્થે મુમુક્ષુએ કરવું જોઈએ તથા તેમનો નિત્ય પાઠ કરવો જોઈએ. (૯) તથા વ્રજપતિ શ્રીકૃષ્ણના સંસ્કૃત કે પ્રાકૃત છંદોથી ગૂંથેલા પદ્યો-ગદ્યોનું ગાન હર્ષપૂર્વક કરવું જોઈએ. (૧૦)

कौशल्ये सति वीणादिवाद्यानुगतमेव तत्। कार्यं वा तालिकाध्वानैस्तद्धीनं वापि कर्हिचित् ॥११॥
प्रभो स्तुतिः प्रार्थना च नामसङ्कीर्तनं तथा। कार्यं श्लोकादिभिर्वाम्ब ! प्रीत्या वाक्यैर्मनोरमैः ॥१२॥
सङ्गोपाङ्ग भगवतो मूर्तिश्चिन्त्या हृदम्बुजे। एकैकमङ्गे पादादि ततश्च हसितावधि ॥१३॥
नाम्नां वृन्दावनविधोः कर्तव्यं स्मरणं हृदा। चरित्राणां गुणानां च जप्तव्यस्तन्मनुस्तथा ॥१४॥
तथा गोलोकवैकुण्ठादीनां धाम्नां जगत्पतेः। तत्रत्यपार्षदादीनां कार्यं च स्मरणं प्रसूः ॥१५॥
पादसंवाहनं कार्यं प्रत्यक्षस्य तु सत्पतेः। अन्यथा मानसं कार्यं स्पर्शोऽङ्घ्रेःप्रतिमासु तु ॥१६॥
उत्पत्तिस्थितिनाशशक्तिभजयज्ञेशा हि यत्सेवया प्रापुः स्पर्शत एव यस्य च पुनात्यण्डं त्रिवर्त्मव्रजा।
मायाकालभयं यदाश्रयवतां नश्यत्यथो सेव्यते यो राधाकमलादिभिर्भगवतोऽङ्घ्रि स्तं न सेवते कः ॥१७॥
यत्संसेवनतश्च पद्मनिलयादिभ्योऽपि कीर्तिं ययुर्भूयिष्ठां 'व्रजयोषितः कविवरव्यासादिगेयां भुवि।
तल्लीलानरनाटनस्य चरणं वृन्दावनेन्दोर्मुदा सेव्यं। संसृतिमुक्तिकामुकनरैस्तेषां हि नान्या गतिः ॥१८॥

પોતાને વીણાવાદનમાં ચાતુર્ય હોય તો વીણાદિ વાજિંત્રે સહિત, અથવા તાળીઓના શબ્દે સહિત અથવા કોઈ સમયે વાજિંત્ર રહિત પણ કીર્તન કરવું જોઈએ. (૧૧) અને હે માતા ! શ્લોક વગેરેથી અથવા મનને આહ્લાદ આપનારાં વાક્યો, (હે પ્રભો ! હે કૃષ્ણ) વડે પ્રભુની સ્તુતિ-પ્રાર્થનારૂપ નામસંકિર્તન કરવું (૧૨) અંગો અને ઉપાંગો સહિત ભગવાનની મૂર્તિનું ધ્યાન હૃદયકમળમાં કરવું જોઈએ. અને પછી ચરણકમળથી આરંભી હસિતવદન સુધી એક એક અંગનું ચિંતવન મનથી કરવું જોઈએ. (૧૩) અને વૃંદાવનચંદ્ર શ્રીકૃષ્ણનાં ચરિત્રો અને ગુણોનું હૃદયથી ચિંતવન કરવું અને ભગવાનના મંત્રનો જપ કરવો જોઈએ. (૧૪) તેવી રીતે જગત્પતિ ભગવાનના ગોલોક, વૈકુંઠ, અક્ષરધામ વગેરે ધામો તથા તેમના પાર્ષદો આદિનું સ્મરણ કરવું જોઈએ. (૧૫) સત્પુરુષોના સ્વામી એવા પ્રત્યક્ષ ભગવાનના ચરણકમળ મર્દનરૂપ સેવા કરવી જોઈએ અને પ્રત્યક્ષ ભગવાનના અભાવમાં માનસિક પાદસંવાહન કરવું જોઈએ તથા પ્રતિમાઓનો ચરણસ્પર્શ કરવો જોઈએ. (૧૬) જેમના ચરણકમળની સેવાથી જ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ ઉત્પત્તિ, પાલન અને સંહાર કરવાનું સામર્થ્ય પામ્યા છે; જેમના સંબંધથી ત્રણ માર્ગે જનારી ગંગા સમગ્ર બ્રહ્માંડને પવિત્ર કરે છે અને જે ચરણને સેવનારા જનોનો કાળ-માયાનો ભય નાશ પામે છે. અને જે ચરણકમળને રાધા-રમા આદિ અખંડ સેવે છે એવા ભગવત્ ચરણને કોણ ન સેવે ? (૧૭) જે વનિતાઓ ભગવાનના ચરણકમળની સેવાથી જ દેવોથી પણ શ્રેષ્ઠ એવી કવિવર વ્યાસજી વગેરેએ ગાવા યોગ્ય પવિત્ર કીર્તિને પામી જતી હતી. લીલા માટે નરનાટન કરનાર શ્રીકૃષ્ણના ચરણકમળ સંસારમુક્તિની કામનાવાળા જનોએ હર્ષથી સેવન કરવું જોઈએ. આનાથી અન્ય કોઈ ગતિ જ નથી. (૧૮)

अर्चनं तु द्विधा प्रोक्तं मातः ! कृष्णस्य सात्वतैः । आभ्यन्तरं तथा बाह्यं यथाशक्ति यथाविधि ॥१९॥
यथाश्रुतं हृदि ध्यात्वा कृष्णं मानसकल्पितैः । महोपचारैरर्चा तु प्रोक्तं तत्रादिमं बुधैः ॥२०॥
उपचारैर्यथालब्धैर्बहिः कृष्णस्य पूजनम् । यथाधिकारं वेदोक्तमन्त्राद्यैस्तद्द्वितीयकम् ॥२१॥
आद्यमादौ विधायैव द्वितीयं तत आचरेत् । चलार्यां प्रतिमार्यां तु कृष्णमावाह्य पूजयेत् ॥२२॥
मद्यमांसादिसंसर्गरहितैः शुचिभिस्तथा । द्रव्यैः प्रसिद्धैः कृष्णोऽर्च्यो ह्यन्यदेवसमर्पितः ॥२३॥
कृष्णं संस्नाप्य वासांसि धारयेत यथोचितम् । अलङ्कारांश्च विविधान् यथास्थानं तु धारयेत् ॥२४॥
काश्मीरकेसरोपेतचन्दनाद्यनुलेपनम् । यथार्त्वर्चकः कुर्यात् प्रेम्णा च तिलकं प्रभोः ॥२५॥
हारान्सुगन्धिपुष्पाणामवतंसांश्च शेखरान् । भगवन्तं धारयित्वा धूपं दीपं समर्पयेत् ॥२६॥
यथर्तुं च यथाशक्ति नैवेद्यमुपकल्पयेत् । महानीराजनं कुर्याद्वादित्रनिनदैः सह ॥२७॥
प्रदक्षिणां च स्तवनं प्रार्थनां च नमस्कृतिम् । कुर्यादित्थं प्रतिदिनं तत् कृष्णस्यार्चनं स्मृतम् ॥२८॥
प्रातःसङ्गवमध्यह्नापराह्नेषु निशामुखे । कृष्णस्येत्थं पञ्चकालमर्चनं प्रोक्तमुत्तमम् ॥२९॥

હે માતઃ ! (નારદાદિ) સાત્વત ભક્તોએ ભગવાનનું અર્ચન (પૂજન) બે પ્રકારનું કહ્યું છે : આભ્યંતર તથા બાહ્ય તે બે પ્રકારનું પૂજન યથાશક્તિ યથાવિધિ કરવું જોઈએ. (૧૯) જેવી રીતે (ઉપદેષ્ટા થકી) સાંભળેલું હોય તેવી રીતે જ ભગવાનનું હૃદયમાં ધ્યાન કરી મનથી કલ્પેલા મોટા ઉપચારો વડે પૂજનને બુદ્ધિમાન ભક્તોએ પ્રથમ (આભ્યંતર) પૂજન કહેલું છે. (૨૦) અને યથાલબ્ધ ઉપચારોથી વેદોક્ત મંત્રાદિ વડે અધિકાર પ્રમાણે બીજું બાહ્ય કૃષ્ણનું પૂજન કહેલું છે. (૨૧) તેમાં આભ્યંતર પૂજન પ્રથમ કરીને જ પછી બીજું બાહ્ય પૂજન કરે અને ચલ મૂર્તિમાં તો કૃષ્ણનું આવાહન કરીને પૂજન કરે. (૨૨) મદ્ય માંસ આદિ સંસર્ગથી રહિત અને પવિત્ર તથા પ્રસિદ્ધ તેમ જ અન્ય કોઈ દેવને સમર્પણ નહિ કરેલાં દ્રવ્યો વડે શ્રીકૃષ્ણની પૂજા કરવી જોઈએ. (૨૩) ભગવાનને સ્નાન કરાવી યથોચિત્ત વસ્ત્રો ધારણ કરાવે તથા વિવિધ અલંકારોને યથાસ્થાને ધારણ કરાવે. (૨૪) અને ભગવાનને કુંકુમ કેસરયુક્ત ચંદનાદિ વડે ઋતુ પ્રમાણે અનુલેપન પ્રેમપૂર્વક કરે અને તિલક તો કરે જ. (૨૫) સુગંધી પુષ્પોના હારો, તોરા (કાનનાં આભૂષણો તેમ જ શેખરો (પાઘના તોરાઓ) ભગવાનને ધારણ કરાવી ધૂપ, દીપ સમર્પણ કરે. (૨૬) ઋતુ પ્રમાણે યથાશક્તિ નૈવેદ્ય સમર્પણ કરે અને તે ભગવાનની વાજિંત્રોના અવાજથી મહારાજની આરતી કરે. (૨૭) પ્રદક્ષિણા અને સ્તવન, પ્રાર્થના અને નમસ્કાર કરે. આ રીતે પ્રતિદિન પ્રાતઃ, સંગવ, મધ્યાહ્ન, અપરાહ્ન અને સાયકાળ, આ પાંચ વખત કૃષ્ણનું પૂજન કરવું તે ઉત્તમ પૂજન કહેલું છે. (૨૮-૨૯)

प्रत्यूषकाले मध्यह्ने सायं चेति त्रिरर्चनम् । मध्यमं ह्येककालं तत्कनीयोऽशक्तदेहिनाम् ॥३०॥
जन्मोत्सवेषु सर्वेषु कृष्णस्यैकादशीषु च । कर्तव्या महती पूजा गीतवादित्रसंयुता ॥३१॥
उपवासो जागरश्च कर्तव्यस्तेषु शक्तितः । पारणाहेषूत्सवेषु भोज्या विप्राश्च साधवः ॥३२॥
धनिकः कारयेत्कृष्णमन्दिराणि दृढानि च । प्रतिष्ठां तेषु कृष्णस्य कारयेत्स महोत्सवैः ॥३३॥
पूजाप्रवाहसिद्ध्यर्थं ग्रामक्षेत्रधनादिभिः । तदवृत्तिमपि निर्बाधां सान्तत्यनैव वर्तयेत् ॥३४॥
कूपं वापीं तडागादिं कृषणार्थं पुष्पवाटिकाम् । कारयेद्वैष्णवान् यज्ञानहिंसान्विदधीत च ॥३५॥
श्रीकृष्णस्यैव मन्त्राणां पुरश्चर्यां विधानतः । ग्रन्थानां तत्पराणां च कारयेद्वैष्णवैर्द्विजैः ॥३६॥
कृष्णार्चाशिष्टगन्धाद्यैरर्च्याः सर्वाश्च देवताः । पितरः साधवो विप्रास्तर्प्याः कृष्णार्पितान्धसा ॥३७॥
साष्टाङ्गं वन्दनं कार्यं श्रीकृष्णाय च पूरुषैः । पञ्चाङ्गमेव नारीभिर्भक्ताभिस्तु शुचिव्रते ॥३८॥
श्रीकृष्णपादस्पृष्टेषु रजस्सु परिलुण्ठनम् । कार्यमक्रूरवच्छीर्षे निधातव्यानि तानि च ॥३९॥
दास्यं भगवतः कार्यं हित्वा मानं च दूरतः । यथाकालं दास इव परिचर्यापरो भवेत् ॥४०॥

પ્રાતઃ, મધ્યાહ્‌ન અને સાયં આ ત્રણ વખતનું પૂજન કરવું તે મધ્યમ પૂજન છે અને અશક્ત દેહવાળાઓએ એક કાળે જ પૂજન કરવું તેને કનિષ્ઠ પૂજન કહે છે. (૩૦) અને ભગવદ્‌ ભક્તોએ ભગવાનના જન્માષ્ટમી, રામનવમી આદિ જન્મોત્સવમાં અને એકાદશીના દિવસોએ ગીત વાજિંત્ર સહિત ભગવાનની મહાપૂજા કરવી જોઈએ. (૩૧) તે ઉત્સવોએ ઉપવાસ, જાગરણ અને પારણાના દિવસે પોતાની શક્તિ અનુસાર બ્રાહ્મણો તથા સંતોને ભોજન કરાવવું. (૩૨) ધનિક ભક્તોએ ભગવાનનાં મજબૂત મંદિરો બંધાવી તેમાં મોટા ઉત્સવપૂર્વક શ્રીકૃષ્ણની પ્રતિષ્ઠા કરાવવી. (૩૩) પૂજાપ્રવાહના નિર્વાહ માટે ગામ, ખેતર, ધન વગેરેથી નિર્બાધ આજીવિકા પણ નિરંતર ચલાવ્યા કરે. (૩૪) કૂવો, વાવ, તળાવ વગેરેને તથા કૃષ્ણ માટે પુષ્પવાટિકા બનાવે અને અહિંસામય એવા વિષ્ણુયાગો કરાવે. (૩૫) તથા શ્રીકૃષ્ણના મંત્રો તથા ગ્રંથોનું પુરશ્ચરણ વૈષ્ણવ એવા-ભગવદ્‌ ભક્ત બ્રાહ્મણ પાસે વિધિપૂર્વક કરાવે. (૩૬) કૃષ્ણપૂજા કરતાં બાકી રહેલાં ગંધ વગેરેથી બધા દેવો, પિતૃઓ, સાધુઓ અને બ્રાહ્મણોની પૂજા કરવી જોઈએ તથા ભગવાનને અર્પણ કરેલા અન્નથી તેમને તૃપ્ત કરવા જોઈએ. (૩૭) તે ભગવાનના પુરુષ ભક્તોએ શ્રીકૃષ્ણને સાષ્ટાંગ વંદન કરવા જોઈએ અને પવિત્રવ્રતધારી સ્ત્રી ભક્તોએ પંચાંગ પ્રણામ કરવા જોઈએ. (૩૮) અને કૃષ્ણના ચરણસ્પર્શવાળી ધૂળમાં ભક્તોએ અક્રુરજીની જેમ આળોટવું જોઈએ અને તે ધૂળને અતિ માહાત્મ્યપૂર્વક મસ્તકે ચઢાવવી જોઈએ. (૩૯) માનને દૂરથી જ તજીને ભગવાનનું દાસપણું કરવું અને દાસની માફક યથાકાલ ભગવાનની પરિચર્યા કરે. (૪૦)

स्वमेवाहरेत्तोयं कृष्णार्थं कुसुमानि च । तुलसीं घर्षयेद्गन्धं कुर्यात् पाकं शुचिः शुभम् ॥४१॥
तालवृन्तादिभिःकृष्णं वीजयेच्चयथाऋतु । सम्मार्जनं चोपलेपं कुर्याच्छ्रीकृष्णमन्दिरे ॥४२॥
यथोचित्तं च भक्तानामन्नतोयफलादिभिः । कुर्वीत सेवनं प्रीत्या निर्मानः प्रणमेच्च तान् ॥४३॥
द्रोपद्यर्जुनवत्कार्यं सख्यं कृष्णेन मानदेः । देहस्त्रीपुत्रवित्तादेः कार्यः स्नेहाऽधिकः प्रभौ ॥४४॥
मानुष्यनाट्यं दधतः क्रियास्वास्य न दोषधीः। क्वापि कार्याऽथ विश्वासः कार्योऽस्यैव दृढः सति ॥४५॥
लक्षणं नवमं भक्तेः श्रृण्वथात्मनिवेदनम् । कृष्णार्थ एवं कर्तव्य आत्मा जननि ! सर्वथा ॥४६॥
देहेन्द्रियान्तःकरणस्वभावानां तथा पितुः । पुत्रादेः स्वजनस्यापि वशे वर्तेत न क्वचित् ॥४७॥
कृष्णाधीनोभवेन्नित्यं कृष्णार्थसकलक्रियः। कृष्णभक्तौ विघ्नकृतः स्वभावस्वजनांस्त्यजेत् ॥४८॥
कृष्णस्यैवेक्षणं कुर्याद्दृशा श्रुत्या च तत्कथाम्। श्रुणुयाच्च त्वचा स्पर्शं कुर्यात्तस्यैव पादयोः ॥४९॥
तद्गुणोच्चारेण जिह्वां तन्नेवेद्याशने तथा । कुर्यान्नासां तदुच्छिष्टपुष्पाद्याघ्रहणे परम् ॥५०॥
हस्तौ तत्परिचर्यायां शीर्षं तदभिवन्दने । प्रदक्षिणायां तस्याङ्घ्री कुर्यात्तन्निकषागतौ ॥५१॥

અને શ્રીકૃષ્ણની પૂજા માટે પોતે જ જળ, પુષ્પ તથા તુલસીપત્રને લાવે, ચંદન ઘસે તથા પવિત્ર શુભ શુભ પકવાન્નોને પણ પોતે જ બનાવે. (૪૧) તે ભગવાનને ઋતુ પ્રમાણે વીંઝણા વડે પવન નાંખે, ભગવાનના મંદિરમાં વાળવું, લીંપવું વગેરે પોતે જ કરે. (૪૨) અને યથાયોગ્ય અન્ન, જળ, ફળ વડે વૈષ્ણવ એવા ભગવદ્ ભક્તોનું પ્રીતિપૂર્વક સેવન કરે તથા માનરહિત થઈને તેમને નમસ્કાર કરે. (૪૩) હે માન દેનારાં માતા ! દ્રૌપદી અને અર્જુને જેમ શ્રીકૃષ્ણની સાથે સખાપણું કર્યું તેવી રીતે દેહ, સ્ત્રી, પુત્ર, દ્રવ્ય વગેરે કરતાં ભગવાનને વિષે સર્વાધિક પ્રેમ કરવો જોઈએ. (૪૪) હે સતિ ! મનુષ્યનાટય કરતા આ ભગવાનની કોઈપણ ક્રિયામાં દોષબુદ્ધિ ક્યારેય પણ ન કરવી અને એમનો દઢ વિશ્વાસ કરવો જોઈએ. (૪૫) હે જનનિ ! હવે આત્મનિવેદન નામની નવમી ભક્તિનું લક્ષણ તમે સાંભળો. કૃષ્ણ માટે જ આત્માને અર્પણ કરી દેવો જોઈએ. (૪૬) દેહ, ઇન્દ્રિય, અંતઃકરણ, સ્વભાવ તથા પિતા, પુત્ર વગેરે અને સ્વજનના પણ વશમાં ક્યારેય વર્તવું ન જોઈએ. (૪૭) નિત્ય કૃષ્ણાધીન જ રહે, તથા સર્વ ક્રિયાઓ કૃષ્ણ માટે જ કરે અને કૃષ્ણભક્તિમાં અંતરાય કરનાર સ્વભાવ તથા સ્વજનોનો ત્યાગ કરે. (૪૮) અને તે ભગવાનનું જ દર્શન કરે, તેમની જ કથા સાંભળે સને ત્વચા વડે ભગવાન અને તેમના ભક્તોનો જ ચરણસ્પર્શ કરે. (૪૯) અને જીભને ભગવાનના ગુણોના ઉચ્ચારણમાં તથા ભગવાનના પ્રસાદ આરોગવામાં પ્રયોજે તથા ભગવાને સુંઘેલ પુષ્પાદિ વસ્તુને જ નાસિકાથી સુંઘે. (૫૦) અને તેમની સેવામાં જ હાથ જોડી રાખે, વંદન કરવામાં મસ્તક જોડી રાખે અને પ્રદક્ષિણા કરવામાં તથા ભગવાનની પાસે જવામાં જ ચરણોને જોડી રાખે. (૫૧)

सङ्कल्पान्मनसा कुर्यात्कृष्णास्यैवच निश्चयम् । धियाच चेतसाऽस्यैव कुर्याच्चिन्तनमञ्जसा ॥५२॥
कृष्णदासाभिमानि त्वं स्वस्मिन्कार्यस्तथाऽहमा । कृष्णार्थमिव कार्या च कृषिर्व्यापार उद्यमः ॥५३॥
यद्यत्स्वेष्टं भवेत्तत्तत्कृष्णायैव निवेदयेत् । गन्धपुष्पांशुकादीनि तत्प्रसादीनि धारयेत् ॥५४॥
पत्रमात्रमपि क्वापि कृष्णायानर्पितं तु यत् । यन्न भक्ष्यं तथाभूतं न पेयं वारि चानघे ॥५५॥
तपोयज्ञव्रतं दानं वैष्णवानां च सेवनम् । प्रसन्नतायै कृष्णस्य कर्तव्यं तस्य सेवकैः ॥५६॥
एवं भजन्ति ये कृष्णं श्रुत्यादिनवलक्ष्मया । भक्त्या ते कथिता भक्ता द्विविधास्तेऽपि कीर्तिताः ॥५७॥
तत्राद्यास्तु सकामास्ते धर्ममर्थं च विस्तृतम् । कामं च स्वेप्सितं मोक्षं कृष्णादेवाप्नुवन्ति हि ॥५८॥
देहान्ते ते च कृष्णस्य गोलोकादिषु धामसु । लभन्ते स्वेष्टसौख्यानि तस्मादेवाक्षयाणि हि ॥५९॥
निष्कामा इतरे ते तु कृष्णसेवनमन्तरा । मुक्तीश्चतुर्विधाः सिद्धीश्चाष्टौ नेच्छन्ति कर्हिचित् ॥६०॥
दीयमानं भगवताप्यैश्वर्यमिदमूर्जितम् । तस्य सेवान्तरायत्वान्न गृह्णन्ति हृदाऽपि ते ॥६१॥
निष्कामभावेनेत्थं यो मातः कृष्णं भजेन्नरः । भक्तोत्तमः स विज्ञेयः पूर्णो हृदयमस्य हि ॥६२॥

મન વડે ભગવાન સંબંધી જ સંકલ્પો કરે બુદ્ધિથી ભગવાનનો જ નિશ્ચય કરે તેમજ ચિત્તથી ભગવાનનું જ તત્ત્વપૂર્વ ચિંતવન કરે. (૫૨) તથા અહંકારથી પોતામાં કૃષ્ણદાસાભિપણું એટલે કે હું કૃષ્ણનો દાસ છું એવું અભિમાન કરે તથા ખેતી, વ્યાપાર અને ઉદ્યોગધંધા વગેરે પણ કૃષ્ણસેવા માટે જ કરે. (૫૩) વળી જે જે વસ્તુ પોતાને પ્રિય હોય તેનું ભગવાનને નિવેદન કરે. ચંદન, પુષ્પ, વસ્ત્ર વગેરે તેમની પ્રસાદીભૂત કરીને જ ધારણ કરે. (૫૪) ભગવાનને અર્પણ કર્યા વગરનું પત્ર પણ ન ખાવું જોઈએ અને હે નિષ્પાપ (માતા) ! તેવી રીતે જળ વગેરે પણ ન પીવું જોઈએ. (૫૫) તેમના સેવકોએ તપ,યજ્ઞ, વ્રત, દાન અને વૈષ્ણવોનું સેવન-આ બધું કેવળ ભગવાનની પ્રસન્નતા માટે કરવું. (૫૬) આ રીતે શ્રવણ આદિ નવલક્ષણવાળી ભક્તિથી જે ભગવાનનું ભજન કરે છે તેને ભક્તો કહેલા છે.; તે ભક્તો પણ બે પ્રકારના કહ્યા છે. (૫૭) પ્રથમ પ્રકાર સકામ ભક્ત કહેવાય છે. તે સકામ ભક્તો ભગવાનથી જ ધર્મ, વિસ્તૃત અર્થ, કામ અને મોક્ષ પામે છે. (૫૮) દેહના અંતે (સકામ ભક્તો) શ્રીકૃષ્ણના ગોલોકાદિ ધામોમાં સ્વઈષ્ટ સુખોને પામે છે અને ભગવાન જ અક્ષય સુખ આપનારા છે. (૫૯) અને જે બીજા નિષ્કામ ભક્તો છે તે ભગવાનની સેવા સિવાય ચતુર્વિધ મુક્તિ તથા અષ્ટસિદ્ધિને પણ ક્યારેય ઇચ્છતા નથી. (૬૦) તે ભક્તો ભગવાનથી અપાતા આવા આ ઐશ્વર્યને મનથી પણ ગ્રહણ કરતા નથી કારણ કે તે ભગવાનની સેવામાં અંતરાયરૂપ છે. (૬૧) હે માત ! આમ નિષ્કામભાવથી જે મનુષ્ય ભગવાનને સેવે તે પરિપૂર્ણ ઉત્તમ ભક્ત જાણવો અને આવો ભક્ત ભગવાનનું હૃદય છે એમ જાણવું. (૬૨)

भगवन्तं प्रतिदिनं सेवमानस्य तस्य च । प्रेमा विवर्धतेऽत्यर्थं स च विघ्नैर्न हन्यते ॥६३॥
यथा प्रवाहो गङ्गाया अन्तरायान् गिरीनपि । बिभिद्यावगणय्याशु समुद्रमभियाति हि ॥६४॥
तथा प्रेमाऽस्य भक्तस्य देशकालक्रियामुखान् । विघ्नान्महत उल्लङ्घय कृष्णमेव प्रपद्यते ॥६५॥
अन्तराणां च बाह्यानां करणानां तु सर्वशः । स्वभावाद्वृत्तयः कृष्णे तस्य स्युर्विषयेष्विव ॥६६॥
साक्षात्कृष्णे भगवति प्राप्तस्नेहभरः स तु । नानुरक्तो भवेत्क्वापि तं विनाऽन्यत्र वस्तुनिः ॥६७॥
लोकेऽस्ति द्विविधं वस्तु रमणीयं तथेतरत् । तत्राऽस्य रमणीयं यद्दुःखरूपं भवेद्धि तत् ॥६८॥
अरम्येषु पदार्थेषु क्वापि किञ्चित्सुखं भवेत् । रम्येषु तु महद्दुःखं भवेत्कृष्णानुरागिणः ॥६९॥
विषपङ्कायते तस्य मलयागुरुचन्दनम् । सर्पायन्ते पुष्पहारा भूषणं दूषणायते ॥७०॥
रुचिराः कौसुमाः शय्या दीप्तपावकसन्निभाः । भवन्ति तस्य चन्द्रोऽपि भक्तस्य तपनायते ॥७१॥
रुचिरं मन्दिरं तस्य घोरारण्यायते नवम् । सुगन्धिः शीतलो वायुर्दावज्वालायते भृशम् ॥७२॥
भारायते सूक्ष्मवासः स्वजनश्च वृकायते रूपं कुष्ठायते तस्य स्वादु भोज्यं विषायते ॥७३॥

પ્રતિદિન ભગવાનનું સેવન કરનાર તે ઉત્તમ ભક્તને ભગવાનમાં પ્રેમ અતિશય વૃદ્ધિ પામે છે અને તે પ્રેમ વિઘ્નોથી હણાતો નથી. (૬૩) જેમ ગંગા નદીનો પ્રવાહ અંતરાયભૂત પર્વતોને પણ ભેદીને-અવગણીને તત્કાળ સમુદ્રમાં જઈ મળે છે, તેમ તે નિષ્કામ ભક્તનો પ્રેમ પણ દેશ, કાળ, ક્રિયારૂપ મોટાં વિઘ્નોને ઉલ્લંઘીને કેવળ કૃષ્ણને જ પામે છે. (૬૪-૬૫) તે ભક્તનાં અંતઃકરણો તથા બાહ્યકરણો એટલે કે ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિઓ પોતપોતાના વિષયોની પેઠે સ્વાભાવિક જ શ્રીકૃષ્ણમાં જોડાય છે. (૬૬) સાક્ષાત્ શ્રીકૃકણ ભગવાનમાં અત્યંત સ્નેહ પામેલો તે ભક્ત ભગવાન સિવાય બીજે ક્યાંય કોઈપણ વસ્તુમાં અનુરાગી ન જ થાય. (૬૭) આ લોકમાં બે પ્રકારના પદાર્થો છે : એક રમણીય અને બીજા અરમણીય તેમાં જે રમણીય. પદાર્થ હોય તે (ભક્તને) દુઃખરૂપ જ થાય. (૬૮) અને અરમ્ય પદાર્થોમાં કયારેક થોડુંક પણ સુખ થાય પરંતુ કૃષ્ણાનુરાગીને રમ્ય પદાર્થોમાં તો મહાદુઃખ થાય છે. (૬૯) અને તેને મલિયાગર ચંદનનો લેપ હળાહળ ઝેરના લેપ જેવો લાગે છે, ફૂલના હારો સર્પવત્ લાગે છે અને અલંકારો દોષવત્ લાગે છે. (૭૦) અને તે કૃષ્ણાનુરાગી ભક્તને મનોહર ફૂલોની પથારી સળગતી આગ જેવી લાગે છે અને ચંદ્ર પણ પરિતાપ આપનારો થાય છે. (૭૧) તે ભક્તને સુંદર નવીન ઘર ઘોર અરણ્યસમ લાગે છે તથા સુગંધી શીતળ વાયુ પ્રદીપ્ત દાવાનળ સમાન લાગે છે. (૭૨) સૂક્ષ્મ વસ્ત્ર પણ ભારરૂપ લાગે છે, સ્વજન પણ વ્યાઘ્ર સમાન લાગે છે; શરીર-સૌંદર્ય કુષ્ઠરોગ જેવું લાગે છે અને સ્વાદિષ્ટ ભોજન ઝેર સમાન લાગે છે. (૭૩)

मनोज्ञं गायनं तस्य तीक्ष्णबाणायते तथा । राक्षसीव भवत्येव नारी देवाङ्गनोपमा ॥७४॥
स्नेहोनुमेयो भक्तस्य चिह्नैरेतैर्विरागिणः । कृष्ण एव स्फुरत्येकस्तस्यान्तश्च बहिः सदा ॥७५॥
सहसा स्फुरितं स्नेहात्तं दृष्ट्वा हसति क्वचित् । क्वचिद्व्रजन्तमालोक्य विरहादिव रोदिति ॥७६॥
आनन्दान्नृत्यति क्वापि क्वापि सम्भाषतेऽमुना । साष्टङ्गं वन्दते क्वापि क्वचित्तूष्णीं च तिष्ठति ॥७७॥
अपराधान् क्षमस्वेति क्वापि प्रार्थयते हरिम् । स्नेहेन विवशः क्वापि स च गायति निस्त्रपः ॥७८॥
हरे ! नारायण ! स्वामिन् ! कृष्ण ! गोविन्द ! माधव ! इत्याद्याः कीर्तयत्युच्चैरभिधाः क्वापि सत्पतेः ॥७९॥
इत्यादिभिर्बहुविधैश्चिह्नैः स उपलक्षितः । पुनाति भुवनं भक्तः स्वपादरजसाऽखिलम् ॥८०॥
अनायासेनैव मातर्भवत्यस्य हरेस्तनौ । निरोधःप्राणमनसोःप्रेमभक्तस्य निश्चितम् ॥८१॥
प्रारब्धान्ते विहायाऽसौ पुमान्वा स्त्री कलेवरम् । गुणान्मायामयांस्त्रींश्च हित्वा भवति निर्गुणः ॥८२॥
दिव्यां तनुं ब्रह्मरूपां प्राप्य कृष्णेच्छया स च । दिव्यं विमानमारुह्य स्वेष्टं तद्धाम याति वै ॥८३॥
गोलोके सोऽक्षरे धाम्नि वैकुण्ठे वापि भक्तराट् । कृष्णस्य वर्तितेऽखण्डं सेवायां सर्ववन्दितः ॥८४॥

તે કૃષ્ણાનુરાગી ભક્તને મનોહર ગાયન તીક્ષ્ણ બાળ સમાન લાગે છે અને દેવાંગના સમાન નારી રાક્ષસી સમાન લાગે છે. (૭૪) અને ભક્તોએ તે વૈરાગ્યશીલ ભક્તનાં ચિહ્નો વડે પ્રભુસ્નેહનું અનુમાન કરવું. ભગવાનના તે ભક્તને હૃદયમાં તથા બહાર સર્વત્ર હમેશાં એક કૃષ્ણ જ સ્ફુરિત થાય છે. (૭૫) ક્યારેક તે ભક્ત સ્નેહથી સ્ફુરિત થયેલા ભગવાનને જોઈ હસવા લાગે છે. ક્યારેક પોતાના નેત્રથી દૂર ભગવાનને જોઈ વિયોગથી રડવા લાગે છે. (૭૬) તે ભક્ત ક્યારેક આનંદથી નૃત્ય કરવા લાગે છે; ક્યારેક ભગવાન સાથે બોલવા લાગે છે, ક્યારેક સાષ્ટાંગ વંદન કરે છે અને ક્યારેક સ્તબ્ધ બની રહે છે. (૭૭) ક્યારેક 'અપરાધોની ક્ષમા આપો' એમ પ્રાર્થના કરે છે અને ક્યારેક સ્નેહથી વિવશ અને નિર્લજ્જ થઈને તે ગાય છે. (૭૮) તે ભક્ત કયારેક તો હે હરે ! હે નારાયણ ! હે સ્વામિન્ ! હે કૃષ્ણ ! હે ગોવિંદ ! હે માધવ ! ઈત્યાદિ સત્પુરુષોના સ્વામી ભગવાનનાં નામોનું ઊંચા સ્વરે કીર્તન કરે છે. (૭૯) ઈત્યાદિ બહુ પ્રકારનાં ચિહ્નોથી ઉપલક્ષિત તે ભક્ત પોતાની ચરણરજથી સમગ્ર વિશ્વને પવિત્ર કરે છે. (૮૦) હે માતા ! આવા પ્રેમવાળા ભક્તને શ્રીહરિની મૂર્તિમાં અનાયાસે પ્રાણ અને મનનો નિરોધ થઈ જાય એ નિશ્ચિત છે. (૮૧) અને ભક્ત સ્ત્રી હોય કે પુરુષ પ્રારબ્ધ કર્મને અંતે શરીરનો ત્યાગ કરી માયામય ગુણોને છોડી નિર્ગુણ થાય છે. (૮૨) તે ભક્ત ભગવદ્-ઈચ્છાથી બ્રહ્મમય દિવ્ય દેહને પ્રાપ્ત કરી દિવ્ય વિમાનમાં બેસી પોતે પામવા ઈચ્છેલા ધામને પામે છે. (૮૩) અને તે ભક્ત સર્વથી વંદન કરાતો ગોલોક, વૈકુંઠ કે અક્ષરધામમાં ભગવાનની અખંડ સેવામાં રહે છે. (૮૪)

बालकृष्णेन तद्धामे ह्यनन्तान्यक्षयाणि सुस्वानि च। तत्र दिव्यानि सौख्यानि प्राप्नोति जननि! ध्रुवम् ॥८५॥
आध्यात्मशास्त्रमिति ते मया प्रोक्तमशेषतः। एतावदेव जीवानां मतं निःश्रेयसाय मे ॥८६॥
वेदानां पञ्चरात्रस्य रहस्यं साङ्ख्ययोगयोः। धर्मशास्त्रस्य चाप्येतद्धिस्पष्टमुदितं मया ॥८७॥
तस्मादेतद्भवत्यापि श्रेयसे धार्यमात्मनि। तेन मुक्ता सर्वकष्टात्प्राप्स्यसे परमं सुखम् ॥८८॥
एतद्रहस्यं परमं यः श्रोष्यति पठिष्यति। भविषयति तयोःकृष्णे भक्तिश्च सुखीमीप्सितम् ॥८९॥
सुव्रत उवाच।
रहस्यमिति पुत्रेण गीतं माता निशम्य सा। प्रसन्नहृदयात्यन्तं प्रोचे निःसंशया सती ॥९०॥
प्रेमवत्युवाच।
सर्वधर्मज्ञानवैराग्यैरुपेता नवलक्षणा। भक्तिःकृष्णे त्वया प्रोक्ता नृणां श्रेयस्करी हरे ॥९१॥
स तु कृष्णस्त्वमेवासि हरिनामाऽत्र साम्प्रतम्। निश्चयेनेति जानामि त्वद्वाक्यैर्नष्टसंशया ॥९२॥
त्वय्येव संयोज्य मनो मायाकालसमुद्भवात्। समग्रकष्टान्मुक्तास्मि यामि धामाद्य ते परम् ॥९३॥

હે જનની ! તે તે ધામોમાં ભગવાને આપેલાં અનંત, અક્ષય અને દિવ્ય સુખોને તે ભક્ત ખરેખર પ્રાપ્ત કરે છે; ભોગવે છે. (૮૫) આ પ્રકારે મેં તમોને અધ્યાત્મશાસ્ત્ર સમગ્રપણે કહ્યું. જીવોના કલ્યાણ માટે આ જ (શ્રીહરિગીતા) પર્યાપ્ત છે એવો મારો મત છે. (૮૬) વેદો, પંચરાત્ર, સાંખ્યયોગ, ધર્મશાસ્ત્ર અને પુરાણ આદિનું જે રહસ્ય છે તે મેં સ્પષ્ટ રીતે કહ્યું છે. (૮૭) આથી તમારા કલ્યાણ માટે આ જ્ઞાન આત્મામાં ધારણ કરવું જોઈએ. તેથી સર્વ કષ્ટથી મુક્ત થઈ સર્વોત્કૃષ્ટ સુખને પામશો. (૮૮) આ પરમ રહસ્ય (રૂપ કથા) જે સાંભળશે, પાઠ કરશે તેને કૃષ્ણભક્તિ પ્રાપ્ત થશે અને ઈચ્છિત સુખની પ્રાપ્તિ થશે. (૮૯)

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે રાજન્ ! આમ તે ભક્તિ માતા પુત્રે ગાયેલું આ રહસ્ય સાંભળી નિઃસંશય થયાં. તેથી અતિ પ્રસન્ન હૃદયવાળાં થયેલાં કહેવા લાગ્યાં. (૯૦)

પ્રેમવતી બોલ્યાં :

હે હરે ! સ્ત્રી-પુરુષ સર્વને કલ્યાણકારી, ધર્મ-જ્ઞાન-વૈરાગ્યયુક્ત નવલક્ષણા ભક્તિ તમે કહેલી છે. (૯૧) (જે કૃષ્ણવિષયક ભક્તિ તમોએ કહી) તે કૃષ્ણ તો હાલમાં અહીં હરિ નામે પ્રસિદ્ધ તમે જ છો. આમ, તમારાં વાક્યોથી જેનો સંશય નાશ પામ્યો છે તેવી હું તમને નિશ્ચયપણે (કૃષ્ણરૂપે) જાણું છું. (૯૨) તમારામાં મનને જોડી અત્યારે કાળમાયાથી ઊપજેલા સર્વ કષ્ટ થકી હું મુક્ત થઈ ગઈ છું. અને અત્યારે તમારા પરમ ધામમાં હું જાઉં છું, (૯૩)

सुव्रत उवाच ।

इत्युक्त्वा सा तमेवान्तर्हरिं नारायणं प्रभुम् । दध्यौ विशुद्धमनसा तेनाभूद्देहविस्मृतिः ॥९४॥

गीतामेतां हि साक्षाद्धरिमुखकमलान्निःसृतां वेदसारं
कृष्णं संपूज्यभक्त्या प्रतिदिनमखिलामत्र वाध्यायमेकम् ।
नानाकामाभिलाषी ननु धरणिपते ! यः पठेद्वा निशाम्ये
द्यायात्स्वेष्टं स सौख्यं त्वरितमथ जनः कृष्णभक्तिं निराशीः ॥९५॥

इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम प्रकरणे हरिगीतायां भक्तिस्वरूपलक्षणनिरूपणनामा षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥३६॥

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

તે નારાયણ પ્રભુ શ્રીહરિને આ પ્રમાણે કહીને તે શ્રીહરિને જ વિશુદ્ધ મનથી અંતરમાં ધારણ કરતાં હતા. તેથી દેહની વિસ્મૃતિ થઈ ગઈ. (ભગવાનમાં તેઓ સંલગ્ન થઈ ગયાં.) (૯૪) હે ધરણીપતિ ! પ્રતિદિન ભગવાનની પ્રેમથી પૂજા કરી શ્રીહરિજીના મુખકમળમાંથી નીકળેલી, વેદોના સારભૂત આ (પંચાધ્યાયીરૂપ) ગીતા સંપૂર્ણ અથવા તેનો એક-એક અધ્યાય તેનો નાના પ્રકારની શુભ કામનાવાળો જે જન પાઠ કરે-સાંભળે તેને સ્વઇચ્છિત સુખ મળે છે અને જે નિષ્કામી જન સાંભળે - પાઠ કરે કે સાંભળે તે ભગવાનની સર્વોત્તમ ભક્તિને પામે છે એમાં લગીરે સંદેહ નથી. (૯૫)

ઇતિશ્રી સત્સંગિ જીવનમાં નારાયણ ચરિત્રમાં ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રથમ પ્રકરણમાં શ્રીહરિગીતામાં ભક્તિસ્વરૂપલક્ષણ નિરૂપણ નામે છત્રીસમો અધ્યાય થયો. ॥૩૬॥

अथ सप्तत्रिंशोऽध्यायः ।

राजोवाच ।

ध्यायन्ती भगवनतं सा भक्तिः सम्प्राय कां गतिम् ? । ततो हरिश्च किं चक्रे ? ब्रूह्ये तन्मे महामुने ! ॥१॥

सुव्रत उवाच ।

तस्यां ध्यानस्थितायां तु भूपासीदरुणोदयः । विधातुमाह्निकं कृष्णः स्नात्वाऽग्न्यागारमाविशत् ॥२॥
ददर्श साऽथ ध्यायन्ती हरिं तं हृदयाम्बुजे । आविर्भूतं यथादृष्टं प्रथमाश्रमसंस्थितम् ॥३॥
प्रसन्नमुखचन्द्राभं वारिजच्छदलोचनम् । द्विभुजं रमणीयाङ्ग श्यामसुन्दरविग्रहम् ॥४॥
कौपीनाच्छादनं श्वेतमुत्तरीयं च बिभ्रतम् । नक्तकाबद्धकुटिलश्यामसूक्ष्मशिरोरुहम् ॥५॥
सितयज्ञोपवीतं च करात्तजपमालिकम् । कण्ठस्थसूक्ष्मतुलसीकाष्ठस्रग्द्वयशोभनम् ॥६॥
भाले कण्ठे च हृदये भुजयोः शोभनानि च । काश्मीरचन्द्रकोपेतान्यूर्ध्वपुण्ड्रानि बिभ्रतम् ॥७॥
एवं हरिं सा पश्यन्ती पृथक् स्वात्मानमैक्षत । देहेन्द्रियमनः प्राणगुणेभ्यस्तत्प्रकाशनम् ॥८॥
सन्मात्रं तं ब्रह्मणैक्यमापन्नं ह्यक्षरेण च । सा ददर्श ततस्तस्मिंस्तमेव समवैक्षत ॥९॥

અધ્યાય-૩૭

રાજા બોલ્યા :

હે મહામુનિ ! તે ભક્તિદેવી ભગવાનનું ધ્યાન કરતાં કેવી ગતિને પામ્યાં ? અને પછી શ્રીહરિ શું કરતા હતા તે તમે મને કહો. (૧)

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે રાજન્ ! તે ભક્તિમાતાને ધ્યાનમગ્ન રહેતાં રહેતાં સૂર્યોદય થઈ ગયો. પછી શ્રીહરિ સ્નાન કરીને આહનિક કર્મ કરવા અગ્નિશાળામાં પ્રવેશ કરતા હતા. (૨) પછી ધ્યાન કરતાં ભક્તિદેવી પોતાના હૃદયકમળમાં પ્રાદુર્ભાવ પામેલા અગાઉ જોયેલા તેવા બ્રહ્મચારીવેષે શ્રીહરિને જોતાં હતાં. (૩) પ્રસન્ન મુખચંદ્રથી કાંતિવાળા, કમળપત્ર સમાન નેત્રોવાળા, દ્વિભુજ, રમણીય અંગોવાળા, શ્યામસુંદર શરીરવાળા, કોપીન ઉપર ધોતી પહેરેલા, સફેદ ઉપરણી ધારેલા તથા રૂમાલથી બાંધેલા શ્યામસુંદર કેશ બાંધેલા, શ્વેત યજ્ઞોપવીત ધારેલા, જમણા હાથમાં જપમાળા ધારણ કરેલા, કંઠમાં ધારેલી સૂક્ષ્મ તુલસીકાષ્ઠની બેવડી માળાવાળા, લલાટ, કંઠ, હૃદય અને બાહુમાં કંકુના ગોળ ચાંદલાથી યુક્ત ઉર્ધ્વપુંડ્ર તિલક ધારેલા, એવા શ્રીહરિને જોતાં હતાં. (૪-૭) તે પ્રકારે ભક્તિ શ્રીહરિને જોતાં જોતાં દેહ, ઇન્દ્રિય, મન, પ્રાણ અને સત્ત્વાદિ ગુણોથી ભિન્ન અને દેહાદિકના પ્રકાશક એવા પોતાના આત્માને જોતાં હતાં. (૮) ભક્તિએ સત્તામાત્ર પોતાના આત્માને અક્ષરબ્રહ્મની સાથે ઐક્યભાવને પામેલો જોતાં હતાં. પછી અક્ષરભાવને પામેલાં પોતાના આત્મામાં શ્રીહરિને જોતાં હતાં. (૯)

सोऽथ स्वमेव श्रीकृष्णं जानन्तीं निश्चयेन ताम् । तद्रूपं दर्शयामास साश्चर्यं सा तमैक्षत ॥१०॥

कोटिकन्दर्पलावण्यं नवीनजलदासितम् । प्रत्यङ्गनिःसरत्कोटिकोटिचन्द्रसमद्युतिम् ॥११॥

शुद्धहेमाभवसनं रत्नकाञ्चीमनोहरम् । मयूरबर्हमुकुटं मकराकृतिकुडलम् ॥१२॥

कण्ठोल्लसत्कौस्तुभं च मुक्ताहारविभूषणम् । वैजयन्ती स्रजंकण्ठेदधतंचमनोहराम् ॥१३॥

भुजयोः कटके हैमे शृङ्खले चाङ्गदे शुभे । दधतं नूपुरे चाङ्घ्रयोः किशोरं चारुलोचनम् ॥१४॥

नटवर्यसमाकल्पं चन्दनेन ध्रुर्चितम् । पौष्पान्हाराञ्छेरवरांश्च बिभ्रतं चावतंसकौ ॥१५॥

द्विभुजं वादयन्तं च मुरलीं मधुरस्वरम् । आश्चर्यदर्शनं तं च दृष्ट्वा हृष्टा ननाम सा ॥१६॥

पुनस्तमथ साऽपश्यद्यथापूर्वमवस्थितम् । वणिविषं स्वतनयं ततो नत्व नुनाव तम् ॥१७॥

भक्तिरुवाच ।

यःपातुं सदमर्त्यविप्रवृषगास्तिष्यावृषाठयासुर व्रातेभ्योऽजनि मद्बृहत्करुणया ह्ये कान्तधर्मप्रियः ।

मूलाज्ञानमतश्चयार्क ! विधृतानेकावतार ! प्रभो ! वर्ण्याकल्पवते नमोस्तु हरये तस्मै परेशाय ते ॥१८॥

પછી તે શ્રીહરિ પણ પોતાને જ શ્રીકૃષ્ણ નિશ્ચય જાણતાં પોતાનાં માતાને તે મૂર્તિનું જ દર્શન કરાવતા હતા, તે ભક્તિએ આશ્ચર્યપૂર્વક શ્રીકૃષ્ણના રૂપે શ્રીહરિને જોયા. (૧૦) અનંત કામદેવ સમાન લાવણ્યવાળા, નવીન મેઘ સમાન શ્યામ વર્ણવાળા અને પ્રત્યેક અંગમાંથી નીકળતી કોટિ ચંદ્રસમાન કાંતિવાળા; (૧૧) શુદ્ધ સુવર્ણની કાંત સમાન વસ્ત્રોવાળા, રત્નજડિત કટિમેખલાથી મનોહર, મોરપીંછાથી યુક્ત મુગટવાળા તથા મકરાકાર કુંડળવાળા. (૧૨) કંઠમાં શોભાયન કૌસ્તુભ મણિવાળા અને મોતીઓના હારોને શોભાડનારા, કંઠમાં મનોહર વૈજયંતી માળા ધારણ કરેલા. (૧૩) ભુજાઓમાં હેમના કડાં, સાંકળા અને સુંદર બાજુબંધ ધારેલા, બંને ચરણોમાં ઝાંઝર ધારેલા, કિશોર અવસ્થાવાળા અને સુંદર નેત્રોવાળા (૧૪) ઉત્તમ નટવર સમાન વેષવાળા, સુગંધીમાન ચંદનથી અર્ચના કરેલા શરીરવાળા, પુષ્પના હારો, તોરાઓ અને ગુચ્છોને ધારણ કરેલા (૧૫) બે ભુજાઓ વડે મધુર સ્વરે મુરલી વગાડતા; આશ્ચર્યકારી દર્શનવાળા એવા તે શ્રીહરિને જોઈ આનંદયુક્ત થયેલાં તે પ્રેમવતી નમસ્કાર કરતાં હતાં. (૧૬) પછી તે પ્રેમવતી પૂર્વે જોયેલા તેવા જ વર્ણિવેષ સ્વપુત્ર શ્રીહરિને જ જોતાં હતાં. પછી ફરી નમસ્કાર કરી સ્તુતિ કરવા લાગ્યાં. (૧૭)

ભક્તિમાતા બોલ્યાં :

અનાદિ અજ્ઞાનરૂપી અંધકારને દૂર કરવામાં સૂર્ય સમાન એવા હે શ્રીહરિ ! જેમણે અનેક અવતાર ધારણ કરેલા છે એવા હે પ્રભો ! ધર્મપ્રિય એવા જે તમે કળિયુગમાં અસુર સમૂહથી સાધુ પુરુષ, દેવ, બ્રાહ્મણ, ધર્મ અને ગાયોનું રક્ષણ કરવા અતિ કરુણા કરી મારાથી પ્રગટ થયા છો. નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીના વેશવાળા- શ્રીહરિ આપને મારા નમસ્કાર હો. (૧૮)

सर्वसहावनधनञ्जयगन्धवाहानन्तार्यमाम्बुजहरामृतवाहमित्रे ।
सत्प्रेमवत्युदितसाधुगुणात्मनिष्ठे बुद्धिःसदा त्वयि हरे ! मम निश्चलाऽस्तु ॥१९॥
एकान्तधर्मवीर ! धीर ! वराभयाङ्कपाणेऽघ सङ्घदवदावसमाभिधान ।
अघ्न्याधरामरधरामरसाधुरक्षे बुद्धिः सदा त्वपि हरे । मम निश्चलास्तु ॥२०॥
पाषाण्डषण्डपरिखण्डनपण्डित ! श्री गोलोकधामगमितामितभक्तजीवे ।
भक्तेप्सिताखिलपुमर्थवितानकल्पे बुद्धिः सदा त्वयि हरे ! मम निश्चलाऽस्तु ॥२१॥
हिंसाविहीनमखवर्तन ! दैवपित्र्यकृद्धर्मवेदनविरागगभक्तिबोधे ।
शुद्धे बृहद्व्रतमहाव्रतशान्तदान्ते बुद्धिः सदा त्वयि हरे ! मम निश्चलाऽस्तुर ॥२२॥
सच्छास्त्रसंश्रय ! जितेन्द्रिय ! सत्य ! सत्यसङ्कल्प ! माधव । हरिद्विजसाधुपूजे
श्राद्धे समाधिमति योगकलाप्रवृत्तौ बुद्धिः सदा त्वयि हरे ! मम निश्चलाऽस्तु ॥२३॥
दम्भात्तवैदिकपथासुरदेशिकक्ष्मापालोच्छियेऽरुणमुखाशयनोदहेतो ।
विश्वासुभृत्करुणतापितृभावभाजि बुद्धिः सदा त्वयि हरे ! मम निश्चलाऽस्तु ॥२४॥

'હે શ્રીહરિ ! પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ, આકાશ, સૂર્ય, ચંદ્ર, રુદ્ર અને મેઘ આ સર્વના મિત્ર અર્થાત્ તેમના જેવા ગુણવાળા, સાધુઓમાં પ્રેમવાળા, સાધુગુણો અને આત્મનિષ્ઠા જેમનામાં ઉદય પામેલા છે એવા હે હરિ ! તમારે વિષે મારી બુદ્ધિ સદા સ્થિર રહો. (૧૯) એકાન્તિક ધર્મને ધારણ કરનારા, હે ધીર ! વરદાન અને અભયદાન મુદ્રાયુક્ત હસ્તોવાળા હે હરે ! પાપસમૂહને બાળવામાં દાવાનળ સમાન નામવાળા હે હરે ! ગાયો, બ્રાહ્મણો, પૃથ્વી, દેવતા અને સાધુઓનું રક્ષણ કરનાર હે હરિ ! તમારે વિષે મારી બુદ્ધિ સદા સ્થિર રહો. (૨૦) પાખંડ માર્ગનું ખંડન કરવામાં પંડિત શ્રીહરે ! શ્રીગોલોક (અક્ષર) ધામમાં અનંત ભક્તજનો જેમણે પમાડ્યાં છે અને ભક્તોને ઇપ્સિત પુરુષાર્થોના વિતરણમાં કલ્પતરુ સમાન સમર્થ એવા હે હરે ! તમારે વિષે મારી બુદ્ધિ સદા સ્થિર રહો. (૨૧) હિંસારહિત યજ્ઞોને પ્રવર્તાવનાર, દેવકર્મ અને પિતૃકર્મ યુક્ત ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્યે સહિત ભક્તિનો ઉપદેશ કરનાર, શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યવ્રતવાળા, મહાવ્રતે યુક્ત, શમદમાદિગુણે સંપન્ન એવા હે હરે ! તમારે વિષે મારી બુદ્ધિ સદા સ્થિર રહો. (૨૨) સત્શાસ્ત્રોનો આશ્રય કરનારા જિતેન્દ્રિય, સત્યસ્વરૂપ, સત્યસંકલ્પ, હે માધવ વિષ્ણુ, બ્રાહ્મણો અને સાધુઓને પૂજનારા શ્રાદ્ધકર્મમાં આસ્થાવાળા, સમાધિવાળા, યોગકળાની પ્રવૃત્તિવાળા, એવા હે હરે ! તમારે વિષે મારી બુદ્ધિ સ્થિર રહો. (૨૩) દંભથી વૈદિક માર્ગ ગ્રહણ કરનારા અસુર ગુરુઓ અને રાજાઓના વિનાશ માટે લાલ મુખવાળા અંગ્રેજ રાજાના અંતઃકરણમાં પ્રેરણા કરવામાં કારણરૂપ તથા અતિ કરુણાથી સર્વ પ્રાણીઓના પિતૃભાવને ભજવનારા એવા હે હરે ! તમારે વિષે મારી બુદ્ધિ સ્થિર રહો.' (૨૪)

ऐश्वर्यसारविनयप्रतिभानवद्यविद्या तपोनयसदाग्रहयानिताढ्ये ।
नानासुलक्षणविलक्षितसौम्यमूर्ते ! बुद्धिः सदा त्वयि हरे मम निश्चलाऽस्तु ॥२५॥
पूर्णेन्दुनिन्दिवदनाम्बुजपत्रनेत्रे वासोविभूषणसुवेषसुदर्शनीये ।
मन्दस्मितेक्षणहृताखिलजीवन्दैन्ये बुद्धिः सदा त्वयि हरे मम निश्चलाऽस्तु ॥२६॥

सुव्रत उवाच ।

इति संस्तुवती कृष्णं तत्समाहितमानसा । विलीनमूलमाया सा विररामाचलस्थितिः ॥२७॥
पपात देहस्तर्ह्येव नैवबुध्यत तं तु सा । सद्यो दिव्यतनुं प्राप जनादृश्यां यथा पुरा ॥२८॥
तयैव स्वपतिं प्रेम्णा सेवमाना निरन्तरम् । श्रद्धादिभिः सहावात्सीद्विमुक्ता ब्रह्मशापतः ॥२९॥
विक्रमार्कशकस्याब्दे वसुवेदगजेन्दुभिः । प्रमिते वर्तमाने च भास्करे नीचराशिगे ॥३०॥
ऊर्जे मासि सिते पक्षे दशम्यां मन्दवासरे । विहाय भौतिकं देहं भक्तिः सिद्धदशां ययौ ॥३१॥
रुदन्ति स्म भृशं तर्हि तत्पुत्रा ज्ञातिबान्धवाः । आश्वासयत्तान्धर्मस्तु लौकिकं दर्शयन् गतिम् ॥३२॥

ઐશ્વર્ય, બળ, નમ્રતા, પ્રતિભા, નિર્દોષ વિદ્યા, તપ, નીતિ, સત્યમાં આગ્રહ, દાન, શીલ, વગેરે મહાપુરુષોનાં ઉત્તમ ચિહ્નોથી યુક્ત, સૌમ્ય મૂર્તિવાળા એવા હે હરે ! તમારા વિષે મારી બુદ્ધિ સ્થિર રહો. (૨૫) પૂર્ણચંદ્રને પણ લજ્જા પમાડનારા મુખકમળવાળા કમળપત્ર સમાન નેત્રોવાળા અને વસ્ત્ર આભૂષણોથી સુંદર વેશવાળા, ખૂબ દર્શનીય મંદ હાસ્યથી જોવા વડે નાશ કરેલ છે સમગ્ર જીવોનું દીનપણું જેમણે એવા હે હરે ! તમારે વિષે મારી બુદ્ધિ સ્થિર રહો.' (૨૬)

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે રાજન્ ! આ રીતે શ્રીહરિકૃષ્ણની સ્તુતિ કરતાં, એક શ્રીહરિને વિષે જ જેનું મન નિમગ્ન છે, માટે જ તેમાં સ્થિર સ્થિતિને પામેલાં, અવિદ્યારૂપ મૂળમાયા જેની નિવૃત્તિ પામી ગઈ છે એવાં ભક્તિમાતા વિરામ પામી ગયાં. (૨૭) તેમનો દેહ તત્કાળ પડી ગયો, પણ દેહ પડી ગયો એમ ભક્તિમાતા જાણતાં ન હતાં. એ જ ક્ષણે અન્ય જેના અગાઉની પેઠે તેમને જોઈ ન શકે તેવા દિવ્ય દેહને પામ્યાં. (૨૮) દિવ્ય દેહથી જ પોતાના પતિ ધર્મદેવની અત્યંત પ્રેમથી સેવા કરતા દુર્વાસાના શાપથી મુકાયેલાં ભક્તિદેવીએ શ્રદ્ધાદિક ધર્મપત્નીઓની સાથે નિવાસ કર્યો. (૨૯) વિક્રમ સંવત ૧૮૪૮માં પ્રમિત વર્ષ વર્તમાન થતાં સૂર્ય તુલા રાશિમાં હતો ત્યારે કાર્તિક માસમાં શુકલ પક્ષમાં દસમી તિથિમાં શનિવારે ભક્તિમાતા ભૌતિક દેહનો ત્યાગ કરી સિદ્ધદશાને પામી ગયાં. (૩૦-૩૧) તે સમયે ભક્તિમાતાના પુત્રો અને જ્ઞાતિજનો અત્યંત રુદન કરવા લાગ્યા. અને ધર્મદેવ તો (જન્મેલાનું મૃત્યુ નક્કી જ છે) એવી લૌકિક ગતિને દેખાડીને આશ્વાસન આપતા હતા. (૩૨)

यथाशास्त्रं यथावित्तमौर्ध्वदैहिककर्म सः । कारयामास धर्मज्ञस्तया ज्येष्ठेन सूनुना ॥३३॥

कृष्णास्तु तस्यां नृप ! दिव्यदेहमुपागतायां निजमातृभावम् ।
चक्रे सुधीः स्वाग्रजयोषितायां तां मानयन्नेव सदाऽनुवृत्त्या ॥३४॥

इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे
प्रेमवत्या दिव्यगतिप्राप्तिनामा सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥३७॥

પછી ધર્મજ્ઞ ધર્મદેવ શાસ્ત્ર પ્રમાણે ધર્માદિને અનુસરીને મોટા પુત્ર પાસે ભક્તિમાતાનું ઔર્ધ્વદૈહિક કર્મ કરાવતા હતા. (૩૩)

હે રાજન્ ! ભક્તિમાતા દિવ્યદેહને પામ્યાં ત્યારે બુદ્ધિમાન શ્રી હરિકૃષ્ણ તો પોતાના મોટાભાઈની પત્નીમાં જ તેમની અનુવૃત્તિમાં અનુસરવાથી તેમને માનતા થકા તેમનામાં માતૃભાવ કરતા હતા. (૩૪)

ઇતિશ્રી સત્સંગિ જીવનમાં નારાયણ ચરિત્રમાં ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રથમ પ્રકરણમાં
પ્રેમવતીને દિવ્યગતિ પ્રાપ્તિનામ સાડત્રીશમો અધ્યાય થયો. ॥૩૭॥

अथ अष्टत्रिंशोऽध्यायः ।

सुव्रत उवाच ।

अथ धर्मः स्वधर्मस्थः साङ्ख्ययोगमुपाश्रितः । सेव्यमान सुतैर्भेजे कृष्णमेव दिवानिशम् ॥१॥
त्यक्तप्रवृत्तिकर्मासौ विरक्तो विषयेष्वलम् । जितस्वादो मिताहारो ब्रह्मचर्यव्रते रतः ॥२॥
तपः कृशीकृततनुर्ध्यानयोगबलोर्जितः । पुत्ररूपे भगवति गाढस्निग्धमना अभूत् ॥३॥
तपोयोगविशुद्धात्मा लक्षणैराङ्गिकैरथ । स्वाप्नैश्चासन्नमृत्युत्वं सोऽवैच्छास्त्रदृशाऽऽत्मनः ॥४॥
ततः श्रीमद्भगवतदशमस्कन्धमादरात् । नियमेनापठन्नित्यं चिन्तयन्कृष्णमात्मनि ॥५॥
प्रतिमासं मासिकानि प्रेमवत्या अकारयत् । तथोनमासिकं श्राद्धं त्रैपक्षं च यथाविधि ॥६॥
ऊनषाण्मासिकं श्राद्धं ततः षाण्मासिकं नृप । सहस्रशस्तत्र विप्रान् यथेप्सितमभोजयत् ॥७॥
सप्तमे मासिके चासौ भोजयित्वा द्विजोत्तमान् । विसृज्य बुभुजे साकं निजबन्धुजनादिभिः ॥८॥
ज्वरार्तिरासीन्महती शरीरे तस्य तद्दिने । तदान्तकालनैकट्यं विविदे सोऽपि चेतसा ॥९॥

અધ્યાય-૩૮

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હવે સ્વધર્મમાં રહેલા ધર્મદેવ, પુત્રોથી સેવા કરાતા, સાંખ્યયોગને આશરેલા, રાતદિવસ શ્રીકૃષ્ણનું જ ભજન કરતા હતા. (૧) વ્યાવહારિક સર્વ કર્મોનો ત્યાગ કરેલા, વિષયોમાં વૈરાગ્યને પામેલા, રસાસ્વાદને જીતેલા, અલ્પાહારી, બ્રહ્મચર્યવ્રતમાં પ્રીતિવાળા; (૨) ચાંદ્રાયણાદિ તપથી કૃશ શરીરવાળા, ધ્યાનયોગના બળથી તેજસ્વી, એવા ધર્મ પુત્રભાવ પામેલા શ્રીહરિકૃષ્ણ ભગવાનમાં અત્યંત સ્નેહયુક્ત મનવાળા થયા. (૩) તપ અને યોગથી થયેલા શુદ્ધ અંતઃકરણવાળા, ધર્મદેવ શાસ્ત્રદષ્ટિથી જાણેલાં અંગોમાં થતા ચિહ્નનો તથા સ્વપ્નમાં થતાં ચિહ્નોથી પોતાના સમીપમાં આવેલા મૃત્યુને જાણતા હતા. (૪) પછી મનથી શ્રીકૃષ્ણનું ચિંતન કરતા તે ધર્મદેવ શ્રીમદ્ ભગવતના દશમ સ્કંધનો આદરથી નિયમપૂર્વક નિત્યપાઠ કરતા હતા. (૫) દરેક માસ ધર્મદેવ પ્રેમવતીના માસિક શ્રાદ્ધોને કરાવતા હતા. તથા ઉન્માસિક શ્રાદ્ધ તથા ત્રિપાક્ષિક શ્રાદ્ધ યથાવિધિ કરાવતા હતા. (૬) પછી હે નૃપ ! ઉન્ષાણમાસિક તથા ષાણમાસિક શ્રાદ્ધ કરાવીને હજારો બ્રાહ્મણોને યથેચ્છ ભોજન કરાવતા હતા. (૭) સાતમા માસના શ્રાદ્ધમાં ધર્મદેવ ઉત્તમ બ્રાહ્મણોને જમાડી, અને તેમનું વિસર્જન કરાવીને પોતાના બંધુઓની સાથે ભોજન કરતા હતા. (૮) તે દિવસે ધર્મદેવને શરીરે તીવ્ર જ્વરપીડા થવા લાગી. તે સમયમાં પોતાના મનથી પોતાના દેહનો અંતકાળ નજીક આવ્યો છે તેમ તેઓ જાણતા હતા. (૯)

विहाय सर्वतः सङ्गं कृष्णध्यानपरायणः । एकाश्यां निर्जलायां कृष्णं विप्रैरपूपुजत् ॥१०॥
निशि सुप्तेषु सर्वेषु पादसंवाहनं पितुः । कुर्वन् हरिर्जजागार सहजागरणव्रती ॥११॥
निद्रामलभमानोऽथ ज्वरवेदनया वृषः समाधिं सहसा प्राप हरेरेवेच्छयाऽनघ ॥१२॥
ब्रह्मज्योतिश्चये तत्र विरहनां बृहद्वने । यथा पुरैक्षि तं कृष्णं ददर्श मुरलीकरम् ॥१३॥
तद्दर्शनानन्दसमुद्रमग्नः संह्रष्टरोमाश्रुकलावृताक्षः। ससम्भ्रमं दण्डवदानमत्तं तस्थौ ततः प्राञ्जलिरग्रतोऽस्य ॥१४॥
तं वीक्षमाणः सहसा हरिमेवैक्षतात्मजम् । कृष्णतुल्याखिलाकारं वर्णिविषमवस्थितम् ॥१५॥
अवतीर्णो निजगृहे श्रीकृष्णो हरिसंज्ञया । अस्तीति तत्क्षणे तस्य स्मृतिरासीन्नराधिप ॥१६॥
यावदाश्लिष्यति प्रेम्णा तं तावत्स तिरोदधे । व्युत्थितोऽसौ ददर्शाग्रे निजसेवापरं हरिम् ॥१७॥
तं गाढं स परिष्वज्य पुलकाङ्गोऽश्रुलोचनः । प्रणम्य प्रार्थयामास नृनाटयपिहितैश्वरम् ॥१८॥

ત્યારે ધર્મદેવ સર્વમાંથી આસક્તિનો ત્યાગ કરી, શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના ધ્યાનનું કેવળ આલંબન કરી નિર્જળા એકાદશીના દિવસે વિપ્રોની પાસે શ્રીકૃષ્ણનું પૂજન કરતા હતા. (૧૦) વ્રતના અંગભૂત જાગરણના વ્રતવાળા શ્રીહરિ સર્વે જનો સૂઈ ગયા ત્યારે પિતાની ચરણસેવા કરતા જાગરણ કરતા હતા. (૧૧) હે નિષ્પાપ રાજન્ ! પછી તાવની પીડાથી નિદ્રા વિનાના ધર્મદેવ સાક્ષાત્ શ્રીહરિની ઇચ્છાથી એકાએક સમાધિ પામ્યા. (૧૨) વૃંદાવનમાં પૂર્વે જોયેલા હતા તે પ્રમાણે જ બ્રહ્મતેજના સમુદાયમાં વિહાર કરતાં, હાથમાં મોરલીવાળા શ્રીકૃષ્ણને ધર્મે જોયા. (૧૩) તે ભગવાનના દર્શનથી આનંદ-સમુદ્રમાં મગ્ન બની ગયેલા અને રોમાંચિત ગાત્ર તથા આંસુઓથી ઢંકાયેલ નેત્રવાળા ધર્મદેવ સંભ્રમ સહિત દંડવત્ પ્રણામ કરવા લાગ્યા, પછી તેમની આગળ હાથ જોડીને ઊભા રહ્યા. (૧૪) તે શ્રીકૃષ્ણને જોતા એવા ધર્મદેવે એકાએક કૃષ્ણ તુલ્ય સમગ્ર આકારવાળા અને વર્ણિવેશવાળા પોતાની આગળ બેઠેલા હરિ નામના પોતાના પુત્રને જોયા. (૧૫) હે રાજન્ ! તે ક્ષણે પોતાના ઘેર શ્રીકૃષ્ણ શ્રીહરિ નામે અવતરેલા છે એવું સ્મરણ થયું. (૧૬) ધર્મ જેટલામાં પોતાના પુત્ર શ્રીહરિને પ્રેમથી આલિંગન કરવા જાય છે તેટલામાં શ્રીહરિ અંતર્ધાન થઈ ગયા. સમાધિથી બહાર આવેલા ધર્મદેવે પોતાની સેવામાં તત્પર પોતાના પુત્ર હરિકૃષ્ણને પોતાની આગળ જોયા. (૧૭) તે ધર્મદેવ રોમાંચિત ગાત્રવાળા તથા અશ્રુસભર નેત્રવાળા થઈને નૃનાટ્યથી ઢાંકી રાખેલ છે ઐશ્વર્ય જેમણે એવા તે સ્વપુત્ર શ્રીહરિને દૃઢ આલિંગન કરીને નમસ્કાર કરી પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા. (૧૮)

धर्म उवाच ।

ज्ञातोऽस्यद्य हरे मयाऽखिलजगत्स्वामी त्वमेकः प्रभुर्मत्प्रेष्ठो वरदो जगद्गुरुरजः श्रीकृष्ण एव स्वयम् ।
भक्ताभीष्टफलप्रदस्तनुभृतां सेव्यः सदा श्रेयसे मायायाः परतः पराय विभवे तस्मै नमस्तेऽस्तु मे ॥१९॥

स एव कृष्णो भगवांस्त्वमीशः साक्षात्परं ब्रह्म हि निर्गुणं यत् ।
ऋतं विधातुं निजवाक्यमत्र मत्पुत्रतामद्यगतः स्वतंत्र ॥२०॥
हरे शरीरं खलु पञ्चषैर्मे पतिष्यतीति प्रतिभाति घस्रैः ।
न तद्भयं किञ्चिदपि स्वचित्ते ममास्ति यत्त्वं दृढमाश्रितोसि ॥२१॥
एकस्तु खेदो ह्यदि जायते मे कथं सहिष्ये विरहं तवेति ।
देहान्तराप्तावपि ते वियोगो मा भून्ममेति त्वदहं वृणोमि ॥२२॥

श्री भगवानुवाच ।

दिष्टया तात ! त्वया ज्ञातं मत्स्वरूपं यथास्थितम । ज्ञेयं प्राप्यं च ते किञ्चिन्नावशिष्टमतः परम् ॥२३॥
हित्वेमं भौतिकं देहं दिव्यदेहेन सर्वदा । मत्वापार्श्व एव स्वजनैः साकं स्थास्यस्यसंशयम् ॥२४॥
अतिश्चिन्तां विहायैव निःसङ्गो मत्परायणः । विशुद्धेनात्मनि हृदा मद्ध्याननिरतो भव ॥२५॥

ધર્મદેવ બોલ્યા :

હાલમાં મેં તમોને જાણ્યા છે અખિલ જગતના સ્વામી, એક અદ્વિતીય પ્રભુ, મને અતિપ્રિય, મને 'તમારો પુત્ર થઈશ' એવો વર આપનારા, અજન્મા, ભક્તોને ઈચ્છિત ફળને આપનારા, દેહધારીઓએ કલ્યાણ માટે નિરંતર સેવવા યોગ્ય, જે શ્રીકૃષ્ણ છે તે સ્વયં તમે છો. માયાથી પર અક્ષરબ્રહ્મ, તેનાથી પર અને સર્વવ્યાપક એવા તે તમોને મારા નમસ્કાર છે. (૧૯) સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ, નિર્ગુણ અને સ્વતંત્ર જે શ્રીકૃષ્ણ છે તે જ તમે છો. (હું તમારા પુત્રપણાને પામી અસુરોનો નાશ કરીશ) આવું પોતાનું વાક્ય સત્ય કરવા અત્યારે મારા પુત્રપણાને પામેલા છો. (૨૦) હે હરે ! મારું શરીર પાંચ-છ દિવસોમાં જ પડી જશે એમ મને લાગે છે. તેથી મારા ચિત્તમાં મને જરાપણ ભય નથી કારણ કે તમારો દૃઢ આશ્રય કરેલો છે. (૨૧) મારા હૃદયમાં એક જ ખેદ થાય છે કે હું તમારો વિરહ કેવી રીતે સહન કરીશ. તેથી દેહાન્તરની પ્રાપ્તિમાં પણ મને તમારો વિયોગ ન થાઓ એવી હું તમારી પાસે યાચના કરું છું.' (૨૨)

શ્રી ભગવાન બોલ્યા :

હે તાત ! તમોએ મારું સ્વરૂપ જેવું છે તેવું જાણ્યું છે. આથી બીજું કંઈપણ જાણવા યોગ્ય કે પામવા યોગ્ય બાકી રહેતું નથી. (૨૩) હવે આ ભૌતિક દેહનો ત્યાગ કરી દિવ્ય દેહ પામી સ્વજનોની સાથે સર્વદા મારા સમીપમાં જ રહેશો એમાં સંશય નથી. (૨૪) આથી તમે ચિંતાનો ત્યાગ કરી, મારા વિના બીજાની આસક્તિનો ત્યાગ કરી, મારા પરાયણ તમો વિશુદ્ધ મનથી પોતાના જીવાત્મામાં મારું ધ્યાન કરવામાં તત્પર બનો. (૨૫)

सुव्रत उवाच ।

एवमुक्तो भगवता सोऽतिहृष्टमनाः वृषः । नमस्यंस्तं जगदित्थं विनष्टाखिलवासनः ॥२६॥

प्रतिकर्तुमत्र नहि कोऽपि भवदुपकृतिं विनाञ्जलिम् ।

प्रभवति तत उरुमोहहरे ! चरणाम्बुजं तव नतोऽस्मि दण्डवत् ॥२७॥

इत्युक्त्वा तमसौ ननाम मुदितः कृष्णं स्वबुद्धिप्रदं तं वर्णी सममानयत्स भगवान्स्वाभाविकप्रश्रयः ।

पुत्रावन्तिक आजुहाव च वृषस्तस्याग्रपश्चाद्भवौ यास्यन् दीर्घपथं प्रदातुममलं तज्ज्ञानचिन्तामणिम् ॥२८॥

इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे

धर्मवरप्रदाननामाऽष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥३८॥

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે રાજન્ ! શ્રીહરિએ આ પ્રમાણે કહેવાયેલાં વચનથી જેમની સંપૂર્ણ વાસના નાશ પામી છે તેવા અતિ હર્ષિત મનવાળા તે ધર્મદેવ શ્રીહરિને નમસ્કાર કરતાં કહેવા લાગ્યાં. (૨૬) ‘હે મહામોહનાશક હરે ! આ લોકમાં તમે કરેલા ઉપકારનો બદલો વાળવા માટે કોઈ પુરુષ બે હાથ જોડી નમસ્કાર કરવા સિવાય કંઈપણ કરવા સમર્થ થતો નથી. તેથી હું તમારા ચરણકમળમાં નમસ્કાર કરું છું. (૨૭) આ પ્રમાણે કહી ધર્મદેવ હર્ષિત થતાં, પોતાને બુદ્ધિદાતા તે શ્રીહરિને નમસ્કાર કરતા હતા. સ્વાભાવિક નમ્રતાવાળા અને વર્ણિવેશવાળા ભગવાન શ્રીહરિ પણ તે ધર્મદેવનો ખૂબ આદર કરવા લાગ્યાં. દેહનો ત્યાગ કરી મહામાર્ગ પામશે એવા ધર્મદેવે નિર્મળ શ્રીહરિનું જ્ઞાનરૂપી ચિંતામણી આપવા માટે (શ્રીહરિના) મોટાભાઈ (રામપ્રતાપ) અને નાનાભાઈ (ઇચ્છારામ)ને પોતાની પાસે બોલાવ્યા. (૨૮)

ઇતિશ્રી સત્સંગિ જીવનમાં, નારાયણ ચરિત્રમાં, ધર્મશાસ્ત્રમાં, પ્રથમ પ્રકરણમાં ધર્મવરપ્રદાન નિરૂપણ નામે આડત્રીશમો અધ્યાય થયો. ॥૩૮॥

अथ एकोनचत्वारिंशोऽध्याय ।

सुव्रत उवाच ।

तावुपेत्याशु तं नत्वा भ्रातरौ कृष्णचेतसौ । निषेदतुस्तं निकषा धर्मःप्रोवाच तौ ततः ॥१॥

श्रृणुतं मद्वचः पुत्रौ ! रहस्यं वच्मि वां हितम् । तच्चावधार्य हृदये प्रतीतिर्यदि वाचि मे ॥२॥

उपासनां यस्य कुर्मो वयं श्रीराधिकापतेः । स एव हरिनामाऽयं वतति सोदशे हि वाम् ॥३॥

अतोऽद्य दिनतो भक्तिः स्वधर्मेण यमैः सह । निश्छद्माऽस्यैव कर्तव्या स्थेयं वाचि सदाऽस्य च ॥४॥

कृष्णार्चायाः प्रतिदिनं यस्याः कुर्मश्च पूजनम् । साप्यस्यैवेति हि ज्ञात्वा पूजनीया यथाविधि ॥५॥

युवाभ्यामुपदिष्टौ पाङ्मन्त्रो कृष्णस्य यौ मया । तावस्यैवेति विज्ञाय जपनीयावभीष्टदौ ॥६॥

भजतोरादरादेनं मदाज्ञावर्तमानयोः । भविष्यति हि वां श्रेय इहामुत्र च निश्चितम् ॥७॥

उन्मूलयिष्यति ह्येष कल्यधर्मै धितान्भुवि । असु रान्मानुषाकारानशस्त्रोपि मनीषया ॥८॥

पोषयिष्यति सद्धर्मं ग्लपितं भुवि दुर्जनैः । प्रवर्तयिष्यति कृष्णभक्तिं चैष विशेषतः ॥९॥

અધ્યાય-૩૯

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

શ્રીકૃષ્ણમાં ચિત્તવાળા તે બંને ભાઈઓ (રામપ્રતાપ અને ઈચ્છારામ) તત્કાળ આવી ધર્મને નમસ્કાર કરી તેમની સમીપમાં બેઠા. પછી ધર્મદેવ તેમને કહેવા લાગ્યાં. (૧) 'હે પુત્રો ! તમે મારું વચન સાંભળો. તમારા બંનેનું હિતકારક અને રહસ્યભૂત વચન તમને કહું છું. જો મારા વચનમાં વિશ્વાસ હોય તો તે હૃદયમાં ધારણ કરો. (૨) આપણે જે રાધિકાપતિ શ્રીકૃષ્ણની ઉપાસના કરીએ છીએ તે જ સ્વયં હરિ નામે આ તમારા સગાભાઈ છે. (૩) માટે આજથી આરંભીને પોતાના ધર્મ અને યમનિયમ સહિત, કપટરહિત ભક્તિ શ્રીહરિકૃષ્ણની જ કરવી. અને સદા આ શ્રીહરિના વચનમાં (આજ્ઞામાં) રહેવું. (૪) જે શ્રીકૃષ્ણની પ્રતિમાની પ્રતિદિન પૂજા કરીએ છીએ તે મૂર્તિ પણ આ તમારા ભાઈ જ છે એમ જાણી યથાવિધિ પૂજા કરવી. (૫) અને પૂર્વે મેં તમોને શ્રીકૃષ્ણના બે મંત્રો જે ઉપદેશેલા છે તે પણ આ તમારા ભાઈ શ્રીહરિના જ છે એમ જાણી મનોવાંછિત ફળ આપનારા તે મંત્રોનો જાપ કરવો. (૬) મારી આજ્ઞામાં વર્તનારા માટે જ શ્રીહરિને પ્રીતિથી સેવનારા તમો બંનેનું આ લોકમાં અને પરલોકમાં શ્રેય થશે તે નક્કી છે. (૭) આ શ્રીહરિ શસ્ત્ર વિના પણ પૃથ્વી ઉપર કળિયુગ અને અધર્મથી વૃદ્ધિ પામેલા અને મનુષ્યાકારે દેખાતા અસુરોનો બુદ્ધિબળથી નાશ કરશે. (૮) અને આ શ્રીહરિ દુર્જનોએ ગ્લાનિ પમાડેલા સદ્ધર્મનું પોષણ કરશે અને શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ વિશેષે કરીને પ્રવર્તાવશે. (૯)

आचार्यत्वं च युवयोः स्थापयित्वा कुले निजम् । स्वकीयं धाम परमं प्रयास्यति महाशयाः ॥१०॥
आस्यश्रितास्ततः सर्वे कृष्णस्यास्यैव नित्यदा । प्रतिमां पूजयिष्यन्ति यास्यन्ति च परांगतिम् ॥११॥
एकन्निबद्धमर्यादास्थिताश्चास्य समर्चकाः । भक्ताश्चतुर्वर्गसिद्धिं यास्यन्त्येव परासुतौ ॥१२॥
इत्युक्तवति धर्मे तौ प्रहृष्टौ तत्क्षणे हरिम् । प्रणभ्य प्रोचतुः कृष्ण ! तव स्वः पाहि नौ सदा ॥१३॥
तावुवाच हरिः प्रीतः कृष्णमेवादराद्युवाम् । भजतं तेन तोक्ष्यामि तिष्ठन्तौ पितृशासने ॥१४॥
ततस्तौ तु तमेव श्रीकृष्णं भेजतुरादृतौ । तज्ज्ञानं त्विच्छया तस्य क्वाचित्कमभवत्तयोः ॥१५॥
हर्युपास्त्युपदेशोऽयमेकादश्या निशोन्तिमे । यामे सुताभ्यां धर्मेण कृतोऽथार्कोदयोऽभवत् ॥१६॥
हरिः प्रपच्छ पितरं भ्रात्रादीनां च श्रृण्वताम् । यत्तेभीष्टं हृदि स्यात्तद्ब्रूहि कर्तास्म्यरं पितः ॥१७॥
तमुवाच तदा धर्मः पूर्णकामोऽस्म्यहं हरे । नास्ति भक्तौ तु ते तृप्तिः कृष्णक्व चनं मे हृदि ॥१८॥
देहपाताविधि ततः कर्तुमिच्छामि तामहम् । किन्त्वशक्तेन पूजादि कर्तुं शक्यं मया न वै ॥१९॥
अतोऽहं श्रोतुमिच्छामि श्रीमद्भागवतं हरे । सार्थं सप्ताहविधिना तत्सम्पादय मे द्रुतम् ॥२०॥

મહાયશસ્વી શ્રીહરિ તમારા બંનેના વંશમાં પોતાનું આચાર્યપણું સ્થાપન કરીને પોતાના સર્વોત્તમ (અક્ષર) ધામમાં પ્રયાણ કરશે. (૧૦) પછી શ્રીહરિના આશ્રિત સર્વે જનો આ શ્રીહરિરૂપ કૃષ્ણની પ્રતિમાની નિત્ય પૂજા કરશે. તેનાથી તેઓ પરમગતિ (અક્ષરધામને) પામશે. (૧૧) શ્રીહરિકૃષ્ણે બાંધેલી મર્યાદામાં રહેલા અને તેમને જ પૂજનારા ભક્તો, અન્ય જનોને અપ્રાપ્ય એવી ચતુર્વર્ગની સિદ્ધિને અવશ્ય પામશે જ.' (૧૨) ધર્મદેવે આ પ્રમાણે કહેલા, હર્ષ પામેલા તે બંને પુત્રો તે જ ક્ષણે શ્રીહરિને પ્રણામ કરી કહેવા લાગ્યા : 'હે કૃષ્ણ ! અમે તમારા છીએ. તમે અમારું સદા રક્ષણ કરો.' (૧૩) ત્યારે પ્રસન્ન થયેલા શ્રીહરિ તે બંને ભાઈઓને કહેવા લાગ્યા : 'હે ભાઈઓ ! પિતાની આજ્ઞામાં રહેલા તમે બંને શ્રીકૃષ્ણનું જ આદરથી ભજન કરો. તેથી હું પ્રસન્ન થઈશ.' (૧૪) ત્યારે તે બંને ભાઈઓ તો આદરપૂર્વક શ્રીકૃષ્ણરૂપ તે ભગવાનને જ ભજવા લાગ્યા. અને તે બંનેને શ્રીહરિકૃષ્ણના સ્વરૂપનું જ્ઞાન તો શ્રીહરિની ઈચ્છાથી ક્યારેક જ થતું હતું, હંમેશાં નહિ. (૧૫) બંને પુત્રોને શ્રીહરિની ઉપાસનાનો ઉપદેશ એકાદશીની રાત્રિના છેલ્લા પ્રહારમાં ધર્મદેવે કર્યો. પછી સૂર્યોદય થયો. (૧૬) તે **શ્રીહરિ** બંને ભાઈઓને સાંભળતા પિતાને પૂછવા લાગ્યા : 'હે પિતા ! જે તમારા હૃદયમાં અતિ પ્રિય હોય તે મને કહો. તે હું તમોને ઈચ્છિત તત્કાળ કરીશ.' (૧૭) ત્યારે **ધર્મદેવ** શ્રીહરિ પ્રત્યે બોલ્યા : 'હે હરે ! હું પૂર્ણકામ છું. હે કૃષ્ણ ! તમારી ભક્તિમાં મારા હૃદયમાં ક્યારેય તૃપ્તિ થતી નથી. (૧૮) તેથી હું દેહ પડે ત્યાં સુધી ભક્તિ કરવા ઈચ્છું છું પરંતુ અશક્તિને લીધે પૂજા આદિ કરવા શક્તિમાન નથી. (૧૯) હે હરે ! આથી હું અર્થે સહિત શ્રીમદ્ ભાગવત કથા સાંભળવાની ઈચ્છા રાખું છું તેથી સપ્તાહવિધિથી શ્રીમદ્ ભાગવત શ્રવણ મને જલદી કરાવો.' (૨૦)

इत्यभीष्टं पितुः श्रुत्वा हरिर्हृष्टः प्रशस्य तम् । तदैव कारयामास मण्डपादि यथाविधि ॥२१॥
रामप्रतापेन तत आनयामास वैष्णवम् । यथोक्तलक्षणं विप्रं पौराणिकमुरुश्रुतम् ॥२२॥
आपद्धर्मानुसारेण धर्मः कृत्वाऽथ नैत्यकम् । विधिं विधिज्ञो विदधे पुराणश्रवणस्य च ॥२३॥
प्रत्यक्षकृष्णेऽपि सति मर्यादास्थापनाय सः । प्रातिष्ठिपत्कृष्णमूर्तिं ततः कृष्णमपूपुजत् ॥२४॥
आदौ निर्विघ्नतासिध्यै समभ्यर्च्य गणाधिपम् । कुलदेवं मारुतिं च ततः कृष्णमपूपुजत् ॥२५॥
गायत्रीकृष्णमन्त्राणां जपार्थं ब्राह्मणान्विदः । वव्रे पञ्चैव तेभ्योऽदाद्वासोभूषासनादि च ॥२६॥
वृतास्ते तज्जपं चक्रुःसप्तहानि यथाविधि । धर्म उच्चासने विप्रं तमुपाविविशत्ततः ॥२७॥
आदौ श्रीमद्भागवतं सम्पूज्यं ब्राह्मणं ततः । पुपूज् व्यासनाम्नैव श्रोतृविप्रांस्ततश्च सः ॥२८॥
ज्वरार्तिरपि मन्दाऽऽसीत्तस्य धर्मदृठस्थितेः । दिवा पुराणं शुश्राव समाधिं निशि चाप सः ॥२९॥
यथाविधि कथां नित्यं श्रृण्वतोऽस्य दिनानि षट् । ययुश्चतुर्थ्यां भृगुजे प्रातस्तामसमापयत् ॥३०॥
सम्पूज्य वाचकं तस्मै स्वर्णमुद्रासहस्रकम् । ददौ भूषाश्च वासांसि हैमं सिंहं च गांशुभाम् ॥३१॥

આ પ્રમાણે પિતાનું અભીષ્ટ સાંભળી પ્રસન્ન થયેલા શ્રીહરિ તે પિતાની પ્રશંસા કરી તે જ સમયે વિધિપૂર્વક મંડપાદિ કરાવ્યા. (૨૧) પછી પોતાના મોટાભાઈ રામપ્રતાપ વડે પૂર્વે કહેલા લક્ષણવાળા, બહુશ્રુત અને વૈષ્ણવ પૌરાણિક બ્રાહ્મણોને બોલાવવામાં આવ્યા. (૨૨) પછી ધર્મદેવે આપદ્ ધર્મને અનુસારે નિત્યકર્મ કરીને, વિધિસ્વરૂપને જાણતા હોવાથી પુરાણશ્રવણનો વિધિ કર્યો. (૨૩) ત્યાં પ્રત્યક્ષ શ્રીકૃષ્ણ (હરિકૃષ્ણરૂપે) હોવા છતાં, લોકમર્યાદાના સ્થાપન માટે કૃષ્ણની સુવર્ણમૂર્તિની સ્થાપના કરાવી તેનું તેમણે પૂજન કર્યું. (૨૪) આરંભેલા સત્કાર્મની નિર્વિઘ્ને સમાપ્તિ માટે પ્રથમ શ્રી ગણપતિનું પૂજન કરીને પછી કુળદેવ હનુમાનજીનું પૂજન કરીને પછી કૃષ્ણપ્રતિમાની પૂજા કરી. (૨૫) પછી ગાયત્રીમંત્ર તથા કૃષ્ણમંત્રોના જપ કરવા પાંચ વિદ્વાન બ્રાહ્મણોની વરણી કરી. અને તેમને વસ્ત્ર, ભૂષણ, આસનો વગેરે આપ્યાં. (૨૬) પછી તે વરેલા બ્રાહ્મણો યથાવિધિ સપ્તાહ પર્યંત જપ કરતા હતા. પછી ધર્મદેવે પૌરાણિક બ્રાહ્મણને સૌથી ઊંચા આસન (પાટ) ઉપર બેસાર્યા. (૨૭) પ્રથમ શ્રીમદ્ભાગવતનું પૂજન કરી અને પછી આ સાક્ષાત્ વ્યાસમુનિ છે એમ માનીને વક્તા બ્રાહ્મણની પૂજા કરી અને પછી શ્રોતા બ્રાહ્મણોની પણ પૂજા કરી. (૨૮) ધર્મમાં દઢ સ્થિતિવાળા તે ધર્મદેવની જ્વરપીડા પણ મંદ પડી ગઈ. પછી તે ધર્મદેવ દિવસે પુરાણને સાંભળવા લાગ્યા અને રાત્રિએ સમાધિમાં રહેવા લાગ્યા. (૨૯) યથાવિધિ કથા સાંભળતાં આ ધર્મદેવને છ દિવસો વીતી ગયા. પછી ચતુર્થીના દિવસે શુક્રવારે પ્રાતઃકાળે કથા-શ્રવણવિધિની પૂર્ણાહુતિ કરાવી. (૩૦) પછી પુરાણવક્તા વિપ્રનું પૂજન કરી તેમને દાનમાં એકહજાર સોનામહોરો, વસ્ત્રો, આભૂષણો, સુવર્ણમય સિંહ અને શુભલક્ષણવાળી ગાય-આ સર્વ આપ્યાં. (૩૧)

रामप्रतापमुख्यैस्तं गीतवादित्रनिःस्वनैः । सहैव प्रापयामास हयारुढं स्वकेतनम् ॥३२॥
वृतेभ्यो ब्राह्मणेभ्योऽथ ददावृत्तमदक्षिणाम् । होमं तु देशकालज्ञो जपात्मकमकारयत् ॥३३॥
पूर्वाह्न एव मिष्टान्नैस्तर्पयामास वाडवान् । विसर्जयामास च तान् दत्त्वा भोजनदक्षिणाम् ॥३४॥
ज्वरार्तिरासीदधिकाऽथ तस्य रामप्रतापादिषु भक्तवत्सु । शीघ्रं ततस्ते स्वजनाश्च सर्वेनिषेदुरेत्यन्तिक एव तस्य ॥३५॥

इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे
धर्मकृतपुत्रोपदेशश्रीमद्भागवतसप्ताहश्रवणकथनं नामैकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥३९॥

પછી તે પૌરાણિક વિપ્રને ઘોડા ઉપર બેસારીને, વરઘોડામાં રામપ્રતાપ વગેરેને મોકલીને, અને ગીત, વાજિંત્રના શબ્દોથી વાજતેગાજતે તેમને ઘેર પહોંચાડ્યા. (૩૨) પછી વરેલા વિપ્રોને ઉત્તમ દક્ષિણા દીધી અને દેશકાળને જાણનારા તે ધર્મદેવે હોમના પ્રતિનિધિરૂપ જપાત્મક હોમ કરાવ્યા. (૩૩) અને બ્રાહ્મણોને પૂર્વાહ્‌ન સમયે જ મિષ્ટાન્નોથી તૃપ્ત કર્યા અને ભોજનાંતે દક્ષિણા આપીને તેમને ઘેર વળાવ્યા. (૩૪) તે પછી રામપ્રતાપાદિક ભોજન કરી રહ્યા તેટલામાં તે ધર્મદેવના શરીરે અધિક જ્વરપીડા થવા લાગી. એટલે સર્વ કોઈ સ્વજનો જલદી આવીને તેમની પાસે બેઠા. (૩૫)

ઇતિશ્રી સત્સંગિ જીવનમાં, ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રથમ પ્રકરણમાં ધર્મદેવે પુત્રોને ઉપદેશ કર્યો તથા ભાગવત સપ્તાહનું શ્રવણકથન નામે ઓગણચાલીસમો અધ્યાય થયો. ॥૩૯॥

अथ चत्वारिंशोऽध्यायः ।

सुव्रत उवाच ।

पितुः शरीरशैथिल्यं दृष्ट्वा पुत्रा विचक्षणाः । आसन्नमृत्युतां तस्य निश्चिक्युर्हृदि भूपते ॥१॥

विधिज्ञान्वैदिकान्विप्रान्समाहूय हरिर्द्रु तम् । अन्तकर्मविधिं सर्वं पितरं तैरकारयत् ॥२॥

प्रायश्चितं षडब्दं ते देहशुद्ध्यर्थमादितः । प्रात्याम्नायेन हेम्नाऽऽशु विधिना तमकारयन् ॥३॥

पर्षदोऽनुमते तत्र वपनं प्रागकारयन् । शिखाकक्षोपस्थवर्जं स्नानं दशविधं ततः ॥४॥

पट्टाङ्गनाभिः सहितं रुक्मिण्यादिभिरष्टिभिः । कृष्णमष्टदले विप्रा वेदमन्त्रैस्तमार्चयन् । ॥५॥

प्रायश्चित्ताङ्गगोदानं दानानि च ततो दश । गोभूमितिलमुख्यानि विप्रेभ्यस्तमदापयन् ॥६॥

आमान्नानां तथा प्रस्थान् सहस्रंतु साज्यदक्षिणान् । अदापयंस्तथोत्क्रान्तिघेनुं वैतरणीं ततः ॥७॥

ऋणघेनुं पापघेनुं मोक्षघेनुं च तेन ते । अदापयन्मुख्यकल्पमाश्रित्यैव नराधिप ॥८॥

एकदण्डाकृतिश्वासं तं दध्वाऽथ सुता द्रुतम् । तीर्थोदकोन स्नपयाश्चकुः साश्रुविलोचनाः ॥९॥

અધ્યાય ૪૦

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે ભૂપતિ ! વિચક્ષણ એવા તે પુત્રો પિતાના શરીરની શિથિલતા જોઈને 'મૃત્યુસમય નજીક આવ્યો છે' એમ મનમાં નિશ્ચય કર્યો. તે પછી શ્રીહરિએ (૧) વિધિને જાણનારા વૈદિક બ્રાહ્મણોને જલદી બોલાવીને તેમની પાસે અંતકાળે કરવાનો સર્વ વિધિ પિતા પાસે કરાવ્યો. (૨) તેમાં વિપ્રોએ પ્રથમ દેહશુદ્ધિ માટે કહેલું છ વર્ષનું પ્રાયશ્ચિત, તેના પ્રતિનિધિરૂપ સુવર્ણધનથી ધર્મદેવ પાસે તત્કાળ કરાવ્યું. (૩) પરિષદ વિપ્રોની અનુમતિ થતાં બ્રાહ્મણોએ શિખા, કાખ અને ઉપસ્થને છોડી મુંડન કરાવી દશ પ્રકારનું સ્નાન કરાવ્યું. (૪) પછી ચોખાથી બનાવેલા અષ્ટદળ કમળ ઉપર અષ્ટપટરાણીઓ સહિત શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની બ્રાહ્મણોએ વૈદિક મંત્રોથી પૂજા કરાવી. (૫) પછી તે ધર્મદેવ પાસે પ્રાયશ્ચિતના અંગભૂત ગાયનું દાન અપાવતા હતા. પછી ગાય, ભૂમિ, તલ વગેરે જેમાં મુખ્ય છે એવાં દસ પ્રકારનાં દાનો ધર્મદેવ પાસે સુપાત્ર બ્રાહ્મણોએ અપાવ્યાં. (૬) તેમજ પુષ્કળ કાચું અન્ન ભરેલાં એક હજાર પાત્રો ઘી તથા દક્ષિણા સાથે બ્રાહ્મણોને અપાવ્યાં. તથા ઉત્ક્રાંતિધેનુ અને વૈતરણીધેનુ અપાવી. (૭) હે રાજન્ ! તે વિપ્રોએ મુખ્ય પક્ષનો આશ્રય કરીને તે ધર્મદેવ પાસે ઋણમોચિકા ધેનુ, પાપમોચિકાધેનુ અને મોક્ષદાયિકાધેનુ અપાવી. (૮) પછી ધર્મને એકદંડાકૃતિ શ્વાસ ચાલતો જોઈને, નેત્રોમાં આંસુવાળા પુત્રોએ તત્કાળ તીર્થના જળથી પિતાને સ્નાન કરાવ્યું. (૯)

गोमयेनोपलिप्तायां भुव्यास्तीर्य कुशांस्तिलान् । विकीर्य बहुलांस्तत्रोदक्शिरस्कमसूषुपन् ॥१०॥
ततः सङ्कीर्तनं ह्येव नाम्नां कृष्णस्य तेऽखिलाः । चक्रुरुच्चैः बन्धुजनाः सर्व दुखापहारिणाम् ॥११॥
पुरःस्थिते भगवति सिथरीकृतविलोचनः । धर्मोऽप्यनन्यभावोऽथ जहौ सद्यःकलेवरम् ॥१२॥
हरेःप्रसादान्निर्मुक्तो दुर्वासःशापबन्धनात् । सद्य एव तनुं दिव्यां प्रपेदे च सुखेन सः ॥१३॥
ततो भक्त्यादिभिः साकं कृष्णं तं पुत्ररूपिणम् । सेवमानःसदा तस्य पार्श्व एवावसत्स वै ॥१४॥
परासुं तं विलोक्याथ सुतास्तत्रोचितं व्यधुः । रोदनस्य निषिद्धत्वात्तदानीं धैर्यमांस्थिताः ॥१५॥
वपनं कारयित्वा ते सस्नुःशीतोदकेन च । पितृमेधविधानेन तत्कर्माऽऽचरदग्रजः ॥१६॥
ऊर्द्धवोच्छिष्टादिदोषाणां सर्वथैव ह्यसम्भवात् । प्राश्चित्तं तन्निमित्तं नाचार स वै पितुः ॥१७॥
अधिकारस्य सिद्धयर्थं पितुरुतरकर्मणि । स्वयं तु कृच्छप्रतिमास्वर्णसङ्कल्पमाचरत् ॥१८॥
घृतेनाभ्यज्य संस्नाप्य प्रेतं वसनमेककम् । परिधाप्य सितं नूत्नं प्राग्वदस्वपयच्च सः ॥१९॥
अन्यच्च तादृशं वासस्तमाच्छादयदुत्तम् । ततश्चन्दनपुष्पस्रग्गुलालादिभिरार्च्चिचत् ॥२०॥

પછી તે ગાયના છાણથી લીંપેલી ભૂમિ ઉપર દર્ભો પાથરી ઘણા કાળા તલ વેરી ત્યાં ઉત્તર દિશામાં મસ્તક રાખી પિતાને સુવાડી દીધા. (૧૦) પછી સર્વે તે બંધુજનો સર્વ દુઃખાપહારી એવા શ્રીકૃષ્ણનારાયણ નામોનું ઊંચા સ્વરે સંકીર્તન કરવા લાગ્યા. (૧૧) પછી શ્રીહરિમાં જ અનન્ય ભાવવાળા તે ધર્મદેવ પોતાની આગળ રહેલા ભગવાન શ્રીહરિમાં જ સ્થિર કરી દીધાં છે નેત્રો જેમણે એવા તેમણે તત્કાળ કલેવરનો ત્યાગ કરી દીધો. (૧૨) શ્રીહરિના અનુગ્રહથી દુર્વાસાના શાપરૂપ બંધનમાંથી મુક્ત થયેલા ધર્મદેવ તત્કાળ જ સુખપૂર્વક દિવ્યદેહને પામ્યા. (૧૩) પછી ધર્મદેવ (દિવ્યદેહવાળાં પોતાનાં પત્ની) ભક્તિ વગેરે સાથે પુત્રરૂપી શ્રીહરિકૃષ્ણની સેવા કરતા નિરંતર તેમની સમીપે વાસ કરતા હતા. (૧૪) પછી તે ધર્મદેવને ગતંપ્રાણ જોઈ પુત્રો ત્યારે યોગ્ય કાર્ય કરવા લાગ્યા. (મૃત્યુ સમયે) રડવાનો નિષેધ હોવાથી બધા ધૈર્ય ધરતા હતા. (૧૫) તે પુત્રને મુંડન કરાવીને ઠંડા જળથી સ્નાન કરતા હતા. મોટા પુત્ર (રામપ્રતાપ) પિતૃયજ્ઞવિધિથી પિતાનો પ્રેતસંસ્કાર કરવા લાગ્યા. (૧૬) પિતામાં ઊર્ધ્વોચ્છિષ્ટાદિ દોષોનો સઘળાં અભાવ હોવાથી તે નિમિત્તનું પ્રાયશ્ચિત કરતા ન હતા. (૧૭) પિતાના મરણોત્તરની પ્રક્રિયામાં પોતાના અધિકારની સિદ્ધિ માટે પોતે કૃચ્છત્રયના પ્રતિનિધિરૂપ સુવર્ણદાનનો સંકલ્પ કર્યો. (૧૮) પછી તે પિતૃશબને ઘીથી લેપન કરી, સ્નાન કરાવી, શ્વેત નવું એક વસ્ત્ર ધારણ કરાવી ઉત્તર દિશામાં મસ્તક રાખી સુવાડતા હતા. (૧૯) અને બીજું પણ તેવું જ શ્વેત નવીન ઉત્તમ વસ્ત્ર તે શાલ ઉપર ઓઢાડી પછી ચંદન, પુષ્પમાળા, અબીલ, ગુલાલ, વગેરેથી પૂજા કરતા હતા. (૨૦)

छिद्रेषु सप्तसु स्वर्णखण्डकान् समुखादिषु । प्रक्षिप्योत्क्रमणश्राद्धं मृतस्थाने चकार च ॥२१॥
शबनाम्ना तत्रपिण्डमयसव्येन स त्वदात् । द्वारदेशे पान्थनाम्ना चैकौद्दिष्टविधानतः ॥२२॥
प्रेतं वंशकटे बध्वा वाससाच्छादितं ततः । पुत्राः सपिण्डाः स्वजनाःप्राची निरहरन् दिशम् ॥२३॥
जेष्ठो रामप्रतापस्य नन्दरामाभिधः सुतः । मृत्स्थाल्यां लोकिकं वह्निं गृहीत्वाऽचरदग्रतः ॥२४॥
ददौ पिण्डं तृतीयं च चत्वरे खेचराख्यया । रामप्रतापःप्रेताय विश्रामे भूतसंज्ञया ॥२५॥
चलन्ति स्माग्रतो वृद्धाः कनिष्ठाःपथि तानन्‌ । स्त्रियस्तु त्वत्वरान्तं तमनुव्रज्य ययुर्नदीम् ॥२६॥
श्मशाने शबमास्थाप्य चितास्थानेऽग्रजः सुतः । स प्रेताय ददौ पिण्डं विधिवत्साधकाख्यया ॥२७॥
कृतायां संस्कृतभुवि तुलस्यश्वत्थचन्दनैः । चितायां स्थापिते वह्नौ क्रव्यादेऽथ जुहाव तम् ॥२८॥
स्नपितं घृतलिप्तं तमेकवस्त्रमवाङ्मुखम् । हुत्वाऽर्धदग्धेतस्मिंश्च सतिलाज्याहुतीर्ददौ ॥२९॥
पुत्रादयस्ततो गाढं रुरुस्तत्र बन्धवः । दग्धप्रायेऽथ तस्मिंस्ते ह्यु त्तस्थुःसशुचो नृप ॥३०॥
अपश्यन्तश्चिताभूमिं पुरस्कृत्य कनीयसः । सरीयूं ते ययुः सर्वे स्मरन्तस्तं महानदीम् ॥३१॥

પછી તે રામપ્રતાપ (મસ્તકના) વગેરે સાત છિદ્રોમાં સુવર્ણની રેખા મૂકી પછી મૃતસ્થાનમાં ઉત્ક્રમણશ્રાદ્ધ કરતા હતા. (૨૧) તે શ્રાદ્ધમાં અપસવ્ય (જમણે ખભે જનોઈ) કરીને એકોદષ્ટિ વિધિથી (મંત્રે વર્જિત) શબ નામથી પિંડ આપતા હતા અને દ્વારદેશમાં પાંથનામથી પિંડ આપતા હતા. (૨૨) પછી તે વસ્ત્રથી આચ્છાદિત શબને વાંસથી બનાવેલ નનામીમાં બાંધીને પુત્રો, સપિંડસંબંધીઓ અને સ્વજનો સૌએ મળીને ઘરમાંથી પૂર્વમસ્તકે શબને ઉપાડીને નીકળ્યા. (૨૩) પછી રામપ્રતાપના મોટાપુત્ર નંદરામ માટીની હાડલીમાં લૌકિક અગ્નિ લઈને શબ આગળ ચાલતા હતા. (૨૪) રામપ્રતાપે ચકલામાં ખેચર નામથી પ્રેતને ત્રીજો પિંડ આપતા હતા. અને વિશ્રામસ્થાને ભૂતનામથી પ્રેતને ચોથો પિંડ આપતા હતા. (૨૫) માર્ગમાં સૌથી આગળ વૃદ્ધો, પછી નાના માણસો અને પછી સ્ત્રીઓ એમ આગળ ચાલતા હતા. સ્ત્રીઓ તો ચકલા પાછળ આવી પછી નદી તરફ જતી હતી. (૨૬) સ્મશાનમાં શબને ખભા સુધી નીચે ઉતારી જ્યેષ્ઠ પુત્ર રામપ્રતાપે ચિત્તસ્થાનમાં સાધકનામથી પ્રેતને યથાવિધિ પાંચમો પિંડ આપ્યો. (૨૭) પછી સંશોધિત ભૂમિ ઉપર તુલસી, પીપળો, ચંદનથી બનાવેલી ચિતામાં સ્થાપન કરેલ દ્રવ્યાદ નામના અગ્નિ સ્નાન કરાવેલા, ઘીથી લેખન કરાવેલા, એક વસ્ત્ર સહિત એવા શબને ઉત્તરમસ્તકે હોમી દીધું, પછી તે શબ અર્ધું બળી ગયું ત્યારે રામપ્રતાપે તલસહિત ઘીની આહુતિઓ આપી. (૨૮-૨૯) હે રાજન ! પછી તે સ્થળમાં પુત્રાદિ બંધુજનોએ બહુ રૂદન કર્યું. પછી શબ લગભગ બળી ગયું ત્યારે તે બંધુજનો શોકપૂર્વક ત્યાંથી ઊભા થયા. (૩૦) તેઓ સૌ ચિતા તરફ પાછું વાળીને જોયા વગર, નાનાનાનાઓને આગળ કરી, ધર્મદેવનું સ્મરણ કરતાં કરતાં મહાનદી સરયુમાં સ્નાન કરવા ગયા. (૩૧)

तत्र प्रक्षाल्य वासांसि तान्येव परिधाय च । शिखामुन्मुच्य सस्नुस्ते वृद्धपूर्वं प्रविश्य ताम् ॥३२॥
सकृन्निमज्ज्यैत्य तटः प्राचीनावीतिनश्च ते । तत्राचम्य शिखां बद्ध्वादक्षाग्रानाददुःकुशान् ॥३३॥
ददुर्जलाञ्जलींस्त्रींस्त्रीन्प्रेतायापाङ्मुखाश्च ते । पितृतीर्थेन सतिलान् वदन्तो गोत्रनामनी ॥३४॥
पुत्राःसपिण्डाश्च तथा सोदका इतरेऽपि च । ददुर्दाघाञ्जलीनित्थं तस्मै सम्बन्धिनो नराः ॥३५॥
पुनःस्नात्वाऽथ वासांसि परिधायेतराणि ते । उपाविशन्नदीतीरे शोकव्याकुलितान्तराः ॥३६॥
शोकापनोदं बहुधा चक्रुस्तेषां पुरौकसः । वृद्धा धीराः पुराणज्ञा नृपते प्राङ्गनिदर्शनैः ॥३७॥
कनीयसःपुरस्कृत्य तत ईयुर्गृहाञ्छनैः । अपश्यन्तः पराक्सर्वे पङ्क्तीभूताअधोमुखाः ॥३८॥
स्नात्वा स्त्रियस्तु शोकार्तास्तेषामग्रत आलयम् । आययुर्मिलिताः सर्वा रुदन्त्यस्ते च ता अनु ॥३९॥
विदश्य निम्बपत्राणि द्वारि स्थित्वा तोऽनलम् । वृषभादींश्च संस्पृश्य विविशुस्ते निकेतनम् ॥४०॥
आश्वास्य रूदतःपुत्रान् सपिण्डाद्यास्ततो नराः । स्वं स्वं गृहं ययुः सर्वे ताःस्त्रीश्चाश्वास्य तत्स्त्रियः ॥४१॥
शोधयित्वा गृहं पुत्रा ब्रह्मचर्यपरायणाः । दशाहमासताक्षारलवणाशाश्च भूशयाः ॥४२॥

પછી તેઓ ત્યાં વસ્ત્રો પલાળી ધોઈ, ભીનાં વસ્ત્રો પહેરીને શિખાબંધન છોડીને વૃદ્ધોને આગળ કરી નદીમાં પ્રવેશ કરી સૌએ સ્નાન કર્યું. (૩૨) તેઓ એકવાર સ્નાન કરી, તટ ઉપર આવી જેમણે અપસવ્ય કરેલ છે. એવા ત્યાં આચમન કરી, શિખા બાંધી, દક્ષિણમાં અગ્રભાગવાળા દર્ભોને ધારણ કર્યા. (૩૩) પછી તેઓ એ દક્ષિણાભિમુખે થઈને પ્રેતના ગોત્ર નામના ઉચ્ચારણ કરીને તલ સહિત ત્રણત્રણ જળની અંજલિઓ પ્રિતૃપ્રેતને આપી. (૩૪) પુત્રો, સપિંડો, સમાન ઉદકો અને અન્ય જનો પણ પૂર્વોક્ત પ્રકારે દાહાંજલિઓ આપતા હતા. (૩૫) પછી બધાય ફરી સ્નાન કરી બીજાં વસ્ત્રો પહેરીને તે નદીના કાંઠે શોકવ્યાકુળ મનવાળા થઈને બેઠા. (૩૬) હે નૃપતિ ! પછી ધીરજવાળા, વૃદ્ધ અને પુરાણને જાણનારા અયોધ્યાવાસી જનોએ પ્રાચીન દૃષ્ટાંતો વડે તે પુત્રોના શોકને ટાળવાના બહુ ઉપાયો કર્યા. (૩૭) પછી તે સર્વ જનો પાછળ નહિ જોતા, નીચા મુખવાળા, નાનાઓને આગળ કરી ધીમે ધીમે ઘર તરફ ચાલ્યા. (૩૮) અને સર્વ સ્ત્રીઓ સરયુમાં સ્નાન કરી અને શોકાતુર થયેલી રોતી કકળતી, ભેગી થઈને તે પુરુષોથી પહેલાં ઘેર આવી ગઈ હતી. (તેમની પાછળ પુરુષો આવ્યા. (૩૯) પછી તેઓ ઘરના દ્વાર પાસે ઊભા રહી, લીંબડાના થોડાક પાંદડા ચાવીને પછી અગ્નિ, બળદ વગેરેનો સ્પર્શ કરીને, ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો. (૪૦) સંપિડાદિ જનો રડતાં પુત્રોને આશ્વાસન આપી પોતપોતાના ઘેર ગયા. અને સ્ત્રીઓ પણ સુવાસિની આદિક સ્ત્રીઓને આશ્વાસન આપીને પોતપોતાને ઘેર ગયાં. (૪૧) પછી તે શુદ્ધ કરીને, બ્રહ્મચર્યપરાયણ ધર્મના પુત્રો દસ દિવસ સુધી ક્ષાર - લવણ (મીઠું) રહિત ભોજન કરતા પૃથ્વી ઉપર શયન કરતા હતા. (૪૨)

सन्त्यक्तसर्वभोगाश्च हास्यहर्षादिवर्जिताः । प्रत्यहं भगवद्गीतां शुश्रुवुश्च दिनात्यये ॥४३॥
दशाहानि सपिण्डाश्च सोदकास्तु दिनत्रयम् । पालयामासुशशौचमस्पृश्यन्तोऽन्यमानवान् ॥४४॥
गोत्रसम्बन्धरहिता अपि शिष्याश्च तस्य ये । आशौचं पालयामासुः पक्षिणीं सर्व एव ते ॥४५॥
अर्ध्यान्तां मानसीं सन्ध्यां कुशवारिविवर्जिताम् । चक्रुस्तेऽर्ध्यं तु प्रत्यक्षं ददुः सूर्याय सूतके ॥४६॥
कृष्णपूजां हृदा चक्रुर्दृशातत्प्रतिमेक्षणम् । विदधुस्तत्र ते नित्यं वैश्वदेवं तु नाचरन् ॥४७॥

वर्णिव्रतस्थो निजनित्यकर्म हरिस्तुसर्वं विधिवच्चकार ।
पाकं स्वहस्तेन पृथग्विधाय स्वानसपृशन्वै बुभुजेऽनुघस्रम् ॥४८॥

इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम प्रकरणे
धर्मदिहोत्सर्गे तद्दाहविधिनामा चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४०॥

ત્યાગ કર્યો છે સર્વ ભોગોનો જેમણે એવા, હાસ્ય અને આનંદ આદિથી રહિત પુત્રો દરરોજ સાયંકાળે શ્રીમદ્દ ભગવદ્દ ગીતા સાંભળતા હતા. (૪૩) સંપિડોએ દસ દિવસનું અને સોદકોએ ત્રણ દિવસનું મરણસૂતક અન્ય જનોને નહિ સ્પર્શ કરવાપૂર્વક પાળ્યું. (૪૪) ગોત્ર સંબંધે રહિત એવા ધર્મદેવના શિષ્યો પણ બધા દોઢ દિવસ સુધી આશૌચ પાલન કરતા હતા. (૪૫) અને તેઓ સૂતકમાં અર્ઘ્યપર્યંત દર્ભ જળરહિત માનસી સંધ્યા કરતા હતા. અને સૂર્યને અર્ઘ્ય તો પ્રત્યક્ષ જળથી આપતા હતા. (૪૬) અને તેઓ (સૂતકમાં) નિત્ય કૃષ્ણની પૂજા મનથી કરતા હતા. શ્રીકૃષ્ણની પ્રતિમાના દર્શન નેત્રોથી કરતા હતા અને વૈશ્વદેવ તો કરતા નહોતા. (૪૭) અને બ્રહ્મચારીવ્રતવાળા શ્રીહરિ તો પોતાનું સર્વ નિત્યકર્મ વિધિવત્ પ્રતિદિન કરતા હતા. અને પોતાના બંધુઓ વગેરેને સ્પર્શ નહિ કરતા પોતે સ્વબંધુઓથી જુદી રસોઇ કરીને જમતા હતા. (૪૮)

ઇતિશ્રી સત્સંગિજિવનમાં નારાયણચરિત્રમાં ધર્મશાસ્ત્ર પ્રથમ પ્રકરણમાં
ધર્મદેહોત્સર્ગમાં તેમનો દાહવિધિ નામે ચાલીસમો અધ્યાય થયો. ॥૪૦॥

॥ अथ एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

सुव्रत उवाच ।

द्वितीयेऽह्नि चिताभस्म सरय्वां प्राक्षिपन्नृप । अस्थिसंचयनश्राद्धं ज्येष्ठः पुत्रश्चकार सः ॥१॥

आममृत्पात्र एकस्मिन् पयोऽन्यस्मिंस्तु वारि सः । भृत्वान्तरिक्षे निदधा प्रदोषे प्रेततुष्टये ॥२॥

प्रेतपिण्डान् दश ददौ नवश्राद्धं स चाचरन् । अष्टादशाऽऽशीःप्रमुखान् पदार्थांस्तत्र नाऽऽचरत् ॥३॥

दशमेऽह्नि सपिण्डाश्च पिण्डदानादनन्तरम् । केशश्मश्र्वादिवपनं पुराद्बहिरकारयन् ॥४॥

तत्र बन्धु जनान्सर्वान्भोजयामास पिण्डदः । देहशुद्धिं विधायाऽथ चकारैकादशाहिकम् ॥५॥

श्रीकृष्णपूजां तत्रादौ कृत्वा श्राद्धं च वैष्णम् । चकार तर्पणं विष्णोः सामभिर्वैष्णवैः स च ॥६॥

श्राद्धान्येकादश ततः कृत्वा विष्णुगणस्य च । ब्रह्मादीनां च पञ्चानां चकारेत्थं स षोडश ॥७॥

वृषोत्सर्गं ततः कृत्वा महैकोद्दिष्टमेव च । विष्णुमभ्यर्च्योदकुम्भं ददौ सान्नं ससूत्रकम् ॥८॥

शय्यां सोपस्करां प्रादात्त्रयोदश पदानि च । विप्रेभ्योऽष्टविधान्येव सह दक्षिणया स च ॥९॥

અધ્યાય - ૪૧

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે રાજન્ ! તે જયેષ્ઠપુત્ર રામપ્રતાપ બીજા દિવસે (ધર્મદેવની) ચિતાભસ્મને સરયૂજળમાં પધરાવતા હતા અને અસ્થિસંચયન શ્રાદ્ધ કરતા હતા. (૧) એક કાચા ઘડામાં દૂધ અને બીજામાં જળ ભરીને તે બંને પાત્ર પ્રદોષ સમયે પ્રેતની તુષ્ટિ માટે ખુલ્લા આકાશ નીચે મૂક્યા. (૨) રામપ્રતાપ નવશ્રાદ્ધ કરતા થકા દશ પ્રેતપિંડો આપ્યા. તે નવશ્રાદ્ધ (પ્રેતશ્રાદ્ધ)માં આશિષ વગેરે અઢાર પદાર્થો આચર્યા નહિ. (૩) દશમે દિવસે પિંડપ્રદાન પછી સર્વ સપિંડજનોએ અયોધ્યાપુરીથી બહાર કેશ, દાઢી અને મૂછ વગેરેનું મુંડન કરાવ્યું. (૪) તે પિંડ આપનાર (રામપ્રતાપે) સર્વ બંધુજનોને જમાડ્યા, પછી દેહશુદ્ધિ કરીને અગિયારમા દિવસે કરવાનું કર્મ કર્યું. (૫) (રામપ્રતાપે એકાદશાહકર્મમાં) સૌ પ્રથમ શ્રીકૃષ્ણપૂજા કરી અને વૈષ્ણવશ્રાદ્ધ કરીને સામમંત્રો વડે વિષ્ણુનું તર્પણ કર્યું. (૬) પછી વિષ્ણુગણનાં અગિયાર શ્રાદ્ધો કરી, બ્રહ્મા વગેરેનાં પાંચ શ્રાદ્ધો કર્યાં. આ પ્રમાણે કુલ સોળ શ્રાદ્ધો કર્યાં. (૭) તે પછી રામપ્રતાપે વૃષોત્સર્ગ (નીલ પરણાવવાનો વિધિ) કરીને, મહૈકોદિષ્ટ નામનું શ્રાદ્ધ કરીને, પછી વિષ્ણુપૂજન કરી જળ ભરેલો, સુતર વીંટાળેલો, ઘડો અન્ન સહિત બ્રાહ્મણોને આપ્યો. (૮) પછી તે (પુત્ર) બ્રાહ્મણોને (વસ્ત્ર, ધાન્ય, આભૂષણ, પાત્ર ઇત્યાદિ) ઉપસ્કરે સહિત શય્યાદાન દક્ષિણા સહિત આપતા હતા. તેવી જ રીતે (આસન, ઉપાનહ, છત્ર, મુદ્રિકા, કમંડલુ, ભાજન, ભાજનાધાર અને વસ્ત્ર) આ અષ્ટવિધિ પદાર્થમય ત્રયોદશ પદોને દક્ષિણા સહિત આપતા હતા. (૯)

गोरथाश्वमहिष्यादिदानानि प्रददौ तथा । श्राद्धानि षोडश ततस्तंत्रेणैव चकार सः ॥१०॥
तत्राद्यं मासिकं श्राद्धं ततोऽसावूनमासिकम् । द्वितीयमासिकं चक्रे ततस्त्रैपक्षिकं नृप ॥११॥
तृतीयमासिकं चाथ तुर्यमासिकमाचरत् । ततःपञ्चमयमास्यं च ह्यूनषाण्मासिकं च सः ॥१२॥
षष्ठमास्यं ततः श्राद्धं चक्रे सप्तममासिकम् । ततोऽष्टमं मासिकं च श्राद्धं नवममासिकम् ॥१३॥
ततो दशममास्यं च तथैकादशमसिकम् । चक्रे द्वादशमास्यं च स ऊनाब्दिकमन्तिमम् ॥१४॥
ततश्च भोजयामास स्वज्ञातीन् ब्राह्मणांस्तथा । सपिण्डीकरणश्राद्धं द्वादशेऽह्नि चकार च ॥१५॥
निःश्वासधेनुं तत्राऽदात्पिण्डसंयोजनादनु । मोक्षधेनुं च दत्त्वाऽसौ वामदेव्यमगापयत् ॥१६॥
ब्राह्मणान्भोजयामास दिने तत्र सहस्रशः । चतुर्विधानि सोऽन्नानि स्वज्ञातींश्चेतरानपि ॥१७॥
त्रयोदशेऽह्नि संपूज्य विष्णुं च श्रवणादिकान् । दत्त्वा दानानि बहुधा पाथेयश्राद्धमाचरत् ॥१८॥
ततःस्नात्वा विशुद्धेऽसौ परिधाय च वाससी । गणेशं पूजयित्वैव कारयामास मङ्गलम् ॥१९॥
तदा तस्मै धर्मशिष्याः पौराश्च शतशोऽपरे । ददुर्धनं बहुविधं नूतनान्यंशुकानि च ॥२०॥
तत्रापि भोजयामास दिने विप्रान्सहस्रशः । सोऽन्यांश्चागन्तुकांल्लोकान्प्राप्तांश्चान्नार्थिनोऽखिलाम् ॥२१॥

તેમજ ગાયો, રથ, અશ્વ, ભેંસ આદિકનાં દાનો આપ્યા બાદ માસિકાદિ સોળ શ્રાદ્ધો તંત્રથી એટલે કે એક દિવસે એકદમ કર્યાં. (૧૦) હે રાજન ! પહેલાં પ્રથમ માસનું શ્રાદ્ધ પછી ઉન્માસિક પછી દ્વિતીય માસિક શ્રાદ્ધ પછી ત્રિપક્ષિક શ્રાદ્ધ પછી ત્રીજા માસનું શ્રાદ્ધ, પછી ચતુર્થ માસનું શ્રાદ્ધ, પછી પંચમ માસનું પછી ઉનષાણમાસિક શ્રાદ્ધ, પછી છઠ્ઠા માસનું, પછી સાતમા માસનું, આઠમામાસનું પછી નવમાસિક શ્રાદ્ધ પછી દસમા મહિનાનું શ્રાદ્ધ, પછી અગિયારમા માસનું શ્રાદ્ધ પછી બારમા માસનું શ્રાદ્ધ અને છેલ્લે ઉનાબ્દિક – એ રીતે રામપ્રતાપે સોળ શ્રાદ્ધ કર્યા. (૧૧-૧૪) ત્યારબાદ પોતાના જ્ઞાતિજનો તથા અન્ય બ્રાહ્મણોને જમાડ્યા અને તે પછી બારમે દિવસે સપિંડીકરણ શ્રાદ્ધ કર્યું. (૧૫) તે સંપિંડીકરણમાં પિંડસંયોજન પછી નિઃશ્વાસ ધેનુ અને મોક્ષધેનુ આપીને વામદેવ નામનું સામગાન કરાવ્યું. (૧૬) તે દિવસે પોતાની જ્ઞાતિના અને બીજા પણ હજારો બ્રાહ્મણોને ચતુર્વિધિ ભોજન જમાડ્યા. (૧૭) પછી તેરમા દિવસે વિષ્ણુની પૂજા કરી, શ્રવણાદિક દેવતાઓની પૂજા કરી, બહુ પ્રકારનાં દાનો આપી પાથેય નામનું શ્રાદ્ધ કર્યું. (૧૮) પછી તે રામપ્રતાપ સ્નાન કરી, શુદ્ધ સ્વચ્છ વસ્ત્રો પહેરી ગણપતિની પૂજા કરી મંગલવાચન કરાવ્યું. (૧૯) ત્યારે સેંકડો ધર્મદેવના શિષ્યો તથા અન્ય જનો પણ નવાં વસ્ત્રો તથા બહુ પ્રકારનાં દાન આપતા હતા. (૨૦) અને તે દિવસે પણ હજારો બ્રાહ્મણો આગંતુક લોકો પણ બીજા સર્વ અન્નાર્થીઓને જમાડી તૃપ્ત કરતા હતા. (૨૧)

सांनिध्याद्धि हरेस्तस्मिन्नौर्ध्वदैहिककर्मणि । कृतेऽप मुख्यकल्पेन न्यूनं किमपि नाऽभवत् ॥२२॥
रामप्रतापःससुत इच्छारामश्च सस्त्रियौ । जपतः स्म कृष्णमन्त्रं तौ पितुर्लब्धमन्वहम् ॥२३॥
हरौ सहोदरेऽथासीत्कृष्णधीर्विस्मृता तयोः । इच्छयैव प्रभोस्तस्य प्रव्रजिष्यत आलयात् ॥२४॥
कर्मकाण्डपथमित्थमीश्वरो भूतले प्रतिहतं तु नास्तिकैः । संप्रवर्तयति स्म भूपते पितृमेधविधिचारणेन वै ॥२५॥

इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे धर्मौर्ध्वदेहिकक्रिया विधिनामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४१॥

ધર્મદેવનું ઔર્ધ્વદૈહિક કર્મ મુખ્યપક્ષથી કરવા છતાં પણ શ્રીહરિનું સામીપ્ય હોવાના કારણે તેમાં કંઈપણ અપૂર્ણતા રહેતી ન હતી. (૨૨) પછી પુત્રો સહિત રામપ્રતાપ અને ઇચ્છારામ પોતપોતાની સ્ત્રીઓ સાથે પિતા પાસેથી પામેલા કૃષ્ણમંત્રને પ્રતિદિન જપતા હતા. (૨૩) તે પછી ઘર છોડીને ચાલ્યા જશે એવા શ્રીહરિની ઈચ્છા જ બંને ભાઈઓને શ્રીહરિમાં 'શ્રીકૃષ્ણ જ છે.' એવી બુદ્ધિ (પિતાના ઉદ્દેશથી પ્રગટ કરી હતી તે) વિલિન થઈ ગઈ. (૨૪) હે ભૂપતે ! નાસ્તિકોએ ખંડન કરેલો વેદોક્તકર્મકાંડમાર્ગને આ પ્રમાણે પિતા સંબંધી ઔર્ધ્વદૈહિક કર્મ કરાવી શ્રીહરિએ ભૂતળ ઉપર સારી રીતે પ્રવર્તાવ્યો. (૨૫)

ઈતિશ્રી સત્સંગિજીવનમાં, નારાયણ ચરિત્રમાં ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રથમ પ્રકરણમાં ધર્મદેવની ઔર્ધ્વદૈહિક ક્રિયાવિધિનિરૂપણ નામે એકતાળીસમો અધ્યાય થયો. ॥૪૧॥

॥अथ द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

सुव्रत उवाच ।

यथाविधानं संवृत्ते पितुरुत्तरकर्मणि । तत ऐच्छन्नीलकण्ठः प्रव्रजितुं नराधिप ॥१॥

स्नेहं स्वस्मिन्स्वबंधूनां सखीनां च पुरौकसाम् । सर्वाधिकं स विज्ञाय स्वप्रव्रज्यांतरायकम् ॥२॥

तच्छांतये गणाधीशं सर्वविघ्ननिवारणम् । दूर्वादिभिः सुसंपूज्यः तुष्टाव प्रयताञ्जलिः ॥३॥

विघ्नेश विघ्न चयखण्डननामधेय श्री शङ्करात्मज सुराधिपवंद्यपाद ।
दुर्गामहाव्रतफलाखिलमङ्गलात्मन्विघ्नं ममापहर सिद्धिविनायक त्वम् ॥४॥
सत्पद्मरागमणिवर्णशरीरकान्तिः श्रीसिद्धि बुद्धि परिचर्चितकुंकुमश्री ।
दक्षस्तने वलयितातिमनोज्ञशुण्डो विघ्नं ममापहर सिद्धिविनायक त्वम् ॥५॥
पाशांकुशांब्जपरशूंश्च दधच्चतुर्भिर्दोर्भिश्च शोणकुसुगस्रगुमाङ्गजातः ।
सिंदूर शोभितललाटविधुप्रकाशो विघ्नं ममापहर सिद्धिविनायक त्वम् ॥६॥
कार्येषु विघ्नचयभीतबिरिञ्चिमुख्यैः संपूजितःसुरवरैरपि मोदकाद्यैः ।
सर्वेषु च प्रथममेव सुरेषु पूज्यो विघ्नं ममापहर सिद्धिविनायक त्वम् ॥७॥

અધ્યાય - ૪૨

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે નરાધિપ ! પિતાનું ઉત્તરકર્મ વિધિપૂર્વક પૂર્ણ કર્યા પછી ભગવાન શ્રી નીલકંઠવર્ણીએ ચાલી નીકળવાની ઇચ્છા કરી. (૧) પછી તે શ્રીહરિ સ્વબંધુજનોનો, મિત્રજનોનો અને અન્ય નગરજનોનો પોતા વિષે અતિશય સ્નેહ છે તે પોતાના ગૃહત્યાગમાં અંતરાયરૂપ છે તેમ માનીને, અંતરાયની શાંતિ માટે સર્વ વિઘ્નોને નિવારણ કરનારા ગણપતિની ધરો વગેરેથી સારી રીતે પૂજા કરી બે હાથ જોડીને સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. (૨ - ૩) હે વિઘ્નેશ ! વિઘ્નસમૂહનો નાશ કરવો એ તો આપના મંગળ નામનો જ મહિમા છે. હે શ્રી શંકરપુત્ર ! તમો દેવાધિપતિ ઇન્દ્રાદિક વડે વંદનીય ચરણકમળવાળા છો, પાર્વતીના મહાવ્રતના ફળરૂપ છો અને અખિલ મંગળસ્વરૂપ છો. હે સિદ્ધિવિનાયક ! તમે મારા વિઘ્નને હરો. (૪) ઉત્તમ પદ્મરાગમણીના વર્ણસમાજ લાલવર્ણવાળી શરીરની કાંતિવાળા, શ્રી સિદ્ધિ અને બુદ્ધિ નામની પોતાની પત્નીઓએ ચારેબાજુ ચર્ચેલી કુંકુમની શોભાવાળા, તથા જમણા સ્તન ઉપર વીંટળાયેલ છે અતિ મનોહર સૂંઢ જેમણે એવા હે સિદ્ધિવિનાયક ! તમે મારા વિઘ્નને હરો. (૫) ચાર હાથોમાં પાશ, અંકુશ, કમળ અને પરશુને ધારી રહેલા, લાલ પુષ્પોની માળા ધારી રહેલા, પાર્વતીના અંગથી પ્રગટ થયેલા, ચંદ્રથી અલંકૃત અને સિંદૂરથી સુશોભિત લલાટવાળા હે સિદ્ધિવિનાયક ! તમે મારા વિઘ્નને હરો. (૬) સર્વ પ્રકારનાં કાર્યોમાં વિઘ્નસમૂહોથી ભય પામેલા બ્રહ્મા વગેરે દેવાદારોએ પણ લાડુ વગેરે વડે સારી રીતે પૂજેલા, તથા સર્વ દેવોમાં પ્રથમ પૂજ્ય એવા હે સિદ્ધિવિનાયક ! તમે મારા વિઘ્નને હરો. (૭)

शीघ्रांचनस्खलन चुश्चुरवोर्ध्वकंठस्थूलोन्दुरुद्रवणहासितदेवसंघः ।
शूर्पश्रुतिश्च पृथुवर्तुलतुङ्गतुन्दो विघ्नं ममापहर सिद्धिविनायक त्वम् ॥८॥
यज्ञोपवीतपदलम्भितनागराजो मासादिपुण्यददृशीकृत ऋक्षराजः ।
भक्ताभयप्रददयालयविघ्नराजो विघ्नं ममापहर सिद्धिविनायक त्वम् ॥९॥
सद्रत्नसारततिराजितसत्किरीटः कौसुम्भचारुवसनद्वय ऊर्जितश्रीः ।
सर्वत्र मङ्गलकर स्मरणप्रतापो विघ्नं ममापहर सिद्धिविनायक त्वम् ॥१०॥
देवान्तकाद्यसुरभीतसुरार्तिहर्ता विज्ञानबोधनवरेण्यतमोपहर्ता ।
आनंदितत्रिभुवनेशकुमारबन्धो विघ्नं ममापहर सिद्धिविनायक त्वम् ॥११॥

सुव्रत उवाच ।

इति संस्तूय विघ्नेशं तं प्रणभ्य च भूपते । शुचेदर्शम्यां शुक्लायां प्रवव्राजहरिः प्रगे ॥१२॥
अपृष्ट्वैवाग्रजादीन्स्वान्बन्धून् पौरं च कश्चन । एकाकी निर्ययौ गेहान्नित्यस्नानच्छलेन सः ॥१३॥
उदङ्मुखश्चचालादौ तपश्चर्यासमुत्सुकः । संप्राप्य सरयूतीरमतिष्ठद्विजने क्षणम् ॥१४॥

ઉતાવળે ચાલવાથી પડી ગયેલા, માટે જ તેના આઘાતથી ઊંચી ડોક કરી ચૂંચૂં શબ્દને કરતા પોતાના (વાહનભૂત) સ્થૂલ ઉંદરને (ફરીથી વેગમાં દોડાવી) દેવસમૂહને ખૂબ જ હસાવનારા, સૂપડા જેવા કાનવાળા અને વિશાળ, ગોળ ઊંચા તુંદ કહેતા ઉદરવાળા એવા હે સિદ્ધિવિનાયક ! તમે મારા વિઘ્નને હરો. (૮) તમો યજ્ઞોપવીતને ઠેકાણે નાગરાજને ધારી રહેલા છો. અજવાળી પ્રથમા તિથિએ ઊગતા ચંદ્રનું દર્શન મંગળકારી કરી દીધું છે. તમે ભક્તજનોને અભય આપનારા, દયાના સ્થાનભૂત અને વિઘ્નોના રાજા છો એવા હે સિદ્ધિવિનાયક ! તમે મારા વિઘ્નને હરો. (૯) ઉત્તમ રત્નોની પંક્તિથી સુશોભિત ઉત્તમ મુગટવાળા અને કસુંબલ રંગનાં બે વસ્ત્રો ધારેલા, અતિશય શોભાવાળા અને સર્વત્ર મંગલકારી જેમનું સ્મરણ અને પ્રતાપ છે એવા હે સિદ્ધિવિનાયક ! તમે મારા વિઘ્નને હરો. (૧૦) દેવાન્તક આદિ અસુરોથી ભય પામેલા દેવોની પીડાને હરનારા, વરેણ્યરાજાના અજ્ઞાન અંધકારને જ્ઞાનોપદેશથી હરનારા, ત્રિભુવનપતિ બ્રહ્માદિકોને આનંદ પમાડનારા અને કુમાર (કાર્તિકસ્વામી)ના ભાઈ એવા હે સિદ્ધિવિનાયક ! તમે મારા વિઘ્નને હરો. (૧૧)

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે ભૂપતે ! આ પ્રમાણે વિઘ્નવિનાયક ગણેશની સારી સ્તુતિ નમસ્કાર કરી (સં. ૧૮૪૯ના આષાઢ માસની) શુકલ દશમીએ શુક્રવારે પ્રાતઃકાળે શ્રીહરિ ચાલી નીકળ્યા. (૧૨) તે શ્રીહરિ પોતાના મોટાભાઈ વગેરે બંધુજનોને કે પુરવાસી કોઈપણ જનને પૂછ્યા વગર એકલા જ નિત્ય સ્નાનના બહાને ઘેરથી ચાલી નીકળ્યા. (૧૩) તપશ્ચર્યા કરવા માટે ઉત્સુક મનવાળા તે વર્ણિ પ્રથમ ઉત્તર દિશા તરફ મુખ કરીને ચાલ્યા ત્યારે સરયૂ કિનારે પહોંચી નિર્જન સ્થાનમાં ક્ષણ માત્ર ઊભા રહ્યા. (૧૪)

साच्छादनं तु कौपीनमुत्तरीयं मृगाजिनम् । बिभ्रद्दंडं च पालाशं ब्रह्मसूत्रं सितं तथा ॥१५॥
कण्ठे दधानस्तुलसीकाष्ठजं मालिकाद्वयम् । सचन्द्रकोर्ध्वपुण्ड्रस्य ललाटे लक्षणं तथा ॥१६॥
जटां मौञ्जीं मेखलां च जपमालां कमण्डलुम् । भिक्षापात्रं वस्त्रखण्डं बिभ्रत्यानीयगालनम् ॥१७॥
शालग्रामशिलां बालमुकुन्दं चाल्पसम्पुटे । निधाय वाससाऽवेष्ट्य कण्ठे बिभ्रदपादुकः ॥१८॥
लघ्वीं च पुस्तिकां सारचतुष्कस्य सुरक्षिताम् । मधूत्थाक्तसुवस्त्राद्यैः स्कंधे बिभ्रदतिप्रियाम् ॥१९॥
एवंविधः स्थितो धार्मिरुत्तितीर्षुर्महानदीम् । जनदर्शनभीतश्च तर्याः प्रत्यैक्षतागमम् ॥२०॥
तावत्तत्राऽसुरः कश्चिदायाद्विकृतविग्रहः । प्रागन्योन्यायुधहतासुरशेषश्च तद्रिपुः ॥२१॥
मृतानामपि नैजानां प्रियं कर्तुं समुद्यतः । असहायं स्थितं सद्यो नद्यां चिक्षेप तं रुषा ॥२२॥
पतितः स महानद्यां धीरो रक्षन् स्वपुस्तिकाम् । तरति स्मातिभीमां तां यादोभिरतिभीषणैः ॥२३॥
आखेरुदयात्तां तु ससार्धयामत्रयं तरन् । प्राप पारं ततस्तस्या योजनत्रितयात्परम् ॥२४॥

તે શ્રીહરિ આચ્છાદન વસ્ત્ર સહિત કૌપિન ધારેલા, મૃગચર્મરૂપ ઉત્તરીય વસ્ત્રને ધારી રહેલા તેમજ પલાશદંડ તથા શ્વેત યજ્ઞોપવીત ધારેલા, કંઠમાં તુલસીકાષ્ઠની બેવડી કંઠી ધારેલા, લલાટમાં ચાંદલા સહિત ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલકથી શોભાયમાન, મસ્તક ઉપર જટાવાળા, કેડ ઉપર મૌંજી મેખલા ધારેલા જપમાળા અને કમંડલુ ધારણ કરેલા, ભિક્ષાપાત્ર, પાણી ગાળવા માટે વસ્ત્રનો ટૂકડો ધારેલા, શાલિગ્રામશીલા બાલમુકુંદને નાની પટારી (બટવા)માં મૂકી વસ્ત્રથી વીંટાળી ગળામાં ધારી રહેલા તથા પાદુકાએ સહિત, તથા અતિપ્રિય તેથી મીણ પાયેલા વસ્ત્ર વગેરેથી અત્યંત રક્ષણ કરેલી ચાર સારની નાની પુસ્તિકાને ખભા ઉપર ધારી રહેલા એવા શ્રીહરિ (સરયૂકાંઠે) એક ક્ષણ ઊભા હતા. (૧૫-૧૯) આ રીતે ઊભેલા શ્રીહરિ લોકોના અવલોકનથી ભય પામીને એકાંતમાં ઊભેલા તે મહાનદીને ઊતરવાની ઇચ્છાવાળા હોડી આવવાની રાહ જોતા હતા (૨૦) તેટલામાં તો ત્યાં, પૂર્વે એકબીજાનાં આયુધોથી પરસ્પર હણાયેલા અસુરમાંથી બાકી રહેલો, ભયંકર આકૃતિવાળો, શ્રીહરિનો શત્રુ કોઈક અસુર ત્યાં એકદમ આવી પહોંચ્યો. (૨૧) મૃત્યુ પામેલા એવા પણ પોતાના ભાઈઓનું વેરવાળી પ્રિય કરવાની ઇચ્છાથી તેણે સારી રીતે પ્રયત્નવાન બની, કોઈની પણ સહાય વગરના અને એકલા ઊભેલા શ્રીહરિને તરત જ એકદમ પકડી ખૂબ ક્રોધથી સરયૂમાં ફેંકી દીધા. (૨૨) ત્યાં મહાપુરમાં પડેલા એવા શ્રીહરિ ધૈર્યયુક્ત બની પુસ્તિકા (ચાર સારના ગુટકા)નું રક્ષણ કરતા થકા મહાભયંકર મગર અને જળચરોથી અતિ ભયંકર એવી મહાનદીને તરવા લાગ્યા. (૨૩) તે શ્રીહરિ સૂર્યોદયથી આરંભી સાડા ત્રણ પ્રહર પર્યંત તરતાં તરતાં ત્યાંથી ત્રણ યોજન દૂર સરયૂના સામે કાંઠે પહોંચ્યા. (૨૪)

यथासुरोऽमृतं विद्यादात्मानमाचरंस्तथा । उह्यमानो हि कल्लोलैरदृश्यत शबो यथा ॥२५॥
चेष्टाविरहितत्वात्तं प्रमीतमवगत्य सः । तन्मायामोहितो दैत्यस्ततोऽगादतिहर्षितः ॥२६॥
यत्र तत्र स्थितान् स्वीयांस्तत्स्वकर्मावदच्च सः । केचिन्मृतं हरिं तत्र मेनिरे न च केचन ॥२७॥
योगैश्वर्येण कृष्णस्तु न प्राप्तोऽम्बुपराभवम् । ततो ययावुत्तरस्यां कृष्णवर्णं हिमालयम् ॥२८॥
उपत्यकायां तस्याद्रेर्दिनैः कतिपयैरसौ । भूरिव्यालमृगाकीर्णं प्रविवेश महावनम् ॥२९॥
सिंहैर्व्याघ्रैर्वराहैश्च महिषैश्च महागजैः । गवयै रुरुभिश्चैव 'व्याप्तं कस्तूरिकामृगैः ॥३०॥
बहुपुष्पफलानम्रनानाभूरुहजातिभिः । सरिद्भिश्च सरोभिश्च युक्तं नानापतत्रिभिः ॥३१॥
अतीव सुकुमाराङ्गी वन्यकन्दलाशनः । निरुपानत्पदो धीरो बालोऽपि हिंस्रनिर्भयः ॥३२॥
आत्मदर्शी दीर्घदर्शी कुशाग्रमतिरस्मयः । विचचार वने तत्र स्वधर्मं परिपालयन् ॥३३॥
वनवासं दुःखरूपमपि गेहसुखाधिकम् । मनुते स्म विरक्तत्वाद्ग्राम्यसौख्यभृशारुचिः ॥३४॥
भरताख्यानपाठाद्यैः प्राप्तासङ्गमतिर्हरिः । पुलहस्याश्रमे कर्तुं तपांसि भृशमुत्सुकः ॥३५॥

જેવી રીતે તે અસુર પોતાને મરી ગયેલા સમજે તેવી રીતે મહાપ્રવાહમાં તરંગોથી તણાતા તણાતા શબની માફક પોતે દેખાતા હતા. (૨૫) ચેષ્ટારહિત એવા તે શ્રીહરિને મૃત્યુ પામેલા જાણીને અતિ હર્ષિત થયેલો તે અસુર શ્રીહરિની માયાથી મોહિત થતો ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. (૨૬) પછી અસુરો જ્યાં જ્યાં રહેલા હતા ત્યાં તેઓને (શ્રીહરિને પાણીમાં ફેંકી મારી નાખવારૂપ) પોતાનું આ કર્મ કહ્યું. તેમાંના કેટલાક શ્રીહરિને મરી ગયેલા માનવા લાગ્યા અને કેટલાકે તે ન માન્યું. (૨૭) શ્રીહરિકૃષ્ણ યોગૈશ્વર્યથી જળવેગના પરાભવને પામ્યા નહિ. સરયૂનદીના સામે કાંઠે ઉતરી તેઓ ઉત્તરદિશામાં કાળા વર્ણવાળા હિમાલય તરફ ચાલ્યા. (૨૮) પછી તે શ્રીહરિ કેટલાક દિવસે તે હિમાલય પર્વતની તળેટીમાં ઘણાક સર્પો અને મૃગોથી વ્યાપ્ત મહાવનમાં પ્રવેશતા હતા. (૨૯) તે મહાવન સિંહો, વાઘો, ભૂંડો, પાડાઓ, મદોન્મત્ત, હાથીઓ, ગવયો, રૂરૂ મૃગો અને કસ્તૂરીમૃગોથી વ્યાપ્ત હતું. (૩૦) તે મહાવન બહુ પ્રકારનાં પુષ્પો અને ફળોથી લચી પડતાં નાના પ્રકારનાં વૃક્ષો તથા નદી, સરોવરો અને પક્ષીઓવાળું હતું. (૩૧) અત્યંત કોમળ અંગોવાળા, વનમાં ઉત્પન્ન થયેલા કંદ અને ફળોનું ભક્ષણ કરનારા, ઉઘાડા પગવાળા, ધીરજવાન, બાળક હોવા છતાં હિંસક પ્રાણીઓથી નિર્ભય, આત્મદર્શી, દીર્ઘદર્શી, કુશાગ્રબુદ્ધિવાળા, ગર્વ વિનાના તે શ્રીહરિ સ્વધર્મનું પાલન કરતાં ત્યાં વનમાં વિચરણ કરતા હતા. (૩૨-૩૩) વૈરાગ્યનિષ્ઠા હોવાથી ગ્રામ્યસુખોમાં અતિ અરુચિવાળા તે શ્રીહરિ વનવાસ કેવળ કષ્ટરૂપ જ હોવા છતાં તેને ઘરના સુખથી પણ અધિક આનંદવાળો માનતા હતા. (૩૪) ભરતાખ્યાનના પાઠથી જેમની વૈરાગ્યનિષ્ઠા દૃઢ થયેલી છે એવા શ્રીહરિ પુલહાશ્રમમાં તપ કરવા અત્યંત ઉત્સાહવાળા થયા. (૩૫)

एकदा विस्मृताध्वाऽसौ दिशमाबध्य सञ्चलन् । अलब्धफलतोयादिर्व्यत्यक्रामद्दिनत्रयम् ॥३६॥
तुरीयेऽह्नि निरन्नत्वाच्चरतः शिथिलं वपुः । धरण्यां न्यपतत्तस्य वाताहत इव ध्वजः ॥३७॥
स मुहूर्तं तथाभूतः शनैरुत्थाय लोचने । उन्मील्य सर्वतः पश्यन् नदीं दूरादवैक्षतः ॥३८॥
शनैश्चन्नवाप तां हिमवत्पादनिःसृताम् । आपद्धर्मानुसारेण तत्र नैत्यकमाचरत् ॥३९॥
पपौ तोयं ततस्तस्याः प्राप किञ्चन निर्वृतिम् । तत्तीरस्थवटाधस्ताद्विशश्राम स भूपते ॥४०॥
स्वप्रेष्ठस्य हरेः कृच्छ्रं वनवाससमुद्भवम् । अशक्नुवन्निव द्रष्टुं विवेशाम्बुनिधिं रविः ॥४१॥
सोऽथ सायंतनीं संध्यामुपास्य न्यासपूर्वकम् । स्वदेहरक्षणं चक्रे श्रीनारायणवर्मणा ॥४२॥
समाधिं कर्तुकामोऽसौ हिंस्रेभ्यः स्वावनाय च । कुलदेवं हनूमन्तं स्वप्रेष्ठं हृद्यचिंतयत् ॥४३॥
ध्यातमात्रः स सहसा हृद्यदृश्यत मारुतिः । आवाह्य तं पुरो मूर्तौ स्थापयामास मंत्रतः ॥४४॥
सोऽतिबालाकृतिर्भूत्वा तस्मै दत्त्वा स्वदर्शनम् । अभितस्तं भ्रमन्नेव प्रायस्तस्थौ वटोपरि ॥४५॥

એક વખત માર્ગ ભૂલેલા શ્રીહરિ દિશાને લક્ષ કરીને ચાલતા ચાલતા ફળ-જળ વગેરે કંઈ નહિ મળતાં ત્રણ દિવસ કેવળ ઉપવાસથી જ વિતાવતા હતા. (૩૬) ચોથા દિવસે ચાલતાં શ્રીહરિનું શરીર અન્નજળરહિત હોવાથી શિથિલ થઈ ગયું અને જેમ પવન વગર ધજા ઢળી પડે તેમ પૃથ્વી ઉપર ઢળી પડ્યા. (૩૭) તે શ્રીહરિ એક મુહૂર્તપર્યંત એવી રીતે મૂર્છિત રહ્યા. પછી ધીમેથી આંખ ઉઘાડી ચારે બાજુ જોતાં દૂર એક નદીને જોઈ. (૩૮) ધીરે ધીરે ચાલીને હિમાલયના ઉપપર્વતમાંથી નીકળેલી તે નદીએ પહોંચ્યા. ત્યાં આપદ્ધર્મ અનુસાર નિત્યકર્મ કરતા હતા. (૩૯) હે ભૂપતે ! શ્રીહરિએ તે નદીનું જળપાન કર્યું અને થોડી શાંતિ પામ્યા. તે નદીને કિનારે રહેલા વટવૃક્ષ નીચે વિશ્રામ કરતા હતા. (૩૪) પોતાને પ્રિય એવા શ્રીહરિનું વનવાસનું કષ્ટ જોવા અસમર્થ થયા હોય તેવા સૂર્યનારાયણ અંબુનિધિ સમુદ્રમાં પ્રવેશી ગયા કહેતાં અસ્ત પામ્યા. (૪૧) હવે શ્રીહરિ સાયંકાળની સંધ્યોપાસના કરી ન્યાસ કરવાપૂર્વક નારાયણ કવચના પાઠથી સ્વદેહરક્ષણ કરતા હતા. (૪૨) અને સમાધિ કરવાની ઈચ્છાવાળા તે શ્રીહરિ હિંસકોથી પોતાની રક્ષા માટે પોતાને અતિ પ્રિય કુળદેવ હનુમાનજીનું હૃદયમાં ચિંતવન કરવા લાગ્યા. (૪૩) યાદ કરતાં જ તે હનુમાનજી એકાએક હૃદયમાં દેખાવા લાગ્યા. પછી તે હનુમાનને પ્રતિમામાં મંત્રોથી આવાહન કરી સ્થાપન કરતા હતા. (૪૪) તે હનુમાનજી અતિ બાળસ્વરૂપવાળા થઈ શ્રીહરિને સ્વદશન આપી તે શ્રીહરિની આજુબાજુ ભમતા મુખ્યત્વે તે વડ ઉપર જ રહ્યા. (૪૫)

अंधकारो महानासीत्तत्र कृष्णाष्टमीनिशि । नादृश्यंताभ्रसन्तत्या छन्नान्यृक्षाणि चानघ ॥४६॥

शिवा घूकाश्च शार्दूलाः शब्दयन्त इतस्ततः । भ्रमन्ति स्म च झिल्लीनां शब्दास्तीक्ष्णाश्च जज्ञिरे ॥४७॥

आसन्धनरवा भीमाः सहैव स्तनयित्नुभिः । परितः प्रस्फुरन्ति स्म विद्युतश्च मुहुर्मुहुः ॥४८॥

भूतावल्यो भ्रमन्त्यश्च दूराद्ददृशिरे मुहुः । भयंकरैव सा रात्रिर्धीराणामप्यभून्नृप ॥४९॥

हरिस्तु राधापतिमेव चित्ते दृढासनस्थः परिचिंतयानः ।
प्राप्तसमाधिं गतभीः प्रशांत आसीद्वपुर्भानविहीन एव ॥५०॥

इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम प्रकरणे
हरिप्रव्रज्यायां हिमाद्रिविचरणनामा द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४२॥

હે નિષ્પાપ રાજન ! પછી શ્રીકૃષ્ણ જન્માષ્ટમીની રાત્રે મહાન્ અંધકાર વ્યાપી ગયો હતો એ ખૂબ વાદળો ઘેરાવાથી ઢંકાયેલાં નક્ષત્રો પણ દેખાતાં ન હતાં. (૪૬) ત્યારે શિયાળવા, ઘુવડો અને વાઘો ભયંકર શબ્દને કરતાં આમતેમ ભમતા હતા અને તમરાંઓના તીક્ષ્ણ કર્ણકઠોર શબ્દો થવા લાગ્યા. (૪૭) ગર્જનાઓ અને વીજળીપાત સાથે ભયંકર મેઘશબ્દો થવા લાગ્યા તથા વીજળીના ઝબકારા વારંવાર થવા લાગ્યા. (૪૮) આમતેમ ભણતી ભૂતાવલીઓ દૂરથી વારંવાર દેખાવા લાગી. હે રાજન ! તે રાત્રિ ભલભલા ધીરજવાળા માટે પણ અત્યંત ભયંકર થઈ પડી. (૪૯) તો પણ શ્રીહરિ તો દૃઢ આસનમાં બેસીને, હૃદયમાં રાધાપતિ શ્રીકૃષ્ણનું જ ચિંતવન કરતાં સમાધિ પ્રાપ્ત કરતાં હતાં. તેથી જ વાઘ વગેરેનો જેમને ભય જતો રહ્યો છે એવાં ખૂબજ શાંત અને દેહભાનથી રહિત થઈ ગયા. (૫૦)

ઈતિશ્રી સત્સંગિજીવનમાં, નારાયણચરિત્રમાં, ધર્મશાસ્ત્રમાં, પ્રથમ પ્રકરણમાં
૧. હરિપ્રવ્રજ્યામાં હિમાદ્રિવિચરણ નામે બેતાલીસમો અધ્યાય થયો. ॥૪૨॥

॥ अथ त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

सुव्रत उवाच ।

महानिशायां प्राप्तायां भैरवस्तत्र भूतराट् । आययौ सहसा राजन् कृतान्त इव देहिनाम् ॥१॥

पिशाचैर्डाकिनीभिश्च भैरवीयोगिनीगणैः । वृतस्त्रिशूलपाणिश्च जटिलोऽरुणवीक्षणः ॥२॥

दीपिकानां सहस्रेण दृश्यस्तालद्रुमोपमः । व्यात्तास्यस्तीक्ष्णदंष्ट्रो ग्रो मषीवर्णो भयंकरः ॥३॥

मनुष्यपशुपक्ष्यादिमांस तृप्तः खरारवः । दन्तान्तरगतांश्चर्वन् पशूञ्जीवत एव च ॥४॥

रक्ताञ्चितसमग्राङ्गः प्रेतैरनुगतोऽसितैः । स्कंधासक्ताहतमृगवराहमहिषादिभिः ॥५॥

तद्वटद्रुमवासश्च तद्वनप्राणिभोजनः । विहारार्थं च भक्ष्यार्थं गतः पुनरुपागतः ॥६॥

तस्य तस्यानुगानां च घोर शब्देन भूरिणा । संत्रस्ता दुद्रुवुर्वन्याः शार्दूलाद्या इतस्ततः ॥७॥

तच्छब्दं मारुतिः श्रुत्वा चक्रे किलकिलध्वनिम् । तत्रसुस्तेन ते सर्वे व्याप्तेन ककुभश्च खम् ॥८॥

हरिस्तेन जजागार प्रेतपं च ददर्श तम् । तथाप्यनुद्विग्नमनाः स्वस्थस्तस्थौ स निर्भयः ॥९॥

અધ્યાય - ૪૩

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે રાજન્ ! જ્યારે ઘોર રાત્રી થઈ ત્યારે ભૂતરાજ ભૈરવ પ્રાણીઓનો અંત કરનાર યમરાજની જેમ એકાએક ત્યાં આવ્યો. (૧) પિશાચો, ડાકણીઓ, ભૈરવી અને જોગણીઓના ગણોથી વીંટળાયેલા, હાથમાં ત્રિશૂલ ધારેલો, જટાધારી લાલચોળ આંખોવાળો, હજાર દીવીઓના પ્રકાશમાં દેખાતો, તાડના ઝાડ જેવો ઊંચો ફેલાયેલા મુખવાળો તીક્ષ્ણ દાંઢેથી વિકરાળ એવો અને કાજળ જેવા કાળા વર્ણથી ભયંકર દેખાતો, મનુષ્ય - પશુ - પક્ષી વગેરેના માંસથી તૃપ્ત થયેલા, ગર્દભ સમાન કઠોર શબ્દવાળો અને દાંતો વડે જીવતાં પશુઓને ચાવતો, વળી રુધિરથી ખરડાયેલા સમગ્ર અંગવાળો, કાળા પિશાચોએ અનુસરેલો, તથા જેણે હણેલા હરણ, ભૂંડ, પાડાઓ વગેરે ખભા ઉપર રાખેલો છે એવો, તે વડમાંજ જેનું નિવાસસ્થાન છે તેવો વનનાં પ્રાણીઓ જ જેનું ભોજન છે. એવો તે ભૈરવ વિહાર કરવા અને ભક્ષ્ય લાવવા માટે ગયેલો તે ફરી પાછો આવેલો હતો. (૨ - ૬) તે અને તેના અનુગામીઓના ભયંકર શબ્દથી ત્રાસ પામેલા સિંહ આદિ પ્રાણીઓ આમતેમ દોડવા લાગ્યા. (૭) તે શબ્દ સાંભળીને તે હનુમાનજીએ વાનરજાતિનો કિલકિલાટ (કિકિયારી) કર્યો. દિશાઓ અને આકાશમાં વ્યાપી ગયેલા તે અવાજથી તે બધા ત્રાસ પામી ગયા. (૮) મારુતિના મહાધ્વનિથી શ્રીહરિ (સમાધિમાંથી) જાગૃત થાય ત્યારે તેમણે ભૂતપ્રેતાદિકના અધિપતિ ભૈરવને ભાળ્યો અને ભાળીને પણ મનમાં લેશ પણ ઉદ્વેગ ન પામતાં નિર્ભય થઈને સ્વસ્થપણે જ બેસી રહ્યા. (૯)

तं दृष्ट्वा सगणान् कुध्दो भैरवो भीमदर्शनः । प्राहास्मत्स्थानगं ह्येनं भूत भक्षय सत्वरम् ॥१०॥
प्रेत मारय शूलेन रक्षः खादाऽस्य चामिषम् । पिब डाकिनि शीघ्रं त्वं कवोष्णं रक्तमस्य च ॥११॥
वदन्नित्थं तत्समीपमागतो हन्तुमुद्यतः । गणा जिघृक्षवस्तं च चक्रुर्घोरं रवं पुनः ॥१२॥
तावत्स्वरूपं जग्राह महागिरिनिभं कपिः । पुच्छेनावेष्ट्य शतशः पिशाचान्सोऽहनत्पदा ॥१३॥
मृतप्राया बभूवुस्ते किन्तु स्वाशुभकर्मभिः । नारका इव दीर्णाङ्गा न म्रियन्ते स्म भूमिप ॥१४॥
भैरवं दृढमुष्ट्यैव ताडयित्वा महारवम् । चकार भूयः कीशेन्द्रो दर्शयन्विकृताननम् ॥१५॥
उद्वमन्रक्तमास्येन न्यपत्स हतो भुवि । गण्डशैल इवागेन्द्राच्चूर्णयच्छतशः स्वकान् ॥१६॥
पुनस्ताडनभीतोऽसौ शनैर्दूरमगात्ततः । दुद्रुवुश्च गणास्तस्य त्रस्ताः सर्व इतस्ततः ॥१७॥
तत्र तत्र निलीयैव तस्थुस्ते सकलां निशम् । कपीन्द्रोऽस्ति गतो वेति वीक्षमाणाः प्रतिक्षणम् ॥१८॥
ध्यानस्थितस्तु भगवान् गूढैश्वर्यः स्वमायया । नैवाऽब्रवीत्किंचिदपि व्युत्तस्थौ चारुणोदये ॥१९॥
स्नात्वाऽहिनकं कुर्वतेऽस्मै फलान्याहृत्य मारुतिः । सुस्वादूनि ददौ जानन्नुपोषणचतुष्टयम् ॥२०॥

તે શ્રીહરિને જોઈ ક્રોધાયમાન અને ભયંકર દેખાવવાળો તે ભૈરવ ગણોને કહેવા લાગ્યો : હે ભૂત ! આપણા સ્થાનમાં રહેલા આને તું જલદી ભક્ષણ કર. (૧૦) તથા હે પ્રેત ! તું આને ત્રિશૂલથી મારી નાખ; હે રાક્ષસ ! તું આના માંસને ખાઈ જા; હે ડાકિની ! તું આના થોડાક ગરમ લોહીને જલદી પી જા. (૧૧) હે રાજન્ ! આ પ્રકારે બોલતો સમીપે આવી હણવાનો ઉદ્યમ કરવા લાગ્યો. તથા તેના ગણો પણ ફરીથી ભયંકર શબ્દ કરવા લાગ્યા. (૧૨) તેટલામાં તો હનુમાનજીએ ખૂબ ઊંચા વિશાળ પર્વત સમાન સ્વરૂપ ધારણ કર્યું અને પોતાના પૂંછથી હજારો પિશાચીઓને વીંટાળી પગ વડે લાતો મારવા લાગ્યા. (૧૩) હે રાજન્ ! મૃતઃપ્રાય થયેલા છેદાઈ ગયેલાં અંગોવાળા નારકીજનો જેમ પોતાના અશુભ કર્મોને લીધે મરતા નથી તેમ તે બધા પણ મરતા ન હતા. (૧૪) પછી તે હનુમાનજીને દઢ મુક્કા વડે ભૈરવને તાડન કરી પોતાનું વિકરાળ મુખ દેખાડ્યું અને ફરીથી અતિ ભયંકર શબ્દ કર્યો. (૧૫) પછી તે ભૈરવ મોંઢામાંથી લોહીની ઉલ્ટી કરતો મોટા પર્વત ઉપરથી શિલા જેમ પડે તેમ, પોતાના સેંકડો ગણોને દબાવતો પૃથ્વી ઉપર પડ્યો. (૧૬) ફરીથી મારુત તાડન કરશે એવી બીક લાગવાથી ત્યાંથી ધીમેધીમે તે ભૈરવ દૂર નાસી ગયો અને તેના ગણો પણ ત્રાસ પામીને જ્યાં ત્યાં નાસી ગયા. (૧૭) તે ભૈરવ તથા તે ગણો તે સ્થળમાં સંતાઈને હનુમાનજીને ત્યાં છે કે ગયા ? એમ જોતા આખી રાંત દૂર બેસી રહ્યા. (૧૮) પોતાની માયા વડે જેમણે પોતાનું ઐશ્વર્ય ગુપ્ત રાખ્યું છે તેવા શ્રીહરિ તો ધ્યાનમાં જ બેસી રહેતા પણ કાંઈપણ બોલ્યા જ નહિ. અરુણોદય થતાં તે સમાધિમાંથી ઊઠ્યા. (૧૯) અરુણોદયમાં ઊઠી સ્નાન કરી આહ્નિક કર્મ કરવા લાગ્યા. ભગવાને ચાર દિવસના ઉપવાસી જાણીને હનુમાનજીએ સ્વાદિષ્ઠ ફળો લાવીને શ્રીહરિને આપ્યાં. (૨૦)

हरिः कृताहिनकस्तस्य प्रशंसन्नुपकारिताम् । भुक्त्वा तानि जलं पीत्वा गन्तुमैच्छत्ततोऽग्रतः ॥२१॥
हनूमन्तं परिष्वज्य बालमूर्तिधरं ततः । प्राह रक्ष्या वयं काले त्वयाऽसि कुलदेवता ॥२२॥
मारुतिस्तमुवाचाऽथ संकटं ते यदा यदा । भवेत्तदा तदा सद्य आगमिष्यामि मां स्मरेः ॥२३॥
उक्त्वेत्थमन्तर्धिमगात्प्रीतः पवननन्दनः । उदङ्मुखो हरि प्रायात्प्राणिश्रेयस्कृदीक्षणः ॥२४॥
यत्र रात्रिः पतेन्मार्गे तत्रैवोवास निर्भयः । यथालब्धफलान्नादि भुञ्जानः क्वाप्युपावसन् ॥२५॥
दिनैः कतिपयैः श्यामं तं व्यतीत्य हिमालयम् । अग्रे श्वेतं तमेवाद्रिं ददर्श गगनस्पृशम् ॥२६॥
रौप्यवर्णं द्रुमैर्हीनं पशुपक्ष्यादिवर्ज्जितम् । विचित्रधातुखनिभिर्युक्तं विततकन्दरम् ॥२७॥
तपस्विजनसंसेव्यं सेवितं देवतागणैः । क्वचिच्च हेमवर्णं तं ददर्श गिरिमद्भुतम् ॥२८॥
उपत्यकास्वेव चरंस्तस्यासावेकदा नृप । विस्मृताध्वा नदीं काञ्चित्प्राप तत्पादनिःसृताम् ॥२९॥
तां क्वचि ज्जानुदघ्नोदां क्वाप्यगाधजलां हरिः । प्रतिपूरं तरन् यातो ददर्शाग्रे नगद्वयम् ॥३०॥

પછી જેમણે આહ્‌નિક કર્મ કર્યું છે તેવા શ્રીહરિ તેમના ઉપરઠારપણાની પ્રશંસા કરતા તે ફળોને આરોગીને જળપાન કરીને તે સ્થાન થકી આગળ જવાની ઇચ્છા કરી. (૨૧) પછી બાલમૂર્તિધારી હનુમાનજીને ભેટી કહેવા લાગ્યા : “જ્યારે જ્યારે આવો આપત્કાળ આવી પડે ત્યારે ત્યારે તમારે અમારી રક્ષા કરવી કારણકે તમે અમારા કુળદેવ છો.” (૨૨) ત્યારે હનુમાન બોલ્યા : ‘હે ભગવાન ! જ્યારે જ્યારે તમને સંકટ આવે ત્યારે તમે મારું સ્મરણ કરજો, હું તત્કાળ આવી જઈશ. (૨૩) ખૂબ રાજી થયેલા પવનનંદન હનુમાનજી શ્રીહરિને આ પ્રમાણે કહી અંતર્ધાન થઈ ગયા. પછી સર્વ પ્રાણીઓ માટે જેમની દૃષ્ટિ કલ્યાણકારક છે એવા શ્રીહરિ ઉત્તર દિશા તરફ ચાલ્યા. (૨૪) તે શ્રીહરિ માર્ગમાં જ્યાં રાત્રિ પડે ત્યાં જ નિર્ભયતાથી વાસ કરતા હતા અને જે મળી આવે તે ફળ અન્નાદિ જમતા હતા અને ક્યારેક (ન મળે તો) ઉપવાસ કરતા હતા. (૨૫) તે શ્રીહરિ કેટલાક દિવસે તે કાળા પર્વતને ઉલ્લંઘીને આગળ ચાલતાં તે જ હિમાલયને શ્વેતવર્ણવાળો અને ગગનસ્પર્શી જોતા હતા. (૨૬) ચાંદી જેવા વર્ણવાળો, વૃક્ષો વગરનો, પશુ પક્ષી આદિથી રહિત, વિવિધ પ્રકારની ધાતુઓની ખાણવાળો અને જેમાં વિશાળ ગુફાઓ રહેલી છે એવો તથા તપસ્વીઓએ સારી રીતે સેવવાયોગ્ય, દેવસમૂહોથી સેવિત એવા તે હિમાલયને જોતા હતા અને ક્યારેક તો અદ્‌ભુત એવા તે પર્વતને શ્રીહરિ સુવર્ણસમાન વર્ણવાળો જોતા હતા. (૨૭-૨૮) હે રાજન્ ! એક સમયે તે શ્રીહરિ તળેટીમાં ફરતાં ફરતાં ભૂલા પડી ગયા અને તે હિમાલયના મૂળમાંથી નીકળેલી કોઈએક નદીને પામ્યા. (૨૯) તે શ્રીહરિ સાથળ સુધી જળવાળી ને ક્યાક અગાધ જળવાળી તે નદીના પ્રવાહની સામે તરીને ગયા અને આગળ ચાલતાં તેમણે બે પર્વતને જોયા. (૩૦)

एकस्तस्याः पश्चिमे च प्रागेकश्चोन्नतो गिरिः । तयोरन्तर्नदीमूलमवैक्षत महागुहाम् ॥३१॥
ततोऽध्वान स नापश्यत्सूर्य श्चास्तमुपागतम् । अथ प्राक्पर्वति कश्चित् पुमान् दृष्टोऽमरोपमः ॥३२॥
स हि मूर्तो हिमगिरिस्तं कश्चित्सिद्धयोगिनम् । दैवादमार्गगं ज्ञात्वा तत्र मार्गमदर्शयत् ॥३३॥
प्रविश्यास्यां गुहायां त्वं न्द्यामेव व्रजञ्छनैः । अग्रे वर्त्म प्राप्स्य सीति तमुक्त्वाऽभूत्तिरो नगः ॥३४॥
तच्छुत्वा प्रचलंस्तेन पथा भूरितमो भृता । निशः प्रथमयामान्ते बहिर्मार्गमवाप सः ॥३५॥
तत्रागाधजलो दृष्टो ह्रदस्तेनातिविस्तुतः । तटे तस्यावसत्तां तु निशां क्षुधित एव सः ॥३६॥
प्रातस्ततः प्रचलितस्तृतीयेऽह्नि महापथम् । प्रापेत्थं स व्यतीयाय दुर्गस्थानानि भूरिशः ॥३७॥

इत्थं ह्यमानुषकृतिर्नृप वर्णिराजः ! पश्यन्नुमाजनयितुः स विचित्रशोभाम् ।
प्रापाश्रमं कतिपयैर्दिवसैर्मनोज्ञं ब्रह्मात्मजस्य पुलहाख्यमुनेः प्रसिद्धम् ॥३८॥

इति श्रीसत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे भैरवगण पराजयपुलहाश्रमागमन-निरूपणनामा त्रिचत्वारिंशोऽध्याय ॥४३॥

તેમાં એક ઉન્નત પર્વત નદીના પૂર્વ ભાગમાં અને બીજો પશ્ચિમ ભાગમાં ભાળ્યો. આ બે પર્વતની વચ્ચે નદીના મૂળભૂત મહાગુફાઓને શ્રીહરિએ જોઈ. (૩૧) પછી તે શ્રીહરિએ માર્ગ ન જોયો અને સૂર્યનારાયણઃ પણ અસ્તાચળને પામી ગયા. હવે તે નદીના પૂર્વભાગમાં રહેલ પર્વત ઉપર દેવાતુલ્ય કોઈ પુરુષને શ્રીહરિએ જોયો. (૩૨) તે આ સ્વયં હિમાલય જ, કોઈ સિદ્ધયોગી દૈવયોગથી માર્ગ ભૂલી ગયેલા છે, એમ જાણીને, ભગવાનને તે માર્ગ બતાવવા લાગ્યો. (૩૩) તમે આ ગુફામાં પ્રવેશ કરી નદીમાં જ ધીરે ધીરે ચાલતાં આગળ જતાં માર્ગને પામશો. આ પ્રકારે શ્રીહરિને કહી હિમાલય અંતર્ધાન થઈ ગયો. (૩૪) તે સાંભળી ઘણા જ ગાઢ અંધકારવાળા તે માર્ગે ચાલતાં રાત્રિના પહેલા પહોરના અંતે નદીથી બહારના ભાગમાં કોઈ એક માર્ગને પામ્યા. (૩૫) ત્યાં અગાધ જળવાળો અને અત્યંત વિશાળ કોઈ એક ધરો જોયો. પછી શ્રીહરિ ખૂબ જ ભૂખ્યા થયેલા છે એવી અવસ્થામાં બાકીની રાત્રિ ત્યાં જ રહ્યા. (૩૬) પછી પ્રભાતે ત્યાંથી ચાલ્યા અને ત્રીજા દિવસે કોઈ પ્રસિદ્ધ મહામાર્ગને પામ્યા. એ રીતે મહાવનમાં શ્રીહરિએ અનેક વિકટ ઠેકાણાં પાર કર્યાં. (૩૭) હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે દૈવી કર્મવાળા વર્ણિરાજ શ્રીહરિ પાર્વતીપિતા હિમાલયની વિચિત્ર શોભા જોતા જોતા કેટલાક દિવસે શાસ્ત્ર અને લોકમાં પ્રસિદ્ધ તથા મહામનો હર એવો બ્રહ્મપુત્ર પુલહમુનિના આશ્રમને પામ્યા. (૩૮)

ઇતિશ્રી સત્સંગિજીવનમાં, નારાયણ ચરિત્રમાં ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રથમ પ્રકરણમાં ભૈરવગણ પરાજય અને પુલહાશ્રમ આગમન નિરૂપણ નામે તેંતાલીસમો અધ્યાય થયો. ॥૪૩॥

॥ अथ चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥

सुव्रत उवाच ।

तं ददर्शाश्रमं कृष्णौ दर्शनादेव पावनम् । तपः सिद्धिप्रदं तूर्णं श्रयणीयं मुमुक्षुभिः ॥१॥
यत्रात्मभक्तवात्सल्यादिच्छारूपेण नित्यदा । साक्षात्कृष्णः सन्निहितो भगवान्भवति ध्रुवम् ॥२॥
आर्षभो भरतो यत्र तपश्चक्रे पुरा नृप । महापुण्या चक्रनदी परितो यत्र वतति ॥३॥
तत्र स्नात्वा महानद्यां नित्यकर्म विधाय च । स चक्रे मुक्तनाथस्य विष्णोर्दर्शनपूजने ॥४॥
भरतस्य तपः स्थाने स्वावासमकरोत्ततः । तद्वदाराधनं विष्णोरकार्षीच्च महातयाः ॥५॥
मृगार्भे दयया तस्य विष्णूपासन आस यः । विघ्नः स्मरंस्तं च महुरसङ्गो नित्यमास सः ॥६॥
सन्त्यक्तबाह्यसङ्गोऽपि पुरञ्जनकथां मुहुः । चिन्तयन्नान्तरस्यापि बुद्ध्यादेः सङ्गमुज्जहौ ॥७॥
असङ्गं निर्गुणं शुद्धं प्रकाशं नित्यमक्षरम् । सच्चिद्रूपं स्वमात्मानं मन्यते स्माजमव्ययम् ॥८॥
तत्रैकेन पदा तिष्ठन्नूर्ध्वबाहुद्वयो जपन् । गायत्रीं वेदजननीं तपोऽतप्यत दुष्करम् ॥९॥

અધ્યાય - ૪૪

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

જે દર્શન માત્રથી જ પવિત્ર કરનારો અને જલદીથી તપસિદ્ધને પ્રદાન કરનારો અને મુમુક્ષુજનોએ સેવવા યોગ્ય એવા તે આશ્રમને શ્રીહરિએ જોયો. (૧) જ્યાં સાક્ષાત્ ભગવાન કૃષ્ણ પોતાના ભક્તજનો પર વાત્સલ્યપણાથી ભક્તોની ઇચ્છાનુસારે સ્વીકારેલા દિવ્યરૂપથી સર્વદા સાક્ષાત્ રહેલા છે એ નક્કી છે. (૨) હે રાજન્ ! જ્યાં પહેલા ઋષભદેવના પુત્ર ભરતજીએ તપ કર્યું હતું અને જ્યાં આશ્રમની ચારે બાજુ મહા પવિત્ર ચક્રનદી (ગંડકી) વહે છે (૩) ત્યાં મહાનદીમાં સ્નાન કરી, નિત્યકર્મ કરીને શ્રીહરિએ મુક્તનાથ નામના પ્રસિદ્ધ વિષ્ણુ ભગવાનનું દર્શન અને પૂજન કર્યું. (૪) પછી હરિએ ભરતજીના તપસ્થાનમાં પોતાનો નિવાસ કર્યો અને ત્યાં તેમની જેમ જ વિષ્ણુ ભગવાનનું આરાધન આઠે પ્રહર કરવા લાગ્યા. (૫) તે ભરતજીને મૃગના બચ્ચામાં દયા આવવાથી ભગવાનની આરાધનામાં વિઘ્ન આવ્યું હતું તેને વારંવાર યાદ કરીને શ્રીહરિ નિત્ય અસંગી રહેવા લાગ્યા. (૬) જેમણે ખૂબ સારી રીતે ત્યાગ કરેલા છે બાહ્ય પદાર્થોમાં આસક્તિ એવા (શ્રીહરિ)એ પુરંજન રાજાનું આખ્યાન વારંવાર યાદ કરીને અંતરના પણ બુદ્ધિ આદિકને આધીન વર્તવારૂપ સંગ છોડી દીધો. (૭) અને પોતાના આત્માને આસક્તિરહિત, નિર્ગુણ, શુદ્ધ, પ્રકાશમાન, નિત્ય, અક્ષર, અજન્મા, અવ્યવ અને સત્ તથા ચિત્ સ્વરૂપ માનતા હતા. (૮) પછી એક પગે ઊભા રહીને બંને હાથ ઊંચા રાખીને વેદમાતા ગાયત્રીનો જપ કરતા કરતા કોઈનાથી પણ ન થઈ શકે એવું તપ કરવા લાગ્યા. (૯)

अर्कमण्डलमध्यस्थं भगवन्तं हिरण्मयम् । शङ्खचक्रधरं देवं दध्यौ हृदि तपश्चरन् ॥१०॥

त्रिकालं गण्डकीस्नानं मुक्तनाथस्य पूजनम् । विदधत्प्रत्यहं चक्रे तपः फलदलादिभुक् ॥११॥

तस्य विप्रबटोर्बाल्ये दृष्ट्वा भूरितरं तपः । विस्मयं प्रापुरत्यर्थं बहवोऽपि तपस्विनः ॥१२॥

किं कायाधव एष किं ध्रुव उत स्कंदः कुमारोऽथवादत्तो वा ऋभुरेष किं नु भगवान्नारायणर्षिर्नरः ।

दुः साध्यानि नृभिस्तपांसि कुरुते पूर्णेन्दुशान्तद्युति- रित्याश्चर्यवशात्तपस्विमुनिभिस्तेपे तपस्तर्कितः ॥१३॥

तपस्यन्त च तं दृष्ट्वा तत्स्वरूपविदश्च ये । ते तु ग्लानिं परां प्रापुः स्वप्रेष्ठ कृच्छदर्शनात् ॥१४॥

सदा सहचरौ तस्य भक्तिधर्मौ तपःप्रियौ । तपः कुर्वति तस्मिन् स्म तिष्ठतस्तस्य पार्श्वयोः ॥१५॥

ऊर्ध्वबाहोरेकपदा तिष्ठतोऽतिकृशस्य च । भक्तिर्दक्षे वृषो वाम आस्तां भूपातशङ्कया ॥१६॥

निर्दम्भमर्कोपस्थानमेवं तस्य च कुर्वतः । चातुर्मास्यं व्यतीयाय साश्चर्यान्कुर्वतो मुनीन् ॥१७॥

एकादश्यां प्रबोधन्यामथ साक्षाद्दिवाकरः । उपेया यान्तिकं तस्य द्विभुजो दिव्यविग्रहः ॥१८॥

આવું તપ તપતાં શ્રીહરિ સૂર્યમંડળના મધ્યમાં રહેલા, હિરણ્યમય અને શંખ - ચક્રધારી ભગવાનનું હૃદયમાં ધ્યાન ધરવા લાગ્યા. (૧૦) ત્રણ વખત ગંડકી નદીમાં સ્નાન અને મુક્તનાથનું પૂજન કરતાં કેવળ ફળ અને પાન ખાઈને તીવ્ર તપ કરવા લાગ્યા. (૧૧) બાલ્યાવસ્થામાં જ તે બ્રાહ્મણ બટુકનું આવું તીવ્ર તપ જોઈને તપસ્વીઓ પણ અત્યંત આશ્ચર્ય પામી ગયા હતા. (૧૨) તપસ્વિમુનિઓના મનમાં પૂર્ણચન્દ્રના જેવી સ્વજનોને શાંતિ કરનારી દિવ્ય ક્રાંતિની જેમની છે એવા ભગવાનના સંબંધમાં તર્ક થવા લાગ્યો કે આ બાળ પ્રહલાદ હશે કે શું ? અથવા ધ્રુવ હશે કે શું ? અથવા સન્તકુમાર હશે કે શું ? અથવા કાર્તિકસ્વામી હશે ? કે દતાત્રેય હશે ? કે ઋભુઋષિ હશે ? અથવા ભગવાન નર કે નારાયણ મુનિ હશે ? કારણ કે મનુષ્યોથી ન થઈ શકે તેવું તપ કરે છે. આ પ્રમાણે આશ્ચર્યવશાત્ તપસ્વિમુનિઓએ તર્ક કરેલા તે શ્રીહરિ તપ કરવા લાગ્યા. (૧૩) અને તે શ્રીહરિના સ્વરૂપને જાણનારા (દેવો વગેરે) તે શ્રીહરિને તપ કરતા જોઈને ખૂબ જ ગ્લાનિ પામતા હતા. કારણકે પોતાને અતિપ્રિય એવા શ્રીહરિનું કષ્ટ જોવાથી દુઃખી થતા હતા. (૧૪) તપઃપ્રિય અને શ્રીહરિના સહચર એવા ભક્તિધર્મ પણ તે શ્રીહરિના જમણા અને ડાબા પગે નિરંતર રહ્યા હતા. (૧૫) ઊંચા ફેલાયેલા બન્ને બાહુવાળા, એક પગે ઊભા રહેલા અને અતિ દુર્બળ થયેલા તે શ્રીહરિના જમણા પડખે ભક્તિમાતા અને ડાબા પડખે ધર્મદેવ (અતિ દુર્બળ હોવાથી) પૃથ્વી ઉપર પડી જશે એવી શંકાથી ઊભા રહેતા હતા. (૧૬) એ રીતે નિર્દંભપણે સૂર્યનું ઉપસ્થાન કરતાં અને ત્યાં રહેલા સર્વ મુનિઓને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરતા તે શ્રીહરિને ચાર્તુમાસ વીતી ગયા. (૧૭) તે પછી પ્રબોધિની એકાદશીએ સૂર્ય સ્વયં સાક્ષાત્ દ્વિભુજ, દિવ્ય દેહધારી થઈને શ્રીહરિ પાસે આવ્યા. (૧૮)

तं विलोक्य निजाभ्याशे साक्षाद्भास्करमागतम् । प्रणम्य साष्टाङ्गमसौ बद्धाञ्जलिपुटोऽब्रवीत् ॥१९॥

जय जय जगदात्मन्भास्कराहस्कर त्वं सकल निगममूर्ते ब्राह्मणाराधनीय ।
भृशतमसि निमग्नं त्वां विना जीवलोकं सुखयितुमिह को वा शक्नुयात्तन्निरस्य ॥२०॥
जगदवननिरोधोत्पत्तिहेतुस्त्वमीशो हरिहरविधिमूर्तिः सर्वलोकप्रकाशः ।
अभिमतफलदातोपासकेभ्यः कृपालो नमनपरनृणामप्यामयौघं निहंसि ॥२१॥
अनलहिमकराद्याः सन्ति तेजस्विनो ये त उत भवत एव प्राप्य तेजश्चरन्ति ।
तव वरद किलैतन्मण्डलं प्राप्नुयुर्ये पुनरिह भववार्द्धौ तेन मज्जन्ति मुक्ताः ॥२२॥
इह तव किरणस्यास्यैककस्यापि तेजः सहितुममृतपेष्वप्यण्डकोशे न कोऽपि ।
प्रभवति किमु तर्हि ब्रह्मणस्तेंऽशुमाल सकलकिरणतेजस्तं नमामीश्वरं त्वाम् ॥२३॥
चिरमिह मम चित्तेऽभीप्सितं दर्शनं ते दुरितनिचयमूलोत्कृन्तनं प्राप्य चाद्य ।
उदय इव सुधांशोरर्णवस्यातिहर्षो हृदयकुहरमध्ये माति नैवाब्जबन्धो ॥२४॥

તે શ્રીહરિ પણ પોતાની પાસે સાક્ષાત્ સૂર્યનારાયણને આવેલા જોઈને તેમને સાષ્ટાંગ પ્રમાણ કરી, બે હાથ જોડી સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. (૧૯) હે જગદાત્મન્ - જગતના તમો જ આત્મા છો. તમો ભાસ્કર - જગતને પ્રકાશ કરનારા અને અહસ્કર દિવસ કરનારા છો. તમારાં કિરણો તેજોમય છે. તમારી મૂર્તિ વેદમયી છે. વેદાધિકારી બ્રાહ્મણો વડે આપની આરાધના થાય છે. ગાઢ અંધકારમાં ડૂબી ગયેલા જીવનલોકને (તે અંધકારમાં રાખીને) દૃષ્ટિદાનથી સુખી રાખવા માટે તમારા વિના અન્ય કોણ સમર્થ છે ? - કોઈપણ નથી. આવા તમો જય પામો જય પામો. (૨૦) હે કૃપાળુ ! તમે જગતની ઉત્પત્તિ, પાલન અને લયના કારણ છો કારણ કે તમે હરિહરવિધિમૂર્તિ અને સર્વલોકને પ્રકાશ કરનાર, તથા ઉપાસકોને મનવાંછિત ફળપ્રદાતા જે પરમેશ્વર તે તમે જ છો. નમસ્કાર પરાયણ મનુષ્યોના રોગસમૂહને તમે નાશ કરો છો. (૨૧) અગ્નિ ચંદ્રમા વગેરે તેજસ્વી છે તે પણ આપની પાસેથી તેજને પામી ફરે છે. હે વરદાતા સૂર્યદેવ ! તમારા બિંબમંડળને જે પામે તે પ્રાણીઓ ફરીથી આ સંસારસાગરમાં પડતા નથી પણ મુક્ત થઈ જાય છે. (૨૨) હે અંશુમાલિન્ ! આ બ્રહ્માંડમાં તમારા એક કિરણના પ્રકાશને પણ સહન કરવા દેવતાઓમાં પણ કોઈ સમર્થ નથી તો તમારા સંપૂર્ણ કિરણ તેજસ્વીને તો સહન કરવા સમર્થ ન જ થઈ શકે ! એવા ઈશ્વરમૂર્તિ તમને હું નમસ્કાર કરું છું. (૨૩) હે કમળબંધો ! તમારા દર્શનની બહુ દિવસથી મને ઇચ્છા હતી. સમગ્ર પાપકુંજને હરનારું તે ઇચ્છિત દર્શન આજ થવાથી મને જે અતિશય આનંદ થયો છે તે ચંદ્રોદય થતાં સમુદ્રને જ જેમ, તેમ મારા હૃદયમાં સમાતો નથી. (૨૪)

सुव्रत उवाच ।

इति स्तुवन्तं तं प्राह सूर्यनारायणो वचः । हरे तुभ्यं प्रसन्नोऽस्मि वरं मद्वरयेप्सितम् ॥२५॥

ततो हरिर्ययाचे तं वरं स्वस्याभिवाञ्छितम् । भगवन् यदि तुष्टोऽसि तर्हि देहि मदीप्सितम् ॥२६॥

तमोपहस्त्वमेवेति तमः सर्वं ममान्तरम् । हर्तुमर्हसि देवेश मुहुः संसृतिकारणम् ॥२७॥

कामः क्रोधश्चलोभाद्या इन्द्रियाणि च वर्णिनः । महारयः सन्ति तेभ्यस्त्वया कार्यं ममावनम् ॥२८॥

यदा यदा स्मरेयं त्वामहं स्वहृदये प्रभो । तदा तदेदृशेनैव त्वया देयं स्वदर्शनम् ॥२९॥

एतावदेव मेऽभीष्टं देह्यन्यन्मायिकं त्वहम् । सुखं किमपि नेच्छामि त्वत्तो मायाविमोचकात् ॥३०॥

तथास्त्विति प्रतिज्ञाय तस्मै सोऽन्तर्दधे प्रभुः । हरिशर्मा प्रीतमनास्तपश्चर्यां समापयत् ॥३१॥

तत्क्षेत्रमाहात्म्यमतिप्रशंसं स्तूर्णं तपः सिद्धि विधातृ तादि ।
सन्मानितो भूरि तपस्विवर्यै रुवास तद्द्वादशिकादिनं सः ॥३२॥

इति श्रीसत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम प्रकरणे सूर्यनारायणप्रसादन नामा चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४४॥

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરતા શ્રીહરિ પ્રત્યે સૂર્યનારાયણ બોલ્યા : હે હરે ! હું તમારા ઉપર પ્રસન્ન થયો છું. તમે મારી પાસેથી ઈચ્છિત વર માંગો. (૨૫) ત્યારબાદ શ્રીહરિએ પોતાના ઈચ્છિત વર માગવા લાગ્યા કે હે ભગવાન ! તમે મારા ઉપર પ્રસન્ન થયા હો તો મારું અભિલષિત મને આપો. (૨૬) અને અંધકારનાશક તમે જ છો. એથી હે દેવેશ ! તમે વારંવાર મૃત્યુ પમાડનાર મારા અંતઃકરણમાં રહેલા અંધકાર (અજ્ઞાન)ને નાશ કરવાને યોગ્ય છો. (૨૭) કામ, ક્રોધ, લોભ વગેરે તથા ઇન્દ્રિયો અધિક મહા શત્રુઓ છે, તેથી તે મહાશત્રુઓથી તમે મારું રક્ષણ કરવા યોગ્ય છો. (૨૮) અને હે પ્રભો ! જ્યારે જ્યારે હું મારા હૃદયમાં આપનું સ્મરણ કરું ત્યારે ત્યારે તમારે આવાને આવા દિવ્યરૂપથી મને દર્શન દેવા. (૨૯) આટલું જ મારું અભિષ્ટ છે તે તમો આપો. માયાના વિનાશક એવા તમારા થકી બીજું કંઈપણ માયિક સુખ હું નથી ઇચ્છતો. (૩૦) પછી તથાસ્તુ ! એમ કહીને સૂર્યભગવાન અંતર્ધાન થઈ ગયા. તે પછી મનમાં પ્રસન્ન થયેલા શ્રીહરિએ પણ તે તપશ્ચર્યાની સમાપ્તિ કરી. (૩૧) તપસ્વીઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા મુનિજનોએ ખૂબ સન્માન કરેલા શ્રીહરિ શીઘ્ર તપની સિદ્ધિ અને અંતઃકરણની શુદ્ધિ વગેરે નિષ્પાદન કરનારા તે તીર્થના માહાત્મયની પ્રશંસા કરતાં બારસ સુધી પુલહાશ્રમમાં નિવાસ કરીને રહ્યા પછી ત્યાંથી બીજે દિવસે જવા નીકળ્યા. (૩૨)

ઈતિશ્રી સત્સંગિજીવનમાં નારાયણ ચરિત્રમાં ધર્મશાસ્ત્રમાં, પ્રથમ પ્રકરણમાં સૂર્યનારાયણપ્રસાદન નામે ચુમાલીસમો અધ્યાય થયો. ॥૪૪॥

॥ अथ पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

राजोवाच ।

हरौ प्रव्रजिते गेहाद्बन्धवस्तस्य सुव्रत । तस्मिन्विवृद्धप्रेमाणस्तच्चित्ताः किमकुर्वत ॥१॥
श्रृण्वन्कृष्णकथा ब्रह्मन्मधुराश्च मनोहराः । रसज्ञो नैव तृप्यामि यथा मर्त्योऽमृतं पिबन् ॥२॥

सुव्रत उवाच ।

यदा स भगवान् गेहं त्यक्त्वा प्रव्रजितो नृप । तदा तस्य वयस्यास्तं द्रष्टुं तद्गृहमाययुः ॥३॥
अदृष्ट्वा तत्र ते नद्यां विचिन्वन्ति स्म तं पुरे । तस्योपवेशनस्थानं यद्यत्तत्तद्व्यलोकयन् ॥४॥
तत्राप्यदृष्ट्वाऽन्यत्रापि ते गवेष्य सुहृत्तमम् । यदा न लेभिरे तर्हि रुदन्तस्तद् गृहं ययुः ॥५॥
अग्रजं तस्य सङ्गत्य त उदासीनमास्थितम् । नीलकण्ठोभवभ्राता गतः क्वापीति चोचिरे ॥६॥
तदा रामप्रतापोऽपि गेहे वने च तम् । तथेच्छाराममुख्याश्च विचिक्युर्बन्धवोऽखिलाः ॥७॥
साश्रुनेत्राश्च ते सर्वे यदा नैक्षन्त तं क्वचित् । तदानीं त्वग्रजस्तस्य जातश्चिन्तातुरो भृशम् ॥८॥

અધ્યાય - ૪૫

પ્રતાપસિંહ રાજા પૂછે છે કે :

હે સુવ્રતમુને ! શ્રીહરિ ઘરેથી ચાલી નીકળ્યા ત્યારે તે હરિમાં અતિશય સ્નેહને પામેલા અને તેથી જ તેમનામાં ચિત્તવાળા બંધુજનોએ શું કર્યું ? (૧) હે બ્રહ્મન્! મધુર અને મનોહર એવી આ શ્રીહરિકૃષ્ણની કથાને સાંભળવામાં હું રસજ્ઞ હોવાથી, જેવી રીતે મનુષ્યને અમૃતપાનની તૃપ્તિ થતી નથી તેવી રીતે હું પણ તૃપ્ત થતો નથી. (૨)

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે નૃપ ! જ્યારે ભગવાન પોતાના ઘરનો ત્યાગ કરીને ચાલી નીકળ્યા ત્યારે તેમના સખાઓ તેમને જોવા તેમને ઘેર આવ્યા. (૩) ઘેર તેમને નહિ જોઈને નદી ઉપર અને અયોધ્યામાં જ્યાં ત્યાં શ્રીહરિને શોધવા લાગ્યા જે જે તેમના બેસવાના સ્થાનો હતા તે બધા જોઈ વળ્યા. (૪) ત્યાંપણ શ્રીહરિને ન જોતાં તે સખાઓ બીજાપણ બહુ સ્થળોમાં શોધાશોધ કરતાં, જ્યારે પરમસખા શ્રીહરિ મળ્યા નહિ ત્યારે તે સખાઓ રડતાં રડતાં શ્રીહરિના ઘેર ગયા. (૫) ત્યાં ઉદાસીન થઈને બેઠેલા તેમના મોટાભાઈ (રામપ્રતાપજી)ને મળી. 'તમારા ભાઈ નીલકંઠ ક્યાંય ચાલ્યા ગયા છે કે શું' ? આમ સખાઓ કહેવા લાગ્યા. (૬) તે સમયે રામપ્રતાપ ઇચ્છારામ અને બીજા બંધુજનો પણ શ્રીહરિને ઘેર ઘેર અને બાગબગીચામાં ગોતાગોત કરવા લાગ્યા. (૭) તે બધાય બંધુઓ ક્યાંય પણ શ્રીહરિને નહિ ભાળીને જ્યારે રડતા રડતા પાછા આવ્યા ત્યારે મોટાભાઈ રામપ્રતાપજી ખૂબ જ ચિંતાતુર થઈ ગયા. (૮)

हे कृष्ण हे हरे बन्धो हरिकृष्ण ममानुज । हे नीलकण्ठ हे वर्णिन्नित्युच्चैराजुहाव तम् ॥९॥
महादुःखाब्धिपतितः शोचन् स्वगृहमेत्य सः । विललापोच्चकैः स्नेहाद्भ्रातर्भ्रातरितीरयन् ॥१०॥
हा मां त्यक्त्वा गतः क्वासौ भ्राता कमललोचनः । तस्य भोजनवेलापि गता नूनं हि नैत्यकी ॥११॥
क्व गत्वा तस्य वीक्षेय मुखं चन्द्रमनोहरम् । श्रृणुयां वा क्व गत्वाहं तदीयं वचनामृतम् ॥१२॥
इत्थं स ब्राह्मणः स्नेहादत्यर्थं विललाप ह । चरित्राणि स्मरंस्तस्य निनायाऽहानि दुःखतः ॥१३॥
इच्छारामादयस्ते च बन्धवो ज्ञातयस्तथा । तमेव नित्यं शोचन्तो निन्युः कृच्छ्रेण वासरान् ॥१४॥
स्त्रियः सुवासिनीमुख्याः शोचन्त्यस्तमहर्निशम् । कृच्छ्रेणैवाहानि निन्युहरिरथ कथां श्रृणु ॥१५॥
मुक्तनाथं नमस्कृत्य तत्रत्यांश्च तपस्विनः । ततो विनिर्ययौ प्रातर्वर्णीन्द्रो दक्षिणामुखः ॥१६॥
बहून्यरण्यानि नगान्सरितश्च सरांसि सः । अत्यक्रामदविज्ञाततत्त्वो बालमुनिर्नृप ॥१७॥
हिमालयोपत्यकायां विचरन् गहनं महत् । प्राप सिंहैश्च शार्दूलैर्गजैर्मत्तैर्भयङ्करम् ॥१८॥
वराहैर्महिषैः क्रूरैशकीर्णं गवयादिभिः । महीरुहैश्च बहुभिर्महद्भिरतिसंकुलम् ॥१९॥

'હે કૃષ્ણ ! હે હરે ! હે ભાઈ ! હે હરિકૃષ્ણ ! હે મારા નાનાભાઈ ! હે નીલકંઠ ! હે વર્ણિ ! વગેરે સંબોધનોથી ઊંચા સ્વરથી શ્રીહરિને બોલાવવા લાગ્યા. (૯) મહાદુઃખ સાગરમાં પડેલા તેથી તેમનો શોક કરતાં, પોતાના ઘેર આવી ઓ ભાઈ ! ઓ ભાઈ ! એમ બોલતાં ઊંચા સ્વરે વિલાપ કરવા લાગ્યા, (૧૦) 'હા કમલલોચન ભાઈ ! શ્રીહરિ ! મારો ત્યાગ કરીને તમે ક્યાં ગયેલા છો ? તે મારા ભાઈની રોજની ભોજન કરવાની વેળા પણ વ્યતીત થઈ ગઈ ! (૧૧) હું ક્યાં જઈને તેમનું ચંદ્રસમાન મનોહર મુખ જોઉં ? હું ક્યાં જઈને તેમના વચનામૃતનું પાન કરું ? (૧૨) આ પ્રમાણે તે બ્રાહ્મણ (રામપ્રતાપ) સ્નેહથી અત્યંત વિલાપ કરવા લાગ્યા. પછી શ્રીહરિનાં બાલચરિત્રોનું સ્મરણ કરતા દુઃખપૂર્વક દિવસો વિતાવવા લાગ્યા. (૧૩) ઇચ્છારામ આદિ બંધુઓ તથા અન્ય જ્ઞાતિજનો પણ તેવી રીતે દરરોજ શ્રીહરિનો શોક કરતા કષ્ટથી દિવસો ગાળતા હતા. (૧૪) જેમાં સુવાસિની મુખ્ય છે એવી સ્ત્રીઓ પણ રાતદિવસ તે શ્રીહરિનું સ્મરણ કરતી દુઃખથી જ દિવસો વિતાવતી હતી. હવે શ્રીહરિનો કથાવૃતાંત તમે સાંભળો. (૧૫) હવે વર્ણિરાજ શ્રીહરિ પ્રાતઃકાળે મુક્તનાથ વિષ્ણુને નમસ્કાર કરી ત્યાંના તપસ્વિ મુનિઓને નમન કરીને તે પુલહાશ્રમથી દક્ષિણ દિશાને અભિમુખ ચાલી નીકળ્યા. (૧૬) હે રાજન્ ! જેનું સ્વરૂપ અજ્ઞાનીજનો તત્ત્વતઃ જાણતા નથી એવા બાળમુનિ ભગવાને બહુ ગહન વનો, બહુ મોટા પર્વતો, બહુ મોટી નદીઓ અને બહુ સરોવરો ઉલ્લંઘન કર્યાં. (૧૭) પછી હિમાલયની તળેટી ફરતા ફરતા અતિ વિશાળ ગહન અરણ્ય તેઓ પામ્યા. તે અરણ્ય સિંહો, વાઘો, હાથીઓથી ભયંકર ક્રૂર સૂવરો, પાડાઓ, ગાયો, મૃગો, અને સર્પોથી વ્યાપ્ત તથા નાના પ્રકારના મોટાં મોટાં વૃક્ષોથી ગાઢ એવું તે અરણ્ય હતું. (૧૮-૧૯)

दुष्प्रवेश्ये मनुष्याणां विचरंस्तत्र कानने । यत्र सायं तत्र वसन्प्राप बुट्टोलपत्तनम् ॥२०॥
तत्र राजा पार्वतीयो महादत्ताभिधः सुधीः । आवास्य स्वालये तं च सिषेवे बहुभावतः ॥२१॥
भगिनी तस्य मायाख्या स्नेहेन परिचर्यया । सिषेवे परया भक्त्या तमामत्मश्रेयसे नृप ॥२२॥
तयोः प्रसन्नो भगवान्दत्त्वा संसृतिमोचनम् । ज्ञानं स्वस्य ततः प्रायाद्वनमेव तपःप्रियः ॥२३॥
मुक्तनाथान्निर्गतस्य प्राप्तस्यै तद्वनं हरेः । वसतस्तत्रतत्रास्य कालः संवत्सरोऽत्यगात् ॥२४॥
वने घोरे स विचरन् स्वधर्मं सम्यगाचरन् । महान्तमेकंन्यग्रोधं प्राप्तवानम्य दर्शनम् ॥२५॥
तडागेतातिमहता पूर्वे नद्यास्तथोत्तरे । शोभितं च नलस्तम्बैर्महद्भिरभितोवृतम् ॥२६॥
परितोगजयूथैश्च चरद्भिरभिनादितम् । तं पश्यंस्तत्र सोऽपश्यन्यमहायोगिन मेककम् ॥२७॥
ऐणमासनमासीनं जटायज्ञोपवीतिनम् । साच्छादनं च कौपीनं वसानमपरिग्रहम् ॥२८॥
शालग्रामार्चनं कृत्वा गीतापठन उद्यतम् । गोपालनाम्ना विख्यातं ननाम विनयेनतम् ॥२९॥
योगीन्द्रः सोऽपिं तं वीक्ष्य गाढस्नेहमिवादरात् । उत्थाय सद्योऽतिप्रीत्या परिरभ्याप निर्वृतिम् ॥३०॥

મનુષ્યોથી દુ:પ્રવેશી શકાય એવા તે ગાઢ જંગલમાં ફરતાં જ્યાં સંધ્યા સમય થઈ જાય ત્યાં જ વાસ કરતા કરતા શ્રીહરિ બુટોલપુર નામના નગરને પામ્યા. (૨૦) ત્યાં ઉત્તમ બુદ્ધિવાળા પર્વતીય પ્રદેશમાં તેમના મહાદત્ત નામના રાજાએ પોતાના રાજદરબારમાં ભગવાનનો ઉતારો કરાવી બહુભાવનાથી સેવા કરવા લાગ્યો. (૨૧) હે રાજન્ ! તે રાજાની માયા નામની બ્હેન હતી તે ભગવાનને પોતાના કલ્યાણ માટે સ્નેહથી અને પરાભક્તિથી સારી સેવા કરવા લાગી. (૨૨) તે બંને ઉપર પ્રસન્ન થયેલા ભગવાન શ્રીહરિ જન્મચરણથી મુક્ત કરનારું સ્વરૂપનું જ્ઞાન તે બંનેને આપી તે પોતે તપઃપ્રિય હોવાથી શ્રીહરિ પાછા વનમાં ગયા. (૨૩) મુક્તનાથ ક્ષેત્રમાંથી નીકળી વનમાં વિચરતા (બુટોલપત્તનથી નીકળી) આ વનને પામેલા શ્રીહરિને ત્યાં નિવાસ કરતાં એક વર્ષ જેટલો સમય વીતી ગયો. (૨૪) એ રીતે તે ઘોર વનમાં વિચરતા અને પોતાના વર્ણિધર્મને યથાશાસ્ત્ર આચરતા શ્રીહરિ સુંદર દેખાવવાળા કોઈ ઉંચા વિશાળ વટવૃક્ષને પામ્યા. (૨૫) તે વટવૃક્ષના પૂર્વ ભાગમાં વિશાળ તળાવ હતું તથા ઉત્તરભાગમાં નદી હતી આ બંનેથી શોભાયમાન તથા મોટામોટા નળસ્તંભ (ગુચ્છો)થી ચારે બાજુ વીંટળાયેલા ચોતરફ ફર્યા કરતા હાથીઓનાં જૂથોથી શબ્દાયમાન એવા વટવૃક્ષને અને ત્યાં બેઠેલા એક મહાયોગીને શ્રીહરિએ જોયા. (૨૬-૨૭) મૃગચર્મના આસન પર બેઠેલા, જટા તથા યજ્ઞોપવીત ધારેલા, ઉપરના આચ્છાદન સહિત કૌપીન ધારેલા, કોઈપણ વસ્તુના સંગ્રહરહિત એવા શાલિગ્રામની પૂજા કરી ભગવદ્ગીતાનો પાઠ કરવામાં તત્પર ગોપાળ-યોગી નામથી વિખ્યાત એવા તે મહાયોગીને શ્રીહરિએ વિનયપૂર્વક નમસ્કાર કર્યો. (૨૮-૨૯) અને તે યોગીન્દ્ર પણ તત્કાળ જ ઊઠી પૂર્વ ગાઢ સ્નેહવાળા કોઈ પુરુષ આવેલા હોય તેની જેમ આદરપૂર્વક અત્યંત સ્નેહથી મળીને આનંદ પામ્યા. (૩૦)

गाढमित्रे इवोभौ तावास्तामन्योन्यदर्शनात् । उवास तत्र वर्णीन्द्रो योगीन्द्रेणातिमानितः ॥३१॥
मानयंस्तं गुरुत्वेन बालस्वामी स योगिनम् । अशिक्षात्सकलं योगं योगशास्त्रं तथाऽखिलम् ॥३२॥
आदराच्छिक्षयामास यमांश्च नियमान्स तम् । आसनानि विचित्राणि प्राणायामकलास्तथा ॥३३॥
प्रत्याहारं धारणां च ध्यानं च मनसा हरेः । समाधिमङ्गभूतं स शिक्षयामास चाङ्गिनम् ॥३४॥
सकृत्प्रोक्तं हि तत्सर्वं कालेनाल्पेन स प्रभुः । यथावदेव जग्राह गुरुं विस्मापयंश्च तम् ॥३५॥
नेतीं च द्विविधां बस्तिं कौञ्जरीं नौलिकां तथा । शङ्खप्रक्षालनाद्याश्च क्रिया आदावसाधयत् ॥३६॥
ततः क्रमेण चाष्टाङ्गयोगं स समसाधयत् । गुरुपदिष्टमार्गेण कालेनाल्पेन भूपते ॥३७॥
योगशास्त्रं तु निखिलं श्रुतिमात्रेण सोऽग्रहीत् । तेनातिविस्मितो योगी तं मेने कृष्णसन्निभम् ॥३८॥
स्वस्यातिनिःस्पृहस्यापि तस्मिन्प्रेमातिशायिताम् । दृष्ट्वा मतिमतां श्रेष्ठो मेने तं गुरुमेव सः ॥३९॥
परस्परं गुरुधियौ सेवमानौ परस्परम् । कन्दमूलफलाहारावूषतुस्तत्र वत्सरम् ॥४०॥
सहमानौ हिमं वातं वर्षं चातपमन्वहम् । स्नातौ त्रिषवणं तीव्रं चक्राते तप एव तो ॥४१॥

તેઓ બન્ને એક બીજાના દર્શનથી પરસ્પર ગાઢ મિત્ર થઈ ગયા. ત્યાં વર્ણિન્દ્ર શ્રીહરિનું યોગીન્દ્ર મુનિવરે અતિ સન્માન કર્યું. (૩૧) બાલસ્વામી એવા તે શ્રીહરિ તે ગોપાળયોગીને ગુરુરૂપે માનવા લાગ્યા. અને તેમની પાસેથી સંપૂર્ણ યોગ અને યોગશાસ્ત્ર શીખતા હતા. (૩૨) અને તે ગોપાળયોગીથી પણ શ્રીહરિને આદરપૂર્વક અષ્ટાંગયોગના યમ - નિયમ - આસન - પ્રાણાયામ - પ્રત્યાહાર - ધારણા અને મનથી શ્રીહરિનું ધ્યાન સુધીના અંગો તથા અંગી સમાધિ શીખવવા લાગ્યા. (૩૩-૩૪) ગુરુએ એકજ વાર કહેલું તે સર્વ શ્રીહરિએ થોડા જ સમયમાં ગુરુને વિસ્મય પમાડતા, યથાવત્ ગ્રહણ કરી લીધું. (૩૫) શ્રીહરિએ નેતિ, બે પ્રકારની બસ્તી, કુંજરક્રિયા તથા નૌલિ અને શંખપ્રક્ષાલન વગેરે ક્રિયાઓ સિદ્ધ કરી લીધી. (૩૬) હે ભૂપતે ! શ્રીહરિ ગુરુએ ઉપદેશેલા માર્ગેથી ક્રમશઃ થોડાજ સમયમાં તે અષ્ટાંગયોગને સિદ્ધ કરી લેતા હતા. (૩૭) સંપૂર્ણ યોગશાસ્ત્રને શ્રીહરિ ગુરુમુખથી સાંભળવા માત્રથી જ ગ્રહણ કરી લેતા હતા. આથી તે ગોપાળયોગી વિસ્મય પામી ગયા અને શ્રીહરિને શ્રીકૃષ્ણતુલ્ય માનવા લાગ્યા. (૩૮) વળી ગોપાળયોગી અતિ નિસ્પૃહ છે તો પણ શ્રીહરિ વિષે પોતાના પ્રેમાતિશયને જોઈને બુદ્ધિશાળીઓમાં અગ્રેસર તે યોગી હરિકૃષ્ણને જ પોતાના ગુરુરૂપે જ માનવા લાગ્યા. (૩૯) આમ પરસ્પર ગુરુબુદ્ધિ બંને એકબીજાની સેવા કરતા અને કંદમૂળફળાદિક આહારવાળા તેઓ બંને ત્યાં એકવર્ષ નિવાસ કરતા હતા. (૪૦) ત્યાં હિમ, વાયુ, વરસાદ અને તાપને સહન કરતા પ્રતિદિન ત્રણ વખત સ્નાન કરી ઉગ્ર તપ કરતા હતા. (૪૧)

तदाश्रमसमीपेऽथ घोषो गोपैरकार्यत । महिषीर्गाश्चारयद्भिरायातैश्च यदृच्छया ॥४२॥
तत्रागत्य प्रतिदिनं शार्दूलाः पञ्चषान् पशून् । अभक्षयंस्ततो गोपा बभूवुः खिन्नचेतसः ॥४३॥
योगीन्द्रं प्रार्थयामासुस्त तस्ते पशुरक्षणम् । तदा स कृपया दध्मौ शङ्खं दीर्घनिनादिनम् ॥४४॥
स नादो यावति क्षेत्रे व्याप्त स्तावति कश्चन । हिंस्रो नायाच्च तत्रस्थो जगामाऽन्यत्र सर्वशः ॥४५॥
निर्भयं तदभूत्स्थानं साधोस्तस्य प्रसादतः । ऊषुः सुखं सपशवो गोपालाः प्राप्तविस्मयाः ॥४६॥
वर्णिराद् निवसंस्तत्र प्रत्यहं शुद्धचेतसा । अध्यायमेकं गीताया द्वितीयं सुविचारयन् ॥४७॥
स्वरूपमात्मनः शुद्धमसाधारणलक्षणैः । तत्त्वतो निश्चिकायाऽथ स्वाभूत्या च बुद्धिमान् ॥४८॥
प्रत्याहारेणेन्द्रियाणां तथान्तःकरणयस्य च । प्राणस्य वृत्तीः सकलास्तस्मिन्मुहुरधारयत् ॥४९॥
एवमभ्यसतस्तस्य कालेन कियतात्मनि । बभूव ध्यानयोगस्य पक्वता नृपसत्तम ॥५०॥
ततोऽस्य हृदयेऽखडमिन्द्रियादि प्रकाशकम् । आत्मज्योतिर्महद्राजन्सर्वकालमदृश्यत ॥५१॥
एवं विशुद्धमात्मानमक्षरब्रह्मणा सह । ऐक्येन भावयन्नित्यं ब्रह्मभूतोऽभवत्ततः ॥५२॥

પછી તે સમયમાં ગાયો - ભેંસોને ચારનાર અને દૈવેચ્છાથી ત્યાં આવી ચઢેલા ગોવાંળિયાઓએ આશ્રમની સમીપે ઘોષ (નસેડો) બનાવી દીધો. (૪૨) ત્યાં દરરોજ સિંહો આવીને તેમાંથી પાંચ-છ પશુઓને ખાઈ જવા માંડ્યા. આથી તે ગોવાળો અતિશય ખેદયુક્ત અંતઃકરણવાળા થઈ ગયા. (૪૩) પછી તે ગોવાળોને પશુરક્ષણ માટે યોગીન્દ્રને પ્રાર્થના કરી ત્યારે તેમણે કૃપા કરી દીર્ઘ અવાજ કરનારો શંખ વગાડ્યો. (૪૪) તે શંખનાદ જેટલા પ્રદેશમાં ફેલાયો તેટલા પ્રદેશમાં કોઈપણ હિંસક પ્રાણી આવ્યું નહિ પરંતુ ત્યાં રહેલાં સઘળાં હિંસક પ્રાણીઓ બીજે ચાલ્યાં ગયાં. (૪૫) સાધુશીલ શ્રીહરિની કૃપાથી તે સ્થાન ભય વગરનું થઈ ગયું તેથી આશ્ચર્ય પામેલા ગોવાળો પશુઓ સહિત સુખપૂર્વક રહેવા લાગ્યા. (૪૬) ત્યાં રહેલા વર્ણિરાજ શુદ્ધ ચિત્તથી ભગવદ્‌ગીતાના કેવળ બીજા અધ્યાયનું સારી રીતે ચિંતન કરતા હતા. (૪૭) અસાધારણ લક્ષણે યુક્ત આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ સ્વાનુભવ વડે જ યથાર્થ જાણી શકાય છે એવો બુદ્ધિપૂર્વક નિશ્ચય કર્યો. (૪૮) તેવી રીતે ઈન્દ્રિયો અંતઃકરણ અને પ્રાણ આ બધાની સર્વ વૃત્તિઓને તે તે વિષયોમાંથી પાછી વાળી વારંવાર આત્મામાં જ ધારણ કરતા હતા. (૪૯) હે નૃપોત્તમ ! આમ પૂર્વોક્ત પ્રકારે અભ્યાસ કરતાં શ્રીહરિને સ્વસ્વરૂપમાં ધ્યાનયોગની પરિપક્વતા યોગ્ય સમયે થઈ ગઈ. (૫૦) હે રાજન્ ! પછી આ શ્રીહરિના હૃદયમાં અખંડ, ઈન્દ્રિયાદિનું પ્રકાશક અને અનંત એવું આત્મજ્યોતિ સર્વત્ર દેખાવા માંડ્યું. (૫૧) પછી આ પ્રમાણે વિશુદ્ધ આત્માને અક્ષરબ્રહ્મની સાથે નિત્ય એકત્વપણે ચિંતવન કરતા કરતા બ્રહ્મનિષ્ઠ થયા. (૫૨)

योगमेतं सरवायं स्वं शिक्षयामास तं च सः । ब्रह्मभूयं गतस्तेन ततो गोपालयोग्यपि ।।५३।।
वर्णीन्द्रं च हरिं साक्षान्नारायण मृषीश्वरम् । अवेत्तदिच्छयैवासौ भक्ति तस्मिस्ततोऽकरोत् ।।५४।।
दध्यौ तमेव हृदये सिद्धयोगो दृढासनः । अत्यन्तविस्मृतिं प्राप ततोऽसौ वपुषो मुनिः ।।५५।।
विहाय भौतिकं देहं दिव्यदेहेन सोऽनघ । गोलोकं प्रपयौ सद्यो हरेरेव प्रसादतः ।।५६।।
वर्णिराजः सिद्धयोगस्तता श्चाकस्मिकक्रियः । सरव्युः संस्थाविधिं कृत्वा प्राङ्मुखः प्रपयौ ततः ।५७।।
अखंण्डं ब्रह्मस्वरूपस्थो नासाग्रस्थिरवीक्षणः । धनुर्मुक्तः शर इव प्रयाति स्माध्वनि द्रुतम ।।५८।।
देहानुसन्धान हीनश्चिन्तयन्कृष्णमेकलः । आदि वाराहतीर्थं स प्राप्यावात्सीद्दिनत्रयम् ।।५९।।

यत्र यत्र स ययौ बटुवर्यस्तत्र तत्र नृपते जनतायाः ।
आगतस्य हि गुरोरिव नाकात्तस्य दर्शनमहोत्सव आसीत् ।।६०।।

इति श्री सत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे योगाभ्यासविधाननामा
पंचचत्वारिंशोऽध्यायः ।।४५।।

પછી તે શ્રીહરિના સ્વસખા ગોપાળયોગીને પણ આ યોગ શીખવતા હતા પછી તે યોગી પણ બ્રહ્મભાવને પામી ગયા. (૫૩) તે પછી ગોપાળયોગી શ્રીહરિના કૃપા સંકલ્પથી વર્ણીન્દ્ર શ્રીહરિને સાક્ષાત્ પુરુષોત્તમ નારાયણ જાણ્યા. અને પછી તેમની જ ભક્તિ કરવા લાગ્યા. (૫૪) સિદ્ધયોગવાળા તે ગોપાળમુનિ દઢાસન બેસીને શ્રીહરિને જ હૃદયકમળમાં ધારણ કરતા હતા. પછી તે મુનિ દેહની વિસ્મૃતિ પામી ગયા. (૫૫) હે નિષ્પાપ રાજન્ ! તે યોગી પંચભૌતિક દેહનો ત્યાગ કરીને તે શ્રીહરિને કૃપાથી દિવ્યદેહને ધારણ કરી તત્કાળ ગોલોકધામને પામી ગયા. (૫૬) પછી સિદ્ધયોગી હોવાથી આકસ્મિક ક્રિયાઓ વાળા વર્ણિરાજ શ્રીહરિ સખાનો મરણોત્તર વિધિ કરી ત્યાંથી પૂર્વાભિમુખે ચાલી નીકળ્યા. (૫૭) નિરંતર બ્રહ્મરૂપમાં સ્થિતિવાળા, નાસિકાના અગ્રભાગમાં સામે જ સ્થિર નજર રાખનારા શ્રીહરિ ધનુષોમાંથી છૂટેલા બાણની માફક માર્ગમાં વેગથી ચાલવા લાગ્યા. (૫૮) આદિવરાહ તીર્થને પામીને, તેમાં દેહાનુસંધાને રહિત થઈને કેવળ કૃષ્ણનું સ્મરણ કરતા થકા ત્યાં ત્રણ દિવસ રહ્યા. (૫૯) હે રાજન્ ! બહુવર્ય એવા તે શ્રીહરિ જ્યાં જ્યાં પધારે ત્યાં ત્યાં જનસમૂહને તેમના દિવ્યદર્શનથી, સ્વર્ગલોકમાંથી ઊતરી આવેલા બૃહસ્પતિના દર્શનથી થાય તેમ, દર્શન મહોત્સવ થતો હતો. (૬૦)

ઈતિશ્રી સત્સંગિજીવનમાં, નારાયણ ચરિત્રમાં, ધર્મશાસ્ત્રમાં, પ્રથમ પ્રકરણમાં,
યોગાભ્યાસવિધાન નામે પિસ્તાળીશમો અધ્યાય થયો. ।।૪૫।।

अथ षट्चत्वारिंगाशोऽध्यायः ।

सुव्रत उवाच ।

ततः स बङ्ग देशेषु प्रायात्सीरपुरं बहुः । सिद्धवल्लभनामासीद्राजा यत्रऽगतिधार्मिकः ॥१॥

तेनापिप्रार्थितोऽवात्सीच्चातुर्मास्यं महामुनिः । तद्दुर्ग एवानुसवं सेव्यमानो हि तेन सः ॥२॥

गोपालदासनामैकः साधुः शीलगुणान्वितः । सेवायां प्रत्यहं तस्य वतति स्मातिभावतः ॥३॥

सिद्धतामसमन्त्राश्च तत्रान्ये सिद्धसंज्ञकाः । आसन् सहस्रशः क्षुद्रदेवतोपासका अपि ॥४॥

तत्रैक वीतरागाख्याः केचदासंश्च वर्णिनः । एके परमहंसाख्या यतिसंज्ञाश्च केचन ॥५॥

भैरवोपासकाः केचित्केचित्काल्याउपासकाः । केचिच्च योगिनीभक्ता वीरविद्याविशारदाः ॥६॥

कौपीनमात्रवसनाः सिद्धास्तत्रापरिग्रहाः । आसन्नेकशतं मुख्यास्तपश्चर्यारता नृप ॥७॥

तान्सुच्छायोज्झिते स्थाने वासयामास भूपतिः । तत्रेवामुं नीलकण्ठं पूजयित्वा न्यवासयत् ॥८॥

पुचुराज्यसितोपेतैभक्ष्यैर्भोज्येश्च तान् नृपः । प्रत्यहं तोषयामास तत्तदीप्सितवस्तुभिः ॥९॥

અધ્યાય - ૪૬

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

પછી બ્રહ્મચારી એવા શ્રીહરિ બંગદેશમાં આવેલા સીરપુરમાં પધાર્યા. જ્યાં અતિ ધાર્મિક સિદ્ધવલ્લભ નામના રાજા હતા. (૧) આ મહામુનિ શ્રીહરિ તે રાજાની બહુ પ્રાર્થનાથી તે રાજા વડે યથા સમયે સેવા કરતા થકા તે દુર્ગમાં જ ચાર માસ રહ્યા. (૨) શીલ અને ગુણથી સંપન્ન એવા કોઈ ગોપાળદાસ નામના સાધુ તે ભગવાનની સેવામાં દરરોજ પરમ પ્રેમથી તત્પર વર્તતા હતા. (૩) અને ત્યાં બીજા પણ તામસ મંત્રો જેમણે સિદ્ધ કર્યા છે તેવા સિદ્ધ સંજ્ઞાવાળા અને ક્ષુદ્રદેવના ઉપાસક એવા હજારો સાધુઓ પણ રહેતા હતા. (૪) તેમાંના કેટલાક સાધુઓ વીતરણી સંજ્ઞાવાળા, કેટલાક બ્રહ્મચારી અને કેટલાક પરમહંસ સંજ્ઞાવાળા તથા કેટલાક જતી કહેવાતા હતા. (૫) તેમાંના કેટલાક સાધુઓ ભૈરવના ઉપાસક હતા, કેટલાક કાલિકાના ઉપાસક હતા તો કેટલાક યોગિનીના ભક્તો હતા જ્યારે કેટલાક વીરવિદ્યામાં પાવરધા હતા. (૬) હે રાજન્ ! તે સિદ્ધોમાં વસ્તુમાત્ર પરિગ્રહે રહિત એવા કૌપીન માત્ર એક વસ્ત્રવાળા અને તપશ્ચર્યામાં સંલગ્ન એવા એકસો સિદ્ધો મુખ્ય હતા. (૭) રાજાએ તે સિદ્ધો ઉપર છાયા સહિત સ્થાનમાં વાસ કરાવતા હતા. અને આવેલા આ નીલકંઠવર્ણીને પણ પૂજન કરીને છાયારહિત સ્થાને વાસ કરાવ્યો. (૮) હે રાજન્ ! તે રાજા પણ ખૂબ ઘી-સાકરથી યુક્ત ભક્ષ્ય અને ભોજ્ય પદાર્થો વડે અને તેમને જે જે વસ્તુની અભિલાષા હોય તેને તે વસ્તુઓ વડે સિદ્ધોને દરરોજ સંતોષ પમાડતા હતા. (૯)

पट्टकानासनार्थं च ददौ तेभ्यः पृथक् पृथक् । स्वसिद्धतां दर्शयन्तो न्यूपुस्तेऽपि यथा सुखम् ॥१०॥
प्रावृट्काले ततो वृष्टिः प्रतिवर्षाधिकाऽभवत् । आसारैः पीडिता आसंस्ते तु सिद्धभिमानिनः ॥११॥
धनाधना ददृशिरे स्तनन्तः स्तनयित्नुभिः । भयंकराभिर्विद्युद्भिर्भीषणाः सुरवर्त्मनि ॥१२॥
घोरघोषातिवातेन वज्रनिर्घोषणैस्तथा । दिवानिशं चातिवृष्टया खिन्नास्ते सिद्धतां जहुः ॥१३॥
शनैः शनैस्ततश्चक्र रात्रौ रात्रौ पलायनम् । क्वचित्पञ्च क्वचित्सप्त वेपमाना हिमानिलैः ॥१४॥
प्रत्यहं राजभृत्याश्च तच्चर्यां ददृशुः स्थिताः । दिनैः कतिपयैः सर्वे सिद्धाश्चक्रुः पलायनम् ॥१५॥
एकमेवावशिष्टं तं वर्णिराजं नृपः सुधीः । दृष्ट्वा सत्यं तमेवैकं सिद्धं मेने न चापरम् ॥१६॥
अत्यासारातिवाताभ्यामप्यनाकुलमेव तम् । बहुधा मानयाभास राजा पौराश्च सर्वशः ॥१७॥
पलयितांस्तु तान्सिद्धान्स्वदुर्गगृहवासिनः । इतरांश्व नृपो मेने ग्राम्यैः साधारणा न्किल ॥१८॥
तदा शाक्तादयः सिद्धास्तस्योत्कर्षं विलोक्यते । अत्यमर्षज्वलद्गात्रास्वक्रुस्तं हन्तुमुद्यमम् ॥१९॥

તે રાજા તે સિદ્ધોને બેસવા માટે અલગ અલગ લાકડાની પાટો આપતા હતા અને તે સિદ્ધો પણ પોતાની સિદ્ધાઈ બતાવતા સુખપૂર્વક રહેતા હતા. (૧૦) પછી તે વર્ષાકાળે દર વર્ષ કરતાં ખૂબજ વૃષ્ટિ થઈ અને સિદ્ધપણાના અભિમાનવાળા તે સિદ્ધો વર્ષાની ધારાઓ પડવાથી ખૂબ પીડાવા લાગ્યા. (૧૧) આકાશમાં ભયંકર કડાકાઓથી ખૂબ વરસી રહેલા મેઘો ભયંકર વીજળીઓના ઝબકારાથી ભયંકર દેખાવા લાગ્યા. (૧૨) વિકરાળ શબ્દવાળો અતિવાયુ તથા વજસમાન મેઘગર્જનાના શબ્દો તેમજ રાતદિવસ અતિવૃષ્ટિથી ખેદ પામી ગયેલા સિદ્ધોએ પોતાનું અભિમાન છોડ્યું. (૧૩) પછી તે સિદ્ધો ખૂબ ઠંડા પવનથી કંપાયમાન થતાં ધીમે ધીમે રાત્રિમાં ક્યારેક તો પાંચ જણ તો ક્યારેક સાત જણ એમ પલાયન થઈ જવા લાગ્યા. (૧૪) આ પ્રમાણે તે કેટલાક દિવસોમાં તે બધા સિદ્ધો પલાયન થઈ ગયા. તેમનું આચરણ જોવા ત્યાં રાખેલા રાજસેવકો પ્રતિદિન ત્યાં (આ બધું) જોતાં હતા. (૧૫) પછી ખૂબ વિવેકબુદ્ધિવાળા તે રાજાએ શ્રીહરિ એકલાજ ત્યાં બાકી રહેલા જોઈ તેમને જ સાચા સિદ્ધ માન્યા, બીજા કોઈને નહિ. (૧૬) અત્યંત પડતી જળધારાને અને પ્રચંડ પવનને વિના વ્યાકુળતા સહન કરવા પૂર્વક સ્થિર બેસી રહેલા શ્રીહરિને રાજા તથા નગરજનો બહુ બહુ માનવા લાગ્યા. (૧૭) અને તે રાજા નાસી ગયેલા એકસો સિદ્ધોને પોતાના દુર્ગની અંદર રહેલા ઘરોમાં નિવાસ કરેલા જોઈ તેમને તથા બીજા સિદ્ધોને પણ ગ્રામીણ તુચ્છ ગ્રહસ્થ સમાન માનવા લાગ્યા. (૧૮) ત્યારે શક્તિના ઉપાસક સિદ્ધો શ્રીહરિને પરમ ઉત્કર્ષ જોઈ અતિ ઈર્ષ્યાગ્નિ બળતા અવયવોવાળા તે શ્રીહરિને મારવાના ઉદ્યમમાં મંડ્યા. (૧૯)

समन्त्रमाषक्षेपाद्यैः स्वेष्ट देवोदितैरपि । अभिचारैश्च तं हन्तुं न शेके कोऽपि मान्त्रिरुः ॥२०॥
सर्वे प्रयासा विफलास्तेषां तस्मिन्हि वर्णिनि । शस्त्रघाता इवाकाशे बभूवुर्नाकृतीश्वरे ॥२१॥
तं तु हन्तुमशक्तैस्तैर्माषमुष्टिर्दुरात्मभिः । साधौ गोपालदासाख्ये तत्सेविनि निचिक्षिपे ॥२२॥
मृतप्रायस्तदैवाभूल्ललज्जिह्वः स मूर्च्छितः । मुख निर्यत्फेनजालो निश्चेष्टो न्यपतभ्दुवि ॥२३॥
सहस्रशो जना द्रष्टुं तमागच्छन्नितस्ततः अप्रतीकारमेवाहुर्नृपाद्यास्तमुपद्रवम् ॥२४॥
सिद्धाख्यांस्तांस्ततो राजा प्राह भो मन्त्रशास्त्रिणः। उपायः क्रियतामस्य भवद्भिः सिद्धयोगिभिः॥२५॥
त ऊचुरप्रतीकार्यो भवत्यस्य ह्युपद्रवः । नीलकंठो महान्सिद्धः करोत्वस्य चिकित्सतम् ॥२६॥
मात्सयदिवमुक्ते तैरपि राज्ञार्थितः स तु । सद्यस्तत्पार्श्वमागत्य तदवैच्छाक्तदुष्कृतम् ॥२७॥
शनैरवादीत्तत्कर्णे कृष्णस्याष्टाक्षरं मनुम । तावत्स सहसोत्तस्थौ नृपते निरुपद्रवः ॥२८॥
विस्मयं परमं प्रापुस्तदा सर्वे जना अपि । साक्षाच्छ्रीकृष्णरूपं तं कृष्णभक्तं च मेनिरे ॥२९॥

ત્યારે તે બધા મંત્રેલા અડદ નાખવા વગેરેથી પોતાના ઈષ્ટદેવોએ બતાવેલ અભિચારાદિક મારણાદિ ક્રિયાઓ વડે કોઈપણ માંત્રિક સિદ્ધ શ્રીહરિને મારવા સમર્થ થઈ શકતો નથી. (૨૦) તે વર્ણિરાજ શ્રીહરિ ઉપર તે સિદ્ધોના બધા પ્રયાસો આકાશમાં કરેલા શસ્ત્રના ઘાની પેઠે નિષ્ફળ થઈ જતા હતા. (૨૧) તે શ્રીહરિને મારવા અસમર્થ દુષ્ટાત્મા તે સિદ્ધોએ મંત્રેલા અડદની મૂઠી તે શ્રીહરિની સેવા કરનારા ગોપાળદાસ નામના સાધુ ઉપર નાંખી. (૨૨) તે જ સમયે તે ગોપાળદાસની જીભ બહાર નીકળી ગઈ. મૂર્છિત થઈ ગયા તેથી મોઢામાંથી ફીણ નીકળી રહ્યું છે એવા ચેષ્ટા વગરના થઈ પૃથ્વી ઉપર ઢળી પડ્યા. (૨૩) પછી તેમને જોયા વગર હજારો લોકો ચારેબાજુથી આવવા લાગ્યા. અને તે રાજા તો આ ઉપદ્રવ કોઈથી પણ નિવારણ ન થાય તેવો છે એમ કહેવા લાગ્યા. (૨૪) પછી રાજા શાક્તોને કહેવા લાગ્યા : "હે મંત્ર શાસ્ત્રીઓ ! તમે સિદ્ધયોગીઓ કહેવાઓ છો તો આ સાધુનો ઉપદ્રવ શાંત થાય એવો ઉપાય કરો." (૨૫) ત્યારે તે મંત્રશાસ્ત્રીઓ તે રાજાને કહેવા લાગ્યા : 'હે રાજન્ ! આ સાધુનું દુઃખ અપ્રતિકાર્ય છે. આ નીલકંઠ વર્ણી મહાન સિદ્ધ છે તેથી તે આ સાધુની ચિકિત્સા કરે.' (૨૬) તેમણે દ્વેષ ભાવથી આ પ્રમાણે કહ્યું છતાં રાજાએ પ્રાર્થના કરેલા શ્રીહરિ તત્કાળ જ સાધુની પાસે આવ્યા અને આ બધું દુષ્કૃત્ય શાક્તોએ જ કરેલું છે એમ જાણી લીધું. (૨૭) હે નૃપતે ! ત્યારે શ્રીહરિ તે સાધુના જમણા કાનમાં ભગવાનનો અષ્ટાક્ષર મંત્ર ધીમેથી બોલ્યા. તે જ ક્ષણે તે સાધુ નિરૂપદ્રવી થઈ ને એકદમ ઉભા થઈ ગયા. (૨૮) ત્યારે તે સર્વજનો પણ અત્યંત વિસ્મય પામી ગયા. અને તે શ્રીહરિને સાક્ષાત્ ભગવાન તુલ્ય અથવા ભગવાનના પરમ ભક્ત માનવા લાગ્યા. (૨૯)

येन क्षिप्तो माषमुष्टिः साधावस्मिन्पुमान्स तु । स्वकृतेनाभिचारेण सद्य आसीत्तथाविधः ॥३०॥
सिद्धास्तस्य प्रतीकारं यावद्बुद्धिबलोदयम् । चक्रुस्तथापि नो शेकुर्गत दर्पास्ततोऽभवन् ॥३१॥
प्रणम्य वर्णिराजं ते प्रार्थयित्वा च भूरिशः । तदन्तिकमुपानिन्युगुर्णग्रहणशीलिनम् ॥३२॥
तत्र गत्वा स भगवान् कृपानिधिरुदारधीः । ईक्षयोत्थापयामास सद्यः कण्ठासुमेव तम् ॥३३॥
ततोऽविस्मितैः सिद्धैरर्च्यमानः स तैः पुनः । स्वस्थानमेत्य न्यवसत्स्तूयमानो नृपेण च ॥३४॥
ततोऽतिविस्मितो राजा ज्ञात्वा साक्षात्तमीश्वरम् । प्राप्य तच्छिष्यतां प्रीत्या सकलत्र सुतः सुधीः ॥३५॥
पुरे वित्तादिलोभेन सिद्धास्ते यं यमार्दयन् । स स तस्य प्रतापेन सद्योऽभून्निरुपद्रवः ॥३६॥
पौरैर्भृशं दीयमानं धनं किमपि नाऽग्रहीत् । न वस्त्रं वाहनं वापि स तु सर्वत्र निः स्पृहः ॥३७॥
ततो राज्ञा दीयमानाः स्वर्णमुद्राः सहस्रशः । वस्त्राणि च न सोऽगृणाज्जानन्मायामयं हि तम् ॥३८॥
एतस्मितन्नंतरे तत्र तैलिङ्गः कश्चन द्विजः । आयान्निः स्वः कुटुम्बी च वेदशास्त्रपुराणवित् ॥३९॥

અને જેણે આ સાધુ ઉપર અડદની મૂઠી ફેંકી હતી તે તો પોતે જ આચરેલા અભિચાર કર્મથી તત્કાળ ગોપાળદાસની જેમ મૂર્છિત થઈને ધરતી પર ઢળી પડ્યો. (૩૦) ત્યારે તે સિદ્ધો અને બુદ્ધિ અને શક્તિસંચાર પર્યંત તે ઉપદ્રવ નિવારણ ઉપાય જો કે કરવા લાગ્યા તો પણ સમર્થ થયા નહિ ત્યારે ગર્વરહિત થઈ ગયા. (૩૧) પછી તે બધા શાક્તો વર્ણિરાજ શ્રીહરિને પ્રણામ કરી વારંવાર પ્રાર્થના કરી, ગુણ ગ્રહણ કરવાના સ્વભાવવાળા શ્રીહરિને તે ઉપદ્રવવાળા શાક્તની પાસે લઈ આવ્યા. (૩૨) દયાના સાગર અને ઉદાર બુદ્ધિ ભગવાન શ્રીહરિ તેમની પાસે જઈ દૃષ્ટિમાત્રથી જ તે ક્ષણે કંઠપ્રાણ અને મૃતઃપાય એવા તે સિદ્ધોને ઉઠાડતા હતા. (૩૩) પછી વિસ્મય પામેલા તે સિદ્ધોએ શ્રીહરિની પૂજા કરી અને રાજાએ પણ પૂજા સ્તુતિ કરતાં ફરી પોતાના નિવાસસ્થાને આવી વાસ કર્યો. (૩૪) પછી અતિ આશ્ચર્ય પામેલા ઉત્તમ બુદ્ધિવાળા રાજા એ સાક્ષાત્ ઈશ્વર જાણી અતિ સ્નેહથી ભર્યો અને પુત્ર સહિત તે શ્રીહરિનું શિષ્યપણું સ્વીકાર્યું. (૩૫) ધનના લોભથી તે સિદ્ધો તે નગરમાં જેતે જેતે પીડા પમાડતા હતા તે તે શ્રીહરિના પ્રતાપથી તત્કાળ નિરુપદ્રવી થઈ ગયા. (૩૬) તે શ્રીહરિ નગરવાસી જનોએ પોતાને અપાતું ઘણું ધન તેમાંથી જરાપણ ગ્રહણ ન કર્યું. તથા વસ્ત્ર વાહન વગેરે કંઈપણ નિસ્પૃહ એવા તેમણે સ્વીકાર્યું નહિ. (૩૭) પછી તે શ્રીહરિને રાજા હજારો સુવર્ણમુદ્રાઓ તથા વસ્ત્રો આપતા હતા પણ શ્રીહરિ તેને માયામય જાણીને કશું લેતા ન હતા. (૩૮) તે સમયમાં જ ત્યાં ગરીબ કુટુંબવાળો અને વેદશાસ્ત્ર પુરાણનો ભણેલો તૈલંગ દેશનો એક બ્રાહ્મણ આવ્યો. (૩૯)

धार्मिकः स ददौ तस्मै महादानानि भूपतिः ।मातङ्ग काल पुरुष लवणादीनि भूरिशः ॥४०॥
विप्रः सृ गौरवर्णोऽपि महादानप्रतिग्रहात् । कृष्णवर्णोऽभवत्सद्यो लोकेऽपि गर्ह्यं तां ययौ ॥४१॥
तथाविधः स स्वदोषशान्त्यर्थं हरिमेव तम् । लोक प्रसिद्धमाश्रुत्य तमेव शरणं ययौ ॥४२॥
स दृष्ट्वा दुर्दशां तस्य विप्रस्य करुणानिधिः । कर्णेऽवदत्कृष्णमन्त्रं पापेभ्यः सोऽप्यमुच्यत ॥४३॥
स सद्यः पूर्वरूपोऽभूत्तद्गुणानेव वर्णयन् । स्वदेशमगमद्धृष्टो विस्मितो धरणीपते ॥४४॥

अशेषयोगीन्द्रतपस्विसिद्धवीर्याधिकां बिभ्रदपीह शक्तिम् ।
अनन्यसिद्धं निजसाधुभावं नोद्रिच्यते स्म प्रथयन् हरिः सः ॥४५॥

इति श्री सत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे
प्रथम प्रकरणे सिद्धाभिमानिगुरुपराजयनामा षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४६॥

તે બ્રાહ્મણને ધાર્મિક જાણીને રાજાએ તેને હાથી કાળપુરુષ, લવણ વગેરે મહાદાનો આપ્યાં. (૪૦) ત્યારે તે બ્રાહ્મણ ગૌર વર્ણનો હોવા છતાં મહાદાનના પરિગ્રહથી તત્કાળ શ્યામવર્ણવાળો થઈ ગયો અને તેથી લોકોમાં નિંદાપાત્ર બની ગયો. (૪૧) તે બ્રાહ્મણ પોતાના દોષની શાંતિ માટે શ્રીહરિની લોકપ્રસિદ્ધિ સાંભળીને તેમના શરણે આવ્યો. (૪૨) ત્યારે કરુણાસાગર શ્રીહરિએ તે બ્રાહ્મણની દુર્દશા જોઈ તેના જમણા કાનમાં કૃષ્ણમંત્રનો ઉચ્ચાર કરતાં તે વિપ્ર પાપથી મુક્ત થઈ ગયો. (૪૩) હે ધરતીપતે ! તે બ્રાહ્મણ તે જ ક્ષણે પૂર્વના જેવો વર્ણવાળો થઈ ગયો. તેથી વિસ્મય પામી ગયેલો તે બ્રાહ્મણ શ્રીહરિના ગુણોને વખાણતો વખાણતો પોતાના દેશ તરફ પ્રયાણ કરી ગયો. (૪૪) હે રાજન્ ! આ પૃથ્વી ઉપર તે શ્રીરિ સમગ્ર જે યોગીન્દ્રો, તપસ્વીઓ, સિદ્ધો તેના સામર્થ્ય કરતાં પણ અધિક સામર્થ્યને ધારણ કરતાં અનન્યસિદ્ધ અને પોતાનું સ્વકીય સાધુપર્ણં તેને પ્રસિદ્ધ કરતાં જરાપણ ઉદ્વેગને પામ્યા નહિ. (૪૫)

ઈતિશ્રી સત્સંગિજિવનમાં નારાયણ ચરિત્રમાં ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રથમ પ્રકરણમાં સિદ્ધાભિમાનીગુરુપરાજય નામનો છેતાલીસમો અધ્યાય થયો. ॥૪૬॥

अथ सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ।

सुव्रत उवाच-

चातुर्मास्ये व्यतीतेऽथ सिद्धा देशान्तरं ययुः । नारायणणोऽपि तैः साकं ययौ राज्ञा समर्च्चितः ॥१॥

देव्याः समीपे कामाक्ष्याः कश्चिद्ग्राममुपेत्य ते । आरेभिरे बहिर्वाटयां पाकं कतुं पृथक पृथक ॥२॥

सिद्धांस्तानागताञ्छुत्वा महाकाल्या उपासकः । तावत्तत्रागमत्काश्चित्तत्रत्यो ब्राह्मणो महान् ॥३॥

स हि पूर्वं स्वधर्मस्थो निगमोक्तक्रियादरः । विद्वान्स्वदारनिरत आसीच्छीलगुणान्वितः ॥४॥

स चैकदा शाक्त सङ्गात्कुलार्ण व म शेषतः । आग मं वाचयामास सद्यः फलनिदर्शनम् ॥५॥

तदा तस्य रुचिस्तस्मिन्नासीद्दुः सङ्ग दोषतः । तदुक्ताचार सक्तोऽभूत्कौलसंग्रप्रियस्तथा ॥६॥

ततस्त्यक्त्वा स्व धर्मादीनासीच्छाक्ताग्रणीश्च यः । सिद्धेश्वराभिमानी स तत्रायात्प्रज्वलन् क्रुधा ॥७॥

सुरापानमदाघूर्णरक्ताक्षः पललाशनः । कुलाष्टकस्त्रीगुह्याङ्ग क्षालनाम्बुपिबः सदा ॥८॥

दधत्त्रिशूलं हस्ते च लौहं सिन्दूरचंद्रकम् । बिभ्रत्कूर्चे च सिन्दूरं कुलपुष्पाक्तं कुंकुमम् ॥९॥

અધ્યાય - ૪૭

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

ચાતુર્માસ વીત્યા પછી સર્વ સિદ્ધો ત્યાંથી (સિરપુરથી) બીજા દેશ તરફ જતા હતા. અને તે (સિદ્ધવલ્લભ) રાજાએ સારી રીતે પૂજેલા ભગવાન નારાયણ પણ તેમની સાથે પ્રયાણ કરતા હતા. (૧) તે સિદ્ધોએ કામાક્ષી દેવીના સમીપે કોઈ એક ગામ પહોંચીને તેની બહાર વાડીમાં અલગ અલગ રસોઈ કરવાનો આરંભ કર્યો. (૨) તેટલામાં આવેલા સિદ્ધોને સાંભળી મહાકાલીનો ઉપાસક ત્યાં રહેલો કોઈક મોટો બ્રાહ્મણ તે (વાડી)માં આવ્યો. (૩) તે બ્રાહ્મણ પ્રથમ તો પોતાના ધર્મમાં રહેનારો, વેદોની ક્રિયાઓમાં જ આદરવાળો વિદ્વાન અને પોતાની સ્ત્રીમાં પ્રીતવાળો, ઉત્તમ સ્વભાવ અને સૌજન્યાદિ ગુણોથી યુક્ત હતો. (૪) તે બ્રાહ્મણ એક સમયે શક્તિના ઉપાસકના પ્રસંગથી તત્કાળ ફળ આપનાર કુલાવર્ણ નામનું સમગ્ર શાસ્ત્ર વાંચતો હતો. (૫) ત્યારે તેને સંગદોષને લીધે તે શાસ્ત્રમાં પ્રીતિ થઈ. પછી શાક્તોના સમાગમમાં પ્રીતિવાળો થઈ, કૌલાગમમાં કહેલા મલિન દેવતાઓના ઉપાસક માર્ગમાં આસક્ત થયો. (૬) પછી તે બ્રાહ્મણ સ્વધર્માદિકનો ત્યાગ કરી શક્તિના ઉપાસકોમાં અગ્રેસર થયો. સર્વ સિદ્ધોનો ઈશ્વર છું એવા અભિમાનવાળો, ક્રોધથી બળતા અંગવાળો ત્યાં આવ્યો. (૭) સુરાપાનના મદથી ચકળવકળ લાલ આંખોવાળો, માંસ ખાનારો, આઠ પ્રકારની સ્ત્રીઓના ગુહયાંગમાંથી સ્રવતા રજથી મિશ્રિત કરેલું છે તથા સિંદુરને ભ્રૂકુટિના મધ્યમાં ધારી રહેલો. (૯)

मुण्डमालां महाकालीं स्मरन् कुल्लां मुहुर्हसन् । कुमारी पायु शुद्ध्यंबुमार्जिता खिलगात्रकः ॥१०॥
पानान्तचर्वितापक्वतिमिदुर्वासिताननः । पिबैक इति विख्यातः शिरोबद्धारुणांशुकः ॥११॥
वृतः स्त्रीपुरुषैर्ग्राम्यैः स्वशिष्यैश्च स सत्वरम् । तत्राऽऽगत्याऽब्रवीत्सिद्धांश्चकितान्स्वेक्षयाऽऽखिलान् ॥१२॥
अहो कथं सिद्धसंज्ञां धूर्ता बिभृय दुर्लभाम् । एक एव हि सिद्धोऽस्मि सांप्रतं भुपि नाऽपरः ॥१३॥
युष्मादृशा एव मया कृताः शिष्याः सहस्रशः । यैर्मानितं न मद्वाक्यं ते नीताश्च यमालयम् ॥१४॥
तस्माद्यूयं समुत्तार्य धारिता ब्रह्मसूत्रवत् । कण्ठस्रजोऽत्र मच्छिष्या भवताऽद्यैव भूतये ॥१५॥
अन्यथा वीरपुरुषा मदाज्ञामात्रकाङ्क्षिणः । भक्षयिष्यंति वः सर्वाञ्जीवतो विकटाननाः ॥१६॥
तदानीं तेऽखिलाः सिद्धाः प्रागबहुश्रुततद्गुणाः । प्रत्यक्षं च तमालोक्य वेपन्ते स्म भयाद्भृशम् ॥१७॥
मरिष्यामोऽद्य वोन्मत्ता भविष्यामो हि तद्ध्रुतम् । शिष्या अस्य भवेमेति प्रोचुस्ते च परस्परम् ॥१८॥
कण्ठस्रजस्त्रोटयितुमुद्यतानथ तान्स तु । दृष्ट्वा हरिर्नृप प्राह सिद्धाः किं क्रियते न्विदम् ॥१९॥
चिंता कापि न कर्तव्या क्षुद्रोऽयं किं करिष्यति । शिष्यं करोतु मामादावयं युष्मांस्ततः परम् ॥२०॥

ખોપરીની માળાવાળી કુલ્લા નામની મહાકાલીનો નિરંતર સ્મરણ કરતો અને વારંવાર ગર્વથી હસતો, (દેવીભાવનાથી પૂજેલી) કન્યાઓના ગુદા ધોયેલા જળોથી આખા શરીરમાં માર્જન કરતો. (૧૦) સુરાપાન પછી કાચાં માછલાં ચાવવાથી અત્યંત દુર્ગંધયુક્ત મુખવાળો, મસ્તક ઉપર લાલ વસ્ત્ર ધારણ કરનારો, પિબૈક નામથી પ્રસિદ્ધ (૧૧) ગામના નિવાસી પોતાના શિષ્યો સ્ત્રીઓ અને પુરુષોએ સહિત પિબૈક નામના બ્રાહ્મણે તત્કાળ ત્યાં આવીને પોતાના દર્શનથી ભય પામેલા સિદ્ધોને કહ્યું. (૧૨) હે ધૂર્તો ! અહો તમે દુર્લભ એવી સિદ્ધ સંજ્ઞાને કેમ ધારણ કરો છો ? કારણ કે હાલમાં આ પૃથ્વી ઉપર હું એકલો જ સિદ્ધ છું, બીજો નથી. (૧૩) અને તમારા જેવા હજારો શિષ્યો કરેલા છે. તેમાં જેણે મારું વચન નથી માન્યું તેને તો યમપુરીમાં મોકલ્યા છે. (૧૪) માટે તમો યજ્ઞોપવીતની પેઠે કંઠમાં ધારણ કરેલી કંઠી કાઢી નાંખીને આજે જ તમારા કલ્યાણ માટે અત્યારે જ મારા શિષ્યો થાઓ. (૧૫) અન્યથા મારી આજ્ઞાથી જ રાહ જોઈ રહેલા વિકરાળ મુખવાળા વીર પુરુષો તમને બધાને જીવતા ખાઈ જશે. (૧૬) ત્યારે જેમણે પૂર્વે જેના ખૂબ જ ગુણો સાંભળ્યા હતા એવા પિબૈકને પ્રત્યક્ષ જોઈને સર્વ સિદ્ધો ભયથી ખૂબ જ કંપવા લાગ્યા. (૧૭) પછી તેઓ 'હમણાં જ મરી જઈશું અથવા તો ઉન્મત થઈ જઈશું તેથી જલ્દી આપણે આના શિષ્યો થઈ જઈએ' એમ પરસ્પર બોલવા લાગ્યા. (૧૮) હે રાજન્ ! ત્યારબાદ તેમના ગળામાંથી કંઠીઓ તોડી નાખવા તૈયાર થયેલા જોઈ શ્રીહરિ તેમને કહેવા લાગ્યા કે હે સિદ્ધો, તમે આ શું કરો છો ? (૧૯) તમારે ચિંતા કરવી નહિ. આ ક્ષુદ્ર તમને શું કરશે ? આ પિબૈક પહેલાં મને જ શિષ્ય બનાવે પછી ભલે તમને શિષ્ય બનાવો. (૨૦)

आश्वस्ता अपि तेनेत्थं भीताः सिद्धास्तमब्रुवन्। नान्यसिद्ध समो ह्येष हन्याद्यत्वामपि क्षणात् ॥२१॥
पिबको वर्णिनं दृष्ट्वा स्वकार्ये विघ्नरूपिणम्। दृष्टया करालया पश्यन्नाजुहाव तमन्तिके ॥२२॥
त्यक्त्वा पाकक्रियां सद्यो नीलकण्ठस्तदन्तिकम्। एत्य वीरासनेनैव तत्सन्मुखमुपाविशत् ॥२३॥
तत्पृष्टतः सिद्ध संधास्तन्मुखार्पितदृष्टयः । निषेदुरथ विप्रोऽसौ स्वसामर्थ्यमदर्शयत् ॥२४॥
चिक्षेप मन्त्रितान्माषान् धनपत्रे वटद्रुमे। सोऽभूच्छुष्टकः सद्य एव बिभ्युः सिद्धास्तदा भृशम् ॥२५॥
तथाप्यक्षुब्धमनसं सुस्थिरं वीक्ष्य वर्णिनम् । माषमुष्टिं निचिक्षेप तस्मिन्नाशकरं द्विजः ॥२६॥
तथापि च यथापूर्वं स्थितं तं वीक्ष्य सोऽवदत्। कालभैरवमुष्ट्या त्वां हन्मि देवं निजंस्मर ॥२७॥
इत्युक्तवन्तं दुर्बुद्धिं व्यात्तभीषणोलचनम्। वर्णिराद् प्राह का चिन्ता यावच्छक्त्युद्यमं कुरु ॥२८॥
ततो भैरववीरान्स प्रेरयामास तं प्रति । तं दष्टुमप्यशक्तास्ते प्रहर्तारं ववल्गिरे ॥२९॥
ततः पपात स क्षोण्यामुद्वमन्रुधिरंमुखात्। मुमूर्च्छ च क्षणान्तेऽथ प्रोतस्थौ क्रोधितो भृशम् ॥३०॥

આ પ્રમાણે આશ્વાસન મળવા છતાં તે સિદ્ધો ભયભીત થઈને શ્રીહરિને કહેવા લાગ્યા કે આ બીજા સામાન્ય સિદ્ધ જેવો નથી કારણ કે તમને પણ હમણાં ક્ષણ માત્રમાં મારી નાખશે. (૨૧) પિબૈક પણ શ્રીહરિને પોતાના કાર્યમાં વિઘ્નરૂપે જોઈને વિકરાળ દષ્ટિથી જોતો જોતો શ્રીહરિને પોતાની પાસે બોલાવવા લાગ્યો. (૨૨) નીલકંઠવર્ણી શ્રીહરિ પણ તે જ સમયે પાકક્રિયાનો ત્યાગ કરી તેના સમીપે આવી તેના સન્મુખ જ વીરાસનથી બેસી ગયા. (૨૩) શ્રી હરિ પાછળ સર્વ સિદ્ધો પિબૈકના મુખ સામે દષ્ટિ કરી બેસી ગયા. ત્યારબાદ તે પિબૈક પણ સિદ્ધોને સ્વસામર્થ્ય દેખાડવા લાગ્યો. (૨૪) મંત્રેલા એવા અડદોને ખૂબ ઘાટા લીલાં પાંદડાવાળા વડલાના વૃક્ષ ઉપર પિબૈક ફેંકતો હતો. તેથી તે વૃક્ષ તરત જ સુકાઈ ગયું. ત્યારે તે સિદ્ધો એકદમ ભય પામી ગયા. (૨૫) તો પણ અક્ષુબ્ધ મનવાળા અને સ્થિર બેસી રહેલા શ્રીહરિને જોઈને પિબૈકે તત્કાળ મારી નાખનારા મંત્રેલા અડદની મુઠ્ઠી શ્રીહરિ ઉપર ફેંકી. (૨૬) છતાં પણ અગાઉના પેઠે સ્થિર બેઠેલા હરિને જોઈ તે પિબૈક તેમને કહેવા લાગ્યો કે હે વર્ણિન ! કાલભૈરવની મૂઠથી હું હમણાં જ તમને મારી નાખું છું તું તારા ઈષ્ટદેવનું સ્મરણ કર. (૨૭) ત્યારે તે વર્ણીરાજ શ્રીહરિ દુષ્ટબુદ્ધિવાળા અને ઉપર પ્રમાણે બોલતાં તથા ખૂબ પહોળા ફાડેલાં નેત્રોવાળા પિબૈક પ્રત્યે બોલ્યાં, ''અમને લગીરે ચિંતા નથી તારી જેટલી શક્તિ હોય તેટલો ઉદ્યમ કરી લે. (૨૮) પછી પિબૈકે કાળભૈરવના વીરોને શ્રીહરિ તરફ પ્રેર્યા તો ભગવાન સામું જોવા પણ શક્તિમાન થયા નહિ ત્યારે પોતાને પ્રેરનારા પિબૈકને જ પીડવા વળગી પડ્યા. (૨૯) ત્યારે તે પિબૈક મોઢામાંથી લોહીની ઉલ્ટી કરતો પૃથ્વી ઉપર પડી ગયો અને મૂર્છા પામ્યો. પછી થોડીવારમાં અત્યન્ત ક્રોધ પામતો ઊભો થઈ ગયો. (૩૦)

कृत्वोदकेन गण्डूषान्वर्णिनं पुनरब्रवीत् । स्थिरो भवाद्य त्वां घ्नन्ति वीरा बाटुकभैरवाः ॥३१॥
तदा स प्राह का चिन्ता प्रेरयत्तांस्तश्च सः । तेऽपि तं नाशकन् द्रष्टुं पेतुः सद्यः प्रहर्तरि ॥३२॥
पूर्ववत्पतितः सोऽथ पुनरुत्थाय चाब्रवीत् । वीरैरद्य महाकाल्या हन्मि त्वां सुस्थिरो भव ॥३३॥
इत्युक्त्वा प्रैरयतांश्च तेऽपि तद्वीक्षणाक्षमः । प्रहर्तर्येव न्यपतंस्तत आसीत्स पूर्ववत् ॥३४॥
पुनः क्षणान्त उत्थाय क्रुद्धः स प्राह वर्णिनम् । वीरैर्हन्मतोऽद्य त्वां घातयामि स्थिरो भव ॥ ३५॥
प्रेरस्यंस्तांस्ततो विप्रस्ते तु तं वीक्ष्य मारुतेः । प्रेष्ठं नत्वा परावृत्य विप्रं भूमावपातयन् ॥३६॥
मुखाद्वमन् स रुधिरं मुर्छितोतीव विह्वलः । नाशकत्पुनरुत्थातुं कण्ठं तदसवो ययुः ॥३७॥
विवृत्तनेत्रं पतितं भ्रियमाणं विचष्टनम् । तं तत्संबन्धिनो वीक्ष्य विलेपुर्हा हता इति ॥३८॥
रुदंतस्ते नीलकंठ प्रणमन्तः पुनः पुनः । ऊचुः स्वामिन्दयां कृत्वा जीवयैनं त्वमीश्वरः ॥३९॥

પછી તે પાણીના કોગળા ફરી ફરીને તે શ્રીહરિને કહેવા લાગ્યો, 'હે વર્ણિન્ ! હમણાં જ બટુક ભૈરવના વીરો તમને મારી નાખશે માટે સ્થિર થઈ જાઓ.' (૩૧) ત્યારે શ્રીહરિ બોલ્યા, 'કંઈ ચિંતા નથી.' પછી પિબૈક બટુક ભૈરવના વીરોને પ્રેર્યા ત્યારે તે વીરો પણ શ્રીહરિ સામે જોવા માટે સમર્થ થયા નહિ. તત્કાળ પ્રેરણા કરનાર પિબૈક ઉપર પડ્યા. (૩૨) ત્યારે તે પિબૈક પૂર્વની માફક પડી ગયો. પછી ફરીથી ઊઠીને બોલ્યો; ''હમણાં જ તમને હું મહાકાલી વીરો પાસે મારી નખાવું છું માટે તમે સ્થિર થાઓ.' (૩૩) આમ કહીને પિબૈક મહાકાલીના વીરોને પ્રરતો હતો. તે વીરો પણ શ્રીહરિ સામે જોવા અસમર્થ થઈને કરનાર પિબૈકને જ વળગ્યા. આથી તે અગાઉની પેઠે પડી ગયો. (૩૪) ફરી તે પાછો એક ક્ષણાન્તે ઊઠી ક્રોધાયમાન યતો શ્રીહરિને કહેવા લાગ્યો, 'હે બ્રહ્મચારી ! તું સાવધાન થઈ જા. હમણાં જ હનુમાનજીના વીરો પાસે તને મારી નંખાવું છું. (૩૫) તે પછી વિપ્રે હનુમાનજીના વીરોને શ્રીહરિને મારવા પ્રેર્યા ત્યારે તે પોતાના સ્વામી મારુતિને અતિપ્રિય શ્રીહરિને જોઈ નમસ્કાર કરી પાછા વળી તે પિબૈકને પૃથ્વી ઉપર પાડી નાંખ્યો. (૩૬) પિબૈક મુખમાંથી લોહીની ઉલ્ટી કરતો અને અત્યંત વિહ્વળ થઈને મહામૂર્છિત થઈ ગયો તે ફરીથી ઊઠવા સમર્થ થયો નહિ અને તેના પ્રાણ કંઠમાં આવી ગયા. (૩૭) જેનાં નેત્રો પહોળાં થઈ ગયાં છે, ભૂમિ ઉપર પડી રહેલા, ચેતન વગરના અને મૃતઃપ્રાય થઈ ગયેલા, પિબૈકને જોઈને તેનાં સંબંધીજનો 'અરે ! અમે મરી ગયા' એમ વિલાપ કરવા લાગ્યા. (૩૮) પછી રડતા એવા તે સંબંધીઓ નીલકંઠ વર્ણી શ્રીહરિને વારંવાર પ્રમાણ કરી કહેવા લાગ્યા કે હે સ્વામિન્ ! અમારા ઉપર દયા કરી આ પિબૈકને જિવાડો કારણ કે તમે સર્વેશ્વર છો. (૩૯)

ईदृग्विगर्हितं कर्म पुनर्नायं करिष्यति । इत्युक्त्वा भूरिशो द्रव्यं निदधुस्तत्पदान्तिके ॥४०॥
आमान्नानि च सिद्धेभ्यः सर्वेभ्यः शोभनान्यदुः । ततो दयालु र्भगवान् कृपयैव तमैक्षत ॥४१॥
तावत्ससद्य उत्थाय प्रणनाम तमादरात् । नैवं पुनः करिष्यामीत्युक्त्वागात्सान्वयो गृहम् ॥४२॥
सिद्धास्ते प्राणदातारं तं ज्ञात्वा जगदीश्वरम् । सविस्मयं प्रणम्यैव प्रापुस्तच्छिष्यतां नृप ॥४३॥
कृत्वा पारुं ततः सर्वे भोजनं च विधाय ते । तां रात्रिमूषुस्तत्रैव भजन्तो राधिकापतिम् ॥४४॥
भग्नमानः पिबैकस्तु पादाहत इवोरगः । क्रोधाग्निदह्यमानाङ्गो नैव प्राप स निर्वृतिम् ॥४५॥
कालभैरवमभ्यर्च्य महामांसैर्महानिशि । सुरां रक्तं पाययित्वा वर्णिनं हन्तुमैरयत् ॥४६॥
करालवदनो नग्नो रक्ताक्षी मुक्तमूर्धजः । सोऽञ्जनाद्रिनिभः शूलं बिभ्रद्धरिमुपाययौ ॥४७॥
तदन्तिके तु संस्थातुमशक्तो दूर एव सः । तस्थौ तं च स दृष्ट्वापि न बिभाय जहास च ॥४८॥
उषः कालावधि क्रूरः स तस्थावथ वर्णिराट् । स्नातुं गच्छन्नालुलोके तमूर्ध्वकरशूलिनम् ॥४९॥
तद्दृष्ट्या वेपमानाङ्गो भैरवोऽपि स तद्भयात् । चक्रे पलायनं तूर्णं हरिष्यन्प्रेरकं द्विजम् ॥५०॥

અને આ પિબૈક ફરી આવું દુષ્કર્મ ક્યારેય નહિ કરે એમ કહીને તેઓએ શ્રીહરિના ચરણોમાં ઘણું દ્રવ્ય અર્પણ કર્યું. (૪૦) અને તે સંબંધીઓ એ તે સિદ્ધોને પણ સુંદર કાચાં સીધાં આપ્યા પછી દયાળુ ભગવાન શ્રીહરિએ કૃપાદષ્ટિથી જ તે પિબૈક સામે જોયું. (૪૧) તેટલામાં તે તત્કાળ ઊઠી શ્રીહરિને આદરપૂર્વક પ્રણામ કરી 'હે હરે ! ફરીથી આવું કર્મ હું નહિ જ કરું' એમ કહીને પોતાના સંબંધીઓ સાથે પોતાને ઘેર ગયો. (૪૨) હે રાજન્ ! તે સિદ્ધો તો પ્રાણદાતા એવા જગદીશ્વરને જાણી વિસ્મયપૂર્વક પ્રણામ કરી શ્રીહરિના શિષ્ય બની ગયા. (૪૩) પછી તે સિદ્ધો રસોઈ બનાવી, ભોજન કરી, રાધિકાપતિ શ્રીકૃષ્ણનું ભજન કરતાં રાત્રિ ત્યાં જ રહ્યા. (૪૪) હવે મનભંગ થયેલા તે પિબૈક પગથી અથડાયેલા સાપની પેઠે ક્રોધાગ્નિથી બળતા શરીરવાળો શાંતિ પામ્યો નહિ. (૪૫) પિબૈક મધ્યરાત્રે કાળભૈરવને ખૂબ માંસ વડે પૂજીને મદિરા અને લોહીનું પાન કરાવીને વર્ણિને નાશ કરવા માટે પ્રેરતો હતો. (૪૬) વિકરાળ મુખવાળો, દિગંબર લાલચોળ નેત્રોવાળો, છૂટા કેશવાળો, કાજળના પર્વત સમાન કાળા દેહવાળો, તે કાલભૈરવ ત્રિશૂલ ધારણ કરી શ્રીહરિ સમીપે ગયો. (૪૭) કાલભૈરવ શ્રીહરિની નજીકમાં રહેવા માટે અસમર્થ થઈને દૂર ઊભો રહ્યો. શ્રીહરિ પણ તેને જોઈને ભય પામ્યા નહિ અને હસવા લાગ્યા. (૪૮) ક્રૂર એવો કાળભૈરવ પ્રાતઃકાળ સુધી ઊભો રહ્યો, પછી શ્રીહરિ સ્નાન કરવા ગયા ત્યારે ઊંચા હાથમાં ત્રિશૂલવાળા કાલભૈરવને જોયો. (૪૯) કાલભૈરવ પણ શ્રીહરિની દષ્ટિથી કંપાયમાન શરીરવાળો પોતાના પ્રેરક પિબૈકને મારવા માટે શ્રીહરિના ભયથી તત્કાળ પલાયન થઈ ગયો. (૫૦)

पलायमानं तं प्राह वर्णिराट् स कृपानिधिः । मावधीर्ब्राह्मणं तं त्वं तदन्नादा यतो वयम् ॥५१॥

इत्युक्तः सोऽपि तद्वाक्यं प्राह विप्रमुपेत्य तम् । तदातिविस्मितः सोऽपि मेने साक्षात्तमीश्वरम् ॥५२॥

अपसारं प्रकुर्वन्तमात्मानमुपकारिणि । धिक्कृत्य तस्य शिष्यत्वं प्राप्तवान्नृपसत्तम् ॥५३॥

ततोऽभवद्यथापूर्वं धर्मनिष्ठश्च पापभीः । वेदबाह्याञ्जहौ सद्यो ग्रंथान्कौलागमादिकान् ॥५४॥

श्रीमद्भागवतं गीतां प्रोक्तां भगवता च सः । पठञ्छृण्वन्नाधिकेशं भजे भक्त्या निरंतरम् ॥५५॥

देशांतरे विचरितुं सिद्धानाज्ञाप्य तानथ । एकाक्येव हरिः प्रायान्नवलक्षाभिधं गिरिम् ॥५६॥

इत्थं मानुषनाटनं स विदधद्भूपातिमर्त्याक्रियः कुर्वभुत्खननं महागुरुगताधर्मान्वयस्यौजसा ।
धर्मज्ञान विराग योगसहितां श्रीकृष्णभक्तिं परां भूमौ सम्प्रथयंश्चचार स मुदे श्री नीलकण्ठोस्तु नः ॥५७॥

इति श्री सत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे

प्रथमप्रकरणे महा शाक्त पिबैरु पराजय नामा । सप्त चत्वारिंशतेऽध्यायः ॥४७॥

ત્યારે દયાના સાગર વર્ણિરાજ પલાયન કરતા તે કાલભૈરવને કહેવા લાગ્યા, હે કાલભૈરવ ! તું તે બ્રાહ્મણને મારીશ નહિ કારણ કે અમે તેનું અન્ન જમ્યા છીએ. (૫૧) આ પ્રમાણે શ્રીહરિએ કહેવાયેલો કાલભૈરવ પિબૈક પાસે જઈ શ્રીહરિએ કહેલું વચન કહ્યું ત્યારે તે પિબૈક પાસે અતિ વિસ્મય થતો તે શ્રીહરિને સાક્ષાત્ ઈશ્વર માનવા લાગ્યો. (૫૨) હે નૃપોત્તમ ! ઉપકાર કરનાર શ્રીહરિ ઉપર અપકાર કરનાર પોતાને ધિક્કારી શ્રીહરિનું શિષ્યપણું સ્વીકારતો હતો. (૫૩) પછી પિબૈક અગાઉની પેઠે પોતાના ધર્મના આચરણમાં નિષ્ઠાવાળો અને પાપથી ભય પામનારો થયો, વેદબાહ્ય કૌલાગમાદિ ગ્રંથોને તત્કાળ જ ત્યાગ કરી દીધા. (૫૪) તે પિબૈક શ્રીમદ્ ભાગવત તથા શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતાનો પોતે પાઠ કરતો અને સાંભળતો અને ભક્તિભાવથી નિરંતર શ્રીહરિ રાધિકેશનું જ ભજન કરવા લાગ્યો. (૫૫) શ્રીહરિએ તે સિદ્ધોને બીજા દેશમાં વિચરણ કરવાની આજ્ઞા આપી પોતે એકલા જ ત્યાંથી નવલખા પર્વત તરફ ચાલ્યા. (૫૬) હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે માનવીયનાટ્ય કરતા અને અમાનુષ દિવ્ય ચરિત્રો જેમનાં છે એવા શ્રીહરિ સ્વપ્રતાપથી મહાગુરુઓમાં રહેલ અધર્મ વંશનો નાશ કરતા, પૃથ્વી ઉપર ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય યોગ સહિત એવી શ્રીકૃષ્ણની પરાભક્તિને સારી રીતે વિસ્તારતા, વિચરણ કરતા એવા શ્રી નીલકંઠ વર્ણી નામના શ્રીહરિ અમને આનંદ આપનાર થાઓ. (૫૭)

ઇતિશ્રી સત્સંગિજીવનમાં નારાયણ ચરિત્રમાં ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રથમ પ્રકરણમાં મહાશક્તિથી પિબૈક પરાજય નામે સુડતાલીસમો અધ્યાય થયો. ॥૪૭॥

अथ अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ।

सुव्रत उवाच ।

प्राप्य तं गिरिमारुह्य स ददर्शाद्भुतं विभुः । सिद्धानां नवलक्षणां स्थानान्यैक्षत सर्वशः ॥१॥

नवलक्षस्थलीष्वग्निज्वाला अपि निरिन्धनाः । शीताम्बूनि च कुण्डानि तासूष्णाम्बूनि च क्वचित् ॥२॥

आश्चर्यमिति सम्पश्यन्सिद्धांस्तत्र स्थितानपि । ददर्श सकलान्मुक्तान्दुर्दश्यानपि योगिभिः ॥३॥

नभश्चक्रे स तान्वीक्ष्य ते च तं योगिनां गुरुम् । आनन्दयन्स तान्भक्तांस्तत्रोवास दिनत्रयम् ॥४॥

नृणामगम्या त्तस्माच्च गज मार्गेणपर्वतात् । उतीर्याधः स वडवाकुण्ड तीर्थमुपापयौ ॥५॥

तत्र सङ्घं निः सरंतं भुवो वाय्वग्नपाथसाम् । पश्यन्नुवास साश्चर्यं नीलकण्ठो दिनत्रयम् ॥६॥

ततो ययावग्निदिशं गङ्गासागर सङ्गमम् । प्राप्य स्नात्वा च तत्रापि स उवास दिनत्रयम् ॥७॥

समुद्रखाडीमुत्तीर्य नावागात्कपिलाश्रमम् । वृतं परिधिभूतेन सागरेण सुशोभनम् ॥८॥

यत्रास्ते भगवान्साक्षात्सांख्याचार्यगुरुः स्वयम् । तपस्यन्कपिलो नित्यं त्रिलोक्याः श्रेयसे नृप ॥९॥

અધ્યાય - ૪૮

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

વિભુ એવા શ્રીહરિ અદ્‌ભુત એવા તે નવલખા પર્વતને પામી તેના ઉપર ચઢીને જોતા હતા તો ત્યાં ચારેબાજુ નવલખા સિદ્ધોનાં સ્થાનો જોયાં. (૧) નવલાખ સિદ્ધોનાં નવલાખ સ્થાનોમાં કાષ્ઠ વગરની અગ્નિજ્વાલાઓ જોઈ અને ત્યાં શ્રીહરિએ ક્યાંક ઠંડા પાણીના તો ક્યાંક ગરમ પાણીના કુંડો જોયા. (૨) આ ખૂબ આશ્ચર્યજનક છે એમ બોલતાં ત્યાં રહેલા મુક્તદશાને પામેલા યોગીની સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરેલા યોગી પુરુષોએ પણ જોવા માટે અશક્ય એવા સમગ્ર સિદ્ધોને જોયા. (૩) તે સિદ્ધોને જોઈને શ્રીહરિએ નમસ્કાર કર્યો અને સિદ્ધોએ પણ યોગીઓના ગુરુ એવા શ્રીહરિને નમસ્કાર કર્યા. પછી શ્રીહરિ તે સ્થાનમાં ભક્તસિદ્ધોને આનંદ પમાડતા ત્રણ દિવસ સુધી રહ્યા. (૪) પછી શ્રીહરિ મનુષ્યોથી અગમ્ય તે પર્વત ઉપરથી ગજમાર્ગ દ્વારા નીચે ઊતરી વડવાકુંડ નામના તીર્થમાં ગયા. (૫) નીલકંઠ એવા શ્રીહરિ વડવાકુંડમાં પૃથ્વીમાંથી નીકળતા વાયુ, અગ્નિ અને જળના સમૂહને આશ્ચર્યપૂર્વક જોતા ત્રણ દિવસ ત્યાં રહ્યા. (૬) ત્યારપછી શ્રીહરિ અગ્નિકોણ તરફ ચાલ્યા. ત્યાં ગંગા અને સાગરના સંગમને પામી ત્યાં સ્નાન કરી ત્યાં ત્રણ દિવસ રહ્યા. (૭) પછી નાવમાં બેસી સમુદ્રની ખાડી ઊતરી ચોપાસ ખાઈરૂપે રહેલ સમુદ્ર વેષ્ટિત અને અતિ સુંદર એવા કપિલાશ્રમમાં ગયા. (૮) હે રાજન્ ! જે આશ્રમમાં સાંખ્યશાસ્ત્રના પ્રવર્તક આચાર્યોના ગુરુ સ્વયં ભગવાન કપિલમુનિ ત્રણ લોકના કલ્યાણ માર્ગે નિરંતર તપ કરતા રહે છે. (૯)

स्वधर्मज्ञानवैराग्ययोगभक्तिनिरूपकम् । तं तत्रालोक्य परमां प्राप भक्त्यात्मजो मुदम् ॥१०॥
तपस्विनामतिप्रेष्ठे स्थाने तत्र स वर्णिराट् । मासमेकमुषित्वाऽथ पुरीमेतां समाययौ ॥११॥
निवसन्तत्र वर्णीन्द्रः पुरुषोत्तमपत्तने । अब्धौ स्नानं जगन्नाथ वीक्षां प्रत्यहमाचरत् ॥१२॥
इन्द्रद्युम्नसरोमुख्यतीर्थेषु च स आप्लवम् । अत्र त्येषु करोति स्म विधानं तैर्थिकं विदन् ॥१३॥
ततोऽत्र वसतोऽद्राक्षीच्चरतो यूथशः पुरे । असुरान्बहुशो राजन्दम्भभक्तनराकृतीन् ॥१४॥
परस्परस्पृधो मानक्रोधशूरत्वमत्सरैः । उद्वृत्तान्धर्म विमुखान्कामक्रीडनकान् खलान् ॥१५॥
गुरुत्वसाधुताख्यात्यै भूरिदम्भेन बिभ्रतः । शैववैष्णवशाक्तानां बाह्यलिङ्गानि सर्वशः ॥१६॥
मन्त्रसिद्धिचमत्कारदर्शनैन पुरौकसः । वशीकृत्य नरान्स्त्रीश्च धर्मान्हापयतो निजान् ॥१७॥
वर्तमानागुरुत्वेन निःस्पृहा इव बाह्यतः । पुत्रीतुल्याः शिष्यपत्नीर्मुहुः प्रीत्योपगच्छतः ॥१८॥
प्रलोभ्य मायया लोकान् महाफल निदर्शनैः । गृह्णतो द्रविणं तेभ्यः कांश्चिश्च भयदर्शनैः ॥१९॥
तत्र कांश्चित्तीक्ष्णशस्त्रस्थूलयष्टीस्तथायसान् । दधतश्चिपिटान् स्थूलायतांस्तापससन्निभान् ॥२०॥

ભક્તિના પુત્ર શ્રીહરિ સ્વધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, સાંખ્યયોગ અને ભક્તિનિરૂપક શ્રી કપિલમુનિને જોઈ પરમ આનંદ પામ્યા. (૧૦) વર્ણિરાજ શ્રીહરિ તપસ્વીમુનિઓને અતિપ્રિય તે કપિલાશ્રમમાં એક માસ પર્યંત નિવાસ કરી પછી આ જગન્નાથપુરી આવ્યા. (૧૧) વર્ણીન્દ્ર શ્રીહરિ આ પુરુષોત્તમપુરીમાં નિવાસ કરતાં દરરોજ સમુદ્રમાં સ્નાન અને જગન્નાથ ભગવાનનાં દર્શન કરતા હતા. (૧૨) તીર્થ કરવા યોગ્ય વિધિ જાણનારા શ્રીહરિ જગન્નાથપુરીમાં રહેલા ઈન્દ્રધુમ્ન સરોવર આદિ તીર્થસ્થાનોમાં સ્નાન કરતા હતા. (૧૩) હે રાજન્ ! પછી આ પુરીમાં નિવાસ કરતો અને ટોળેટોળારૂપે ભમતા દંભી ભક્તો અને મનુષ્યાકારે રહેલા ઘણા ઘણા અસુરોને શ્રીહરિએ જોયા. (૧૪) અભિમાન, ક્રોધ, શૂરવીરતા, મસ્તક આદિથી પરસ્પર સ્પર્ધા કરતા, ઉચ્છૃંખલ, ધર્મથી વિમુખ, અને કામદેવનાં રમકડાં બની ગયેલા, ખળ એવા. (૧૫) ગુરુતા અને સાધુતાની પ્રસિદ્ધિ માટે દંભથી શૈવ, વૈષ્ણવ અને શાક્તોનાં સર્વ બાહ્ય ચિહ્નોને ધારી રહેલા અસુરોને જોયા. (૧૬) વળી મંત્રો દ્વારા ચમત્કાર બતાવી પુરનિવાસી જનોને વશમાં કરી સ્ત્રીઓ અને પુરુષોને પોતપોતાના ધર્મોનો ત્યાગ કરાવતા હતા. (૧૭) પોતાના ગુરુપણાથી નિસ્પૃહપણાનો બાહ્ય દેખાવ કરતાં, પોતાની પુત્રી સમાન શિષ્ય પત્નીઓ પાસે પ્રેમથી વારંવાર સંગ કરતા. (૧૮) વળી લાલચ આપી, કપટથી લોકોને મહાફળ બતાવી, કેટલાક લોકોને ભય દેખાડી લોકો પાસેથી દ્રવ્ય પડાવતા, (૧૯) ત્યાં કેટલાક તીક્ષ્ણ શસ્ત્રો અને મોટી લાકડીઓ તથા લોઢાના ચીપિયાઓને ધારણ કરનારા, તપસ્વીના જેવા વેશવાળા અસુરોને શ્રીહરિએ જોયા. (૨૦)

अशस्त्रानेव कांश्चिच्च सौम्यवेषान्स ऐक्षत । वीरकृत्यामन्त्रयन्त्रैः प्रच्छन्न द्रौहिणो नृणाम् ॥२१॥
शैवञ्छाक्तांस्तत्र वामाध्वगान्कौलगमादिभिः । तन्मूलपद्धतिग्रंथैः शिवशक्त्यचनि रतान् ॥२२॥
वैष्णवान्दक्षिणाध्वस्थान्भकारादिमवर्ज्जितान् । एतान् द्वयानपि स्वीयशिष्यस्याचार वर्तन्ः ॥२३॥
सहस्रशो यूथचरान्वीक्ष्यैतान्स्वैकवै रिणः । धरामतिभरां मेने हरिर्बुद्धिमतांवरः ॥२४॥
पञ्चरात्रमुषित्वैव ततस्तीर्थान्तरं प्रति । गन्तुकामोऽप्यसावत्र तत्पराभूतयेऽवसत् ॥२५॥
इन्द्रद्युम्नसरस्येव प्रायो वासं स चाकरोत् । सर्वत्र निःस्पृहः शान्तः स्वधर्मंभक्तिमत्यजन् ॥२६॥
यथा न विद्युरसुरा आत्मानं निजवैरिणम् । तथा स ववृते तत्र वर्णिराजो नराधिप ॥२७॥
पौरास्तं विविदुः कश्चिन्महान्तं सिद्धयोगिनम् । ततोऽस्य दर्शनं चार्चां चक्रुः प्रतिदिनं जनाः ॥२८॥
तमापृच्छय जना ये ये कार्यं यद्यत्समाचरन् । तेषां तेषा मसिध्यत्तत्तद्दुःसाध्यमपि द्रुतम् ॥२९॥
सिद्धस्वार्था नरास्तस्य पुरतो द्रविणं भृशम् । निदधुर्वस्त्र पात्रादि प्रोचुश्चेदं तवेति तम् ॥३०॥

કેટલાક અસુરો શસ્ત્ર વિનાના, ઉપરથી સારા વેષોને ધારણ કરનારાઓ, વળી વીરો, કૃત્યાઓ, મંત્રો અને યંત્રોથી ગુપ્તપણે જનોના દ્રોહ કરનાર અસુરોને જોયા. (૨૧) ત્યાં શૈવો, શાક્તો, વામમાર્ગમાં રહેલાઓ, કૌલિ આગમન વગરેથી તેના મૂલપદ્ધતિ ગ્રંથો વડે શિવ-શક્તિની પૂજામાં આસક્ત. (૨૨) વિષ્ણુની દીક્ષાવાળા દક્ષિણમાર્ગમાં રહેલા અને મકારાદિવર્જિત અર્થાત્ (મધ, માંસ, મત્સ્ય, મુદ્રા, મૈથુન) મકારાદિ પંચમાં પ્રથમ ચારથી રહિત કેવલ પાંચમો મકાર મૈથુનમાત્રમાં આસક્તિવાળા એ બંને પ્રકારના પોતાના શિષ્યોને પોતાના પાપાચરણમાં પ્રવર્તતતા શ્રીહરિએ જોયા. (૨૩) ટોળે મળી ફરતા હજારો અસુરોને પોતાના મુખ્ય શત્રુઓ જોઈને તે બુદ્ધિમાનોમાં સર્વોત્તમ શ્રીહરિ પૃથ્વીને અત્યંત ભારવાળી માનતા હતા. (૨૪) શ્રીહરિ ત્યાં પાંચ રાત્રિ નિવાસ કરી પછી બીજા તીર્થમાં જ્યાં ઇચ્છતા હતા છતાં પૂર્વે કહેલા અસુરોનો પરાભવ કરવા માટે જ તે પુરીમાં અધિક નિવાસ કરતા હતા. (૨૫) પદાર્થમાત્રમાં સ્પૃહાએ રહિત, શાન્ત, એવા શ્રીહરિ પોતાની ધર્મ સહિત ભક્તિનો ત્યાગ નહિ કરતાં મુખ્યત્વે ઈન્દ્રદ્યુમ્ન સરોવરને કાંઠે જ નિવાસ કરતા હતા. (૨૬) હે નરાધિપ ! વર્ણીન્દ્ર શ્રીહરિ જે પ્રકારે અસુરો પોતાને શત્રુ ન જાણે તેવી રીતે પોતે ત્યાં વર્તતા હતા. (૨૭) કેટલાક પુરવાસી જતો આ શ્રીહરિને સિદ્ધયોગી કોઈ મહાપુરુષ એમ જાણતા હતા. તેથી તેઓ શ્રીહરિનું પ્રતિદિન દર્શન તથા પૂજન કરતા હતા. (૨૮) ત્યાં જે જે જનો શ્રીહરિને પૂછીને જે જે કાર્ય કરતાં હતાં તે તે જનોનું તે તે કાર્ય દુઃસાધ્ય હોવા છતાં પણ તત્કાળ સિદ્ધ થવા લાગ્યું. (૨૯) સિદ્ધ કાર્યોવાળા જેનો શ્રીહરિના આગળ ઘણું દ્રવ્ય, વસ્ત્ર, પાત્ર વગેરે અર્પણ કરતા હતા અને આ તમારું જ છે એમ કહેતા હતા. (૩૦)

स तु दृष्ट्यापि तत्किञ्चिन्न जग्राहातिनिः स्पृहः । अत्याश्चर्यं तदालोक्य विविदुस्ते तमीश्वरम् ॥३१॥
असुरास्तेऽथ वित्तस्त्रीरसास्वादादिलोलुपाः । दंभभक्तास्त दुत्कर्षं मात्सर्यान्नैव सेहिरे ॥३२॥
अपमानं तस्य चक्रुस्तेऽपशब्दमुखा मुहुः । तस्मिन्मिथ्यापवादं चारोपयामासुरुदधताः ॥३३॥
क्वचिद् ध्यानस्थमुत्तोल्य स्वावासं निन्युरुन्मदाः । बहुधा भर्त्सयामासुस्तत्र ते तं महाव्रतम् ॥३४॥
केचित्तं निर्दयाः क्रूरा धृत्वा विष्टिमकारयन् । अभाषयंश्च प्रसभं केचित्तं मौनमास्थितम् ॥३५॥
इत्थं ह्युपद्रुतोऽप्यज्ञैर्देहाहंमति वर्जितः । आत्मनिष्ठो हरिः किञ्चिन्नाखिद्यत निजान्तरे ॥३६॥
साधुतामत्यजन् स्वस्य क्षमाशीलो इरिस्ततः । प्रहसन्नाह तान् राजंस्तदासुर्यजिहीर्षया ॥३७॥
देहोऽस्ति नश्वरो नूनमात्माऽच्छेद्यादिलक्षणः । अस्तीति वेदशास्त्राणि प्राहुः पूर्वे च साधवः ॥३८॥
अतो मानापमानौ मे दैहिकत्वात्समावुभौ । मतौ भक्तिं त्वात्मनैव कुर्वे कृष्णस्य नित्यदा ॥३९॥
क्रोधस्त्वेष मनुष्याणां शरीरस्थो महान् रिपुः । वर्तते प्रदहन् देहं सुकृतानि च नाशयन् ॥४०॥

અતિનિસ્પૃહી એવા શ્રીહરિ તો દષ્ટિમાત્રથી પણ તે વસ્તુઓને ગ્રહણ કરતા નહોતા તેવું આશ્ચર્ય જોઈને જનો શ્રીહરિને સાક્ષાત્ નારાયણ માનવા લાગ્યા. (૩૧) સ્ત્રી, દ્રવ્ય અને રસાસ્વાદમાં લોલુપ અને દંભી ભક્ત એવા તે અસુરો મત્સરપણાથી શ્રીહરિનો આવો ઉત્કર્ષ સહન કરી શક્યા નહિ. (૩૨) મુખથી અપશબ્દો બોલતા તે અસુરો શ્રીહરિનું વારંવાર અપમાન કરવા લાગ્યા અને ઉદ્ધત અસુરો શ્રીહરિ ઉપર મિથ્યા કલંક આરોપવા લાગ્યા. (૩૩) અધિક મદવાળા અસુરો ધ્યાનમાં બેઠેલા, મહાવ્રતવાળા શ્રીહરિને ઊંચકીને પોતાના નિવાસસ્થાનમાં લઈ જતા હતા અને ત્યાં ઘણે પ્રકારે તિરસ્કાર કરતા હતા. (૩૪) કેટલાક ક્રૂર તેથી દયારહિત એવા અસુરો શ્રીહરિને પકડીને તેમની પાસે ભાર ઉપાડવાનું કાર્ય બલાત્કારે કરાવતા હતા, કેટલાક મૌન રહેલા શ્રીહરિને પરાણે બોલાવતા હતા. (૩૫) અજ્ઞાની અસુરોએ આ પ્રમાણે પીડા પમાડેલા શ્રીહરિ દેહમાં અહંતા અને મમતાબુદ્ધિથી રહિત આત્મામાં અચલ મતિવાળા, તેથી પોતાના અંતઃકરણમાં જરા પણ ખેદ પામ્યા નહિ. (૩૬) હે રાજન્ ! પછી પોતાની સાધુતાનો ત્યાગ નહિ કરતા અને ક્ષમા એ જ સ્વભાવવાળા શ્રીહરિ તેમનું અસુરપણું ત્યાગ કરાવવાની ઈચ્છાથી હસીને કહેવા લાગ્યા (૩૭) 'હે ભાઈઓ ! દેહ વિનાશી છે, આત્મા અચ્છદ્યાદિ લક્ષણવાળો છે. આ પ્રકારે વેદો, શાસ્ત્રો અને પૂર્વે થઈ ગયેલા સાધુઓ પણ કહે છે. (૩૮) માટે માન અપમાન બંને દેહમાં રહેલાં હોવાથી મારે મનસમાન છે તેથી હું શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિને આત્માને બ્રહ્મરૂપની ભાવનાથી કરું છું. (૩૯) મનુષ્યોના શરીરમાં રહેલો ક્રોધ તો મોટો શત્રુ છે, અને ઉત્પન્ન થવા માત્રમાં શરીરને બાળે છે, અને પુણ્યનો નાશ કરી નાંખે છે. (૪૦)

भक्ताः सर्वे यूयमपि दृश्यध्वेऽतः क्रुधं धिया । भक्ति ज्ञान महाशत्रुं जित्वेष्टं भजताऽमरम् ॥४१॥
इत्याश्रुत्य हरेर्वाक्यं तत्र ये दैविका नराः । तत्संगाप्तासुरत्वाश्च ते तु तं श्रेयसेऽश्रयन् ॥४२॥
जात्याऽसुरास्तु ये तेषु कचित्तद्वचनं नृप । युक्तं पाहुस्तदा त्वन्ये मेनिरे तानपि द्विषः ॥४३॥
ततोऽभूत्कलहस्तेषामन्योन्यं धर्मवैरिणाम् । महद्वातिक्रमभ्रष्टबुद्धीनां शस्त्रधारिणां ॥४४॥
मानेर्ष्यामत्सरक्रोधग्रस्तानां मूढचेतसाम् । वृथा कलिरभूद्भूयांस्तेषामरुण चक्षुषाम् ॥४५॥
तदा स्वस्थानमागत्य तस्थौ वर्णिवरस्ततः । अनादृतस्ववाक्यानामुच्छेदं पाप्मनां विदन् ॥४६॥
परस्परं ते सङ्गत्य यूथशस्तत्र तत्र च । क्रुधोद्भ्रान्ता इवान्योन्यं प्रोचुर्मर्मभिदो गिरः ॥४७॥
कलहोऽभून्महांस्तेषां मूढानां मायया हरेः । अश्रव्य भूरि दुर्वाक्यो घोर दीर्घ महारवः ॥४८॥
परस्परं भर्त्सयन्तः सद्योऽसीअगृहुश्चते । केचिच्छक्तीर्धनूंष्येके केचिच्च परशून्छितान् ॥४९॥
कुन्तान्केचित्कशाः केचित्खट्वाङ्गानि तथाऽपरे । लोहदण्डान्काष्ठदण्डांश्चिपिटानेव केचन ॥५०॥

તેથી વૈષ્ણવ ભક્ત એવા તમો બધાએ જોવું જોઈએ. અને ભક્તિ અને જ્ઞાનના મહાશત્રુરૂપ એવા ક્રોધને વિવેકબુદ્ધિથી વશ કરી ઈષ્ટદેવનું ભજન કરવું જોઈએ.' (૪૧) આ પ્રમાણે શ્રીહરિનું વાક્ય સાંભળી અસુરોમાં પ્રકૃતિવાળા હતા અને અસુરોના પ્રસંગથી આસુરભાવને પામેલા હતા તે નરો તો પોતાના કલ્યાણ માટે શ્રીહરિનો જ આશ્રય કરવા લાગ્યા. (૪૨) હે નૃપ ! જેઓ જન્મથી જ અસુર છે તેમાંના કેટલાક તો શ્રીહરિનું કહેવું યોગ્ય છે એમ માનવા લાગ્યા અને બીજા તો જે આવું માનતા ન હતા તેમની શત્રુતા કરવા લાગ્યા. (૪૩) ત્યારપછી મહાપુરુષ એવા શ્રીહરિના અપરાધથી અને હિતવાણીના ઉલ્લંઘનથી ભ્રષ્ટ થયેલી બુદ્ધિવાળા અને શસ્ત્રધારીઓ તે ધર્મવેરી અસુરોમાં પરસ્પર કલેહ થવા લાગ્યો. (૪૪) ચિત્તમાં વિપરીત ભાવને પામેલા માન-મત્સર-ઈર્ષા-ક્રોધ વગેરે પરાભવ પામેલા, લાલચોળ આંખોવાળા તે અસુરોને વિનાકારણ અકસ્માત મહાકલહ થવા લાગ્યો. (૪૫) તે સમયે જેમણે પોતાનાં વાક્યો સ્વીકાર કર્યાં નથી તે અસુરોનો વિનાશ જાણતા શ્રીહરિ તે અસુરોના નિવાસથી પોતાના સ્થાનમાં આવીને રહ્યા. (૪૬) તે અસુરો જ્યાં ત્યાં ટોળારૂપે પરસ્પર મળીને ક્રોધ વડે ઉદ્ધત ચિતવાળા પરસ્પર મર્મસ્થળને ભેદનારી વાણી બોલવા લાગ્યા. (૪૭) શ્રીહરિની માયાજાળથી મોહિત થયેલા તે અસુરોમાં ન સાંભળવા યોગ્ય ઘણાં દુષ્ટ વાક્યો જેમાં છે એવા ભયંકર અને ઉંચા મહાશબ્દોવાળો મહાકલેશ થયો. (૪૮) તે અસુરો પરસ્પર તિરસ્કાર કરતા, તત્કાલ જ તલવારોને ગ્રહણ કરતા હતા અને કેટલાક સાંગો, કેટલાક ધનુષ્યબાણ, કેટલાક તીક્ષ્ણ ધારવાળી પરશુઓ ગ્રહણ કરતા હતા. (૪૯) કેટલાક અસુરો ભાલાઓ, ચાબુકો, ખટવાંગો નામના આયુધો, લોખંડના જાડા દંડાઓ, ડાંગો, ચીપિયાઓ ગ્રહણ કરતા હતા. (૫૦)

सिन्दूराक्तानि जगृहुस्त्रिशूलानि च केचन ॥ मुशुण्ही क्षुरान्केचिदग्निबाणानुपाददुः ॥५१॥
ततस्ते निर्दयं जघ्नुः परस्परममर्षिणः । शस्त्रैरस्त्रै र्मुष्टिभिश्च यष्टिदण्डद्रुमादिभिः ॥५२॥
प्रहारशब्दश्च महानासीत्तेषां बलीयसाम् । भेरीदुंदुभितूर्याणां शब्दश्चारभटीयुतः ॥५३॥
शूराणामपि दुर्दर्श्यं तद्युद्धं तुमुलं तदा । बभूवासुर सङ्घानां मतानां पललाशनैः ॥५४॥
तदा महोत्सवो ह्यासीद्भूतानां पललाशिनाम् । कङ्कानां वायसानां च गृध्राणां च शुनामपि ॥५५॥
पिशाचानां शाकिनीनां योगिनीनां च रक्षसाम् । भैरवाणां च सर्वेषामसृपां पलभोजिनाम् ॥५६॥
शिरांसि करवालाद्यैस्तेषां कृत्तानि भूतले । नालिकेरफलानीव पतन्ति स्म सहस्रशः ॥५७॥
छिन्नाङ्घ्रिमूलाः प्रधने केचिच्छिन्नभुजद्वयाः । पेतुः पृथिव्यां विच्छिन्नसकलाङ्गाश्च केचन ॥५८॥
दंत पिष्टाधरोष्ठानि पतितान्यपि भूतले । तेषां शीर्षाणिं राजेन्द्र दुर्दर्श्यान्यभवञ्जनैः ॥५९॥
असुराणां सहस्राणि दश तस्मिन्दिने नृप । शमनातिथितां प्रापुरन्योन्यं निघ्नतां रुषा ॥६०॥
ततः प्रभृत्यभूद्युद्धं तेषां नित्यं जयाशया । मांसाहारबलिष्ठानां मत्तानां मद्यपानातः ॥६१॥

વળી કેટલાક અસુરો તો સિંદૂરથી ચર્ચિત ત્રિશુલોને ઉપાડતા હતા, તથા કેટલાક ભુશંડી, અસ્ત્રાઓ, કેટલાક અગ્નિબાણો ઉપાડતા હતા. (૫૧) પછી ક્રોધિત થયેલા અસુરો શસ્ત્રો-અસ્ત્રો વડે મુષ્ટિ - લાકડીઓ - લોહદંડ - વૃક્ષશાખા વગેરે વડે પરસ્પરને નિર્દયપણે મારવા લાગ્યા. (૫૨) અતિશય બળવાન તો તે અસુરોના પ્રહારનો મોટો ધ્વનિ થયો, તથા મારો મારો એવા મોટા ધ્વનિ સાથે ભેરી, નગારાં, તુરઈ વગેરે વાજિંત્રોના શબ્દો થવા લાગ્યા. (૫૩) માંસ-ભોજન વડે મત્ત બનેલા અસુર-સમૂહોનું તે યુદ્ધ શૂરવીરોથી પણ ન જોઈ શકાય તેવું તુમુલ થતું હતું. (૫૪) તે સમયે માંસભક્ષી, કંકપક્ષી, કાગડાઓ, ગીધડાઓ, કૂતરાઓ અને રુધિરનું પાન કરનારાઓ તથા માંસભોજી એવા ભૂત પ્રેત પિશાચ શાકિની યાગિની રાક્ષસ અને ભૈરવો આ બધાને ખૂબ મોટો ઉત્સવ થયો. (૫૫-૫૬) અને તલવાર વગેરેથી છેદાયેલા તે અસુરોનાં હજારો મસ્તકો નાળિયેરના ફળોની જેમ પૃથ્વી પર પડવા લાગ્યાં. (૫૭) કેટલાક અસુરો સંગ્રામમાં પગનાં મૂળો તથા છેદાયેલા બંને હાથવાળા પૃથ્વી ઉપર પડવા લાગ્યા કેટલાક અસુરો સર્વ અંગો છેદાઈ ગયાં છે એવા પૃથ્વી ઉપર પડવા લાગ્યા. (૫૮) હે રાજેન્દ્ર ! દાંતો વડે હોઠોને પીસતા તે અસુરોનાં મસ્તકો પૃથ્વી ઉપર પડેલાં હોવા છતાં પણ ભયંકર હોવાથી લોકો જોવા શક્તિમાન થઈ શકતા ન હતા. (૫૯) હે રાજન્ ! ક્રોધથી પરસ્પર પ્રહાર કરતા દશ હજાર અસુરો તે દિવસે મરણ પામીને યમપુરીમાં ગયા. (૬૦) ત્યારથી માંડીને વિજયની આશાથી માંસાહાર વડે અતિબળવાળા બનેલા અને મદ્યપાનથી મદોન્મત્ત થયેલા તે અસુરોનું યુદ્ધ નિત્ય ચાલતું. (૬૧)

क्वचिद्दिने सहस्रे द्वे क्वचित्पञ्चशतानि च । क्वचित्पञ्चसहस्राणि सहस्रं क्वापि ते मृताः ॥६२॥
द्वे शते क्वापि च शतं पञ्चाशच्च दिने क्वचित् । मृताः परस्पराघातादेवं मासद्वयं ह्यभूत् ॥६३॥
एवं कृष्णेच्छया राजन्सर्वे धर्मद्रुहोऽसुराः । विनेशुस्तेन सम्प्रापुर्मुदं देवगणा नृप ॥६४॥
छिन्ननासाश्छिन्नकर्णाश्छिन्नहस्ताश्च केचन । संग्रामभीरवश्चैके ततश्चक्रुः पलायनम् ॥६५॥
देशान्तरस्थितेभ्यस्ते वृत्तमेतदशेषतः । असुरेभ्यते बलिष्ठेभ्यः कथयामासुरादितः ॥६६॥
तदाविशेषतः कृष्णे बद्धवैरा जिघांसवः । शस्त्राघातकलाभ्यासे बभूवुस्तत्परा भृशम् ॥६७॥
मृतेष्वसुरसङ्घेषु धर्मध्रुक्षु हरिस्तदा । अधर्ममूलं नष्टं हीत्येवं मेने निजांतरे ॥६८॥
तत- स बोधयित्वैव दैवाञ्जीवांस्तदाश्रितान् । त्याजयित्वा दुराचारं सन्मार्गेऽस्थापयत्पुनः ॥६९॥
कृष्णभक्तिमहिंसादीन्धर्मांस्तेभ्यश्च सोऽखिलान् । उपादिदेश तैः प्रीत्या मानितश्च सुपूजित- ॥७०॥
एवं स भगवान्नाजन्नशस्त्रोऽपि वृषद्रुहः । असुरान्स्वप्रतापेन तमो भास्वानिवाहरत् ॥७१॥

ક્યારેક તે અસુરોમાંથી બે હજાર મરતા હતા, ક્યારેક પાંચસો, ક્યારેક પાંચ હજાર તો તો કોઈક દિવસે એક હજાર અસુરો મરતા હતા. (૬૨) કોઈક દિવસે તે અસુરોમાંથી બસો તો કોઈક દિવસે પરસ્પર પ્રહાર કરતા સો મરતા હતા અને કોઈક દિવસે પચાસ મરતા હતા. આમ આ યુદ્ધ બે માસ સુધી ચાલ્યું. (૬૩) હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે શ્રીહરિની ઇચ્છાથી ધર્મનો દ્રોહ કરનાર અસુરો નાશ પામ્યા. હે નૃપ ! અસુરોના વિનાશથી દેવગણો હર્ષ પામ્યા. (૬૪) જેમનાં નાક કપાઈ ગયાં છે, જેમનાં કાન કપાઈ ગયા છે અને જેમનાં હાથ કપાઈ ગયા છે તેવા કેટલાક અસુરો તથા યુદ્ધથી ભય પામેલા કેટલાક અસુરો નાસી ગયા હતા. (૬૫) નાસી ગયેલા અસુરો દેશાંતરમાં રહેલા મહાબલિષ્ટ અસુરોને આ અસુરવિનાશરૂપ સર્વ વૃત્તાત આદિથી આરંભીને સમગ્ર કહેતા હતા. (૬૬) ત્યારે વિશેષપણે શ્રીહરિમાં વૈરભાવ બાંધેલા, શ્રીહરિને મારવાની ઇચ્છાવાળા દેશાંતરમાં રહેલા અસુરો શસ્ત્રોનો પ્રહાર કરવાની કલાનો અભ્યાસ અતિ તત્પરતાથી કરવા લાગ્યા. (૬૭) ધર્મનો દ્રોહ કરનાર અસુરસમૂહોનો જ્યારે વિનાશ થયો ત્યારે શ્રીહરિ 'અધર્મનું મૂળ નાશ પામ્યું' આ પ્રમાણે નિશ્ચય પોતાના અંતરમાં માનતા હતા. (૬૮) પછી શ્રીહરિ અસુરોને આશ્રિત દૈવી પ્રકૃતિવાળા જીવોને બોધ આપી, દુરાચારનો ત્યાગ કરાવી ફરી સન્માર્ગમાં સ્થાપના કરતા હતા. (૬૯) તે જનોએ પ્રેમથી માનેલા અને સારી રીતે પૂજેલા શ્રીહરિ તે સર્વને શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ તથા અહિંસા આદિ સમગ્ર ધર્મોનો ઉપદેશ આપતા હતા. (૭૦) હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે તે ભગવાન આયુધ વગરના છતાં પણ ધર્મદ્રોહી અસુરોનો સ્વપ્રતાપથી જેમ સૂર્ય અંધકારનો નાશ કરે તેમ નાશ કરાવતા હતા. (૭૧)

इत्थं धर्मं च भक्तिं च पोषयन् धर्म नंदनः । तदद्रुहश्च जयन्नत्र पुरे मासान्दशावसत् ॥७२॥

एतच्चरित्रं श्रृणुयाद्धरेर्यः सङ्कीर्तयेद्वा प्रयतः पुमान्सः ।
मुक्तो भवेत्स्वारिविपद्व्रजेभ्यो लभेत चान्ते पदमच्युतस्य ॥७३॥

इति श्री सत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे
प्रथम प्रकरणे उत्कलदेशीयासुरसङ्घपराभवनिरूपणनाम अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४८॥

ધર્મનંદન શ્રીહરિ આ પ્રમાણે ધર્મ અને ભક્તિનું પોષણ કરતા અને ધર્મભક્તિના દ્રોહી જનોને પરાભવ કરતા આ પુરીમાં દશ માસ સુધી નિવાસ કરીને રહ્યા. (૭૨) હે રાજન્ ! જે પુરુષ અસુરવિનાશરૂપ શ્રીહરિનું આ ચરિત્ર નિયમતત્પર થઈને સાંભળે અથવા જે કીર્તન કરે તે પુરુષ પોતાના શત્રુઓની આપદાઓના સમૂહથી મુક્ત થઈ જાય અને દેહના અંતકાળે અચ્યુત ભગવાન શ્રીહરિના અક્ષરધામને ચોક્કસ પામે છે. (૭૩)

ઈતિશ્રી સત્સંગિજીવનમાં નારાયણચરિત્રમાં ધર્મશાસ્ત્ર પ્રથમ પ્રકરણમાં ઉત્કલદેશીય અસુરસંઘ-પરાભવ નિરૂપણ નામે અડતાલીશમો અધ્યાય થયો. ॥૪૮॥

अथ एकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

सुव्रत उवाच-

ततो ययौ वर्णिराजो दक्षिणां दिशमेकलः । अनुसृतो दिव्यदेहैर्धर्माद्यैः सर्वदैव सः ॥१॥

गमिष्यन्सेतुबन्धं स आदिकूर्ममुपाययौ । ततो महावने गच्छन्प्राप मानसपत्तनम् ॥२॥

तत्र राजा सत्रधर्मा दैवीं सम्पदमाश्रितः । तं महापुरुषं ज्ञात्वा वासयामास मानयन् ॥३॥

अनाच्छन्नां रहः स्थाने सोऽध्युवास वितर्दिकाम् । राजकीया अनुसवं सेवन्ते स्म तमादृताः ॥४॥

जगन्नाथपुरभ्रष्टासुरोक्त स्वजन क्षये । हेतुं विन्दतस्तं दैत्यास्तत्रत्या हंतुमुद्यताः ॥५॥

एकाकिनं तमाज्ञाय निशि वेद्यामवस्थितम् । संहत्य चक्रुस्तस्मिंस्ते शतशोऽश्माभिवर्षणम् ॥६॥

प्रदोषादा प्रभातांतं चिक्षिपुस्ते महोपलान् । निर्दोषे साधुशीलेऽपि पापनष्टधियो हरौ ॥७॥

तेद्वेदिमभितस्त्वासञ्छतशो ह्यश्मराशयः । एकोऽप्यश्मा नास्पृशत्तं तदासीदद्भुतं महत् ॥८॥

एवं भगवता तेन स्वैश्वर्ये दर्शितेऽपि ते । तद्द्रोहबुद्धिं न जहुरंतिकागतमृत्यवः ॥९॥

અધ્યાય - ૪૯

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

પછી દિવ્યદેહવાળા ધર્માદિથી સર્વદા અનુગમન કરતા વર્ણિરાજ એકલા જ દક્ષિણ દિશા તરફ પ્રયાણ કરતા હતા. (૧) તે પ્રભુ સેતુબંધ નામના તીર્થ તરફ પ્રયાણ કરશે એવા આદિકર્મ નામના તીર્થને પામ્યા પછી મહાવનમાં ચાલતાં શ્રીહરિ માનસુર પહોંચ્યા. (૨) ત્યાં દૈવી સંપત્તિને આશરીને રહેલા સત્રધર્મા રાજા હરિને મહાપુરુષ જાણીને બહુ માનપૂર્વક નિવાસ કરાવતા હતા. (૩) શ્રીહરિ પણ એકાંત સ્થળે રહેલી આચ્છાદન વિનાની એક વેદિકા ઉપર વાસ કરતા હતા અને રાજાના અનુચરો આદરપૂર્વક શ્રીહરિની સર્વકાળે સેવા કરવા લાગ્યા. (૪) જગન્નાથપુરીથી ભાગીને આવેલા અસુરોને જેમને સ્વજનનો વિનાશ જણાવ્યો છે એવા માનસપત્તનના અસુરો વર્ણીન્દ્ર સ્વજનક્ષયમાં મુખ્ય હેતુભૂત જાણીને તેમને મારવાનો ઉદ્યમ કરવા લાગ્યા. (૫) તે દૈત્યો રાત્રે વેદિકા ઉપર એકાકિ બેઠેલા જાણી સો એ સો ભેગા ભઈ શ્રીહરિ ઉપર પથ્થરનો વરસાદ વરસાવવા લાગ્યા. (૬) પાપકર્મથી જેમની બુદ્ધિ નષ્ટ પામી છે એવા દૈત્યોએ નિર્દોષ અને સાધુગુણસંપન્ન તે શ્રીહરિ ઉપર સંધ્યાકાળથી આરંભીને પ્રાતઃકાળ સુધી મોટા મોટા પથ્થરના ટુકડાઓ ફેંક્યા. (૭) તે વેદિકાની ચારે બાજુ સેંકડો પથ્થરના ઢગલાઓ થઈ ગયા પરંતુ તેમાંનો એક પથ્થર શ્રીહરિને સ્પર્શ્યો પણ નહિ તે મોટું આશ્ચર્ય થયું. (૮) આ રીતે શ્રીહરિએ પોતાનું ઐશ્વર્ય બતાવ્યું પણ તે દૈત્યો શ્રીહરિમાં દ્રોહબુદ્ધિનો ત્યાગ કરતા ન હતા કારણ કે તેમનો મૃત્યુકાળ નજીકમાં હતો. (૯)

अथ व्यर्थप्रयत्नास्ते शस्त्रैस्तद्धननेच्छवः । स्वस्वायुधानि संसाध्य तत्रासन् यूयशोऽखिलाः ॥१०॥
तदाश्चर्यं नृपः श्रुत्वा प्रातशयात्तदन्तिकम् । पौरा जनाश्च निखिलास्तद्दृष्ट्वा विस्मयं ययुः ॥११॥
विस्मितो नृपतिः प्राह प्रह्लादस्य यथा पुरा । रक्षा नृसिहेन कृता तथा भगवतास्य हि ॥१२॥
एष एव भवेत्किं वा प्रह्लादो भक्तराट् स्वयम् । इत्युक्त्वा तमुवाचासौ तवास्म्यद्यदिनादिति ॥१३॥
ततो हरिर्मुमुक्षुं तं कृष्णाश्रयमकारयत् । यथाविधि तदीयांश्च मुमुक्षून्भूपते नरान् ॥१४॥
ततोऽसुरांस्तांस्तद्द्रोग्धृन्सर्वाञ्ज्ञात्वाऽतिपापिनः । घातयामास भूपालः स्वसैन्येरतिदारुणैः ॥१५॥
स्वपापकर्मभिर्नाशं जानंस्तं पापिनां हरिः । तेनार्चितस्ततः प्रायाद्वेंकटाद्रिं महीभुजा ॥१६॥
तत्रस्थस्येक्षणं कृत्वा श्रीविष्णोरगमत्ततः । शिवकाञ्चीं विष्णुकाञ्चीं ततः श्रीरंगमायायवौ ॥१७॥
नद्यां स्नात्वा स कावेर्यां तत्प्राक पुष्पफलानतैः । शोभितायां वाटिकायां समुवास महीरुहैः ॥१८॥
तत्र मासद्वयं सिथत्वा वैष्णवैः सह संवदन् । स्वप्रतापेन तान्निष्छंदुराचारमहापयत् ॥१९॥

ત્યાર પછી તેમના સઘળા પ્રયત્નો નિષ્ફળ ગયા છે એવા તે તમામ અસુરો ભેગા મળી શ્રીહરિને શસ્ત્રોથી હણવાની ઇચ્છાથી પોતપોતાના આયુધો ઘસી સજાવી તૈયાર રાખીને ત્યાં ગુપ્તપણે રહ્યા. (૧૦) (ઉપર્યુક્ત) આશ્ચયકારી ઘટના સાંભળીને સત્રધર્મા રાજા પ્રાતઃકાળે શ્રીહરિ સમીપે આવ્યો અને અન્ય પુરવાસીજનો પણ આવ્યા અને તે અદ્ભુત વૃત્તાંત જોઈ ખૂબ જ વિસ્મય પામી ગયા. (૧૧) ત્યારે વિસ્મિત થયેલા રાજા બોલ્યા : 'જેમ પૂર્વે ભક્ત પ્રહલાદની રક્ષા નૃસિંહ અવતાર ધારણ કરીને કરી હતી તેમ જ આ નીલકંઠવર્ણિની રક્ષા પણ ભગવાને જ કરેલી છે. (૧૨) આ મહાપુરુષ ભક્તરાજ પ્રહ્લાદ જ નહિ હોય કે શું ? એમ બોલીને રાજાએ કહ્યું કે આજથી આરંભીને હું તમારો આશ્રિત છું. (૧૩) હે ભૂપતે ! ત્યારબાદ શ્રીહરિએ દીક્ષાવિધિમાં કહેલા પ્રકારે તે રાજાને યથાવિધિ ભગવાનનો આશ્રિત બનાવ્યો તથા અન્ય મુમુક્ષુઓને ભગવાનનો આશ્રય કરાવ્યો. (૧૪) પછી રાજાએ તે સર્વ અસુરોને શ્રીહરિનો દ્રોહ કરનાર અતિ પાપી જાણીને ખૂબ ભયંકર પોતાના સૈન્ય પાસે મારી નખાવ્યા. (૧૫) પાપી અસુરોનો નાશ પોતાનાં પાપકર્મોથી એમ જાણતા શ્રીહરિ રાજા વડે પૂજાયેલા થકા માનસપુરથી વેંકટાદ્રિ પર્વત ઉપર પહોંચ્યા. (૧૬) ત્યાં રહેલા વિષ્ણુભગવાનના અર્ચાવતારનાં દર્શન કરી શ્રીહરિને ત્યાંથી શિવકાંચી અને વિષ્ણુકાંચી પુરીમાં ગયા. ત્યાંથી શ્રીરંગક્ષેત્રમાં પહોંચ્યા. (૧૭) શ્રીહરિએ કાવેરી નદીમાં સ્નાન કરી, નદીની પૂર્વ દિશામાં પુષ્પો અને ફળોથી લચી પડતા વૃક્ષોવળી સુશોભિત ફૂલવાડીમાં નિવાસ કર્યો. (૧૮) તે સ્થાનમાં બે માસ પર્યંત રહીને ત્યાંના વૈષ્ણવો સાથે અધર્મનો નાશ કરવા માટે વિવાદ કરીને તેમનામાં રહેલા દુરાચારોને પોતાના પ્રતાપથી દૂર કરાવતા હતા. (૧૯)

पराभूय च तत्रत्यानाभिचारिककर्मणः । विप्रादीञ्छतशः कृष्णः स्वप्रतापमपप्रथत् ॥२०॥
सेतुबन्धं तत स्तीर्थं महापातकनाशनम् । प्राज्य स्नात्वांबुधौ चक्रे श्री रामेश्वरदर्शनम् ॥२१॥
तत्राप्युषित्वा द्वौ मासौ क्षेत्रे तापसवल्लभे । ततः सुंदर राजारव्यं विष्णुमागच्छदेकलः ॥२२॥
ततो भूतपुरी गच्छन् प्रापघोसं महाटवीम् । तत्राहानि चलन् पञ्च नान्नं प्रापाऽपि वारि च ॥२३॥
पंचमेह्नि प्रदोषेऽसौ कञ्चित्प्राप जलाशयम् । तत्र स्नात्वाऽर्चयामास शालग्रामं स भूपते ॥२४॥
चतस्रो वनशिम्बीश्च भर्जयित्वाऽग्निना ततः । निवेद्य विष्णवे तत्र जधास तपतां गुरुः ॥२५॥
आद्ययामावधि निशिस्तत्र स्थित्वा ततोऽव्रजत् । परेद्युराप मध्याह्ने कूपमेकं वनान्तरे ॥२६॥
ततो निष्क्रास्य पानीयं स कमण्डलुनानृप । स्नात्वा वटद्रुमाधस्तान्निषद्याठऽह्निकमाचरत् ॥२७॥
तत्र कार्पटिकौ कौचिदंपती चारूदर्शनौ । आया तां वृषमारुढौ तदानीं कृश विग्रहौ ॥२८॥
काषाय वसनौ तौ च तं दृष्ट्वातितपस्विनम् । वर्णिनं निकषाऽऽगत्यनत्वाऽथो तस्थतुः क्षणम् ॥२९॥
तावत्प्रवासविधिना सन्ध्ये द्वे समुपास्य सः । शालग्रामं पूजयितुमारेभे स्नपनादिभिः ॥३०॥

વળી, શ્રીહરિ ત્યાં રહેલા અભિચારી કે પ્રયોગ (મારણ, મોહન, ઉચ્ચાટન વગેરે) કરનારા બ્રાહ્મણ વગેરે સેંકડો લોકોનો પરાભવ કરી પોતાનો પ્રતાપ વિસ્તારતા હતા. (૨૦) પછી શ્રીહરિ મહાપાતકનો નાશ કરનાર સેતુબંધ નામના તીર્થે પહોંચીને ત્યાં સ્નાન કરીને શ્રી રામેશ્વર મહાદેવનાં દર્શન કરતા હતા. (૨૧) તપસ્વીઓને પ્રિય એવા શ્રીહરિ રામેશ્વરક્ષેત્રમાં બે માસ નિવાસ કરી ત્યાંથી એકાકી સુંદરરાજ નામના વિષ્ણુના અર્ચારૂપ ભગવાનને પામ્યા. (૨૨) ત્યારપછી ભૂતપુરી નામના તીર્થ તરફ જતાં રસ્તામાં અત્યંત ઘોર મહાઅરણ્યને પામ્યા તેમાં પાંચ દિવસ સુધી ચાલતા કોઈપણ સ્થળે અન્ન કે પાણી સુધ્ધાં પામ્યા નહિ.' (૨૩) હે ભૂપતે 'તે શ્રીહરિ પાંચમે દિવસે પ્રદોષ સમયે કોઈ એક જળાશયને પામ્યા. તે જળાશયમાં સ્નાન કરી શ્રીહરિએ શાલગ્રામની પૂજા કરી. (૨૪) ત્યારબાદ તપસ્વીઓના ગુરુ એવા શ્રીહરિ ચાર વનશિંબી કહેતાં આબળા ફળી અગ્નિથી શેકીને વિષ્ણુનૈવેદ્ય ધરીને પોતે જમ્યા. (૨૫) શ્રીહરિ ત્યાં રાત્રિના પ્રથમ પહોર સુધી રહીને પછી ચાલી નીકળ્યા. બીજા દિવસે બપોરે શ્રીહરિને વનની વચ્ચે એક કૂવો મળ્યો. (૨૬) હે રાજન્ ! શ્રીહરિએ તે કૂવામાંથી કમંડળ વડે પાણી કાઢી સ્નાન કરી વડના નીચે બેસી આહનિક કર્મ કરવા લાગ્યા. (૨૭) ત્યારે કૃશ દેહવાળાં, સુંદર દર્શનવાળાં અને નન્દિશ્વર ઉપર બેઠેલાં તથા કાપડીના વેશમાં રહેલાં કોઈ દંપતી ત્યાં આવ્યાં. (૨૮) કાષાય વસ્ત્રોવાળાં તે દંપતી તે શ્રીહરિને અતિ તપસ્વી જોઈને તેમના સમીપે આવી, નમન કરી, ક્ષણમાત્ર ઊભા રહ્યા. (૨૯)

वेदमन्त्रान् पठञ्छालग्रामं चन्दनपात्रके । निधायाभिषिषेचासौ महाकुण्डयास्तु धारया ॥३१॥
प्रस्थपञ्चकमानाम्बू रिक्त आसीत्कमण्डलुः । तथाप्याधारपात्रं तद्यथापूर्वमदृश्यत ॥३२॥
एतावत्व गतं वारीत्युक्त्वेगृह्य तदैक्षत । अछिद्रमेव तद्दृष्ट्वा पुनर्भूमौ न्यधारयत् ॥३३॥
शालग्रामेण तत्पीतं तृषितेनाऽम्बिवति स्वयम् । निश्चित्य तत्तृषाशान्तिमचिकीर्षद्धरिः स्वयम् ॥३४॥
कुण्डयाम्बु कूपान्निष्कास्य धारयाभिषिषेच तम् । तत्सर्वमपिबत्सोऽपि सोऽपि चक्रे पुनस्तथा ॥३५॥
पपौ तदपि पानीयं शालग्रामस्तदा स तु । हसन्भूयोंबु निष्कास्य धारयैवाभ्यषेचयत् ॥३६॥
तदप्यपाद्यदा तर्हि ज्ञात्वाऽतितृषितं हि तम् । कूपमायात्पुनः कुण्डया स निष्कासयितुं पयः ॥३७॥
श्रमखिन्नाखिलाङ्गस्य बह्महोपोषितस्य च । भक्तिं तां तस्य दृष्ट्वा तौ दंपती विस्मयं गतौ ॥३८॥
शालग्रामोऽपि भगवान् श्रान्तमाज्ञाय वर्णिनम् । आसीद्धततृषः सद्यो निजशुश्रूषुवत्सलः ॥३९॥

તેટલામાં શ્રીહરિ પણ પ્રવાસવિધિથી બે સંધ્યાઓની ઉપાસના કરી સ્નાન આદિથી શાલિગ્રામને પૂજ્યાનો આરંભ કરતા હતા. શ્રીહરિ ચંદનના પાત્રમાં શાલિગ્રામને મૂકીને વેદમંત્રોનો પાઠ કરતા મોટા કમંડળુની ધાર વડે અભિષેક કરતા હતા. (૩૧) પાંચ શેર પાણી ભરેલું કમંડળ ખાલી થઈ ગયું. તોપણ તે ચંદનપાત્ર તો પૂર્વની જેમ જ જળરહિત શ્રી હરિએ જોયું. (૩૨) શ્રીહરિએ આ જળ ગયું ક્યાં ? એમ કહીને તે પાત્ર ઊંચકીને જોયું તે પાત્ર છિદ્ર રહિત જ જોઈ ફરીથી પૃથ્વી ઉપર સ્થાપન કર્યું. (૩૩) તે જળ ખૂબ તરસ્યા એવા શાલિગ્રામે પોતે જ પીધું એમ નિશ્ચય કરી શ્રીહરિ પોતે શાલિગ્રામની તૃષાની શાંતિ કરવા માટે ઇચ્છતા હતા. (૩૪) શ્રીહરિ ફરીથી કમંડળુથી પાણી કાઢી ધાર વડે તે શાલિગ્રામને અભિષેક કરાવવા લાગ્યા. ત્યારે શાલિગ્રામ તે બધું પાણી પી ગયા ત્યારે શ્રીહરિ ફરીથી તે પ્રમાણે કર્યું. (૩૫) ત્યારે તે પાણી શાલિગ્રામ પી ગયા ત્યારે શ્રીહરિ તો હસતાં ફરીથી કૂવામાંથી જળ કાઢી ધારા વડે અભિષેક કરવા લાગ્યા. (૩૬) તે જળ પણ જ્યારે શાળગ્રામ પી ગયા ત્યારે શ્રીહરિ તે અતિશય તરસ્યા થયેલા જાણી ફરી કમંડળ વડે જળ કાઢવા કૂવા પાસે ગયા. (૩૭) પરિશ્રમથી જેનું આખું શરીર ખૂબ થાકી ગયું છે અને શ્રમથી ખૂબ પરસેવો વળ્યો છે એવા તે શ્રીહરિનો ભક્તિભાવ જોઈને તે દંપતી (ભવ-ભવાની) ખૂબ જ આશ્ચર્ય પામી ગયાં. (૩૮) પોતાની સેવા કરનારા ઉપર ખૂબ જ વત્સલ એવા ભગવાન શાલિગ્રામ વર્ણિરાજ શ્રીહરિને થાકી ગયેલા જાણી તરત જ જેમની તૃષા છિપાઈ ગઈ છે એવા થઈ ગયા. (૩૯)

आहृताम्भाः स्नानपात्रं हरिदृष्ट्वाऽथ सोदकम् । ज्ञात्वा गर्तपिपासं तं चंदनादिभिरार्चयत् ॥४०॥
व्यचिंतयच्च मनसा शालग्रामस्य भूयसी । निवृत्तौव तृषात्वऽद्य क्षुन्निवृत्तिः कथं भवेत् ॥४१॥
इत्थं विष्णवर्थमिवासौ चिन्तयाऽखिद्यदन्तरे । स्वस्योपवासाः षड् जातास्तदर्थं तु न विव्यथे ॥४२॥
इति व्यवसितं तस्य ज्ञात्वा जायापती उभौ । प्रीतीवभूतां नृपते पुमान् योषामथाब्रवीत् ॥४३॥
प्रियेऽस्मै बटवे देहि नैवेद्याय रमापतेः । सक्तूंस्त्वं गोणिकाबद्धाल्लवणं चापि सत्वरम् ॥४४॥
ततः सा ग्रन्थिमुन्मुच्य पेशीस्थं वणिनि ददौ । सस्तुप्रस्थं स चाऽऽदात्तं यावदर्थ परिग्रहः ॥४५॥
लवणेनाम्बुना मिश्रीकृत्य सक्तून्स विष्णवे । निवेद्यार्चाविधिं तस्य विधिनैव समापयत् ॥४६॥
दरिद्रभिक्षुकाकारवपि कान्त्याऽतिमानवौ । तावथाऽपृच्छदानम्य दैवमानुष्यलक्ष्मवित् ॥४७॥
आकस्मिकागमौ शान्तौ कौयुवां करुणानिधी । योगिरूपप्रतिच्छन्नो शिवाविव मनोहरौ ॥४८॥

ત્યારે જળ લઈને આવેલા શ્રીહરિએ શાલિગ્રામને સ્નાન કરાવવાનું પાત્ર જ્યારે જળયુક્ત જોયું ત્યારે તેમને પિપાસારહિત જાણી ચંદન વગેરેથી તેમની પૂજા કરી. (૪૦) પછી શ્રીહરિ મનથી વિચાર કરવા લાગ્યા કે અતિ તરસ્યા થયેલા શાલિગ્રામની તૃષાની નિવૃત્તિ તો હમણાં થઈ પરંતુ તેની ક્ષુધાની શાંતિ કેવી રીતે થાય ? (૪૧) આ પ્રમાણે શ્રીહરિ વિષ્ણુ માટે જ ચિંતાથી પોતાના મનમાં ખેદ કરવા લાગ્યા અને પોતાને તો છ-છ ઉપવાસ થયેલા છે છતાં તે માટે તો જરા પણ ખેદ પામતા નથી. (૪૨) હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે શ્રીહરિનો અભિપ્રાય જાણી તે બંને દંપતી પરમ પ્રીતિને પામ્યાં. પછી શિવજી પોતાની પત્ની પાર્વતીને કહેવા લાગ્યાં. (૪૩) 'હે પ્રિયે ! તમે આ બટુ બ્રહ્મચારીને મહાવિષ્ણુના નૈવેદ્ય માટે પોટલીમાંથી બાંધેલો સાથવો અને મીઠું જેમ બને જલદી આપો.' (૪૪) ત્યારબાદ તે પાર્વતી ગ્રંથિ છોડી કોથળીમાં રહેલો સાથવો વર્ણિવેષ શ્રીહરિને આપ્યો અને જોઈએ તેટલું જ લેનારા શ્રીહરિ તે સાથવો ગ્રહણ કરતા હતા.(૪૫) શ્રીહરિ તે સાથવાને નિમક અને જળ વડે મિશ્રિત કરી શાલિગ્રામને નૈવેદ્ય કરતા હતા. ત્યારબાદ મહાવિષ્ણુનું પૂજન વિધિવિધાનપૂર્વક સમાપ્ત કરતા હતા. (૪૬) પછી દેવસંબંધી અને મનુષ્યસંબંધી લક્ષણો જાણનાર શ્રીહરિ દરિદ્ર ભિક્ષુક સમા આકૃતિવાળા, શરીરની કાંતિથી મનુષ્યોને ઉલ્લંઘન કરનાર તે શિવ-પાર્વતીને નમસ્કાર કરી પૂછવા લાગ્યા. (૪૭) આકસ્મિક આગમનવાળા, શાંત, કરુણાસાગર, યોગીરૂપે ઢંકાયેલા અને શિવ-પાર્વતીની માફક મનોહર એવા તમો બંને કોણ છો ? (૪૮)

युष्मादृशेक्षणं त्वत्र कान्तारे दुर्लभं खलु । म्त्यौ तु सर्वथा न स्थः स्वतत्त्वं ब्रूत मामृतम् ॥४९॥
तमाहतु-स्तौ क्षुत्तृड्भ्यां ग्लानोऽसि त्वं कृशोभृशम्। वर्णिस्ततः पिब जलमद्धि विष्णुनिवेदितम्॥५०॥
ततो वार्त्ताः करिष्याम इत्युस्तो मानयन्स तौ । सक्तून्प्राश्योदकं पीत्वा निषसाद तदन्तिके ॥५१॥
योगी तं प्राह विप्र त्वं ब्रह्मचर्यव्रतस्थितिः । तपसव्यपि जितक्रोधः कृष्ण भक्तो महानसि ॥५२॥
अभाषितचरं तस्मात्वदग्रे ननृतं ब्रुवे । अशेष पुण्य क्षय कृत्तपसव्यग्रेऽनृतं वचः ॥५३॥
शंकरं मां विजानीहि पार्वत्या सह वर्णिराट् । यदृच्छयागतंत्यत्र दुर्दर्शं तपतामपि ॥५४॥
इत्युक्त्वा दर्शयामास स्वरूपं सहसैव सः । साश्चर्यं नीलकंठ स्तमपश्यद्दिव्यविग्रहम् ॥५५॥

कर्पूरगौरमरुभास्करभासुराङ्गं भस्मांगरागरुचिरावयवे क्षणीयम् ।
यज्ञोपवीतवलया चितनागराजं केयूर हारकटिसूत्रपद स्थनागम् ॥५६॥
द्वीपिद्विपाजिनसदं शुकयुग्मशोभं प्रोत्फुल्लनीरज निभाननमन्दहासम् ।
शीतद्युतिद्युतितरम्यविशालभालं चञ्चद्बृहत्पुरटपिङ्गजटाकलापम् ॥५७॥

મહા અરણ્યમાં આપના જેવાનું દર્શન તો મહાદુર્લભ છે. તમે બધી રીતે મનુષ્ય તો નથી જ. તેથી તમારી ઓળખ જે હોય તે મને સત્ય કહો.' (૪૯) પછી તે બંને શ્રીહરિને કહેવા લાગ્યા : 'હે વર્ણિન્ ! તમે ભૂખ અને તૃષાથી ખૂબ ગ્લાનિ પામેલા છો તથા અત્યંત કૃશ થઈ ગયા છો તેથી જળપાન કરો અને વિષ્ણુનૈવેદ્ય જમો. (૫૦) પછી આપણે વાતો કરીશું.' આ પ્રમાણે તેઓએ કહેલા શ્રીહરિ તે બંનેના વચનને માનતા સાથવો જમી જળપાન કરી તેમના સમીપમાં બેઠા. (૫૧) ત્યારે યોગી એવા શિવજી શ્રીહરિ પ્રત્યે બોલ્યા : 'હે વિપ્ર ! તમે બ્રહ્મચર્યવ્રતમાં સ્થિતિવાળા તપસ્વી હોવા છતાં ક્રોધને જીતેલા અને શ્રીકૃષ્ણના મહાન્ ભક્ત છો. (૫૨) મારાથી આપની આગળ અસત્ય વચન કેમ બોલાય' ? ન જ બોલાય. કારણ કે તપસ્વીઓની આગળ અસત્ય વચન સમગ્ર પુણ્યોનું ક્ષય કરનારું છે. માટે તપસ્વીની આગળ મેં પૂર્વે નહિ બોલાયેલું અસત્ય વચન તમારી આગળ બોલીશ નહિ. (૫૩) હે વર્ણીરાટ્ ! પાર્વતીની સાથે તમારી સમીપમાં દૈવ ઇચ્છાથી આવેલા, તપસ્વીઓને પણ દુર્લભ દર્શનવાળા, મને નિશ્ચે શંકર જાણો.' (૫૪) શંકર આ પ્રમાણે કહીને અચાનક જ પોતાનું વાસ્તવિક રૂપ બતાવતા હતા. નીલકંઠ શ્રીહરિએ પણ દિવ્ય વિગ્રહવાળા શંકરને આશ્ચર્યપૂર્વક જોયા. (૫૫) કપૂર સમાન ગૌરવવર્ણવાળા, ઘણા સૂર્યસમાન-દેદીપ્યમાન શરીરવાળા, ભસ્મ લગાવવાથી સુંદર અવયવોથી દર્શનીય, યજ્ઞોપવીત માટે ગોળ વીંટળાયેલો છે નાગરાજ જેમણે એવા; બાજુબંધ, હાર, કંદોરો વગેરેના સ્થાનમાં રહેલા છે સર્પો જેમને એવા. (૫૬) વાઘ તથા હાથીના ચર્મરૂપ સુંદર વસ્ત્રોના જોડલાથી શોભાવાળા, તથા વિકસિત કમળતુલ્ય મંદહાસ્યયુક્ત મુખવાળા, જેમના ભાલમાં ચંદ્ર રહ્યો છે તેથી ચંદ્રથી પ્રકાશિત રમણીય વિશાળ લલાટવાળા, મહાન સુવર્ણની માફક પીળી જટાના સમુદાયવાળા. (૫૭)

वीरासनेन पुरतो धरणौ निपण्णं कौशासने स्तिमितदृक्त्रितयं स्थिरांगम् ।
वामे करे निजजनाभयदानमुद्रां ददोऽपि दोषणि च बिभ्रतमक्षमालाम् ।।५८।।
पार्श्वे च वाम उभया स्थितया त्रिलोकीसाध्वीगणस्मृतपदांबुजयाऽति भक्त्या ।
सद्वीजनेन परिसेवितमात्मनिष्ठं नन्दीश्वरा दिगणमंडल नूयमानम् ।।५९।।
ब्राह्मीं बुभुत्सुभिरुशन्मतिभिश्च विद्यां क्रौञ्चारिनारदसनंदनमुख्य विप्रैः ।
नम्रैः सितांजलिपुटद्वितयैः सहर्षं संप्रेक्ष्यमाणकरुणा क्षिकटाक्षपातम् ।।६०।।
त्वं वीक्ष्य साक्षाच्छिवमेव वर्णी प्रणम्य बद्धांजलि रश्रुनेत्रः ।
तुष्टाव राजज्जगतामधीशं रोमाञ्चिताङ्गः प्रणयेन नम्रः ।।६१।।

श्री नीलकण्ठ उवाच ।

सदाशिवं शाश्वतमीशितारं प्रशान्तमाशापतिमण्डलेशम् ।
ब्रह्मादिदेवार्चितपादपद्मं श्रीशङ्करं त्वामहमानतोऽस्मि ।।६२।।
सर्वेश्वरं सर्वगुणाधिवासं देवं महादेवमुदारकीर्तिम् ।
विद्यातपोयोगकलानिधानं श्रीशङ्करं त्वामहमानतोऽस्मि ।।६३।।

દર્ભાસનમાં વીરાસનથી પૃથ્વીમાં શ્રીહરિની આગળ બેઠેલા, નિશ્ચલ ત્રણ નેત્રોવાળા, સ્થિર અંગોવાળા, ડાબા હાથમાં પોતાના ભક્તજનોને અભયદાનની મુદ્રા અને જમણા હાથમાં રુદ્રાક્ષની માળા ધારી રહેલા. (૫૮) પોતાને ડાબે પડખે રહેલા અને ત્રિલોકીમાં જે પતિવ્રતાના સમૂહોએ પૂજન કરાયાં છે ચરણકમળ જેમનાં એવાં પાર્વતીએ અતિભક્તિથી સુંદર પંખા વડે સેવન કરાતા, આત્મારામ, નન્દી આદિ ગણોના સમૂહોએ સ્તુતિ કરાયેલા. (૫૯) સુંદર બુદ્ધિવાળા, બ્રાહ્મીવિદ્યાને જાણવાની ઇચ્છાવાળા, નમ્ર, પોતાના બંને હાથોની અંજલી આપતા એવા, ક્રૌંચ યુગલના શત્રુ કાર્તિકસ્વામી, નારદ, સનંદન આદિ વિપ્રવર્યોએ હર્ષપૂર્વક જોવાતા, જેમના નેત્રોના કટાક્ષપાત દયાવાળા છે એવા શિવજીને શ્રીહરિ જોતા હતા. (૬૦) હે રાજન્ ! જગતના અધિશ્વર એવા મહાદેવજીને સાક્ષાત્ જોઈને વર્ણી તેમને પ્રણામ કરી, રોમાંચિત ગાત્રવાળા, નેત્રોમાં આંસુ ભરેલા, નમનશીલ, બંને હાથ જોડીને સ્નેહપૂર્વક સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. (૬૧)

શ્રી નીલકંઠવર્ણી બોલ્યા :

'સદા મંગલમૂર્તિ, શાશ્વત, સર્વ જગતના નિયંતા, પ્રશાંત, દિશાઓના અધિપતિઓના નિયંતા, બ્રહ્માદિ દેવોએ પૂજ્યાં છે ચરણકમળ જેમનાં એવા હે શંકર ! હું તમને નમસ્કાર કરું છું. (૬૨) જગતના ઈશ્વર, સર્વ ગુણોનો જેમાં અધિવાસ છે એવા, દેવ-મહાદેવ, મહાન કીર્તિવાળા, વિદ્યા, તપ, યોગકળાઓના નિધિસ્વરૂપ હે શંકર ! તમને હું નમસ્કાર કરું છું.(૬૩)

सकालमायायमभीतिभङ्गं जगज्जनित्राणविनाशहेतुम् ।
प्रेचतसां देशिकमाप्तकामं श्री शङ्करं त्वामहमानतोऽस्मि ॥६४॥
महाविषत्रातसमस्तलोकं मृत्युञ्जयं मर्त्यजनाशुतोषम् ।
भस्मावशेषी कृत कामदेहं श्री शङ्करं त्वामहमानतोऽस्मि ॥६५॥
अशेषविद्यागमनन्त्रमूलं वैराग्यवेगोज्झित सर्वभोगम् ।
मुमुक्षुभिर्मुक्त जनैश्च सेव्यं श्री शङ्करं त्वामहमानतोऽस्मि ॥६६॥
गङ्गाधरं चान्धकदैत्यनाशं कैलासनाथं सुस्वितात्मदासम् ।
पापच्चयोन्मूलननाममात्रं श्री शंकरं त्वामहमानतोऽस्मि ॥६७॥
श्रीविश्वनाथं कृत काशिवासं प्रमीतकर्णोदिततारकं च ।
भवोद्धतानेकमहाधिजीवं श्री शङ्करं त्वामहमानतोऽस्मि ॥६८॥
देवादिसङ्कष्टहरं हराख्यं श्रीपार्वतीप्राणपतिं पुरारिम् ।
वृषध्वजं मंगलमूर्त्तिमीशं श्री शंकरं त्वामहमानतोऽस्मि ॥६९॥

કાળે સહિત માયા અને યમના ભયનો નાશ કરનારા, જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને વિનાશના કારણભૂત એવા, પ્રચેતાઓ (બર્હિષ રાજાના દશ પુત્રો)ના ગુરુ તથા પૂર્ણકામ એવા હે શંકર ! તમોને હું નમસ્કાર કરું છું. (૬૪) મહાવિષથી જેમણે સમસ્ત લોકનું રક્ષણ કર્યું છે એવા, મૃત્યુને જીતનારા, પોતાની પૂજા કરનાર મનુષ્યો ઉપર તત્કાળ પ્રસન્ન થનારા, અને ભસ્મીભૂત કર્યો છે કામદેવનો દેહ જેમણે એવા હે શંકર ! તમોને હું નમસ્કાર કરું છું. (૬૫) સમગ્ર વિદ્યાઓ તંત્રો અને મંત્રોની પ્રવૃત્તિના કારણ, અતિશય વૈરાગ્યના વેગથી ત્યાગ કર્યા છે સર્વ ભોગો જેમણે એવા, મુમુક્ષુ તથા મુક્તજનોએ સેવવા યોગ્ય હે શંકર ! તમને હું નમસ્કાર કરું છું. (૬૬) ગંગાને ધારણ કરનારા, અંધક નામના અસુરનો નાશ કરનારા, કૈલાસ પર્વતના સ્વામી, પોતાના ભક્તોને સુખી કરનારા, પાપસમૂહને જેમનું નામ માત્ર ઉખાડી નાખનારું છે એવા હે શંકર ! તમને હું નમસ્કાર કરું છું. (૬૭) વિશ્વના સ્વામી, જેમણે કાશીમાં વાસ કર્યો છે એવા, સમીપમાં મરણવાળા જનોને જમણા કર્ણમાં તારક મંત્રને કહેનારા તથા જેમણે મહાપાપીજનોને સંસારથી ઉદ્ધાર કર્યા છે એવા હે શંકર ! તમને હું નમસ્કાર કરું છું. (૬૮) દેવ વગેરેના સર્વના કષ્ટના હરનારા તેથી 'હર' એવા નામવાળા, અતિશય શોભાયુક્ત પાર્વતીના પ્રાણપતિ, ત્રિપુરારિ, નંદીકેશ્વર નામના બળદનું ચિહ્ન છે ધ્વજમાં જેને એવા, મંગલમૂર્તિ ઐશ્વર્યયુક્ત એવા હે શંકર ! તમને હું નમસ્કાર કરું છું.' (૬૯)

सुव्रत उवाच ।

इति स्तुत्वा शिवं भक्त्वा प्रणम्य च स धर्मभूः । तृष्टाव जगदम्बां च दुर्गां दुर्गतिनाशनीम् ॥७०॥

श्री नीलकंठ उवाच ।

मातः शिवमंगलवृंददात्रीं सर्वेश्वरीं चारिवललोकधात्रीम् ॥७१॥
महासतीं शंकरशक्तिमाद्या मुमामहं त्वां प्रणमामिदेवीम ॥७१॥
सुरेन्द्रमुख्यामरकष्टदातुर्विनाशयित्रीमसुरव्रजस्य ।
सदैव सर्वामरसौख्यदात्रीमुमामहं त्वां प्रणमामि देवीम् ॥७२॥
निशुंभशुम्भासुरदर्पहन्त्री निजा श्रितापन्निचयापहन्त्रीम् ।
श्री विष्णुकार्योद्यतयोगमायामुमामहं त्वां प्रणमामि देवीम् ॥७३॥
सुरारिनाशार्थमनेकशक्तीरुत्पादयन्तीममरेन्द्रपक्षाम् ।
महामृधाविष्कृतभूरिहस्तामुमामहं त्वां प्रणमामि देवीम् ॥७४॥
सुरापलस्वार्चकतुर्यवर्णशीर्षच्छिदाक्रोधकरालवस्त्राम् ।
जडद्विजप्राणदभद्रसालीमुमामहं त्वां प्रणमामि देवीम् ॥७५॥
दाक्षायणी रुपधरां युगादौ सतीं ततः श्री गिरिराजपुत्रीम् ।
साध्वीव्रतत्राण परामनादिमुमामहं त्वां प्रणमामि देवीम् ॥७६॥
नरामरैर्दुष्करमुग्रमादौ तपश्चरन्ती गिरिशप्रसत्ये ।
न पत्रमण्याद इति ह्यपर्णामुमाहं त्वां प्रणमामि देवीम् ॥७७॥

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે શ્રીહરિ પ્રેમથી શિવની સ્તુતિ કરી, દારિદ્રયને નાશ કરનારી જગતમાતા દુર્ગા પાર્વતીની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. (૭૦)

શ્રી નીલકંઠવર્ણી બોલ્યા :

'હે શિવે ! હે માત ! મંગલના સમૂહોને આપનારા, સર્વેશ્વરી, સમગ્ર લોકોની માતા, મહાપતિવ્રતા, શિવનાં પત્ની, સમગ્ર જગતના આદિભૂત હે ઉમા ! તમોને હું પ્રણામ કરું છું. (૭૧) દેવેન્દ્રાદિ દેવોને કષ્ટ આપનાર અસુર સમુદાયનો નાશ કરનારાં, હંમેશાં સર્વ દેવોને સુખ આપનારાં હે ઉમા ! તમોને હું પ્રણામ કરું છું. (૭૨) શુંભ અને નિશુંભ નામના અસુરોના ગર્વનો વિનાશ કરનારાં, પોતાના આશ્રિતજનોના આપત્તિસમૂહનું નિવારણ કરનારાં, તથા શ્રી વિષ્ણુકાર્યમાં ઉદ્યત યોગમાયારૂપ એવાં હે ઉમા ! તમોને હું પ્રણામ કરું છું. (૭૩) દૈત્યોના નાશ માટે અનેક શક્તિઓને ધારણ કરનારાં, તથા ઈન્દ્રના પક્ષવાળા, મહાસંગ્રામમાં દૈત્યોના હનન માટે જેમણે ઘણા હાથ આવિષ્કૃત કર્યા છે એવાં હે ઉમા ! તમોને હું પ્રણામ કરું છું. (૭૪) મદિરા અને માંસ વડે જે પોતાના પૂજક શૂદ્ર વર્ણો તેમનાં મસ્તકો છેદવા ચારેબાજુ ક્રોધરૂપી ભયંકર મુખવાળાં (કાલિકા) અને જડ વિપ્રને પ્રાણ આપનારાં ભદ્રકાલી એવાં હે ઉમા ! તમોને હું પ્રણામ કરું છું. (૭૬) આદિ યુગમાં દક્ષપુત્રીનુ રૂપ ધારણ કરનારાં સતી નામવાળાં પછી શોભાયુક્ત હિમાલયનાં પુત્રી પાર્વતી નામ ધારણ કરનારાં તથા પતિવ્રતાધર્મનું રક્ષણ જે મુખ્ય જેમને છે એવા હે ઉમંગ ! તમોને હું પ્રણામ કરું છું.' (૭૭)

प्रसूं गणेशस्य सदैव सेवापरायणामम्ब महेश्वरस्य ।
अमंगलघ्नीं निजसेवकानामुमामहं त्वां प्रणमामि देवीम् ॥७८॥

सुव्रत उवाच ।

इति स्तुत्वैवोपरतं वर्णिनं तावुमाशिवौ । ऊचतुर्नौ वरं वर्णिन् वरच त्वं निजेप्सितम् ॥७९॥

श्री नीलण्ठ उवाच ।

यदि प्रसन्नौ भवथो जगतः पितरौ युवाम् । यच्छतं तर्हि वैराग्यं दृढं सांसारिकेषु मे ॥८०॥

उमामहेश्वरावूवतुः ।

व्रियते यत्त्वया वर्णिस्तत्त सिद्धं सदात्वयि । तथापि तद्विशेषेण भविष्यति महामुने ॥८१॥

नारायणऋषिः साक्षादसि त्वं बदरीपतिः । मानुष्य नाट्यं कुरुषे इति जानीवहे हिनौ ॥८२॥

नमोस्तु जगदीशाय नरनारायणाय ते । सहार्ज्जुनाय कृष्णाय धर्मसंस्थापनाय च ॥८३॥

सुव्रत उवाच ।

इति शिवश्च शिवा प्रणिप्रत्य तं प्रहसिताानन पद्ममृषीस्वरम् ।
तदवलोकन हर्षभृतान्तरौ नृपतिरोदधतुः सहसा ततः ॥८४॥

इति श्री सत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे महारण्यामुमामहेश्वरदर्शननामे
एकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥४९॥

પ્રથમ શિવની પ્રસન્નતા માટે દેવ-મનુષ્યથી ન થઈ શકે એવું તીવ્ર તપ કરતાં તમે પાંદડું સુધ્ધાં ખાધું નહિ માટે આપણા નામવાળાં હે ઉમા ! તમોને હું પ્રણામ કરું છું. હે માત ! ગણેશનાં માતા, નિરંતર મહેશની સેવાપરાયણ, પોતાના સેવકોના અશુભોને નાશ કરનારાં, હે ઉમા ! તમોને હું પ્રણામ કરું છું. (૭૮)

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરીને નિવૃત્તિ પામેલા વર્ણિરાજને શંકર-પાર્વતી કહેવા લાગ્યાં કે 'હે વર્ણિવર્ય ! તમે અમારી પાસેથી ઇચ્છિત વરદાન માગો.' (૭૯)

શ્રી નીલકંઠ બોલ્યા :

'જગતના માતપિતા એવાં તમો પ્રસન્ન થયાં હો તો આ સંસારમાં મને વૈરાગ્ય દ્દઢ રટે તેમ ઇચ્છું છું. (૮૦)

ઉમા મહેશ્વર બોલ્યાં :

'હે વર્ણિન્ ! જે વૈરાગ્ય તમે માગો છો તે તમારામાં હંમેશાં સિદ્ધ જ છે તો પણ હે મહામુનિ ! તે વૈરાગ્ય તમારામાં ઉત્તમપણે રહેશે. (૮૧) તમે તો સાક્ષાત્ બદરીપતિ નારાયણ ઋષિ છો. તમે મનુષ્યનાટ્યનું અનુકરણ કરો છો એ અમે જાણીએ છીએ. (૮૨) નરનારાયણ એવા જગદીશને નમસ્કાર હો અને અર્જુન સહિત શ્રીકૃષ્ણ સ્વરૂપ એવા તથા ધર્મસ્થાપનાર્થે પ્રગટ થયેલા એવા શ્રીહરિને નમસ્કાર હો.' (૮૩)

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે શિવ-પાર્વતી પ્રફુલ્લિત મુખકમળવાળા ઋષિપતિ તે શ્રીહરિને નમસ્કાર કરી તેમના અવલોકનથી આનંદપૂર્ણ અંતઃકરણવાળા બની તે જગ્યાએથી એકદમ અંતર્ધાન થઈ ગયા. (૮૪)

ઈતિશ્રી સત્સંગગિજીવનમાં નારાયણ ચરિત્રમાં ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રથમ પ્રકરણમાં મહારણ્યમાં ઉમા-મહેશ્રવર દર્શન નામે ઓગણપચાસમો અધ્યાય થયો ॥૪૯॥

अथ पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

सुव्रत उवाच ।

अंतर्हिति शङ्करेऽथ निजातिप्रियदर्शने । नीलकण्ठस्ततोऽगच्छत्स्मरन् भूतपुरीं स्म तम् ॥१॥

तत्र रामानुजाचार्यप्रतिमायाः स दर्शनम् । पूजनं च विधायाऽगाद् दुर्गां कन्याभिधां ततः ॥२॥

ततो ययौ वर्णिराजः पद्मनाभं जनार्दनम् । आदि केशवनामानं ततो विष्णुमुपाययौ ॥३॥

असुराणां सहस्रे द्वे तत्रास्तां शस्त्रधारिणाम् । ते तत्रत्यनृपेणैव निहते तज्जिघांसुनी ॥४॥

मानसे पत्तने पूर्वं क्ष्माभुजा सत्रधर्मणा । निहता असुरा यद्वत्तथा राज्ञाऽत्र धर्मिणा ॥५॥

मलयाख्यं ततः प्रायान्नानाद्रुमसमाकुलम् । नारायणः कुलगिरिं तीर्थयात्रा परायणः ॥६॥

पञ्चाहानि गिरौ तत्र साक्षिगोपालदर्शनम् । कुर्वश्चन्दनवृक्षाणां ससर्पाणां वनेवसत् ॥७॥

चंद्रभागानदीतीरे पुण्डलीकपुरं ययौ । तत्र श्री विठ्ठलस्यासौ चक्रे श्रीभर्तुरीक्षणम् ॥८॥

नद्यां स्नानं विठ्ठलस्य दर्शनं गुणकीर्त्तनम् । कुर्वन् प्रतिदिनं तत्र द्वौ मासौ न्यवसद्धरिः ॥९॥

અધ્યાય-૫૦

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

સ્વજનોને અતિ પ્રિય દર્શનવાળા શંકર ભગવાન અંતર્ધાન થયા ત્યારે નીલકંઠવર્ણી પણ મહારણ્ય સ્થાનથી નીકળી મનથી શંકરનું અનુસ્મરણ કરતા ભૂતપુરીને પામ્યા. (૧) તે નગરીમાં શ્રી રામાનુજાચાર્યની પ્રતિમાનું દર્શન અને પૂજન કરી ત્યાંથી કન્યા નામની દુર્ગાદેવી (કન્યાકુમારી)ને પામ્યા. (૨) ત્યાર પછી શ્રીહરિ પદ્મનાભ જનાર્દન પહોંચ્યા, ત્યાં આદિ કેશવ નામના વિષ્ણુને પામતા હતા. (૩) તે તીર્થમાં શસ્ત્રધારી બે હજાર અસુરો હતા. તે શ્રીહરિને મારવાની ઇચ્છાવાળા અસુરોને તે તીર્થના રાજાએ જ મારી નંખાવ્યા. (૪) જેમ અગાઉ માનસપત્તનમાં સત્રધર્મા રાજાએ અસુરોને હણ્યા હતા તેવી રીતે આ તીર્થમાં પણ ધાર્મિક રાજાએ પણ હજારો અસુરોને હણ્યા. (૫) તીર્થયાત્રા પરાયણ એવા નારાયણ શ્રીહરિ પછી કેશવ તીર્થથી ચંદન, પારિજાત વગેરે વિવિધ પ્રકારનાં વૃક્ષોથી વ્યાપ્ત મલય નામના કુલાચળને પામ્યા. (૬) તે પર્વતમાં સાક્ષીગોપાલ નામના વિષ્ણુ ભગવાનનું દર્શન કરતા થકા, સાપોથી વીંટળાયેલા ચંદન વૃક્ષોના વનમાં પાંચ દિવસ નિવાસ કરીને રહ્યા. (૭) ત્યાર પછી શ્રીહરિ ચંદ્રભાગા નદીને તીરે આવેલા પુંડલિકપુર(પંઢરપુર)માં પહોંચ્યા, ત્યાં શ્રી વિઠ્ઠલ નામના ભગવાન્ શ્રીપતિનાં દર્શન કર્યાં. (૮) શ્રીહરિ પ્રતિદિન નદીમાં સ્નાન, શ્રીવિઠ્ઠલનાથનાં દર્શન અને તેમના દિવ્યગુણોનું ગાન કરતા થકા તે પુરમાં બે માસ સુધી રહ્યા. (૯)

श्रीविठ्ठलं ततो नत्वा परिष्वज्य च भक्तितः । स्तुवंस्तत्क्षेत्रमाहात्म्यं दंडकारण्यमाययौ ॥१०॥
कुर्वन्प्रदक्षिणां तस्य नासिकारव्यं पुरं ययौ । दर्शनं त्र्यंबकेशस्य कृत्वाऽगात्तपतीं नदीम् ॥११॥
ततः स नर्मदायात्रां कृत्वोत्तीर्थ महीं नदीम् । तीर्त्वा साभ्रमतीं प्रायाद्भीमनांथाख्य शंकरम् ॥१२॥
गोपनाथमुपेत्याऽथ पंचतीर्थीं समाचरन् । नीलकण्ठ उपेयाय मकरालयपत्तनम् ॥१३॥
एवं तीर्थानि विचरन्सद्धर्मं परिपालयन् । अधर्मसर्गं तीर्थस्थमुच्चखान निजौजसा ॥१४॥
पाषण्डिनो गुरूञ्जित्वा वादैः सच्छास्त्रसम्मतैः । मुमुक्षूंस्त्रक्षितां स्तेभ्यो मोचयामास संसृतेः ॥१५॥
तपश्च ब्रह्मचर्यादीन्नियमानाचरन् स्वयम् । त्यागिनां तैर्थिकानां च स्थितिरीतिमदर्शयत् ॥१६॥
शान्तस्तितिक्षुरेकाकी निःस्पृहो निष्परिग्रहः । कौपीनमात्रवसनो मृगाजिनधरो जटी ॥१७॥
अनावृत्तांगः सर्वेषु ऋतुष्वपि दिवानिशम् । बहिर्ग्रामाद्द्रुमाधस्ताद्वसन् ग्राम् तु न क्वचित् ॥१८॥
नित्यंत्रिषवणस्नायी त्रिकाल कृष्णपूजकः । पञ्चाध्याच्याः पूजनान्ते पाठं कुर्वन्दिनेदिने ॥१९॥
प्राणायामांस्त्रिकालं च कुर्वन्नानासनानि च । स्वेच्छया हिम कालेऽपि सेवमानो न चानलयम् ॥२०॥

ત્યાર પછી શ્રી વિઠ્ઠલ ભગવાનને નમસ્કાર કરી, ખૂબ પ્રેમથી આલિંગન કરી તે ક્ષેત્રના માહાત્મ્યની પ્રશંસા કરતા શ્રીહરિ દંડકારણ્યમાં આવ્યા. (૧૦) તે દંડકારણ્યમાં પંચવટીની પ્રદક્ષિણા કરી પછી ત્યાંથી નાસિક નામના નગરમાં પહોંચ્યા. ત્યાં ત્ર્યંબકેશ્વર મહાદેવનાં દર્શન કરી તાપી નદીના કિનારે પહોંચ્યા. (૧૧) ત્યાર પછી શ્રીહરિ નર્મદાયાત્રા કરી, મહા નદી ઊતરી ત્યાંથી સાબરમતી નદી તરીને ભીમનાથ નામના મહાદેવ પહોંચ્યા. (૧૨) ત્યારબાદ ગોપનાથ મહાદેવ નામના તીર્થને પામી, પંચતીર્થી કરતા શ્રી નીલકંઠ માંગરોળનગરને પામ્યા. (૧૩) આ પ્રમાણે તીર્થોમાં ભ્રમણ કરતા સદ્ધર્મનું પાલન કરતાં, પોતાના તેજથી તીર્થમાં રહેલા અધર્મોને ઊખેડી નાખતા હતા. (૧૪) સચ્છાસ્ત્રોથી સંમત એવા સંવાદો વડે પાખંડી ગુરુઓનો પરાજય કરી તે પાખંડીઓથી રક્ષણ કરાયેલા મુમુક્ષુજનોને સંસારના બંધનથી મુક્ત કરાવતા હતા. (૧૫) તપ, બ્રહ્મચર્ય વગેરેને નિયમોને પોતે આચરતા થકા, ત્યાગીઓ, તીર્થવાસીઓ તથા અન્ય જનોને તે પ્રમાણે વર્તવાનો ઉપાય શ્રીહરિ બતાવતા હતા. (૧૬) તે શ્રીહરિ એકાંકી, તિતિક્ષુ, શાંત, નિસ્પૃહી, નિષ્પરિગ્રહ અને કૌપિન માત્ર જ જેમનું વસ્ત્ર છે તેવા તથા આસન માટે મૃગચર્મ ધારણ કરનારા અને જટાધારી હતા. (૧૭) બધી ઋતુઓમાં પણ ઢાંક્યા વગરના અંગવાળા, દિવસરાત ગામથી બહાર વૃક્ષ નીચે નિવાસ કરનારા, કોઈ ગામમાં નિવાસ નહિ કરનારા શ્રીહરિ બધાને વર્તનની રીતિ બતાવતા હતા. (૧૮) દરરોજ ત્રણ સમય સ્નાન કરનારા, ત્રણે કાળમાં કૃષ્ણ ભગવાનની પૂજા કરનારા અને પૂજનને અંતે પંચાધ્યાયીનો પાઠ કરતા હતા. (૧૯)

अखंडं स्वस्वरुपस्थ्थो निर्निमेषविलोचनः । त्वगस्थिशेषगात्रश्च भूयो धमनिसन्ततः ॥२१॥
देहानुसन्धानहीनः शर्कराकण्टकादिषु । निरुपानिच्चलन्मार्गे न पृच्छन्वर्त्म कश्चन ॥२२॥
घोरेष्वरम्येषु चरन् पर्वतिषु च निर्भयः । सिंहव्याघ्रोरगाद्यैश्च कुत्राप्यक्षतविग्रहः ॥२३॥
सकृदश्नन् क्वचिच्चान्नं फलं मूलं च वादलम् । तिष्ठिन्निरशनः क्वापि नीराहाराश्च कुत्रचित् ॥२४॥
दिनानि कतिचित्तिष्ठन्प्राश्यैव पवनं सकृत् । क्वाप्ययाचितवृत्तिश्च कृच्छ्व्रतपरः क्वचित् ॥२५॥
विरक्तो रमणीयेषु विषयेष्वपि पश्चसु । स्त्रीणां त्वसहमानश्च गन्धमात्रमपि ध्रुवम् ॥२६॥
एकादशीपु सर्वासु हरेर्जन्मदिनेषु च । नान्नगंधग्रहोधीरऊर्ध्वरिता जितेन्द्रियः ॥२७॥
तपस्विनस्त्यागिनोऽन्ये तं दृष्ट्वातितपस्विनम् । स्वयं तथा कर्तुकामास्तत्संगं केऽप्यकुर्वत ॥२८॥
देहाभिमानजातेन देहदुःखेन पीडिताः । तत्समीपे न ते स्थातुं शेकिरे मानिनोऽपि च ॥२९॥
त्रिरात्रं पश्चरात्रं वा कृत्वा तस्य समागमम् । पलायन्ते स्म ते केचिद्दशरात्रं च केचन ॥३०॥

દરરોજ ત્રણે સમયે પ્રાણાયામ કરતા, નાનાવિધ આસનો કરનારા, તથા સખત ઠંડીના સમયે પણ અગ્નિનું સેવન કરતા ન હતા. (૨૦) નિરંતર આત્મસ્વરૂપમાં રહેનારા, પલકારારહિત નેત્રોવાળા, ચામડી અને હાડકાં જ બાકી રહેલ છે જેમના અંગમાં તેવા તથા સ્પષ્ટ ઉઘાડી દેખાતી નાડીઓવાળા, (૨૧) દેહના અનુસંધાન રહિત, તથા રસ્તામાં કાંટાં કાંકરા વગેરેમાં પણ કોઈને માર્ગ પૂછ્યા સિવાય પાદુકા વગર જ ચાલનારા. (૨૨) ભયંકર એવાં જંગલો અને પર્વતોમાં નિર્ભયપણે ફરનારા તેમને કોઈ પણ સ્થળે સિંહ, વાઘ, રાક્ષસ, પિશાચ વગેરેએ તેમના દેહને કદિ પ્રહાર કરી શક્યા નથી. (૨૩) કોઈક સમયે એકવાર અન્ન જમતા, ક્યારેક ફળ, મૂળ કે પાંદડાં ખાઈને રહેતા, ક્યારેક તો ભોજન વગરના તો ક્યારેક માત્ર જળ પીને દિવસ પસાર કરતા. (૨૪) કેટલાય દિવસ સુધી એકવાર જ વાયુભક્ષણ કરીને રહેતા. વળી કોઈ સમયે માગ્યા વિના જ આપેલું અન્ન હોય તો જ ખાતા અને ક્યારેક કૃચ્છવ્રત-પરાયણ રહેતા. (૨૫) રમણીય પાંચ વિષયોમાં પૂર્ણ વૈરાગ્યવાળા, અને સ્ત્રીઓની તો ગંધ માત્ર પણ નિશ્ચે સહન કરી શકતા ન હતા. (૨૬) બધી એકાદશીઓના દિવસે અને ભગવાનના જન્મદિવસે અન્નની ગંધ પણ નહિ લેનારા, ધીર, ઉર્ધ્વરેતા અને જિતેન્દ્રિય એવા શ્રીહરિ હતા. (૨૭) બીજા કેટલાય તપસ્વી અને ત્યાગીજનો શ્રીહરિને અતિ તપસ્વી જોઈ તેમની જેમ તપવાની તીવ્ર ઇચ્છાથી તેમનો સમાગમ કરવા લાગ્યા. (૨૮) દેહાભિમાનથી ઉત્પન્ન થયેલા શરીરના દુઃખથી પીડા પામેલા તપસ્વી ત્યાગીઓ અને માનીઓ પણ શ્રીહરિની સમીપે રહેવા માટે શક્તિમાન થયા નહિ. (૨૯) તેમાંના કેટલાક તપસ્વીઓ ત્રણ રાત્રિ કે પાંચ રાત્રિ સુધી શ્રીહરિનો સમાગમ કરી પલાયન કરી ગયા તો કેટલાક દશ રાત્રિ સુધી સમાગમ કરી ભાગી ગયા. (૩૦)

मनुष्यैर्दुष्कराणीत्थं तपांस्याचरतो वने । चरतः सप्तवर्षाणि मासश्चैको ययुहरिः ॥३१॥
विक्रमादित्यभूपस्य षट्पंचाष्टैकसम्मिते । शकस्य वर्तमानेऽब्दे दक्षिणायनगेरवौ ॥३२॥
संवत्सरे च शुक्लाख्यै नभः कृष्णेऽग्निभूतिथौ । पुरं लोजाभिधं प्राप काले संगव एव सः ॥३३॥
पुराद्बहिस्तत्र स वापिकायामुपाविशद्वर्णिवरो मुहूर्तम् ।
वृन्दावनेन्दु हृदि चिंतयान्ते निजेष्टदेवं नृप राधिकेशम् ॥३४॥

इति श्री सत्सङ्गि, जीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे । लोजपुरागमननामा पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५०॥

આ પ્રકારે મનુષ્યોથી દુષ્કર એવા તમોને આચરતા અને વનમાં ફરતા શ્રીહરિને સાત વર્ષ અને એક માસ વીતી ગયો. (૩૧) આ પ્રમાણે શ્રીહરિ વનવિચરણ કરતાં કરતાં વિક્રમ સંવત ૧૮૫૬ના વર્ષમાં સૂર્ય દક્ષિણાયનનો થયો ત્યારે શુક્લ નામના સંવત્સર યોગમાં શ્રાવણ વદ છઠને દિવસે સંગવકાલે (પ્રાતઃકાળમાં) લોજ નામના નગરમાં પહોંચ્યા. (૩૨-૩૩)

હે રાજન્ ! વર્ણિવર્ય તે શ્રીહરિ પોતાને પ્રિય દેવ રાધિકાના પતિ, વૃદાવનચન્દ્ર શ્રીકૃષ્ણને પોતાના હૃદયમાં ચિંતન કરતા લોજપુર ગામથી બહાર આવેલી વાવના કિનારે બે ઘડી પર્યંત વિરાજમાન થયા હતા. (૩૪)

ઈતિશ્રી સત્સંગિજીવનમાં નારાયણચરિત્રમાં ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રથમ પ્રકરણમાં લોજપુરાગમન નામે પચાસમો અધ્યાય થયો. ॥૫૦॥

॥ अथ एकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

सुव्रत उवाच ।

तत्रोद्धवावतारस्य रामानन्दमुने र्नृप । मुक्तानन्दादयः शिष्याः पञ्चाशत्त्यागिनोऽवसन् ॥१॥

तेषां सुखानन्दनामा साधुः स्नानार्थमागतः । तत्राद्राक्षीद्ध्याननिष्ठं वर्णिनं तमलौकिकम् ॥२॥

ततस्तपस्विप्रवरं तं नमस्कृत्य सोऽब्रवीत् । कुत आगम्यते वर्णिन्कुत्र वा गम्यते त्वया ॥३॥

श्री नीलकण्ठ उवाच ।

उत्तरेभ्यः कोसलेभ्यस्तीर्थानि विचरन्नहम् । यदच्छयात्राऽऽगतोऽस्मि कस्त्वं शिष्योऽसि कस्य च ॥४॥

सुखानन्द उवाच ।

श्रीमदद्रामानन्दमुनेः ख्यातस्येशतया भुवि । शिष्याः सहस्रशः सन्ति त्यागिनो गृहिणस्तथा ॥५॥

तत्र ये त्यागिनस्तेषु मुक्तानन्दोऽग्रणी रिह । पञ्चाशता मत्प्रमुखैस्त्यागिभिः सह वर्तति ॥६॥

अत्रागतोऽहं स्नानार्थं विलोक्य त्वां तपोनिधिम् । तवान्तिकमुपेतोऽस्मि दर्शनार्हस्य योगिनाम् ॥७॥

अस्मज्ज्येष्ठतीर्थ्योऽपि योगपारं गतोऽस्ति हि । तपस्व्यपि कृष्णभक्तस्त्वादृशान् द्रष्टुमिच्छति ॥८॥

आज्ञया स्वगुरोरत्र त्वादृशां सेवनाय वै । सोऽस्माभिवर्ततति साकं दर्शनार्हश्च देहिनाम् ॥९॥

અધ્યાય-૫૧

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે રાજન્ ! ત્યાં (લોજપુરમાં) ઉદ્ધવાવતાર શ્રી રામાનંદમુનિના મુક્તાનંદાદિ પચાસ શિષ્યો રહેતા હતા. (૧) તેમાં સ્નાન માટે આવેલા સુખાનંદ નામના સાધુએ ધ્યાનનિષ્ઠ બનેલા કોઈ અલૌકિક અને વર્ણિવેશ તે શ્રીહરિને જોયા. (૨) પછી તપસ્વીઓમાં શ્રેષ્ઠ નીલકંઠવર્ણીને નમસ્કાર કરીને **સુખાનંદસ્વામી બોલ્યા:** ''હે વર્ણિન્ ! તમે ક્યાંથી આવો છો ? અને ક્યાં જવાના છો ?'' (૩)

શ્રી નીલકંઠવર્ણી બોલ્યા :

''હું ઉત્તર કૌશલ દેશથી તીર્થોમાં ફરતો હરિઈચ્છાથી અહીં આવેલો છું. તમે કોણ છો ? અને કોના શિષ્ય છો ?'' (૪)

સુખાનંદસ્વામી બોલ્યા :

''પૃથ્વી ઉપર ઈશ્વરપણે પ્રસિદ્ધ એવા શ્રીમાન્ રામાનંદસ્વામીના ત્યાગીઓ અને ગૃહસ્થો હજારો શિષ્યો છે. (૫) તેમાં જે ત્યાગીઓ છે તેમાં અગ્રણી મુક્તાનંદ છે તે હું આદિક પચાસ ત્યાગીઓ સાથે અહીં (લોજપુર)માં રહે છે. (૬) હું અહીં સ્નાન કરવા આવેલો તે તપોનિધિ એવા તમને જોઈને યોગીજનોને પણ દર્શનયોગ્ય એવા તમારી સમીપે આવેલો છું. (૭) અમારાથી મોટેરા એવા (મુક્તાનંદસ્વામી) યોગપારને પામેલા છે. તપસ્વી એવા તે કૃષ્ણભક્ત આપના જેવાનાં દર્શનની બહુ ઇચ્છા રાખે છે. (૮) દેહધારીઓને દર્શન યોગ્ય એવા આપના જેવા તપસ્વીઓના સેવન માટે જ સ્વગુરુની આજ્ઞાથી અમે સાધુઓ અહીં રહેલા છીએ. (૯)

देयं स्वदर्शनं तस्मै भवतापि तपस्विना । नागमिष्यसि चेतत्र स एवात्रागमिष्यति ॥१०॥
सुव्रत उवाच ।
इत्याश्रुत्य वचस्तस्य वर्णिराट् प्राह तं नृप । तीर्थयात्राफलं जानंस्तादृग्योगीन्द्रदर्शनम् ॥११॥
ग्रामं पुरं वापि मुने प्रविशामि न कर्हिचित् । वृक्षं नवं नवं नित्यं वनेष्वधिवसन्नहम् ॥१२॥
तथापि तादृग्योगीक्षां सर्वतीर्थतपःफलम् । जानामीति त्वया साकमायाम्यद्य तमीक्षितुम् ॥१३॥
इत्युक्त्वा सद्य उत्थाय साकं तेन तदाश्रमम् । आयातप्रत्युद्गमं तस्य मुक्तानन्दादयो व्यधुः ॥१४॥
स तांस्ते तं नमस्कृत्य यथोचितमुपाविशन् । सर्वेऽपि सन्तस्तं वीक्ष्य प्रापुराश्चर्यमिव ते ॥१५॥
जाज्वल्यमानं तपसा मनोनयननन्दम् । पश्यन्तः शान्तमूर्तिं तं बहुधा ते व्यतर्कयन् ॥१६॥
अहो तपस्विनो दृष्टा बहवो योगिनो भुवि । ईदृशस्तु न कोऽप्यैक्षि न श्रुतोऽप्यत्र सांप्रतम् ॥१७॥
क्वेदमुग्रं तपः क्वेदं बालखेलोचितं वयः । ततः साधारणो नायं पुमान् काऽप्यस्ति देवता ॥१८॥
सूर्यश्चन्द्रोऽथवा वह्निः कुमारो वानराकृतिः । श्रुतो निरन्नमुक्तो वा मूर्तिमत्तप एव वा ॥१९॥

આથી તપસ્વી એવા તમારે તેમને (મુક્તાનંદસ્વામીને) દર્શન આપવું જોઈએ. તમે જો ત્યાં નહિ આવો તો તેઓ (મુક્તાનંદસ્વામી) જ અહીં આવશે. (૧૦)

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે રાજન્ ! વર્ણિરાજ શ્રીહરિ આ પ્રકારનું વાક્ય સાંભળીને મુક્તાનંદસ્વામી જેવા યોગીન્દ્રનું દર્શન એ જ તીર્થયાત્રાનું ફળ જાણનારા તે નીલકંઠવર્ણી સુખાનંદને કહેવા લાગ્યા. (૧૧) હે મુને વનમાં રોજ નવા નવા વૃક્ષ નીચે વાસ કરનારો હું ક્યારેય પણ ગામમાં કે નગરમાં પ્રવેશતો નથી. (૧૨) તો પણ તે મુક્તાનંદસ્વામી જેવા યોગીઓનું દર્શન એ જ સર્વ તીર્થો અને તપોનું ફળ છે એમ હું જાણું છું. તેથી તમારી સાથે જ તે મુનિના દર્શન માટે અત્યારે જ આવું છું. (૧૩) આ પ્રમાણે કહીને તે જ ક્ષણે ઊઠી તે સુખાનંદ સ્વામી સાથે તે આશ્રમમાં આવ્યા ત્યારે મુક્તાનંદ સ્વામી આદિ સંતો પણ કેટલાંક ડગલાં સન્મુખ ગમન કરતા હતા. (૧૪) તેઓ (શ્રી નીલકંઠવર્ણી) તેમને (મુક્તાનંદાદિ સંતોને) નમસ્કાર કરી યથાયોગ્ય બેસતા હતા. તે બધાં તો તે શ્રીહરિને જોઈને આશ્ચર્ય પામી ગયા. (૧૫) તે બધાં તો તપના તેજથી દેદીપ્યમાન, મનોનયનાભિરામ એ અતિ શાંતિમૂર્તિ એવા શ્રીહરિને જોઈને બહુ પ્રકારે તર્ક કરવા લાગ્યા. (૧૬) અહો ! બહુ એવા તપસ્વીઓ અને યોગીઓ આપણે જોયા પણ આ પૃથ્વી ઉપર આમના જેવા કોઈ દીઠા પણ નથી અને સાંભળ્યા પણ નથી. (૧૭) ક્યાં ઉગ્ર તપ ? અને ક્યાં આ બાળક્રીડાને ઉચિત અવસ્થા ? તેથી આ કોઈ સાધારણ પુરુષ નથી પણ કોઈક દેવતા છે. (૧૮) શું આ નરાકૃતિરૂપે રહેલ સૂર્ય છે ? ચંદ્ર છે ? અથવા અગ્નિદેવ છે ? કે કાર્તિકસ્વામી અથવા સનતકુમાર છે ? કે શ્રવણ થતા કોઈ નિરન્નમુક્ત છે ? કે સાક્ષાત્ મૂર્તિમાન તપ જ છે ? (૧૯)

अस्तु यः कोऽपि दिष्ट्याऽद्य दष्टोस्माभिस्तपोनिधिः। सेवयाऽस्यास्मदुपरि श्रीस्वामी तोषमेष्यति ॥२०॥
इत्थं वदन्तस्ते तस्य परिचर्यां सुचक्रिरे । मुक्तानन्दः स्वागतादि पृष्ट्वाऽतिथ्यमकारयत् ॥२१॥
वर्णिराजोऽपि तान्साधून्कलावपि जितेन्द्रियान्। धिया सुशीलान्निश्चित्य सङ्गायाऽर्हानमन्यत ॥२२॥
ततो मुक्तानंदसंज्ञं तं महान्तं परीक्षितुम् । स बहु विंनयेनैव पृच्छति स्म बुभुत्सुवत् ॥२३॥
श्री नीलकण्ठ उवाच ।
महामुनेऽतिसुज्ञोऽसि सम्मतोऽसि सतामपि । पृच्छामि यदहं तस्य कर्तुमुत्तरमर्हसि ॥२४॥
रूपाणि जीवेश्वरयोर्मायाया ब्रह्मणस्तथा । परस्य ब्रह्मणश्चाहं विवित्सामि पृथक् पृथक् ॥२५॥
सुव्रत उवाच ।
सूक्ष्मं प्रश्नमिति पृष्टः स मुनिस्तेन वर्णिना । यथाश्रुतं गुरुमुखात्तथोवाच तदुत्तरम् ॥२६॥
मुक्तानन्दमुनिरुवाच ।
स्थूलादिदेहत्रितयमानखादाशिखं च यः। व्याप्येन्द्रियान्तः करणैः करोति विविधाः क्रियाः ॥२७॥
अजो नित्यः शाश्वतश्च निरंशश्च प्रकाशकः। सोऽच्छेद्यादिगुणो ज्ञेयो जीवात्मा वर्णिसत्तम ॥२८॥

જે કોઈ હો. પરંતુ આજે આપણે સદ્ભાગ્યે તપોનિધિ એવા મુનિને જોયા. આ તપસ્વીની સેવાથી આપણા ઉપર શ્રી રામાનંદસ્વામી ખૂબ ખુશ થશે. (૨૦) આ પ્રમાણે પરસ્પર બોલતા તે સર્વે સાધુઓ શ્રીહરિની સેવા-પરિચર્યા સુપેરે કરવા લાગ્યા. મુક્તાનંદમુનિ તો સ્વાગત આદિ પૂછીને આતિથ્ય કરવા લાગ્યા. (૨૧) વર્ણિરાજ શ્રીહરિ પણ તે સાધુઓને આ ઘોર કળિકાળમાં પણ જિતેન્દ્રિય, સુશીલ એવા બુદ્ધિપૂર્વક નિશ્ચય કરી પ્રતિદિન સમાગમ કરવા યોગ્ય માનવા લાગ્યા. (૨૨) પછી તે વર્ણીન્દ્ર મુક્તાનંદસ્વામીને સૌના મોટેરા જાણીને તેમના મતનું પરીક્ષણ કરવા જિજ્ઞાસુ જનની પેઠે વિનયપૂર્વક જ પૂછવા લાગ્યા. (૨૩)

શ્રી નીલકંઠવર્ણી બોલ્યા :

હે મહામુનિ ! તમે અતિ જ્ઞાનવાળા છો. સંતોમાં પણ તમે માન્ય છો. તેથી હું તમને જે પૂછું તેનો ઉત્તર કરવા માટે તમે યોગ્ય છો. (૨૪) જીવ, ઈશ્વર, માયા, બ્રહ્મ અને પરબ્રહ્મના રૂપો પૃથક્ હું જાણવાની ઇચ્છા કરૂં છું આ પાંચેના સ્વરૂપથી જુદા જુદા લક્ષણો તમે કહો. (૨૫)

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે રાજન્ ! તે વર્ણિ શ્રીહરિએ આ પ્રમાણે સૂક્ષ્મ પ્રશ્ન પૂછેલા તે (મુક્તાનંદ) મુનિ ગુરુના મુખથી જે સાંભળેલ તે પ્રમાણે તેનો ઉત્તર કરવા લાગ્યા. (૨૬)

મુક્તાનંદમુનિ બોલ્યા :

જે સ્થૂલ આદિ ત્રણે શરીરોમાં નખના અગ્ર ભાગથી શિખા પર્યંત વ્યાપીને, ઈન્દ્રિયો અંતઃકરણો વડે વિવિધ ક્રિયાઓ કરે છે. (૨૭) હે બ્રહ્મચારીવર્ય ! તથા જે અજન્મા છે, નિત્ય છે, શાશ્વત છે, નિરંશ છે, પ્રકાશક છે તથા જે અછેદ્યાદિ ગુણોથી યુક્ત તથા જ્ઞેય એવા લક્ષણોવાળો જીવાત્મા કહેલો છે. (૨૮)

देहत्रये विराडादौ व्याप्योत्पत्तिस्थितिक्षयान् । करोति जगतां यस्तु सर्वज्ञो ज्ञेय ईश्वरः ॥२९॥
जन्मक्षेत्रं च जीवानामनादिश्चिज्जडात्मिका । तमोमयी हरेः शक्तिः कार्यकारणरूपिणी ॥३०॥
गुणत्रयात्मिका चाजा या चोक्ताऽज्ञान संज्ञिका । सा मायेति त्वया ज्ञेया यां तरन्त्याश्रिता हरेः ॥३१॥
सत्यं ज्ञानमनन्तं पूर्णं चाखण्डमक्षरम् । धाम यद्वासुदेवस्य मूर्तं चामूर्तमुच्यते ॥३२॥
शुद्धं नित्यं चाविकारि मायादीनां प्रकाशकम् । तदब्रह्मेति विजानीहि सर्वाधारतया मतम् ॥३३॥
नारायणो वासुदेवः स्वतन्त्रः स्वप्रकाशकः । आनन्ददिव्यमूर्तिश्च विष्णुः कृष्णोऽच्युतोऽव्ययः ॥३४॥
सर्वज्ञः सत्यसङ्कल्पः सर्वकर्मफलप्रदः । अन्तर्यामी सर्वशक्तिसेवितः परमेश्वरः ॥३५॥
सर्वत्रिवान्वितः शक्त्या व्यतिरिक्तः स्वतः स्थितः । नियन्ता कालमायादेः सर्वकारणकारणम् ॥३६॥
परमात्मेति यः प्रोक्तस्ततपरंब्रह्म कथ्यते । उपासनीयं सर्वेषामेतदेव मुमुक्षताम् ॥३७॥
इत्युत्तरं मया प्रोक्तं यथामति यथाश्रुतम् । व्याख्यानं विस्तरेणास्य जानात्यस्मद्गुरुः प्रभुः ॥३८॥
रूपाण्येतानि च स्वामी स तु प्रत्यक्षमीक्षते । मुमुक्षुभ्यः स्वौजसा च तानि दर्शयतेऽपि सः ॥३९॥

જે વિરાટ આદિ ત્રણ દેહમાં વ્યાપીને બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલયને કરે છે તે સર્વજ્ઞ ઈશ્વરને જાણવા. (૨૯) જે જીવાત્માઓનાં જન્મક્ષેત્રરૂપ છે જે અનાદિ છે, જડચિદાત્મિ છે, જે તમોમયી છે, જે ભગવાનની શક્તિ છે, કાર્યકારણ રૂપિણી છે, જે ત્રિગુણાત્મિકા છે, જે અજા છે, જે અજ્ઞાન નામ કહેવાય છે તેને તમારે માયા જાણવી. જેને ભગવાનના આશ્રિતજનો તરી જાય છે. (૩૦-૩૧) જે (બ્રહ્મસ્વરૂપ), સત્ય, જ્ઞાનસ્વરૂપ એ અનંત છે, પૂર્ણ છે, અખંડ છે, અક્ષર છે અને જે વાસુદેવનું ધામ છે, તે મૂર્ત અને અમૂર્ત કહેવાય છે, જે શુદ્ધ તથા નિત્ય છે, અવિકારી છે, જે માયા વગેરેનું પ્રકાશક છે, વળી તે બ્રહ્મ સર્વના આધારરૂપ છે એમ મારો મત છે. તેને જ બ્રહ્મ જાણો (૩૨-૩૩) વળી જે સ્વતંત્ર છે, સ્વયંપ્રકાશ છે, જે આનંદમયી દિવ્યમૂર્તિવાળાં છે, જે વિષ્ણુ, કૃષ્ણ અને અચ્યુત એવા અવિનાશી છે તે વાસુદેવ નારાયણ છે. (૩૪) જે સર્વજ્ઞ છે, સત્યસંકલ્પ છે, સર્વ કર્મોનું ફળ આપનારા છે, જે અંતર્યામી છે, સર્વ શક્તિઓથી સેવિત છે જે પરમેશ્વર છે. (૩૫) જે સ્વશક્તિ વડે સર્વત્ર વ્યાપીને રહેલા છે અને જે સ્વતઃ સ્વધામમાં વ્યતિરેકપણે રહેલા છે. જે કાળ-માયાના નિયંતા છે, સર્વ કારણના પણ કારણ છે. (૩૬) જે પરમાત્મા કહેવાય છે, તે પરંબ્રહ્મ કહેવાય છે. મોક્ષ મેળવવાની ઈચ્છાવાળા સર્વજનોને જે ઉપાસના કરવા યોગ્ય છે. (૩૭) આ પ્રમાણે મેં ગુરુમુખે સાંભળેલું, મારી બુદ્ધિ પ્રમાણે આપના પ્રશ્નના ઉત્તરરૂપે કહ્યું. એ વ્યાખ્યાનને વિસ્તારથી અમારા ગુરુ રામાનંદસ્વામી જાણે છે. (૩૮) અને તે રામાનંદસ્વામી તો આ સ્વરૂપો (જીવ-ઈશ્વર આદિ)ને પ્રત્યક્ષ જુએ છે એ પોતાના તેજથી મુમુક્ષુજનોને તે સ્વરૂપોનું પ્રત્યક્ષ દર્શન કરાવે છે. (૩૯)

सुव्रत उवाच छ

इत्युक्त्वा विररामासावौद्धवीयाग्रणीर्मुनिः । सोऽपि तद्वचनं श्रुत्वा प्रसन्नो वर्णिराडभूत् ॥४०॥

ऋजुं निष्कपटं साधुं तं निश्चित्याब्रवीच्च सः । त्वयोत्तरं यथार्थं वै मुने कृतमसंशयम् ॥४१॥

बहुभ्यः शास्त्रविद्भ्योऽपि पृष्टमेतन्मया पुरा । केनापि नेदृशं युक्तं कृतमुत्तरमस्य तु ॥४२॥

यूयं महान्तः सर्वे स्थ यथाशास्त्रोक्तलक्षणाः । सन्तोऽद्य वो दर्शनेन ममानन्दो महानभूत् ॥४३॥

मुक्तानन्दोऽथ तं प्राह मयाप्यत्र सहस्रशः । दृष्ट्वास्तपस्विनः ख्यातास्त्वादृशस्तु न कश्चन ॥४४॥

ईदृक्प्रश्नं विधातुं च बोद्धुं वापि तदुत्तरम् । तवैव बुद्धिर्योगीन्द्र सर्वोपर्यद्य वर्तते ॥४५॥

नीलण्ठोऽथ तान्साधून साधुलक्षणशालिनः । ज्ञात्वा दिनानि कतिचित्सेव्यमान उवास तैः ॥४६॥

तं कोऽपि ब्रह्मविद्यायाः प्रश्ने प्रश्नोत्तरेऽपि वा । नातिचक्राम मतिमान् प्राकृते संस्कृते तथा ॥४७॥

दष्ट्वातिमानुषीं बुद्धिं तेऽपि सर्वे विचक्षणाः । साधारणां नरधियं तस्मिन्नैव हि चक्रिरे ॥४८॥

अलब्धपारास्ते सर्वे साश्चर्यं तस्य वर्णिनः । नराकृतेर्भगवतः शुश्रूषामेव चक्रिरे ॥४९॥

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે રાજન્ ! ઉદ્ધાવતાર શ્રી રામાનંદમુનિના શિષ્યોમાં અગ્રેસર મુક્તાનંદમુનિ આ પ્રકારે કહીને વિરામ પામ્યા. વર્ણિરાજ શ્રીહરિ પણ આ મુક્તાનંદમુનિનું વચન સાંભળી પ્રસન્ન થઈ ગયા. (૪૦) મુક્તાનંદમુનિ સરળ અને નિષ્કપટ સાધુ છે એમ નિશ્ચય કરી શ્રીહરિ બોલ્યા :

હે મુને ! તમે સંશય રહિત યથાર્થ ઉત્તર કર્યો છે. (૪૧) આ અગાઉ (જીવ-ઈશ્વરનું સ્વરૂપ)મેં ઘણા ઘણા શાસ્ત્રવેત્તા પંડિતોને પૂછેલું પણ તેનો ઉત્તર તમે જેવો કર્યો તેવો કોઈએ કર્યો નથી. (૪૨) હે સંતો ! આજે તમારા દર્શનથી મને મહાન્ આનંદ થયો છે. કારણ કે તમે સર્વ શાસ્ત્રમાં કહેલાં લક્ષણોવાળા યથાર્થ મહાન સંતો છો. (૪૩) પછી મુક્તાનંદમુનિ શ્રીહરિ પ્રત્યે બોલ્યા :

મેં પણ આ લોજપુરમાં પ્રસિદ્ધ એવા હજારો તપસ્વીઓ જોયા પણ તમારા જેવો કોઈ નથી જોયો. (૪૪) હે યોગીન્દ્ર ! આ રીતનો પ્રશ્ન કરવામાં અને તેનો ઉત્તર જાણવામાં પણ અત્યારે તો તમારી જ બુદ્ધિ સર્વોપરીપણે વર્તે છે. (૪૫) નીલકંઠવર્ણિ તે સંતોને સાધુલક્ષણે સંપન્ન જાણી તે સાધુઓ વડે યથાયોગ્ય સેવન કરાતા ત્યાં જ કેટલાક દિવસ નિવાસ કરીને રહ્યા. (૪૬) બુદ્ધિમાન કોઈ પણ જન બ્રહ્મવિદ્યાના પ્રાકૃત કે સંસ્કૃત ભાષામાં પ્રશ્નોત્તરમાં તે શ્રીહરિને ઉલ્લંઘી શકતો ન હતો. (૪૭) તે વિચક્ષણ સંતો પણ શ્રીહરિની અતિમાનુષી બુદ્ધિ જોઈને તે શ્રીહરિમાં આ કોઈ સાધારણ મનુષ્ય છે એવી નરબુદ્ધિ તો ન જ કરતા હતા. (૪૮) વર્ણિવેશ તે શ્રીહરિનો પાર જેમણે પ્રાપ્ત કર્યો નથી એવા તે સર્વે તો (આ માનવ છે કે ઈશ્વર છે) એવા આશ્ચર્યપૂર્વક મનુષ્યમૂર્તિ ભગવાનની સેવા કરવા લાગ્યા. (૪૯)

श्रृण्वन्कथाः पुण्यतमाः स नित्यं रासेश्वरीप्राणपतेर्मनोज्ञाः ।
सद्भ्योऽतिभावेन सदा स्थिराक्षस्तत्रापि भूपाल तपश्चकार ॥५०॥

इति श्री सत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे मुक्तानन्दादि साधु-समागमनामैकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५१॥

હે ભૂપાલ ! તે શ્રીહરિ અતિભાવપૂર્વક મનોહર અને અતિ પવિત્ર એવી રાસેશ્વરી રાધાના પ્રાણપતિ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન સંબંધી કથાઓ નિત્ય સાંભળતા અને ઈન્દ્રિયોને નિયમમાં કરવાપૂર્વક ત્યાં તપ કરતા હતા. (૫૦)

ઇતિશ્રી સત્સંગિજિવનમાં, નારાયણચરિત્રમાં ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રથમ પ્રકરણમાં મુક્તાનંદાદિ સાધુસમાગમ નામનો એકાવનમો અધ્યાય થયો. ।।૫૧।।

॥ द्विपञ्चयाशत्तमोऽध्यायः ॥

सुव्रत उवाच ।

साधवस्ते वर्णिनोऽस्य ध्यानदृक्स्थिरतां सदा । पश्यन्तो विस्मयं प्रापुर्मुक्तानन्द उवाच तम् ॥१॥

दृक्स्थैर्यं सर्वकालं ते दृश्यते वर्णिसत्तम । कां देवतां ध्यायसि त्वं वक्तुमर्हसि तत्तु नः ॥२॥

श्री नीलकण्ठ उवाच ।

श्री राधिके शो भगवान् योऽस्ति सर्वेश्वरोऽनघ । इष्टदेवः स एवास्ति मम सच्छास्त्रसंमतः ॥३॥

ब्रह्मधर्मशिवादीनां देवानामपि देवता । वराहाद्यवताराणां धर्ता कृष्णः परं बृहत् ॥४॥

ध्यायामि तमहं नित्यं पूजयामि च तं मुने । कीर्तयामि च तन्नाम यदाहुः कलितारकम् ॥५॥

संसारे भ्रमतां पुंसां दुःखितानां स्वकर्मभिः । कृष्णमेकं विना नान्या गतिरस्ति कलाविह ॥६॥

श्रीमतोऽस्य गवेन्द्रस्य चरणाम्बुरुहान्मम । अन्यत्राणुरपि प्रीतिः क्वापि नास्त्येव सर्वथा ॥७॥

सुव्रत उवाच ।

इत्युक्तवन्तं तं ज्ञात्वा कृष्णभक्तं महामतिम् । प्रीतो मुक्तानन्द ऊचे राजन्भागवतप्रियः ॥८॥

અધ્યાય-૫૨

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે રાજન્ ! તે સાધુઓ તો વર્ણી એવા તે શ્રીહરિની સદા ભગવદ્સ્વરૂપ ધ્યાનમાં દૃષ્ટિની સ્થિરતાને જોતા અતિ આશ્ચર્ય પામ્યા. તેમાં મુક્તાનંદ સ્વામી શ્રીહરિને કહેવા લાગ્યા. (૧) હે વર્ણિસત્તમ ! અમે સર્વ કાળમાં તમારાં નેત્રોની સ્થિરતાને જોઈએ છીએ. તમે કયા દેવતાનું ધ્યાન ધરો છો તે તમે અમને કહેવા યોગ્ય છો. (૨)

શ્રી નીલકંઠવર્ણી બોલ્યા :

હે નિષ્પાપ ! સત્શાસ્ત્રોથી સંમત, અને સર્વના ઈશ્વર તથા શ્રીરાધિકાપતિ કૃષ્ણ છે તે જ મારા ઈષ્ટદેવ છે. (૩) જે બ્રહ્મા, ધર્મ, શિવ વગેરે દેવોના પણ દેવ છે. જે વરાહ આદિ અવતારોના ધરનારા છે. જે કૃષ્ણ પરબ્રહ્મ છે. (૪) હે મુને ! હું તે શ્રીકૃષ્ણનું નિત્ય ધ્યાન ધરું છું, નિત્ય પૂજા કરું છું, નિત્ય કીર્તન કરું છું. જે નામ કળિયુગમાં સર્વ પ્રાણીઓનો ઉદ્ધાર કરનારું છે એમ કહેવાય છે. (૫) સંસારમાં ભ્રમણ કરતા અને સ્વકર્મથી દુઃખિત એવા પુરુષોને આ કળિયુગમાં એક શ્રીકૃષ્ણ વિના બીજી કોઈ ગતિ જ નથી. (૬) શોભાવિશિષ્ટ અને ગવેન્દ્ર એવા આ શ્રીકૃષ્ણના ચરણકમળ વિના બીજી કોઈ પણ વસ્તુમાં મારે રજમાત્ર પણ પ્રીતિ સર્વ પ્રકારે નથી જ. (૭)

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

આ પ્રમાણે તે શ્રીહરિને કહેતા સાંભળીને તેમને મહાબુદ્ધિવાળા કૃષ્ણભક્ત જાણી પ્રસન્ન થયેલા અને જેમને ભગવદ્ ભક્તો પ્રિય છે એવા મુક્તાનંદમુનિ કહેવા લાગ્યા. (૮)

मुक्तानन्दमुनिरुवाच ।

सर्वे भजामः श्रीकृष्णं वयमप्यधुना भुवि । कृपया सद्गुरोरेव पश्यामो हृदयेऽपि तम् ॥९॥
रामानन्दाख्यया लोके प्रसिद्धो ह्युद्धवः स्वयम् । अस्माकं सद्गुरुः सोऽस्ति श्रयणीयो मुमुक्षताम् ॥१०॥
कृपां स कुरुते यस्मिन्स समाधौ समीक्षते । गोलोकेऽखण्डरासस्थं श्रीकृष्णं मुरलीकरम् ॥११॥
भवदृशास्तु ये ब्रह्मन्भक्तिधर्मतपोन्विताः । प्रत्यक्षदर्शनं दत्ते तेभ्यः कृष्णश्च तद्वशः ॥१२॥
पृथक्तया न पश्यामः श्रीकृष्णात्तं वयं त्विह । यतस्तदात्मना कृष्णः श्रेयसे वर्तते नृणाम् ॥१३॥
मुमुक्षूणां गुरुत्वं च तस्मिन्नेव हि भूतले । स्वयं कृष्णेन निहितमस्ति तं जानातात्मवत् ॥१४॥
अतो गुरुपदं ब्रह्मन्नास्त्यन्त्र हि सांप्रतम् । अत्र श्रीमद्भागवतश्लोकौ श्रृण्वादिमाश्रम ॥१५॥
अस्माल्लोकादुपरते मयि ज्ञानं मदाश्रयम् । अर्हत्युद्धव एवाद्धा संप्रत्यात्मवतां वरः ॥१६॥
नोद्धवोऽण्वपि मन्न्यूनो यद्गुणै नार्दितः प्रभुः । अतो मद्वयुनं लोकं ग्राहयन्निह तिष्ठतु ॥१७॥
इत्थं प्राह स्वयं कृष्णस्तस्माद्वयमिहानघ । तमाश्रितास्तदाज्ञायां स्थिताः कृष्ण भजामहे ॥१८॥

મુક્તાનંદમુનિ બોલ્યા :

હાલમાં પૃથ્વી ઉપર અમે બધા શ્રીકૃષ્ણને જ ભજીએ છીએ. સદ્ગુરુની કૃપાથી તે શ્રીકૃષ્ણને હૃદયમાં જોઈએ પણ છીએ. (૯) લોકમાં સ્વયં ઉદ્ધવજી રામાનંદ નામથી પ્રસિદ્ધ છે, મોક્ષની ઇચ્છાવાળા જનોને આશ્રય કરવા યોગ્ય તે રામાનંદમુનિ અમારા સદ્ગુરુ છે. (૧૦) તેઓ જેમના પર કૃપા કરે છે તે સમાધિમાં ગોલોક ધામમાં અખંડ રાસલીલામાં રમમાણ મુરલીધારી શ્રીકૃષ્ણને જુએ છે. (૧૧) વળી હે બ્રહ્મન્ ! જે કોઈ તમારા જેવા ભક્તિ, ધર્મ અને તપથી યુક્ત છે તેમને તો શ્રીકૃષ્ણ ગુરુકૃપાને વશ થઈને પ્રત્યક્ષ દર્શન આપે છે. (૧૨) અમે તે રામાનંદમુનિને શ્રીકૃષ્ણથી ભિન્ન જોતા નથી. આ લોકોમાં જનોના કલ્યાણ માટે શ્રી રામાનંદસ્વામી રૂપે શ્રીકૃષ્ણ જ વર્તે છે. (૧૩) પૃથ્વી પર તે ઉદ્ધવજીને આત્મતુલ્ય જાણતા સ્વયં કૃષ્ણે મુમુક્ષ જીવોનું ગુરુપદ તે ઉદ્ધવજીમાં જ ધારણ કર્યું છે. (૧૪) હે બ્રહ્મન્ ! માટે વર્તમાનકાળમાં ગુરુપદ તે ઉદ્ધવજી સિવાય બીજે ક્યાંય નથી. અહીં તમે શ્રીમદ્ ભાગવતના (ચોથા અધ્યાયના) બે શ્લોકો સાંભળો. (૧૫) હમણાં મૃત્યુલોકથી મારા આશ્રયવાળું, મારામાં રહેલું જ્ઞાન આત્મનિષ્ઠામાં શ્રેષ્ઠ એવા ઉદ્ધવજી સાક્ષાત્ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે. (૧૬) અને ઉદ્ધવ અણુમાત્ર પણ મારાથી ન્યૂન નથી કારણ કે તે ગુણોથી પીડિત નથી તેથી લોકોને મારા સ્વરૂપવિષયક જ્ઞાન ગ્રહણ કરાવવા અહીં (ભૂમિ ઉપર) રહો. (૧૭) આ પ્રકારે સ્વયં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહેલું તેથી હે નિષ્પાપ નીલકંઠવર્ણી ! અહીં અમે તે શ્રી રામાનંદસ્વામીના આશ્રિતો છીએ. તેથી જ તેમની આજ્ઞાથી કૃષ્ણનું ભજન કરીએ છીએ : (૧૮)

सुव्रत उवाच ।

एवं मुक्तानन्दवचः श्रृण्वतस्तस्य वर्णिनः । पित्रुक्ततद्गुरुत्वादिस्मृतिरासीन्नरेश्वर ॥१९॥

ततः प्रत्यक्षकृष्णस्य कर्तुं दर्शनमुत्सुकः ॥ आसीद्रारामानन्दमुनेः कृपां संपाद्य सेवया ॥२०॥

तत- प्रणम्य तं प्रीत्या प्राहाहमपि सन्मते । यौष्माकीनो भवामीति शासनीयस्त्वया हितम् ॥२१॥

यथा च दर्शनं तस्य शीघ्रं मे स्यात्तथा कुरु । इत्युक्त्वा जन्मकर्मादि स्वस्य संक्षेपतोऽवदत् ॥२२॥

ततस्तमग्रजन्मानं मानयन्स सदग्रणीः । उवाच त्वं यद्धन्योऽसि कुरुषे सार्थकं जनुः ॥२३॥

सांप्रतं सद्गुरुः स्वामी त्वास्ते भुजङ्गपत्तने । द्वित्रैर्मासैरिह पुनः समायास्यति निश्चितम् ॥२४॥

भवेत्तद्दर्शनेच्छा चेदस्मद्वचसि सर्वथा । विश्वस्य निवसात्रैव तावदत्रत्यवर्णिवत् ॥२५॥

ततः स न्यवसत्तत्र सद्भिर्मानित आदरात् । तस्यागमं प्रतीक्ष्यैव स्वधर्मं पालयन्नृप ॥२६॥

निर्मानः स सिषिवे तांस्तत्रत्यान्साधुवर्णिनः । पत्रकाष्ठकरीषाद्यानयपाकक्रियादिभिः ॥२७॥

आर्तानां सेवनं चासौ सदन्नौषधवारिभिः । पादसंवाहनाद्यैश्च तत्रत्यानां मुदाचरत् ॥२८॥

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે નરેશ્વર ! આ પ્રમાણે મુક્તાનંદ મુનિનું વચન સાંભળતાં વર્ણિવેષ શ્રી હરિને પૂર્વે પિતાએ કહેલ રામાનંદસ્વામિના ગુરુપણાનું સ્મરણ થઈ આવ્યું. (૧૯) પછી શ્રી હરિ સેવા વડે રામાનંદસ્વામીની કૃપા સંપાદન કરી પ્રત્યક્ષ કૃષ્ણદર્શન કરવાના ઉત્સાહવાળા થયા (૨૦) પછી તે મુક્તાનંદસ્વામીને પ્રણામ કરી બોલ્યા : હે સન્મતે ! હું પણ તમારો જ છું. તેથી જેમ મારું હિત થાય તેમ મને ઉપદેશ કરો. (૨૧) અને મને શ્રી રામાનંદમુનિનાં દર્શન જલ્દી થાય તેમ કરો. આ પ્રમાણે કહી સંક્ષેપથી શ્રી હરિ પોતાનું જન્મકર્માદિ વૃત્તાંત કહેવા લાગ્યા. (૨૨) ત્યારપછી સાધુઓમાં અગ્રેસર મુક્તાનંદમુનિ બ્રહ્મણ જન્મને અલંકાર કરતાં શ્રી હરિને આદર કરતા કહેવા લાગ્યા કે તમે ધન્ય છો. કારણ કે તમે મનુષ્ય જન્મને શ્રી રામાનંદમુનિના દર્શન વડે સાર્થક કરો છો (૨૩) સદ્ગુરુ સ્વામી હાલમાં તો ભૂજનગરમાં વસે છે તે પાછા બે ત્રણ મહિને અહીં ચોક્કસ આવશે. (૨૪) તે સ્વામીના દર્શનની ઇચ્છા હોય તો સર્વ પ્રકારે અમારા વચનમાં વિશ્વાસ કરી (જ્યાં સુધી રામાનંદસ્વામીનું આગમન થાય) ત્યાં સુધી અહીં બ્રહ્મચારીઓની જેમ તમે નિવાસ કરો. (૨૫) હે રાજન્ ! પછી સંતોએ આદર કરેલા શ્રી હરિ તે રામાનંદમુનિના આગમનની રાહ જોઈને સ્વધર્મનું પાલન કરતા ત્યાં રહ્યા. (૨૬) પછી શ્રીહરિ નિર્માનીપણે ત્યાં રહેતા સંતો એ વર્ણીઓની પતરાળા બનાવવા ખાખરાના પાન લાવી આપવા. રસોઈ કરવી વગેરે વડે સેવન કરવા લાગ્યા. (૨૭) શ્રી હરિ માંદા સંતોની સેવા, સદન્ન ઔષધ બનાવવું પાણી આપવું, પગ દબાવવા વગેરે સેવા હર્ષપૂર્વક કરવા લાગ્યા. (૨૮)

तस्य साधुगुणान् दृष्ट्वा दुष्प्रापान्प्रयतैरपि । स्वगुराविव तस्मिंस्ते बुभूवुः स्निग्धचेतसः ॥२९॥
सोऽपि साधून्सेवमानो धर्मं भक्तिं च न त्यजन् । तप एवाचरन्नित्यमुद्धवेक्षोत्कमानसः ॥३०॥

तपान्त आसारसहो हिमर्तौ पाथः स्थितिः पञ्चतपा निदाघे ।
वसंश्च तत्रोग्रतपाः स इत्थं विस्मापयामास तपस्विनस्तान् ॥३१॥

इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे
रामानन्दस्वामिगुरुत्वानिरूपणं नाम द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५२॥

તે શ્રી હરિના સદ્‌ગુણો જોઈને તે સર્વે સંતો સ્વગુરુ રામાનંદમુનિની જેમ જ તે શ્રી હરિમાં જેમનું ચિત્ત લાગી ગયું છે એવા થઈ ગયા. (૨૯) ઉદ્ધવાવતાર શ્રી રામાનંદમુનિના દર્શનમાં ઉત્સાહયુક્ત મનવાળા શ્રી હરિ ધર્મ અને ભક્તિનો ત્યાગ નહિ કરતા અને સંતોનું સેવન કરતા નિત્ય આકરું તપ આચરતા હતા. (૩૦) ગ્રીષ્મ ઋતુના અંતે વરસાદની ધારાઓને સહન કરતા, હિમઋતુમાં જળમાં આકંઠ મગ્ન રહેનારા અને ગ્રીષ્મ સમયમાં પંચાગ્નિ તાપનારા આ પ્રમાણે ઉગ્ર તપવાળા શ્રી હરિ ત્યાં વસતા તપસ્વી એવા ત્યાંના સંતોને વિસ્મય પમાડતા હતા. (૩૧)

ઈતિશ્રી સત્સંગિજીવનમાં ધર્મશાસ્ત્રમાં નારાયણચરિત્રમાં પ્રથમ પ્રકરણમાં
રામાનંદસ્વામી ગુરુત્વનિરૂપણ નામે બાવનમો અધ્યાય થયો ।।૫૨।।

॥ त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

सुव्रत उवाच ।

वसतस्तस्य राजेन्द्र तत्र सन्मण्डले हरेः । मासश्चैत्रो व्यतीतोऽपि नागात्स्वामी तु तत्र सः ॥१॥

तदातिचिन्तया खिन्नस्तद्दिदृक्षाहृतान्तरः । गन्तुं भुजङ्गनगरं हरिरैच्छन्निराशवत् ॥२॥

अत्युत्कण्ठस्ततस्तस्य दर्शनार्थं स वर्णिराट् । मुनि सदग्रगण्यं तं प्रणम्येदं वचोऽब्रवीत् ॥३॥

कथं नायाति नः स्वामी पुरेऽस्मिन्भक्तवत्सलः । त्वत्कृता मासमर्यादा व्यतिक्रान्ता महामुने ॥४॥

प्रतिबन्धो भवति कं ममादृष्टं तदागमे । अन्यथा स कथं नेयात्स्वतंत्रो जगतां गुरुः ॥५॥

अहमेव गमिष्यामि मुने तन्निकषाऽधुना । आज्ञा प्रदीयतां मह्यं गंतुं भुजङ्गपत्तनम् ॥६॥

इति तद्वाक्यमाकर्ण्य तं तु गन्तुं समुद्यतम् । सद्वाक्यैः प्रीणयन्यप्राह मुक्तानन्दमुनिः सुधीः ॥७॥

वैशाखस्यासिते पक्षे श्रीस्वामी स तु निश्चितम् । आगमिष्यति तर्ह्यैव त्वं कुर्यास्तस्य दर्शनम् ॥८॥

तपः कृशीकृताङ्गेन त्वया गन्तुं न सांप्रतम् । शक्यं तपस्विप्रवर ततोऽत्र स्वस्थमावस ॥९॥

અધ્યાય-૫૩

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે રાજેન્દ્ર ! ત્યાં (લોજપુરમાં) સંતમંડળમાં શ્રી હરિ નિવાસ કરતાં કરતાં ચૈત્રી માસ વીતી ગયો તોપણ ત્યાં રામાનંદમુનિ ન જ આવ્યા. (૧) ત્યારબાદ અતિશય ચિંતાથી ખેદ પામેલા અને તે મુનિના દર્શનની ઇચ્છાથી જેમનું અંતઃકરણ ખેંચાય છે તેવા શ્રીહરિ નિરાશ થઈ ગયા અને ભુજનગર તરફ જવાની ઇચ્છા કરવા લાગ્યા. (૨) પછી શ્રી રામાનંદમુનિના દર્શન માટે અતિ ઉત્કંઠાવાળા વર્ણિરાજ શ્રીહરિ સંતોમાં અગ્રગણ્ય મુક્તાનંદમુનિને પ્રણામ કરી આ પ્રમાણે વચન બોલ્યા : (૩) 'હે મહામુને ! પૂર્વે તમે કહેલ માસ-મર્યાદા વીતી ગયા હોવા છતાં ભક્તવત્સલ અમારા સ્વામી શ્રી રામાનંદમુનિ કેમ ન આવ્યા ? (૪) તેમના આગમનમાં અટકાવ કરવામાં મારું જ કોઈ અદૃષ્ટ હશે કે શું ? નહિતો સ્વતંત્ર એવા જગદ્‌ગુરુ શ્રી રામાનંદમુનિ કેમ ન આવે ? (૫) હે મુને ! હું જ હમણાં તેમના હવે તેમના સમીપે જઈશ તો મને તમે ભુજનગર જવાની આજ્ઞા આપો. (૬) આ પ્રકારનું વાક્ય સાંભળી ઉત્તમ બુદ્ધિવાળા મુક્તાનંદ મુનિ ભુજનગર જવા તૈયાર થયેલા શ્રીહરિને સુંદર વચનો વડે રાજી કરતા કહેવા લાગ્યા. (૭) રામાનંદમુનિ તો વૈશાખ વદમાં જરૂર આવશે જ. ત્યારે જ તમે તેમનું દર્શન કરજો. (૮) હે તપસ્વીવર્ય ! હાલમાં તપથી કૃશ થયેલા અંગવાળા તમે જવાને શક્તિમાન નથી તેથી તમે અહીં જ સ્વસ્થ ચિત્તવાળા થઈ નિવાસ કરો. (૯)

इतो दूरे पुरी साऽस्ति मध्ये चाऽस्त्यऽब्धिखाडिका । महती विषमोत्तारावस सन्मण्डलेऽत्र तत् ॥१०॥
अधुना तव वृत्तांतं लिखित्वा पत्रिकामहम् । स्वामिने प्रेषयिष्यामि खेदं किञ्चन मा कृथाः ॥११॥
तदुत्तरानुरूपा च त्वया गतिविचारणा । कार्या मतिमतां श्रेष्ठ त्वरितो मा भवाधुना ॥१२॥
विना तदाज्ञां तत्पार्श्वे गमनं तु तवानघ । अभीष्टसुखदं नैव भवितेत्यद्य मा व्रज ॥१३॥
सुव्रत उवाच ।
एवमाश्वासितस्तेन सोऽवसत्तत्र वर्णिराट् । मुक्तानन्दोऽखिलत्पत्रीमुपविश्य रहः स्थले ॥१४॥
स्वस्ति श्रीमदनेक सद्गुणगणैर्नित्यं महासिद्धिभिर्नानाशक्तिभिरप्युपाश्रितपदं सद्भक्तलक्षैर्नुतम् ।
स्वेच्छाविष्कृतमानुषाकृतिमहं श्रीस्वामिनं सद्गुरुं मुक्तानन्दमुनिर्भुजङ्गनगरानन्दं नमामी श्वरम् ॥१५॥
अत्र त्वत्कृपयैव लोजनगरे नस्त्वत्पदाब्जात्मनां भक्तानां वरिवर्ति सौख्यमथ तल्लेख्यं च यौष्माककम् ।
आज्ञायां तव सर्व एव हि वयं वर्तामहेऽत्र प्रभो पत्रप्रेषणकारणं भवति यत्तच्छ्रव्यमेवादरात् ॥१६॥
अत्र कश्चन महामुनिवर्यः सङ्गतोऽस्ति खलु कोसलदेशात् । वतति धमनिसन्ततदेहो मुर्तिमत्तप इवोत्तमकान्तिः ॥१७॥

અને તે ભુજપુરી તો અહીંથી ઘણી જ દૂર છે. વચ્ચે મુશ્કેલીથી ઊતરી શકાય તેવી સમુદ્રખાડી છે. તેથી હાલ અહીં જ સંતમંડળમાં તમે નિવાસ કરો. (૧૦) તમે જરા પણ મનમાં ખેદ કરશો નહિ, હું હાલ જ તમારું વૃત્તાંત લખીને સ્વામી પર પત્ર મોકલીશ (૧૧) હે બુદ્ધિવાળાઓમાં શ્રેષ્ઠ ! તેમના ઉત્તરને અનુરૂપ તમોએ જવાનો વિચાર કરવો. તેથી હાલમાં તો ઉતાવળ કરશો નહિ. (૧૨) હે નિષ્પાપ ! તે સ્વામીની આજ્ઞા વિના તેમની સમીપે તમારું ગમન ઈચ્છિત સુખને આપનારું નહિ થાય તેથી અત્યારે તમે ન જાઓ. (૧૩)

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

આ રીતે મુક્તાનંદમુનિએ આશ્વાસન આપેલા વર્ણિરાજ શ્રીહરિ ત્યાં જ નિવાસ કરીને રહ્યા અને મુક્તાનંદમુનિ એકાન્તસ્થળે બેસીને શ્રી રામાનંદમુનિ ઉપર પત્ર લખવા લાગ્યા. (૧૪) સ્વસ્તિ, શોભાવાળા, અનેક સદ્ગુણ સમૂહથી યુક્ત નિત્ય મહાસિદ્ધિઓથી અને નાના પ્રકારની શક્તિઓથી પ્રતિદિન સેવન કરાતા છે ચરણકમળ જેમના, અને સદ્ભક્તોથી સ્તુતિ કરાતા, અને સ્વેચ્છાથી જેમણે મનુષ્યદેહ ધારણ કરેલો છે તેમ જ સમર્થ અને ભુજનગરવાસી ભક્તજનોને હાલમાં ત્યાં રહી આનંદ આપનાર સદ્ગુરુ શ્રી રામાનંદસ્વામી એવા તમને હું મુકતાનંદ નમસ્કાર કરું છું. (૧૫) હે પ્રભો ! અહીં તમારી જ કૃપાથી તમારા ચરણકમળમાં મનવાળા તમારા સેવક એવા અમને સુખશાંતિ છે. હવે તમારા કુશળ સમાચાર લખશો. અહીં લોજનગરમાં અમે બધા જ તમારી આજ્ઞામાં વર્તીએ છીએ. પત્ર મોકલવાનું જે કારણ છે તે તમારે આદરપૂર્વક સાંભળવા યોગ્ય છે. (૧૬) અહીં કોશલ દેશથી કોઈ મહામુનિવર્ય અહીં આવેલા છે. આ મુનિવર્ય તપશ્ચર્યાથી થયેલી કૃશતાને લીધે સ્પષ્ટ બહાર ઉઘાડી દેખાતી નાડીમાત્રથી વ્યાપ્ત શરીરવાળા છે છતાં સર્વોત્તમ કાંતિવાળા વર્તે છે અને સાક્ષાત્ મૂર્તિમાન તપ હોય ને શું ? એવા જણાય છે ! (૧૭)

नीलकण्ठ इति स प्रथितारव्यो नीलकण्ठसमभूरिविरक्तिः । नीलकण्ठसखवत्सकलार्थ्यो नीलकण्ठरिपुदर्पहरेक्षः ॥१८॥
वर्णिवेषधर एष महात्मा ब्रह्मरूपसतततस्थितिमाप्तः । निर्निमिषनयनः स्थिरगात्रो निष्परिग्रह उदारमतिश्च ॥१९॥
प्राप्त एष च किशोरवयोन्तं पुण्यतीर्थपरिशीलनदक्षः । सूक्ष्मवक्रलघुमञ्जुलकेशः स्पष्टकोमलमनोहरवाक्चः ॥२०॥
स्त्रैणगन्धमपि सोढुमशक्तो मानमत्सरविवर्जितचित्तः । न स्पृहां हृदि तु कस्यचिदेष कृष्णमेकमपहाय करोति ॥२१॥
जीर्णवल्कलमृगाजिनवासा मालिकाकर ऋजुक्रिय एषः । शिक्षयन्नपि मुनीधर्मांञ्छिष्यतां भजति नोऽत्र मुनीनाम् ॥२२॥
किंचिदन्नमरसंक्व च भुङ्क्ते क्वापि किञ्चन फलं च दलं वा । नीरमात्रमपि च क्व च पीत्वा वर्तते क्वचन वायुमशित्वा ॥२३॥
भैक्षभुक्कतिचिदेष दिनानि क्वापि कर्हिचिदयाचितवृत्तिः । नक्तभुक्कच तृतीयदिनाशी दुश्चरं चरति कर्ममनुष्यैः ॥२४॥
अस्य वास ऋतुषु द्रुममूले षट्स्वपि ध्रुव मभीष्टतरोऽस्ति । एष सौधवसतिं तु निजान्तर्वेत्ति बन्दिभवनेन समानाम् ॥२५॥
ग्रीष्म एष उरुधाऽग्निनिषेवी स्थण्डिले स्वपिति चाम्बुदलकाले । शैशिरे शिशिरतोयनिवासाच्छेषयत्वविरतं निजदेहम् ॥२६॥

નીલકંઠ શંકર સમાન ખૂબ વૈરાગ્યવાળા, નીલકંઠ કહેતા મયૂરના મિત્ર મેઘ સમાન સર્વ માનવોએ પ્રાર્થના કરવા યોગ્ય, નીલકંઠના શત્રુ કામદેવના ગર્વને હરનારા નેત્રોવાળા તે મુનિ નીલકંઠ નામથી પ્રખ્યાત છે. (૧૮) વળી તે મુનિ બ્રહ્મચારી સમાન વેષવાળા સ્વસ્વરૂપ અને પરબ્રહ્મ સ્વરૂપમાં નિરંતર સ્થિતિને પામેલા નિર્નિમેષ નયનોવાળા, સ્થિર અવયવોવાળા નિષ્પરિગ્રહ અને ઉદાર મતિવાળા છે. (૧૯) તથા તે મુનિ કિશોર અવસ્થાના અંતને પામેલા પવિત્ર તીર્થ સેવનમાં કુશળ, ઝીણા-વાંકડિયા-કોમળ-ટૂંકા કેશવાળા, અને સ્પષ્ટ, કોમળ અને મનોહર વાણીવાળા છે. (૨૦) તથા તે વર્ણિ સ્ત્રીસંબંધી ગંધને પણ સહન કરવામાં અશક્ત, મન-મત્સર રહિત ચિત્તવાળા છે. હૃદયમાં તો એક શ્રીકૃષ્ણને છોડી બીજી કોઈપણ વસ્તુની સ્પૃહા કરતા નથી. (૨૧) વળી જીર્ણ વલ્કલ અને મૃગચર્મના વસ્ત્રોવાળા હાથમાં તુલસીમાળા રાખનારા, સરળ ક્રિયાવાળા અને મુનિઓને (જ્ઞાન-વૈરાગ્ય વગેરે) ધર્મો શિખવાડતા, અહીં રહેલાં અમે મુનિઓના શિષ્ય થઈને રહ્યા છે. (૨૨) ક્યારેક રસ વગરનું થોડું અન્ન ખાય છે, ક્યારેક કોઈક ફળ અથવા તો પાંદડાં ખાય છે. ક્યારેક તો જળમાત્ર પીવે છે તો ક્યારેક કેવળ વાયુભક્ષણ કરીને જ રહે છે. (૨૩) આ મુનિ કેટલાક દિવસો સુધી ભિક્ષા માગેલું અન્ન જ જમે છે. ક્યારેક યાચના કર્યા વગર જ પામેલું જમે છે. ક્યારેક નક્તકાળમાં ભોજન કરે છે. ક્યારેક ત્રીજા દિવસે જમે છે. આમ તે મુનિ મનુષ્યોથી ન બની શકે તેવું દુષ્કર તપ કરે છે. (૨૪) અને છ એ ઋતુમાં આ વર્ણિને વૃક્ષ નીચે જ વાસ પ્રિય છે તે નિશ્ચિત છે. અને આ મુનિ મહેલમાં વાસ કરવો તેને પોતાના અંતઃકરણમાં જેલ સમાન માને છે. (૨૫) અને ગ્રીષ્મ ઋતુમાં બહુધા પંચાગ્નિનું સેવન કરે છે, વર્ષાકાળે બહાર વેદિકા ઉપર સૂઈ જાય છે, અને શિશિર ઋતુમાં ઠંડા જળમાં નિરંતર નિવાસ કરી પોતાના શરીરને સૂકવી નાખે છે. (૨૬)

बालखेल उचितं क्व वयो वा दुर्लभा क्व च सुसिद्धदशा वा। वीक्ष्य तद्द्वयमपि ध्रुवमस्मिंसंशया वहुविधा हि भवन्ति ॥२७॥
अस्य निर्मलतपोमयधाम्नि ह्यस्मदुग्रतपसां रुचयस्तु। व्योममध्यगतभास्करदीप्तौ दीपकान्तिसमतामुपयान्ति ॥२८॥
वेत्ति यः सकलयोगकला वा सोऽपि शिष्यपदवीं भजतेऽस्य। कौशलं किमपि कोऽपि नरोऽस्मै नैव दर्शयितुमात्मन ईष्टे ॥२९॥
शास्त्रजालकमनेन कियद्वा सद्गुरोरधिगतं भवतीति। निश्चयं तु विदधीत पुमान् यः सोऽत्र कश्चन न भाति पुरे वै ॥३०॥
प्रश्नमल्पमपि कुर्वति चास्मिन्कुण्ठिता इव धियो विदुषां वै। क्षीणतर्कततयः प्रतिवादे शून्यभावमुपयान्ति सभायाम् ॥३१॥
संशयं कमपिशास्त्रविदापि पृष्ट एव ज्ञटिति त्वमिवैषः। युक्तियुगग्वहुविधोत्तरदानैरेष किं प्रभुरिति भ्रमकृन्नः ॥३२॥
ध्यानमास्थितवतां च मुनीनां सुस्थिरासनदृढस्थितिभाजाम्। मानसं वहिरितः क्व च निर्यद्वेत्त्यऽसाविव निजान्तरसाक्षी ॥३३॥
तीक्ष्णदुर्जनवचः शरवृन्दै र्भिद्यते न हृदयं किल चास्य। संवृतं दृढतरक्षमया तद् वज्रसारसमतामुपयाति ॥३४॥
अन्य दुःखलवदर्शनमात्रात्तत्क्षणे द्रवत एव हृदोऽस्य। मार्दवस्य कणिका किमु लेभे पद्मकोशनवनीतशिरीषैः ॥३५॥

આ મુનિની બાલક્રીડાને ઉચિત એવી બાલ્યાવસ્થા ક્યાં ? એન (યોગીજનોને) દુર્લભ એવી ઉત્તમ સિદ્ધદશા કયાં ? આ મુનિમાં તે બંને જોઈને બહુ પ્રકારના સંશયો થાય છે. (૨૭) અને આ મુનિના નિર્મળ તપોમય તેજમાં આમારી ઉગ્ર તપશ્ચર્યાઓની ક્રાંતિઓ તો આકાશના મધ્યે હાલ રહેલ સૂર્યની ક્રાંતિ આગળ દીવાઓની ક્રાંતિના સમાનપણાને પામી જાય છે. (૨૮) અને જે સકલ યોગકળાને જાણનારો હોય તે પણ આ મુનિ આગળ શિષ્ય પદવીને અનુસરે છે. કોઈપણ મનુષ્ય આ મુનિને પોતાનું કંઈપણ કુશળપણું પ્રકાશિત કરવા સમર્થ થતો નથી. (૨૯) અને આ મુનિએ સદ્દગુરુ પાસેથી શાસ્ત્રસમૂહનું જ્ઞાન કેટલું મેળવ્યું છે તેનો નિર્ણય અહીં કરી શકે તેવો અમારામાંથી કોઈપણ દેખાતો નથી. (૩૦) અને મુનિ સભામાં એક નાનકડો પ્રશ્ન કરે ત્યારે મોટા વિદ્વાન પુરુષોની બુદ્ધિ જાણે કે કુંઠિત થઈ ગઈ હોય તેમ પ્રત્યુત્તર આપવામાં તેમની તર્કશક્તિ ક્ષીણ થઈ જાય છે અને સભામાં શૂન્યભાવને પામી જાય છે. (૩૧) અને આ મુનિ શાસ્ત્રને જાણનારા પંડિતે પણ કોઈપણ સંશયને પૂછતાં જ તમારી જેમ જ જલદીથી યુક્તિથી, બહુવિધ પ્રત્યુત્તરોથી શમાવી દે છે. આથી ''આ તો કોઈ પ્રભુ છે કે શું ?'' આમ ભ્રમ થાય છે . (૩૨) ધ્યાનમાં રહેલા તેથી સુસ્થિર આસન ઉપર દઢ સ્થિતિવાળા - સાધુઓનું મન ક્યારેક બહાર જાય છે ત્યારે તેમના અંતઃકરણના સાક્ષી હોય તેમ આ મુનિ જાણી જાય છે. (૩૩) અને આ વર્ણિનું (હૃદય તો) દુર્જન પુરુષના તીક્ષ્ણ વચનરૂપી બાણસમૂહોથી ભેદાતું નથી. કારણ કે તે હૃદય અતિ ગાઢ ક્ષમાથી વ્યાપ્ત વજ્રની માફક દઢતાને પામેલું છે. (૩૪) અન્ય જનોના દુઃખના એક લેશ માત્રના દર્શનથી જ દ્રવીભૂત થતાં એવા મુનિના હૃદયની કોમળતાની એક કણિકાને પણ કમળનાળ, માખણ અને શિરીષ પુષ્પોએ શું પ્રાપ્ત કરી શકાય છે ? (૩૫)

साधुता तु निखिला निजदृष्ट्या वीक्ष्यते मुनिवरेऽत्र यथा वै । न श्रुता खलु तथा क्वचनर्षौ त्वां विहाय जनतागुरुमेकम् ॥३६॥

एतदीयचरितं निखिलं वै वीक्ष्य चेतसिममेत्यपि भाति । अस्मदीयमतिदार्ढ्यपरीक्षां कर्तुमागत इहास्ति भवान्किम् ॥३७॥

दर्शनोत्सुकमनास्तव चासावुद्यतोऽपि स मया निषिषेधे । प्रेषयेयं तमहं तव पार्श्वे सांप्रतं किमु न वेति तु लेख्यम् ॥३८॥

इत्येतत्सूचनाहेतोः प्रत्रमेतद्यथामति । लिखितं तद्विलोक्यैव प्रेष्यं शीघ्रं तदुत्तरम् ॥३९॥

सुज्ञेषु बहुना किं स्या ल्लेखनेन ततः प्रभो । एतावदेव लिखितं कृपा कार्या सदा मयि ॥४०॥

सुव्रत उवाच ।

पत्र मित्थं लिखित्वाऽथ वर्णिराजं जगाद सः । स्वामिने लिखितं पत्रं मया त्वमपि तल्लिखः ॥४१॥

पत्रं विलोक्य भवतः शीघ्रमायास्यति प्रभुः । इत्युक्तस्तेन मुनिना सोऽलिखत्पत्रिकां सुधीः ॥४२॥

उपविश्य रहःस्थले निजोरौ फलके काकुदपत्रकं निधाय ।
स तु दक्षकरात्तलेखिनीको लिखति स्मानतकन्धरः सुवर्णम् ॥४३॥

इति श्री सत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे
प्रथम प्रकरणे मुक्तानन्दलिखितपत्रिकानिरूपाणनामा त्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५३॥

અને સંપુર્ણ સાધુતા તો આ મુનિવરમાં અમને અમારી દષ્ટિથી જેવી જોવામાં આવે છે તેવી તો જનસમૂહના ગુરુ એવા એક તમારા સિવાય બીજા કોઈપણ ઋષિમુનિમાં પણ સાંભળી નથી એ નિશ્ચય વાત છે. (૩૬) આ મુનિ સંબંધી સર્વ ચરિત્રને જોઈ મારા ચિત્તમાં એમ પણ ભાસે છે કે અમારી બુદ્ધિની દઢતાની પરીક્ષા કરવા તમે અહીં આવ્યા છો કે શું ? (૩૭) આ મુનિ તમારા દર્શનમાં ઉત્સુક મનવાળા તેથી તમારા સમીપે આવવા ઉદ્યત છે તોપણ મેં રોક્યા છે. હું હાલમાં તેમને તમારી સમીપે મોકલું કે નહિ એ સર્વ તમારે લખવું. (૩૮) આ પ્રમાણે સૂચના હેતુથી જ આ પત્ર મેં યથામતિ લખ્યો છે તે જોઈ વાંચી તેનો ઉત્તર જેમ બને તેમ જલ્દી લખજો. (૩૯) હે પ્રભો ! સુજ્ઞ પુરુષો ઉપર અતિ અધિક લખવાથી શું ? તેથી મેં આટલું જ લખેલું છે. મારા ઉપર તમારે સદા કૃપા કરવી જોઈએ. (૪૦)

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે પત્ર લખી પછી મુક્તાનંદમુનિએ વર્ણિરાજ શ્રીહરિને કહ્યું કે મેં સ્વામીને પત્ર લખ્યો છે; તમે પણ લખો (૪૧) પ્રભુ એવા શ્રી રામાનંદમુનિ તમારો પત્ર જોઈ જલ્દીથી આવશે. આ પ્રમાણે તે મુક્તાનંદમુનિ વડે કહેવાયેલા, ઉત્તમ બુદ્ધિવાળા શ્રીહરિ પણ પત્રિકા લખવા લાગ્યા. (૪૨) હે રાજન્ ! તે શ્રીહરિને તો એકાંત સ્થળમાં બેસીને પોતાના સાથળ ઉપર રાખેલા પાટિયા પર લખવાનો પત્ર મૂકીને, જમણા હાથમાં કલમ ગ્રહણ કરીને, ડોકને સહેજ નમાવીને ઉત્તમ અક્ષરોએ પત્ર લખવા લાગ્યા (૪૩)

ઇતિશ્રી સંત્સંગિજીવનમાં ધર્મશાસ્ત્રમાં નારાયણ ચરિત્રમાં પ્રથમ પ્રકરણમાં મુક્તાનંદ લિખિત પત્રિકા નિરૂપણ નામે ત્રેપનમો અધ્યાય થયો ।।૫૩।।

॥ अथ चतुः पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

सुव्रत उवाच ।

स्वभावगर्भितां पत्रं वर्णीन्द्रः स यथाऽलिखत् । तथा तां नृपते तुभ्यं कथयामि निशामय ॥१॥

स्वस्तिश्रीविलसद्भुजङ्गनगरे राजाधिराजश्रियाजुष्टांध्रिः प्रथयन्भृशं विजयते श्रीकृष्णभक्तिं भुवि ।

नानासद् गुणसन्मणीन्द्ररचिताकल्पो गुरुः सन्नृणां स्वेक्षाकृष्टनिजाश्रिताखिलभयः श्री स्वाम्युदारश्रवाः ॥२॥

साक्षादुद्धव एव यस्तनुभृतां निःश्रेयसायावितुं धर्मं चाजयविप्रतश्चसमुतौ जातो ह्ययोध्यापुरे ।

स्वामिंस्तं तु भवन्तमेद शतशो नत्वा निपत्य क्षितौ विज्ञप्तिं विदधे त्वदेकशरमोऽहं नीलकण्ठ द्विजः ॥३॥

विहाय संबंधिजनान्निजानहं निजं च देशं किल कोसलाभिधम् ।
तीर्थानि कुर्वन्निह लोजपत्तने स्थितोऽस्मि संगत्य विभो त्वदाश्रितान् ॥४॥

कृष्णस्य साक्षादहमीक्षणार्थं प्रत्यब्दमेवेह तपान्त आदरात् । व्रतं तु मासाश्चतुरः करोमि तद्धारणापारणमित्युदीरितम् ॥५॥

मासोपवासं विदधे तथोर्जे कृच्छ्राणि वा कर्हिचिदत्र कुर्वे । चान्द्रायणं चानघमाघमासे पाराककृच्छ्रं च विभो तदर्यम् ॥६॥

અધ્યાય-૫૪

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા:

હે નૃપતે ! વર્ણીન્દ્ર એવા શ્રીહરિ પોતાના ભાવથી ગર્ભિત એવી પત્રિકાને જેમ લખતા હતા તેમ હું તમને કહું છું તે શાંતિથી સાંભળો : (૧) સ્વસ્તિ, લક્ષ્મીથી સુશોભિત એવા ભુજનગરમાં રાજાધિરાજની જેમ શોભા વડે જેમના ચરણકમળ સેવાયેલા છે અને અનેક સદ્‌ગુણરૂપી મનોહર મહામણિઓથી જેમણે વેશ રચેલો છે, અને સાધુપુરુષોના ગુરુ તથા પોતાની દૃષ્ટિ માત્રથી જેમણે સર્વ ભક્તોનો ભય ખેંચી લીધેલો છે એવા ઉદાર કીર્તિવાળા પૃથ્વી પર શ્રી કૃષ્ણભક્તિને ખૂબ જ વિસ્તારતા વિજય પામો છો. (૨) હે સ્વામિન્ ! તમે સાક્ષાત્ ઉદ્ધવ, પ્રાણીઓના કલ્યાણ માટે,ધર્મની રક્ષા માટે અયોધ્યાપુરમાં અજય નામના વિપ્રથી સુમતિ નામના ભાર્યામાં જન્મેલા છો. તે તમને જ અનેકવાર પૃથ્વી ઉપર પડી, નમસ્કાર કરી, જેના તમે એક જ શરણ છો એવો હું નીલકંઠ નામનો બ્રાહ્મણ વિજ્ઞપ્તિ કરું છું. (૩) હે વિભો ! પોતાના સંબંધીજનોનો તથા કોશલ નામના પોતાના દેશનો પણ ત્યાગ કરી હું તીર્થોમાં ફરતો ફરતો અહીં લોજપુરમાં તમારા આશ્રિત સંતોની સંગાથે રહ્યો છું. (૪) અને હું આ જન્મમાં જ પ્રત્યક્ષ ભગવાનના દર્શનની સ્પૃહાથી દરવર્ષે વર્ષાઋતુમાં ચાતુર્માસ સુધી આદરપૂર્વક તે વ્રતને કરું છું જે વ્રતને ધારણાપારણાવ્રત કહેવામાં આવે છે. (૫) હે વિભો ! તેથી કાર્તિક માસમાં આખો મહિનો ઉપવાસ કરું છું અથવા કોઈક માસમાં કૃચ્છવ્રત કરું છું અને માઘ માસમાં ચાંદ્રાયણવ્રત કરું છું તથા પારાક કૃચ્છવ્રત કરું છું. (૬)

एकादशी मुख्यतमाऽस्ति येषां व्रतानि नित्यानि च तानि कुर्वे। कृष्णस्य तोषाय न देहदुःखं किञ्चित्स्वचित्ते गणयामि नूनम् ॥७॥
हित्वेन्द्रियान्पञ्च च शब्दमुख्यान्सुदुस्त्यजानप्यतुलप्रताप। त्वगस्थिशेषं स्ववपुर्मया वै चक्रे तपोभर्जितरक्तमांसम् ॥८॥
त्वद्दर्शनाशामृतवल्लिमेका मालम्ब्य देहे त्वसवश्चलन्ति। न त्वन्यदा लम्बनमस्ति तेषां यियासतामन्नविहीनदेहात् ॥९॥
निरन्नदेहेऽस्थिषु वर्तमानाः प्राणा मदीयाः प्रणतार्तिहन्तः। अन्नात्मके ह्यत्र कलौ नराणां कुर्वन्ति वै सत्य युगभ्रमं तु ॥१०॥
अष्टाङ्गयोगाभ्यसनाजितेन क्रिया ममैश्वर्यबलेन सर्वाः। दैह्या भवन्तीति विभो विदित्वा कृपां कुरु त्वं मयि कृष्णभक्ते ॥११॥
पिता च माता मम कृष्ण एव स्वामी च बन्धुश्च गुरुः सुहृच्च। तस्मिन्मम स्नेहभरोऽस्ति पूर्णो ह्यन्यत्र तु स्याद्यदि तत्परत्वम् ॥१२॥
पञ्चेन्द्रियाणां विषयोपभोगप्रदस्य मेऽपि स्वसुहृज्जनस्य। कृष्णे न चेत्स्यादनुराग ईशे सं तर्हि जह्यां रिपुवद्धि सद्यः ॥१३॥
स्नेहेन मत्पोषणकारिणोऽपि तातं प्रसूं सोदरमप्यहं स्वम्। वीक्षेय चेत्तद्विमुखान्कदाचित्सद्यः प्रजह्यां किमुतान्यबन्धून ॥१४॥
ब्रूया यदि त्वं निजवबन्धुवर्गत्यागे भवेद्दोष इतीह वच्मि। तद्भक्तिहीना निजबन्धवोऽपि प्राचीनभक्तैर्बहुभिः प्रहाताः ॥१५॥

હું ભગવાનની પ્રસન્નતા માટે વ્રતોમાં મુખ્ય એવું એકાદશીવ્રત નિત્ય કરું છું છતાં દેહદુઃખ તો મારા ચિત્તમાં જરાપણ ગણતો જ નથી. (૭) હે અતુલ પ્રતાપવાળા મનિવર્ય ! ઈન્દ્રિયો સંબંધી શબ્દાદિ પંચ વિષયોનો ત્યાગ કરીને મેં મારા શરીરને તપે કરીને રુધિર માંસ જેમાંથી સુકાઈ ગયું છે અને ચામડી તથા હાડપિંજર માત્ર બાકી રહેલું છે, એવું મે કરી દીધું છે. (૮) અને મારા પ્રાણો તોએક તમારા દર્શનની આશારૂપી અમૃતવેલનું અવલંબન કરીને આ દેહમાં ચાલી રહ્યા છે. અન્નરહિત શરીરમાંથી ચાલ્યા જવાની ઇચ્છાવાળા તે પ્રાણોને તમારા દર્શનની આશારૂપ અમૃતવેલ સિવાય અન્ય અવલંબન નથી. (૯) અન્નમય પ્રાણવાળા આ કળિયુગમાં અન્નભક્ષણ રહિત આ મારા દેહમાંના હાડપિંજરમાં રહેલા મારા પ્રાણો જનોને કળિયુગમાં સત્યયુગનો ભ્રમ કરે છે. (૧૦) હે વિભો ! અષ્ટાંગયોગના અભ્યાસથી સંપાદન કરેલ ઐશ્વર્યના બળથી મારે દેહ સંબંધી સર્વ ક્રિયાઓ થાય છે એમ જાણી તમે કૃષ્ણભક્ત એવા મારા ઉપર કૃપા કરો. (૧૧) મારા પિતા અને માતા, સ્વામી અને બંધુ, ગુરુ અને મિત્ર તે શ્રીકૃષ્ણ જ છે. અને તે શ્રીકૃષ્ણમાં મારે સંપૂર્ણ સ્નેહાતિશય છે. બીજામાં સ્નેહ તો જો કૃષ્ણભક્ત હોય તો જ થાય છે. (૧૨) અને મારી પાંચ ઈન્દ્રિયોના વિષયભોગના પ્રદાતા પોતાના મિત્રવર્ગની પણ જો શ્રીકૃષ્ણમાં પ્રીતિ ન હોય તો તેમને પણ શત્રુની પેઠે તે જ ક્ષણે ત્યાગી દઉં. (૧૩) અને સ્નેહથી મારું પોષણ કરનારા પિતા, માતા અને સગાભાઈને પણ જો શ્રીકૃષ્ણભક્તિથી પરામુખ ક્યારેક પણ હું જોઉં તો તરત જ ત્યાગ કરી દઉં તો પછી બીજા બંધુજનોનો તો ત્યાગ કરું જ એમાં શું ? (૧૪) જો પોતાના બંધુવર્ગના ત્યાગમાં દોષ લાગે એમ જો તમે કહો તો ઘણા પ્રાચીન ભક્તો પણ તેમની ભક્તિરહિત બંધુજનોનો ત્યાગ કરેલો છે એમ હું કહું છું. (૧૫)

विभीषणो भ्रातरमप्यहासी-त्प्रसूं स्वकीयां भरतश्च तद्वत्। कुलं जहौ स्वं विदुरोऽपि भक्तः सर्वान्स्वबन्धूनपि चर्षिपत्न्यः ॥१६॥
श्रीकृष्णसङ्गप्रतिषेधकर्तॄन् गोप्यो जहुः स्वांश्च पतीनपीश। कृच्छ्रेण लब्धं तनयं च वेनं त्यक्त्वाङ्गराजाऽपि जगाम दावम् ॥१७॥
इत्यादयः सन्ति विभो ह्यनेके त द्भक्तिहीनस्वजनत्यजोऽत्र। नैवापकीर्तिः क्वचनापि तेषां लोके च शास्त्रेऽपि च कीर्तिरस्ति ॥१८॥
ईक्सतां वर्त्म भवत्यनादि कृष्णे मयाऽतश्च तदीयभक्ते। विधीयते प्रेम विमुक्तिहेतुर्नान्यत्र तु क्वापि पदार्थ ईश ॥१९॥
सन्तोऽत्र ये सन्ति च तावकीना निवृत्ति धर्मा मम ते तु पूज्याः। सर्वस्वमेते च भवन्ति मे वै माहात्म्य युक्तत्परभक्तिबोधाः ॥२०॥
येषां न तस्मिन्निहभक्तिभाजां सङ्गोऽस्ति तान्वेद्मि नरानहं तु। अनश्वकौलेयकषण्डतुल्यान् यद्वीक्षणेनापि भवेद्धि दोषः ॥२१॥
सक्तास्तु ये वैषयिकेऽत्र सौख्ये निद्राभयक्रोधषडूर्मि जुष्टाः। तेषां नराणां च विभो पशूनां वीक्षे विशेषं न हि कञ्चनापि ॥२२॥
नृजन्मदेवास्त्रिदशालये यत् स्ववन्ति तत्तेषु न किञ्चिदस्ति। तद्भक्तियुग्जन्म नृजन्म देव- स्तुत्यर्हमस्तीत्यहमीश जाने ॥२३॥
तद्भक्तिहीनः कुलरूपकीर्तिनानागुणैश्वर्ययुतोऽपि यस्तम्। अन्तर्विषं वीक्षणमात्ररम्यं फलं गवाक्ष्या इव लक्षयामि ॥२४॥

જેમકે વિભીષણે પોતાના ભાઈનો ત્યાગ કર્યો, ભરતજીએ પોતાની માતાનો ત્યાગ કર્યો હતો તેમ જ વિદુરજીએ પણ પોતાના કુળનો ત્યાગ કર્યો હતો અને ઋષિપત્નીઓએ પોતાના પતિ વગેરેનો ત્યાગ કર્યો હતો. (૧૬) કૃષ્ણસંગનો નિષેધ કરનારા પોતાના પતિઓનો ગોપિકાઓએ ત્યાગ કર્યો હતો અને અંગરાજા પણ કષ્ટથી પ્રાપ્ત થયેલા પુત્ર વેનનો ત્યાગ કરી વનમાં ચાલ્યા ગયા હતા. (૧૭) હે વિભો ! ઈત્યાદિ ભગવદ્ભક્તિ રહિત સ્વજનોનો ત્યાગ કરનારા અનેક અહીં છે અને તેમની અપકીર્તિ ક્યાંય પણ થઈ નથી. લોકમાં અને શાસ્ત્રમાં તો તેઓ કીર્તિ જ પામેલ છે. (૧૮) હે ઈશ ! સાધુજનોનો આવો વર્તન માર્ગ અનાદિ કાળથી ચાલ્યો આવે છે. તેથી હું કૃષ્ણ એ કૃષ્ણભક્તોમાં મુક્તિના કારણરૂપ પરમપ્રેમ કરું છું. બીજા કોઈપણ પદાર્થમાં પ્રેમ કરતો નથી. (૧૯) અને અહીં જે નિવૃતિધર્મી તમારા ભક્તો (સંતો) છે તે તો મારા પૂજનીય છે. પરત્યાદિ માહત્મ્યયુકત ભક્તિ અને જ્ઞાનવાળા આ સંતો જ મારું સર્વસ્વ છે. (૨૦) આ લોકમાં પોતાને ભગવાનમાં ભક્તિ નથી અને ભક્તજનોનો સંગ નથી તેમને તો હું ગધેડા, કૂતરા અને બળદ જેવા જાણુ છું અને તેમના દર્શનમાત્રથી પણ અપરાધ થાય છે. (૨૧) હે વિભો ! આ લોકમાં જેઓ વિષય સંબંધી સુખમાં આસક્ત તેથી જ નિદ્રા, ભય, ક્રોધ આદિ ષડૂર્મિઓથી યુક્ત થાય છે. તે મનુષ્યો અને પશુઓમાં હું જરાપણ ભેદ જોતો નથી. (૨૨) હે ઈશ ! સ્વર્ગમાં રહેલા દેવો મનુષ્યજન્મની પ્રશંસા કરે છે તે તેમાં વિષયભોગની અધિક સંભાવનાથી નહિ કેમ કે ભગવદ્ ભક્તિયુક્ત મનુષ્ય જન્મ જ દેવપ્રશંસાને યોગ્ય છે એમ હું જાણું છું. (૨૩) જે ઉત્તમ કુળ, રૂપ, કીર્તિ નાના પ્રકારના ગુણ, ઐશ્વર્યથી યુક્ત હોય પણ તે ભગવાનની ભક્તિથી રહિત હોય તો તે નરને હું દેખાવથી રમણીય લાગતા અને અંદરથી ઝેર ભરેલા એવા ઈન્દ્રામણાના ફળતુલ્ય જોઉં છું. (૨૪)

अल्पोऽपि तद्भक्तिगुणो नराणां ग्राह्यान्करोत्येव गुणानशेषान्। सुसंस्कृतान्मिष्टमिवाऽत्र शाकान् हेया भवन्तीतरथा तु ते वै ॥२५॥

तद्दास्यहीनः स्वतपोबलेन ब्रह्मादिलोकानपि चेत्प्रयायात्। तत्रापि कालाद्लयमस्ति तस्य नानन्तसौख्यं त्विति वेदसिद्धम् ॥२६॥

ब्रह्मेशशक्रा अपि सिद्धिभाजो ब्रह्मैक्यनिष्ठाश्च शुकादयोऽस्य। कुर्वन्ति भक्तिं ननु मानहीना यथेतरे संसृतिमुक्तिकामाः ॥२७॥

तस्मिन्गुणाः सन्ति हि तादृशा वै भक्तिं यथामुक्तिजुषोऽपि कुर्युः। राधारमाद्या अपि शक्तयस्तं भजन्ति सम्राजमिव स्वदास्यः ॥२८॥

अल्पाश्च जीवा अपि तस्य भक्त्या भवन्ति नूनं गतकालभीकाः। विना तु तां ब्रह्ममुखेश्वराणामप्यस्ति कालाद्भयमेव भूरि ॥२९॥

माहात्म्यमीदृग्भुवि तस्य सद्भ्यः सच्छास्त्रतश्चाहमवेत्य भक्तितम्। तस्यैव कुर्वे विदधत्तपांसि भक्तप्रियोग्राणि विहाय तंद्राम् ॥३०॥

प्रत्यक्षवीक्षामनवाप्य तस्य न स्वास्थ्यमाप्नोमि तदुत्कचेताः। अत्रत्यसद्वाग्रशनावबद्धो वर्ते प्रतीक्ष्यागमनं तवैव ॥३१॥

कीर्तिं विना तस्य मनोज्ञगानं विचित्रपद्यानि च लोकशब्दाः। तदेकचित्तस्य ममेश कर्णे तिग्मा ग्रशूलत्वमिहोपयान्ति ॥३२॥

स्त्रियः सुरूपा अपि यातुधानीसमा हि मे दृष्टिपथं प्रपन्नाः। अङ्गारवत्तस्य सुपुष्पमाला भवन्ति कण्ठं च ममोपपन्नाः ॥३३॥

તે ભગવાનની ભક્તિરૂપ ગુણ અલ્પ જેટલો હોય તોપણ મનુષ્યોનાં બીજા બધા ગુણોને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય કરે છે. જેમ સારી રીતે સંસ્કારાયેલા શાકને (થોડું પણ) મીઠું જેમ ગ્રહણ કરવાયોગ્ય કરે છે તેમ (૨૫) તે ભગવાનાના દાસપણાથી રહિત કદાચ તપોબળથી બ્રહ્માદિ લોકોને જો પામે તો ત્યાં પણ કાળનો ભય રહેલો છે કારણ કે તેમને પણ અનંત સુખ નથી એમન વેદ પ્રસિદ્ધ છે. (૨૬) તપના ફળભૂત મહાપદને પામેલા બ્રહ્મા, રુદ્ર, ઈન્દ્ર વગેરે દેવો પણ મુક્તિ માટે ભગવાનની ભક્તિ કરે છે. બ્રહ્માત્માક આત્મસ્વરૂપમાં નિષ્ઠાવાળા શુકદેવ આદિ પણ સંસ્કારમુક્તિની કામનાવાળા સાધારણ માણસોની જેમ માનરહિત થઈને ભગવાનની ભક્તિ કરે છે. (૨૭) તે ભગવાનમાં એવી રીતના કલ્યાણગુણો રહેલા છે કે મુક્તિ જેમને હસ્તગત છે તેઓ પણ તેમની ભક્તિ કરે છે. રાધા, રમા આદિ શક્તિઓ પણ જેમ સમ્રાટને પોતાની દાસીઓ સેવે તેમ શ્રીકૃષ્ણનું જ સેવન કરે છે. (૨૮) અતિ અલ્પ જીવો પણ ભગવાનની ભક્તિથી જ ખરેખર કાળના ભયથી રહિત થાય છે અને તે ભગવદ્ ભક્તિ વિના તો બ્રહ્મા આદિ ઈશ્વરોને પણ કાળથી અત્યંત ભય રહેલો છે. (૨૯) હે ભક્તપ્રિય ! તેથી હું સત્પુરુષ અને સત્ શાસ્ત્ર થકી આ રીતનું માહાત્મ્ય જાણી, આળસનો ત્યાગ કરી તીવ્ર તપોને કરતો પૃથ્વી ઉપર તેમની જ ભક્તિ કરું છું. (૩૦) શ્રીકૃષ્ણના પ્રત્યક્ષ દર્શન માટે અત્યંત ઉત્કંઠાવાળો હું તેમનું દર્શન નહિ થવાથી સ્વસ્થપણાને પામતો નથી. તેથી અહીંના સંતોની વાણીરૂપી દોરીથી બંધાયેલો હું તમારા આગમનની રાહ જોઈને જ રહેલો છું. (૩૧) હે ઈશ ! આ લોકોમાં તેમના ગુણગાન વિનાનું સુંદર ગાન, વિચિત્ર શ્લોકો, લૌકિક શબ્દો આ બધુ ભગવાનમાં એક ચિત્તવાળા મારા કાનમાં તીક્ષ્ણ અણીવાળા ત્રિશૂળપણાને પામે છે. (૩૨) મારા દષ્ટિપથમાં આવેલી અતિ રૂપાળી સ્ત્રીઓ તો મને રાક્ષસણી સમાન ભાસે છે અને મારા કંઠમાં પ્રાપ્ત થયેલી સુંગંધી શોભાયમાન પુષ્પમાળાઓ મને અંગારા જેવી લાગે છે. (૩૩)

श्री खण्डकाश्मीरजकेसरादिविलेपनं मे शितिपङ्कतुल्यम् । तच्चिन्तनैकात्मरतेर्मुनीन्द्रप्रासादवर्योऽपि वनायते मे ॥३४॥

घनानि सूक्ष्माणि सदंशुकानि व्यात्तास्यकृष्णाहिसमानि देव । विचित्रभोज्यानि विषोपमानि भवन्ति मे तद्विरहातुरस्य ॥३५॥

यत्किञ्च लोके सुखहेतुरुक्तं तद्वस्तु मे दुःखमयं हि भाति । तस्यावलोकं भगवन्नलब्धवा प्राप्तोऽस्मि चोन्मत्तदशामहं वै ॥३६॥

मनोरथस्सास्य फलोपलब्धिस्त्वदंङ्घ्रि संसेवनमन्तरेण । कथञ्चनापीह भवेन्न मे वै कलौ त्वमेवासि जगद्गुरु र्यत् ॥३७॥

अतः कृपामाशु विधाय तावत्स्वदर्शनं देयमुदारकीर्ते । यावन्न देहो निपतेन्मदीयो दयानिधे स्वाश्रित जीवबन्धो ॥३८॥

सुव्रत उवाच ।

पत्रमित्थं नीलकण्ठो लिखित्वा भक्ति भावतः । मुक्तानन्दाय मुनये ददाति स्म जनाधिप ॥३९॥

स्वपत्रं तस्य पत्रं च सोऽप्येकीकृत्य बुद्धिमान् । संवाल्य मुद्रयित्वा च नामोपर्यलिखद्गुरोः ॥४०॥

मयरामाख्यविप्रेण साकं तत्प्रैषयत्ततः । स्वभावाच्छीघ्रगतिना सदर्थं तु विशेषतः ॥४१॥

भुजङ्गनगरं प्राप्य सप्तमेऽहनि स द्विजः । गृहे गाङ्गेयभक्तस्य तं ददर्श जगद्गुरुम् ॥४२॥

હે મુનિન્દ્ર ! તે ભગવાન ચિંતનમાં જ એક આત્મરતિવાળા મને મળિયાગર ચંદન, કુંકમ, કેસર, કસ્તૂરી વગેરેનું લેપન પણ કાળા કાદવના લેપન જેવું લાગે છે અને ઉત્તમ રાજમહેલ પણ મને વનનિવાસ જેવો લાગે છે. (૩૪) હે દેવ ! અને તે ભગવાનના વિરહથી આતુર એવા મને ઘાંટા, ઝીણાં ઉત્તમ વસ્ત્ર ફેલાયેલા મુખવાળા કાળા નાગ તુલ્ય લાગે છે અને વિવિધ પ્રકારના ભોજન મને હલાહલ ઝેર સમાન ભાસે છે. (૩૫) હે ભગવન્ ! આ લોકમાં જે કોઈ વસ્તુ સુખ ઉત્પન્ન કરવામાં કારણભૂત કહેલી છે તે વસ્તુ મને કેવળ દુઃખમય જ જણાય છે. ભગવાનનું પ્રત્યક્ષદર્શન નહિ પામીને હું ઉન્મત્તતા જેવી અવદશાને પામેલો છું. (૩૬) (ભગવાનના પ્રત્યક્ષ દર્શનરૂપ) મનોરથની ફલોપલબ્ધિ આપના ચરણારવિંદના સેવન વિના અન્ય કોઈપણ ઉપાય વડે ન થાય, કારણ કે આ કળિયુગમાં તમે જ જગદ્‌ગુરુ અને ઉપદેષ્ટા છો. (૩૭) હે ઉદાર કીર્તિવાળા ! હે દયાનિધે ! હે આશ્રિતજનોના બંધો ! આપ જલ્દીથી કૃપા કરીને જ્યાં સુધીમાં મારો દેહ પડી ન જાય ત્યાં સુધીમાં મને આપનું દર્શન આપો. (૩૮)

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે જનાધિપ ! નીલકંઠ એવા શ્રી હરિ આ પ્રમાણે ભક્તિભાવથી પત્ર લખીને મુક્તાનંદમુનિને આપતા હતા. (૩૯) ત્યારે બુદ્ધિમાન એવા તે મુક્તાનંદમુનિ પણ પોતાનો અને શ્રી હરિનો પત્ર ભેગા કરીને, સારી રીતે વાળીને, મહોર મારીને ઉપર પોતાના ગુરુનું નામ લખતા હતા. (૪૦) પછી સ્વાભાવિક જ તીવ્રગતિવાળા અને સાધુજનના પ્રયોજન માટે વિશેષપણે ઉતાવળે ચાલે તેવા મયારામ નામના બ્રાહ્મણ સાથે તે પત્રને મોકલ્યો. (૪૧) તે બ્રાહ્મણે સાતમે દિવસે ભુજનગર પહોંચીને ગંગારામ ભકતને ઘેર રહેલા જગદ્‌ગુરુ શ્રી રામાનંદસ્વામીના દર્શન કર્યાં. (૪૨)

भक्तानान्दयन्तं नवनलिनदलव्यायताक्षिद्वयं तं गौराङ्गं पुष्टगात्रं शशधरवदनं श्रीमदाजानुबाहुम् ।
वासः श्वेतं वसानं कुटिलितभृकुटिं मन्दहासं प्रसन्नंशोणाम्भोजन्मराजन्मृदुलपदयुगं स प्रणम्यार्पयत्तत् ॥४३॥

इति श्री सत्सङ्गि जीवने नारायण चरित्रे धर्मशास्त्रे
प्रथम प्रकरणे श्री नीलकण्ठ लिखित पत्रिका निरूपण नामा चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५४॥

પછી ભક્તોને આનંદ પમાડતા, કમળપત્ર સમાન દીર્ઘ વિશાળ નેત્રોવાળા, ગૌર અંગોવાળા, પુષ્ટ શરીરવાળા, શરદઋતુના પૂર્ણચંદ્રસમાન મુખવાળા, શોભાવિશિષ્ટ લાંબા હાથવાળા, સફેદ વસ્ત્રવાળા, વક્ર ભ્રૂકુટિવાળા મંદહાસ્યવાળા, પ્રસન્નતાયુક્ત, લાલ કમળ સમાન શોભા પમાન કોમળ ચરણયુગલવાળા એવા શ્રી રામાનંદમુનિને તેમણે પ્રણામ કરી પત્ર અર્પણ કર્યો. (૪૩)

ઇતીશ્રી સત્સંગિજીવનમાં નારાયણ ચરિત્રમાં ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રથમ પ્રકરણમાં
શ્રી નીલકંઠ લિખિત પત્રિકાનિરૂપણ નામે ચોપનમો અધ્યાય થયો. ।।૫૪।।

॥ पञ्च पञ्च्याशत्तमोऽध्यायः ॥

सुव्रत उवाच ।

वाचयामास तत्पत्रद्वयं स मुनिराट् ततः । प्रसन्नोऽभूत्समायातं विदित्वा वर्णिसत्तमम् ॥१॥
स्वस्मिन्भावं तदीयं च तपश्चर्यां च वाचयन् । अभूद्गद्गदकण्ठश्च साश्रुनेत्रो जगद्गुरुः ॥२॥
पत्रवृत्तांतमखिलं भक्तान्सुन्दरजिन्मुखान् । श्रावयन्सदसि स्वामी प्रशशंस स तद्गुणान् ॥३॥
ततस्तमाश्वासयितुं मुक्तानन्दाय धीमते । स्वयं लिलेख पत्रं च तत्पत्रोत्तरगर्भितम् ॥४॥

स्वस्त्यऽस्तु लोजाख्यपुरे वसद्भ्यः साधुभ्य आनन्दितदुःखितेभ्यः ।
बृहद्व्रतं चास्तु निरन्तरायं ब्रह्मेति यत्प्राह सनत्सुजातः ॥५॥
भुजङ्गपुर्यां वसताऽत्र रामानन्देन बह्वी प्रहिता शुभाशीः ।
ग्राह्याऽस्मदीयं सुखमेव मुक्तानन्देन वेद्यं भगवत्प्रसादात् ॥६॥
पत्रं त्वया यन्मयरामनाम्नाविप्रेण साकं प्रहितं तदाप्तम् ।
तद्वाचयित्वा निखिलोऽप्युदन्तो मया यथावद्विविदे त्वदीयः ॥७॥
बुद्धश्च वृत्तांत उदारबुद्धेस्तत्रागतस्यापि च वर्णिराजः ।
अस्याऽस्ति वृत्तिः सकलातिमर्त्या ततो न साधारणपूरुषोऽसौ ॥८॥

અધ્યાય-૫૫

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

મુનિરાજ રામાનંદસ્વામી તે બંને પત્રોને વાંચતા હતા. અને પછી વર્ણિરાજ શ્રી નીલકંઠને ત્યાં આવેલા જાણી પ્રસન્ન થયા. (૧) શ્રી હરિનો પોતાનામાં પ્રેમ અને તપશ્ચર્યા અંગે વાંચીને અશ્રુપૂર્ણ નેત્રોવાળા જગદ્‌ગુરુ રામાનંદસ્વામી ગદગદ થઈ ગયા. (૨) પત્રોનું સઘળું વૃત્તાંત સભામાં સુંદરજી વગેરે ભક્તોને સંભળાવતા તે શ્રી હરિના ગુણોની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. (૩) પછી શ્રી હરિને આશ્વાસન આપવા તેમના પત્રનો પ્રત્યુત્તર જેની અંદર લખ્યો છે એક એવો પત્ર વિવેકસંપન્ન બુદ્ધિમાન એવા મુક્તાનંદમુનિ પ્રત્યે લખવા લાગ્યા. (૪) લોજ નામના નગરમાં નિવાસ કરતા, દુઃખી વા સંસારી જનોને આનંદ આપનારા તમો સાધુઓનું ક્ષેમ થાઓ. સનત્ સુજાત મુનિએ જેને 'બ્રહ્મ' કહ્યું છે એવું તમારું બ્રહ્મચર્યવ્રત નિર્વિઘ્ન રહો. (૫) ભુજપુરીમાં નિવાસ કરી રહેલા મેં રામાનંદે પત્ર દ્વારા પ્રેરેલા શુભાશિષ મુક્તાનંદમુનિ વગેરે તમારે જાણવું. (૬) તમે મયારામ નામના વિપ્ર સાથે જે પત્ર મોકલ્યો છે તે અમને પહોંચ્યો છે તે પત્ર વાંચવાથી તમારું સર્વ વૃત્તાંત અમે યથાર્થપણે જાણ્યું છે. (૭) અને ત્યાં આવેલા મહાબુદ્ધિવાળા વર્ણિરાજનું વૃત્તાંત અમે જાણ્યું. તેમની વર્તન રીતિ મનુષ્યચરિત્રમાં મળતી ન આવે તેવી અપૂર્વ જ છે, માટે કોઈ સાધારણ પુરુષ નથી. (૮)

श्वेतान्तरीयात्तु निरन्नमुक्तः कश्चिन्मुनीन्द्रो बदरीवनाद्वा ।
यदृच्छया वोऽन्तिकमागतः स्यादिति ध्रुवं मे प्रतिभाति चित्ते ॥९॥
अतः परं तस्य मनोनुकूला सेवा विधेया सततं भवद्भिः ।
सद्भिः समस्तैः स्वबृहद्व्रतस्य गुप्त्यै ततो योगकलाश्च शिक्ष्याः ॥१०॥
नेती च धौतिर्द्विविधा च बस्तिः क्रियास्तथा कौञ्जरनौलिकाद्याः ।
शरीर शुद्ध्यै प्रथमं तु शिक्ष्या अष्टाङगयोगश्च ततः क्रमेण ॥११॥
यमाश्च शिक्ष्या नियमासनानि प्राणोपयामो बहुभिः प्रकारैः ।
प्रत्याहृतिश्चेश्वरधारणा च ध्यानं समाधिश्च तदुक्तरीत्या ॥१२॥
अष्टाङगयोगाभ्यसनं विना तु बृहद्व्रतं सिध्यति नैव शुद्धम् ।
अतस्तदभ्यासपरैर्भविद्भिः साध्यं तदात्मव्रतरक्षणाय ॥१३॥
ये ब्रह्मचर्यं तु बृहत्स्वरूपं योगेन संसाध्य जितेन्द्रियाः स्युः ।
ब्रह्मात्मना कृष्णमथो भजेयुः प्रोक्तास्त एवोत्तमभक्तसंज्ञाः ॥१४॥
सर्वार्थदस्यास्य बृहद्व्रतस्य संपादितस्याप्यवनं विधेयम् ।
कामाख्यशत्रोर्वनिताप्रसङगं सर्वात्मना दूरत एव हित्वा ॥१५॥

શ્વેતદ્વીપમાંથી કોઈ નિરન્નમુક્ત અથવા બદરિકાશ્રમમાંથી કોઈ મુનીન્દ્ર તમારા સમીપે યદૃચ્છાથી આવેલા હોય એમ નિશ્ચય મારા ચિત્તમાં જણાય છે. (૯) આથી તમો સર્વ સંતો તે વર્ણિરાજની તેમના મનની રુચિ અનુસારે સેવા સદાકાળ કરશો અને તેમની પાસેથી નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્ય વ્રતની રક્ષા માટે યોગની કળાઓ શીખવી. (૧૦) પ્રથમ તો શરીરશુદ્ધિ માટે નેતી, ધોતી અને બે પ્રકારની બસ્તિક્રિયા તથા કુંજરક્રિયા, તૌલિકા અને શંખપ્રક્ષાલન આદિ ક્રિયાઓ શીખવી પછી અનુક્રમે અષ્ટાંગયોગ શીખવો. (૧૧) પછી યમ, નિયમ, આસનો, પ્રાણાયામ બહુ પ્રકારથી શીખવા તથા પ્રત્યાહાર તેમજ ધારણા શીખવી તથા ધ્યાન અને સમાધિ તેમના કહેવા પ્રમાણે શીખવી. (૧૨) અષ્ટાંગ યોગના અભ્યાસ વિના શુ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યવ્રત સિદ્ધ થાય નહિ. અભ્યાસપરાયણ એવા તમારે પોતાના વ્રતની રક્ષા માટે તે અષ્ટાંગયોગ સિદ્ધ કરવો જ જોઈએ ? (૧૩) જેઓ યાગ વડે નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યને બૃહત્સ્વરૂપે સિદ્ધ જિતેન્દ્રિય થાય છે પછી બ્રહ્માત્મ સ્વરૂપે કૃષ્ણનું ભજન કરે છે તે જ ઉત્તમ ભક્તો કહેલા છે. (૧૪) સર્વ પુરુષાર્થને આપનાર સંપાદન કરેલા બ્રહ્મચર્ય વ્રતનું કામરૂપી શત્રુથી તમારે રક્ષણ કરવું અને સ્ત્રીઓના પ્રસંગને સર્વ પ્રકારે દૂરથી તજવો. (૧૫)

यो ब्रह्मचर्यं परिपातुमिच्छेत्सबुद्धिपूर्वं वनितां न पश्येत् ।
स्त्रीणां कथा नो श्रृणुयाच्च वार्तास्तासां गुणान् नाप्य गुणान्वदेच्च ॥१६॥
गच्छेन्नयोषारमणस्थलं च बालामपीक्षेत धिया न नग्नाम् ।
स्त्रीणां न चित्रं प्रतिमां च पश्येन्न च स्पृशेन्नैव लिखेच्च चित्रम् ॥१७॥
न नर्मवार्ताः क्वचनापि कुर्यास्त्रीभिर्न भाषेत किञ्चनापि ।
स्त्रीभिः सहाध्वन्यपि नैव गच्छेन्न बोधयेत्ताः पुरुषान्तरेण ॥१८॥
स्पृशेन्न च स्त्रीपरिधार्यवस्त्रं सङ्कल्पनं तद्विषयं न कुर्यात् ।
प्राणान्तकालेऽपि न बुद्धिपूर्वं स्पृशेत्तदङ्गं त्विह कृष्णभक्तः ॥१९॥
स्यात्तत्क्रिया यत्र च यत्र या या कुर्यान्न तां तामपि तत्र तत्र ।
स्त्रीभ्यश्चतुर्हस्तमितान्तरेण गच्छे त्स्वपेन्नैव गृहे सयोषे ॥२०॥
कुर्याद्य इत्थं न स तूर्जितोऽपि योगी स्वसङ्कल्पवशः प्रसङ्गम् ।
स्त्रीणां करोत्येव ततः स्वकीयाद्बृहद्व्रताद्भ्रष्ट उपैति दुःखम् ॥२१॥
क्रोधश्च मानो मदमत्सरौ च लोभस्तथेर्ष्या विविधो रसश्च ।
एतेऽपि योगस्य भवन्ति विघ्नास्त्याज्यास्ततो योगिजनेन दूरात् ॥२२॥

બ્રહ્મચર્ય પાલનની ઇચ્છાવાળો પુરુષ સ્ત્રીને બુદ્ધિપૂર્વક ન જુએ, સ્ત્રીઓની કથા ન સાંભળે, સ્ત્રીઓના ગુણોની પ્રશંસા સાંભળે નહિ અને કહે પણ નહિ. (૧૬) સ્ત્રીઓના ક્રિયાસ્થાને ન જાય, વસ્ત્ર વગરની નગ્ન કુમારિકાઓને બુદ્ધિપૂર્વક ન જુએ, સ્ત્રીઓના ચિત્ર કે પ્રતિમાને જુએ કે સ્પર્શે નહિ. (૧૭) કોઈપણ સ્થળે સ્ત્રીઓ સાથે મશ્કરી ન કરે, સ્ત્રીઓ સાથે ક્યારેય પણ બોલે નહિ અને અન્ય પુરુષ દ્વારા ઉપદેશ ન કરાવે. (૧૮) અને નૈષ્ઠિક વ્રતધારી કૃષ્ણ ભક્ત સ્ત્રીએ પહેરેલ વસ્ત્રનો સ્પર્શ ન કરે અને સ્ત્રી સંબંધી સંકલ્પ પણ ન કરે અને સ્ત્રીના શરીરને પ્રાણાંત કાળ પણ બુદ્ધિપૂર્વક સ્પર્શ ન કરે. (૧૯) અને જ્યાં જ્યાં સ્ત્રીઓની (સ્નાનાદિ) ક્રિયા થતી હોય ત્યાં ત્યાં તે તે ક્રિયા પણ ન કરે, સ્ત્રીઓથી ચાર હાથ દૂર ચાલે અને જે ઘરમાં સ્ત્રી સૂતી હોય તે ઘરમાં સૂવે નહિ. (૨૦) જે પુરુષ આ પ્રકારે ન કરે તે તો સિદ્ધ થયેલા યોગવાળો હોય તો પણ પોતાના મનસંકલ્પને આધીન સ્ત્રીઓનો પ્રસંગ પામવાથી પોતાના બૃહદ્વ્રતમાંથી નિશ્ચય ભ્રષ્ટ થઈને દુરંત દુઃખને પામે છે. (૨૧) વળી ક્રોધ, માન, મદ, મત્સર, લોભ, ઈર્ષા અને વિવિધ પ્રકારની રસલોલુપતા આ બધા પણ યોગમાં અંતરાયરૂપ થાય છે માટે યોગીજને આ બધાનો દૂરથી ત્યાગ કરવો. (૨૨)

आहारनिद्रे विदधीत युक्ते कार्ष्णश्च योगी व्यसनं तु किञ्चित् ।
सेवेत नैवाऽथ सुरां च मांसं न च स्पृशेद्द्रोहधियं त्यजेच्च ॥२३॥
देहेन वाण्या मनसा च हिंसा कार्या न कस्यापि न चात्मनोऽपि ।
स्तेयं च साङ्कर्यकरं च कर्म हितार्थिना योगिजनेन वर्ज्यम् ॥२४॥
एवंविधा ये पुरुषा भवेयुः स्वधर्मनिष्ठा भुवि कृष्णभक्ताः ।
प्रसन्नता तेषु सदा ममास्ति प्रेष्ठास्त एवानघ नन्दसूनोः ॥२५॥
तस्मात्सबुद्धे त्वमपि स्वकीयैः साकं सतीर्थ्यैर्मुनिनीलकण्ठात् ।
कृताद्गुरुत्वेन गृहाण योगं वर्तस्व धर्मेषु मयोदितेषु ॥२६॥
तपः कृशस्यास्य यथोपयुक्तैः सेवा विधेयाऽन्नजलादिभिश्च ।
वयोऽवरत्वादिह बालबुद्धि- र्न क्वापि कार्या तपसां निधौ च ॥२७॥
तत्रागमिष्यामि निदाधकाले वैशाखमासे झटिति व्यतीते ।
तावद्भवद्भिः स तु सेवनीयो यथा न गच्छेदतिनिः स्पृहोऽसौ ॥२८॥

सुव्रत उवाच ।

पत्रोत्तरं लिखित्वेत्थं मुक्तानन्दं प्रति प्रभुः । उत्तरं नीलकण्ठस्य पत्रिकाया लिलेख सः ॥२९॥

અને તે કૃષ્ણભક્ત યોગીપુરુષ આહાર અને નિદ્રા યોગ્ય પ્રમાણમાં જ કરે, વ્યસન, તો ક્યારેક સહેજ પણ ન સેવે. મદિરા-માંસનો તો સ્પર્શ પણ ન કરે તથા દ્રોહબુદ્ધિનો ત્યાગ કરે. (૨૩) સ્વહિતની ઇચ્છાવાળા યોગીપુરુષે કાયા, વાણી અને મનથી પોતાની અને પરની હિંસા ન કરવી. ચોરીનું કર્મ ન કરવું અને વર્ણસંકરપણાને કરનારું કર્મ ન કરવું (૨૪) હે નિષ્પાપ મુનિ ! પૃથ્વી પર આ રીતના સ્વધર્મનિષ્ઠ કૃષ્ણભક્ત હોય તેમના ઉપર સદા મારી પ્રસન્નતા છે અને ભગવાનને પણ તેવા જ ભક્તો પ્રિય લાગે છે. (૨૫) હે સુબુદ્ધે ! તમે પણ પોતાના ગુરુભાઈઓ સાથે નીલકંઠમુનિ પાસેથી ગુરુભાવપૂર્વક આદર કરીને અષ્ટાંગયોગને ગ્રહણ કરો અને મેં કહેલા ધર્મોમાં વર્તો. (૨૬) અને તપથી કૃશ થઈ ગયેલા નીલકંઠવર્ણીની યથોચિત અન્ન જળાદિક વડે તમારે સેવા કરવી, વળી વયથી નાના હોવા છતાં બ્રહ્મચારીમાં આ બાળક છે એવી બાળબુદ્ધિ ન જ કરવી કારણ કે આ તો મહાતપોનિધિ છે. (૨૭) અને ગ્રીષ્મ ઋતુમાં વૈશાખ માસ વીતતાં ત્યાં હું જલદીથી આવીશ. તેથી ત્યાં સુધી અતિ નિસ્પૃહી એવા તે બ્રહ્મચારી જતા ન રહે તેવી રીતે તમે સર્વે એ તેમની સેવા કરવી. (૨૮)

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

પ્રભુ એવા તે રામાનંદમુનિ આ પ્રકારે મુક્તાનંદમુનિ પ્રતિ તેમના પત્રનો ઉત્તર લખીને પછીથી નીલકંઠમુનિના પત્રનો ઉત્તર લખવા લાગ્યા. (૨૯)

स्वस्तिस्ताद्वर्णिराजेऽमृतनिलयमहामुक्तमुख्यातिधाम्ने स्वीयैस्तपोभिर्जनहृदि दधते धर्मपुत्रत्वशङ्काम् ।
रामानन्दस्य वाच्या निगम निगदिता आशिषो धर्मरक्षा बहव्यस्तेन त्वयाति प्रमुदितमुनिना श्रेयसे नीलकण्ठ ॥३०॥
पत्रं प्राप्तं त्वदीयं तदुदितमखिलं बुद्धमेवास्ति वृत्तं देहाचारस्तपस्ते त्विह हि कलियुगे दुश्चरो मर्त्यधर्मैः ।
वैराग्य ज्ञानभक्ति दृढतरनियमा धर्मनिष्ठा च शान्तिरेतत्प्राग्जन्मसिद्धं ह्यधिगतमिह तद्विस्मयो नात्र कार्यः ॥३१॥
ध्याने यादृशमेव पश्यसि सदा कृष्णोऽस्ति तादृक्ततस्त्वं तद्ध्यानपरश्च सत्सु निवसन्कुर्याः प्रतीक्षां मम ।
ग्रामे पिप्पलनाम्नि रधविरतौ युष्मत्प्रियाय द्रुतं ह्यायास्याम्यहमेव तत्र भवताऽऽगम्यं च सद्भिः सह ॥३२॥
मद्वीक्षोत्सुकतास्ति तेऽतिशयिता जानामि तत्कारणं मार्गः सांप्रतमस्ति दुर्गमतरः कञ्चादिघाटीभयात् ।
नागन्तव्यमिहात एव भवता मय्यस्ति चेदिज्य धीस्तर्ह्येतन्मम मानयंश्च वचनं योगं सतः शिक्षयेः ॥३३॥
औत्सुक्यं भवतो मदीक्षणकृते यादृग्भवत्यन्तरे तादृग्मेऽपि तवेक्षणाय भवतीत्येवं त्वया बुद्ध्यताम् ।
आयास्यामि ततो द्रुतं च भवता स्थेयं स्वधर्मे सदा त्वादृग्धार्मिकभक्तसंगममहं याचे यशोदासुतात् ॥३४॥

હે નીલકંઠ ! શ્વેતદ્વીપવાસી મહામુક્તોમાં મુખ્ય વાસુદેવ સમાન અતિ તેજસ્વી અને પોતાના તીવ્ર તપો વડે જનોના હૃદયમાં ધર્મપુત્રપણાની આશંકા કરાવતા એવા વર્ણિરાજ તમારુ મંગળ થાઓ. હે નીલકંઠ ! પરમ આનંદવાળા મુનિ એવા તમારે ધર્મરક્ષાનો જ મુખ્ય સંબંધ જેમાં છે અને વેદશાસ્ત્ર સંમત એવા મુજ રામાનંદના ઘણા ઘણા આશીર્વાદ વાંચવા. (૩૦) તમારો પત્ર મળ્યો. તેમાંનું સર્વ વૃત્તાંત અમે જાણ્યું. આ કળિયુગમાં મનુષ્યોથી ન થઈ શકે એવો તમારો દેહથી આચરણ કરાતો ધર્મ, દુષ્કર તપ, તથા તમારામાં રહેલા વૈરાગ્ય, જ્ઞાન, ભક્તિ, તમારા દઢતર નિયમો, તમારી ધર્મનિષ્ઠા અને શાંતિ. આ બધું પૂર્વજન્મસિદ્ધ આ જન્મમાં તમે પ્રાપ્ત કર્યું છે. તેથી અમોને જરાપણ આશ્ચર્ય થતું નથી. (૩૧) તમે સદા ધ્યાનમાં જેવા સ્વરૂપવાળા કૃષ્ણને જુઓ છો તેથી તેમના ધ્યાનપરાયણ એવા તમે સાધુઓમાં નિવાસ કરતા અમારી પ્રતીક્ષા કરો. હું જે તમારું પ્રિય કરવા માટે પિપલાણા નામના ગામમાં જેમ બને તેમ જલદી આવીશ અને તમે પણ ત્યાં સંતો સાથે આવજો. (૩૨) તમને મારા દર્શનની અતિશય ઉત્કંઠા છે અને તેનું કારણ હું જાણું છું. હાલમાં કાઠી-કોળી વગેરે લુટારાઓનો ભય હોવાથી માર્ગ ઘણો દુર્ગમ છે. તેથી તમારે અહીં આવવું નહિ અને મારે વિષે જો તમારે પૂજ્ય બુદ્ધિ હોય તો આ મારું વચન માની તમે સંતોને અષ્ટાંગયોગ શિખવાડો. (૩૩) મારા દર્શન માટે તમારા અંતરમાં જેવી ઉત્સુકતા છે તેવું જ તમારા દર્શન માટે મને પણ ઔત્સુક્ય છે એમ તમે જાણો તેથી હું જલદી આવીશ. તમે સદા સ્વધર્મમાં રહેજો. હું તમારા જેવા ધાર્મિક ભક્તજનોનો સમાગમં યશોદાપુત્ર શ્રીકૃષ્ણ પાસે યાચું છું. (૩૪)

ये स्युर्धर्मपरायणा भुवि जनास्तेऽतिप्रियाः सन्ति मे तेषां दूरगतो न कर्हिचिदहं तल्लग्नचित्तत्वतः ।
सन्तस्त्वादृश एव मे बहुमता यत्पादवारि ध्रुवं तीर्थेभ्योऽपि नृणां विशुद्धिमधिकां स्पृष्टं विधत्ते द्रुतम् ॥३५॥
भोजयन्ति भुवि पूजयन्ति वा ये तु साधुपुरुषान्भवादृशान् । तैश्चराचरमिदं सदैवतं पूजितं च बहुधा सुभोजितम् ॥३६॥
प्रीतिरस्ति मम सत्सु यादृशी तादृशी तु न खलु स्वआत्मनि । सन्त एव हृदयं भवन्ति मे कृष्णभक्तिरसिकाश्च धार्मिकाः ॥३७॥
खेदितव्यमत एव न त्वया वीक्षणाय मम यत्समागमः । आवयोर्झटिति सम्भविष्यति ग्राम एव ननु पिप्पलाह्वये ॥३८॥
आगमोऽत्र भवता विनाज्ञया नैव कार्य इति मेऽनुशासनम् । स्वेच्छयैव यदि वागमिष्यसि प्राप्स्यसे न हि सुखं तदेप्सितम् ॥३९॥
दर्शनप्रियतया मम त्वया मन्निदेशमतिलङ्घ्य सर्वथा । नाऽऽगमोऽत्र तु विधेय आदरः सत्सुकार्य उरुधा मदात्मसु ॥४०॥
क्षीणमेव नितरां वपुर्निजं येन चोग्रतपसा क्षयं व्रजेत् । तादृशं तु न तदाचरेः पुनर्धर्मसाधनमिहास्ति यद्वपुः ॥४१॥
पातितेऽति तपसा तिदुर्बले दुर्लभे नरकलेवरे पुनः । ज्ञानभक्तितपसां न जायते साधनं च निज धर्मवर्त्मनः ॥४२॥
तात मद्वचनतो निजं वपुः पोषयेर्मम हिताय सर्वथा । भूरि कार्यमपि मामकं त्वया साधनीयमिह वर्तते यतः ॥४३॥

પૃથ્વી ઉપર જે જનો ધર્મપરાયણ છે તે જનો મને અતિશય પ્રિય છે. હું તેમનાથી ક્યારેય દૂર જતો નથી કારણ કે તે જનોમાં જ મારું ચિત્ત ચોંટી રહેલું હોવાથી તમારા જેવા સંતો જ મને બહુ પ્રિય છે. કારણ કે સંતોનું ચરણોદક માત્ર સ્પર્શ કર્યું હોય તોપણ તીર્થો કરતાં અધિક શુદ્ધ કરે છે. (૩૫) જેઓ પૃથ્વી ઉપર તમારા જેવા સત્પુરુષોને જમાડે છે અથવા પૂજે છે તેમણે દેવો સહિત સ્થાવર જંગમ આ સંપૂર્ણ વિશ્વ પૂજેલું છે અને બહુપ્રકારે સારી રીતે જમાડેલું છે. (૩૬) સંતો ઉપર મારે જેવો પ્રેમ છે તેવો તો મને પોતાના આત્મા ઉપર પણ નથી કારણ કે કૃષ્ણ ભક્તિ રસિક એ ધાર્મિક સાધુઓ જ મારું હૃદય છે. (૩૭) તેથી મારા દર્શન માટે તમે જરાપણ ખેદ પામશો નહિ. કારણ કે આપણા બંનેનો સમાગમ જેમ બને તેમ જલદી પિપલાણા ગામમાં જરૂર થશે જ. (૩૮) તેથી મારી આજ્ઞા વિના તમારે અહીં આવવું નહિ એવી મારી આજ્ઞા છે. અને જો સ્વેચ્છાથી પણ તમે અહીં આવશો તો અભિલષિત સુખ નહિ પામો. (૩૯) તમારે દર્શનના પ્રેમથી મારી આજ્ઞા ઉલ્લંઘી સર્વ પ્રકારે અહીં તો ન જ આવવું અને મારામાં જ મનવાળા સંતોમાં તમારે બહુ પ્રકારે આદર કરવો. (૪૦) અને જેવા ઉગ્ર તપથી પોતાનું શરીર ક્ષીણ થઈ નાશ પામે તેવું તપ ફરી કરશો નહિ; કારણ કે શરીર જ ધર્મના સાધનરૂપ છે. (૪૧) અતિશે તપ કરી અત્યંત દુર્બળ કરી નાખેલું મનુષ્યશરીર પાડી નાખવાથી જ્ઞાન, ભક્તિ અને તપનું સાધન તથા સ્વધર્મનું સાધન ફરી થશે નહિ. (૪૨) હે તાત ! મારા હિત માટે મારા વચનથી પોતાના શરીરનું સર્વથા પોષણ કરો. કારણ કે તમારે મારા સંબંધી ઘણું ઘણું કાર્ય સાધવાનું છે. (૪૩)

सुव्रत उवाच ।

लिखित्वा पत्रिकामित्थं रमानन्दमुनिर्नृप । मुद्रयित्वा ददौ तस्मै मयरामाग्रजन्मने ॥४४॥

गृहीत्वोत्तरपत्रीं तां स च विप्रवरः पुनः । प्रायाल्लोजपुरं तूर्णं सप्तमेऽहिन तदाप च ॥४५॥

तत्र पत्रं स तत्प्रादान्मुक्तानन्दाय वाडवः । सोऽपि साकं वर्णिनैव वाचयामास तन्मुनिः ॥४६॥

स्वामिनो मानयन्नाज्ञां तत्रोवास ततो हरिः । अशिक्षन्त मुदा सन्तस्तस्माद्योगकलाश्च ते ॥४७॥

स शिक्षयामास यथोपदेशं तान् योगमष्टाङ्गमशेषमेव ।
तेऽप्यल्पकालेन गुरोः प्रसादत्तस्यैव तत्सिद्दशामवापुः ॥४८॥

इति श्रीसत्संगिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम प्रकरणे
रामान्द स्वामि लिखित पत्रिका द्वयनिरूपणनामा पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५५॥

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે નૃત ! આ પ્રમાણે શ્રી રામાનંદમુનિએ પત્રિકા લખી, મહોર મારી, વિપ્ર મયારામને આપી (૪૪) ત્યારે તે વિપ્રશ્રેષ્ઠ તે ઉત્તર પત્રને લઈ જઈ જલદીથી ફરી લોજપુર તરફ પ્રયાણ કર્યું અને ત્યાંથી સાતમા દિવસે લોજપુર પહોચ્યા. (૪૫) ત્યાં તેમણે તે પત્ર મુક્તાનંદસ્વામીને આપ્યો. મુક્તાનંદમુનિએ પણ તે પત્ર વર્ણિ એવા શ્રીહરિની સાથે વાંચ્યો. (૪૬) ત્યારપછી શ્રીહરિ સ્વામીની આજ્ઞા માનીને ત્યાં જ નિવાસ કરીને રહ્યા. તે સંતો પણ હર્ષપૂર્વક તે શ્રી હરિ પાસેથી યોગકળાઓ શીખતા હતા. (૪૭) શ્રીહરિ પણ ગુરુએ ઉપદેશ કર્યા પ્રમાણે તે સંતોને સંપૂર્ણ અષ્ટાંગયોગ શીખવતા હતા અને તે સંતો પણ ગુરુકૃપાથી થોડા જ સમયમાં તે યોગની સિદ્ધાવસ્થાને પામ્યા. (૪૮)

ઇતિશ્રી સંત્સંગિજીવનમાં નારાયણચરિત્રમાં ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રથમ પ્રકરણમાં
રામાનંદસ્વામિલિખિત પત્રિકાદ્વય નિરૂપણ નામે પંચાવનમો અધ્યાય થયો. ॥૫૫॥

अथ षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

सुव्रत उवाच ।

वर्णिनो वसतस्तस्ये योगं शिक्षयतः सतः । तपस्यतो व्यतीयाय तत्र मासस्तु माधवः ॥१॥

अद्य श्वो वा परश्वो वा नूनमायास्यति प्रभुः । इति चिन्ततस्तस्य शुक्रमासार्धमप्यगात् ॥२॥

अथ सोऽपि सतां स्वामी तद्दिदृक्षाहृतान्तरः । भक्तैः कतिपयैः साकमहिपुर्या विनिर्ययौ ॥३॥

रथं महान्तमारूढो हेमरत्नपरिच्छदम् । पङ्क्तिशः संस्थितान् पौरान्पश्यन्मधुरया दृशा ॥४॥

सोऽनुयातः पूजितश्च पौरैः साश्रुविलोचनैः । भक्तानानन्दयन्मार्गे पिप्पलग्राममाययौ ॥५॥

नरसिंहाख्यविप्रस्य स्वभक्तस्य स मन्दिरे । तत्र व्यराजद्भगवान्पूज्यमानो निजैर्जनैः ॥६॥

ततः कुमारजित्संज्ञं दूतं लोजपुरं प्रति । प्राहिणोत्सोऽखिलान्भक्तांस्तत्राकारयितुं निजान् ॥७॥

तस्मिन्नेव दिने शीघ्रं स लोजपुरमेत्य तान् । प्राह श्रीस्वामिना यूयमाहूताः स्थेति दौत्यकृत् ॥८॥

श्रुत्वाऽमृतायमानं तद्वचस्तेऽतिमुदं ययुः । अद्यैव चलतेत्याह नीलकण्ठस्तदा वचः ॥९॥

અધ્યાય-૫૬

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

વર્ણિરાજ શ્રીહરિને ત્યાં નિવાસ કરતાં અને સંતોને યોગ શીખવવા, તપશ્ચર્યા કરતાં વૈશાખ માસ વીતી ગયો. (૧) ત્યારબાદ તે શ્રીહરિને પ્રભુ આજે અથવા કાલે કે પરમ દિવસે ચોક્કસ આવશે એમ ચિંતન કરતાં અડધો જેઠ માસ પણ વીતી ગયો. સંતોના સ્વામી (શ્રી રામાનંદમુનિ) પણ નીલકંઠ વર્ણિને પોતાનાં દર્શન કરવાની તીવ્ર ઇચ્છાથી આકર્ષિત અંતઃકરણવાળા હોવાથી થોડા સેવકો સાથે ભુજનગરથી ચાલી નીકળ્યા. (૩) સુવર્ણ અને રત્નના ઉપકરણવાળા મોટા રથ ઉપર બિરાજેલા, હારબંધ ઊભેલા નગરવાસીજનોને મધુર દૃષ્ટિથી જોયા કરતા, (વિયોગની વ્યથાથી) અશ્રુપૂર્ણ નેત્રોવાળા નગરજનો વડે પૂજાયેલા અને વળાવેલા રામાનંદમુનિ રસ્તામાં ભક્તોને આનંદ પમાડતા પિપલાણા પધાર્યા. (૪-૫) તે પિપલાણા ગામમાં પોતાના ભક્તજનોએ પૂજેલા સત્ય, શૌચાદિ ભગવદ્‌ગુણ સંપન્ન રામાનંદ મુનિ પોતાના ભક્ત નરસિંહ નામના બ્રાહ્મણને ઘેર ઊતર્યા. (૬) ત્યારબાદ તે મુનિએ પિપલાણા ગામમાં પોતાના બધા ભક્તોને તેડાવવા માટે લોજપુર ગામે કુમારજીત નામના દૂતને મોકલ્યો. (૭) તે જ દિવસે જલદી લોજપુર પહોંચીને 'શ્રી રામાનંદ સ્વામી એ તમને બોલાવ્યા છે' એમ સંતોને કહી દૂતકાર્ય પૂર્ણ કર્યું. (૮) તે સંતો તે દૂતનું અમૃતસમાન વાક્ય સાંભળી ખૂબ રાજી થઈ ગયા. તે સમયે નીલકંઠ શ્રીહરિ અત્યારે જ તમે ચાલો એમ બોલ્યા. (૯)

ततो विचार्य ते सन्तः सर्वे निशि विधूदये । प्रपयुः पिप्पलग्रामं स्वगुरोर्दर्शनोत्सुकाः ॥१०॥
मुक्तानन्दमुखाः सन्तो भक्तवर्यश्च पर्वतः । देवानन्दः परिव्राट् च भक्ता ज्येष्ठादयस्तथा ॥११॥
स्वप्रेष्ठदर्शनौत्सुक्यसमाकृष्टान्तरास्तु ते । विचेक्षुः सत्वरं मार्गे तं लक्षीकृत्य खेटकम् ॥१२॥
अतिकार्श्याच्छरीरस्य नीलकण्ठवस्तु वर्त्मनि । शीघ्राश्चनश्वासपूर्णहृदयो न्यपतत्क्षितौ ॥१३॥
किञ्चिद्यात्वाऽग्रतः पश्चात् पश्यन्तोऽग्रगामिनः । ते सन्तः पतितं दृष्ट्वा तदन्तिकमुपाययुः ॥१४॥
पादसंवाहनं चक्रुस्तस्य ते च शनैः शनैः । किञ्चिदाश्वस्तमालोक्य प्रोचुस्ते वर्णितं वचः ॥१५॥
दिनेऽत्रैवास्ति गन्तव्यः पिप्पलग्राम आशु नः । आश्रयातस्त्वममलामात्मनो योगधारणाम् ॥१६॥
तद्बलेनाध्वनः पारंयास्यस्येव न चान्यथा । इत्युक्तः स तथा चक्रे चचाल पथि सत्वरम् ॥१७॥
भगवन्तं हृदि ध्यायन् धनुर्मुक्तः शरो यथा । स विस्मृतवपुस्तूर्णं सर्वेषामग्रतोऽचलत् ॥१८॥
सन्तस्तमनुधावन्तोऽप्यवापुर्नैव शीघ्रगम् । प्रापुरोजस्वतीसंज्ञां नदीं सर्वेऽपि ते द्रुताः ॥१९॥
दक्षिणे पिप्पलग्रामाद्वहन्तीं कलुषोदकाम् । वृष्ट्यम्बुपूरितां भीमकल्लोलामतिदुस्तराम् ॥२०॥

પછી પોતાના ગુરુના દર્શનમાં ઉત્કંઠાવાળા તે સંતોએ વિચાર કરી રાત્રે ચંદ્રોદય થયે પિપલાણા ગામ તરફ પ્રયાણ કર્યું. (૧૦) મુક્તાનંદાદિ સંતો, ભક્તવર્ય પર્વતભાઈ, દેવાનંદ નામના સંન્યાસી અને જેઠો આદિક બીજા ભક્તજનો પોતાને પ્રિય એવા ગુરુવરના દર્શન કરવાના ઉત્સાહવેગથી આકર્ષિત અંતઃકરણવાળા થવાથી તે ગામનું લક્ષ કરી માર્ગમાં ઝડપથી ચાલવા લાગ્યા. (૧૧-૧૨) નીલકંઠવર્ણિનું શરીર અતિશય દૂબળું હોવાથી રસ્તામાં ઉતાવળે ચાલવાથી શ્વાસથી ભરપૂર હૃદયવાળા તેઓ પૃથ્વી ઉપર પડી ગયા. (૧૩) આગળ ચાલ્યા જતા સંતોએ થોડું આગળ જઈને પાછળ જોયું ત્યારે શ્રીહરિને પડી ગયેલા જોઈ તેમની પાસે પાછા આવી ગયા. (૧૪) પાછા આવેલા તે સંતો ધીરે ધીરે શ્રીહરિના ચરણ ચાંપવા લાગ્યા અને તેથી તેમને થોડી સ્વસ્થતાને પામેલા જોઈને સંતો કહેવા લાગ્યા, (૧૫) 'હે નીલકંઠ ! આપણે આજે જ પિપલાણા ગામમાં પહોંચવાનું છે. એટલા માટે તમે તમારી શુદ્ધ યોગધારણાને ધારણ કરો. (૧૬) અને તે યોગધારણાના બળથી તમે રસ્તાના પારને પામશો, તે સિવાય નહિ જ પામો. આમ કહેવાયેલા શ્રીહરિ સંતોના કહેવા પ્રમાણે યોગધારણ કરતાં ખૂબ ઝડપથી ચાલવા લાગ્યા. (૧૭) શરીરનું ભાન ભૂલી ગયેલા શ્રીહરિ હૃદયમાં ભગવાનનું ધ્યાન કરતાં ધનુષ્યમાંથી છૂટેલા બાણની જેમ ખૂબ જ ત્વરાથી અને બધા સંતોની આગળ ચાલવા લાગ્યા. (૧૮) સંતો તેમની પાછળ દોડવા છતાં પહોંચતા ન હતા. એ રીતે તીવ્ર વેગથી ચાલતા તેઓ બધા ઓજસ્વતી ઓઝત નદીને પામ્યા. (૧૯) આ નદી પિપલાણાથી દક્ષિણ ભાગમાં વહે છે - વરસાદ થવાથી પાણીના પૂરથી ભરપૂર, ડહોળાયેલા પાણીવાળી ભયંકર તરંગોવાળી, ચતુર તારાઓથી પણ તરી ન શકાય તેવી હતી. (૨૦)

वर्णिराट् तां समुत्तीर्य सहसैव परं तटम् । अनाकृष्टस्तरङ्गौघैः प्राप सन्मुखवर्त्मना ॥२१॥
अर्वाच्येव तटे तस्थुर्भक्ताः सर्वे तरङ्गिणीम् । नाव्यां भीमां च पश्यन्तो विदित्वा दुस्तरां च ताम् ॥२२॥
महताऽथ प्रयासेन कोलमाश्रित्य तेऽखिलाः । तामुत्तीर्य समेत्यामुं पिप्पलग्रामाविशन् ॥२३॥
ज्येष्ठकृष्णद्वादशिकादिने पूर्वाह्ण एव ते । नरसिंहद्विजगृहे ददृशुः स्वामिनं निजम् ॥२४॥
गौराङ्ग पुष्टमूर्तिं सितवसनधरं स्वास्यमाजानुबाहुं पद्माक्षं मन्दहासं निजजननिकरैश्चन्दनै पुष्पहारैः ।
भक्त्या सम्पूज्यमानं सदसि च वितते दिव्यसिंहासनस्थं स्वीयानानन्दयन्तं परमसुखनिधिं स्वामिनं प्रणेमुः ॥२५॥
वर्णिराजं विलोक्याऽऽशु यावदुत्तिष्ठति प्रभुः । साष्टाङ्गप्रणनामासौ तावद्भक्तोत्तमः स तु ॥२६॥
तमुत्थाप्य स बाहुभ्यां परिरभ्य निजान्तिके । उपावेशयदन्योश्च प्रणतान्सममानयत ॥२७॥
वर्णीन्द्रः स्वामिनं दृष्ट्वा श्रुतं सद्भ्यो यथा तथा । निवृत्तिं परमामाप प्रेमाश्रुः पुलकाश्रितः ॥२८॥
निमेषहीनया दृष्ट्या पश्यन्तं स्वेक्षणे हरिम् । तादृश्यैव दृशाऽपश्यन्मुहूर्तंद्वितयं स च ॥२९॥

વર્ણિરાટ શ્રીહરિ તો એકદમ તેમાં પ્રવેશ કરીને, અનાયાસથી બાહુ વડે સામાને સામા જ તરતા થકા મહા તરંગસમૂહોએ લગાર તણાયા સિવાય સામે કાંઠે પહોંચી ગયા. (૨૧) અને તે બધા સાધુઓ તો તરંગોવાળી તે નદીને અતિ જળથી પૂર્ણ હોવાથી ભયંકર, દુસ્તર અને નાવથી જ ઊતરી શકાય એવી જાણી કિનારે જ ઊભા રહ્યા. (૨૨) ત્યારબાદ તે સર્વ સંતો નાવમાં બેસી, ખૂબ પ્રયાસથી નદીને પાર કરીને શ્રીહરિને મળીને પિપલાણા ગામમાં પ્રવેશ્યા. (૨૩) સમસ્ત સંતો જેઠ વદ બારસના દિવસે મધ્યાહ્ન પહેલાં નરસિંહ વિપ્રના ઘેર પોતાના ગુરુનાં દર્શન કર્યાં. (૨૪) ગૌર અંગવાળા, પુષ્ટ મૂર્તિ, શ્વેતવસ્ત્રધારી, સુંદર પ્રફુલ્લિત મુખવાળા, જાનુપર્યંત લાંબા બાહુવાળા, કમળપત્ર સમાન નેત્રોવાળા, મંદહાસ્યવાળા, પોતાના ભક્તસમૂહોએ ચંદન અને પુષ્પહારો વડે પ્રેમથી પૂજેલા અને વિશાળ સભામાં દિવ્ય સિંહાસન ઉપર બિરાજમાન તથા પોતાના ભક્તોને આનંદ આપતા પરમ સુખનિધિ એવા રામાનંદ સ્વામીને બધા પ્રણામ કરવા લાગ્યા. (૨૫) વર્ણિરાજ શ્રીહરિને જોઈ પ્રભુ રામાનંદસ્વામી જેટલાકમાં ઊઠવા જાય છે એટલાકમાં આ ભક્તોત્તમ એવા શ્રીહરિ તે મુનિને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરવા લાગ્યા. (૨૬) રામાનંદસ્વામી પ્રણામ કરતાં વર્ણીન્દ્રને પોતાના હાથ વડે એકદમ ઉઠાડીને, બાહુમાં પ્રેમવશવડે ગાઢ ભેટીને પોતાની પાસે બેસાર્યા. પ્રણામ કરતાં બીજા સંતોનું પણ યથાયોગ્ય સન્માન કર્યું. (૨૭) વર્ણિરાજ શ્રીહરિ તો સ્વામી શ્રી રામાનંદમુનિને સંતો થકી જેવા સાંભળેલા તેવા જ જોઈ પ્રેમાશ્રુ તથા રોમાંચિત ગાત્રવાળા થઈ પરમ આનંદ પામ્યા. (૨૮) તે રામાનંદમુનિ પણ પોતાના દર્શનમાં મટકું માર્યા વગર જોઈ રહેલા શ્રીહરિને તેવી જ નેત્રમિલન રહિત દૃષ્ટિથી બે મુહૂર્તપર્યંત જોઈ રહ્યા. (૨૯)

प्राग्देहभानहीनं च ततः स्वस्थं तमादशत् । पश्यन् प्रपच्छ स स्वामी स्वागतादि यथोचित्तम् ॥३०॥
मुक्तानन्दः कथितवांस्तद्वृत्तान्तमशेषतः । यथा ज्ञातं तदा स्वामी वर्णिनं प्रशशंस तम् ॥३१॥
प्रेम्णा गद्गदकण्ठेन स्तुत्वातं वर्णिराडपि । प्राहाद्य सफलो जातो मन्मनोरथपादपः ॥३२॥
साक्षाच्छ्रीकृष्णचन्द्रस्य भुवि भक्तिप्रवर्तकम् । त्वां प्राप्याद्य कृतोर्थऽस्मि नृजन्म फलितं मम ॥३३॥
प्रसन्न कारयामास ततस्तस्य च तत्सताम् । यथोचितं स आतिथ्यं सत्फलैः पयआदिभिः ॥३४॥

प्रेमनिर्भृतविलोचनाब्जयोः सिद्धयोरमृतसारवाचयोः ।
वर्णिराजमुनिराजयोस्तदा योग आप जनदर्शनीयताम् ॥३५॥

इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प्रथम प्रकरणे रामानन्द स्वामिसमागमनामा षद्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५६॥

પહેલા દેહભાવરહિત થયેલા અને પછીથી સ્વસ્થતા પામેલા તે શ્રીહરિને જોયા કરતાં. શ્રીરામાનંદમુનિ યથાયોગ્ય સ્વાગત આદિથી આદરપૂર્વક પૂછવા લાગ્યા. (૩૦) ત્યારે મુક્તાનંદમુનિએ શ્રીહરિનું વૃત્તાંત જાણતા હતા તે કહી સંભળાવ્યું ત્યારે રામાનંદસ્વામી તે વર્ણિ શ્રીહરિની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. (૩૧) વર્ણિરાજ શ્રીહરિ પણ પ્રેમપૂર્વક ગદ્ગદ્ કંઠવાળા થઈ રામાનંદમુનિની સ્તુતિ કરી કહેવા લાગ્યા કે મારો મનોરથરૂપી સંકલ્પ આજ જ સફળ થયો. (૩૨) પૃથ્વી ઉપર સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની ભક્તિ પ્રવર્તક એવા તમને પામીને હું અત્યારે કૃતાર્થ થયો છું અને મારો મનુષ્યજન્મ પણ સફળ થયો છે. (૩૩) પછી પ્રસન્ન થયેલા તે શ્રીરામાનંદમુનિ વર્ણિરાજ તથા સર્વ સંતોનું દૂધ આદિ ફલાહાર વડે યથોચિત આતિથ્ય કરાવતા હતા. (૩૪) પ્રેમરસથી પરિપૂર્ણ નેત્રોવાળા અને સિદ્ધ અવસ્થાવાળા, તથા અમૃત સમાન સારભૂત વાણી જેમની છે એવા તેઓ બંને કહેતાં વર્ણિરાજ શ્રીહરિ અને મુનિરાજ રામાનંદસ્વામી આ બંનેનો સમાગમ સર્વજનોએ દર્શન કરવાયોગ્ય બની ગયો. (૩૫)

ઈતિશ્રી સત્સંગિજિવનમાં નારાયણચરિત્રમાં ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રથમ પ્રકરણમાં રામાનંદસ્વામીસમાગમ નામનો છપ્પનમો અધ્યાય થયો. ॥૫૬॥

अथ सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

सुव्रत उवाच ।

स्नात्वा स्वामी प्रदोषेऽथ राधिकाधीशपूजनम् । उपचारैर्महद्भिश्च यथाविधि चकार सः ॥१॥

एकादश्या जागरणं ततः कुर्वन्निजैः सह । स्वामी पुनरपृच्छत्तं तज्जन्मस्थानमादितः ॥२॥

कुलं च पित्तरौ गोत्रं प्रवरान्देशिकं तथा । वेदं शाखामिष्टदेवं वैराग्यं स्वजनत्यजिम् ॥३॥

वनवासं तपोभोदान्साङ्गयोगस्य साधनम् । तीर्थयात्रां तत्र तत्र तैर्थिकानां समागमम् ॥४॥

एतत्पृष्टः स्वामिनाऽसौ यथावत्सर्वमादितः । क्रमेण कथयामास ह्यनुभूतं यथा यथा ॥५॥

सविस्तरं तद्‌वृत्तान्तं स श्रुत्वा प्रीतिमान्भृशम् । प्राह त्वमस्मदीयोऽसि वर्णिन् धर्मस्य यत्सुतः ॥६॥

स हि प्रयागे संप्राप भक्त्या सह पिता तव । दीक्षां भागवतीं धीमान्मत्त एवाखिलार्थवित् ॥७॥

मदाज्ञया कोसलेषु मुमुक्षून्स निजाश्रितान् । उपादिशत्कृष्णभक्तिहिंसाद्यैर्यमैः सह ॥८॥

त्वंतु तस्मादपि गुणैरधिकोऽसि महातपाः । अमर्त्यशङ्कां हृदये धत्से संपश्यतां हृदि ॥९॥

અધ્યાય-૫૭

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

પછી રામાનંદમુનિ સાયંકાળે સ્નાન કરી નૈવેદ્ય-આરતી વગેરે ઉત્તમ ઉપચારો વડે રાધિકાધીશ શ્રીકૃષ્ણનું પૂજન કરવા લાગ્યા. (૧) ત્યારપછી સ્વામી પોતાના ભક્તોની સાથે એકાદશીનું જાગરણ કરતાં ફરીથી તે નીલકંઠવર્ણી શ્રીહરિને તેમનું જન્મસ્થાનાદિ પૂછવા લાગ્યા. (૨) પછી કુળ, માતાપિતા, ગોત્ર, પ્રવર, આચાર્ય, વેદ, શાખા, ઈષ્ટદેવ, વૈરાગ્ય, તથા સ્વજનત્યાગનું કારણ વગેરે ક્રમશઃ પૂછ્યું. (૩) પછી વનવાસ, તપ, અંગો સહિત યોગનું સાધન, તીર્થયાત્રા, ત્યાં ત્યાં તીર્થવાસીઓનો સમાગમ પૂછવા લાગ્યા. (૪) શ્રીહરિ સ્વામીએ પૂછેલું સર્વ જેમ જેમ પોતે અનુભવેલું હતું તેમ તેમ યથાર્થ અનુક્રમે કહી સંભળાવ્યું. (૫) વિસ્તારપૂર્વક શ્રીહરિનું વૃત્તાંત સાંભળી તેમના ઉપર પ્રસન્ન થઈને રામાનંદસ્વામી કહેવા લાગ્યા કે હે વર્ણિન્ ! તમો અમારા જ છો કારણ કે તમે ધર્મના પુત્ર છો. (૬) તમારાં પિતા ધર્મદેવ તમારા માતા ભક્તિદેવીને સાથે પ્રયાગમાં અમને મળ્યાં હતાં. મહાબુદ્ધિમાન અને સમગ્ર અર્થોને જાણનારા ધર્મદેવે મારા થકી ભાગવતી દીક્ષાને પામ્યા હતા. (૭) તે ધર્મદેવ મારી અનુજ્ઞાથી કોશલદેશમાં પોતાને આશ્રયે આવેલા મુમુક્ષુ જનોને અહિંસાદિ યમોની સાથે કૃષ્ણભક્તિનો ઉપદેશ કરતાં હતાં. (૮) હે મહાતપસ્વી ! તમે તો ગુણોથી પિતા કરતાં પણ અતિઅધિક હોઈને જોનારા સર્વ કોઈ જનોના મનમાં ''આ કોઈ સાધારણ મનુષ્ય નથી પણ કોઈ દેવ છે કે શું ?'' એવી શંકા ઉત્પન્ન કરો છો. (૯)

सुव्रत उवाच ।

अनुग्रहं स्वपितरि शृत्वाऽसौ स्वामिनो भृशम् । मुमुदेऽथ निशीथोऽभूत्तदाश्चर्यमभूदिदम् ॥१०॥

स्वामिनोरोमकूपेभ्यः सर्वेभ्यः सुमनोहरम् । निःससारसितंतेजः सर्वेभ्योंऽगेभ्यएव च ॥११॥

एकीभूतं तु तत्तेजो व्यानशे च दिशोदश । गतोंऽधकारः सकलोदिवेव रजनी बभौ ॥१२॥

एवमासीद्याममेकं नीलकंठो विलोक्य तत् । तद्भक्ताश्चेतरे सर्वे प्रायुः परम विस्मयम् ॥१३॥

ततस्त्सकलंतेज स्तस्मिन्नेव प्रभौ पुनः । व्यलीयत यथा व्योम्नि शरद्यभ्राणि सर्वशः ॥१४॥

गुणैः कृष्णसमे ह्यस्मिन्नेव कृष्णोऽस्ति नित्यदा । वशे चास्येति गीः सत्येत्येवं निश्चित्वान्हरिः ॥१५॥

तत्रावास सुखेनैव स ततो दृढनिश्चयः । मानितो बहुधा तेन गुरुणेश्वररूपिणा ॥१६॥

आश्चर्यदर्शनं तं च नीलकण्ठतपस्विनम् । पश्यन्तां स्वामिभक्तानां विस्मयोऽभून्महानथ ॥१७॥

स्वयं स्वाम्यपि तं दृष्ट्वा योगिदुष्प्रापसद्गुणम् । कृष्णस्यैव कलां काश्चिन्मेने धर्मावनक्षमाम् ॥१८॥

सर्वज्ञोऽप्युद्धवस्तं तु साक्षान्नारायणो ह्ययम् । इति नाऽवेत्प्रभोस्तस्य निर्भरान्नरनाटनात् ॥१९॥

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

આ શ્રીહરિ પોતાના પિતા ધર્મદેવમાં રામાનંદમુનિનો અનુગ્રહ સાંભળી અત્યંત હર્ષ પામ્યા. હવે મધ્યરાત્રિ થઈ હતી (ત્યારે આગળ કહેવાશે તેવું) આશ્ચર્ય થયું. (૧૦) શ્રી રામાનંદસ્વામીના સર્વ રોમાંતવતી છિદ્રોમાંથી તથા સર્વ અંગમાંથી શ્વેતવર્ણવાળું સુમનોહર તેજ નીકળવા લાગ્યું. (૧૧) તે તેજ એકીભૂત થઈને દશેય દિશાઓમાં વ્યાપી ગયું ત્યારે રાત્રિનો બધો અંધકાર જતો રહ્યો અને રાત્રિ પણ દિવસ હોય તેમ શોભવા લાગી. (૧૨) આ પ્રમાણે નીકળેલું તેજ એક પ્રહર સુધી ચાલુ રહ્યું તે તેજ શ્રી નીલકંઠવર્ણી અને બીજા સર્વે જોઈ પરમ વિસ્મય પામ્યા. (૧૩) પછી તે સકલ તેજ, જેમ શરદઋતુમાં આકાશમાં સર્વ વાદળાં લીન થઈ જાય તેમ, તે રામાનંદમુનિમાં જ લીન થઈ ગયું. (૧૪) આ શ્રી રામાનંદમુનિ ગુણોથી શ્રીકૃષ્ણને સમાન છે, તેમનામાં સર્વદા કૃષ્ણ રહેલા છે અને શ્રીકૃષ્ણ તેમને વશ વર્તે છે- એવી મુક્તાનંદાદિ સંતોની વાણી સત્ય છે એમ શ્રીહરિએ નિશ્ચય કર્યો. (૧૫) પછી દઢ નિશ્ચયવાળા શ્રીહરિ ઈશ્વરમૂર્તિ ગુરુશ્રી રામાનંદમુનિ બહુ પ્રકારે આદર કરાતા થકા ત્યાં જ સુખપૂર્વક નિવાસ કરવા લાગ્યા. (૧૬) જેમનું દર્શન આશ્ચર્યકારી છે તેવા તે તપસ્વી નીલકંઠવર્ણિને જોતા એવા શ્રી રામાનંદમુનિના શિષ્યોને ઘણું આશ્ચર્ય થતું હતું. (૧૭) અને સ્વયં રામાનંદસ્વામી પણ યોગીજનોએ દુષ્પ્રાપ્ય એવા સદ્‌ગુણો જેમાં છે એવા શ્રીહરિને જોઈ આ કોઈ ધર્મરક્ષણમાં સમર્થ એવી કૃષ્ણ સંબંધી કલા જ છે એમ માનવા લાગ્યા. (૧૮) પરંતુ ઉદ્ધવાવતાર સર્વજ્ઞ એવા રામાનંદ મુનિ 'શ્રીહરિ સાક્ષાત્ નારાયણ છે' એમ જાણી શક્યા નહિ કારણ કે પ્રભુ એવા શ્રીહરિ અતિશય નરનાટ્યાનુકરણ નિર્ભર છે. (૧૯)

उद्घोषोऽथाभवल्लोके कश्चन स्वामिनोऽन्तिके । बालो वर्णी ह्यागतोऽस्ति तपस्वी योगिराडिति ॥२०॥
तद्दर्शनार्थमाजग्मुर्नानादेशेभ्य आदृताः । सहस्रशो नरा नार्यस्त्यागिनो योगिनोऽपि च ॥२१॥
प्रपच्छुस्ते गुरुं को वा वर्णी योऽद्याऽऽगतोऽत्र सः । तान्स्वामी दर्शयामास तमङ्गुल्याऽन्तिके स्थितम् ॥२२॥
तं वर्णिनं कृशतनुं वीक्ष्य तेऽतितपस्विनम् । विस्मयं परमं प्राप्य पप्रच्छुः स्वामिनं पुनः ॥२३॥
कुतोऽयमागतो वर्णी बालोऽप्यतितपोबलः । आश्चर्यं जनयन्नृणां वेत्ति योगकलाश्रयः ॥२४॥
उपवीती च जटिलः शान्तो धमनिसन्ततः । ऊर्ध्वपुण्ड्रं च तुलसीमाले ऐणाजिनं दधत् ॥२५॥
उदासीन इवासीनो ध्यानस्तिमितलोचनः । देहानुसन्धानहीनो निष्परिग्रह एष कः ॥२६॥
तान्स्वामी प्राह बालोऽयं कोसलेभ्य उपागतः । आस्तां भगवतो भक्तौ पितरावस्य धार्मिकौ ॥२७॥
भक्तिज्ञानविरागाणां महात्म्यं तन्मुखादयम् । शुश्राव बुद्धिमान् बालस्ततस्तत्प्राप्तुमैहत ॥२८॥
उतकण्ठितोऽथ तत्सिद्धयै ह्यनापृच्छय सुहृज्जनान् । हित्वा गत्वा वनं घोरं तपश्चक्रेऽतिदारुणम् ॥२९॥

હવે પછી શ્રી રામાનંદસ્વામી પાસે બાલ્યાવસ્થાવાલા, મહાન તપસ્વી, યોગીરાજ કોઈક વર્ણિ આવેલા છે એવો ઉદ્‌ઘોષ લોકોમાં ફેલાયો. (૨૦) તેથી તેમના દર્શન માટે જુદા જુદા દેશોમાંથી હજારો નરનારી જનો, ત્યાગીઓ અને યોગીઓ પણ આદરપૂર્વક આવવા લાગ્યા. (૨૧) અને તે બધાં ગુરુ રામાનંદમુનિને પૂછવા લાગ્યા : 'જે નાના વર્ણિરાજ હમણાં જ આપને ત્યાં આવેલા છે તે કોણ છે ?' ત્યારે સ્વામી પાસે રહેલા શ્રીહરિને આંગળી ચીંધીને મનુષ્યોને બતાવતાં હતાં. (૨૨) ત્યારે તે જનો વર્ણિરાજ શ્રીહરિને દુર્બળ દેહવાળા અતિ તપસ્વી જોઈ પરમ વિસ્મય પામી શ્રીરામાનંદમુનિને ફરી પૂછવા લાગ્યા. (૨૩) આ બ્રહ્મચારી ક્યાંથી આવેલા છે ? બાલ્યાવસ્થાવાળા હોવા છતાં પણ ખૂબ તપોબળવાળા મહાતપસ્વી વર્ણિ જનોને આશ્ચર્ય પમાડતા યોગકળાને જાણે છે. (૨૪) અને યજ્ઞોપવીતવાળા, જટાવાળા, શાંતમૂર્તિ, તપથી દુર્બળ થયેલા તેથી આખા શરીરમાં જેમની નાડીઓ ઉઘાડી દેખાય છે એવા ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલક અને તુલસીની બેવડી કંઠી તથા આસન માટે મૃગચર્મને ધારી રહેલા છે. (૨૫) (સંસારથી) ઉદાસીન, ધ્યાનથી નિશ્ચલ નેત્રવાળા તથા દેહાનુસંધાન રહિત અને નિષ્પરિગ્રહ એવા આ કોણ છે ? (૨૬) ત્યારે સ્વામી બોલ્યા : 'આ બાળક કોશળ દેશથી આવેલા છે. અને આ બાળકના માતાપિતા ખૂબ ધર્મપરાયણ અને ભગવાનના ભક્ત હતાં. (૨૭) અતિશય બુદ્ધિવાળા આ બાળક પિતાના મુખથી ભક્તિ, જ્ઞાન, વૈરાગ્યનું માહાત્મ્ય સાંભળતા અને તેને પામવાની ઈચ્છા કરતાં હતા. (૨૮) પછી ભક્તિ વગેરેની સિદ્ધિ માટે અતિ ઉત્કંઠાવાળા આ વર્ણિ બંધુજનોને પૂછ્યા વિના ત્યાગ કરી ઘોર અરણ્યમાં જઈ અતિ દારુણ તપ કરતા હતા. (૨૯)

तनैव भक्तियुक्तेन षष्मासाभ्यान्तरे हरिम् । प्रसाद्य तीर्थानि चरन्प्राप्तोऽत्रास्ति यदृच्छया ॥३०॥
एतस्य चरितं त्वेतद्ध्रुवस्येवास्ति निश्चितम् । विष्णुं प्रिणयतो बाल्ये दुराराध्यं सुरैरपि ॥३१॥
इति श्रुत्वा भगवतो वाक्यं ते विस्मिता जनाः । ययुर्यथागतं नत्वा तं ध्रुवाभं च तं हरिम् ॥३२॥
सुबुद्धिमथ तं राजन् क्रियायोगातिनैपुणम् । उपहाराहृतौस्वामी कृष्णार्चायामयूयुजत् ॥३३॥
सोऽपि स्वधर्मं भक्तिं च पालयन्नेव नित्यदा । कृष्णार्चावसरे तस्य गुरोः सन्निहितोऽभवत् ॥३४॥
स्नात्वा कुर्वीति तस्मिंस्तु सन्ध्यादि नैत्यंक विधिम् । करोति स्मार्चन विधेः पात्राणां परिमञ्जनम् ॥३५॥
पूजायां क्रियमाणायां तुलसीपुष्पचन्दनम् । धूपं दीपं च नैवेद्यं तत्तत्काल उपाहरत् ॥३६॥
यथाकालमनुक्तोऽपि पदार्थं तं तमाहरत् । इङ्गितज्ञो हरिस्तेन गुरोरपि मनोऽहरत ॥३७॥
वर्णिनः कृष्णसेवायां श्रद्धातिशयमुतमम् । समीक्ष्य मुनिराट् तस्य वश आसीन्नरेश्वर ॥३८॥
कृष्णस्तु नित्यमर्चायामाविर्भूयोद्धवार्पितान् । साक्षाददत्तोपहारांस्तं तदन्यस्तु नैक्षत ॥३९॥

ભક્તિભાવપૂર્વક તે આકરા તપથી જ છ માસમાં જ સૂર્યનારાયણને પ્રસન્ન કરી તીર્થોમાં વિચરણ કરતા આ ગામમાં સ્વેચ્છાથી જ આવેલા છે. (૩૦) દેવોને પણ દુરારાધ્ય એવા વિષ્ણુને બાલ્યાવસ્થામાં જ પ્રસન્ન કરતા એવા આ બાળકનું આ ચરિત્ર ધ્રુવના જેવું જ છે એ નિશ્ચિત છે. (૩૧) આ પ્રમાણે ભગવાનના ગુણોથી સંપન્ન રામાનંદમુનિનું વાક્ય સાંભળીને જનો ખૂબ જ વિસ્મય પામ્યા અને તે મુનિને નમસ્કાર કરી તથા ધ્રુવની ઉપમાવાળા શ્રીહરિને પણ નમસ્કાર કરી જેમ આવેલા હતા તેમ પાછા ગયા. (૩૨) હે રાજન્ ! (ત્યારબાદ રામાનંદસ્વામી) ઉત્તમ બુદ્ધિવાળા તથા ક્રિયાયોગોમાં ખૂબ નિપુણતાવાળા તે શ્રીહરિને ભગવાનની પૂજામાં ઉપયોગી પુષ્પ આદિ વસ્તુઓ લાવવામાં જોડતા હતા. (૩૩) શ્રીહરિ પણ સ્વધર્મ અને ભક્તિનું સર્વદા પાલન કરતા થકા ભગવદ્ પૂજાના અવસરમાં તેમના ગુરુની સમીપે જ રહેતા હતા. (૩૪) રામાનંદસ્વામી સ્નાન કરી સંધ્યાદિ નિત્યપ્રાતઃ વિધિમાં પ્રવર્તે ત્યારે નીલકંઠવર્ણી તો પૂજનવિધિનાં પાત્રોને માંજી સાફ કરતા હતા. (૩૫) પૂજા કરતી વખતે તુલસી, પુષ્પ, ચંદન, ધૂપ દીપ, નૈવેદ્ય વગેરે તે શ્રીહરિ તત્કાળ લાવી આપતા હતા. (૩૬) કહ્યા વિના પણ ગુરુ-અભિપ્રાયને જાણનારા શ્રીહરિ જે વસ્તુની જરૂર હોય તે વસ્તુ યોગ્યસમયે લાવી આપતા હતા વગર કહ્યે વસ્તુ લાવી આપવાથી ગુરુનું મન પણ શ્રીહરિ હરી લેતા હતા. (૩૭) હે નરેશ્વર ! રામાનંદમુનિ વર્ણિરાજ શ્રીહરિની ભગવદ્ સેવામાં સર્વોત્તમ અતિશય શ્રદ્ધા જોઈને તેમને વશ થઈ જતા હતા. (૩૮) રામાનંદ સ્વામીની પૂજા સમયે ભગવાન કૃષ્ણ તો પ્રતિમા દ્વારા પ્રગટ થઈ તેમણે અર્પેલા ચંદનપુષ્પાદિ ઉપહારોને પ્રત્યક્ષપણે સ્વીકારતા હતા. પણ ભગવાનને રામાનંદમુનિ સિવાય બીજું કોઈપણ દેખાતું ન હતું. (૩૯)

एकदा नीलकण्ठस्य सर्वैक्षैवाधिकारिणः । तत्प्रत्यक्षेक्षणायासौ प्रत्यक्षं कृष्णमार्थयत् ॥४०॥
भगवन्नीलकण्ठाय मद्वत्प्रत्यक्षदर्शनम् । त्वयि प्रेमवतेऽत्यर्थं देहि सद्गुणशालिने ॥४१॥
सुव्रत उवाच ।
तथास्त्विति ततः कृष्णः प्रतिजज्ञे महामुनिम् । प्रहस्य दर्शनं प्रादात्तस्मै साक्षात्स आत्मनः ॥४२॥
परिचर्यां गुरोः कुर्वन् हरिः श्रीकृष्णमैक्षत । उपचारानाददानं प्रत्यक्षं स्वामिनार्पितान् ॥४३॥
नैवेद्यं समदन्तं तं वीक्ष्य प्राप स मुद्भरम् । पूजाकाले गुरोरित्थं सोऽद्राक्षीदनुवासरम् ॥४४॥
तर्कयामास च ततो नीलकण्ठः स्व चेतसा । मत्पूजावसरेऽपीत्थं कथं स्यात्कृष्णदर्शनम् ॥४५॥
यथोपहारान् गृह्णाति स्वामि दत्तान्स नित्यदा । तथा मदर्पितान्प्रीतो ग्रहीष्यति कदाऽच्युतः ॥४६॥
यदा मदर्पितान् कृष्णःप्रत्यक्षं स्वीकरिष्यति । उपहारांस्तदैवाहं प्राप्स्यामि कृत कृत्यताम् ॥४७॥
सेवयैव स्वामिनोऽस्यममायंतु मनोरथः । भविष्यति हि संपूर्णास्तामेवाऽतः करोम्यहम् ॥४८॥
तत- सिषेवे तं नित्यं भक्ति श्रद्धासमन्वितः । चातुर्मास्यं व्यतीयाय तत्स्येत्थं कुर्वतः सतः ॥४९॥
विक्रमार्कस्य नृपतेराष्टादाशशतोत्तरे । सप्तपञ्चाशत्तमेऽब्दे वर्तमाने शकस्य च ॥५०॥

એક દિવસ શ્રી રામાનંદમુનિ સર્વ પ્રકારે સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ દર્શનના અધિકારવાળા નીલકંઠવર્ણિને તે ભગવાનના દર્શન માટે પ્રત્યક્ષ થયેલા શ્રીકૃષ્ણની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા. (૪૦) હે ભગવાન! તમારામાં અતિશય પ્રેમવાળા, સદ્ગુણોથી શોભાવિશિષ્ટ એવા આ નીલંકઠવર્ણિને પણ તમે મારી જેમ જ પ્રત્યક્ષ દર્શન આપો. (૪૧)

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ પણ 'તથાસ્તુ' એમ પ્રતિજ્ઞા કરીને પ્રભુએ મંદહાસ્યપૂર્વક તે નીલકંઠવર્ણીને પણ પોતાનું સાક્ષાત્ દર્શન આપ્યું. (૪૨) ત્યારે શ્રીહરિ શ્રી રામાનંદમુનિની સેવા કરતા તેમણે રામાનંદમુનિ વડે અર્પણ કરાતા ઉપચારોને પ્રત્યક્ષ ગ્રહણ કરતા શ્રી કૃષ્ણને જોયા. (૪૩) તે શ્રીહરિ નૈવેદ્યને જમતા, તે ભગવાનને જોઈને આનંદસાગરમાં નિમગ્ન થઈ ગયા. પછી તે શ્રીહરિ ગુરુ રામાનંદમુનિની પૂજા સમયે આ પ્રકારે પ્રતિદિન ભાળવા લાગ્યા. (૪૫) પછી નીલકંઠવર્ણી પોતાના ચિત્તમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે મારી પૂજા સમયે પણ આવું કૃષ્ણદર્શન કેમ થાય એમ તર્ક કરવા લાગ્યા. (૪૬) જેમ રામાનંદમુનિએ અર્પણ કરાતા ઉપહારોને નિત્ય ગ્રહણ કરે છે તેમ જ મારાથી અપાતા ઉપહારોને અચ્યુત એવા શ્રીકૃષ્ણ ક્યારે પ્રસન્ન થઈને ગ્રહણ કરશે ? (૪૭) જ્યારે મારાથી અપર્ણ કરાતા ઉપહારોને શ્રીકૃષ્ણ પ્રત્યક્ષ સ્વીકારશે ત્યારે જ હું કૃતાર્થતાને પામીશ. (૪૮) અને મારો આ મનોરથ તો ગુરુસેવાથી જ સંપૂર્ણ સિદ્ધ થશે માટે હું શ્રી રામાનંદમુનિની જ સેવા કરું (૪૯) પછી ભક્તિ શ્રદ્ધાથી યુક્ત નિત્ય તે ગુરુનું જ સેવન કરવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે કરતાં કરતાં શ્રીહરિને ચાતુર્માસ વીતી ગયા. (૫૦)

एकादश्यां प्रबोधन्यामुत्तमायाधिकारिणे । तस्मै दातुं महादीक्षामैच्छन्मुनिपतिर्नृप ॥५१॥

दीक्षां गृहीतुं महतीं स वर्णिराट् समुत्सुकस्तस्य गुरोरनुज्ञया ।
चकार पूर्वेद्युरुपोषणं शुचिर्दिवानिशं त्र्यक्षरमेव सञ्जपन् ॥५२॥

प्रमोदसंवत्सर ऊर्जमासे प्रातःसितैकदशिकादिने तम् ।
स दीक्षयामास यथाविधानं महोत्सवेनैवमुदा नरेन्द्र ॥५३॥

इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे
धर्मशास्त्रे प्रथमप्रकरणे रामानन्दस्वामिशुश्रषणनामा सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५७॥

હે નૃપતે ! વિક્રમાદિત્ય રાજાનો શક કહેતા વિક્રમ સંવત ૧૮૫૭નું વર્ષ વર્તમાન થયું ત્યારે પ્રબોધિની એકાદશીના દિવસે ઉત્તમ અધિકારી એવા તે શ્રીહરિને મહાદીક્ષા આપવાની રામાનંદમુનિએ ઇચ્છા કરી. (૫૧) ત્યારે વર્ણિરાજ શ્રીહરિએ મહાદીક્ષા ગ્રહણ કરવામાં ઉત્સાહવાળા થઈને ગુરુની આજ્ઞાથી ત્રણ અક્ષરવાળા 'શ્રીકૃષ્ણ' મંત્રનો જપ કરવા પૂર્વક આગલે દિવસે ઉપવાસ કર્યો. (૫૨) હે નરેન્દ્ર ! રામાનંદમુનિએ પ્રમોદ નામના સંવત્સરમાં પ્રબોધિની એકાદશીના દિવસે પ્રાતઃકાળે યથાવિધિ મહોત્સવ સાથે અતિ હર્ષપૂર્વક શ્રીહરિને મહાદીક્ષા આપી. (૫૩)

ઇતિશ્રી સત્સંગિજીવનમાં નારાયણ ચરિત્રમાં ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રથમ પ્રકરણમાં
રામાનંદસ્વામી શુશ્રૂષા નામે સત્તાવનમો અધ્યાય થયો. ॥૫૭॥

अथ अष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

सुव्रत उवाच ।

एकादश्यां मुनिपतिराजुहाव द्विजोत्तमम् । निजाध्ववर्तनं शान्तं दीक्षाविधिविशारदम् ॥१॥

तेनैव कारयामास तत्रत्यं सकलं विधिम् । सोऽपि सर्वं यथाशास्त्रं करोति स्म यथोचितम् ॥२॥

आदौ शरीरशुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तमकारयत् । प्रत्याम्नायेन कृच्छ्राणां त्रयाणां स हरिं नृप ॥३॥

मण्डलं सर्वतोभद्रं नानावर्णसुशोभनम् । विधाय स्थापयामास स तत्र कलशान्नव ॥४॥

तत्र ताम्रमयानष्टौ न्यधाद्दिक्ष्वष्टसु क्रमात् । एकं हेममयं मध्ये सोऽस्थापयदुदारधीः ॥५॥

सतोयेषु सरत्नेषु सपल्लवफलेषु च । सवासः पूर्णपात्रेषु तेषु देवानतिष्ठिपत् ॥६॥

श्रीराधासहितं कृष्णं तत्र मध्यघटे न्यधात् । प्राच्यां भगवतीं दुर्गां दक्षिणे भास्करं तथा ॥७॥

प्रतीच्यां विघ्नराजं च शिवं सौम्यामतिष्ठिपत् । विष्वक्सेनं वह्निदिशि नैर्ऋत्यां गरुडं च सः ॥८॥

अस्थापयश्च कलशे वाव्यां पवनात्मजम् । श्रीदामानं तथेशान्यां क्रमणैव यथाविधि ॥९॥

ततो वेदपुराणोक्तैर्मन्त्रैर्मूलेन च द्विजः । प्रधानदेवतां कृष्णं सहाङ्गैरार्चयत्सुरैः ॥१०॥

અધ્યાય-૫૮

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

પ્રબોધિની એકાદશીના રોજ મુનિપતિ શ્રી રામાનંદસ્વામી પોતાના ઉદ્ધવસંપ્રદાયમાં વર્તતા અને શાંત તેમજ દીક્ષાવિધિના જાણકાર બ્રાહ્મણને બોલાવ્યો.(૧) તેની પાસે દીક્ષા સંબંધી સર્વ વિધિ કરાવી અને તે બ્રાહ્મણે પણ યથાશાસ્ત્ર અને યથાયોગ્ય સર્વ વિધિ કરી.(૨) હે નૃપ ! તેમાં પ્રથમ શરીરશુદ્ધિ માટે તે બ્રાહ્મણે શ્રીહરિને ત્રણ કૃચ્છ્રવ્રતોના પ્રતિનિધિરૂપ પ્રાયશ્ચિત કરાવ્યું.(૩) પછી ત્યાં નાના વર્ણોથી સુશોભિત સર્વતોભદ્ર નામનું મંડળ કરીને નવકળશોને યથાવિધિ સ્થાપન કર્યા.(૪) ઉદાર બુદ્ધિવાળા શ્રી રામાનંદમુનિએ ત્યાં અનુક્રમથી તાંબાના આઠ કળશો સ્થાપી તેની મધ્યમાં સુવર્ણકળશ સ્થાપન કર્યો. એ રીતે નવ કળશો સ્થાપન કર્યા.(૫) પછી જળ ભરેલા, અંદર રત્નો ભરેલા અને પાંચ પીપળાના પત્ર તથા ફળો સહિત પૂર્ણપાત્રવાળાં તે બધાં કળશોમાં દેવોની સ્થાપના કરી.(૬) તેમાં મધ્યકળશમાં શ્રી રાધિકા સહિત શ્રીકૃષ્ણની, પૂર્વ દિશામાં ભગવતી દુર્ગાની તથા દક્ષિણ દિશામાં સૂર્યનારાયણની સ્થાપના કરી.(૭) પશ્ચિમ દિશામાં વિઘ્નરાજ ગણપતિની, ઉત્તરમાં શિવની, અગ્નિકોણમાં વિશ્વકસેનની અને નૈઋત્યમાં ગરુડની સ્થાપના કરી.(૮) વાયુકોણના કળશમાં હનુમાનજીની, ઈશાનકોણમાં રહેલા કળશમાં શ્રીદામાની; એ રીતે દિશાના અનુક્રમથી યથાવિધિ દેવોની સ્થાપના કરી.(૯) પછી તે વિપ્રે અંગારિત દેવોએ સહિત પ્રધાનદેવ શ્રીકૃષ્ણનું મૂળમંત્રો તથા વૈદિક-પૌરાણિક મંત્રો વડે પૂજન કરાવ્યું.(૧૦)

उपचारैः षोडशभिः सहपञ्चामृतेन च । महानैवेद्येन महादीपेन समपूपुजत् ॥११॥
मृदङ्गकांस्यतालाद्यैर्भक्तानां कीर्तनध्वनिः । तूर्यानकादिशब्देन मिश्र आसीन्महांस्तदा ॥१२॥
संस्कृतायां ततो वेद्यां वह्निं संस्थाप्य चाजुहोत् । मूलेन मनुनाज्यस्य सोऽष्टोत्तरशताहुतीः ॥१३॥
ततो महामुनिः प्रादात्कौपीनाच्छदानं सितम् । उत्तरीयं च हरये स्थिताय प्राङ्मुखाय सः ॥१४॥
प्रासादिक्यौ भगवतस्तुलसीकाष्ठमालिके । सूक्ष्मे नवीने स ददौ कण्ठ धार्ये च वर्णिनि ॥१५॥
कृष्णार्चाशिष्टगन्धेन पुण्ड्रमूर्ध्वं तदन्तरे । राधार्चाशिष्टकाश्मीरचन्द्रकं चाप्यकारयत् ॥१६॥
उदङ्मुखस्ततः स्वामी ध्यात्वा श्रीकृष्णमस्य च । अष्टाक्षरं कृष्णमन्त्रं दक्षकर्ण उपादिशत् ॥१७॥
हरये शुद्धमतये मन्त्रस्यार्थं ततो गुरुः । यथावद्बोधयामास सम्प्रदायानुसारतः ॥१८॥
क्षेत्रमीश्वरजीवाख्यं द्विविधं योभिमन्यते । अल्पज्ञः सर्वविच्चासौ क्षेत्रज्ञोऽत्राहमोच्यते ॥१९॥
अन्वितं द्विविधे चात्र क्षेत्रज्ञे तन्नियन्तृ च । व्यतिरिक्तं ततो यच्च तद्ब्रह्माक्षरमुच्यते ॥२०॥
यमाश्रित्य प्रेरयति क्षेत्रतमिदमक्षरम् । पुरुषोत्तमसंज्ञोऽसावक्षरातीत उच्यते ॥२१॥

પંચામૃત સહિત ષોડષોપચાર દ્રવ્યોથી, મહાનૈવેદ્યથી અને મહાદીપથી પૂજન કરાવ્યું.(૧૧) આ પૂજન સમયે મૃદંગ, કાંસી, ઝાલર, નગારાં, તુરાઈ વગેરે વાજીંત્રોના ધ્વનિની સાથે ભક્તોના ભગવદ્‌ગુણ કીર્તનના ધ્વનિ સાથે મિશ્રિત થતાં ત્યાં મહાન ધ્વનિ ગાજી રહ્યો.(૧૨) પછી તે બ્રાહ્મણે સંસ્કારેલી વેદિકા ઉપર અગ્નિ સ્થાપન કરી અષ્ટાક્ષર મૂળમંત્રથી ઘીની એકસો આઠ આહુતિનો હોમ કર્યો.(૧૩) પછી રામાનંદ મહામુનિએ પૂર્વાભિમુખ બેઠેલા શ્રીહરિને કૌપીન ઉપર પહેરવાનું શ્વેતવસ્ત્ર અને ઓઢવાનું વસ્ત્ર આપ્યું.(૧૪) પછી વર્ણિ શ્રીહરિને ભગવાનની પ્રસાદીભૂત નવીન સૂક્ષ્મ મણિકાની તુલસીકાષ્ઠમાળા ગળામાં ધારણ કરવા આપી. (૧૫) કૃષ્ણપૂજાથી બાકી રહેલા સુગંધી ચંદન વડે, શ્રીહરિને ઊર્ધ્વપુંડ તિલક કરાવ્યું. પછી રાધાની પૂજા કરતાં બાકી રહેલા કુંકુમથી ચાંદલો કરાવ્યો.(૧૬) પછી ઉત્તરાભિમુખ બેઠેલા રામાનંદસ્વામી શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુનું ધ્યાન કરી શ્રીહરિના જમણા કાનમાં અષ્ટાક્ષર કૃષ્ણમંત્રનો ઉપદેશ કર્યો.(૧૭) શુદ્ધબુદ્ધિવાળા શ્રીહરિને ગુરુ શ્રી રામાનંદમુનિએ સંપ્રદાયમાં કહેલી રીતિ પ્રમાણે મંત્રના અર્થનો યથાર્થ બોધ કર્યો. (૧૮) જીવ નામવાળું અને ઈશ્વર નામવાળું (પિંડ અને બ્રહ્માંડ) બંને પ્રકારના ક્ષેત્ર કહેતાં શરીરનું અભિમાન કરે છે તે બન્ને ક્ષેત્રજ્ઞો કહેવાય છે. જીવ અલ્પજ્ઞ ક્ષેત્રજ્ઞ અને ઈશ્વર સર્વજ્ઞ ક્ષેત્રજ્ઞ છે. આ બંને પ્રકારના ક્ષેત્રજ્ઞને આ મંત્રમાં 'અહં' શબ્દથી કહેવાય છે. (૧૯) અહીં બંને પ્રકારના ક્ષેત્રજ્ઞમાં જે અન્વયપણે છે અને જે બંનેનો નિયંતા છે અને જે તે ક્ષેત્રજ્ઞથી વ્યતિરેક જ છે તે અક્ષર બ્રહ્મ શબ્દથી કહેવાય છે. (૨૦) જે ક્ષેત્રજ્ઞનો આશ્રય કરી આ અક્ષરને પ્રેરે છે તે આ પુરુષોત્તમ નામે અક્ષરાતીત કહેવાય છે. (૨૧)

स एव श्रेयसे नृणां धृतदिव्यनराकृतिः । स्वाज्ञानं ज्ञानदानेन कर्षन् कृष्ण इतीर्यति ॥२२॥
प्रेम्णा तत्सेवनेनैव यच्छोभावत्त्वमात्मनः । स एव दासशब्दार्थो मन्त्रेऽस्मिन् परिकीर्तितः ॥२३॥
अस्मीति पूर्णकामत्वं ज्ञेयं प्राप्येपि चात्मनः । शेषाभावश्च विज्ञेयो मुक्तत्वाज्जीवतो यतः ॥२४॥
वैकुण्ठेऽथ च गोलोके श्वेतद्वीपे बृहत्पुरे । यथा प्राप्त्या भगवतः पूर्णकामाश्च सेवया ॥२५॥
भक्ताः सन्ति तथैवाऽत्र हरेः प्रत्यक्षलम्भनात् । सेवया चाऽस्ति पूर्णत्वमिति मन्त्रार्थमाह सः ॥२६॥
अन्तःकरणवृत्तीनां बहिर्गतिनिरोधनम् । हृदि प्रकाशः कृष्णेक्षा स्यादित्याह च तत्फलम् ॥२७॥
मन्त्रार्थं बोधयित्वेत्थं गुरुस्तं पुन रब्रवीत् । यावद्देहस्मृतिस्तावद्धर्मं क्वचन न त्यजेः ॥२८॥
सन्ति श्रुतास्त्वया धर्मा अस्मदध्वानुसारिणः । सर्वऽपि जनकादेव पाल्यन्ते ते च नित्यदा ॥२९॥
अत्यजन्नेव तान्सर्वान्तिसेष नियमांश्चरेः । कृष्णार्चां नियमेनान्तर्बहिः कुर्याश्च नित्यदा ॥३०॥
पञ्चाध्यायां पठित्वादौ पूजान्ते निजशक्तितः । श्रीवासुदेवमहात्म्यं पेठेरेकाग्रमानसः ॥३१॥
भोज्यं कृष्णप्रसाद्यऽन्नं पेयं वारि च तादृशम् । अनर्पितं तु कृष्णाय नाऽद्यं फलदलाद्यपि ॥३२॥

તે ભગવાન જ જનકલ્યાણાર્થે જેમણે દિવ્ય નરાકૃતિ ધારણ કરેલ છે એવા જ્ઞાનદાનથી સ્વસ્વરૂપભૂત જીવાત્માઓના અજ્ઞાનનો નાશ કરે છે માટે તે કૃષ્ણ કહેવાય છે. (૨૨) પ્રેમથી તે ભગવાનના સેવન વડે જ પોતાનું શોભાપણું છે તે જ 'દાસ' શબ્દનો અર્થ આ મંત્રમાં કહેલો છે. (૨૩) 'અસ્મિ' પદથી પૂર્ણકામપણું જાણવું. આ પ્રકારે જાણનારાને કશું જાણવાનું કે પામવાનું બાકી રહેતું નહિ હોવાથી તે મુક્તપણું મેળવે છે. (૨૪) વૈકુંઠ, ગોલોક, શ્વેતદ્વીપ અને બ્રહ્મપુરમાં ભગવાનની પ્રાપ્તિ અને સેવાથી ભગવાનના ભક્તો પૂર્ણકામ છે. (૨૫) અહીં પણ શ્રીહરિ ભગવાનની પ્રત્યક્ષ પ્રાપ્તિરૂપ હેતુથી અને સેવાથી આ પ્રમાણે જેમનું પૂર્ણપણું છે એવા શ્રી રામાનંદમુનિએ મંત્રાર્થને કહ્યો. (૨૬) અંતઃકરણની વૃત્તિના બહિર્ગમનનો નિરોધ થાય તથા હૃદયમાં પ્રકાશ થાય અને શ્રીકૃષ્ણદર્શન થાય, આમ તે મંત્રજપનું ફળ થાય એમ શ્રી રામાનંદમુનિએ કહ્યું. (૨૭) આ પ્રમાણે ગુરુ શ્રી રામાનંદમુનિ મંત્રાર્થનો બોધ આપી ફરીથી શ્રીહરિને કહેવા લાગ્યા કે જ્યાં સુધી દેહનું ભાન હોય ત્યાં સુધી તમે સ્વધર્મનો ત્યાગ ન કરો. (૨૮) પિતા ધર્મદેવથી આપણા સંપ્રદાય સંબંધી જે ધર્મો તમે સાંભળેલા છે તે સર્વ ધર્મોનું તો તમે સદા પાલન કરો જ છો. (૨૯) તમે તે સર્વે ધર્મોનો ત્યાગ નહિ કરવા પૂર્વક જ હે હરે ! તમારે શ્રીકૃષ્ણનું બાહ્ય તથા માનસ પૂજન દરરોજ નિયમપૂર્વક કરવું. (૩૦) પૂજાના અંતે પ્રથમ રાસપંચાધ્યાયીનો પોતાની શક્તિ પ્રમાણે પાઠ કરી, એકાગ્ર મનથી શ્રી વાસુવેદ માહાત્મ્યનો પાઠ કરો. (૩૧) અન્ન ભગવાનને નિવેદિત કરેલું પ્રસાદીભૂત જ જમવું તથા જળ પણ પ્રસાદીનું જ પીવું અને ભગવાનને સમર્પણ કર્યા વિનાનું તો ફળદળ આદિ કંઈ પણ ખાવું નહિ. (૩૨)

नामसङ्कीर्तनं कुर्याः श्रीकृष्णस्य च सर्वदा . भक्तिं विना भगवतो व्यर्थं कालं तु मा कृथाः ॥३३॥
यत्र कृष्णस्य महात्म्यं चरितं वा भवेन्मुने । तद्ग्रन्थस्य कथा श्रव्या प्रत्यहं नित्यमेव च ॥३४॥
तत्कथाश्रवणादेव तद्भक्तिर्वर्धतितराम् । साऽतः श्रव्या वक्त्रभावे वाच्या स्वेनैव नित्यदा ॥३५॥
एवं धर्मानुपादिश्प रामानन्दमुनिर्नृप । तस्य शिष्यस्याभिधानं चक्रेऽन्वर्थं विचार्यच ॥३६॥
सहजानन्द इत्याह प्रथमं नाम तस्य सः । ततो नारायणमुनिरिति चक्रोऽभिधां स्वयम् ॥३७॥
तपसा च स्वभावेन मूर्त्याकारेण सर्वथा । नारायणमुनेः साम्यात्तामेवारव्यां मुदाकरोत् ॥३८॥
ततो हरिः स्वामिनं तं पूजयामास सादरम् । प्रदक्षिणां विधायैव दण्डवत्प्रणनाम च ॥३९॥
साधून्वि प्रान्वैष्णवांश्च विनयेनार्चयत्ततः । विप्रः समापयामास तद्विधिं विधिवत्तु सः ॥४०॥
बद्धाञ्जलिपुटस्तस्थो वर्णिराट् गुरुसन्निधौ । तस्मै प्रसन्नः स प्राह स्वेप्सितं वृणु मद्वरम् ॥४१॥
श्रीनीलकण्ठ उवाच ।
आविर्भूय त्वदार्चायां साक्षात्कृष्णो यथाऽन्वहम् । उपहारान्समादत्ते भुङ्क्ते हसति भाषते ॥४२॥
तथान्वहं मदर्चायामाविर्भूय स्वयं स च । कुर्यादित्यस्ति मेऽभीष्टं देहि प्रीतोऽसि चेदिदम् ॥४३॥

અને તમે સર્વદા શ્રીકૃષ્ણનું નામસંકીર્તન કરો તથા ભગવાનની ભક્તિ વિનાનો વ્યર્થ કાળ નિર્ગમન ન કરવો. (૩૩) હે મુને ! જ્યાં ભગવાનનું માહાત્મ્ય વર્ણન કરેલું હોય તથા ચરિત્ર વર્ણવેલું હોય એવા ગ્રંથની કથા પ્રતિદિન નિયમપૂર્વક સાંભળવી. (૩૪) તે કથા સાંભળવાથી ભગવદ્ ભક્તિ ખૂબ જ વૃદ્ધિ પામે છે તેથી તે કથા દરરોજ સાંભળવી અને વક્તાનો અભાવ હોય તો જાતે જ વાંચી લેવી. (૩૫) હે નૃપ ! રામાનંદમુનિ આ પ્રમાણે ધર્મોનો ઉપદેશ આપીને, પોતાના મનમાં વિચાર કરી શિષ્યભાવે રહેલા તે શ્રીહરિનું સાર્થક નામાભિધાન કર્યું. (૩૬) તે ગુરુએ તેમનું પહેલું 'સહજાનંદ' એવું નામ પાડ્યું અને પછી બીજું શ્રી 'નારાયણમુનિ' એવું નામાભિધાન સ્વયંભૂ કર્યું. (૩૭) જે તપથી, સ્વભાવથી, દેહથી, આકૃતિથી સર્વ પ્રકારે **નારાયણમુનિ** તુલ્ય હોવાથી તે નારાયણમુનિરૂપ નામને જ હર્ષપૂર્વક પાડ્યું. (૩૮) પછી શ્રીહરિએ ખૂબ આદરપૂર્વક શ્રીરામાનંદમુનિની પૂજા કરી; પછી પ્રદક્ષિણા કરીને સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામ કર્યા. (૩૯) પછી શ્રીહરિએ વિનયપૂર્વક સંતોની અને વૈષ્ણવોની પૂજા કરી પછી તે બ્રાહ્મણે મહાદીક્ષાવિધિ વિધિપૂર્વક સમાપ્ત કર્યો. (૪૦) પછી વર્ણિરાજ શ્રીહરિ બે હાથ જોડીને ગુરુ સમીપે ઊભા રહ્યા ત્યારે પ્રસન્ન થયેલા તે ગુરુ શ્રીહરિને કહેવા લાગ્યા કે તમે મારી પાસેથી ઈપ્સિત વરદાન માંગો. (૪૧)

શ્રી નીલકંઠવર્ણી બોલ્યા :

તમારા પૂજનની પ્રતિમામાં જે શ્રીકૃષ્ણ સાક્ષાત્ પ્રગટ થઈ પ્રતિદિન ઉપહારોને સ્વીકારે છે, જમે છે, હસે છે અને તમારી સાથે બોલે છે. (૪૨) જો તમે પ્રસન્ન થયા હો તો તે શ્રીકૃષ્ણ મારી પૂજા પ્રતિમામાંથી પણ સ્વયં પ્રગટ થઈ મારું અભિષ્ટ કરે એવું વરદાન આપો. (૪૩)

सुव्रत उवाच ।

तथास्त्वित्याह मुनिराट् तस्मै प्रीतोऽथ तन्निशि । सर्वे नागरणं चक्रुःकृष्णसङ्कीर्तनादिभिः ॥४४॥

अभोजयत्प्रगे स्वामी विप्रान्साधूं श्च वर्णिनः । तदभीष्टैर्भक्ष्यभोज्यैस्तेभ्योऽदाद्वस्त्रदक्षिणाः ॥४५॥

हरेश्च पूजावसरे प्रत्यक्षः स्वामिवन्नृप । उपहारग्रहादीनि कृष्णश्चक्रेऽनुवासरम् ॥४६॥

प्रत्यक्षकृष्णवीक्षाद्यैः स सम्पूर्णमनोरथः । कृतकृत्यं स्वमात्मानं भन्यते स्म बदूत्तमः ॥४७॥

राधयो सहितं कृष्णं क्वचित्प्रत्यक्षमैक्षत । द्विभुजं वादयन्तं च वेणुं नटवराकृतिम् ॥४८॥

क्वचिद्रामेण सहितं रुक्मिण्या सहितं क्वचित् । क्वाप्युजुनिन सहितं तं क्वाप्येक कमैक्षत ॥४९॥

द्विबाहुमपि तं क्वापि चतुर्भुजमवैक्षत । ततोऽस्य परमः प्रेमा कृष्णे भूयानवर्धतः ॥५०॥

इत्थं नृनाटयं परिशिलयन् हरिस्तपस्वि लीलां विदधद्धरेश ।
शुश्रूषणं कृष्णधियाऽनुकालं गुरोः करोति स्म भृशं विनीतः ॥५१॥

इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे
प्रथम प्रकरणे महादीक्षाग्रहणनामाऽष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५८॥

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

મુનિરાટ રામાનંદે શ્રીહરિને અત્યંત પ્રસન્ન થઈને 'તથાસ્તુ' એમ કહ્યું. પછી તે રાત્રિમાં બધાએ ભગવન્નામ સંકીર્તન કરવા પૂર્વક જાગરણ કર્યું. (૪૪) પ્રાતઃકાળે રામાનંદસ્વામીએ બ્રાહ્મણો, સાધુઓ, બ્રહ્મચારીઓ એ સર્વેને તેમને પ્રિય એવાં ભક્ષ્ય ભોજ્યથી જમાડ્યા અને તેમને વસ્ત્ર વગેરેની દક્ષિણ આપી. (૪૫) હે રાજન્ ! પછી દરરોજ શ્રીહરિની પૂજા સમયે શ્રીકૃષ્ણ રામાનંદસ્વામીની માફક પ્રત્યક્ષ ઉપહાર વગેરે ગ્રહણ કરતા હતા. (૪૬) તે વણિવર્યમુનિ સાક્ષાત્ ભગવાનના દર્શનથી જેમનો મનોરથ પૂર્ણ થઈ ગયો છે તેવા પોતાના આત્માને કૃતકૃત્ય માનવા લાગ્યા. (૪૭) ક્યારેક તો દ્વિભુજ તથા વેણુ વગાડતા અને નટવર વેશવાળા રાધાસહિત શ્રીકૃષ્ણને પ્રત્યક્ષ જોતા હતા. (૪૮) ક્યારેક બલરામ સહિત, ક્યારેક રુકિમણી સહિત, ક્યારેક અર્જુન સહિત તો ક્યારેક શ્રીકૃષ્ણને એકલા જ જોતા હતા. (૪૯) અને ક્યારેક શ્રીહરિ દ્વિબાહુ એવા પણ તે શ્રીકૃષ્ણને ક્યારેક ચતુર્ભુજરૂપે જોતા હતા. પછી તે શ્રીહરિનો શ્રીકૃષ્ણમાં પરમ ઉત્કૃષ્ટ પ્રેમ ખૂબ જ વૃદ્ધિ પામ્યો. (૫૦) હે ધરેશ ! તપસ્વી લીલાને ધારણ કરતાં એવા શ્રીહરિ આ પ્રમાણે નૃનાટ્યનું પરિશીલન કરતાં 'આ તો કૃષ્ણ સમાન જ છે' એવી બુદ્ધિથી ગુરની સેવા નમ્રતાપૂર્વક સમયે સમયે કરવા લાગ્યા. (૫૧)

ઈતિશ્રી સત્સંગિજીવનમાં નારાયણ ચરિત્રમાં ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રથમ પ્રકરણમાં
મહાદીક્ષાગ્રહણ નામે અઠાવનમો અધ્યાય થયો. ॥૫૮॥

अथ एकोन षष्टितमोऽध्यायः ।

सुव्रत उवाच -

प्राप्तेऽपि शिष्यतां तस्मिन्स्वशुश्रूषारते हरौ । स्वामिनः सखिभावोऽभूत्सर्वसद्गुणमंडिते ॥१॥
बुद्धिमंतं तमेवासौ पृष्ट्वैव व्यावहारिकम् । अपि कार्यं करोति स्म प्रोचे च स्वमनोगतम् ॥२॥
सारुं तेन स्वभक्तानां ग्रामेषु विचचार सः । रैवतोपत्यकास्वेव कृष्णभक्तिं प्रवर्तयन् ॥३॥
क्वचिन्मासं क्वचित्पक्षं क्वचित्पञ्चदिनानि च । वसन्नुपागमत्स्वामी जयन्ताख्यं पुरं नृप ॥४॥
उन्नडाख्येन भूपेन धर्मनिष्ठेन तत्र सः । बहुधा प्रार्थितोऽवात्सीज्जनानान्दयन्निजान् ॥५॥
तत्र नारायणमुनिर्गुरुसेवापरायणः । नित्यं तस्थावतिक्रम्य शिष्यान्सर्वान्निजैर्गुणैः ॥६॥
तस्मिंस्त्वेते गुणा नित्या आसन्नृपतिसत्तम् । सर्वत्र सर्वकालेऽपि स्वस्वरूपेऽचला स्थितिः ॥७॥
सत्यं शौचं दया क्षान्तिस्त्यागः सन्तोष आर्जवम् । शमो दमस्तपः साम्यं तितिक्षोपरतिः श्रुतम् ॥८॥

અધ્યાય-૫૯

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે રાજન્ ! પોતાના શિષ્યભાવને પામેલા અને પોતાની સેવાશુશ્રૂષામાં લાગેલા છતાં પણ સદ્ગુણોથી વિભૂષિત એવા તે શ્રીહરિમાં રામાનંદસ્વામીને સખાભાવ જ થયો હતો. (૧) બુદ્ધિમાન એવા શ્રીહરિને પૂછીને જ શ્રી રામાનંદસ્વામી વ્યાવહારિક કામ કરતા હતા અને પોતાના અંતરનો રહસ્ય આશય પણ તેમને જણાવતા હતા. (૨) પછી તે રામાનંદસ્વામી શ્રીહરિની સાથે રૈવતાચળ પર્વતની તળેટીમાં કૃષ્ણભક્તિ પ્રવર્તાવતા સ્વભક્તોના ગામોમાં વિચરણ કરતા હતા. (૩) હે રાજન્ ! તે રામાંદસ્વામી કોઈક ગામમાં એક માસ સુધી, કોઈક ગામમાં એક પખવાડિયા સુધી, કોઈક ગામમાં પાંચ દિવસ નિવાસ કરતા કરતા જેતપુર નામના ગામે પહોંચ્યા. (૪) ધર્મનિષ્ઠ એવા ઉન્નડ નામના રાજાએ બહુ પ્રકારે રહેવા સારું પ્રાર્થના કરેલા રામાંદસ્વામી પોતાના ભક્તજનોને આંદ પમાડતાં થકા ત્યાં રહ્યા. (૫) ત્યાં ભગવાન્ નારાયણમુનિ પોતાના સદ્ગુણોએ કરીને સર્વ શિષ્યોથી અધિકપણે નિરંતર ગુરુસેવાપરાયણ થઈને રહ્યા. (૬) હે નૃપતિસત્તમ ! તે શ્રીહરિમાં (હવે કહેવાશે) તે બધા ગુણો સર્વદા વિદ્યમાન હતા. (કયા તે ગુણો ?) તો સર્વ કાળમાં અને સર્વ દેશમાં પણ સ્વસ્વરૂપમાં અચળ સ્થિતિ હતી. (૭) સત્ય, શૌચ, દયા, ક્ષાન્તિ-(ક્રોધનું કારણ ઉપસ્થિત થવા છતાં ચિત્તને નિયમમાં રાખવું), ત્યાગ, સંતોષ, આર્જવ-મન, વચન અને કર્મની એકરૂપતા, શમ, દમ, તપ, સામ્ય-(રમણીય-અને અરમણીય પદાર્થોમાં તુલ્યપણું), તિતિક્ષા, ઉપરતિ-વ્યર્થ વ્યાપારમાં વિરતિ, અને શ્રુત-(સર્વ શાસ્ત્રાર્થનું યથાર્થ જાણવાપણું). (૮)

ज्ञानं विरक्तिरैश्वर्यं शौर्यं तेजो बलं स्मृतिः । स्वातन्त्र्यं कौशलं कान्तिर्धैर्यं मार्दवमेव च ॥९॥
प्रागल्भ्यं प्रश्रयः शीलं सह ओजो बलं भगः । गाम्भीर्यं स्थैर्यमास्तिक्यं कीर्तिर्मौन मगर्वता ॥१०॥
अमानित्वमदम्भित्वं मिताहाराश्च दक्षता । मैत्री सर्वोपकारित्वं कामैर क्षुब्धचित्तता ॥११॥
अद्रोहो मानदत्वं च षडूर्मिविजयस्तथा । ब्रह्मण्यत्वं शरण्यत्वमनीहा चाऽपरिग्रहः ॥१२॥
श्रीराधिकापरिवृढे भक्तिश्च परमाऽचला । अतिप्रेम्णा च निर्दम्भं गुरुशुश्रूषणं तथा ॥१३॥
शिष्या मुनिपतेस्त्वेतांस्तस्य सर्वाधिकान् गुणान् । विलोक्य विस्मयं प्रापुः स्वाधिकं मेनिरे च तम् ॥१४॥
गुरोः प्रियं कुर्वतोऽस्य वसतश्च तदन्तिके । वर्षद्वयं व्यतीयाय नारायणमुने नृप ॥१५॥
एवंविध तमालक्ष्य रामानंदमुनिस्ततः । तस्मिन्न्यस्य धुरं स्वीयामितोऽन्तर्धातुमैहत ॥१६॥
सर्वेषां निजभक्तानामथ तं श्रृण्वतां सताम् । स ऊचे व्यवहारेषु विरक्तमपि योजयन् ॥१७॥

श्रीरामानन्दस्वाम्युवाच-

नारायणमुने धीमञ्च्छृणु मद्वाक्यमादरात् । श्रुत्वा च तत्तथैवाऽत्र कर्तुमर्हसि सर्वथा ॥१८॥

જ્ઞાન, વિરક્તિ ઐશ્વર્ય, શૌર્ય, તેજ, બળ, સ્મૃતિ, સ્વાતંત્ર્ય, કૌશલ, કાંતિ, ધૈર્ય અને માર્દવ-(ચિત્તની કોમળતા). (૯) પ્રગલ્ભતા, પ્રશ્રય-(વડીલો સમક્ષ વિનય), શીલ, સહ મનની પ્રવીણતા, ઓજ, બળ, ભગ-(જ્ઞાનાદિકનો ઉત્કર્ષ), ગાંભીર્ય, સ્થૈર્ય, આસ્તિક્ય, કીર્તિ, મૌન, અગર્વતા...(૧૦) અમાનિત્વ, અદંભીત્વ, મિતાહાર, દક્ષતા, મૈત્રી, સર્વોપકારિત્વ, કામૈરક્ષુબ્ધચિત્તતા-(વિષયો વડે ચિત્તમાં ક્ષોભ થવા ન દેવો). (૧૧) અદ્રોહ, માનદત્વ (યથાયોગ્ય સર્વજનોનો સત્કાર કરવો), ષડૂર્મિવજ્ય, બ્રહ્મણયત્વ, શરણયત્વ, અનિહા (સર્વ વસ્તુની અભિલાષા રહિતપણું), અપરિગ્રહ. (૧૨) અત્યંત પ્રેમપૂર્વક અચળ નિષ્ઠાવાળી શ્રી રાધિકાપતિ શ્રીકૃષ્ણમાં ભક્તિ, તથા નિષ્કપટભાવે ગુરુસેવા. (આ બધા ગુણો શ્રી નારાયણમુનિમાં હતાં.) (૧૩) મુનિપતિ શ્રી રામાનંદમુનિના શિષ્યો નારાયણમુનિના સર્વથી અધિક આ ગુણોને જોઈ વિસ્મય પામી જતા હતા અને તેથી જ તેમને પોતાના દરેકથી અધિક શ્રેષ્ઠ માનવા લાગ્યા. (૧૪) હે રાજન્ ! ગુરુનું અભિષ્ટ કરતા એવા શ્રી નારાયણમુનિને શ્રી રામાનંદમુનિ સમીપે વાસ કરતાં બે વર્ષ વીતી ગયાં. (૧૫) પછી તે રામાનંદમુનિએ શ્રી નારાયણમુનિને આ પ્રકારે સદ્ગુણસંપન્ન જોઈ પોતાની ધર્મધુરા (આશ્રિતોને ભાગવત ધર્મમાં વર્તાવવારૂપ ધૂંસરી) આરોપણ કરી, આ લોકથી અંતર્ધાન થવા ઇચ્છા કરી. (૧૬) પછી શ્રી રામાનંદમુનિ સર્વમાં વૈરાગ્યવાળા એવા નારાયણમુનિને વ્યવહારમાં જોડતા થકા, પોતાના સર્વ ભક્તો સાંભળતાં થકા કહેવા લાગ્યા. (૧૭)

શ્રી રામાનંદસ્વામી બોલ્યા :

હે નારાયણમુને ! હે ધીમન્ ! તમે આદરપૂર્વક મારું વચન સાંભળો અને સાંભળીને સર્વ પ્રકારે આ લોકમાં જેમ હું કહું તેમ તમે કરવાને યોગ્ય છો. (૧૮)

एते मदाश्रिताः सन्ति कृष्णभक्ता नराः स्त्रियः । स्थापनीयास्त्वया धर्ममर्यादायां तु तेऽखिलाः ॥१९॥
श्री वासुदेवमाहात्म्यं यत्त्वया पठ्यतेऽन्वहम् । वर्णाश्रमवतां धर्मास्तत्र स्त्रीणां च संति हि ॥२०॥
यथाधिकारं तेष्वेव स्थापनीयास्त्वया जनाः । ग्राह्यं श्री विठ्ठलेनोक्तं कृष्णसेवनवर्त्म तु ॥२१॥
व्रता नामुत्सवानां च सर्वेषां राधिकापतेः । प्रवर्त्तनीयस्तत्प्रोक्तो निर्णयो वैष्णवोचितः ॥२२॥
संप्रदायेस्थितिः पूर्वमासीद्रामानुजस्य मे । उपद्रवो महांस्तत्र वैष्णवैर्मत्सरात्कृतः ॥२३॥
ततो हित्वा बाह्यमेव तद्वर्त्मेदं मया भुवि । नूत्नं प्रवर्त्तितं वर्त्म सच्छास्त्राण्यनुसृत्य वै ॥२४॥
अध्यात्मज्ञानसिद्ध्यै तु रामानुजकृता मया । ग्रन्थाः संस्थापिताः सन्ति कृष्णोपासनपोषकाः ॥२५॥
अतोरूपाणि निश्चेतुं जीवमायापरात्मनाम् । रामानुजाचार्यकृतं भाष्यादि त्वं प्रवर्तयेः ॥२६॥
इत्याज्ञा मम पाल्या ते सर्वशास्त्रार्थविदिना । त्वमेक एव मत्स्थाने स्थातुमर्होसि सांप्रतम् ॥२७॥
यस्मिन्दिने भवान् दृष्टस्तत आरभ्य मे त्वयम् । मनोरथो भवति तं त्वं पूरयितुमर्हसि ॥२८॥
वैराग्यतीव्रतां वेद्मि तव नूनमहं मुने । तथाप्येतत्त्वयैव स्यात्कार्यं नान्येन केनचित् ॥२९॥

જે આ બધાં મારા આશ્રયે રહેલા ભગવદ્ ભક્તો નર-નારી જનો છે તે બધાને તમારે ધર્મમર્યાદામાં સ્થાપન કરવા. (૧૯) અને તમે પ્રતિદિન જે વાસુદેવમાહાત્મ્યનો પાઠ કરો છો તેમાં વર્ણાશ્રમવાળા સ્ત્રી-પુરુષોના ધર્મો વર્ણન કરેલાં છે. (૨૦) તેને અનુસારે યથાધિકાર જનોને તે ધર્મોમાં જ સ્થાપન કરવા અને શ્રીકૃષ્ણની સેવારીતિ તો વિઠ્ઠલનાથજીએ કહેલા પ્રકારે જ ગ્રહણ કરવી. (૨૧) અને તે શ્રી રાધિકાપતિના વ્રતોઉત્સવોનો વૈષ્ણવોએ ઉચિત નિર્ણય પણ તે વિઠ્ઠલનાથજીએ કહેલા પ્રકારે જ પ્રવર્તાવવો. (૨૨) પૂર્વે શ્રી રામાનુજ સંપ્રદાયમાં મારી જે સ્થિતિ હતી પણ અન્ય વૈષ્ણવોએ મત્સરરૂપ દોષથી ઉપદ્રવ કરેલો. (૨૩) પછી બાહ્ય રીતે શ્રી રામાનુજાચાર્ય માર્ગના બાર ઉર્ધ્વપુંડ્રઆદિકનો ત્યાગ કરી, સત્ શાસ્ત્રો અનુસાર મેં પૃથ્વી ઉપર નવીન માર્ગ પ્રવર્તાવ્યો છે. (૨૪) અધ્યાત્મજ્ઞાનની સિદ્ધિ માટે શ્રીકૃષ્ણોપાસનામાં પુષ્ટિકારક શ્રીમાન્ રામાનુજાચાર્યે રચેલા ગ્રંથો મેં પ્રતિપાદન કરેલા છે. (૨૫) આથી તમે જીવ, માયા અને પરમાત્માના સ્વરૂપોનો નિશ્ચય કરવા શ્રી રામાનુજાચાર્યે રચેલ ભાષ્યાદિ ગ્રંથોની (વિદ્વાનોમાં) પ્રવૃત્તિ કરો. (૨૬) આ પ્રકારની મારી આજ્ઞા સર્વ શાસ્ત્રોના અર્થને જાણનારા તમારે પાલન કરવી. તમો એક જ આ સમયમાં મારા સ્થાન (આચાર્યપદ)માં બેસવાને યોગ્ય છો. (૨૭) જે દિવસે તમને મેં જોયા ત્યારથી આરંભીને આ મારો નિર્ણય થયો છે તો તેને પૂર્ણ કરવા તમે યોગ્ય છો. (૨૮) હે મુને ! હું તમારી વૈરાગ્ય તીવ્રતાને જાણું છું, તે ખરેખર છે. તો પણ આ (મારા સ્થાને રહી આશ્રિતો ઉપર પ્રભુપણું કરવું એ) કાર્ય બીજા કોઈથી નહિ પણ માત્ર તમારાથી જ થઈ શકે એમ છે. (૨૯)

स्वीकार्या जनपूजा च वस्त्रालंकार संयुता । आरोहणं त्वया कार्यं रथवाजिगजादिषु ॥३०॥
सर्वतः कलिदोषेभ्यो रक्षणीयास्त्विमे त्वया । शक्तोऽसि रक्षणं कर्त्तुं त्वमेवेह तपोधन ॥३१॥
द्रव्यैः स्त्रीभिः क्रुधाद्यैश्च पराभाव्यो न सर्वथा । त्वम सीत्येव जानामि गुणैः कृष्णभ्रमप्रदः ॥३२॥
न धर्मसङ्करं कर्त्ता धीरो गाङ्गे यवद्भवान् । भवतीति विदित्वैव स्वामित्वे स्थाप्यते मया ॥३३॥
सुव्रत उवाच ।
श्रुत्वेति सद्गुरोर्वाक्यं नारायणमुनिर्नृप । क्षणं विचिन्त्य हृदि तं प्रत्यूचे विमना इव ॥३४॥
श्रीनारायणमुनिरुवाच -
शिष्यैराज्ञागुरोः पाल्या धर्म एष सनातनः । तथाप्येतद्वचः कर्तुं प्रभो नाहं समुत्सहे ॥३५॥
वर्णिधर्मान्समाश्रित्य स्थितस्य खलु सत्पते । एतत्वद्वचनं मन्ये लोकशास्त्रजुगुप्सितम् ॥३६॥
आघ्रायमद्गन्धमात्रमपि कुर्वे पलायनम् । सोऽहं तासां कथं स्त्रीणां करिष्ये निकटे स्थितिम् ॥३७॥
स्त्रीप्रसङ्गे मुमुक्षूणां महान् पाशो हि बन्धकृत् । मुक्ता अप्यऽभवन्भ्रष्टा बहवो येन तत्क्षणे ॥३८॥
नैष्ठिकव्रतवान् पुंस्त्रीभेददृष्टयापि वर्जितः । ऋष्यशृंगः स्त्रीप्रसंगाद्भ्रष्टोऽभूत्स्वबृहद्व्रात् ॥३९॥
संगात्संजायते कामः कामात्क्रोधोऽभिजायते । क्रोधाद्भवति सम्मोहः सम्मोहात्स्मृतिविभ्रमः ॥४०॥

વસ્ત્રાલંકારથી યુક્ત એવી જનપૂજા તમારે જ સ્વીકારવી. વળી રથ, ઘોડા, હાથી અને પાલખીમાં આરોહણ પણ તમારે જ કરવું. (૩૦) અને આશ્રિત એવા ભક્તજનોની કલિદોષો વગેરેથી તમારે સર્વથા રક્ષા કરવી. હે તપોધન ! આ લોકમાં તે કલિદોષોથી રક્ષણ કરવા તમે જ એક સમર્થ છો. (૩૧) અને આપ ગાંગેયની માફક ધૈર્યવાળા છો અને આપ ધર્મલોપ નહિ થવા દો એમ જાણીને જ હું આપને મારા આ આશ્રિત સર્વજનોના આધિપત્યમાં સ્થાપન કરું છું. (૩૩)

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

હે નૃપ ! આમ તે નારાયણમુનિ સદ્ગુરુ એવા રામાનંદસ્વામીનું વચન સાંભળી ક્ષણભર ચિત્તમાં વિચાર કરીને ઉદાસીન જેવા થઈને તેમના પ્રત્યે બોલ્યા. (૩૩)

શ્રી નારાયણમુનિ બોલ્યા :

પોતાના ગુરુની આજ્ઞા શિષ્યે પાળવી જોઈએ એ જ સનાતન ધર્મ છે. તો પણ હે પ્રભો ! તમારું વચન (ઉપદેશ પ્રસંગથી સ્ત્રીધનનું સાંનિધ્ય કરનારું) લોક અને શાસ્ત્રથી નિંદિત છે એમ હું માનું છું. (૩૬) હું જે સ્ત્રીઓની ગંધમાત્રને પણ સુંઘીને પલાયન થઈ જાઉં છું તેવો હું તે સ્ત્રીઓના સમીપે સ્થિતિ કયા પ્રકારે કરીશ ? (૩૭) મુમુક્ષુજનોને સ્ત્રીપ્રસંગ બંધનકારી મહાન પાશરૂપ છે. કારણ કે અનેક મુક્તો પણ સ્ત્રી પ્રસંગથી તે જ ક્ષણમાં ભ્રષ્ટ થઈ ગયા હતા. (૩૮) નૈષ્ઠિકવ્રતમાં દૃઢ નિષ્ઠાવાળા, આ સ્ત્રી છે કે પુરુષ છે એવી ભેદદષ્ટિએ રહિત એવા ઋષ્યશૃંગ સ્ત્રી પ્રસંગથી પોતાના બૃહદ્વ્રતથી ભ્રષ્ટ થયા હતા. (૩૯) સ્ત્રીના સંગથી કામ ઉત્પન્ન થાય છે, કામથી ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે, ક્રોધથી સંમોહ થાય છે અને સંમોહથી સ્મૃતિવિભ્રમ થાય છે. (૪૦)

स्मृतिभ्रंशाद्बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति । स्त्रीपसंगात्ततः स्वामिन्बिभेम्यहमिह ध्रुवम् ॥४१॥
न कुर्यात्कर्हिचित्सख्यं मनसि ह्यनवस्थिते । यद्विस्रंभाच्चिराच्चीर्णं चस्कन्द तप ऐश्वरम् ॥४२॥
नित्यं ददाति कामस्य छिद्रं तमनु येऽरयः । योगिनः कृतमैत्रस्य पत्युजयिव पुंश्चली ॥४३॥
कामो मन्युर्मदो लोभः शोकमोहभयादयः । कर्मबन्धश्च यन्मूलः स्वीकुर्यात्को नु तद्बुधः ॥४४॥
कर्तव्यो मनसः सङ्गो यदि भूतानुकम्पया । तत्राप्युपेक्षा युक्तैव यतः कर्मफलं जगत् ॥४५॥
दययाऽपि मनोन्यत्र कृष्णाद्ये योजयन्ति ते । नृगसङ्गाद्भरतवद्भ्रश्यंत्येव निजस्थितेः ॥४६॥
प्रदीप्तेऽग्नौ निपातं वा वरं मन्ये विषाशनम् । नत्वहं स्त्रैणसम्बन्धं कदाचिदपि कस्यचित् ॥४७॥
धनादीनां प्रसंगोऽपि न मे रुचिकरस्तथा । सुशीलोऽपि दुराचारे प्रवृत्तो येन जायते ॥४८॥
धनासक्त्या वसिष्ठोऽपि पुरा भ्रष्टमतिर्नृपम् । निमिं शशाप धर्मिष्ठं व्याख्याद्वेश्यासुतः स्वयम् ॥४९॥

સ્મૃતિભ્રંશથી બુદ્ધિનાશ થાય છે, બુદ્ધિનાશથી સ્વયં નષ્ટ થઈ જાય છે તેથી આ લોકમાં સ્ત્રીપ્રસંગથી હું નિશ્ચય અત્યંત ભય પામું છું. (૪૧) જે અનવસ્થિત અર્થાત્ ચંચળ મનનો ક્યારેય પણ વિશ્વાસ કરવો નહિ. કારણ કે તેનાથી બહુ કાળે સંપાદન કરેલું શિવજીનું તપ સરી ગયું હતું. (૪૨) જેમ વિશ્વાસ કરનાર પતિનો વ્યભિચારિણી સ્ત્રી જાર પુરુષને અવકાશ આપી ઘાત કરાવે છે તેમ જેમણે વિશ્વાસ કર્યો છે એવા યોગીનું મન કામનો અવકાશ પામે છે અને તે કામનાની પાછળ અંતઃશત્રુઓને અવકાશ મળે છે. (૪૩) કામ, ક્રોધ, મદ, લોભ, શોક, મોહ, ભય વગેરે વિશ્વાસ કરેલા મનના અવલંબનથી ઉદ્‌ભવે છે અને કર્મબંધન પણ મનોમૂલક છે તો આવા ચંચળ મનને કયો ડાહ્યો માણસ સ્વીકાર કરે ? એટલે કે 'મન મારે વશ વર્તે છે' એવા વિશ્વાસથી કોણ સ્વીકાર કરે ? કોઈ પણ ન જ કરે. (૪૪) ભૂતપ્રાણી પ્રત્યેની ધ્યાનથી પણ મનનો સંગ (વિશ્વાસ) કરવાયોગ્ય ગણાતો હોય તો પણ જગતની ગતિ કર્મફળને અનુસારે થયા કરે છે. એમ જાણનારાએ ભૂતાનુકંપમાં પણ ઉપેક્ષા કરવી યોગ્ય છે. (૪૫) જેઓ દયાથી પણ ભગવાનથી બીજી જગ્યાએ મનને જોડે છે તેઓ મૃગલાના બચ્ચાના પ્રસંગથી ભરતજીની જેમ પોતાની સ્થિતિથી ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે. (૪૬) તેથી હું પ્રજ્વલિત અગ્નિમાં પડવું અથવા વિષભક્ષણ કરવું એને શ્રેષ્ઠ માનું છું પણ ક્યારેય પણ કોઈને પણ સ્ત્રીનો પ્રસંગ શ્રેષ્ઠ માનતો નથી. (૪૭) વળી ધનનો પ્રસંગ પણ મને રુચિકર નથી. કેમકે ધનપ્રસંગથી ઉત્તમ શીલવાળો પણ દુરાચારમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. (૪૮) હે રાજન્ ! પૂર્વે વસિષ્ઠમુનિએ પણ ધન-આસક્તિથી વિનષ્ટ બુદ્ધિવાળા થઈને ધર્મિષ્ઠ એવા નિમિરાજાને શાપ આપ્યો હતો અને પોતે પણ 'વેશ્યાપુત્ર' તરીકે વિખ્યાત થયા હતા. (૪૯)

देशः कालः क्रिया ध्यानं शास्त्रं दीक्षा तथा मनुः। सङ्गश्च यादृशा ह्येते तादृक् तत्सेविनां फलम् ॥५०॥
शुभैरेतैः सेवितैस्तु शुभा बुद्धिर्भवेन्नृणाम् । अशुभैस्तैर्भवेद्बुद्धिरशुभा नात्र संशयः ॥५१॥
यादृशी यस्य बुद्धिः स्यात्कर्म कुर्यात्स तादृशम्। कर्मानुरूपं च फलं प्राप्नुयात्स ततः पुमान् ॥५२॥
असतो देशकालादीन्न सेवेत ततः सुधीः । विहाय तान्छुभानेव हितार्थी शीघ्रमाश्रयेत् ॥५३॥
निपीतं मद्यभंगादि शास्त्रज्ञं वा जडंतरम् । मादयित्वा यथा सद्यो नयत्युन्मत्ततां खलु ॥५४॥
तथैव स्त्री धनं वापि मादयित्वा स्वसेविनम् । उत्पथं प्रापयत्येव विद्वांसमपि सात्त्विकम् ॥५५॥
ईदक्स्वभावमेवैतद्वर्त्तति वस्तु सर्वथा । स्वाभाविकं गुणं नैव हातुं शक्नोति कश्चन ॥५६॥
स्त्रीणां वाऽपि धनादीनां प्रसङ्गो मम निश्चितम् । स्वाभाविकी रुचिर्नास्ति सत्यमेतद्वदाम्यहम् ॥५७॥
सद्गुरोस्तव चाज्ञायाः प्रतिवादोऽपि नोचितः । तेन मे खिद्यते चेतस्ततस्त्वं ब्रूहि मे हितम् ॥५८॥
सर्वेषां धर्ममर्यादारक्षणेऽसि त्वमीश्वरः । अतोऽत्र किं नु मे कार्यमितदन्यत्प्रशाधि माम् ॥५९॥
सुव्रत उवाच ।
प्रतिवाक्यं गुरुः श्रुत्वा नारायणमुनेरिति । स्वामित्वं स्थापयंस्तस्मिन्स्वहार्द तमुवाच सः ॥६०॥

દેશ, કાળ, ક્રિયા, શાસ્ત્ર, દીક્ષા, મંત્ર અને સંગ આ આઠ જેવા (શુભ કે અશુભ) હોય તેવું (શુભાશુભ) ફળ તેના સેવનારાને આપે છે. (૫૦) જે મનુષ્યો શુભ એવા દેશકાળાદિકનું સેવન કરે છે તેઓની બુદ્ધિ શુભ થાય છે અને અશુભ દેશકાળાદિકનું સેવન કરનારની બુદ્ધિ પણ અશુભ જ થાય છે એમાં લેશ સંશય નથી. (૫૧) જે પુરુષની જેવી બુદ્ધિ થાય તેવા તે કર્મને કરે છે. પછી તે પુરુષ કર્માનુરૂપ જ ફળ પણ પામે છે. (૫૨) માટે બુદ્ધિશાળી પુરુષે અસત્ દેશકાળાદિકનું સેવન કરવું નહિ, અસત્ દેશકાળાદિકનો ત્યાગ કરીને સત્ દેશકાળાદિકનું સત્વરે સેવન કરવું. (૫૩) મદિરા અને ભાંગ્ય પીનાર મૂર્ખ માણસને જેમ અસર થાય છે તેમ શાસ્ત્રજ્ઞને પણ તે મદિરા મદોન્મત્ત કરીને તે જ ક્ષણે ખરેખર ઉન્મત્તતાને પમાડે છે. (૫૪) તેવી રીતે સ્ત્રી અને ધન પણ પોતાનું સેવન કરનાર જનને તે વિદ્વાન કે સાત્ત્વિક હોય તો પણ મદયુક્ત કરીને કુમાર્ગે લઈ જાય છે. (૫૫) સ્ત્રીધનાદિ વસ્તુઓ પૂર્વે કહેલા સ્વભાવવાળી જ વર્તે છે. કોઈ પણ પદાર્થ પોતામાં સહજ સ્વભાવથી રહેલો ગુણનો ત્યાગ કરવા સમર્થ થતો નથી. (૫૬) સ્ત્રીઓ કે ધનાદિના પ્રસંગમાં મારી સ્વાભાવિક જ રુચિ નથી. હે ગુરુદેવ ! હું આ નિશ્ચિત સત્ય કહું છું. (૫૭) સદ્‌ગુરુ એવા તમારી આજ્ઞાનો પ્રતિવાદ ઉચિત નથી તેથી મારું ચિત્ત ખેદ પામે છે. આથી તમે મારું હિત થાય તેમ કહો. (૫૮)

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા :

તે ગુરુ આ પ્રકારે નારાયણમુનિનું પ્રતિવાક્ય સાંભળીને તે નારાયણમુનિમાં જ સ્વામીત્વ સ્થાન કરતાં તેમને પોતાનો હૃદ્‌ગત અભિપ્રાય કહ્યો. (૬૦)

[illegible]

त्रिरत्नः क [illegible]

न सेतुबंधं [illegible]

[illegible] सेतुबंधं [illegible]

[illegible] सेतुबंधं [illegible]

साधुवृत्तेः [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] साधुवृत्तेः [illegible]

[illegible]